

تیغی نهریت له ژیر ناوی ئابین

تویژینه وه یه کی دیارده ناسانه سه بارهت به خه ته نه ی

کوران / پیاوان له ئیران

کامیل ئه حمه دی

و
هاوکاران

ئاڤای بووف

2022 زاینی / 2722 کوردی

© AVAYE BUF

AVAYeBUF.com

AVAYeBUF .com

avaye.buf@gmail.com

The Blade of Tradition in the Name of Religion

A Phenomenological Research about Circumcision of Boys or Men in Iran
By: kameel Ahmady

Publication Technician: Ghasem Gharehdaghi
Publisher: Avaye Buf

تیغی نهریت له ژیر ناوی نایین
سه‌رپه‌رشت و پیک‌خهر: کامیل
ئه‌حمه‌دی

کاروباری ته‌کنیکی و بلاوکردنه‌وه:
قاسم قه‌رده‌اغی
په‌رپه‌ندی: نو‌مید موقه‌دده‌س

ISBN: 978-87-94295-36-9

Avaye Buf

avaye.buf@gmail.com www.avayebuf.com

ناوی [کتیب]:

تیغی نه ریت له ژیر ناوی نایین

تویژینه ووهیه کی دیارده ناسانه سه بارهت به خه ته نه ی کوران

/ بیوان له ئیران

سه رپه رشت و ریکخه ر: کامیل نه حمه دی

زانیارییه کانی چاپخانه:

دانیمارک

ناقای بووف

2022 زاینی / 2722 کوردی

: قاسم قه ره داغی

کاروباری ته کنیکی و

بلا و کورده وه:

نومید موقه ددهس

په ربه ندی:

416 ل. : ۲۱×۵/۱۴ س.م.

زانیارییه روواله تیبه کان:

چاپخانه ی نه تنه رنیتی:

ژماره ی نه سپاردن:

978-87-94295-25-3

پیرست نووسی: به پتی

زانیارییه کانی فیبا:

: نامار / کومه ناسی / زمانی کوردی

بابهت

30.13:

DK5

978-87-94295-36-9 :

ژماره ی کتیب ناسی

نیشتمانی

ناوی کتیب: تیغی نه ریت له ژیر ناوی نایین

سه رپه رشت و ریکخه ر: کامیل نه حمه دی

چاپی یه که م: 2022 زاینی / 2722 کوردی

چاپی دوو هم: 2023

تیراز: 500 دانه

شوینی چاپ: چاپخانه ی دانیشفه ر

هه موو مافه كانى ئەم بەرھەمە پارێزراوہ. بلاوكردنهوہ به هەر شێوهیهك به مەرچێك كه
ناماژه به سەرچاوہ بكرئ كێشه ی نییه.

بۆ هاواھەنگی كه لك وەرگرتن لەم بەرھەمە به هەر شێوهیهك (چاپ، بلاوكردنهوہ، و
وەرگیپران و هەر به كارھێنانێكى دیکه) تكایه نامە بۆ ئەم ئیمەیلە بنێرن:

لینكى دەستراگە یشتنى ئۆنلاینی به بەرھەمەكان: www.AVAYEBUF.COM

سەرپەرشتیار و رێكخەر: كامیل ئەحمەدی

سەرپەرشتیاری گروپی مەیدانی: سێپەر ئیستیری

گروپی مەیدانی و گروپی شیکاری: سێپەر ئیستیری، شیما ستاری، فاتمه (سایه) رەحیمی،

فەراز کەریمی نیا، مەعسوومە بارز، رەوشەنەك ئەمیری

دوو بارە خویندنهوہی دەقی فارسی: کەتایوون ئەسلانی، دکتۆر فەرشید خزری، فاتمه

(سایه) رەحیمی

راویژکاران و چاودێرانى توێژینهوہ: دکتۆر فاتمه مووسەوی میرەك، دکتۆر عەلیرەزا

کرمانی، مەلا جەمالەدین واژی، دکتۆر مەھناز عەلیزادە

ئێدیتۆر: مەرزیه نکووکار

وەرگیز: نەسیم غولامی

هەلەچن: چنوور مرادی

پازینەری بەرگ: چیا سەر سپی

پەر بەندی: ئومید موقەدەس

دیزاینی بەرگ: بەرھەمی سالوادور دالی Salvador Dalí

پېرستی بابه ته کان

- 11 وته يه ک له گه ل خوښه ر
- 17 به شی یه که م: چاوخشان د تیک به پرسی خه ته نه به ناراسته یه کی رخنه گرانه وه
- 17 پېشه کی
- 17 پالنه ر و نه نگیزه کانی توږه ر
- 24 خه ته نه له ئیران: له رابردووه وه هه تا نه ورږ
- 30 هه ندی نه نجامی توږینه وه ی مهیدانی
- 32 چه ند پرسی چالنج بزوین له مهر دیارده ی خه ته نه
- 36 گرینگی بابه ت
- 38 نامانج و پرسپاره کانی توږینه وه
- به شی دووه م: چه مکی خه ته نه، جوړناسی، ره وتی گوړانی شیوازه کان و
- 39 په یوه نډیه کانی نه نجامدانی خه ته نه
- 39 پېشه کی
- 39 مانا و چه مکی خه ته نه
- 41 جوړه کانی خه ته نه
- 42 جوړه کانی خه ته نه
- 49 شیوازه کانی نه نجامدانی خه ته نه
- 51 شیوازی نه ریتی نه شته رگری خه ته نه، شیوازی برین و ته قه لدان
- 51 شیوازه نوږکانی نه شته رگری خه ته نه
- 51 شیوازی دانانی نه لقه ی پلاستیکی یان پلاستییل
- 53 خه ته نه کردن به له یزه ر
- 53 خه ته نه کردن به ده زگای کلیپی زیوین
- 55 خه ته نه چیه کان

- 55 خه‌ته‌نه‌چیه نه‌ریتییه کان
- 60 خه‌ته‌نه‌چیه نوپکان یان پزیشکان
- 61 کاتی نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه له روانگه‌ی نایینی ئیسلامه‌وه
- به‌شی سییه‌م: چاو‌خشان‌دتیکی به ناخیزگه‌ی میژوویی و ره‌وتی په‌ره‌سه‌ندنی
- 65 جوگرافیایی خه‌ته‌نه له جیهان
- 65 پیشه‌کی
- 65 میسر ناخیزگه‌ی میژوویی و زه‌مینه‌ی پیش‌نایینی خه‌ته‌نه
- له سهر‌چاوه‌ی دایک‌په‌چه‌له‌کانه‌ی خه‌ته‌نه و قه‌ده‌غه‌کردنی هۆگریی
- هاورپه‌گه‌ز‌خوازانه‌وه بگه‌ه‌تا ده‌گاته‌ریشه‌ی باوک‌په‌چه‌له‌کانه‌ی خه‌ته‌نه، پیلانی خه‌ته‌نه له
- 67 چوارچیوه‌ی ته‌مبئ‌کردن و دامرکاندنی رکا‌به‌ریی سینکسی
- ده‌ستپیک‌ی په‌ره‌سه‌ندنی جوگرافیایی خه‌ته‌نه له میسر و ئه‌و فاکته‌رانه‌ی که کاربگه‌رییان
- 70 له سهر‌داناوه
- 71 چاو‌خشان‌دتیکی به سهر‌ره‌وتی په‌ره‌سه‌ندنی جوگرافیایی دیارده‌ی خه‌ته‌نه له جیهاندا
- 73 خه‌ته‌نه له جیهان
- 73 به‌راوردی خه‌ته‌نه له ولاته‌جیا‌جیا‌کانی جیهان
- 77 فره‌یی و فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر خه‌ته‌نه له کیشوهری ناسیا و خۆره‌ه‌لاتی ناڤین ..
- 79 فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر خه‌ته‌نه له کیشوهری ئه‌فریقا
- فره‌یی و فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر خه‌ته‌نه له ناو‌کو‌مه‌لگه‌ئینگلیزی زمانه‌کاندا
- 81 (ئه‌مریکا، ئه‌وروپا، ئینگلته‌را، ئۆسترالیا و نیوزیله‌ند)
- فره‌یی و فاکته‌ره‌کاربگه‌ره‌کانی سهر خه‌ته‌نه له کیشوهری ئه‌مریکای ناوه‌ندی و
- 85 باشووری
- 87 به‌شی چواره‌م: خه‌ته‌نه له چوارچیوه‌ی هوکمیکی نایینی
- 87 پیشه‌کی
- 88 تاییه‌تمه‌ندیی نایینی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه
- 92 خه‌ته‌نه له نایینه‌ئیراهیمییه‌کان
- 93 خه‌ته‌نه له نایینی جووله‌که‌دا
- 104 په‌خنه‌گرتن له کارداکانی خه‌ته‌نه له روانگه‌ی نایینه‌ئیراهیمییه‌کان و نایینی جووله‌که
- 105 دژایه‌تی نیوان لایه‌نگران و دژبه‌رانی خه‌ته‌نه له نایینی جووله‌که
- 116 لیک‌دژیی ههر دوو روانگه‌ی مه‌سیحیه‌ت و یه‌هوودییه‌ت سه‌باره‌ت به‌پرسی خه‌ته‌نه

- 120 غوسلی پیرۆز به دلیلی خه‌ته‌نه له ئایینی مه‌سیحییه‌تدا
- 122 ئەنجومه‌نی ئورشه‌لیم
- 123 پۆلسی ته‌رسووسی
- 124 روانگه‌ی مه‌سیحییه‌کان له دنیای ئیستادا
- 128 خه‌ته‌نه له ئایینی ئیسلامدا
- 134 خه‌ته‌نه وه‌ک یاسایه‌کی واژۆبی
- 136 تاوتۆبی خه‌ته‌نه له چوارچێوه‌ی یاسا‌کانی تسلط و لاضرر
- 143 دلّی خه‌ته‌نه‌که‌راو له قورئاندا
- 144 خه‌ته‌نه له فه‌رمووده و گێڕانه‌وه‌کاندا
- 146 فتوادان له مه‌ر خه‌ته‌نه له ئایینی ئیسلامدا
- 154 دژبه‌ران و لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه له ئیسلام
- 159 خه‌ته‌نه‌ی پیغه‌مبه‌ران و ئیمامان
- 162 بۆچوونی فه‌قی شیعه‌کان
- 162 (ئا) فه‌قیانی پێشتر
- 162 (ب) فه‌قیانی هاوچه‌رخ شیعه
- 163 حکوومه‌تی تالییان و فه‌رمانی خه‌ته‌نه‌کردنه‌وه‌ی پیاوان
- 165 به‌شی پینجه‌م: ئاراسته‌ی زانستی سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه
- 165 پیشه‌کی
- 166 ئاراسته‌ی زینده‌وه‌رناسانه و پزیشکی سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه
- 169 کاردای پارێزهرانه‌ی به‌رپێست
- 172 به‌لگه‌ ئاناتۆمیه‌کان له‌ بوارێ کاردا سی‌کسیه‌کانی به‌رپێست
- 173 وێک‌که‌وته‌ لێنجی - پێستییه‌کان
- 181 کیشه‌کانی به‌رپێست: رپنگری و چاره‌سه‌ری پارێزهرانه
- 182 خه‌سارناسیی پزیشکی خه‌ته‌نه
- 182 زیانه‌ جه‌سته‌یه‌کانی خه‌ته‌نه
- 187 خه‌ته‌نه و مه‌ترسی تووش‌بوون به‌ ئۆتیزم
- 189 ته‌سک‌بوونه‌وه‌ یان هه‌وکردنی مییا و هه‌وکردنی بۆری میز
- 192 خه‌ته‌نه و کاریه‌گریه‌که‌ی له‌ سه‌ر چێژی سی‌کسی
- 197 ئیش و مه‌ترسییه‌کانی خه‌ته‌نه له‌ سه‌ر مندالی ساوا

- 197 ناراسته‌ی خه‌لک ناسانه
- 198 خه‌ته‌نه له ئەدەب و فەرھەنگی جەماوەریدا
- 202 باوەرە گشتییەکان سەبارەت بە ئاھەنگی نان خه‌ته‌نه له ناو ھەندی لە ئەتەوێکانی ئێراندا
- 206 رێپۆرەسمی نان خه‌ته‌نه له ولاتی ئێران
- 221 خه‌ته‌نه وەک باوەرپێکی ئایینی
- 224 نزای خه‌ته‌نه
- 224 رێپۆرەسمی خه‌ته‌نه له شوێنەکانی دیکە‌ی جیھاندا
- 230 دیاردە‌ی خه‌ته‌نه له روانگە‌ی کۆمەڵناسییەووە
- 234 دیاردە‌ی خه‌ته‌نه له روانگە‌ی کۆمەڵناسیی جەستەییەووە
- 242 بەرسازخوازی
- 249 ئاراستە ئاویتەییەکان
- 255 ئاراستە‌ی دەروونناسانە سەبارەت بە خه‌ته‌نه
- 255 ئاراستە‌ی دەروونناسانە بۆ وێنە‌ی جەستەیی
- 256 روانگە‌ی دەروون شیکاری
- 258 وێنە‌ی جەستەیی له روانگە‌ی مەعریفی - رەفتارییەووە
- 258 وێنە‌ی جەستەیی له تیۆری گە‌ل‌لەدا
- 261 وێنە‌ی جەستەیی له تیۆری رەفتاری - گۆرانی
- 261 خەسارناسیی دەروونیی خه‌ته‌نه
- 264 خه‌ته‌نه و پەپووەندییەکی له گە‌ل‌ ترسی گری لە پیاوێتی کەوتن
- 266 خه‌ته‌نه و مەترسی زیان له ناو منداڵاندا
- 268 کاریگەراییەکانی خه‌ته‌نه له سەر پەپووەندییەکانی ئێوان دایک و کۆرپە
- 270 خه‌ته‌نه و ئەگەری گۆشەگیربوونی منداڵ
- 270 خه‌ته‌نه و زیانە دەروونییە درێژخایەنەکان
- 271 زیانە دەروونییەکانی خه‌ته‌نه بە ھۆی ئیش و ئازارەووە
- 272 خه‌ته‌نه‌ی باش و خراب
- 274 ئاراستە‌ی یاسایی سەبارەت بە خه‌ته‌نه
- 274 مافی خاوەنداریەتی جەستە
- 280 مافی تەندروستی له یاساکی کۆماری ئیسلامی ئێران
- 294 مافی خاوەنداریەتی بە سەر تەندروستی له پەیماننامە جیھانییەکانی مافە مرۆییەکان

- 301..... به‌شی شه‌شه‌م: کاردا و هۆکاره‌کانی به‌رده‌وامیی خه‌ته‌نه له جیهاندا
- 301 پیشه‌کی
- 302 کاردا تهن‌دروستی و پزیشکییه‌کانی خه‌ته‌نه
- 302 به‌رگری و ریگری له په‌تای نایدز
- 309 ریگری له تووش بوونی پیاوان به شپه‌په‌نجه‌ی کۆنه‌ندامی زاوژی
- 312 ریگری له هه‌وکردنی بۆری میزکردن
- 316 کاردا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خه‌ته‌نه
- 316 قبول‌کردنی ئایینی و نه‌ته‌وه‌یی
- 318 پاکبونه‌وه‌ی تاکه‌کان
- 322 خه‌ته‌نه وه‌ک رپوره‌سمی تپه‌پین و شوناس به‌خشینی جینه‌ده‌ری به کوران
- 326 باوک‌سالاری و کۆنترۆل‌کردنی ئاره‌زووی سیکسی کوران
- 334 بی‌هیزی پیاوان له پرۆسه‌ی زاوژی و ئیره‌یی بردن به ژنان
- 337 کاردا‌ی ئابوری خه‌ته‌نه
- 339..... به‌شی حه‌وته‌م: ئەزموونی به‌شداربووان له توێژینه‌وه
- 339 پیشه‌کی
- 339 شپواز و نامرازه‌کانی خه‌ته‌نه
- 344 زه‌مینه‌کان
- 345 زه‌مینه‌ نه‌ته‌وه‌یی، نه‌ریتی و نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان
- 353 زه‌مینه‌ ئایینی و ئایین‌زاییه‌کان
- 357 سووده‌کانی خه‌ته‌نه
- 357 سووده‌ پزیشکییه‌کانی خه‌ته‌نه
- 362 جوانی و مۆد
- 363 کاریگری له سه‌ر کارکردی سیکسی
- 368 زیانه‌کانی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه
- 368 خه‌ساره‌ته‌ جه‌سته‌ییه‌کان
- 370 که‌مبونه‌وه‌ی چێژی سیکسی
- 372 ئازار و ترس و بیره‌وه‌رییه‌ ناخۆشه‌کان
- 375 پینشیل‌کردنی مافه‌کانی مندال و مندال‌زاری
- 378 کۆمه‌لی په‌خنه و چه‌ند بۆشاییه‌کی فیه‌قی و یاسایی

بەشى ھەشتەم: ئەنجامگرتن و خستنه رووى ھەندى رېكار بۇ باشترکردنى

- 385.....دۆخەكە
- 385پيشەكى
- 385دووباره خوڭىندىنەوى كۆمەللى ھەلۆئىستى بناغەيى لە مەر خەتەنەى كورپان
- 392رېكارە بنەمايىھە كان بۇ گۆرپىنى بارودۆخ
- 395ھەندى بەرنامەى ميكانىزمانە بۇ بەرەنگار بوونەوھ و كەم كوردنەوھى زىانەكانى خەتەنە
- 397چەند داپەرپكى پيشنيارانەى كارىگەر
- 400سەبارەت بە نووسەر
- 402.....پېرسى سەرچاوە كان
- 402سەرچاوەى كوردى
- 402سەرچاوەى فارسى
- 410سەرچاوەى ئىنگلىزى
- 415مالپەرە ئەنتەرنىتتېيە كان

وتهیهک له گهل خوینهەر

دهتوانین خهته نهی کوران وهک دیاردهیهکی نایینی و کۆن پیناسه بکهین که زیاتر ریشهی دهچیتهوه سهەر بیر و باوهپرکانی ههر دوو نایینی سامی واته نایینی جوولهکه و ئیسلام، بهلام ههندی پساوی تهندروستی وای کردووه که پانتای خهته نه سنوره نایینییهکان به زینئ و ههندی له کۆمه لگاکانی دیکهش بگریتهوه. ههندیک له ئامارهکان ده ریده خه ن که له نزیکه ی ۹۰ ولاتی جیهاندا لانیکه م ۳۰ له سه دی کوران خهته نه ده کرین (موریس و هاوکاران، 2016)، که زۆریه یان موسلمان یان جووله که نین. ههر چهنده ئه م نامارانه گرینگی ئه م کاره له کۆمه لگا جیاوازه کاندایه پیشان ده ده ن، به لام ئه وه به مانای دروستی یان سوودمه ندبوونی خهته نه نییه. خهته نه کردنی کوران، سه ره رای بلاو بوونه وه به رفراوانه که ی، نه یاری زۆره که هۆکاری ئه م دژایه تیهش ئه وه یه که له خهته نه دا مافه کانی مندالان پشتگۆی ده خرئ و ههروه ها کاریگه ریی خرابی ده روونی و هه ندی لیکه وته ی پزیشکی هه یه.

ئامانجی سه ره کیی ئه م توژیینه وه ناسینی زانستیانه ی پرسی خهته نه کردنی کوران و هه ولدان بۆ ئاماده کردنی به نامه و سیاسه تی کاریگه ر بۆ نه هیشته نی ده رنه جام و لیکه وته نه رینیه کانی خهته نه له سه ر ئاستی کۆمه لگای ئیرانه. بۆ ئه م مه به سه مانا و چه مکی خهته نه، ریشه میژوویه کانی خهته نه و پانتای جوگرافایی ئه م نه شته رگه ریه، ئاراسته ی نایینه کان و بواره زانستیه باوه کانی ئه م بابه ته، کارده و هۆکاره کانی به رده وامیی خهته نه و ئه زموونی به شدار بووانی ئه و بوارانه ی که توژیینه وه یان له سه ر ده که یین له و بابه تانه ن که ویده چی له گه یشتنی ئه م توژیینه وه به ئامانجه که ی به سوود بیت. بابه ته کانی ئه م کتیه له هه شت به شی جیاواز پیک هاتوون و لۆژیکی ئه م ریکه خسته نه لۆژیکی توژیینه وه ی زانستی به واتای گشتی، و تیۆریی زه مینه یی به مانا تایبه ته که یه تی.

به شی یه که می ئەم کتیبه، هاوشپوهی هه موو توژیښنه وه زانستیه کانی دیکه، بو ږوون کردنه وهی بابهت ترخان کراوه. ئەنگیزه تایبه ته کانی توژیږ، باروډوخی خه ته نه له ولاتی ئیران، هه ندی ئەنجامی وه دهسته تاووی توژیښنه وه یه کی مهیدانی، چه ند پرسپیک له مه ږ خه ته نه، گرینگی بابهت، نامانج و پرسپاره کانی توژیښنه وه ئەو سه رتیرانه ن که به گشتی وینه به کی هه مه گیر سه بارهت به پرسی خه ته نه ی کوران ده خاته بهر ده م خوینهر.

به شی دووهه م، لیکۆلینه وه له سه ر بو چیه تیی خه ته نه یه که تیندا هه ول دراوه له دیوی جیا جیا وه ئەم دیارده ږوون بکریته وه. بو ئەم مه به سه ته له پینشدا وشه ی خه ته نه له ږووی چه مک و مانا وه لیک دراوه ته وه، ئینجا بو ږوون کردنه وه ی زیاتر له م باره وه له به شه کانی دواتر دا هه ول دراوه بو ئەوه ی به خو به دوورگرتن له ماناناسیی وشه یی به شیوازگه لی ناراسته وخو تر و له هه مان کاتدا ناشکراتر و بینراوتر ئەم دیارده ږوون بکریته وه. تییۆلژیی خه ته نه و شیوازه کانی ئەنجامدانی خه ته نه، خه ته نه چیه کان و له کو تاییدا کاتی ئەنجامدانی خه ته نه له و بابه تانه ن که له م به شه دا بو ږوون کردنه وه ی چیه تیی ئەم نه شه رگه رییه تاوتوی ده کریڻ.

به شی سییه می ئەم کتیبه له سه ر کو مه لی له ره هه نده میژوویی و جوگرافیا ییه کانی خه ته نه له سه ر ناستی جیهاندا چر ده بیته وه. له م به شه دا له پینشدا کورته شو فیه ک سه بارهت به ناخیزگه ی میژوویی ئەم دیارده خراوته ږوو و هه ول دراوه چاویک به ریشه ی دایک ره چه له کانه ی خه ته نه بخشینریت. برگه ی دووهه می به شی سییه می ئەم کتیبه ته رخان لیکبلاویی خه ته نه له جوگرافیا ی دنیا ی نه و ږو کراوه. بو ئەم مه به سه ته له پینشدا وینه به کی جیهانی له م دیارده خراوته ږوو، و ئینجا هه ول دراوه لیکبلاویی جوگرافیا یی خه ته نه له سه ر ناستی کیشوهری ناسیا به گشتی و خو ره ولاتی نا فین به تاییه تی تاوتوی بکری و له درپژه شدا ناوچه جوگرافیا ییه کانی نه فریقا، ولاتی ئینگلیزی زمان و نه مریکای ناوه ندی و باشووری تاوتوی کراون.

به شی چواره م به شی هه ره گرینگی ئەم کتیبه یه، هه م له م سو نگو وه که به شیکی زوری قه باره ی ئەم کتیبه ی له خو گرتوو و هه م نه وه ی که بو فام کردن و ږوون کردنه وه ی دیارده ی خه ته نه له دنیا ی نه و ږو دا فاکته ریکی یه کجار گرینگ و دیاریکه ره وه ی هه یه. ناوی ئەم به شه "پیشینه ی نایینی خه ته نه له جیهان" ه. نامانجی سه ره کیی ئەم به شه ږوون کردنه وه ی سروشتی نایینی نه شه رگه ریی خه ته نه له رابردوو وه هه تا هه نوکه یه. بو ئەم مه به سه ته هه ر سی نایینی سه ره کی، که هه ر سیکیان له نایینه ئیبرا هیمییه کان، واته یه هو ودیه ت و

مەسیحییەت و ئیسلام ئێك دراونهتەوه. له هەر دوو ئایینی یه هوودییهت و ئیسلام ئامانجمان پوون کردنهوهی لایهنه پتویستهکانی خهتهنه له ناو شوپنکهوتووای ئهم ئایینانهیه. له ناو ئهم دوو ئایینهدا بناغهی ئایینی خهتهنه، که له ناو شوپنکهوتووایاندا دهتوانین بلیین گشتگیر بووه، پوون دهکرێتهوه، بهلام سهبارهت به ئایینی مەسیحییەت ههولێ سههرهکی ئهوهیه که پوون بکرێتهوه چۆن ئهم ئایینه هەر له دهستپنکهوه سهبارهت به خهتهنه ئاراسته‌ی ره‌خه‌نگرانه‌ی گرتە بهر، به جۆرێک دهتوانین ئیدعای ئهوه بکه‌ین که جگه له چه‌ند ژیرلقی لاوه‌کی و نه‌ریتی ئه‌و ئایینه نه‌بی، ئایینی مەسیحییەت به‌رامبه‌ر به خهتهنه دژایه‌تی نواندوووه و گیرانه‌وه‌یه‌ک سه‌بارهت به خهتهنه ده‌خاته‌ روو که زۆر جیاوازه.

به‌شی پینجه‌میش یه‌کیک له به‌شه‌ گرینگه‌کانی ئهم کتیبه‌یه. له‌م به‌شه‌دا هه‌ول دراوه له پوانگه‌ی زه‌مینه‌یه‌وه‌ بابه‌تی خهتهنه ئێک بدرێته‌وه و ئه‌وه پوون بکرێته‌وه که ئاراسته‌ی گشتیی هەر کام له‌ بواره‌ زانستیه‌ باوه‌کانی جیهانی ئه‌ورۆ به‌رامبه‌ر به خهتهنه‌ی کورپان چیه. بۆ ئهم مه‌به‌سته‌ پینج بواری زانستی، که زیاترین په‌یوه‌ندی و به‌ریه‌ککه‌وتیان له‌گه‌ل خهتهنه هه‌یه هه‌لبژێردراون: ئاراسته‌ی زینده‌وه‌رناسی و پزیشکی، ئاراسته‌ی خه‌لک‌ناسی، ئاراسته‌ی ده‌روون‌ناسی، ئاراسته‌ی کۆمه‌لناسی و ئاراسته‌ی یاسایی. سه‌بارهت به‌زینده‌وه‌رناسی و پزیشکی زیاتر تیشک خراوته‌ سه‌ر به‌رپێستی سیره‌ت یان کۆئه‌ندامی زاوژنی کورپان و هه‌ول دراوه ئهم به‌رچاوپرۆشنیه‌ بدری که گرینگیی به‌رپێست چیه و له نه‌شته‌رگه‌ریی خهتهنه‌دا ئهم به‌شه‌ تووشی چ رووداوێک ده‌بێت. له‌ درێژه‌شدا له‌م پووه‌وه ئێکدانه‌وه‌ی خه‌سارناسانه‌ی خهتهنه‌ تاوتوی کراوه. به‌لام پرسسی ئاراسته‌ی خه‌لک‌ناسی، هاوشپه‌وه‌ی خودی بواری خه‌لک‌ناسی، ئاراسته‌ی تیگه‌یاننده‌ و له‌م به‌شه‌دا هه‌ول دراوه به‌ خسته‌ن‌پرووی به‌لگه‌ی خه‌لک‌ناسی، ئاسانکاری بۆ تیگه‌یشتنی قوولتر سه‌بارهت به‌ دیارده‌ی خهتهنه‌ بۆ خوینەر بکریت. له‌ درێژه‌ی ئهم به‌شه‌دا به‌شیک ته‌رخانی ئاراسته‌ی کۆمه‌لناسیی خهتهنه‌ کراوه که زیاتر له‌ پوانگه‌ی "کۆمه‌لناسیی جه‌سته" وه‌ سه‌یری ئهم دیارده‌ی کراوه. ئاراسته‌ی ده‌روون‌ناسی به‌ گشتی ئاراسته‌یه‌که که له‌ سه‌ر بنه‌مای وێنه‌ی جه‌سته له‌ پوانگه‌ی ده‌روون‌ناسانه‌یه، جگه له‌وه‌ش باسیک ته‌رخان کراوه بۆ ئه‌و زیانه‌ ده‌روونییانه‌ی که له‌ ئه‌نجامی خهتهنه‌کردن یان به‌ واتایه‌کی تر کارده‌ خراپه‌کانی خهتهنه‌ دروست ده‌بن. له‌ به‌شی کۆتایی ئهم بابه‌ته‌دا خهتهنه‌کردن له‌ پوانگه‌ی یاساییه‌وه‌ تاوتوی ده‌کرێ و هه‌ولێ سه‌ره‌کیی توێژه‌ر ئه‌وه بووه که له‌ پوانگه‌ی مافی مندالان و بیروکه‌ی "مافی خاوه‌نداریتی به‌ر سه‌ر جه‌سته" خاله‌ به‌هیز و لاوازه‌کانی یاسا نیشتمانی و

نیودهوله تیهه کان بدوژیته وه."

له به شی شه شه مدا هه لوه دای وه لامدانه وهی پرسیار یکی بنه په تیی کومه لئاسیه: کارده و هوکاره کانی به رده وام بوونی خه ته نه له جیهاندا له رابردو وه هه تا ئیستا چییه؟ به واتایه کی تر، هه ول ددا بۆ نه وهی بزانی خه ته نه کردن له سهر بنه مای کامه کارده ی باش و ئه رینی توانیوه تیی هه تا هه نوکه به رده وام بیت. بۆ وه لامدانه وهی ئهم پرسیاره، سی پۆلی گشتیی کارده کانی خه ته نه تاوتوی ده کرین: کارده ته ندروستی و پزیشکییه کان، کارده کومه لایه تیهه کان و کارده ئابورییه کان. له کارده ته ندروستی و پزیشکییه کاند، هه ندیک له کاریگه ریهه ئه رینییه کانی ئهم کاره له ریگری له نه خو شیهه کانی وه کوو نایدز و شیر په نجه ی ئه ندامی زاوژی و هه وکردنی کۆئه ندامی میز باس کراون. له کارده کومه لایه تیهه کان که کارده ناینیهه کانیش ده گریته وه، کارده گه لی وه کوو قبول کردنی ناینی و نه ته وهیی، پاک کردنه وهی مرو فیه کان، به ریوه بردنی ریوره سم بۆ تیهه رین، پیندانی شوناسی ره گه زی به کوران و کۆنترۆل کردنی ئاره زووی سینکسی پیاوان روون کراوته وه. له کارده ی ئابوریدا ئاماژه به ره هنده کارخولقینیهه کانی خه ته نه له جیهانی کۆن و ره هنده بازگانیهه کانی خه ته نه له کهرتی پزیشکی مۆدی رندا کراوه.

ده توانین بلین به شی حه و ته م چه قی ئهم توژی زینه وهیه، چونکه ئهم به شه تایهت به لیکۆلینه وه و هه لئینجانندی بۆ چوونی به شدار بوونی توژی زینه وه له روانگه ی ئه زمونه ژیاوه کانیانه. ئهم به شه له سهر بنه مای پارادایمی تیوری زه مینه یی و ئه زمونی به شدار بووانه و له سهر چه ند ته وهری سه ره کی پۆلئینه ندی کراون و روون کراونه ته وه، له وانه: شیواز و ئامرازه کانی خه ته نه کردن، به ستینه نه ته وهیی و ناینیهه کانی ئه نجامدانی نه شته ره گه ریی خه ته نه، سوود و زیانه کانی خه ته نه له روانگه ی به شدار بووان، زیانه بایۆلۆژی، ده روونی، یاسایی و فیههیه کانی خه ته نه له ئه زمونه ژیاوه کانی به شدار بووان.

به شی هه شته م که به شی کۆتایی ئهم کتیهه تایهت به ده ره نجامه کان و خسته ره ووی هه ندی ریکار بۆ باشتر کردنی دۆخی ئیستایه. له م به شه دا هه ول دراوه که به که لک وه رگرتن له دا تا کۆکراوه کان، هه ندی پینسینار بۆ تیهه راندنی بارودۆخی کیشه داری خه ته نه یان لاینیکه م بۆ باشتر کردنی بارودۆخی خه ته نه له ئیراندا به خریته روو. پینسیناره پینشکه شکراره کان له سهر سی ناستی ستراتیژی و به رنامه یی و پراکتیکیدا خراونه ته روو و هیواد رین گرینگیدان به م پینسینارانه بینته هۆی نه هینشتی هه ندیک له و پرسانه ی که په یوه ندییان به خه ته نه ی پیاوانه وه هه یه له ولاتی ئیراندا.

وەك خالی كۆتایی، پنیوستە ئاماژەش بەم خالە بكری كه ئەم توژیڤنەووە هەر چەندە لە ولاتی ئیراندا زۆر هاوشیووی نییە و لەم ڕووەوە لیکۆلینەووەیەکی ناوازیە، بەلام ئیدعیایەکی زۆر سنووردار و میکانیزمانەیی هەیە؛ واتە دەرەنجامی ئەم توژیڤنەووە لایەنگر یان دژبەری بە جۆش و خروشی خەتەنە نییە، بەلام لە سەر ئەم ئیدعیایەیی خۆی سوورە كه خەتەنەیی كوران سەرەرای ئەو گریمانەیی كه خەتەنە هەندی كاردەیی ئەرینی هەیە، لە ڕوانگەیی مافەکانی مندالەووە بی كیشە نییە و كەمترین شتیك كه دەتوانین بیکەین ئەووە كه تاكه كان خۆیان سەبارەت بە خەتەنەكردن یان خەتەنەكردن بریار بدەن.

ئەم توژیڤنەووە ئەنجامی چالاکیی كۆمەلێك لە یاریدەدەران و پرسیاركارانی مەیدانی و توژیڤەران و سەدان بەشداربوو كه وەلامی پرسیارەكانی ئەم توژیڤنەووەیان داووتەووە و هەر وەها ژمارەییەکی زۆری ئەو كهسانەییە كه لە قۆناغە جیاوازه كانی لیکۆلینەووەدا ڕاویژیان پێ كراو و بۆچوونەكانیان لە كاتی كۆكردنەووە و نووسیندا بە كار هینراو. ئاماژەكردن و دەستخۆشی لە هەولێ هەموو ئەو كهسانە كەمترین كاریكە كه پنیوستە بكری، هەرچەندە كهسانێك هەن بە هۆكاری تاییەتی و کارییەووە داویان كردووە ناویان نەهینرێت. بینگومان ناوھینانی هەموو ئەم كهسانە نامومكینە و لەووش مەحالتەر ئەووەیە كه چەند ناویك بەجێ بهیالین. كەواتە لەم نیوونەدەدا، زۆر سوپاسیڤێژی بەشداریی هەموو ئەو كهسانەم كه لە هەموو قۆناغەكانی توژیڤنەووەدا لە پیدانی بۆچوونی كارناسانە درێغییان نەكرد: سەرەتا سپیڤەر ئەستێری، كه لە سەرەتای دەستپێكردنی ئەم توژیڤنەووەدا، بەكۆكردنەووی سەرچاوە سەرەتاییەكان و وەرگرتن و شی كردنەووی خولی یەكەمی دیمانە مەیدانییەكان و خویندەووی دووبارەیی ئەم بەرھەمە هەمیشە پالپشت بووە منیش دەستخۆشی لی دەكەم. سپاسی خۆم ئاراستەیی دكتور عەلپەزا كرمانی دەكەم بۆ پیدانی ڕاویژ و هاوكاریی بێ منەتیان لە دارشتنی سەرەتایی بەشەكانی ئەدەبیاتی تیۆری و شی كردنەووی داتا مەیدانییەكان و ڕینمایییە زۆرەكانیان، سپاسی فاتمە (سایە) ڕەحیمی دەكەم بۆ یەكخستنی سەرەتایی بەشە مەیدانییەكان و بەدەستھینانی دیمانەیی ئەو او كه تووژیڤنەووەكەیی بەھیز و پینز كرد، دەستی ماندوونەبوونی دكتور فاتمە مووسەوی میرەك دەگووشم بۆ دوبارە خویندەووە و پیدانی ڕاویژی یەك لە دوای یەك و تەواوكردن و ڕیكخستنی بەشەكان و ئیدییتی شیکارییە مەیدانییەكان و دارشتنی ژیدەرەكان، خۆم بە قەرزداریی دكتور مەھناز عەلپەزادە دەزانم بۆ ڕاویژەكانی لە راست كردنەووە و دووبارە نووسینەووی بەشیك لە مانشتیەكان و بەشی شیکاری و ڕیكارەكان. هەر وەها سەری ڕیز نەوی دەكەم

بۆ جه ماله دین واژی، سوئسن په زایی، که تایوون نه سلانی، فاطمه (سایه) په حیمی و دکتور
 فهرشید خزری که هه موو یان به شیککی توژیژینه وه که یان خوینده وه و بۆ ته واوکردنی کاره که
 هاوکار بیان کردم. له هاوکاران و پرسپارکارانی مهیدانی که له وه رگرتنی دیمانیه
 مهیدانییه کان له ناوخۆ و دهروهی ئیران دهوریان بینوه، له وانه: سپیهر نه ستیری، فاطمه
 (سایه) په حیمی، رۆشه نه ک نه میری، شهیما سه تاری، فهراز که ریمی نیا، مه عسوومه بارز
 که نه و په پری دهستخوشییان لی ده که م. بۆ وردبینی و نه خلاقی کاری دهستی
 ماندوونه بوونی خاتوو مه رزییه نکو و کار سه رنو سه ری نه م کتیبه ده گووشم. بۆ خستنه پروو
 و پیدانی سه رچاوه و زانیاری په یوه ست به پرسی خه ته نه کردنی کورپان / پیاوان سپاسی
 گروپ و لاپه ره جیاوازه کانی ناگادار کردنه وه و دژی خه ته نه ی پیاوان له وانه ش لاپه ره کانی
 ئینستاگرام و به رپوه به ره به رپزه کانی لاپه ره ی نه و تراوه کانی خه ته نه کردنی کورپان
 (ناگفته های ختنه پسران)، خه ته نه قه ده غه یه (ختنه ممنوع)، دژه خه ته نه (ضد ختنه) و
 لاپه ره کانی تر ده که م.

کامیل نه حمه دی

پاییزی 2022 زابینی، 2722 کوردی

بهشی یه کهم: چاوخساندنیك به پرسى خه تهنه به ئاراسته یه کی رخنه گرانه وه

پیشه کی

له هندی له کۆمه لگه ئه ورپۆیه کاندایه تهنه یه کیک له گرینگ ترین و باوترین پرووداوه کانی تافی مندایی کورانه. سه ره پای ئه مه ههچ زانستیکی گونجاو په یوه ست بهم دیارده و ره ههنده کیشه داره کانی بوونی نییه. ئامانجی سه ره کیی ئه م به شه روون کردنه وهی ره ههنده جیا جیا کانی پرسى خه تهنه یه له هندی کۆمه لگه ی وه کوو ئیران. بو ئه م مه به سته سه ره تا ئه نگیزه و پالنه ره تا که که سییه کانی توئزه ر بو ئه م بابه ته باس کراوه و پاشان به پیی چه ند بابه ت هه و لی دراوه ره ههنده جیا وازه کانی بناسری و لیک بدریته وه. دواتر به روون کردنه وهی هندی لایه نی گرینگی ئه م بابه ته نیشان دراوه که بوچی پیوسته لیکۆلینه وه له سه ر ئه م بابه ته بکریت. له کۆتاییدا به خسته نه رووی ئامانج و پرسیا ره توئزینه وه یه کان ئاراسته ی توئزینه وه که دیاری ده کریت.

پالنه ر و ئه نگیزه کانی توئزه ر

من وه ک توئزه ر یکی مه یدانی، که به شیک له بواری لیکۆلینه وه که م خه ساره ته کۆمه لایه تییه کان و بابه ته کانی په یوه ست به مندالان تاوتوی ده که م، هه میشه هه و لم داوه به ئاراسته و روانگی چاک سازانه وه له و بابه تانه نزیک بیه وه که راسته و خو په یوه نندیان به نه ریته زیانبه خشه کانه وه هه یه و به هوکاری جوړاوجوړ که متر گرینگیان پی دراوه. راسته له م پیناوه دا رووبه رووی سه ختی و ناخوشی بوومه ته وه، به لام پیم وایه ئه رکی من هینانه گۆزه وهی ئه و بابه تانه یه که به هو پیوه نندیان به بشه کانه وه (تابۆکان) ره وتی گه شه سه ندنی به رده و امی کۆمه لگیان قه تیس کردووه یان خاویان کردووه ته وه، به تایه ت ئه وهی که بابه ته توئزینه وه یه کانم له ئه زمونه تا که که سییه کانی خو م یان ده ور به رییه کانم وه رگیرون و بوته ئاوینه ی ئه وهی خو م به ئه زمونم کردووه یان شایه تحالی بووم. له توئزینه وه خه لکناسیه کۆمه لایه تییه کاندایه مه باوه که مه یدانی کار و کۆمه لگه ی ئامانج

تویژهر بۆ لای خۆی راده کیشی و پهل بۆ بابه ته په یوه نندیداره کانی دیکه ده هاوژیت. ئەم بابه ته کاتیک لیکۆلینه وه له سەر خهساره ته کۆمه لایه تیه کان ده کری زیاتر له وهش به راست ده رده چی، چونکه برینه کان له ناو دلای یه کتردا شاراونه توه وه و زنجیر ئاسایانه به یه که وه گری دراوان و نه گهری نه وه هه به له کاتی لیکۆلینه وه سه باره ت به خهساره تیک، خهساره تیک دیکه ده ربکه ویت. ههر له بهر ئەم هۆکاره و ههروه ها ئەو هۆکارانه ی که له درێژه دا باسی ده کم، ده توانم بلێم که لیکۆلینه وه له سەر خه ته نه کردنی کچان بان ژنان خالی وهر چه رخانه ی ژبانه یی و تایبه تیه ی من بووه؛ بۆیه ده لیم ژبانه یی پشه یی چونکه له ناخی پرسه ی خه ته نه ی ژبانه وه، گه ی شتمه پرس و خهساره ته کانی دیکه ی وه کوو هاوسه رگیری مندا، سیغه ی مه حره میتی، هاوسه رگیری سپی و ناهاوسانان (په گه زگوراو)، که ئاراسته سپۆریه که م له سالانی دوا ی ئەم توژی نه وه ی دیاری کرا. له گه ل نه وه ی ئەم کاره لیکۆلینه وه ییه دل هه ژین بوو، به لام بووه هۆی فیربوونی زیاتر، و ئەزموونیکی قوول بوو بۆ من و هاوکاره کانم و بوو به سه ره تای پرۆسه ی پشه یی و گروه یی و مه ی دانی له سەر خهساره ته کۆمه لایه تیه کان له ولاتی ئیراندا. به لام لیکۆلینه وه ی به کۆمه ل له سەر خه ته نه ی ژنان که له ژیر ناو نیشانی (به ناوی نهریت توژی نه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به خه ته نه ی ژنان له ئیران) و "گومانی روو له گۆران"¹ بلاو بۆته وه²، بوو به خالی وهر چه رخان له ژبانه یی مندا، چونکه پاش سالانیک به هۆی لیکۆلینه وه له م بواره دا، که سه باره ت به هاوسه رگیری مندا بوو، تووشی کیشه ی یاسایی هاتم و من و هه ندی له هاوکاره کانم کۆمه لی تۆمه تمان بۆ داتا شرا و له نه نجامدا پاش گیران و زیندانی تاکه که سه ی و زیندان و لپیچینه وه ی نه وه پر یاسایی له لایه ن دادوهر سه له واتی بۆ 9 سال و سه مانگ زیندان حوکم درام. له م توژی نه وه دا خه ته نه ی ژنان، ئەم دیاره خهساره ته خسه و هه موو گۆران و گۆرانکاریه کانی به درێژایی چه ندين سالان تاوتوی کرا و نه نجامه کانی پرسه ی خه ته نه کردنی ژنان له ئیراندا وه ک پرسیکی گرینگ له کۆر په بنده نیوده وه لیه تیه کاند و وه کوو نه ته وه یه کگرتوه کان و یونیسیف خرایه روو و

1- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (2020 زاینی)، گومانی روو له گۆران "پاپۆرتیکی ناوخویی سه باره ت به خه ته نه ی ژنان / شینواندنی کۆنه ندامی زاوژی ژنان / کچان و پشه کییه ک له سەر خه ته نه ی پیاوان / کوربان له ولاتی ئیران"، دانیمارک: ناڤای بووک.

2- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (1394 هه تاه)، به ناوی نهریت "توژی نه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به خه ته نه ی ژنان له ئیران"، تاران: شیرازه.

دوره نجامه که شی بوو بهووی که ریځخواوه نیوده وله تیهه کان داویان له ئیران کرد که زیاتر بیرژپته سهر بابه تی خه ته نه ی ژنان و نه نجامه کانی لیکولینه وهی هاوسه رگری بی مندالان. به درپژایی نهو ماوهی که له سهر بابه تی خه ته نه کردنی ژنان توژینه وهم ده کرد بیرم له وه ده کرده که رپوژئی کاریکی توژینه وهی و لیکولینه وهییش له سهر خه ته نه کردنی کوران / پیاوان نه نجام بدهم و له گهل کوتایی هاتی نه توژینه وه، نه م خه ونهش به دی هات. ههر چهنده پی ده چی ماوهیه کی زوری خایاندی و مه و دای چاپکرانی کتیبی خه ته نه کردنی ژنان هه تا چاپ کردنی نه م کتیبی زور بووبی، به لام مهسه له نه وهیه که بابه تی خه ته نه کردنی ژنان دوو ریگای خسته بهر ده م که ههر دووکیان دواجا ری که مه به ستیان ده پیکا: ریگای یه که م بابه تی په یوه ندیدار به ره گزی (کچان و ژنان) بوو، ریگای دووه میش بابه تی په یوه ندیدار به ره گزی (کوران و پیاوان) بوو. و منیش که به شیک له نه رکی خووم له وروژاندنی پرسه خه ساره تبه خسه کان و خسته پرووی ریکار بو کیشه کومه لایه تیهه کان ده زانی، بریارم دا ههر دوو ریگاکه بگر مه بهر. له ریگه ی یه که مدا، نیمه پاش لیکولینه وه له سهر خه ته نه ی ژنان، بوونی هاوسه رگری پیشوه خته ی مندالان و ناماری زوری نه م دیارده خه ساره تبه خسه مان له ئیراندا بوو ده رکوت. ههر بویه توژینه وهیه کی مهیدانیمان سه بارت به هاوسه رگری مندالان نه نجام دا. نه نجامی نه م توژینه وه له ژیر ناوی زایه له ی بیده نگی "توژینه وهیه کی گشتگیر سه بارت به هاوسه رگری پیشوه خته ی مندالان له ئیران"¹ له لایه ن چاپخانه ی شیرازه له ئیران و فایله ئینگلیزیه که ی له نه وروپا و نه مریکا له گهل کتیبی به ناوی نه ریت بلاو کراوه. لیکولینه وهی دواتر سه بارت به هاوسه رگری کاتی و سیغه ی مه حره میتی بوو که نه نگیزه و هانه ی سهره کی لیکولینه وه له سهر نه م بابه تهش له کاتی توژینه وه سه بارت به هاوسه رگری مندالان واته کاره کی پیشوو دروست بوو. له راستیدا له کاتی کارکردن له سهر دیارده ی هاوسه رگری مندالان، بو مان ده رکوت که ریژه یه کی زوری منداله کان به شیوه ی سیغه ی مه حره میتی به بی ده ستیوه ردانی یاسادانه ر لیک ماره ده کرین و نه م سیغه ی مه حره میتیه و بوونی که لینی یاسایی و هه ندیک نورمی کومه لایه تی ده بنه ریخوشکه ر و زه مینه سازی هاوسه رگری پیشوه خته ی نهو مندالانه. به م شیوه ده ستمان کرد به کارکردن له سهر دیارده ی سیغه ی مه حره میتی و هاوسه رگری کاتی که جوړیک له سیغه ی مه حره میتیه و له هه مان کاتدا

1- کامیل نه حمده ی و هاوکاران (1396 هه تاوی)، زایه له ی بیده نگی "توژینه وهیه کی گشتگیر سه بارت به هاوسه رگری پیشوه خته ی مندالان له ئیران"، تاران: شیرازه و دانیمارک: ناغای بووف (2021 زاینی).

باسمان له سهره لدان و بلاو بونونه وی شتوازه نوپکانی سیغه (له گه وره سالان)، لاوازیسه یاساییه کانی و کاریگه ری و زیانه کانی سیغه ی مه حره میتی له سهر مرؤفه کان به تاییه ت ژنان کرد. دهره نجامی ئەم لیکۆلینه وه له ژیر ناوی "مالیک له سهر ناو" (تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری کاتی و سیغه ی مه حره میتی له ئیران) له لایه ن ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی شیرازه وه بلاو کراوه ته وه و فایله ئینگلیزیه که ی له لایه ن ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی میهری له له نده ن بلاو کراوه ته وه.¹

لیکۆلینه وه یه کی دیکه ی په یوه نیدار به به ره مه لیکۆلینه وه یه کانی پیشووتر، پرس ی هاوسه رگیری سپی له ئیرانه که له ژیر ناوی (مالیک به درگای ناوآلوه) "تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری سپی له ئیران"² و بۆ یه که مین جار له سهر ناستیکی هه مه گیر و مه یدانیدا باسی لایه نه ناشکرا و شاراوه کانی ئەم دیرده ی کردووه. چیرۆکی شاری قه ده غه کراو "تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به ناهاوسانان له ئیران"³ ناونیشانی تویژینه وه ی دیکه و به کۆمه لمانه که سهر چاوه و ریشه ی له به ره مه کانی پیشوودا بوو و ههر دوو لیکۆلینه وه که له لایه ن ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی میهری له له نده ن و دواتر له لایه ن ئافای بووفه وه له دانیمارک چاپ کران. له کاتی راپه راندنی کاری مه یدانی و هه روه ها تویژینه وه له سهر گروپه کان له ناو تۆره کۆمه لایه تیه کان له سهر تویژینه وه کانی هاوسه رگیری کاتی و هاوسه رگیری سپی بۆم دهرکه وت که هه ندیگ که سی هاوپه رگه زخواز له چوار چیوه ی ژبانی هاوبه شدا پیکه وه ده ژین. خالی سرنجراکیش و گرینگ نه وه بوو که سهره رای ناگادار بوونی ریژه یی له بوونی ئەم که سانه له ناو کۆمه لگادا، له ئیراندا زۆر لیکۆلینه وه و کاری مه یدانی سه باره ت به ژن و پیاوی هاوپه رگه زخواز و دووپه رگه زخواز نه نجام نه درا بوو. ههر له بهر نه وه برپارم دا له م بواره دا تویژینه وه نه نجام بدم بۆ نه وه ی ئەم بابه ته له ناوخۆی ئیراندا فام بکری و زیاتر بناسریت. خه ته نه کردنی ژنان، هاوسه رگیری مندالان، سیغه ی مه حره میتی، هاوسه رگیری سپی و ناهاوسانه کان

1- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (1398 هه تاوی)، "مالیک له سهر ناو" (تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری کاتی و سیغه ی مه حره میتی له ئیران) تاران: شیرازه و دانیمارک: ئافای بووف (2021 زایینی).

2- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (2020)، مالیک به درگای ناوآلوه (تویژینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به هاوسه رگیری سپی له ئیران)، له نده ن: میهری و دانیمارک: ئافای بووف (2021).

3- کامیل نه حمه دی و هاوکاران (2019)، چیرۆکی شاری قه ده غه کراو (تویژینه وه یه ک سه باره ت به ناهاوسانان له ئیران). له نده ن: میهری و دانیمارک: ئافای بووف (2021).

پینج کاری توژیینه وهی من و دیمانه کاران و هاوکاره مهیدانییه کانم بوون که له چوارچیوهی کۆمه له توژیینه وهی په یوه ندیدار به په کتر به جهخت کردنه وه له سه مندال و جیندهری، په ک له دوای په ک نه نجام دراون. هه چهند پیشتریش ناگادار بووم، له کاتی لیکۆلینه وه له سهر بابه ته کانی په یوه ست به په گه زیتی (جیندهری)، که به شیکی بهرچاویان په یوه ندییان به مندالانه وه هه بوو، زیاتر بۆم ده رکه وت که مندالان قوربانیی سه ره کیی نه ریته خه ساره تبه خسه کان و هه ژاری و بیه شیین، نه وه که مینانه ی که پتیوستان به چاودیری هه مه لایه نه یه و پتر له هه مووان زیانیاں به رده که ویت. نه م بابه ته دوو هینده گرینگ ده بی که بزانی نه گهر نه م گروهه زیانیاں بی بگا چاره سه رکردنی لیکه وته که ی زۆر نالۆز و نه سته م ده بی و له دریزخایه ندا کۆمه لگاش به م لیکه وتانه وه تیه ده گلێت.

که لکه له و خه می پرسی مندالان وای لی کردم که له دریه ی ناراسته ی خه لکناسیدا سرنج بخه مه سهر نهو پرس و مه ترسیانه ی که هه ره شه له مندالان ده کا، وه کوو کاری مندالان و زبلگه رپی مندالان. یه که مین به ره مه می نه م بواره له ژیر ناوی "تالانی مندالی" (توژیینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به ناسین، رینگری و کوئترۆل کردنی دیارده ی زبلگه رپی مندالان له تاران)¹، لیکۆلینه وه یه ک بوو که به هاوکاری هاو به شانه له گهل کۆمه له ی داکۆکی له مافه کانی مندالان له سالی 1398 هه تاوی (2018 زاینی) نه نجام درا که له تاران بلاو کراوه و سالییک دواتر توژیینه وه ی "ناسه واری چه وساندنه وه له جیهانی مندالی" (توژیینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به جۆر، هۆکار و لیکه وته کانی کاری مندالان)² که هه موو جۆره کانی کاری مندالان له خو ده گری، دهستی پی کرد، که له م دوایانه دا، له زستانه ی سالی 2021 زاینی، له دوو توپی کتیبیکی نه لیکترۆنی (BookE) و ده نگیدا بلاو کراوه. ئیستا ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی ئافای بووف سه رجه م نهو کتیبانه ی که باس کراون له فایله نه لیکترۆنی و ده نگیدا به شیوه ی خۆرای له مالپه ره که ی و له مالپه ره کانی نه مازۆن و گووگل بووک و گووگل پله ی بلاوی کردوه ته وه.

به لام حه وت سال پاش بلاو بوونه وه ی کتیبی به ناوی نه ریت، سه باره ت به

1- کامیل نه حه ده ی و هاوکاران (2019)، تالانی مندالی (توژیینه وه یه ک سه باره ت به ناسین، رینگری و کوئترۆل کردنی دیارده ی زبلگه رپی مندالان له شاری تاران)، تاران: نه نجه مهنی پشتیوانی له مافه کانی مندالان.

2- کامیل نه حه ده ی و هاوکاران (2021)، "ناسه واری چه وساندنه وه له جیهانی مندالی" (توژیینه وه یه کی گشتگیر سه باره ت به جۆر، هۆکار و لیکه وته کانی کاری مندالان)، دانیمارک: ئافای بووف.

خه ته نه کردنی ژنان و به له بهر چا و گرتی نه وهی که مهسه له کانی په یوه ست به جیند هری له تو یژینه وه کان یان هه مان ریگه ی یه که م کو تایی پی هات بوو، نیر کاتی نه وه هات بوو که ریگای دوو هه می دوا ی خه ته نه کردن بگر مه بهر. نه وه بوو که من له گه ل گرو پیکی بچووک به لام له راده به دهر تامه زر و و به توانا دهستم به کاری سه ره تایی تو یژینه وه له سه ر خه ته نه کردنی کوران کرد، ریگ له و کاته دا که دوا هه ول م بو مانه وه له نیران دها و به نیاز بووم چیر نیران به جی نه هیلم. نه م بابه ته له م رووه وه بو من گرینگر بوو که کاتی لیکو لینه وه له سه ر بابه تی خه ته نه کردنی کچان بری ارم دابوو که له سه ر خه ته نه کردنی کورانیش نیش بکه م بو نه وهی به شیوه ی یه کسان و به بی جیا کاری نواندن، به پی ره گه ز به شیوه ی هه مه لای نه تو یژینه وه که م نه نجام دابی و له هه مان کاتدا و لامی که لکه له و داخو از یی په پتا په پتا کانی چالا کفانانی نه م بو ارم دابینه وه. نه م بابه ته م زور به لامه وه گرینگ بوو چونکه خه ته نه له هه ر دوو ره گه زه که دا، به ژن و پیاو وه، چ له رووی شیوازی نه نجامدانی کاره که و چ له رووی بلا بوونه وه و به رده و امیتییه وه هاوشیون و هه ر دوو کیان ده توان بینه هو ی خه ساره تی سو زداری و ده روونی و جهسته یی، و نه و نه زموننه تال و نازار به خسه ی که کچان به هو ی خه ته نه وه به نه زمونی ده که ن کورانیش ده گر یته وه.

من بو خو م کاتیک کور پیکی ته مه ن پینج سالان بووم خه ته نه کرام، هه تا نیستاش بیره وه ری پر له نازاری نه و رو ژهم له یاده. له شاره که ماندا و اته شاری نه غده که سیک هه بوو پیمان دهوت "کیر پر". کاتیک به جاننا چه رمییه ره شه که یه وه ها ته مال که مان، خو م له تو الیتدا شارد هوه و دایکم و دایپرم ته واو ناو مال و حه وشه گه وره که گه ران هه تا نه وهی که له تو الیتی خو ار حه وشه که دا دوزیمیا نه وه و به زور داری و زوره ملی و تامه زر و کردن منیان برده ژیر تیغی ریش تاشی پی او ی خه ته نه چی و نه وسا روو به رووی نه زمونیکی زور جهر گپر و تال بووم هوه. له و کاته دا سر کردن و شتی وا له نارادا نه بوو و خه ته نه له ته مه نی زوردا نه نجام ده درا که هه ر نه مه نازار به خستری ده کرد.

من به نامانجی لیکو لینه وه له سه ر ناسه وار و کاریگه رییه نه گه رییه کانی خه ته نه له سه ر مندالان تو یژینه وه که م دارشت و دهستم کرد به نه نجامدانی نه وهی له تو یژینه وه کانی په یوه ست به خه ته نه کردنی ژنان (به ناوی نهریت) نه نجامم دابوو و دوا ی لیکو لینه وهی زانستی و مهیدانی، گه یشته نه وه ده ره نجامه ی که خه ته نه کردنی ژنان کاریگه ری زیان به خشی سو زداری، ده روونی، سیکسی و جهسته یی بو سه ر کچان هه یه. منیش بو نه و پرسیا ره ی که نایا خه ته نه کردن ده توانی زبانی لاهو کی وه کوو جهسته یی، سو زداری،

سینکسی و دەروونی بۆ منداڵانی کۆر هەبێ یان نا، بە دواى وەلامیکدا دەگه‌پام و ئەوه بوو که لیکۆلینەوه که دەستی پیکرد.

بۆ ئەنجامدانی نەشتەرگه‌ریی خەتەنەى منداڵ، بەرده‌وام بەلێنی وەکوو شیرینی و شوکولات و یاری یان پاساو هێنانەوه‌ی چوونه ناو تەمەنی گه‌وره‌سالی بە کچ و کۆرپان دەدرێت. بێگومان بە هۆی پەيوه‌ندی و هه‌ستیاریی خەتەنەى ژنان بە مەسه‌له‌ی ئەندامی زاوژی ژنانەوه، خەتەنە‌کردنی کچان بە نەپێنی و لە بێدەنگیدا ئەنجام دەدرێ، بەلام خەتەنە‌کردنی کۆرپان بە ناشکرا دەکری و لەگەل مەراسیمی نان خەتەنە و لەبەرکردنی تەنووڕه‌دايه. ئەمانه هه‌مووی لایه‌نی لیکچوون و لیکنه‌چوونی خەتەنە‌کردنی کچان و کۆرپانه. بەلام لیکه‌وته‌ شاراوه‌کانی خەتەنە سەرپرای گرینگیه‌ زۆره‌که‌ی، که‌متر ناوړی لێ دراوه‌توه یان هەر ناوړی لێ نەداوه‌توه. بەرفراوانی و قبوول‌کرانی بێ پینچ‌په‌نای ئەم دیارده‌ له‌ هه‌ندئ له‌ کۆمه‌لگه‌ ئیسلامی و جەه‌وودی و مەسیحییه‌کاندا ئەم پرسیاره‌ی خسته‌ روو که ئەم دیارده‌ چۆن هه‌تا ئیستا بەرده‌وامه‌ و بۆچیه‌تی ئەم دیارده‌ و ئەو قازانجه‌ زۆره‌ی که ده‌چیته‌ ناو که‌رتی پیشه‌سازی و بازاړی کاری پزیشکانه‌وه‌ ناخړیته‌ به‌ر تیشکی پرسیار؟ ئەم پرسیاره‌ بۆ من که وه‌ک توێژه‌ریک گرینگیه‌کی دووقاتی هه‌یه‌ چونکه‌ له‌ ناو کۆمه‌لگایه‌کی نەریته‌خواز له‌دایک بووم که نەشتەرگه‌ریی خەتەنەى تیدا ئەنجام دەدری و ئەزموونی ژیانم له‌ کۆمه‌لگاه‌لی وەکوو ئەوروپا و ئەمریکای باشوور و ئەفریقاشدا هه‌بووه‌ که خەتەنە به‌ شپۆه‌یه‌کی بەرفراوان ئەنجام نادرێ و له‌ ناو فەرهنگ و که‌لتووور و نایینه‌ جیا‌جیا‌کاندا زۆر دۆست و هاوړییم هه‌یه‌ که خەتەنە نه‌کراون. هەر بۆیه‌ ئەم توێژینه‌وه‌م ئەنجام دا که ولامیک بۆ ئەم پرسیارانه‌ بدۆزمه‌وه.

من له‌ توێژینه‌وه‌ خه‌لکناسییه‌کانمدا بەرده‌وام له‌ سەر ئەم باوه‌ڕه‌ سوور بووم و تیکۆشاوم تیکه‌بشتنیککی وردتر له‌ رەسم و رێسا و گرینگیی داب و نەریته‌ و فەرهنگ و که‌لتووور پیشان بده‌م و له‌ هه‌مان کاتدا ده‌نگی راسته‌وخۆی گروپی نامانج، لایه‌نگران و نه‌یارانی ئەم دیارده‌ کۆمه‌لایه‌تیانە و نەریته‌ خه‌ساره‌تبه‌خشانه‌ بم و هه‌لبه‌ت ریکاری کرده‌یی که له‌گەل دۆخی ئیستادا بگونجی و جەخت له‌ سەر بنه‌مای فەرهنگی و که‌لتوووری بکاته‌وه، پیشکەش بکه‌م. که‌واته‌ ئەم توێژینه‌وه‌ به‌ نیاز نییه‌ که نەشتەرگه‌ریی خەتەنە رەت یان قبوول بکا، به‌لکوو هه‌لوه‌دای ئەوه‌یه‌ که له‌ پال لیکدانه‌وه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی بابەتیکی هه‌ستیار و گرینگ که که‌س گرینگیی پێ نەداوه، هه‌ندئ ریکاری کرده‌یی بخاته‌ روو که له‌گەل مافه‌کانی منداڵان بگونجی بۆ ئەوه‌ی له‌م پیناوه‌دا هه‌نگاوێکی کاریگه‌ر

بهاو یژریت. هیوادارم ئەم زنجیره لیکۆلینهوانه له‌م بواره‌دا بێتته سه‌ره‌تای کاری توێژینه‌وه‌یی نوێ و ئۆبژه‌یی و بێتته هۆی ئه‌وه‌ی که کهسانی دیکه له بواره پسیپۆرییه‌که‌ی خۆیاندا وه‌کوو پزیشکی، یاسا، توێژینه‌وه‌ی بواری مندالی، ده‌روونناسی و کۆمه‌لناسی، سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته‌ پرسیار بکه‌ن و بگه‌رێن و بکۆلنه‌وه و له‌ چوارچێوه‌ی زانست و پسیپۆری زیاتر له‌م بواره‌دا چڕ بینه‌وه.

خه‌ته‌نه له ئێران: له رابردوووه هه‌تا ئه‌وڕۆ

له ده‌ق و به‌لگه‌نامه و به‌ره‌مه‌ ده‌یینه‌کانی ئێراندا هیچ ناسه‌واریکمان نییه که پێشانده‌ری خه‌ته‌نه‌کرانی ژن و پیاو بیت. له ئافێستا و ده‌قه په‌هله‌وه‌یه‌کانی دیکه‌ی ئێرانی کۆندا هیچ باسیک له سه‌ر خه‌ته‌نه و هیچ نه‌شته‌رگه‌رییه‌کی دیکه‌ی وه‌کوو شیواندن یان برینی کۆته‌ندامی زاوژی نه‌کراوه. بۆیه له‌م به‌لگانه‌دا رۆون ده‌بێتته‌وه که پێش هاتنی ئیسلام، له ئێراندا خه‌ته‌نه بوونی نه‌بووه و نه‌ریتی خه‌ته‌نه‌کردنی ژن و پیاو له‌گه‌ڵ هاتنی ئیسلام بۆ ئێران په‌ره‌ی سه‌ندوووه. ته‌نانه‌ت له هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی میژوویدا باس له‌وه‌ کراوه که له سه‌ره‌تای هاتنی ئابینی ئیسلام بۆ ئێران، به‌شیک له ئێرانییه‌کان که موسلمان بیوون خه‌ته‌نه‌یان نه‌کردوووه. بۆ وێنه ئه‌فشین، ژه‌نه‌رالی ئێرانی له کۆشکی مه‌ئموون و ئه‌لموعته‌سیم خه‌ته‌نه نه‌کراوو. ئه‌حمه‌دی کورپی ئه‌بی ده‌واد باسی له‌وه‌ کردوووه که ئه‌فشین به هۆی کاریگه‌رییه نه‌رێنیه‌کانی خه‌ته‌نه له سه‌ر ته‌ندروستی خۆی، خۆی خه‌ته‌نه نه‌کردوووه (ته‌وحیدی، ۱۹۶۴). هه‌روه‌ها ئه‌بووحه‌یان ته‌وحیدی گێراوه‌تییه‌وه که فه‌رزداق، یه‌کیک له شاعیره‌ به‌ناوبانگه‌کانی زمانی عه‌ره‌بی له سه‌روبه‌ندی سه‌ره‌تای هاتنی ئابینی ئیسلام، زیاد عه‌جه‌م که یه‌کیک له رکا به‌ره ئێرانییه‌کانی بووه به ئه‌غه‌لف (به‌ واتای خه‌ته‌نه‌نه‌کراو) ناوبرده ده‌کرد (هه‌مان سه‌رچاوه).

جگه له بیر و باوه‌ره‌ نایینییه‌کانی ئیسلام، که وه‌ک فاکته‌ریکی سه‌ره‌کی، رۆلێکی بنه‌ره‌تییان له نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه له ئێراندا هه‌یه، نابێ تابه‌تمه‌ندییه جوگرافی و ناوچه‌ییه‌کان و په‌یوه‌ندییه ئیوده‌وله‌تییه‌کان له‌م باره‌وه پشنگوی بخه‌ین.

ئێران ده‌که‌وه‌یته ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناڤین و به‌ درێزایی میژوو به‌رده‌وام له‌گه‌ڵ میسر که ناخیزگه‌ی سه‌ره‌کیی خه‌ته‌نه‌یه په‌یوه‌ندییه‌کی دێرینی هه‌بووه. بۆیه ئه‌م سه‌ هۆکاره، واته ناوچه‌ی جوگرافی، په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ میسر و نایینی ئیسلام وای کردوووه که نه‌ریتی خه‌ته‌نه له قۆناغه جیاوازه‌کانی میژووی ئێراندا په‌ره‌ بستیێ، به‌ جوړیک که به‌ پێی دوا‌یین خه‌ملا‌ندنه‌کان، 99.7 له سه‌دی پیاوانی ئێرانی خه‌ته‌نه‌ کراون (موریس و همکاران،

2016). جگه له وهش، پرسى خه ته نه له ئيران له گشتيتي خویدا له گهل خه ته نه ی کچان و ژنان باس کراوه و به بئ له بهر چاوگرتنى پرسى خه ته نه کردنى ژنان فام کردن و لئى تىگه يشتى دژواره.

مروّف به ليکولینه وه له کتبه ميژوويه کان گرینگی خه ته نه ی پياوی له که لتوری ئیرانیدا بو دهرده که وئ، که خه ته نه فاكته رى گرینگ بو کردنى پياو به پياویکی موسلمانى ته واه. ههر له بهر ئەم هۆکارهش گرینگی خه ته نه کرانى پياویکی موسلمان و به پى گپړانه وه بهک پياویکی موسلمانى ئیرانى له هاوسه رگریى ئیرانییه کاندا حاشاهه لنگره. به ناوردانه وه له راپرسییه کان بومان دهرده که وئ که ههر چنده هاوسه رگریى ژنیکى موسلمان له گهل پياویکی موسلمانى خه ته نه نه کراو جپى متمانه ی هه مووان بووه و له لاین هه موو نایینزا ئیسلا مییه کانه وه په سهند کراوه، به لام ژنان و بنه ماله موسلمانانه ئیرانییه کان جه خت له سهر خه ته نه کراو بوونى زاوا ده که نه وه.

له کتیبى (گوشه هایى از تاریخ اجتماعى ایران: پشت پرده های حرم سرا) "گوشه یه ک له ميژووی کۆمه لایه تى ئیران: نه ودیوی نه نده روون" سه بارهت به خه ته نه کردنى یه کیک له ههرزه کارانى کۆشک نووسراوه:

"نه مروّ خه ته نه کردنى عه زیزولسولتان (مه لیجه کی دووه م) له و ورده کاریه کانى به م شیوه ن: ئەم کوره ته مەنى له ناو 17 یان 18 سالانه. به هوی نه وه ی شاره حمى پئ کردوه، ههرگیز خه ته نه نه کراوه، ههر کاتیک دایک و باوکى گله یی و گازنده ی نه وه پان بووه که ده بئ کوره که مان بپته موسلمان و نه گهر خه ته نه نه کرى له به ره ی حه نیف له قه له م نادری، ده یانفه رموو ئیمپراتوری پرووسیا، که خه ته نه نه کراوه، نایا پاشای ده وله تى پرووسیا نییه؟! هه تا نه وه ی که ماویه ک پيش ئیستا عه زیزولسولتان داوایه کی بو پاشا نووسیوو که نه گهر من زاواى ئیوه م بوچی نه خته روده وه ی کچتم پئ ناده ی؟ بریار درا که له مانگی ره ببعول نه وه لدا (مانگی مه ولوو) زه ماوند بکه ن. خاتوو سوغرا، دایکی کچه که، په یامیکى ناردبوو که نه گهر به نیازی بپته زاواى من، ده بئ له پيشدا خوت خه ته نه بکه یت. خو شه ویستى بو ده سه لات و خو شو یستى کچه که، عه زیزولسولتانى ناچار کرد که ملکه چى نه ریتى خه ته نه بیت". (آزاد، 1357).

بۆ زانیاری زیاتر (1)

خهته نهی ژنان له ئیران (به ناوی نهریت، نه حمه دی، 1394 هه تاوی)

خهته نه کردنی ژنان

خهته نهی ئافره تان نهریتیکه به میژوو به کی دوور و درێژوه که له ئیستاشدا سه ره رای پشیل کردنی دیوه جیاوازه کانی مافه سینکسیه کانی مندالان و ئافره تان، هیشتا باوه. دیارده یه که له ژیر ناوی "شیواندن و یان برینی کۆنه ندامی زاوژی ژنان" ناو ده بری و زاواوه یه کی دروست تر واته "خهته نهی ژنان" بۆ به کار دینن که به شیوه ی نهریتی، شه رعیه تی پی دراوه. هه ندیک بیر و باوه و نۆرم و هه لویست و سیسته می سیاسی و ئابووری له به رده وهامی ئه م نهریتدا رۆلیان هه به. له هه ندیک حاله تدا بۆ پاراستنی په رده ی کچیتی و وه فادار بوونی ژن به میرده که ی، جۆری سییه می خهته نه به بهر کچاندا ده سه پینریت. به واتایه ک کونی شه رمگه ی کچان ده دوور نه وه بۆ ئه وه ی به خه یالی خۆیان ده سه به ری ئه وه بکه ن که شه وه بوو کینی یان هه مان شه وه په رده ته نیا میرده که ی خۆی ئه م مۆر و مۆمه بکاته وه. ئه مه وه فاداری و به ئه مگ بوونی ژنان بۆ پیاوان ده سه به ره ده کا و هه ره وه ها پیاوان له رووی ئاره زووی سینکسیه وه زیاتر چیژ ده به ن و به م شیوه خهته نه له پیناوا ئاره زووی سینکسی و خواستی پیاوه. هه ر بۆیه هه یج دوور نییه که پیکهاته پیاوالاری به کان له سه ر مانه وه ی ئه م نهریته پیداگری بوینن.

له هه ندی حاله تیشدا وه ک رۆره سمی چوونه ناو هه ره تی که هه ره یی و چوونه ریزی ژنه پیگه بیه ستوه کان لینی ده روان. به لām له هه ندی له ولاتاندا له وان هه ش ئیران، نه شه ته ر که ری خهته نه وه ک قوناغی تیه برین سه بر نه کراوه، چونکه له زۆر حاله تدا خهته نه له ته مه نی زۆر که مدا ئه نجام ده دریت. بیر و باوه ره کانی دیکه سه بهاره ت به خهته نه کردنی کچان ئاماره بۆ جوانی، پاکداوینی و چه یای ئافره تان ده که ن، به لām هه ندیک پینان وایه ته نگیزه و پالنه ری پشت ئه م کاره بریتیه له سنوور دار کردن و کۆنترۆلی هه لسوکه وتی سینکسی ژنان بۆ ئه وه ی په رده ی کچیتیمان هه تا بهر له هاوسه رگیری پیاوین، په رده ی کچیتی وه ک مه رچیک پیوست بۆ هاوسه رگیری داده نری و له هه ندیک حاله تدا خهته نه کان (و پیاوانی ئایینی) پینان وایه که خهته نه کردنی کچان ده بیته هۆی که م بوونه وه ی ئاره زووی سینکسیان بۆ ئه وه ی له ده ره وه ی چوار چیه وه هاوسه رگیری سینکس نه که ن. سه بر له وه دایه له هه ندی له م کۆمه لگایانه دا که خهته نه کراوه کان رێژه ی خوازی پینان زیاتره. گرینگیی خهته نه ی کچان له و کۆمه لگایانه ی وا ئه م کاره ی تیدا باوه تا ئه و راده یه که کچ و ژنه خهته نه نه کراوه کان به پیس و گلاو له قه له م ده درین یان پینان وایه ئه گه ر کلبتۆریس یان میتکه ی ژنان نه برن که هه تر ده یی و رواله تی ئه ندامی سینکسیان ناشیرینتر ده رده خات. به گویره ی ئه م باوه ره که ئه ندامی زاوژی ژنان ناشیرین و پیسه، خهته نه کردنی کچان به کرده وه یه که ده زانن که ئه ندامی زاوژی پیاوان خاوین و خاوین ده کاته وه. له هه ندی ناوچه ی پارێزگا کوردنشینه کان و پارێزگی هورموزگان له باشووری ئیران کاتیک کچان خهته نه ده کرین و شوو ده که ن ئه و چیسته ی که لینی ده تی به خهته نه ی ده زانن و یان ئه گه ر خهته نه نه کرابی ته بنانه ت خواردنه وه ی ئاوی ده سته ی کچی خهته نه نه کراوه به جه رام له قه له م ده دن. هه له به ت له هه ندی شوینی ئیران دیری ده سته ی خهته نه نه کراوه جه لال نییه، واته ئازه لیک که له لایه ن پیاوکی خهته نه نه کراوه سه ر ده بردری جه لال نییه، ئه م دیره کورائیش ده گریتوه و ئه مه ئه وه ده رده خا که ئه و باوه رانه ی که سه بهاره ت به خهته نه کردنی کچان و کراوه، جیا له فه ره نگ و تاینه جیاوازه کانی ئیران، خالی لیکچوون و نزیکایه تی فه رهنگی و تاینیان هه به.

رێژه ی خهته نه کردنی ژنان له ئیران، سه ره رای ئه وه ی که له م سالانه ی دوایدا به هۆی رۆشنسیر کردن و گۆرانی نه وه ی گه نجه وه که می کردوه، بابه تیکه که که م که س ئاگاداریه تی، نهریتیکه که به رده وهام بووه و وه ک له ئه نجامی توێژنه وه ی "به ناوی نهریت" ده رده که وی، خهته نه کردنی ژنان و کچان هیشتا له هه ندیک پارێزگی ئیراندا به وه ی هه به، له وانه هورموزگان، کوردستان، گرماشان و نازه ربا یحانی رۆژاوا. به پنی بۆ چووینیک که زۆر جیی متمانه نییه، خهته نه کردنی کچان له رینگای بازرگانی ده ربایی له که له هیندستان و سو مالی هاوته باشووری ئیران، به لām زۆر به ی ئه و گروپانه ی که له ئیران

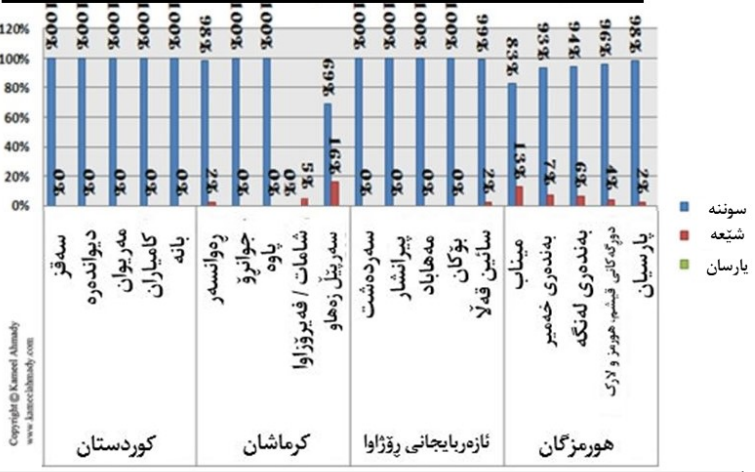
كچان خەتەنە دە گەن، بۆ پاساوهینانەوهی كردهوه كانیان پەنا دە بنە بەر بیر و باوهره ئایینییه كان، هەر چەندە بە هۆی پەرورده و رۆشنییری و گۆزینی روانگەي نهوهی گەنج لەم سالانەي دوايیدا ریژهی خەتەنەي كچان رووی له گەمی كردهوه. گۆزانی روانگەي كۆمەلگا، بەرزبوونەوهی ئاستی هۆشیاری سەبارەت بە زبانه جەستەي و سیکسی و دەروونییه كانی خەتەنەي ژنان، كۆچ كردنی گوندنشینە كان بەره و شارە كان، مردنی خەتەنە چیه كان (مامانە كان) و ناهۆگری نهوهی گەنج بۆ درێژە دان بەم كارە و هەر وهه كار یگه ریی تۆره كۆمەلایه تییه كان و میدیا كان له هۆشیاری و رۆشنگه ری و لاواز كردنی ره واداریی بیر و باوهره ئایینی و نه ریتییه كان یه كینك له هۆكاره كانی كه م بوونهوهی ریژهی خەتەنە كردنی ژنان لەم سالانەي دوايیدا بووه. له ناو لێكۆلینهوهی بلاو كراوی توێژینهوهی "به ناوی نه ریت"، پیکهاتهیه كی تایبەت له بەر چاو گیرا بۆ نهوهی توانای هه موو رایه پنه ره جالا كه كانی بواری نه هیشتنی دیار دهی گرینگی خەتەنە كردنی ژنان به ئاراسته یه كی گشت بینانه باشتەر بكات. بەردهوام زانیاری بلاو ده كراوه و به له بەر چاوگرتنی زبانه كانی شیواندنێ كۆئەندامی زاوژی كچان توانا كان به هیز ده كران. ئەمه له دوو ئاستدا ئەنجام دراوه: راهینانی فەرمانبهران و زیاد كردنی زانیاری له ناو كۆمەلگه ی ئامانج و ههروهه راهینان له زانكۆكاندا. بۆمان ده ركهوت كه به پشتبەستن به چالاكییه به توانا كرن، ژماره یه كی بەر چاوی ئەندامانی كۆمەلگه ی ئامانج به رانبهر به هه ره شه و مه تر سیه كانی خەتەنە كردنی ژنان / شیواندنێ كۆئەندامی زاوژی ژنان هه ستیار بوون. بەرز كردنه وهی ئاستی هۆشیاری خه لك و ئاشنا بوون له گەل جیهانی مۆدیرنیش گۆرانكار ییه كی زۆری له سه ر روانگه ی خه لك به رانبهر به خەتەنە كردنی ژنان دروست كردهوه و هه لسوكه وته كانیی زۆر گۆریوه. ره وتی روو له دابه زینی خەتەنە كردنی ژنان چەندین هۆكاری هه به كه هه ندیگیان بریتین له: ناسینی جیهانی مۆدیرن، نه بوونی خەتەنە چیه نوێ كه بیته به دیلی خەتەنە چیه خۆجیهه كان، ئاماده نه بوونی نه وهی گەنج بۆ ئەنجامدانی خەتەنه، په روه رده و راهینان، كار یگه ریی میدیا كان و ههروهه پشتمگیری هه ندیك له پیاوانی ئایینی ناوچه یی و ریبه رانی كۆمەلگا. له ماوه ی ئەو ده یان ساله ی كه ئەم توێژینه وه به رده وام بوو، سال به سال ریژهی خەتەنە كردنی ژنان كه م ده بووه وه، هه م به هۆی ئەو هۆكارانه ی كه ئیستا باس كران و هه م به هۆی په روه رده و هۆشیاریی دانیشتوووان و ئەو لێكۆلینه وانە ی كه له رابردوودا له م باره وه ئەنجام دراو؛ رۆلی رۆشنگه ری و هۆشیار كردنه وه به گه رانه وه بۆ ئەو ناوچانه ی كه له توێژینه وه ی "به ناوی نه ریت" هه لسه نگیندراون و كار یگه ریی راهینانه كه له سه ر كۆمەلگه ی ئامانج له لێكۆلینه وه كانی داوتردا به راورد كرا و به م شیوه ریژه ی كه م بوونه وه ی خەتەنە به ده ست هات.

بۆ زانیاری زیاتر (2)

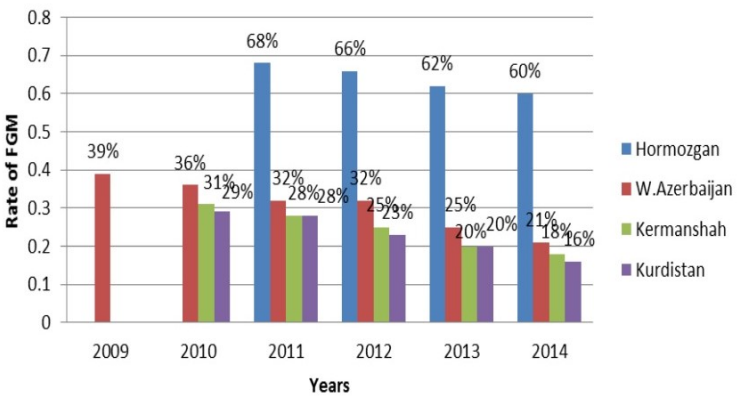
كۆمەلێ چارت سەبارەت بە بواری خەتەنەي ژنان

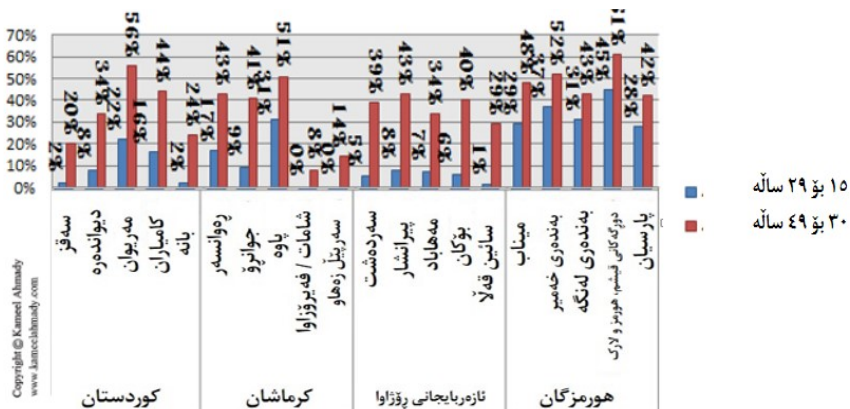
(به ناوی نه ریت، ئەحمەدی، 1394 هه تاوی)

رېژهی خهتهنه له ناو خېزانه کان به ئابینی جیاوازهوه

پهوتی روو له دابه زینی خهتهنه ی کچان له ماوهی شهش سالی رابردودا

Copyright © Kameel Almasly
www.jamtechinhalay.com

له کتیبی "میژووی کۆمه‌لایه‌تی په‌یوه‌ندییه سیکیسیه‌کان له ئیران" -یشدا (تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران) هاتوه: "م ریشار که له سالی ۱۸۴۸ زاینی هاته ئیران بۆ نه‌وهی له دارۆلفونون وانهی فره‌نسی بلێته‌وه، رینگایه‌کی ئاسان‌تری گرت‌به‌ر. له جیاتی هاوسه‌رگیری کاتی، کاره‌که‌ریکی کوردی کرپیه‌وه و جلی کورانه‌ی کرده‌ به‌ری. به‌هه‌مووانی ده‌وت نۆکه‌ره‌که‌ی "کوره"، به‌لام شه‌وانه به‌ دوور له چاوی که‌سانی دیکه، که‌چه‌که ده‌چوو به‌باغه‌لییه‌وه. کاتیک په‌کیک له خزمه‌تکاره‌کانی ئەم په‌یوه‌ندییه‌ی له‌قاودا، ئەو وتی که‌چه‌ژنی ئەو نۆکه‌ره‌یه، به‌لام دوای ماوه‌یه‌ک دانی به‌ په‌یوه‌ندییه‌که‌دا نا. کاتیک ریشار زانی که که‌چه‌که دووگیان بووه، ده‌چیتته ناو ئارامگه‌ی شاه‌بدولعه‌زیم و باست داده‌نیشیت. دوای ماوه‌یه‌ک خۆی خه‌ته‌نه ده‌کا بۆ نه‌وه‌ی بیسه‌لمینتی که‌ بۆته موسلمان و راپه‌ده‌گه‌یه‌نی که‌ ئەو ژنه‌گه‌نجه‌هاوسه‌ره‌که‌یه‌تی." (فلور، 2010)

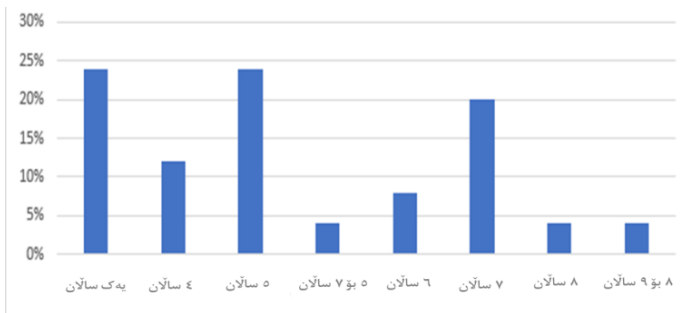
به پیتی ئه و گپرانه وه میژوو بیانه ی سه ره وه، بۆمان دهرده که وه ی که چهنده گرینگه پیاوان له کاتی هاوسه رگیریدا خه ته نه کرابیتن و ده توانین بلین هه ره چهنده له پروانگه ی شه ربه ته وه له هاوسه رگیریدا هیچ کیشه یه ک بۆ پیاوان پیش نه ده هات، به لام بۆ ئه وه ی پیاوانی ئیرانی به موسلمان دابنرین پیویست بوو خه ته نه بکرین. ئه م بابه ته گرینگه ته نانه ت له شیوازی هه لسه که وه تی ژنه له شفرۆشه ئیرانییه کان له گه ل پیاوه خه ته نه نه کراوه کاندای ده کرای، وه ک له سه رده می په هله ویدا ده گپرنه وه:

"نافره ته ده مارگرژه موسلماننه کان له گه ل پیاوانی خه ته نه نه کراودا نه ده خه وتن، به لام هه ندیکیان هه بوون داوای نرخ ی دووقاتیان ده کرد بۆ ئه وه ی نیوه ی بدن به مه لآ بۆ ئه وه ی بیته که فاره تی گوناحه کانین. به لام سۆزانییه کی ئیتالی هه بوو که هه میشه له کاتی سه رجیی له گه ل له شکرپکدا په بکه ری مه رییه می پاکیزه ی پرووه و دیواره که ده سوراندوه؛ ئایا ئه مه ئه و مانا ده گه یینی که رۆژاوا و رۆژه لآت ئه وهنده له یه کتر دوورن؟! (فلۆر، ۲۰۱۰).

وه ک گوترا، پابه ندبوون به فه رمانه ئابینییه کان و نۆر مه کۆمه لایه تی و که لتوو رییه کان یه که مین و گرینگترین ئه نگیزه و هۆکاری به رده وامیی خه ته نه له ئیران بوون. به هۆی هاتنی ئیسلام بۆ ئیران و خیرایی په ره سه ندنی ئه م ئابینه کۆمه لگای ئیران به شیوه ی خیرا تیه له کیشی بنه ما و بیر و باوه ره ئیسلامیه کان بوو. هه ر بۆ یه ئاشنابوون به م دیارده و ئه شی و ناشیکانی خه ته نه له ئابینی ئیسلامدا ده بیته هۆی ئاسانبوونی تیگه یشتن له هه ندیک پرووداوی میژوو یی. له درێژدا هه ندی له ئه نجامه توێژینه وه بییه کان که به ره مه می مه یدان ی لیکۆلینه وه یین و له ناو کۆمه لگای ئیران و هه ندی له ئیرانییه کانی ده ره وه ی ولآت ئه نجام دراوه تاوتوی ده کرایت.

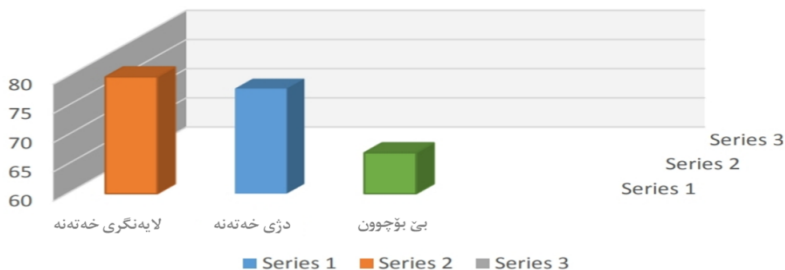
هه ندی ئه نجامی توێژینه وه ی مه یدان ی

به پیتی ده ره نه نجامه کانی توێژینه وه که به شیوازی چۆنایه تی و به پیتی دیمانه له گه ل نموونه یه کی ئامانجدار له ناو ژماره یه ک له ئیرانییه خه ته نه کراوه کان که له ناوخۆ یان ده ره وه ی ولآت ی ئیراندا ده ژین، ئه نجام دراوه، نزیکه ی ۶۰ له سه دی ئه و که سانه ی توێژینه وه یان له سه ر کراوه له ته مه نی ۵ سال یان که متر خه ته نه کرابوون. چارتی ژماره 1 لیکبلاوی فره یی ئه و که سانه ی که لیکۆلینه وه یان له سه ر کراوه به پیتی ته مه نی خه ته نه کردن ده خاته پروو.

چارتی ژماره (1) تەمەنی پیاوانی ئیرانی لە کاتی خەتەنەکردن لە ناو کۆمەلگەی تووژینەوه بە پیتی ئەم دەرەنجامانە، لە ولّامی تاکەکان بۆ پرسبەری "لە کوی خەتەنە کراون؟" دەرە کەووی کە 36 لە سەدیان لە نەخۆشخانە، 24 لە سەدیان لە ماله‌وه، 20 لە سەدیان لە نۆزینگەیی تاییبەتی پزیشک، 8 لە سەدیان لە کلینیکەکان، 4 لە سەدیان لە بنکەیی تەندروستی، نزیکەیی 8 لە سەدیان لە شوینە نەزانراوه‌کان خەتەنە کرابوون. لە ناو هەموو ئەو کەسانەیی کە دیمانه‌مان لە گەل کردن تەنیا یەک کەس راییگە یاندا کە کەسبیک دەناسی کە خەتەنە نە کراوه. لەم تووژینەوه‌دا هەروه‌ها پرسبەر لە کەسانی بەرتووژینەوه‌ کرا کە "نایا لایەنگری خەتەنەیت؟"، نزیکەیی 80 لە سەدی بەشداربووان لایەنگری خەتەنە بوون.

لایەنگران و دژبەرانی خەتەنە

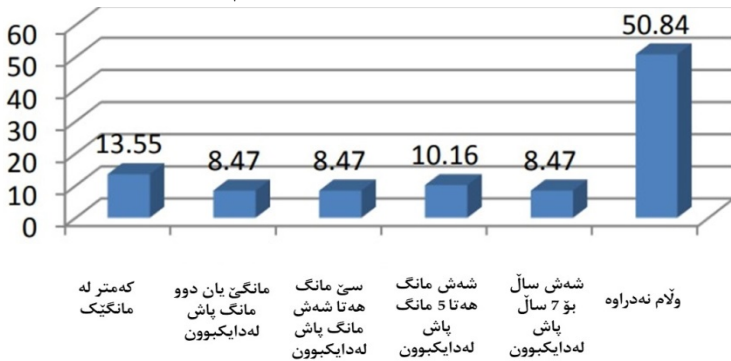

چارتی ژماره (2) رێژەیی کەسانی لایەنگر و دژبەری خەتەنەکردنی پیاو

بە پیتی ئەو نەنجامانەیی کە لەم تووژینەوه‌دا بەدەست هاتوون، تەنیا 50 لە سەدی بەشداربووان راپانگەیاندا بوو کە منداڵەکانیان خەتەنە کردووه و نزیکەیی نیوہیان منداڵەکانیان خەتەنە نەکردبوو. بەلام نزیکەیی 55 لە سەدی هەمان ئەو کەسانە، کاتیک

پرسیاریان لێ کرا که ئایا به نیازی مندالە کەت خەتەنە بکە؟ ولامە که یان بە لێ بوو و نزیکە ی 45 له سه دیان ولامی نه خیریان دابوووه. به کیکێ دیکه له ئەنجامه وه دهسه تها تووه کانی ئەم تووژینه وه ته مه نی خه ته نه ی مندالانی ئەو که سانه بوو که کورپه که یان خه ته نه کردبوو. به پێی ئەم دهره نجامانه نزیکه ی 50 له سه دی هه موو ئەو که سانه ی که مندالە کانیان خه ته نه کردبوو، له ته مه نی شه ش مانگ یان که متر مندالە کانیان خه ته نه کردبوو.

ته مه نی خه ته نه کردنی مندال (رپژه)

چارتی ژماره 3: ته مه نی خه ته نه ی مندالی که سانی به تووژینه وه¹

چهند پرسى چالنج بزوين له مهر دياردهى خهتهنه

1- ئەوهی به تاییه تی له کۆمه لگای ئیراندا گرینگه ئەوهیه که زانیاریی سه بهاره ت به خه ته نه به شیوه ی یه کلایه نه یه و به ته واوه تی له ئاراسته ی په سه ند کردنی خه ته نه و ئەنجامه ئه ر ئینیه کانی خه ته نه یه و گه رانی ئازادانه ی زانیارییه کان به شیوه یه ک که جه ماوه ر، هاوکات له گه ل ناگادار بوون له خاله ئه ر ئینیه کانی خه ته نه له باره ی ئه گه ری لیکه وته و زیانه کانی ئەم کرده وه زانیاری وه ده ست بێتن له ئارادا نییه. له راستیدا خه ته نه وه ک دياردهیه ک به ئاراسته یه کی ره خنه گرانه وه سه یری نه کراوه که هه م ره ه ندی باشی هه یه و هه م خراب و ناشکرایه که به پرسانی حکومی و دامه زراوه زانستیه کان له ئیران ده بی ئەنجامی لیکۆلینه وه و تووژینه وه جیهانییه کان به خه لک رابگه یێتن. وه ک ده بێنین له پروانگه ی

1- ئەم پرسیاره ته نیا له و که سانه ی که پالپشتی له خه ته نه ده کهن و ئەو که سانه ی که مندالی کورپان هه بووه، پرسیار کراوه.

پزیشکییەوه، دوو بۆچوونی جیاواز و ناکۆک سەبارەت بە خەتەنە لە ئارادایە و ئەمە مافی خەڵکە کە جگە لە خالە ئەرێنییەکانی خەتەنە وەکوو خۆپاراستن و پێشگیری لە هەندئ خۆشی وەکوو هەوکردن، لە مەر خالە نەرێنییەکانی خەتەنە وەکوو دەرهەنجامە دەروونییەکان و کەمبوونەوهی ئارەزووی سێکسیش زانیاری وە دەست یێن.

۲- پێداگری لە سەر پێویستی ئەنجامدانی رپۆرەسم و پەپەرەکردنی سەرچەشەنە ئاینییەکان هیزیکێ زۆری هەیه، تا ئەو رادەهێ که هەندیک کەس بەم باوەرە دەگەییێ کە هیچ رینگەیهکی دیکەیان نییه جگە لە پەپەرەکردنی رپبازی رابردووانی خۆیان، تەنانەت ئەگەر ناچار بن ئەو ئازار و رەنجە بچێژن کە بە هۆی ئەم سەرچەشەنەوه دروست دەبیت. ئەمە لە کاتیکیادایە کە زانست و زانیاری خەلکی گشتی لە سەر رپشەهێ خەتەنە و هۆکار و فاکتەرەکانی سەرھەلدان و بەردەوامبوونی تەواو نییه و رەنگە ئەگەر لەم بوارەدا هۆشیاری و رپوونکاری بکری زۆر دایک و باوک هەبن کە بیانھەوی رینگایەکی جگە لە رینگای رابردووانی خۆیان بۆ مندالەکانیان هەلبێژن، بەلام لە نەبوونی داتای زانیاری تەواو و زانیاری بەخش، ئەم رپکارە بە درێژایی میژوو وەک میراتیکی لە نەوہیهکەوه بۆ نەوہیهکی دیکە دەگوازی تەوه و ئەو باوکەنەهێ کە پۆژی لە پۆژان ئازار و رەنجی بە هۆی خەتەنەکردن بە ئەزمون کردووە نەک هەر نامادە نین بەرھەلستی نەریتەکان بکەن، بەلکوو تەنانەت توانا و ئامانجی خۆراگری دژ بەم نەریتەش لە بریارەکانیاندا نابینرێ و تەنها هەول دەدەن بە هەر شیۆهێک یێ بە دلنیاکردنی مندالەکانیان بتوانن برینەکانیان سارپێژ بکەنەوه.

۳- بەداخەوه ئەو لیکۆلینەوانەش کە لە روانگەهێ زانستی پزیشکییەوه خەتەنەیان لیک داوەتەوه، کەمن؛ کە زۆرەهێ ئەم توێژینەوانە لە ئاراستەهێ ئەنجامە ئەرێنییەکانی ئەم کارە و پتەوکردنی شەرعیەتی خەتەنە بوو و ئەمە لە حالیکەدایە کە روانگە و ئاراستەهێ کۆمەلگەهێ ئەورۆپی سەبارەت بە خەتەنە هەمەجۆرە. ئەم کارە کە بە رپژە و فرەهیی زۆرەوه لە کۆمەلگە موسلمان و جوولەکەکاندا بەردەوامە لە هەندئ لە ناوچەکانی جیھاندا باو نییه، بەلام نەبوونی زانیاری گشتگیر و رپیکلامی یەکلایەنە لە ئیران بۆتە هۆی ئەوهی خەلک کە متر بیر لە بۆچیەتی ئەم کارە بکەنەوه، چونکە ئەم و ئینایە هەیه کە ئەم کارە لە هەموو جیھاندا ئەنجام دەدریت. نەبوونی زانیاری پێویست و گشتگیر لە مەر خەتەنە، بالادەستی فرەهەنگ و کەلتور، نەریت و ئاین لە هۆکارە گرینگەکانی بەردەوامی خەتەنە لە هەندئ کۆمەلگای وەکوو ئیرانە. بەلام لە پال هەموو ئەمانە نابێ دەوری زەختە

کۆمه لایه تییه کان له سهر بهرده وام بوونی ئەم کاره به هه‌ند وهر نه‌گرین؛ له کۆمه لگایه کدا که خه‌ته‌نه‌ن کران به واتای له نایین ده‌کران دئ و شووریه‌یه و کورانی خه‌ته‌نه‌ن کراو گالته‌یان پئ ده‌کری، دایک و باوکه‌کان ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر بیریان له بوچه‌تیی ئەم بابته‌ش کردبیته‌وه، دیسان له‌وانه‌یه به بۆ راکردن له‌م زه‌خته کۆمه‌لایه‌تیانه‌ مندا له‌که‌یان خه‌ته‌نه‌ بکه‌ن، به‌تایه‌ت نه‌وه‌ی که زانیاری گشتگیر و ته‌واویان له‌ مه‌ر زیان و نه‌نجامه‌کانی خه‌ته‌نه‌ نه‌بئ و به‌ شپوه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ رووبه‌رووی شه‌پۆلیک له‌ ریکلامی پزیشکی و ده‌رمانی بینه‌وه‌ که داکۆکی له‌ سهر خه‌ته‌نه‌ ده‌کات. سه‌باره‌ت به‌ هۆکاره‌کانی ره‌زانه‌ندی و قبوول‌کردنی خه‌ته‌نه‌ له‌ لایه‌ن کۆمه‌لگه‌ی پزیشکی له‌ به‌شی دووه‌می ئەم کتیبه‌دا به‌ تیر و ته‌سه‌لی قسه‌ کراوه، به‌لام نه‌وه‌ی راستی بی‌ قازانجی زۆری بازرگانیی خه‌ته‌نه‌ له‌ پیشه‌سازی پزیشکی‌دا وای کردووه‌ که خه‌ساره‌ت و ده‌رهاویشته‌ نه‌گه‌ریه‌کانی خه‌ته‌نه‌ له‌ لایه‌ن هه‌ندی له‌ پزیشکه‌کانه‌وه‌ چاو پۆشی لی‌ بکری‌ت. به‌تایه‌ت نه‌وه‌ی که یاسا و رپسا ده‌وله‌تییه‌کانی ئیران له‌ ناراسته‌ی داکۆکی کردن له‌ خه‌ته‌نه‌ن و به‌ زووترین کات مۆله‌تی پئویستیش ده‌رده‌ کری‌ت. مۆری قبوول‌کردنی ریکخراوه‌ ده‌وله‌تییه‌کان له‌ سهر ئەم کاره‌ له‌ نۆرینگه‌ پرچیازه‌کانه‌وه‌ بگه‌ر تا ده‌گاته‌ نه‌و که‌ره‌ستانه‌ی که رۆژ له‌ دوا‌ی رۆژ پشکه‌وتووتر ده‌بن، به‌دی ده‌ کری‌ت. ئیستا نه‌و پشپۆرانه‌ی که له‌ نۆرینگه‌ رازاوه‌ و جوانه‌کاندا مندا لان خه‌ته‌نه‌ ده‌که‌ن بوونه‌ته‌ جیگره‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌چییه‌ کۆنه‌کان. له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ ئەم کاره‌ له‌ چوارچێوه‌ی یاسا‌کانی نه‌خۆشخانه‌کاندا له‌ کاتی له‌ دایک‌بوون به‌ده‌روونی کراوه‌ و تپچووی خه‌ته‌نه‌ی کوران له‌ سهر پسه‌وله‌ی له‌دایک‌بوون تو‌مار ده‌کری و دیا‌ره‌ نه‌ ته‌نیا داهاتی به‌لاشی نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه‌ ده‌بیته‌ هۆی نه‌وه‌ی که کۆمه‌لگه‌ی پزیشکان له‌ خه‌ساره‌ته‌ نه‌گه‌ریه‌کانی خه‌ته‌نه‌ چاو پۆشی بکه‌ن به‌لکوو به‌ لایه‌نگری هه‌مه‌لایه‌نه‌ بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌که‌ن. له‌ درێژه‌ی ئەم ناقاره‌دا ره‌واداریه‌ نایینی، که‌لتووری و نه‌ریتی و ریکاره‌ یاساییه‌کان ده‌توانن په‌ره‌ به‌ نامانجه‌ بازرگانییه‌کانی خه‌ته‌نه‌ بدهن.

4- سه‌رچاوه‌ی قوولی خه‌ته‌نه‌ له‌ میژوو و ناییندا، (سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی له‌ قورئاندا هاتووه‌ که ئیمه‌ مرؤفمان به‌بی‌ که‌م و کوپری دروست کردووه)¹، به‌لاده‌ستییه‌ فهره‌ه‌نگ و نه‌ریت، بازرگانیی خه‌ته‌نه‌ له‌ پیشه‌سازی و مافیای پزیشکی، ناهه‌نگی نان خه‌ته‌نه‌ و نه‌و داهاته‌ی که له‌ نه‌نجامدانی ئەم ناهه‌نگه‌ دیته‌ ناراوه، پیداکری نایینی و بو‌شاییه‌ یاساییه‌کان له‌و

1. بره‌وانه: سووره‌تی ملک، نایه‌تی 3: مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِن تَفٰوُتٍ فَاٰرِجِ الْبَصَرِ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُوْرٍ

حاله تانەن که بەر بەستی بەر دەم گۆرانکاری و چاکسازییەکانن (یوکسل، 2008). بە واتایەکی دیکە خەتەنە لە چوارچێوەی دیاردەییەکی مەروەیی و کۆمەلایەتیدا دەبێتە بابەتیکی بازرگانی و لە راستیدا بە بازرگانی کرانی ئەم دیاردە بەرەمی ئەو ئاراستە پزیشکییە بە لە نامۆزە نەریتی و ئاینی و بۆشاییە یاساییەکان شەرعییەت وەر دەگری و لە هەمان کاتدا لە گەل پیکهاتەیی ئابووری سیاسی سەرما بە داریدا پیکەووە هاوئاراستە و هاوقۆلن. سەرباری هەموو ئەمانە ئەووی گرینگ و نابێ پیشیل بکری ریزگرتن لە مافەکانی مندالان و حەقی ئەو مندالانە لە سەر لەش و تەندروستییانە. نایا دەستبردن بۆ تاییەتتیرین ئەندامی لەشی مندالیک وەک کارنیک که دژی مافەکانی مندالانە دەتوانی پاساوی هەبێ و نایا ئیمە ئەم مافەمان هەیه دەست لە تاییەتتیرین ئەندامی مندالیک بەدەین و بیشتیوئینین؟ ئەگەر لە تافی گەورەسالییدا رۆوبەرەووی ئەم پرسیارەیی مندال بینەووە که بە فەرمانی کئی تاییەتتیرین ئەندامی لەشیمان قرتاندوووە؛ چ ولامیکمان دەبیت؟ خالیکی گرینگ لەم بوارەدا پرسى حەقداربوون لە سەر لەش و مافەکانی مندالە و ئەووی که نایا ئیمە وەک دایک و باوک، ئەو مافەمان هەیه که بە ناوی نەریت یان بە هۆی زەختی کۆمەلایەتی یان فەرمانی ئاینییەووە تاییەتتیرین ئەندامی لەشی مندالە که مان بقرتینین یان باشتەر وایە مندالە که بۆ ئەم کارە سەرپشک بکەین که پاش گەیشتن بە تافی بالتق بوون خۆی بریار بدات.

5 ئەووی رەهەندە جیاوازه کانی پرسى خەتەنەیی کوران گرینگتر دەکا، ئەو که سەنەن که نەشتەرگەریی خەتەنەیان لە سەر ئەنجام دەدری، چونکه چ کوران و چ کچان، لە تافی ساواپەتی و مندالیدا خەتەنە دەکرین. بە واتایەکی دیکە ئەوان لە تەمەنیکدا خەتەنە دەکرین که نە تەنیا توانای بریاردانان نییە بە لکۆو هیچ تێگەیشتنیکیشیان سەبارەت بەم کارە نییە و هەر ئەمە بۆتە هۆی رەخنەگیرانی زۆر. نابێ ئەوەمان لە بیر بچئی که چەمکی مندالی لە کۆمەلگا جیاوازه کاندای پێناسەیی جۆراوجۆری هەیه، پێناسەگەلنیک که سەرەرای بوونی لیکدژی خالیکى هاوبەشیان هەیه و ئەویش نەبوونی پێگەیشتووی لە رەهەندە جیاوازه کانی تافی مندالی و ئاشنانەبوونی مندال بە مافەکانیەتی و رەنگە هەر ئەمەش وای کردبێ که مەرف لە درێژایی میژووی ژيانی کۆمەلایەتی خۆیدا وەک که سائیکى ناتەواو و شیاوی چاودێری و بیبەش لە مافە کۆمەلایەتیەکان سەیری مەرفی بیکۆل و ناتەواوی زەینی (وەکوو مندال و شیت) بکات. بە جۆرنیک که ئەم بابەتە بۆ وێنە هەستی خاوەنداری لە ئاست مندال و ئەووی که مندال لە هەر حالەتیکدا هی دایک و باوکی خۆیەتی لە

هۆکاره سه ره کیهه کانی که مته رخه می و خه مساردیی له ئاست مافه کانی مندالانه (خوانین زاده، 1394 هه تاوی). ئەم که مته رخه می و خه مساردییه ده توانی لایه نینکی بهر بلاوی ئەو رووداوانه بگریته وه که به سه ر مندالاندا ده سه پینری که له خراپترین حالته کانی توندوتیژی دژی مندالان و هه ندی جار خه ته نه ی کچانه که له پرووی یاساییه وه قه ده غه ن و به تاوان دانراون. نابی ئەوه و شمان له یاد بکه ین که خه ساره ته جه سته بی و پوچیهه کان که له وانیه به هوی که مته رخه می و خه مساردیی دایک و باوک یان کۆمه لگاوه به سه ر مندالدا سه پینری ته نیا به روکی مندالان ناگریته وه و له در یژماوه دا ده توانی گروپ و ناوه ندگه لی وه کوو هاو پریان، بنه ماله، قوتابخانه و ... که تاک ده بیته نه ندامیان بخاته ژیر کاریگه ری خۆیه وه و لیکه وه ته ی نهرینیی زوری لی بکه و یته وه.

6- ئەم توژی نه وه هه لوه دای قبول کردن یان په ت کردنه وه ی خه ته نه ی کوران نییه و به نه رکی سه ر شانی خۆی ده زانی که دادپه روه رانه و به ویژدانه وه زانیاری گشتگیر و ته واو سه باره ت به میژوووی خه ته نه، هۆکاره کانی بلا و بوو نه وه و به رده وامیی خه ته نه، پاساوی نایینی و نه ریتی، به لگه ی پزیشکی، کاریگه ری ده روونی، لایه نه یاسایی و نابوو رییه کانی نه شته رگه ری خه ته نه و هه روه ها په یوه ندیی مانادار له نیوان ئەم بوارانه بخاته بهر ده م خوی نه ران بۆ ئەوه ی به رده نگ به ناگادار بوون له دیوه جیاوازه کانی نه شته رگه ری خه ته نه، خۆیان بۆ نه نجامدانی خه ته نه یان نه نجامنه دانی سه رپشک بن.

گرینگیی بابه ت

توژی نه وه و لیکۆلینه وه له باره ی خه ته نه کردنی کوران کاتیک گرینگ ده بی که سه ره رای بهر بلاوی و فره وانیی خه ته نه له ناو کۆمه لگا نه ریتی و ئابینییه کانی وه کوو ئیران که متر که و تۆته ژیر تیشکی پرسیار و به هوی یه کگرتوووی یه کده نگیی روانگه کان، نه ک هه ر تا ئیستا هه یج لیکۆلینه وه یه کی سه ربه خۆ و هه مه لایه نه سه باره ت به هۆکاری ئەم کاره نه کراوه و بگه ره پو بیستی تاوتوی کردنی ئەم پرسه هه سته پی نه کراوه. له راستیدا خه ته نه به شتیکی سروشتی دانراوه نه ک دیارده یه کی کۆمه لایه تی که په هه ندی هه مه چه شن و زوری هه یه. ئەم دۆخه له حالیکدا یه که خه ته نه چه ندین لیکه وه ته ی زینده وه رناسی، فره هه نگی، کۆمه لایه تی، ده روونی، یاسایی و هتدی له سه ر ئەو که سانه هه یه که ئیستا و داهاتوووی کۆمه لگا مرۆییه کان په یوه سته به ژیاننی ته ندروست و ئاسایی و دادپه روه رانه یانه وه، مندالان نزیکه ی یه ک له سه ر سیی دانیشتوانی کۆمه لگا کانی وه کوو ئیران پینک ده هینن و هه ر چه شنه گرینگی نه دان به کیشه کانیان به واتای به شداری کردنی ته واوی کۆمه لگا له و

كیشانە. لە راستیدا كەمتر خەمی نواندن بەرانبەر بە منداڵان بە واتای خەمساردی لە ئاست دیاردەى منداڵییە، لە حالیکدا كە پێوستیی توژی نەووە سەبارەت بەم بابەتە لە بەر ئەووە كە هەموو قۆناغە كانی دیکەى ژبانی تاك دەخاتە ژێر کاریگەریی خۆیەووە یان بە واتایەكى ڕووتر تەندروستی دەروون و قۆناغە كانی دیکەى ژبانی تاك دیاری دەكات. توژی نەووەى وەكوو ئەمانە هەولێك بۆ ناسینی زانستی تری كێشەكە و نامادە كاریی پێوست بۆ هەر چەشنە داپەر، پلاندا نان و سیاسەتی كۆمەلایەتی لەم بوارە داوە.

جگە لەووە دامەزرێوە بەرپرسە كانی وەكوو وەزارەتی تەندروستی و كۆمەلگەى پزیشكان، دەبێ زانیاریی تەواو و نوویی جیهان لەبارەى خەتەنە بۆلەو بەكەنەو و كۆتایی بە رێكلام و پەرەپێدانی یەكلا یەنەى ئەم كارە بینن و ڕوانگە هەمەجۆرە جیهانییەكان و ئەو رەخانیی كە دژی ئەم كارە خراوەتە ڕوو پێشكەش بە رای گشتی بكەن. بەم شیوە، لەم ناراستەدا دیاری كردنی پڕۆتوكۆلە بابەتیەكان و رێنماییە گشتگیرەكان بۆ ئەنجامدانی هەر نەشتەرگەرییەك لە سەر منداڵان، بۆ وێنە خەتەنە بە لەبەر چاوگرتنی هەموو لایەنە یاسایی و تەندروستی و پزیشکیەكان بكریتە ناچاری، بە جۆرێك كە مافە كانی منداڵەكەش لە كاتی ئەنجامدانی هەر چەشنە نەشتەرگەرییەكدا لە بەرچاو بگیریت. بە داخەووە وا دیارە ئەنجامدانی ئەم جۆرە ئەركانە بە تەواوەتی لە كارنامەى رێكخراوە نامازە پێكراوە كانی ئێران دەرجوو و تەنیا بە ئەنجامدانی توژی نەووەى لەم جۆرە مۆف دەتوانن تا رادەیهك هەولێ پركردنەووەى ئەو جۆرە بۆشاییانە بدات.

بە بەراورد لەگەل ئێران، لە ماوەى دەیهى رابردوودا لە سەر ئاستی جیهانی و ناوچەیییدا بۆ هۆشیار كردنەووەى خەلك هەولێكى بەرچاو دراوە. ئێستا ژمارەیهكى زۆر لە ئەنجامدەرانى خەتەنە بە توندی دژایەتی دەكەن، لە ئەنجامدەنەرتی خەتەنە لە زۆرێك لە ولاتان بەرەو كەمبوونەووە دەچیت. فاكتهرێكى كاریگەر لەم پڕۆسە كراوەبوونی ئەم كۆمەلگایانە سەبارەت بە باس كردنی خەتەنە و نازادییان لە سەر ئاستی میدیا و چاپەمەنى و میدیا ئەلیكترۆنییەكانە كە بووتە هۆی ئەووەى لە سەر ئاستی هەموو ناوچە كاریكراوەكان رێژەى خەتەنە كەم بێتەووە. بەلام گۆرانكارى سەرەكى لە ناو ئەم كۆمەلگایانەدا بە دەستپێوەردانە كانی حكومەت و پشتیوانی رێكخراوە ناحكومیەكان بە هاوکاری لەگەل ئەم ناوەندانە ڕووی داوە. بەلام لە چاوە ئەم كۆمەلگایانە، لە كۆمەلگای ئێراندا بە هۆی نەبوونی ڕوونكارى میدیایی كە هۆكارەكەشى ئەو پێكهاوە ئایینی و ئایدیالۆژیكییەیه كە بەلى بە سەر كۆمەلگادا كێشاووە و هەر شتێك كە پەيوەندیی بە بابەتی

سیکسییه وه هه بی به بښه و تابو له قه له م دهری و ههروه ها که م بوونه وهی دهستیوه ردا نه کانی ده ولت له دواي ئه سپاردنی ئه رکه کانی خو ی که له بهر بالادهستی چرو پری بهر ژه وه ندییه داراییه کانه و له کۆتاییدا پیکهاته و کاردا لاوازه کانی ریکخواه ناده ولت تیه کان که به هوی نه بوونی توانایه، و هۆکاری ئه مهش کیشه و چالنجه کانی شارستانییه کۆمه لگایه، بوونه ته هوی ئه وهی که له و ئاراسته نهریتییه زالهی که سیبه ری خستۆته سه ر کۆمه لگا و ئه نجامدانی خه ته نه، هه یچ گۆرانکاریه ک روو نه دات.

ئامانج و پرسبارة کانی توژیینه وه

ئامانجی سه ره کیی ئه م توژیینه وه بریتییه له ناسینی زانستییه پرسی خه ته نه ی کوران و هه ول بۆ ئاماده کردنی پلان و سیاسه تی کاریگه ر بۆ نه هیشتی لیکه وته نهریینه کانی خه ته نه له ناو کۆمه لگادا. له روون کردنه وهی زیاتری ئه م ئامانجه گشتیه دا ده توانین بلین ئه م توژیینه وه هه ول ددها خه ته نه له ره هه ند و پروانگهی جیاوازه وه بناسی، له هۆکاره کانی به رده وامیی خه ته نه ی کوران تیگا و له کۆتاییدا به گرتنه به ری ئاراسته ی ره خه نه گرانه هه ندی ریکار بۆ دارشتی سیاسه ت له م بواره دا بخته روو.

له م توژیینه وه دا هه ول درا که به ولامدانه وهی چه ند پرسبار به ئامانجه کانمان بگه یین که ئه م پرسبارانه بریتین له:

1- مانا و چه مکی خه ته نه چیه؟

2- سه رچاوه میژووییه کانی خه ته نه کامانه ن و سنووری جوگرافیایی خه ته نه له جیهانی ئه ورۆدا چۆنه؟

3- ئاراسته ی نایینه گرینگه کانی جیهانی ئه ورۆ سه باره ت به خه ته نه چۆنه؟

4- ئاراسته زانستییه کان له بواره جیا جیاکاندا سه باره ت به خه ته نه چین؟

5- گرینگترین کاردا و هۆکاره کانی به رده وامیی خه ته نه له دریژی میژوو و له جیهانی ئه ورۆدا چین؟

6- ئه زموونی به شدار بووانی ئه م توژیینه وه چ ره هه ند و تاییه تمه ندیگه لیککی له خو گرتوه؟

7- بۆ که م کردنه وهی زیانه جهسته یی و دهروونییه کان و لایه نه کیشه داره کانی خه ته نه ده توانین چ پیشیاریک بده یین؟

بەشی دووھەم: چەمکی خەتەنە، جۆرناسی، رەوتی گۆرانی شیوازەکان و پەيوەندییەکانی ئەنجامدانی خەتەنە

پێشەکی

دەتوانین ئەم بەشە وەك پوون كۆرەنەوێهەك و تا رادەیهەك وەك پێناسەیهەك بۆ ئەم توێژینەوێهە ناو بیهەین كە توێژەر لێكۆڵینەوێهە لە سەر ئەنجام داوێهە. رەنگە باشتر وا بێ وەك پوون كۆرەنەوێهە پانتای چەمكیی خەتەنە سەیری ئەم بەشە بكەین. بۆ ئەم مەبەستەش هەول دراوێهە تا لە پێشدا واتا و چەمكیی خەتەنە رۆشن بكەینەوێهە و لەم رۆوێهە زیاتر پشتمان بە مانای وشەیی بەستووێهە. لە بەشی دواتر دا شیوازی نەریتی و نوێی خەتەنە دەناسین و بۆ پوون كۆرەنەوێهە پانتای چەمكیی خەتەنە، بەشێكمان بۆ ناساندنی خەتەنە چیهە كۆن و نوێیەكان تەرخان كۆرۆوێهە. لە كۆتاییدا كۆرتەبەسێك لە بارە سەر دەمی خەتەنە لە ئیسلام و لە ناو مۆسڵماناندا كە گەورەترین حەشیمەتی باوێهەر دار بە خەتەنە لە جیهان، دەخەینە رۆو.

مانا و چەمكیی خەتەنە

خەتەنە یەكێك لە كۆنترین جۆرەكانی نەشتەرگەرێهە كە هەتا ئەم رۆش لە جیهاندا بەردەوامە و ناماژە بۆ بڕینی هەموو یان بەشێك لە بەرپێستی ئەندامی زاوژی ژن یان پیاو دەكات. خەتەنە یان بڕینی بەشێك لە پێستی ئەندامی زاوژی "ژن و پیاو" لە پێشدا لای میسرێهەكان و دواتر لای جوولەكەكان و عەرەبە مۆسڵمانەكاندا پەری سەند. لە سیفری ئافرانندا (10:17) هاتووێهە: "و ئەمە پەیمانی من لە گەل تۆیە، لە نیوان من و تۆ و نەوێهە پاش تۆ، پیاوێهەكانی ناوتان دەبێ خەتەنە بكرین، و ئەم خەتەنە كۆرەنەش لە بەرپێستە (بەرپێستی ئەندامی زاوژی نیرینەدایە)."

هاوواتای ئینگلیزی نەشتەرگەرێهە خەتەنە "Circumcision" لە وشە لاتیینی "Circumcidere" بە واتای بڕین لە دەوری شتیك دیت (WHO, 2007). لە رۆوی ماناییهەوێهە خەتەنە وشەیهەكی عەرەبیهە و ناماژە بۆ بڕینی پێست یان غەلافی ئەندامی زاوژی

ژن یان پیاو ده کات. خه ته نه وشه یه کی عه ره بییه و به مانای برین دیت. ئەم وشه له ریشه ی "ختن" و به واتای برین و قرتاندنه، به لام ده کرئ په یوه نندی به "ختم" - شیشه وه هه بی چونکه پیتی "م" له زمانه سامییه کاند ده بیته پیتی "ن" که زمانی عه ره بی یه کییک له ژیر لقه کانی زمانه سامییه کانه.¹ خه تم واته دانانی نیشانه ی ناساندن له سه ر عه بد عابقی (کۆیله ی هه له اتوو). ئین قه یوو می جوزییه له کتیبی "تحفه المعود یا حکام المولود" دا و پرای ناماژه به م خاله، خه ته نه وه ک هیما ی به ندایه تی و کۆیلا یه تی پیاو له ناست خودا ده زانیت (سعیدی، 1390 هه تاوی، ل ۷۰). له فه ره هه نگوکی فارسیی مو عین و عه میدا یه کییک له واتا کانی وشه ی "ختم" مۆر کردنه، و "خه ته نه" ره گ و ریشه ی ده چیته وه سه ر "ختن" و به واتای برین یان برینی غه لاف / غۆلفه / قلیف (پیستی پۆشه نی سیره تی ئەندامی زاوژیی پیاو). هه ر له بهر ئەوه به پیاوی خه ته نه نه کراو ده لاین ناغلاف (داپۆشراو) / نه قله ف / نه غه رال / نه رغال. به پتی فه ره هه نگوکی دیه خودا، پیاو یان ژنیک که کۆنه ندامی زاوژیی خه ته نه نه کرابی پتی ده وترئ خه ته نه نه کراو (نامختوون).

به و پیتی که زمانی عیبری و عه ره بی هه ر دوو کیان له زمانه سامییه کان، وشه ی هاو به شیان زۆره و وشه گه لی هه لگری واتا گه لی "نه ریتی خه ته نه کردن" وه کوو "غرله" (به شیک له پیست که له خه ته نه دا ده بر دریت) و "اغرل" (خه ته نه نه کراو) له و نمونانه ن. چه مکی دروستی خه ته نه ی پیاو، له سه ر بنه مای ده قی فه رمووده یی و فیه ی بریتیه له لابر دنی هه موو یان به شیکی ئەوه پیسته ی که نووکی سیره تی ئەندامی زاوژیی پیاو داده پۆشی، خه ته نه کردنی ژنان بریتیه له برینی به شیک له پیستی ئەندامی زاوژیی ژن له سه رووی ئەوه شوینه ی که میز لپی ده رده چیت. (جاحز، بی تا؛ مه جلیسی، 1362 ی هه تاوی)

له زمانی عه ره بییدا "خه ته نه" له ریشه ی "خه ته ن" مانای دیکه شی هه یه، له وانه که سانیک که له لایه ن ژنه وه خزمایه تیان له گه ل میرد هه یه وه کوو: خه سوو (دایکی ژن)، خه زوور (باوکی ژن)، ژن برا، زاوا (میردی کچ) و زاوا (میردی خوشک)². هه ره وه ها له

1- برواته: ارناسکی، یوسف میخانیلوویچ (1360 هه تاوی)، فقه اللغة ایرانی، ترجمه کریم کشاورز،

تهران: پیام

2. بۆ وینه وتوو یانه: "علی ختن رسول الله صلی الله علیه و سلم" (حه زه ته ی عه لی میردی کچ - زاوا - ی پیغه مبه ر بووه) یان ده لاین "أبو بکر و عمر رضی الله عنهما ختن رسول الله صلی الله علیه و سلم" نه بوو به کر و عومه ر به زای خویان لی بی، خه زووری ره سووله لا بوون.

زاراوی گشتیدا "خه ته نه کردن" نامازه بو هه ره گهزی ژن و پیاو ده کا، به لام له زمانی عه ره پیدا برین و قرتاندنی ته او یان به شیک له کوئه ندامی زاوژی پیاو پیی دهوتری خه ته نه و برینی ته او یان به شیک له کلیتوریسی ژن (میتکه) پیی دهوتری "خافز" (خفض). خه فز واته که م کرده وه. (ختانه) واته خه ته نه چی (خاتن)، نه و که سهی کاری خه ته نه نه انجام ده دات. "ختان" به واتای شوینی خه ته نه ی پیاو و ژنه، "خوتونه" (خوتونه) به واتای هاوسه رگرییه. ههروه ها فارس زمان و تورکه کانیش "خاتون" بو ژنانی شه ره فمه ند و وجاغ زاده به کار ده هینن (پارسا و یوسف په نا، 1391 ی هه تاوی: ل 43).

هه ندی جار وشه ی "سونه ت" یان وشه گه لی وه کوو "طهور" (پاکی) که له چاوه گی "طه ر" دین، له بری وشه ی خه ته نه کردن یان (ختان) به کار دی تا نه و راده ی که یه کییک له ماناکانی خه ته نه کردن (طهر) "پاکی" بووه. وه که له علامه مه جلیسی ده گیر نه وه: "روالته نه مه یه که خه ته نه کراو (مختون) ته فسیری پاکه، چونکه نوانانی پاک له خه ته نه کراو باوه." و که لینی بابه تی خه ته نه کردن به بابه تی پاک کرده وه ناو ده با و له نیمام سادق ده گیر نه وه: "نیردراوی خودا فهر مووی له رژی حه وته مدا روله کانتان پاک بکه نه وه که جوانتر و خاویتره و بو رووانه وه ی تووک باشتره." و ههروه ها ده لئ ریی تی ده چی مه به سته ی له خاوین بوونه وه، پاک بوونه وه له خوین و پیسییه. (کلینی، 1379: ل 70). "خه ته نه" له نایینی نیسلام و له هه ندی له ده فی نایینی وه که فهر ماتیکی سروشتی له قه له م دراوه که گوزارشت له ره چاوه گرتی ته ندروستی ده کات. بو نمونه نه بووه ره به م شیوه قسه ی پیغه مبه ری نیسلام ده گیر نه وه: "پینج کرده وه هه ن که به شیک له سروشتن: خه ته نه کردن، تاشینی تووکه بهر، برینی نینوکه کان، هه لکه ندنی مووی بن باغه ل و کورت کرده وه ی سمیل" (نه لقه شیریه نیشابوری، ۱۴۱۲) له ته وراتدا خه ته نه نه کراوه کان به که ساتیک ناسراون که له رووی نایینییه وه پاک نین. (سفری نافراندن، 17: 14)

جو ره کانی خه ته نه

خه ته نه ی پیاوان و ژنان له درژیایی میژوودا به هه موو شیوازه جیاوازه کان نه انجام دراوه. وه که له توژیینه وه ی "به ناوی نه ریت" یش باسی کراوه، خه ته نه ی ژنان و پیاوان یه کییک له کوئترین نه شته ره گه ریه کانی سه رده می کوئه و له ده ور به ری دوواوانه وه (میزو پوتامیا) ده ست پی ده کا و هه تا نیستاش له هه ندی له ناوچه کانی دنیا دا به رده وامه (نه حمه دی، 1394 هه تاوی). خه ته نه له ناو کچان و کوراندنا به شیوازی جیاوازه نه انجام ده دری و

ناشناوبون له گه‌ل ئەم شیوازانه ده‌توانی بۆ تیگه‌یشتنی ئیمه له‌م وشه قوول‌ه هاوکاریمان بکات.

جۆره‌کانی خه‌ته‌نه

به پێی لیکدانه‌وه ئەنجام دراوه‌کان چوار جۆری سه‌ره‌کی له "خه‌ته‌نه‌ی ژنان" ده‌ستیشان کراوه:

1. **جۆری یه‌که‌م:** سووکترین جۆری خه‌ته‌نه‌ی کچانه که بریتیه له لابرندی پێستی ده‌ورو به‌ری میتکه (کلیتۆریس) له‌گه‌ل / یان به بی لابرندی به‌شیک له میتکه یان هه‌ر هه‌مووی. که‌واته جۆری یه‌که‌م دوو حاڵه‌ت له خۆ ده‌گریت. حاڵه‌تی یه‌که‌م که سووکترین حاڵه‌ته و به ده‌گمه‌ن رۆو ده‌دا بریتیه له ته‌نیا لابرندی کلیتۆرال هوود که هه‌مان پێستی جیڕ و داپۆشه‌ری میتکه‌یه.

2. **حاڵه‌تی دووه‌م:** له‌م جۆره‌دا به‌شیک یان کۆی میتکه و کلیتۆرال هوود به شیوه‌ی که‌م یان به ته‌واوه‌تی لا ده‌برئ و به‌م کاره ده‌لێن کلیتۆریدکتۆمی یان کلیتۆرکیتۆمی.

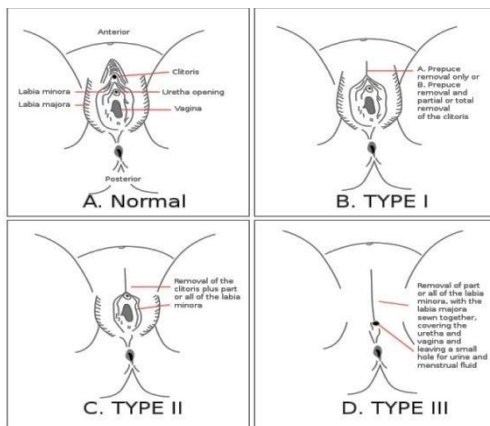
3. **جۆری سێیه‌م:** ئەمه توندترین جۆری خه‌ته‌نه‌ی کچانه که بریتیه له لابرندی به‌شه‌کانی ده‌روه‌ی ئەندامی زاوژی ژنان و داخستنی شه‌رمگه‌ی ژنان، له‌مه‌دا ته‌نیا کونیکه‌ی بچووک بۆ میزکردن و خوینی سووری مانگانه به‌ کراوه‌یی ده‌هێننه‌وه. جۆری سێیه‌میش دوو حاڵه‌ت له خۆ ده‌گریت؛ به‌ده‌ر له لابرندی میتکه، له حاڵه‌تی یه‌که‌مدا له‌چی چکۆله لا ده‌به‌ن و دایده‌خه‌ن و له حاڵه‌تی دووه‌مه‌دا له‌چی گه‌وره لا ده‌به‌ن و دایده‌خه‌ن. بارودۆخ و که‌ره‌سه‌ی ئەم کاره ژان و ئیشیکه له راده‌به‌ده‌ر به سه‌ر قوربانیایدا ده‌سه‌پینیت. پاش ئەنجامدانی ئەم کاره، به مه‌به‌ستی چاره‌سه‌ر هه‌ر دوو قاچی قوربانیه‌کان بۆ ماوه‌ی 2 بۆ 6 هه‌فته پینکه‌وه ده‌لکینن.

4. **جۆری چواره‌م:** ئەم جۆره بریتیه له هه‌ر چه‌شنه کاریکه مه‌ترسیداری دیکه که به ئامانجه‌گه‌لیکی ناپزیشکی به سه‌ر ئەندامی زاوژی ژنان ده‌سه‌پینری وه‌کوو رپوشاندن، کونکردن، ده‌رزى لێدان، هه‌لتلێشاندن، داخ‌کردن و هتد.

تویژینه‌وه جیاوازه‌کان پيشان ده‌ده‌ن خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ناو موسلمانه‌کاندا زیاتر ئەنجام ده‌دریت. هه‌لبه‌ت ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه له هه‌یج ئایینیکی تایبه‌تدا پيشناری بۆ نه‌کراوه و به هه‌له‌ ده‌بخه‌نه پال ئایینی ئیسلام، چونکه ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه له ناو مه‌سیحیه کاسۆلیک و پرۆتستانه‌کانیشدا ئەنجام ده‌دریت. ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه ریشه‌ی قوولێ کۆمه‌لایه‌تی و نه‌ریتی و بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی مندال و بنه‌ماله‌که‌ی له ناو هه‌ندێ له فه‌ره‌نگ و

كەلتوورەكاندا پيشان دەدات. نەشتەرگەری خەتەنە بەستراوتەو بە تەمەن، شوینی نیشته جی بوون، ئاستی خۆیندەواری دایک و باوک، رادەى ئابووری دایکان و پيشەداربوونيان (سیمبیر و هاوکاران، 1393، ل 6).

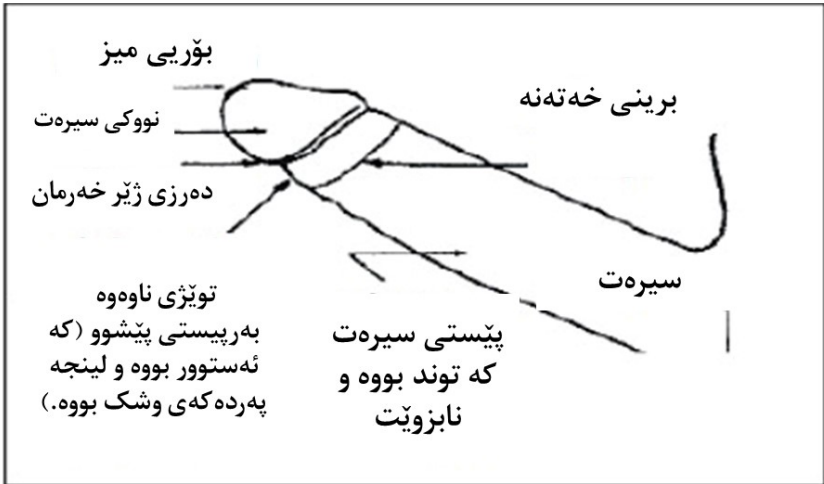
بە پێچهوانەى خەتەنەى كوران كە هەتا ئیستا كەس هەلۆیستی لە سەر نەبوو، كۆمەلگە نۆدوولەتییەكان و چالاكوانانى مەدەنى لە جیهاندا خەتەنەى كچانیان شەرمەزار كردوو و بۆ نەهێشتنى ئەم نەشتەرگەرییە كۆششێكى زۆر كراو. لە هەندى و لاتدا ئەنجامدەرانى خەتەنەى كچان (دایك و باوك یان پزیشكان یان خەتەنەچیەكان) سزا دەدرین و بۆ رۆشنیركردن و زانیاری گەیانندن لە مەر زيانەكانى خەتەنەى كچان داپەرى زۆر ئەنجام دراو.

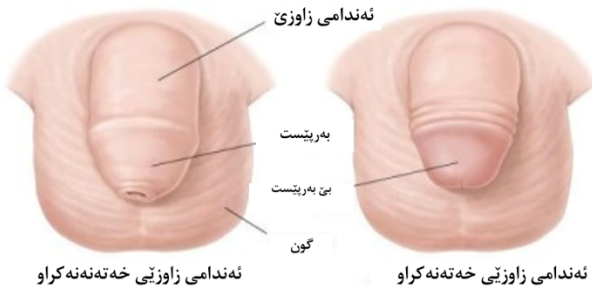
وینەى ژمارە 1: شیوازه باوهكانى خەتەنەى ژنان (مالپەرى بەیتووتە)¹

بە گوێزەى پۆلێنبەندى رێكخراوى تەندروستى جیهانى لە سالى 1997 زایینی، لە جۆرى یەكەمى برینى كۆتەندامى زاوژى ژنان، كلیتۆریس لا دەبرى، لە جۆرى دووهەم، كلیتۆریس لە گەل لچە بچووكەكانى شەرمگە دەبردى، و لە جۆرى سێهەمدا پاش برینى كلیتۆریس و لچە بچووكەكانى شەرمگە، لچە گەورەكانى شەرمگە لێك نزیك دەكرێنەو و دەدووردێنەو. هەموو جۆرەكانى خەتەنەى ژنان لێكەوتەى خراپى پزیشكیان لى دەكەوتێتەو، بەلام زیانە خراپەكانى جۆرى سێهەم لە جۆرەكانى دیکە زیاترە (WHO, 1997).

به لام له باره ی خه ته نه ی پیاوان و جوړه کانی ده بی بلین کوننه ندای زاوزی پیاوان، سه ره پای جیاوازیه روواله تیه کان به شی هاو به شیان زوره و مزاره کانی خواره وه ده گریته وه که له وینه ی ژماره (2) یشدا ده بی نریت.

وینه ی ژماره 2: نومایه کی پیکهاته ی دهره وه ی نه ندای زاوزی خه ته نه کراوی پیاو (لانگی وتی تی دژ، 2016)

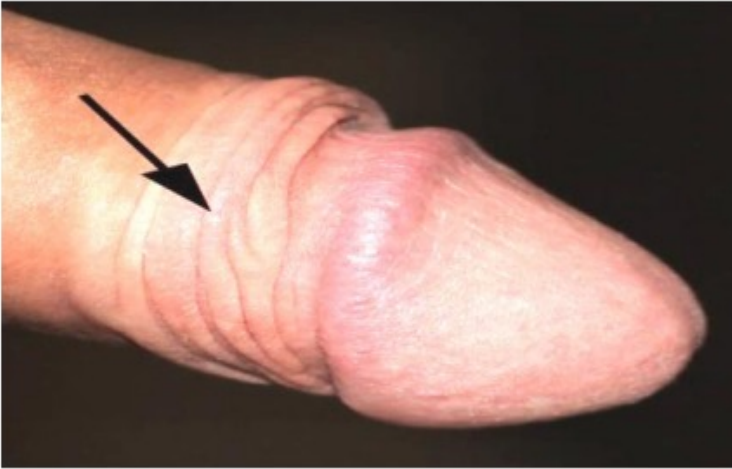
وینه ی ژماره 3: نومایه کی پیکهاته ی نه ندای زاوزی پاش و پیش خه ته نه (لانگی وتی تی دژ، 2016)

به شه سه ره کییه کانی نه ندای زاوزی پیاوان بریتیه له:

1. نووکی سیرەت¹ که نووکی ئەندامی زاوژی پیاوێ که حەشەفە ی پێ دەلێن. بۆری میزی پیاوان لێردا دەرکریتهوه و شوینی تیپەرینی میز و شاووته. زۆریک لە پیاوان ئەم بەشەیان پێ هەستیارترین بەشی ئەندامی زاوژیانە.
2. ئەندامی زاوژی² بەشیک لە کۆئەندامی زاوژییە که لە نووکی سیرەتەوه دەست پێ دەکا و هەتا خوارەوی جەستە بەردەوامە و وەکوو گروڤەرە که بۆری میزکردن لە ناویەوه تێدەپەرێت.
3. بەرپیست³ (غفله) پیستیکی کیشراو و کەلەکەبووه که نووکی سیرەت دادەپۆشی و دەپارێژی. ئەم شوینە لە کاتی ئاوهاتنەوه کیشی دی و نووکی سیرەت دەرەکەوێت. ئەرکەکانی ئەم بەشە بریتییه لە:
 31. لە کاتی سینکس کردن یان خۆرەحەت کردن بە سەر سیرەتدا دەخزێ و پنیستی بە نەر مکهروهه کهم دەکاتەوه یان پیوست بە نەر مکهروهه ناکات.
 32. دەبیتە هوێ دەلانی لیزۆزۆم و پانتایەکی دژەباکتریایی لە دەوروبەری نووکی سیرەتدا دروست دەکات.
 33. پیستی هەستیاوی نووکی سیرەت و دەمارەکانی دەپارێژی.
 34. رووالەتی ئەندامی زاوژی پیاوان جوانتر دەکات.
 35. پیستی ئەندامی خەتەنەنەکراو شریتیکی ئەلقەبی هەیه که لە چیژی سینکسیدا کاریگەری باشی هەیه. ئەم ئەلقە که هۆکاری چربوونەوهی زیاتری دەمارەکانی دەوروبەری پیستە، ئەرکە سەرەکییەکی ئەوهیه که دەبیتە هوێ راگرتنی بەرپیست لە شوینیکی گونجاوتر.
 36. غەلقە عەسەبی وروژینەری هەیه و کاریگەری لە سەر چیژی سینکسی دادەنیت.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf

1. glans
2. shaft
3. foreskin

وئەنى ژمارە 4: شىرتى ئەلقەيى پىستى خەتەنەنەكراو (ھەمان)

4. فېرېنۇلۇم¹ شوپىننىكە كە بەرپىست لە شوپىنى ژېرەوۋى ئەندامى زاۋزى پىي لكاۋە و ۋەكوو V بچووك لە ژېر نووكى سىرەتە. ھەندى جار لە كاتى خەتەنە بەشىكى دەپرەرى و ھەندى لە پىاوان ئەم شوپىنەيان پىي ھەشەرى تىرىن و ھەستىارتىرىن بەشە. خەتەنە كەردنى پىاوان بىرىتىيە لە بىرىنى بەشىك يان ھەموو بەرپىستى ئەندامى زاۋزى. ھەر چەندە لە سەرچاۋە جىاجىاكاندا جۆرە جىاۋازەكانى خەتەنەنى ژنان پۆلېنبەندى كراۋە، بەلام ئەم پۆلېنبەندىيە پۆ پىاوان زۆر باۋ نىيە و لە توپۇزىنەۋە زانكۆيىەكانىشدا بە ئەستەم سەرچاۋەيەك دەدۆزىرپتەۋە كە خەتەنەنى پىاۋانى پۆلېنبەندى كەردىت. لەو سەرچاۋانەنى كە جۆرەكانى خەتەنەنى پىاۋان پۆلېنبەندى دەكا دەتوانىن ناماژە بە توپۇزىنەۋەنى پزىشكىكى سويسرايى - فەلەستىنى واتە دكتور سامى عەۋەزولزەب ئەبووساحلىيە بگەين كە خەتەنەنى پىاۋى لە چۈر جۆردا پىناسە كەردوۋە:

1. جۆرى يەكەم: لەم جۆرە خەتەنەدا بەشىك يان ھەموو ئەۋ پىستەنى كە نووكى سىرەتى پىاۋ دادەپۇشى دەپرەرىت. بەم پىستە دەلېن "بەرپىست".
2. جۆرى دوۋەم: لەم جۆرە خەتەنە كەردنەدا، خەتەنەچى بە دەستى چەپى بەشىك لە بەرپىست (شوپىنى خەتەنە) دەگرى و دەيكىشى، رادەى گونجاۋى بىرىن دىارى دەكا و

پاریزەرێك دادەنێ بۆ ئەوەی نووکی سیرەت لە برین بپاریزێت. پاشان بە دەستی راست و بە چەقۆیەك، بە یەك جوولە، بەرپێست بارتەقای پارێزەرەكە دادەنێ و دەبیرێت. بەم بەشەى نەشتەرگەریی خەتەنە دەلێن milah. ئەم پرۆسە دەبێتە هۆی ئەوەی كە نووکی سیرەت دەر بکەوێ و پاشماوەی پێستی ئەندامی زاوژی پیاو كە لە دەستیدا ماوەتەووە لە بەشى خوارەوێ نووکی سیرەت ببردێت. بەشى دووھەمى ئەم پرۆسە ناوی Periah. ئەم كارە بە شێوھەكى نەریتی لە لایەن ئەو خەتەنە چیانەووە ئەنجام دەدرێ كە نینۆكیان درێژترە. زۆربەى جوولەكەكان ئەم شێوازە بەكار دەھێنن.

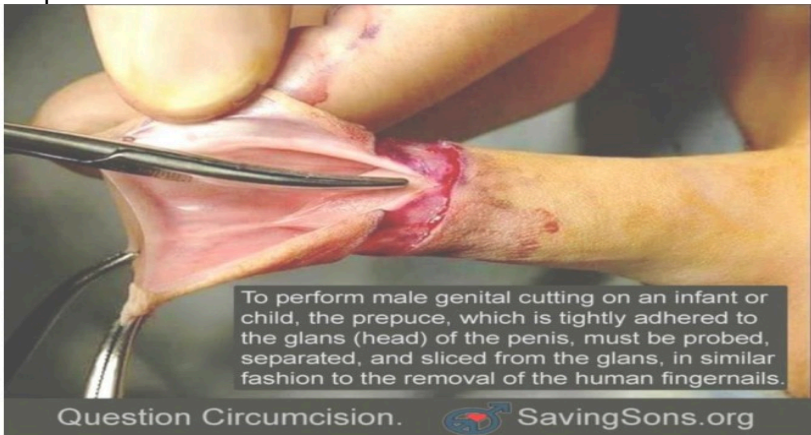
3. **جۆرى سێھەم:** ئەم جۆرە خەتەنە ناماژە بۆ لا بردنی تەواوی پێستی ئەندامی زاوژی پیاوان و ھەندێك جار پێستی گون و بەشێك لە بەشى سەرەوێ ئەندامی زاوژی دەكات. ئەم جۆرە خەتەنە پێشتر لای ھەندێك لە ھۆزەكانى عەرەبستانی باشوور برەوى بوو و بە گۆرەى ھەندێك لە شایەتھالەكان لە ناو ھەندێك لە ھۆزەكانى ئەفریقای رەشدا، بەتایبەت ھۆزى "نامشى" دا دەبیرێت.

4. **جۆرى چوارەم:** ئەم جۆرە خەتەنە بریتییە لە برینی كراوہ لە سەر بۆرى میز لە گونەووە ھەتا نووکی سیرەت. لەم ھالەتەدا قلیشینك دروست دەبێ كە ھاوشیوھى زێى نافرەتانە. ئەم جۆرە خەتەنە لە ناو ھەندێك ھۆزى ئۆسترالیادا ئەنجام دەدرێت. (داربى و ھاوکاران، 2007)

بەگشتى زۆربەى ئەو خەتەنانەى كە ئیستا لە جیھاندا ئەنجام دەدرێن، لە سەر بنەمای شێوازی دووھەمە، شێوازی یەكەم زۆر باو نییە و شێوازی سێھەم و چوارەمیش ھەندێك ھۆزى نەریتخواز ئەنجامی دەدەن و دەگمەنە. لەم توێژینەووەدا مەبەست لە خەتەنەى پیاوان خەتەنەى جۆرى دووھەمە، كە زیاتر لە ئێراندا ھەبە. بەلام خالى گرىنگ و جیی سرنج ئەوھەبە كە نە لە فەرھەنگ و كەلتورى باو و نە لە توێژینەووە پزىشكییەكاندا، پێناسەى كى روون و جیگىر بۆ خەتەنە نەكراوہ و لە بەر ئەم ھۆكارەش روون نییە كە لە خەتەنەدا بە راستى كام بەشى كۆئەندامى زاوژی پیاو دەبردێ یان دەقترنێ، چونكە بەرپێست ئەندامى كى جیا نییە و بە شێوھى پێستى دوولۆیە كە لە شانەى رووكەشى پێك ھاتووہ كە بە سەر ئەندامى زاوژی پیاویدا درێژ دەبێتەووە. ھەر لە بەر ئەم ھۆكارە شوینەكەى، واتە ئەو شوینەى كە بەرپێست دەست پى دەكا و ئەندامى زاوژی پیاو كۆتایى دى، قسەى لە سەر دەكرێت. جگە لەوہش درێژی بەرپێست لە كەسكەوہ بۆ كەسكەى تر دەتوانى جیاواز بێ و لەم روانگەشەووە دەتوانین بڵیین كە برینى یەكسان و

ستاندارد بۆ ئەو کورپەى که بەرپیستی کورتتره ئازاری زیاتره، چونکه ئازار و زیانهکانى خهتهنه له پيشدا به رادهى پیستی ئەندامى زاوژى لابرآو بهستراوتهوه. بهلام زۆربهى ئەم بهشه گرینگه که بهشى دهروهه یان بهشى ناوهوهیه (کهمپک له نووکى سیرهت) و له جۆرى یهکهم و دووهه مى خهتهنهدا باسما ن کرد، شباوى لىک ناسینهوهن و کارىگهري نهرى له سه رههستيارى سىکسى دادهنن. ئەو ئازارهشى که به هۆى خهتهنهوه دروست دهبى هم به هۆى ئەم بهشه گرینگهیه و هممیش به هۆى فرینۆلۆمه کاتیک که دهپرديت. ئەم بهشه به یهکى له چرتىن وەرگره دهماریه ساوايهکان ناسراوه که کاردا سه رهکيهکهى بریتیه له ناسینهوه و گواستهوهى ئەو چىزهى که به هۆى بهرکهوتهوه دروست دهبى، بهشیک له بهرپیست، بهتایهت له مندالى کۆرپه و کورانى خوار تهمنى ههشت سالد، نووسینهره و برینى له نووکى سیرهتهوه ژان و ئازارىکى زۆر به سه ره ئەو مندالهدهسهپنى و درهنگرىش برینهکهى خۆش دهبیتهوه (هه مان). هه ندی جار ئەم ئیشه دهگوازریتهوه بۆ بهشهکانى دیکهى سیرهت و ئازارىکى زۆر دروست دهکا، چونکه "بهرپیست له ماسوولکهى ساف، دهمارى خوینى، عه سه بهکان، T، لىنجه په رده پیک هاتوه، وه کوو پیلوى چاو که چاوه کان ده پارىزى، بهرپیست نووکى سیرهت و کونى بۆرى میز ده پارىزىت. به پىچه وانهى باوه رى باو، بهرپیست، پاچه گوشتى زیادهى ئەندامى زاوژى پیاو نییه که به بى هىچ دله راوکيه ک بتوانن بپه رین و فرى بدین.

pdf.farsi/docs/com.circumcision.www

To perform male genital cutting on an infant or child, the prepuce, which is tightly adhered to the glans (head) of the penis, must be probed, separated, and sliced from the glans, in similar fashion to the removal of the human fingernails.

Question Circumcision.

SavingSons.org

¹ وینهى ژماره 5: برینى بهرپیستی ئەندامى زاوژى پیاو به مقهست

شیوازەکانی ئەنجامدانی خەتەنە

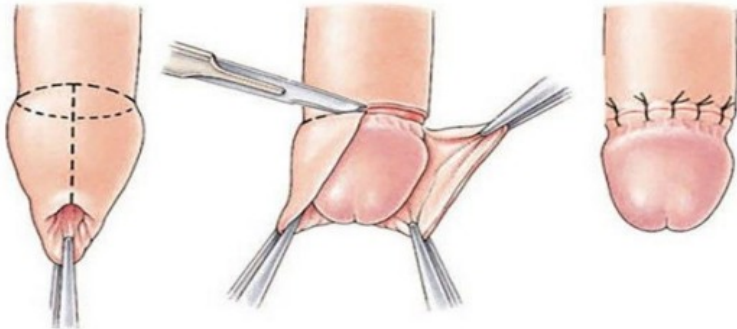
خەتەنە لە ناوچە جیاوازه‌کانی جیهان بە شیواز و کەرەستە ی جیاواز ئەنجام دەدرێ، ئەمەش دەتوانی ئاماژە بکە بۆ رادەیی ئەم دیارده‌ له ناوچە جیا جیاکانی جیهان و فرەوانیی خەتەنە بی، هەتا ئەو رادەیی که چەندین دەزگا و ئامیری پیشکەوتوو بۆ ئەنجامدانی خەتەنە دروست کراوه. باوترین و نوێترینی ئەم ئامیرانە، که له ناوچە جیا جیاکانی جیهاندا به کار ده‌هێنرێن، له خشته‌ی ژماره 1ا هاتوو.

ئەو‌ی له نەشتەرگەری خەتەنە ی پیاو‌دا ر‌وو دە‌دا، واتە لابردنی هەموو یان بە شیک له بەرپێستی ئەندامی زاو‌زی، له ر‌ابردوو ه‌هه‌تا ئیستا ه‌یچ گ‌ۆر‌انکار ییەکی به‌ سه‌ردا نه‌هاتوو. ئەو‌ی له گەل تێپەرینی زەمەن گ‌ۆراوه، شیوازەکان یان ر‌یگاکانی ئەنجامدانی خەتەنە یه. سه‌ره‌رای ئەمەش خەتەنە له ر‌ابردوو ه‌هه‌تا ئیستا به‌ دوو شیوازی گ‌شتی ئەنجام دراوه و ئەنجام دەدرێ: شیوازی نهریتی و شیوازی مؤدیرن.

خشتهی ژماره 1: شپووازه کانی خهته نه (UNAIDS, 2010)

ناوهرسی مالپهپر	ماوهی گیره بو رئگری له خوئپریزی	تهمه ن	ولاتی سازینه ر یان شوینی دهرکه وتن	ناوی ئامیر
www.accucirc.com		کۆرپه	ئه مریکا	Accucirc
www.alisklamp.com	چه ند رۆژ	کۆرپه کان هه تا گه ورسالان	تورکیا	Alisklamp
www.ismailclamp.com	5 بو 10 رۆژ	کۆرپه کان هه تا گه ورسالان	مالیزیا	Ismail clamp
www.kirveklamp.com	3 بو 5 رۆژ	کۆرپه کان هه تا گه ورسالان گهنج	تورکیا	Kirve Klamp
	7 رۆژ	5 سال بو سه ر	چین	Shenghuan Disposable Minimally Invasive Circumcision Anastomosis Device
www.smartklamp.com	5 رۆژ	کۆرپه کان هه تا گه ورسالان	هۆلندا	SmartKlamp
www.sunathrone.com	8 بو 12 رۆژ	کۆرپه کان هه تا گه ورسالان	مالیزیا	Sunathrone
www.taraklampsa.co.za	5 رۆژ	کۆرپه کان هه تا گه ورسالان	ئه فریقای باشووری	Tara Klamp

شیوازی نەریتیبی نەشتەرگەریی خەتەنە، شیوازی برین و تەقەلدان
 ئەم شیوازە ئیستاش باوترین شیوازی خەتەنەکردن لە ناو زۆربەیی ئەو کۆمەلگایانە یە کە نەشتەرگەریی خەتەنە ئەنجام دەدەن. گرینگترین تایبەتمەندیی ئەم شیوازە ئەوەیە کە بۆ برینی بەرپیست تیغی ریشتاشین بە کار دەهێنرێت. لەم شیوازەدا کە دەتوانین ناوی بنیین شیوازی برین و تەقەلدان، لە پێشدا بەرپیستی ئەندامی زاوژی بە چەقویان تیغی نەشتەرگەری دەبرد و دواتر تەقەل دەدرێت. ئەم شیوازە کۆنترین شیوازی خەتەنەکردنە کە لە رابردووویەکی زۆر کۆنەو دەستی پێ کردوو و لە ئیستادا لە لایەن زۆریک لە پزیشکەکانەو لە نۆرینگە تایبەتەکان یان نەخۆشخانەکان بە کار دەبرێت. تاکە گۆرانیک کە لەم شیوازەدا رووی داووە ئەوەیە کە لە ئیستادا ناستی چاودێری تەندروستی لە کاتی نەشتەرگەری و دوای نەشتەرگەری بەرز بووتەو و هەروەها نامیری گەماربەرکراو (ستریلیزە) بە کار دەهێنرێت (دویل، 1389 هەتاوی).

وینەی ژمارە 6: بە کارهێنانی برین و تەقەل لە نەشتەرگەریی خەتەنەدا (دویل، 1389)

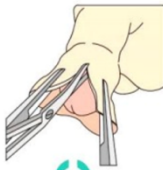
شیوازە نوێکانی نەشتەرگەریی خەتەنە
 گرینگترین جیاوازیی نێوان شیوازە کۆن و نوێیەکانی خەتەنە بە کارهێنانی کەرستەیی نوێیە کە بە کەلکۆەرگرتن لە تەکنەلۆژیای مۆدێرن دروست دەکرێن و بە کار دەهێنرێن. گرینگترین شیوازە نوێکانی نەشتەرگەریی خەتەنە بریتین لە: دانانی ئەلقەیی پلاستیکی یان پلاستیبل¹، بە کارهێنانی لەیزەر و خەتەنەکردن بە نامیری کلیپسی زیوین.

شیوازی دانانی ئەلقەیی پلاستیکی یان پلاستیبل
 ئەمڕۆ باوترین شیوازی خەتەنەکردن شیوازی دانانی ئەلقەیی پلاستیکی یان پلاستیبلە.

1. plastibell

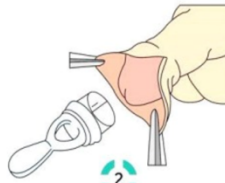
لهم شیوازهدا ئەلقەیهکی پلاستیکی له سەر نووکی سیرەتی ئەندامی زاوژی دادەنرئ بۆ ئەوێ نەهیلن خوین بەرەو بەشی سەرەوێ ئەندامی زاوژی بچیت. ئەندامی زاوژی (سیرەت) بۆ ماوێ 5 بۆ 10 رۆژ لەم حالەتەدا رادەگرن. لە ئەنجامدا پیستی سەرەوێ دەزووێ کە رەش دەبیتهوێ و وەکوو ناوک پاش وشک بوونەوێ بە ئەلقەکەوێ دادەکەوێت. لەم شیوازەدا پیوستان بە بانداژ نییە. ئەم شیوازە زیاتر بۆ کۆرپەیی ژیر چوار مانگ بە کار دەبەن. (هەمان).

Plastibell

1

له سەرەوێ پیستی نووکی سیرەت برشتیک ساز دەکەن

2

پلاستیبیل دەچیتە سەر نووکی سیرەت و بەریتست بە دەور پلاستیبیل و روو بە دەرهوێ پلاستیبیل دەکیشرتەوێ.

3

دەزووێکێ تەقەندان لەو درزێ کە ئەلقە پلاستیکی پلاستیبیل دروستی کردووە بە دەوری نووکی سیرەتدا گرن دەدریت. ئەو پیستە زیادە کە ماوێتەوێ دەیبەرن. ئەلقە پلاستیکییە کەش پاش 3 بۆ 7 رۆژ خۆ بە خۆ دادەکەوێت.

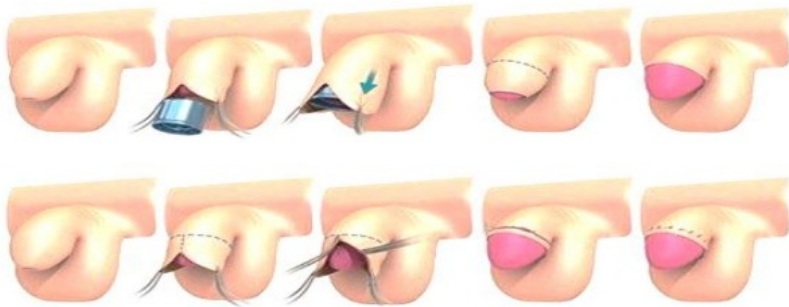
وینەیی ژمارە 7: قوناغەکانی ئەنجامدانی نەشتەرگەریی خەتەنە بە شیوازی ئەلقە

وینەیی ژمارە 8: نامیری خەتەنە کۆرپە ئەندازە 13 میلیمەتر (دویل، 1389)

خه ته نه کردن به له یزه

خه ته نه کردن به له یزهر شیوازی نویی نه شته رگه ری خه ته نه به. له م شیوازه دا شانہ کانی ژیر پیستی بوری زاوژی به له یزهر ده سویتیری، به لام له چاو نهو شیوازانه ی باسما ن کردن، که متر نه انجام ده دریت. له راستیدا ناوانانی خه ته نه به له یزهر زور دروست نیبه، چونکه له م شیوازه دا تیشکی له یزهر به کار ناهیتیری، له م شیوازه دا به به کارهینانی cauter یان نه شته رگه ری کاره بایی پیستی نه ندای زاوژی پایو ده بردریت. نامیری cauter به بی نهوی بیته هوی خوینبربوون بهر پیست ده بری، چونکه یه کسه ر خوینته که له سه ر پیست ده مه بییتیت. هه ر له بهر نه م هکارهش له م شیوازه دا خوش بوونه وهی برین خیراتره. بیگومان شیوازی خه ته نه به له یزهر یان خه ته نه ی کاره بایش هیشتا پیوستی به ته قه له بؤ نه وهی خه ته نه ساف بیته وه و برینی پاش خه ته نه زووتر سارپژ بیته وه. بویه نه م شیوازی خه ته نه یه هاوشیوهی خه ته نه ی ناساییه، ته نیا نهو که ره ستانه ی که تیدا به کار هینراون جیاوازن.

وینہی ژماره 9: نه شته رگه ری خه ته نه به له یزهر (مالپه ری گهواره)

خه ته نه کردن به ده زگای کلیپسی زیوین

شیوازی کلیپسی زیوین هه مان شیوازی کلامپ به به کارهینانی دوو نامیر به ناوه کانی مووگین¹ و گمکو² یه که له رابردودا به کار نه ده هینران. له م شیوازه دا پیستی ده وری نووکی سیره تی نه ندای زاوژی پایو به نامیر لا ده بری و پیوست به نه لقه یان ته قه ل ناکا، به لکوو بانداژیکی بچووکی ده کنه. له م شیوازه دا ئیدعا کراوه که خه ته نه کردنی مندالان به بی خوینبربوون نه انجام ده دریت. به پیستی توژینه وه نه انجام دراوه کان، به به راورد کردنی شیوازی نه شته رگه ری و شیوازی نه لقه له گهل نامیری کلیپسی زیوین یان هه مان کلامپ

1. Mogen
2. Gemco

دهبئ بلیین خه ته نه کردن بهم ئامیره خیراتر نه انجام دهد، به لام له پرووی زیانه کانی پاش نهشته رگه ری، وه کوو خوینبه ربوون، هه وکردن، و نارپازی بوون له جوانیبه که ی، جیاوازیبه کی بهر چاو له نبتوان نه م شتوازاندا به دی ناکریت. مه ترسیی جولاندن و راگرنتی پلاستییل که مه. ره نگه کلامپی مووگینیش بۆ نهو کۆرپانه ی که له ناوچه گه لپک ده ژین که ده ستیان به پزیشک راناگا، سوودمه ندرت بیت. ههروه ها به کارهینانی ئامیری کلیپسی زپوین رهنگه بۆ مندالانی قه له و و خاوهن نه خویشی میکروپینیس (سیره تی بچووکت له حاله تی ناسایی) کیشه ساز بکا، چونکه سیره تیان زۆر کورته و له ژیر توژی و لوی چه وریدا نوقم بووه و ههر له بهر نه وهش خه ته نه کردنیان نهسته متره. هه ر بۆیه خه ته نه به کلیپسی زپوین به هوی نهو زیانانه ی که هه یه تی له ئیستادا له زۆربه ی ولاتاندا که لکیکی نهوتوی نییه و شتوازیکی باش نییه.

خه ته نه به گیره یان کلامپی گو مکو یه کیک له باوترین شتوازه کانی خه ته نه له نه مریکایه. له م شتوازه دا پزیشکان له پیشدا به پرۆب یان سووند بهر پیست له نووکی سیره تی دهرده هینن. نامیریکه که له زهنگوله ده چی و ده چیته ژیر پیستی ناوچه ی بهر پیست و نووکی سیره ت داده پۆشیت. پاشان پزیشکه کان بهر پیست له سه ر زهنگوله که دهرده کیشن و گیره که توند ده که نه وه، به جوړیک که بهر پیست نه و نه ده هه لده گووشری هه تا گه رانی خوینی تیدا ده وه ستیت. پزیشکه کان به چه قو بهر پیست ده برن و بۆ ماوه ی پینچ خوله ک گیره له سه ر سیره ت ده هیلنه وه هه تا خوینه که ده مه بیت.

له شتوازی به کارهینانی گیره ی مووگینیشدا دوا ی جیا کردنه وه ی بهر پیست به پرۆب، بهر پیست له پیش نووکی سیره ت دهرده کیشن و له ریگه ی گیره ی کانزاییه وه له گه ل درزه که ی ناوی ده خرپته ناوه وه. پاشان پزیشکه کان بهر پیست ده خه نه ناو گیره ی کانزایی و به چه قو ده برن.

وینه ی ژماره 10: نامیری مووگین 7/5 سانتیمه تر (ویل، 1389)

خه ته نه چیه کان

یه کیک له بزیره گرینگه کانی خه ته نه ی کچان و کوران نه و که سانه ن که نه شته رگه ری خه ته نه نه نجام ده دن. له زاروهی گشتیدا به م که سانه ده لین "خه ته نه چی"، که ده توانین له دوو گروهی پزشکی و نه ریتیدا پۆلینه ندیان بکه ین. له رابردوودا و له ولاتی ئیراندا خه ته نه کردنی کچان له لایه ن خه ته نه چیه نه ریتیه نه کانه وه نه نجام ده درا، که پیمان ده گوترا "ماما" یان "دایه" و خه ته نه کردنی کورانش له لایه ن خه ته نه چیه نه ریتیه پیاوه کانه وه نه نجام ده درا، که پیمان ده گوترا "کیربر" یان "خه ته نه چی"؛ نه م که سانه به پشتبه ستن به نه زمون و زانیاری خویان و به بی راهینانی پزشکی نه م کاره یان نه نجام ده دا. زور تو یژینه وه له م بواره دا نه نجام دراون، که هه ندیکیان ناماژه بو زانی که متری خه ته نه ی نه ریتی و هه ندیکی دیکه ش ناماژه بو که متربوونی زیانه کانی خه ته نه ی کۆمه لگه ی پزشکی ده که ن.

خه ته نه چیه نه ریتیه کان

وه ک له لیکۆلینه وه ی "به ناوی نه ریت" دا هاتوه، له رابردوودا خه ته نه چیه نه ریتیه کان پیمان ده و ترا "لوتی / قه ره ج". زۆربه ی نه و که سانه ئارایشته گه ر یان گه رۆک بوون و به و پیه ی که نه م گروه هیچ راهینانیکه ی پزشکیان نه بینیه و هیچ جیازاتیکیان نه بووه، به بی سړکردن و ته قهل دان خه ته نه یان نه نجام ده دا. له ئیرانی سه رده می سه فه ویدا هه ندیک له پیاوانی ئایینی نه م کاره یان ده کرد. زانایانی ئایینی نه م سه رده مه پله و پایه ی جیاوازی وه کوو سیداره ت، شیخولئیسلا م، موخته هیدی، پیش نو یژی، وانه بیژی (موده رسی)، دادوه ری (قه زاوه ت) خه لیه ته تولخه لیفایان هه بوو و له م نیوه نه دا و به گویره ی گپرا نه وه ی سانسۆن (گه رۆکیکی بیانی) نه م پیش نو یژانه مندالیان خه ته نه ده کرد:

"پیش نو یژ له مالی شا، نو یژی ده کرد و ئیمامی جه معاهه ت بوو و کاروباری خه ته نه و ماره برین و پرسه و ناشتی مردووی له نه ستۆ بووه". (سانسۆن، 1346، ل 30)

وینەى ژماره 11: چهقۆى تايه تى خه تهنه له كۆنگۆ، هى كۆتايه كانى سه دهى نۆزده هه مى زاينى¹ له سه رده مى قاجاريشدا شايه تى رۆلى سه لمانى (سه رتاشى) و خه تهنه چيه پياوه كان له به ره و پيشبردنى ئەم دابونه ريته كۆنه ين كه جگه له پيشه ي نارايشتگا، وه كوو كه م كرده وهى قژى سه ر و ريش و كيسه كيشى له گه رماو، هه ندى كارى پزىشكيشيان وه كوو ده رهينانى ددان، كه له شاخ، خوین رشتن و خه تهنه كردنيان نه نجام ده دا (خاكرند و كرىمى، 1398). ئەو ناميرانه ي كه خه تهنه چيه كان به كارىان ده هينا كه جياوازيه كى نه وتۆى له گه ل ناميره كانى سه رتاشى نه بووه، برىتى بوون له: تيغ، قاميش كه دريژيه كه ي 12-15 سانتيمه تره و نه ستووريه كه ي بارته قاي په نجه ي ناوه راسته و له سه ريكيدا درزى هه يه. ئەم درزه بۆ ئەوه بوو كه پىستى نووكى سيره تى مندال بخه نه ناوى و به چه قۆ (تيغى ريشتاشى) بيبړن (بهالگردي، 1442).

1- بروانه:

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Mangbetu_Beschneidungsmesser_Museum_Rieberg_RAC_15.jpg

۱۲: نامیری خەتەنەى كوران لە سەردەمى قاجار (مۆزەخانەى كۆن)^۱
لە ئیسرايیلیشدا خەتەنەکردنى كوران لە لایەن پیاوانى ئاینییەووە باو بوووە و تا ئیستاش بەردەوامە. بە جۆرێك كە یەكێك لە پیشە گرینگەكانى پیاوانى ئاینى لەم وڵاتەدا یە و بۆ ئەم كارەش راپهینان دەبینن، هەر لەبەر ئەوەش زۆر شارەزای ئەم كارەن، ژمارەى سكاڵا لە دژى ئەو خەتەنەنانەى كە لە لایەن ئەم گروپەووە ئەنجام دەدرى لە چاوەوانى تر كە مەترە (یگانى، 2006، ل 442).

بەلام خەتەنەى كچان زیاتر لە لایەن خەتەنەچییە نەریتخوازەكانەووە ئەنجام دەدریت. زۆربەى ئەم كەسانە ژنانى خۆجینی و قەرەج و گەرۆكن كە لەم بارەووە هیچ راپهینانێكى پزیشكییان نەبینیووە و تەنیا پالپشتییان لەم كارەدا ئەو ئەزموونە یە و لە درێژەى چەندین سالی بەدەستیان هیناوە. خەتەنەچییە ژنەكان بۆ برین كەلك لە كەرەسەى وەك تیغى ریش تاشین، مقەست یان چەقۆ وەردەگرن و پاش نەشتەرگەرىش شویتى برینەكە بە

1- ئەم نامیرە ناوى "داغ دل"ە و نامیرێك بوو كە سەردەمانى كۆن بۆ خەتەنەکردنى كوران بە كار دەبرا.

خۆله میشی لای ته نووری خۆجییی، پاودری زهرده چیه داده پۆشن یان ناوی ساردی پیددا ده کهن. سهیر له وه دایه که له بهر ئه وهی خه ته نهی کچان وه ک نه شته رگه ریه کی پزیشکی له قه له م نادری، نه ته نیا له نۆرینگه یان نه خۆشخانه ئه نجام نادری، به لکوو له شوینیکی ناته ندروست و به بی جیازات و زیاتر به شیوهی نهینی و له گونده کاندایه نجام ده دریت.

وینهی ژماره 14: وینهی کچیکی میرمندالی کورد له کاتی خه ته نه له ههریمی کوردستان (هه واده ری پۆیتیز، 2014)

بۆ زانیاری زیاتر (4)

قازانج و زیانی شیوازه باوه کانی خه ته نهی مندالان

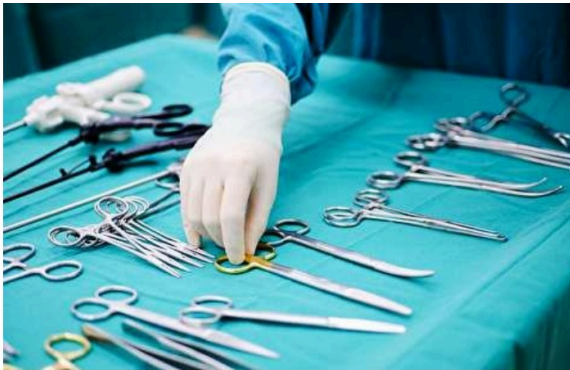
قازانجه کان	زیانه کان	تایبه تمه ندی	شیوازه
له هه موو ئه وه نه خۆشخانه و نۆرینگانهی که جیازاتی هه یه ئه نجام ده دریت.	زیاتر پیوستمان به شماره زایی بهر له نه شته رگه ریهی خه ته نه یه تا شیوازه کانی دیکه.	ده توانین که له خه ته نه چیه شماره زاکان وه رگرین که هه میسه خه ته نه ناکهن.	Dorsal Slit
شیوازیکی ساده به کار دهینتی و نه نجامدانی ئه م خه ته نه به کریمی سرکه ری ELMA یه.	پیوستمان به نه ندازهی جۆراو جۆری نه لقه یه، چونکه نه لقه که ده بی چه ند رۆژیک بمینیتته وه و په نگه پیوست بکا که دیسان سهردانی نۆرینگه بکا بۆ ئه وهی نه لقه که دهر بهینر یتته وه. به کارهینانی هه له ی ئه م شیوازه له وانه یه هه ندی	له جیهاندا شیوازیکی باوه، له ولاتانی روو له گه شه قیوول کراوه. بۆ ئه وه ناوه نده تهندروستییانه گونجاوه وا مشته رییان زۆره.	Plastybell

قازانجەکان	زیانەکان	تایبەتە نەدی	شیواز
	کێشە ی لێ بکەوێتەو. ئەو شیوازە جگە بۆ حالەتی تایبەت نەبێ بۆ حالەتەکانی دیکە پێشنیار ناکرێت.		
ئەگەر بۆ کۆرپە بە کار بهێنرێ رێژە ی سکالا لە دژی ئەم چەشنە خەتەنە لە چاوشیوازەکانی دیکە کە مەترە. هەندێ لە لیکۆلێن—هەوکان دەریانخستوو کە ئەم شیوازە لە چاوشیوازی Goco clamp خێراترە و ئازاریکی کە مەتریش دروست دەکات.	ئەگەر بە دروستی جیازە کە بە کار نەهێنرێ ئەگەری مەترسیی قرتان یان برینی نووکی سیرەت لە ئارادایە.	تەکنیکی بەکارهێنانی ئامرازی Onepiece سادە و فیزیوونی زۆر ئاسانە. بە جۆریک کە شوینی بردراو پتووستی بە تەقەل نییە. رێژە ی ئەمە لە ئەمریکای باکووری ئەنجام دەدرێت. پتووست بە تەقەل ناکا، بەلام لە هەندێ حالەتدا رەنگە پتووست بە تەقەل بکاکە لەم حالەتدا پتووستمان بە شارەزایی زیاترە.	Mogen Clamp
پتووست بە تەقەل ناکات.	ناوەندە تەندروستییهکان پتووستیان بەو Gomco Clamp ئەنە یە کە ئەندازە ی ئەلقەکانی جیاوازه. پتووست بە نامێریکی فرەکارە کە ئەگەری ونبوون و خراببوونی هەندێ لە بەشەکانی لە ئارادایە. ناتوانین هەر وا بە ئاسانی پاژەکان لە ناوگیرە جیا جیاکاندا چینگیر بکەین.	کاردا یەکی سادە و ساکاری هە یە و بۆ ئەنجامدانی کەلک لە سەرکەری ELMA وەر دەگرن. وەها دەبیرێ کە پتووست بە تەقەل ناکات. پتووست بە تەقەل ناکا بەلام لە هەندێ حالەتدا رەنگە پتووست بە شارەزایی بکات.	Gomco Clamp
شیوازیکی سادە بۆ بەکارهێنانی ئامێری one piece – (پارێزەر ی بۆ	ئەگەر خەتەنە چی وردبین نەبێ، ئەگەری مەترسیی قرتانی بەشیک لە نووکی	پیاوانی ئایینی جوولە کە ئەم شیوازە بە کار دەبەن و دەتوانین بە شیوازی جیاواز	Metal Shield

شێواز	تایبه تهنندی	زیانه کان	قازانجه کان
	که لکی لئ وەر بگرین: یه کجاره کی یان چه ندجار له گهل نه خته کردن.	سیرهت له نارادایه.	پاراستنی نوکی سیرهت و ناسانکاری له به کارهینان و راهینانی جه ماوه ری خه لک.

خه ته نه چیه نوپکان یان پزیشکان

ئهم کردهوه له ئیراندا کیشه ی یاسایی نییه و له گهل ئه وهی فهرمانیک شه رعی و پئویستییهکی فهرههنگی و نهریتیه سروشتیکی یاساییشی هه یه، که واته به پئی جوړه نهریتییه کان، ئهم نه شته رگه رییه له ناوه ننده تهندروستی و پزیشکییه کانیشدا ئه نجام ده دریت. له ناو پیاوانی ولامدهری پرسیارنامه ی گشتیی ئهم توژیژینه وهش که مامناوه نندی ته مه نیان له 22 بو 70 سال بوو، 36 له سه دیان له نه خو شخانه، 24 له سه دیان له ماله وه، 20 له سه دیان له نۆرینگه ی تایبه تی پزیشک، 8 له سه دیان له کلینیکه کان، 4 له سه دیان له بنکه ی تهندروستی، (نزیکه ی 8 له سه دیان له بیران نه بوو که له کوی خه ته نه کراون) خه ته نه کرابوون. لیکوئینه وهی دیکه ش له م بواره دا ئه نجام دراوه که هه ندی له ئه نجامه کان ئاماژه به زیانی لاوه کیی که متری خه ته نه له سه ر دهستی خه ته نه چیه نهریتییه کان و هه ندیکیان ئاماژه به زیانی لاوه کیی که متری خه ته نه له سه ر دهستی پزیشکان له ولاتی ئیراندا ده که ن.

وینهی ژماره 15: هه ندی له ئامرازه تایبه ته کانی نه شته رگه ری خه ته نه له که رتی پزیشکی ئیستادا (مالپه ری تابناک)

کاتی نه نجامدانی خه تهنه له روانگه ی نایینی ئیسلاموه

سه باره ت به کاتی خه تهنه کردنی کوران له ناو موسلمانان، پیغه مبهری ئیسلام و ئیمامه شیعه کان و زانایانی نایینی نه هلی سونه جه ختیان له سهر نه نجامدانی نه شته رگه ربی خه تهنه له ساله سهره تاییه کان و به تاییه ت له رژی حه وته مدا کردوه ته وه. بؤ نمونه له پیغه مبهری ئیسلام ده گیر نه وه:

"منداله کانتان له رژی حه وته می له دایک بوونیا ندا خه تهنه بکن، چونکه هم کاره بؤ مندالی کورپه خاویتره و کاریگه ربی باشی له سهر گه شه ی جه سته بی نه و منداله هه یه و له رووی رچییه وه شادتره." (کلینی، ج 6، 1407 مانگی، ل 35).
ههروه ها له ئیمام عه لی ده گیر نه وه:

منداله کانتان له رژی حه وته می له دایک بوونیا ندا خه تهنه بکن و هه رگیز له بهر گه رما و سه رما په کی هم کاره مه خن، چونکه خه تهنه کردن ده بیته هو ی پاک ی و خاوینی جه سته (نه بووشه عبه هه رانی، 1363، ل 124).
له فه ر مووده ی ئیمامی پیغه می شیعه کاند¹ هاتوه که پیغه مبه ر هسه ن و حسه ینی له حه وته مین رژی له دایک بوونیا ندا خه تهنه کرد و ئیمام سادقیش سه باره ت به خه تهنه فه ر موویه تی:

"منداله کانتان خه تهنه بکن، چونکه سه رچاوه ی پاک ی زیاتر و گوشت گرتنی زیاتره و زه ویش میزی خه تهنه نه کراوی پی بیسه" (کلینی، به رگی 6، 1407 مانگی، ل 34).
هه ر چه نده چه ندین فه ر مووده جه ختیان له سهر پیو یستی خه تهنه کردن له رژی حه وته مدا کردوه ته وه، به لام ده رکه وتوه که له کومه لگا ئیسلامیه کاند ته مه نی خه تهنه کردن هه تا ته مه نی پیغه یستن و هه ژده سالان دوا ده که وئ و ههروه ها هه ندئ به لگه له نارادایه که پیشان ده دا هم کاره له رووی شه رعیه وه هیه کیشه یه کی نییه، له عه لی کوری یه قتین هاتوه که له ئیمامی حه وته می شیعه یان پرس ی: نایا خه تهنه کردنی مندالی کور له رژی حه وته مدا سونه ته، یان ده توانین دوا ی بخره ی و کامیان باشتره؟
وتی:

له رژی حه وته م سونه ته و نه گه ر وه دوا بکه وئ، هیه کیشه یه کی نییه (هه مان سه رچاوه، ل 36؛ حر عاملی، به رگی 15، بی تا، ل 165).
سه باره ت به ته مه نی خه تهنه بیر و بؤ چوونی جیاواز له نارادایه که گرینگترینه که یان

1- بروانه:

جیواز بوونی نه نجامدانی هم کاره له ناو کومه لگا ئیسلامیه کانه، به جوریک که هه ندیک له پرۆزی حه وه ته مدا خه ته نه کراون و هه ندیکیش کاتی خه ته نه کردنیان بو هه تا کاتی بالقی بوون دوا خراوه. بو نمونه له پاکستان هه و کورانه ی که له نه خو شخانه له دایک ده بن چه ند پرۆز دوا ی له دایک بوون خه ته نه ده کرین، به لام هه و کورانه ی که له ده ره وه ی نه خو شخانه له دایک ده بن له ته مه نی نیوان سی بو حه وت سالان خه ته نه ده کرین. له ولاتی تورکیا کاتی خه ته نه کردنی کورانی موسلمان له نیوان پرۆزی هه شته می له دایک بوون هه تا ته مه نی بالقی بوون بگوره. له ولاتی هه نده نو سیا خه ته نه کردنی کوران له نیوان ته مه نی پینج بو هه ژده سالان هه نجام ده دریت (WHO, 2007)، له ولاتی عه ره بستانی سعودیه به تایه ت شاری مه که، زیاتر له نیوانی ته مه نی سی بو حه وت سالان خه ته نه هه نجام ده دری، له ولاتی میسر له نیوان ته مه نی پینج بو شه ش سالان هه نجام ده دری و له باکووری هه فریقا له نیوان ته مه نی حه وت پرۆز بو سیزده سالان هه شته رگه ریی خه ته نه هه نجام ده دریت (سعیدی، 1390).

خالیکی سرنجراکیش سه بهاره ت به کاتی خه ته نه کردنی موسلمانان ده توانین له گه رانه وه په کدا له کتیبی بارسولۆ مۆس جورۆ فیک¹، کاسولیکیک که له لایه ن تورکه کانه وه گیرابوو، به دی بکه ی ن. هه و که نزیکه ی ده سال له هه سته نبول و ناوچه کانی تری ئیمپراتوریه تی عوسمانی ژابوو، له کتیبه که یدا ده نو سیه ت: "به پینچه وانه ی جو له که که له پرۆزی هه شته می له دایک بوونیان مندالان خه ته نه ده که ن، موسلمانان منداله کانیا ن له ته مه نی حه وت یان هه شت ساله خه ته نه ده که ن و هۆکاری هه وه ش هه وه په که منداله که پیش خه ته نه دان به باوه ره که یدا بینیت." (دویچ، 2013) ییگومان هه و راستیه ی که مندال بهر له خه ته نه دان به بر واداری به رپوره سمیکه تایه تی بنی له هیچ کام له رپوره سمه کان و به تایه ت له ناو موسلمانان کادا به دی نه کراوه و هه مه ته نیا راپورتیک له سه ر بنه مای هه م باه ته گرینگه بوو.

واجب کردنی خه ته نه ته نانه ت له دوا ی بالقی بوونیش شتیکه که ده توانین بلین هه موو رپه ره نایینییه کان له سه ری کوکن، هه ر چه نده ژماره په ک له فه قیکان خه ته نه به واجب و به مافی دایک و باوکی ده زانن و کومه لیکه دیکه ش له سه ر دایک و باوک به واجبی نازانن و ناماژه یان به هه ندی فهر مووده کردوو که هه م کاره مسته حه به که دایک و باوک دنه ده دن بو هه وه ی منداله کانیا ن خه ته نه بکه ن. بو نمونه له ناو رپه رانی سه رده می هاوچه ر خدا، به

پئی بۆچوونی رپهیری تهقلیدی دیاری شیعهکان واته سهید علی حسهینی سیستانی، مستهحه به که دایک و باوکی منداله که، پیش ته مهنی بالق بوون خهته نهی بکهن. رپهیرانی تهقلیدی دیکه وه کوو سافی گولپایه گانی و شه بیری زه نجانای خهته نه کردنی مندالیان له رۆژی هه وته مدا به مستهحه به ده زانی و مه کارم شیرازی حوکمی داوه که به پئی فرمان به چاکه و رپگری له خراپه دایک و باوک ده بی کوره که یان خهته نه بکهن. مه له محمه مد جه ماله دین واژی، پیاوی نایینی نه هلی سوننه ی مزگه وتی په سوئ، خه لکی شاری پیرانشار له پارێزگای نازره بایجانی رۆژاوا، پئی وایه:

"له دواي ته مهنی بالق بوون، نه کردنی خهته نه بۆ که سبکی موسلمان که باوه ری به واجب بوونی خهته نه یه، ده بی به رپر سیاری تیی رۆژی دواي له نه ستۆ بگری، چونکه کاریکی واجبی جیبه جی نه کردوه."

عه بدولرپه حمان محمه مد ره سوولی، زانا و لیکۆله ری نایینی، خهته نه کردنی مندالان بهر له رۆژی هه وته م به (مه کر وهه) و ناشیرین ده زانی و خهته نه کردن له رۆژی هه وته مدا به مستهحه به له قه له م ده دات. ناوبراو وه که به لگه یه ک بۆ نه م لیکۆلینه وه گیرانه وه یه که ده هینینه وه که نه مه یه:

ئیمام که کیم و ئیمام به ریه قی له هه زره تی عایشه وه ده گیرنه وه که پیغه مبه ری خودا حسه سن و حسه بن، که چه زا خوشه ویسته کانی له هه وته مین رۆژی له دایک بوونیاندا خهته نه کرد.

به وته ی محمه مد ره سوولی:

به لگه کانی نه م گیرانه وه سه حیحن و رپکه وتی له دایک بوونیش هه ژمار ناکری؛ واته ده بی جگه له رۆژی له دایک بوون هه وت رۆژ تپه ریبیت. پاشان خهته نه بکریت. ههروه ها هه زره تی ئیبراهیم ئیسه قی کورپی له ته مهنی هه وت سالان و کوره که ی تری واته ئیسه اعیلی له ته مهنی هه قده سالاندا خهته نه کردوه. جا نه گهر منداله که لاواز بوو و توانای بهرگه گرتی له هه مبه ر نه شته رگه ری خهته نه نه بوو پیو یسته هه تا نه و کاته ی توانای بهرگه گرتی بوو دوا بخریت.

به شی سییه م: چاوخساندنیك به ئاخیزگه میژووی و رهوتی پهره سهندنی جوگرافیایی خهته نه له جیهان

پیشه کی

میژووی خهته نه بۆ ۱۵ ههزار سال پیش ئیستا ده گهر پته وه. ئەم نه شته رگه ریبه یه کیک له کۆنترین نه شته رگه ریبه کانه که له سه ر مندالان نه نجام ده درا. لیکۆله ران له لاشه مؤمیا کراوه کانی میسری کۆندا بوونی ئەم نه شته رگه ریبه یان سه لماندوو. له کتیبه پیرۆزه کانی نایینی ئیسلام و جووله که دا نامازه و پیشنیار بۆ نه نجام دانی خهته نه کراوه. ههروه ها ئەم کاره سالانیکی زۆر له ناو هه ندیک له ره شپیتسه کانی نه فریقا و هۆزه کانی ئۆسترا لیا و هه ندیک هۆزی دیکه (به بئ پهبه ندیی نایینی) باو بووه. جگه له وهش خهته نه یه کیک له کۆنترین نه شته رگه ریبه کانی جیهانه، که پیشینه یه کی دوور و دریزی له سه رده می کۆندا هه یه و هه تا ئیستاش له ناوچه جیاوازه کانی جیهاندا به رده وامه.

له م بابه ته دا هه ول دراوه وینه یه کی گشتی له سه رچاوه میژوویی و سنووری جوگرافیایی خهته نه، و به تایبهت خهته نه ی پیاو بخریته روو. بۆ ئەم مه به سه ته سه ره تا به قسه کردن له باره ی ئاخیزگه میژوویی و سه رچاوه ی دایک ره چه له کانه ی خهته نه، وینه یه کی کورت به لām میژوویی سه بارت به م بابه ته که توژی نه وه ی له سه ر ده کری ده خریته روو و له در یژه شدا به قسه کردن له باره ی راده ی پهره سهندن و بلاو بوونه وه ی خهته نه له ئاسیا، نه فریقا، ولاتانی ئینگلیزی زمان و ولاتانی ئەمریکای ناوه ندی و باشووری هه ول ده دری وینه یه کی جوگرافیایی سه بارت به خهته نه پیشکesh بکریت.

میسر ئاخیزگه میژوویی و زه مینه ی پیش نایینی خهته نه

گه ران به دوا ی دۆزینه وه ی ئاخیزگه ی خهته نه له سه ر ئاستی جیهان، چ سه بارت به خهته نه ی ژنان و چ له سه ر خهته نه ی پیاوان، ئیمه به ره و ده رو به ری میسری کۆن راده کیشیت. توژی هه ران به گشتی سه رچاوه ی جوگرافیایی خهته نه ی ژنان ده به نه وه بۆ

دهوروبه‌ری پروباری نیل له میسری کون و پیشینه‌ک‌شی ده‌گه‌رپننه‌وه بو زیاتر له دوو هه‌زار سال پیش نیستا. په‌نگه‌ ئه‌م داب‌ونه‌ریته له ناو‌هنده‌ ناماژه‌پیکراوه‌که‌وه بو ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری بلاو بو‌ویته‌وه. میژوونوسان ئید‌عای ئه‌وه ده‌که‌ن که‌ خه‌ته‌نه‌کردنی کچان له سه‌رده‌می فیر‌عه‌ونه‌کاندا ئه‌نجام دراوه و هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆکاره‌ش ده‌بی له‌ میسردا بو سه‌رده‌وی په‌گ و په‌یشه‌ی خه‌ته‌نه له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌می پیش زایین بگه‌رپین. هه‌روه‌ها به‌لگه‌کان ئه‌وه ده‌رده‌خه‌ن که له‌م ناوچه‌دا نهریتی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان به‌دی کراوه، که بو نمونه‌ ده‌توانین ناماژه به‌ گه‌رپانه‌وه‌ی هیرۆدۆت "باوکی زانستی میژوو" بکه‌ین که ده‌گه‌رپنه‌وه که خه‌ته‌نه له‌ دیرزه‌مانه‌وه له‌ ناو میسریه‌کاندا باو بووه. ئه‌م گه‌رپانه‌وانه به‌ دوزینه‌وه‌ی مؤمیایه‌کان و هه‌ندئ نه‌خ‌ش و نیگاری سه‌ر کیلی گۆره‌کان پشتر‌است کراوه‌ته‌وه و ده‌ریده‌خا که خه‌ته‌نه‌کردنی ژن و پیاو به‌ر له‌ هاتنی مووسا له‌ نیوه‌ی سییه‌می هه‌زاره‌ی پیش زایین باو بووه، وه‌کوو چۆن ئه‌م کاره به‌ "پاکیی فیر‌عه‌ونی" ییش ناوزه‌ده‌ کراوه (فرۆید، ۱۳۴۸ هه‌تاوی). سه‌باره‌ت به‌ کورته‌میژووی خه‌ته‌نه‌ گه‌رپانه‌وه‌ی زۆرمان هه‌یه، هه‌تا ئه‌و جیگایه‌ی که به‌ه‌راورد کراوه پیشینه‌ی خه‌ته‌نه بو‌سئ هه‌زار، پینج هه‌زار و به‌ گویره‌ی هه‌ندئ گه‌رپانه‌وه هه‌تا بو 15 هه‌زار سال پیش نیستاش ده‌گه‌رپنه‌وه، به‌لام خالی سرنج‌اکیش ئه‌وه‌یه که به‌ بو‌چوونی هه‌ندئ که‌س، ئه‌م بابه‌ته‌ گرینگه‌ زه‌مینه‌ی پیش‌نایینی هه‌یه و ده‌توانین له‌ میسری کون و دوواوان (میزۆپۆتامیا) دا بو شوینی ناخیزگه‌ی خه‌ته‌نه بگه‌رپین (احیدری، 1371 هه‌تاوی). ئه‌وه‌نده‌ی ئی‌مه ده‌زانین هه‌یج کام له‌ هۆزه‌کانی دیکه‌ی رۆژه‌لاتی ده‌ریای مه‌دیته‌رانه‌ ئه‌م داب‌ونه‌ریته‌یان په‌یره‌وه نه‌کردوه. هیرۆدۆت له‌ ده‌وروبه‌ری سالی ۴۵۰ پیش زایین سه‌ردانی میسری کردوه و له‌ راپۆرتی سه‌فه‌ره‌که‌یدا بابه‌تیک ده‌خاته‌ روو که بو پیشاندانی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی میسر زۆر گونجاوه و هاوشپوه‌ی هه‌ندیک له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی نایینی جووله‌که‌ له‌ قوناغه‌کانی دواتره و ئه‌و ده‌لی:

"ئه‌وان له‌ هه‌موو رووبه‌که‌وه له‌وانی دیکه‌ خواپه‌رست‌ترن و به‌ هۆی هه‌ندیک خووه‌وه له‌وان سه‌رت‌رن. ئه‌وان خه‌ته‌نه ده‌که‌ن و به‌ هۆی پاک‌خواوینییه‌وه، یه‌که‌م که‌س بوون که‌ بره‌ویان به‌م کاره‌ دا. جگه‌ له‌وه‌ش له‌ به‌راز بیزاران." (فرۆید، ۱۳۴۸ هه‌تاوی).

ده‌گه‌رپنه‌وه که‌ کۆلمان ئه‌سه‌که‌نده‌رانی وتوویه‌تی:

"بی‌تاگۆراس که‌ ده‌چیتته‌ میسر، بو‌ئه‌وه‌ی بتوانی له‌ گه‌وره‌کانه‌وه‌ فیری نه‌پینییه‌ نایینییه‌کان بی به‌ ناچاری قبوولی کرد که خه‌ته‌نه‌ بکری، که‌سیکیش ده‌بوو به‌ زانای

ناینی که خهته نه کرابایه". (دانش پژوه، ۱۳۲۵ هی هتاوی).

ویتهی ژماره 16: که نه کاری نه شته گهری خهته نه له یه کیک له پرستگه کونه کانی میسر هی

سهرده می نامینه ژتیبی سیه م¹

له سه رچاوهی دایک ره چه له کانهی خهته نه و قه ده غه کردنی هوگریی هاوره گه زخوازانه وه بگره هه تا ده گاته ریشهی باوک ره چه له کانهی خهته نه، پیالنی خهته نه له چوار چپوهی ته مبی کردن و دامرگاندتی رکابه ری سیکیسی خهته نه کردن ده توانی کرده وهیه کی ره مزی و کون بی که له بیر و باوه ری مرفه کان له نه زمونه کانی ژیاناندا سه رچاوهی گرتی و گیره وه ری به شیک له فهره ننگ و میژووی نه و که سانه بی که پیشتر له سه ر نه م گوی زه وییه ژیاون. خهته نه کردنی ژنانش له م یاسایه به دهر نییه و نه بووه، وه که له توژیینه وهی "به ناوی نه ریت" هاتووه (نه حمه دی، ۲۰۱۴) سه بارت بهو بیر و باوه رانهی که پهره پنده ری خهته نهی ژنانن هاتووه: هه ندیک پیان وا بوو که خهته نه کردنی کچان توانای مندال خسته وه یان باشتر ده کا، مه یلی هاوره گه زخوازیمان تیدا که م ده کاته وه و وه فادار بوونی ژن به هاوسه ره ده ستیشانکراوه که ی زور ده کات.

کاتیک که رتی پیشه سازی و کشتوکال زورتر بوو و فره تر گه شهی سه ند و بری داهات زیادی کرد، ره گه زی به هیتر ورده و ورده پهری به بالاده سستی خوی به سه ر که رتی

1- بروانه:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Circumcision_Precinct_of_Mut.png?uselang=fa

هاوخوینی و خزمایە تییان خولقاند که هەتا ئیستاش ماوەتەووە. هەر وەها چەمکی خاوەنداریتیش گەشە و گۆرانکارییەکی هاوشیۆی بە خۆووە بینی، کەلکەلە ی خاوەنداریتیی سامان وەک چارتی بژیوی کەلکەبوو، کە لە سەردەمی درنەدیی لە ئاستی سێفردا بوو، بە سەر زەینی گروپە شارستانیە مەژییەکاندا زال بوو (مورگان، 1371 ی هەتاوی).

دوای کزیوونەووی سیستەمی دایکەرچەلەکی و خاوەنداریتیی هاو بەشەنە و سەرھەلدانی پیکھاتە ی پیاوسالاری و خاوەنداریتیی تاییەت، سیستەمی بنەمالەیی وردە وردە لەگەل دامەزرێوەکانی دیکە گۆرانی بە سەردا هات و سیستەمی فرەژنی بە ھۆکاری ئابووری و یاسایی پەری سەند. لە کۆمەلگا فرەژنیەکاندا، باوکی خانەوادە بۆ ئەووی لە ناو سنووری بنەمالەدا مافی خاوەنداریتیی بە سەر ژنەکاندا بپاریژی و نەھێلێ کورەکانی لەگەل ئەم ژنانەدا ھاوچینی بکەن، پەری بە نەریتی خەتەنە ی کوران دا. ئەم بیرۆکە لەگەل تیۆری گری ئۆدیوی فرۆید یە ک دەگرێتەووە کە لە پرۆسە ی ھەلدان و گەورەبووندا، مندالە ئیرەکان، باوک وەک بەر بەستیک لە بەردەم خۆشەویستی و سۆزی دایک دەبینن. ھەر بۆیە ھەول بۆ نەھیشتنی باوک دەدەن کە ئەم دژایەتی بە ھۆی ئەووی مندال دەرقەتی باوک نایە، لە شیۆی ئیرەیدا خۆی دەنوینیت. کەواتە لە سەردەمانی کۆنیدا بۆ ئەووی کورانی بنەمالە ئارەزووی سێکسیان بۆ ژنەکانی تری باوکیان نەبی، بپاری درا ھەتا تەمەنی ھەوت سالان بە پیلانی خەتەنەکردن سزایان بەدن. وەکوو چۆن پێشتریش، بە ھۆی پیلانگێرییە ک نەریتی خەتەنەکردنی ژنانیان دەست پیکردبوو بۆ ئەووی ئارەزووی سێکسیان دایمکین کە نەکا لە نەبوونی مێردەکانیاندا، لەگەل ھاو بەشی سێکسی دیکە ھاو بەخەلی بکەن. ئەم جارەش توانیان بە سەپاندنی ئەم نەریتە خۆیناوییە بە سەر کورەکانیاندا، بە ئەرخیەنیووە ماوہیەکی زۆر بە دوور لە مال بپۆن بۆ شەپ، ڤاو و بازرگانی و ھتد. دواتر لەگەل سەرھەلدانی ئایینەکان لە ناو فەرھەنگ و کەلتووری جە ماوہردا، ئەم نەریتە وەکوو دەستکەوتەکانی دیکە ی مەژۆف ھاتە ناو ئایین و بە گۆرانکاری و ھەرچەر خانەووە بەردەوام بوو (رید، 1387). بەو پینە ی کە ئەم رپۆرەسمانە بەر لە دەرکەوتنی ئایینەکانیش برەویان بوو، ھێچ دروست نییە کە خودای میری مەزنی ئایینەکان، لە بری تیرامان و تیۆری دەرشتن لە سەر جۆر و چەشنە جیاوازەکانی نەخۆشییە شاراوو و دیارەکانی مەژۆف، سرنجی لە سەر لەتە پێستیکی نووکی سیرەت چر کردیتەووە و بۆ ئەگەری زۆر کەمی دەرکەوتنی نەخۆشی لەو شوینەدا، پێشنیاری پاک کردنەووە و

رېکخستنی ته ندروستی و له شسایگی کورپان و کچانی دابې که نه گهر وا بې نافراندنی خودا ده شیوپین که بوچی ههر له سه ره تاوه هم له ته پیسته ی له سه ره نه ندای زاوزی داناوه و...؟!

ده سټیپکی په ره سه ندنی جوگرافیایی خه ته نه له میسر و نه و فاکته رانه ی که کاریگه ریبان له سه ره داناوه

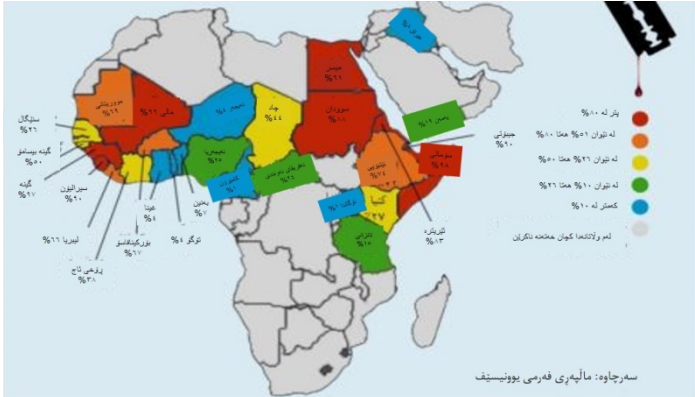
له تیبینی و به لگه نامه میژوو ییه کاند او ده رکه ووتوه که نه گهر چی په کیک له ناخیزگه کانی نه شته گهری خه ته نه میسر کون و میژو پوتامیا بووه، به لام به درېژایی میژوو ته نیا له شوی نه دا سنووردار نه بووه و له ناوچه کانی دیکه ی جیهاندا، به تایهت روزه لاتی ناینیشدا به دی کراوه. سه بارت به چونی ه تی بلا بوونه وه ی نه شته گهری خه ته نه و بلا بوونه وه ی له ناوچه جوگرافییه کانی دیکه دا هه تا ئیستا چه ندین لیکولینه وه نه نجام دراوه. په کیک له و گریمانان هی که ده خرېته روو ده توانین له ناوچه نگ و داگیرکاری شارستانییه ته دیرینه کان و هه ولدان بو بلا و کردنه وه ی فهره نگی بالاده ست و له هه ندیک کاریگه ریی دیکه دا بیدوزینه وه که کومه لگه ی بنده ست به سه ره سه رکه ووتوانی شه ردا ده یسه پاند. میسریش وه ک خالی و یک که وتنی ههر سی کیشوهری نه فریقا و ناسیا و نه وروپا، به رده وام بابه تی ناکوکی نیوان داگیرکهره گه و ره کان بووه. ده گپ نه وه که له سالی ۵۲۵ پیش زاین کامبوچای کوری کورش به هه لمهت بردنه سه ره مه مفیسی پته ختی ولاتی میسر هم ولاته ی به نیمپراتوریه تی هه خامه نیه کانه وه لکاندووه. پاشان برپاری دا له نیوان میسر و ئیران په کیتی ساز بکا، ههر بو یه به پنی دابونه ریت و رپوره سمی هم ولاته تاجی له سه ره ناوه. دوا ی کامبوچیا داریوشی په که م و پاشان زهرخه س (خه شایارشا) له په ره پندان به حکومتی هه خامه نی به رده وام بوون و داریوش به لاسای کردنه وه له کورش، رپگه ی به میسریه کان دا که له ژیانی تایه تی و ناینیناندا به نازادی بژین. هه ژموونی ئیران به سه ره ولاتی میسر ماوه ی ۲۰۳ سالی خایاندووه، به لگه شوپنه وارناسی و هه لکولینه کان باس له پیکه وه ژیانی ناشتیان و په یوه ندی مروی نیوان ههر دوو شارستانییه تی ئیران و میسر له سه رده می هه خامه نیه کان ده کهن، نه گهر وانه بویه، ده سه لاتیان تا هم راده به رده وام نه ده بوو. ههر دوو ولاتی ئیران و میسر له ماوه ی دوو سه ده په یوه ندی، نه ک ههر له رووی فهره نگی و زمانیه وه هاو به شیه کی زوری له نیوان شارستانییه ته کانی ئیران و میسر دا دروست کرد، به لکوو ئیرانییه کان زانستی پزیشکی که له میسری کوندا زور پیشکه ووتو بووه، له میسریه کانه وه فیبر بوون (نصیری، 1385 ی

هه تاوی). به پیی روالهت و گتیرانه وه کانی میژوو، کونترین به لگه نامه ی پزیشکی هی بده نووسیکه که له سه ر خشت و به هیلی بزماری هه لکه ندراره و له دۆله کانی میژو پوتامیا (دوواوان) دۆزراوه ته وه و به رای شوئنه وار ناسه کان میژوو هه که ی ده گه ریته وه بۆ سی هه زار سال پیش له دایک بوونی مه سیح (اصلانی، 1397 ی هه تاوی). له دریزه ی ئەم ئیدعا به دا ده توانین ناماژه به خه لکی کۆلخوسی بکه یین که به وته ی هیرو دۆتس هاوشپوه ی میسر به کان خه ته نه له ناویاندا باو بووه. خه لکی کۆلخوسی شاری مه که به ره چه له ک میسر یین و ئەوانیش رۆژگار یک کۆلۆنی فی ره عه ونه کان بوون. که واته ده توانین بلێین نه شه رگه ربی خه ته نه یان له میسروه وه رگرتوه، به لام جووله که کان که هۆز یک له گۆشه یه کی دیکه ی عه ره بستان بوون، له وانیه نه م دابونه ریته یان له ولاتی میسر وه رگرتی چونکه ماوه یه ک له ژیر ده سه لاتی میسر به کاندا بوون (دانش پژه، 1325). به که لکوه رگرتن له ته کنه لۆژیای "ئیکس تری" به لگه ی زۆر له سه ر رازاندنه وه ی جه سه ته و خه ته نه کردنی ژن و پیاو له پشکنینی جه سه ته ی مؤمیا کراوی فی ره عه ونه کانی میسری کۆندا دۆزراوه ته وه.

چاوخشان دنییک به سه ر ره وتی په ره سه ندنی جوگرافیا یی دیار ده ی خه ته نه له جیهاندا

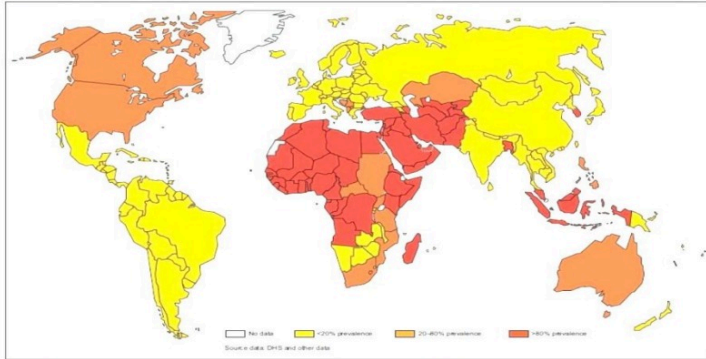
وه ک پیشتریش وترا، خه ته نه یه کیک له کونترین جو ره کانی نه شه رگه ربیه که هه تا ئیستاش له جیهاندا بده وامه و ناماژه بۆ برینی ئەندامی زاوژیی هه ر دوو ره گه زی (ژن و پیاو) ده کات. سه بارت به خه ته نه ی کچان، سه ره رای به ره به ستی یاسایی و ره خنه ی مه ده نی، هیشتا ده یینین له هه ندیک ناوچه ی جیهاندا خه ته نه روو ده دات. به پیی راپۆرتی یوونسیف، له ئیستادا خه ته نه ی کچان له 29 ولات که زۆر به یان که وتونه ته به شی ئەفریقا، هه ندی له ولاتانی ئاسیا و خۆره لاتی ناڤین وه کوو ئیران و هه ربمی کوردستان و ههروه ها له ناو هه ندی له گرو په په نابره کانی دانیشتوی ئەمریکا ی باکووری، ئۆسترا لیا، خۆره لاتی ناڤین و ئەوروپا باوه. جگه له سوودان و سو مالی، هیچ به لگه یه کی ئەوتۆ له بده ستدا نییه که باو بوونی ئەم نه شه گه ربیه له به شه باشوور به کانیه کانی ئەفریقا یان له ولاتانی عه ره بزمانی باکووری ئەفریقا جگه له میسر پشتر است بکاته وه. کۆچ کردنی روو له زیاد بووی ئەو جه ماوه ره ی وا کچان خه ته نه ده که ن خه ته نه ی بۆ هه ندی له ولاتانی جیهانیش وه کوو ئۆسترا لیا، کانادا، نیوز له ند، ئەمریکا و هه ندی ولاتی ئەوروپه ی دیکه گواسته ته وه. ده توانین به ریژه یه کی سنووردار تر خه ته نه ی کچان له ئەندونسیا، مالیزیا،

پاکستان و هیندستان به دی بکه یین.

وینە ی ژماره 17: برهوی خهته نهی کچان له سهرتاسه ری جیهان (مالپیری فهرمی یوونیسف) به پیچه وانه ی خهته نه کردنی کچان که تا ئیستا زور چالاکیی مه ده نی له باره وه نه نجام دراوه، خهته نه کردنی کوران به بی هیچ بهر به سستیکی یاسایی له زور به ی ولاتانی جیهاندا بهرده وامه و دهوتری نزیکه ی یه ک له سهه سیتی پیاوانی جیهان خهته نه کراون.

Figure 4. Global map of male circumcision prevalence at country level, as of December 2006

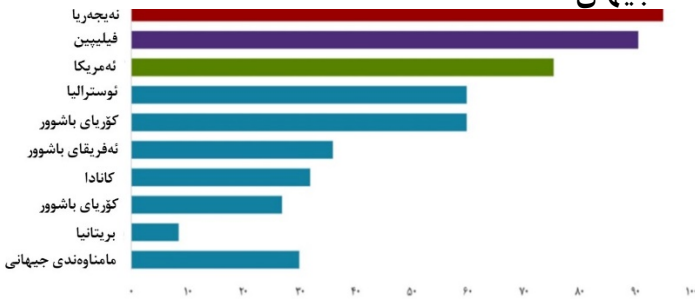

Note: National prevalence of male circumcision was estimated using Demographic and Health Survey data where available. For other countries, estimates were made from other published sources. Countries with no published data on male circumcision prevalence are labelled "no data".

The boundaries and names shown and the designations used on this map do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the World Health Organization concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries. Dotted lines on maps represent approximate border lines for which there may not yet be full agreement.

وینە ی ژماره 18: له و ولاتانه ی که به رهنگی سوور جیا کراونه ته وه خهته نه ی کوران برهوی زیده تری هه یه (BBC).

خەتەنە لە جیھان

سەرچاوه: ڤیکتواری جیھانی تەندروستی

چارتی ژماره 4: خەتەنە لە جیھان بە پێی گێڕانەوهی ڤیکتواری تەندروستی جیھانی (BBC) لەم نامارەدا نزیکەی 69 لە سەد موسڵمان، 0/8 لە سەد جوولەکە و 13 لە سەد ناموسڵمان و ناجوولەکەن که لە ئەمریکا دەژین (WHO, 2007). بەلام ئەو سنوورە جوگرافیاپایانەى که ئەم نەشتەرگەرییە میژوووییە پەپرەو دەکەن تەنیا بۆ نەتەوه موسڵمان و جوولەکە و ئەمریکییەکان سنووردار نایتەوه، بەلکوو هەندێ لە دانیشتووانی رەسەنى ئۆسترالیا و ئەفریقا و ولاتانیکی وەکوو ئەندونسیا و فیلیپین و زۆر ولاتی دیکەش لە خو دەگریت (بل، 2005، ل 135).

بەراوردی خەتەنە لە ولاتە جیاجیاکانی جیھان

چارتی ژماره 5: پێژەى خەتەنەى کوران لە ولاتە جیاجیاکانی جیھان

(www.Hhealexapp.com)

رەنگە بتوانین هۆکاری ئەم بەرفراوانییە لە سەرچاوه کەیدا بدۆزینەوه. بە پێی زۆریک لەو لیکۆلێنەوانەى که ئەنجام دراو، نەشتەرگەریی خەتەنە بە هۆکاری جیاوازی ئایینی،

نه ته وهی، پزیشکی و تندرستی خه ریکه به دوا داچوونی بو ده کړیت. له خشته ی ژماره 2 ناماری خه ته نه ی پیاوان له ولاته جیاوازه کان ده بینریت.

خشته ی ژماره 1: خه ملاندنی خه ته نه ی پیاوان له ولاته جیاوازه کان (موريس و هاوکاران،

(2016)

.No	/Country Territory	MC له سه د	.No	/Country Territory	MC له سه د	.No	/Country Territory	MC له سه د
1	Morocco	99.9	81	Albania	47.7	16 1	Moldova	0.5
2	WestBank	99.9	82	Mozambique	47.4	16 2	Monaco	0.5
3	Afghanistan	99.8	83	South Africa	44.7	16 3	Aruba	0.46
4	Tunisia	99.8	84	& Bosnia Herzegovina	41.6	16 4	Latvia	0.38
5	Iran	99.7	85	Sudan	39.4	16 5	Romania	0.34
6	Western Sahara	99.6	86	Macedonia	33.9	16 6	Venezuela	0.33
7	Comoros	99.4	87	New Zealand	33	16 7	Belarus	0.32
8	Mauritania	99.2	88	Canada	31.9	16 8	Anguilla	0.3
9	Tajikistan	31.9	89	Hong Kong	28	16 9	Grenada	0.3
10	Yemen	99	90	Uganda	26.7	17 0	Malta	0.3
11	Iraq	98.9	91	Australia	26.6	17 1	Saint Kitts & Nevis	0.3
12	Nigeria	98.9	92	Namibia	25.5	17 2	Chile	0.21
13	Jordan	98.8	93	South Sudan	23.6	17 3	Bahamas, The	0.2
14	Turkey	98.6	94	Thailand	23.4	17 4	Cayman Islands	0.2
15	Azerbaijan	98.5	95	Cyprus	22.7	17 5	Dominica	0.2
16	Maldives	98.4	96	Belgium	22.6	17 6	Isle of Man	0.2
17	Algeria	97.9	97	Malawi	21.6	17 7	Lithuania	0.2
18	Liberia	97.7	98	United	20.7	17	Saint Pierre &	0.2

				Kingdom		8	Miquel	
19	,Congo Democra t Repub	97.2	99	Montenegr o	18.5	17 9	Vietnam	0.2
20	Saudi Arabia	97.1	100	Mauritius	16.6	18 0	Costa Rica	0.15
21	Cote d'Ivoire	96.7	101	Suriname	15.9	18 1	Slovakia	0.15
22	Libya	96.6	102	Mexico	15.4	18 2	Czech Republic	0.14
23	Djibouti	96.5	103	Botswana	15.1	18 3	Puerto Rico	0.14
24	Uzbekist an	96.5	104	Singapore	14.9	18 4	Bolivia	0.11
25	Pakistan	96.4	105	China	14	18 5	Cuba	0.11
26	Sierra Leone	96.1	106	Jamaica	14	86	Ecuador	0.11
27	Niger	95.5	107	Dominican Republic	13.7	18 7	Egypt	0.11
28	Togo	95.2	108	India	13.5	18 8	El Salvador	0.11
29	America n Samoa	95	109	Bulgaria	13.4	18 9	EquatorialGui nea	0.11
30	Cocos (Keeling)	95	110	Rwanda	13.3	19 0	Eritrea	0.11
31	Cook Islands	95	111	Zambia	12.8	19 1	Estonia	0.11
32	Guam	95	112	Guyana	12	19 2	Ethiopia	0.11
33	Nauru	95	113	Russia	11.8	19 3	Falkland Islands	0.11
34	Niue Papua	95	114	NewGuine a	10.1	19 4	Faroe Islands	0.11
35	Palau	95	115	Zimbabwe	9.2	19 5	Fiji	0.11
36	Samoa	95	116	Japan	9	19 6	Finland	0.11
37	Solomon Islands	95	117	Slovenia	8.5	19 7	France	0.11
38	Tokelau	95	118	Sri Lanka	8.5	19 8	French Polynesia	0.11
39	Tonga	95	119	Taiwan	8.3	19	Gabon	0.11

						9		
40	Tuvalu	95	120	Swaziland	8.2	200	Gambia, The	0.11
41	Vanuatu	95	121	Spain	6.6	201	Gaza Strip	0.11
42	Madagascar	94.7	122	Timor Leste	6.4	202	Georgia	0.11
43	Cameroon	94	123	Haiti	6.2	203	Germany	0.11
44	Senegal	93.5	124	Gibraltar	6	204	Guatemala	0.11
45	Somalia	93.5	125	Switzerland	5.9	205	Paraguay	0.11
46	Turkmenistan	93.4	126	Austria	5.8	206	Poland	0.1
47	Guinea-Bissau	93.3	127	Trinidad & Tobago	5.8	207	Armenia	0.1
48	Bangladesh	93.2	128	Netherlands	5.7	208	Belize	0.1
49	Benin	92.9	129	Denmark	5.3	209	Cabo Verde	0.1
50	Syria	92.8	130	Sweden	5.1	210	Christmas Island	0.1
51	Indonesia	92.5	131	Liechtenstein	4.8	211	Greenland	0.1
52	Kyrgyzstan	91.9	132	Greece	4.7	212	Guernsey	0.1
53	Israel	91.7	133	Mongolia	4.4	213	Holy See ((Vatican	0.1
54	Kosovo Islands	91.7	134	Columbia	4.2	214	Honduras	0.1
55	Philippines	91.7	135	Nepal	4.2	215	Iceland	0.1
56	Ghana	91.6	136	Serbia	3.71	216	Jersey	0.1
57	Kenya	91.2	137	Peru	3.7	217	Kiribati	0.1
58	Northern Mariana Islands	90	138	Burma	3.5	218	Korea, North	0.1
59	Burkina Faso	88.3	139	Cambodia	3.5	219	Laos	0.1
60	Oman	87.7	140	Norway	3	220	Macau	0.1

61	Kuwait	86.4	141	Argentina	2.9	22 1	Marshall	0.1
62	Mali	86	142	Italy	2.6	22 2	Micronesia, Fed States	0.1
63	Guinea	84.2	143	Luxembou rg	2.4	22 3	Montserrat	0.1
64	Bahrain	81.2	144	Ukraine	2.3	22 4	Nicaragua	0.1
65	Qatar	77.5	145	Saint Vincent & Grena	1.7	22 5	Norfolk Island	0.1
66	Korea, South	77	146	Brazil	1.3	22 6	Saint Barthelemy	0.1
67	United Arab Emirates	76	147	Croatia	1.3	22 7	Saint Helena, Ascens	0.1
68	Chad	73.5	148	British Virgin Islands	1.2	22 8	Saint Lucia	0.1
69	Tanzania	72	149	Andorra	1.1	22 9	Saint Martin & Tristan	0.1
70	United States	71.2	150	Seychelles	1.1	23 0	San Marino	0.1
71	Congo, Republic	70	151	Bhutan	1	23 1	Sao Tome & Principe	0.1
72	Central African Republic	63	152	Panama	0.95	23 2	Svalbard	0.1
73	Burundi	61.7	153	Ireland	0.93	23 3	Turks & Caicos Is	0.1
74	Malaysia	61.4	154	Barbados	0.9	23 4	Wallis & Futuna	0.1
75	Lebanon	59.7	155	Bermuda	0.8	23 5	Curacao	0.07
76	Angola	57.5	156	Hungary	0.78	23 6	Sint Maarten	0.06
77	Kazakhst an	56.4	157	Uruguay	0.62	23 7	Pitcairn Islands	0
78	Lesotho	52	158	Portugal	0.61			
79	Brunei	51.9	159	Antigua & Barbuda	0.6			
80	New Caledoni a	50	160	Virgin Islands	0.55			

فره بې و فاکتوره کار بېگه گانې سه ر خه ته نه له کيشوهرې ناسيا و خوړه لاتی
ناقین

به له بهر چا وگرتنی میسر وه ک په کیک له ولاتانی روزه لاتی ناقین، ده توانین نیدعای نه وه

بکهین که ئەم ناوچه ناخیزگه‌ی خه‌ته‌نه بو هەر دوو ره‌گه‌زه‌که بووه و پشکنینی تهرمه مؤمیاکراوه‌کان که هی میسر یه کۆنه‌کانه، بوونی ئەم نه‌شته‌رگه‌ریه له سه‌رده‌مانی کۆندا ده‌سه‌لمینیت (فناپی و هاوکاران، 1382 ی هه‌تاوی). به پپی خشته‌ی ژماره 2، به شیوه‌ی مامناوه‌ند 86/02 له سه‌دی پیاوانی ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناڤین خه‌ته‌نه کراون و به له به‌رچاوگرتنی ئه‌وه‌ی که زۆرینه‌ی خه‌لکی ئەم ناوچه شوێنکه‌وته‌ی نایینی ئیسلام و نایینی جووله‌که‌ن و فهرمانه‌کانی هەر دوو نایینه‌که له سه‌ر بنه‌مای واجب‌بوونی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ی کورانه، بینه‌ی ئەم رۆژه‌چاوه‌روان نه‌کراو نیه. سه‌بارت به ئییرانیش ده‌بی ئه‌وه بلێین که له‌م ولاته‌دا هۆکاری په‌رسه‌ندن‌ی خه‌ته‌نه زۆره، له‌وانه بوونی خه‌ته‌نه له ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناڤین، نایینی فهرمی ئه‌و ولاته، واته ئیسلام و په‌یوه‌ندییه‌ دێرینه‌که‌ی له‌گه‌ڵ ولاتی میسر که له به‌شی "خه‌ته‌نه له ئیران" دا به تیر و ته‌سه‌لی باس ده‌کریت.

به پپی ئه‌و زانیاریانه‌ی که له به‌ر ده‌ستن، رۆژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له رۆژه‌لاتی ناڤین، ناسیای ناوه‌ندی، به‌نگلادش، ئهنده‌نوسیا و پاکستان نزیکه‌ی 100 له سه‌ده (هال، 2001). جگه له‌وه‌ش نزیکه‌ی 120 ملیۆن پیاوی خه‌ته‌نه‌کراو له هیندستان هه‌ن (درین و هاوکاران، 2006). له ناسیا رۆژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی ناایینی زۆر که‌مه، له هه‌موو ئەم ولاته‌دا جگه له کۆریای باشوور و فیلیپین که خه‌ته‌نه له‌م ولاته‌دا زۆر باوه، خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان زیاتر به هۆکاری نایینی و فهره‌نگی نه‌نجام ده‌دریت. له کۆماری کۆریادا رۆژه‌ی نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا به شیوه‌ی به‌رچاو گۆرانیکاری به سه‌ردا هاتوو و له نزیکه‌ی له سه‌دا سفروه‌وه، له سالی 1945 دا بۆ زیاتر له 90 له سه‌د له ئیستادا به‌رز بووه‌ته‌وه (چارتی ژماره 5). ئەم گریمانە له نارادایه‌که ئەم بابته‌ گرینگه‌ تا راده‌یه‌کی زۆر له ژیر کاریگه‌ریی ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتوو‌ه‌کانی ئەمریکایه‌ که له سالی 1945 دا سه‌ره‌رشتی کۆماری کۆریای گرت‌ه‌ته‌سه‌تۆ. زۆربوونی رۆژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له ناو گه‌نجانی بیست سالد‌ا له سالی 1950 تا 2000 زۆر دیاره (چارتی ژماره 5). ئەم ئامارانە ده‌ریده‌خه‌ن که زیاترین رۆژه‌ی خه‌ته‌نه له ناو پیاواندا له سالیانی هه‌شتاکان بووه و نزیکه‌ی 60 له سه‌د بووه (پانگ و کیم، 2002). له کۆماری کۆریا خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له بری هه‌رته‌ی کۆرپه‌یی له سالیانی هه‌رزه‌کاری یان دره‌نگتر ئه‌نجام ده‌دریت (کیم، وای و پانگ، 1999). به پپی ئه‌نجامی توێژینه‌وه‌یه‌ک مامناوه‌ندی ته‌مه‌نی خه‌ته‌نه‌کردن له ناو هه‌زار و 500 پیاوی گه‌نجی خه‌لکی پارێزگای باشووری که دیمانه‌یان له‌گه‌ڵ کرابوو 10 بۆ 15 سال بوو که ته‌نیا 1 له سه‌دی کورپه‌کان

لەم سالددا خەتەنە کرابوون (اوه و همکاران، 2004). لیکدانەوهیەکی دیکە سەبارەت بە هەزار و 124 پیاو دەریخستوو 80 لە سەدی پیاوانی رۆومالکراو خەتەنە کرابوون و مامناوەندی تەمەنی خەتەنە دوازدە بۆ 14 سالان بوو (ریو و هاوکاران، 2003). هۆکاری بۆلابوونەوهی جیهانیی خەتەنە پیاوان لە فیلیپین زۆر روون نییە، بەلام لەم ولاتەدا خەتەنە میژووویەکی دوور و درێژی هەیە و ئەم گریمانە هەیە که خەتەنە لەم ولاتەدا هیچ پەییوەندییەکی بە کاریگەریی نایینەوه نییە (لی، ۲۰۰۵). لەم ولاتەدا لەبارە تەمەنی خەتەنەوه زانیاری که ممان هەیە، بەلام لیکۆلێنەوهیەک دەریخستوو که 42 لە سەدی کوران لە تەمەنی خوار 10 سالددا خەتەنە کراون، 52 لە سەدیانی لە نیوان تەمەنی 10 بۆ 14 سالیدا، هەر و هە 52 لە سەد لە نیوان تەمەنی 10 بۆ 14 سالی خەتەنە کراون و 5 لە سەدیانی لە 15 بۆ 18 سال خەتەنە کراون (هەمان). هەر و هە خەتەنە پیاوان لە ولاتی مالیزیا زۆر باوه، که رەنگە بە هۆی کاریگەریی حەشیمەتی زۆری موسلمانانی ئەو ولاتە بێ که 60 لە سەدی حەشیمەتی ولاتیان بێک هیناوه (اشمیتز و هاوکاران، 2001). لە لایەکی دیکەوه ئەم نەشتەرگەرییە لە ولاتی تایلەند جگە لەو کۆمەلگایانە که لە باشووری تایلەند که زۆرینەیان موسلمانن، بە دەگمەن ئەنجام دەدریت (ویلنتە و پوتس، 2004: ماسترو و هاوکاران، 1994).

فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر خەتەنە لە کیشوهری ئەفریقا

خەتەنە پیاوان لە زۆریک لە ولاتی ئەفریقا و بەتایبەت باکووری ئەفریقا و زۆر بەی ولاتی رۆژاوی ئەفریقا باوه. لە بەرانبەرەدا لە باشووری ئەفریقا رێژەکی که مەترە. بە پێی نامارە بەر دەستەکان، رێژە تەنجامدانی ئەم نەشتەرگەرییە لە ولاتی بۆتسوانا، نامیبیا، سووازیلاند، زامبیا و زیمبابووه نزیکی ۱۵ لە سەده (پارسییه دیمۆگرافی و تەندروستییهکان، ۲۰۰۶؛ درین و هاوکارانی، ۲۰۰۶؛ لئنی، ۲۰۰۵؛ کنولی و هاوکاران، 2004). ئەم نامارانه نیشان دەدەن که رێژە تەنجامدانی نەشتەرگەریی خەتەنە لە باشووری ئەفریقا 35 لە سەد، لە لیسۆتۆ 48 لە سەد، لە مۆزەمبیک 60 لە سەد و لە ئەنگۆلا و ماداگاسکار 80 لە سەده (پارسییه دیمۆگرافی و تەندروستییهکان، ۲۰۰۶؛ درین و هاوکارانی، ۲۰۰۶؛ لئنی، ۲۰۰۵؛ کنولی و هاوکاران، 2004). هەر و هە، بۆلابوونەوهی نەشتەرگەریی خەتەنە لە ئەفریقای ناوەندی و رۆژھەلاتی لە نزیکی 15 لە سەد لە بۆرۆندی و رواندا بۆ 70 لە سەد لە کۆماری یە کگرتووی تانزانيا، 84 لە سەد لە

کینیا و 93 له سده له ئیسیو پیا جیاوازه (پارسییه دیموگرافی و تندرستییه کان، 2006).

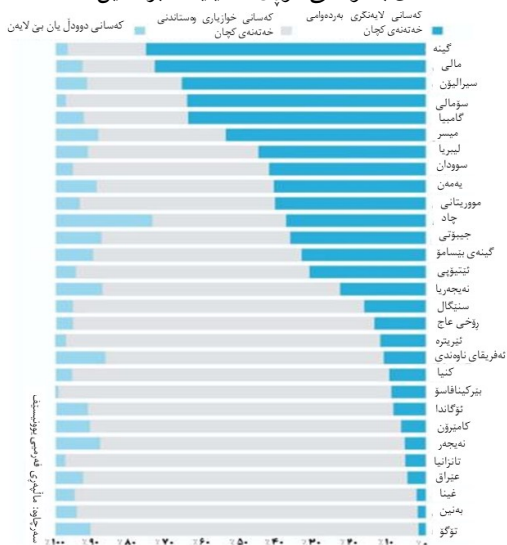
تەمەنی خەتەنە لە ولاتانی ئەفریقادا جیاوازه، بە جوړیک که مامناوهندی تەمەنی خەتەنە کردن له بورکینافاسو پینچ بۆ حەوت سالة (پارسییه دیموگرافی و تندرستییه کان، 2006)، له زامبیا حەوت بۆ 10 سالة (بوا، 2006)، له کینیا هەشت بۆ شازده سالة (ناگوت و بیللی، 2006) و تەنانەت له هەندی بەشی کۆماری یه کگرتووی تانزانیا و باشووری ئەفریقا تا کۆتاییه کانی هەرەتی میرمندی یان بیست سالان خەتەنە ئەنجام دەدریت (انکو و هاوکارانی، 2001؛ اوورت و هاوکاران، 2001).

خەتەنە کردنی پیاوان لە ئەفریقا زیاتر بە هۆکاری نایینی و فەرەهنگی و کەلتووری ئەنجام دەدریت. لە ولاتانی باشووری بیاوانی ئەفریقا نهریت و شوناسی فەرەهنگی بە ئەندازی نایین له رپورەسمی خەتەنە ی پیاواندا رپۆلینکی گرینگ دەگیریت. لەم ولاتانەدا تەمەنی خەتەنە له کۆرپەییەوه هەتا کۆتایی هەرەتی میرمندی و هەرزە کاری یان سەرەتای تەمەنی بیست سالان جیاوازه. خەتەنە ی پیاو لە زوړیک لە ولاتانی ئەفریقادا ئەنجام دەدری، بەلام لەم نیوهندەدا ئەوهی گرینگە هەمەچەشینی هۆکارەکانە که بۆتە هۆی بەردەوامی ئەم نهریتە کۆنە. جگە لە جەخت کردنی هەندیک لە نایینه کانی وه کوو ئیسلام و جوولە که لە سەر ئەنجامدانی خەتەنە، خەتەنە ی پیاو لە ناو هەندیک لە نەتەوه کانی ئەفریقا بە مەبەستی بەهیز کردنی پەییوهندی زنجیره پلەکان و پەییوهندی سیکیسی لە نیوان هەر دوو رەگەزی ژن و پیاو، بە جوړیک که ئەگەر کەسێک لە یه کینک لەم کۆمەلگایانەدا که تییاندا خەتەنە کردەوه یه کی گرینگە، خەتەنە نە کرێ، هەست بە ناسروشتی بوون و نایه کسان بوون لە گەل کهسانی دیکه ی ناو نەتەوه که ی خوێ دەکات (هلستین، 2004، ل 245). هەر بۆیه راده ی پەرەسەندنی ئەم چەشنە نەشتەرگەراییە لە باکوور و رۆژاوا ی کیشووری ئەفریقا لە دیکه ی ناوچه کانی ئەم کیشوهره زیاتر و فراوانییه که ی لە 15 بۆ زیاتر لە 80 له سده له سەر ئاستی ولاتە جیاوازه کانی کیشوهری ئەفریقا راگەییندراره که هۆکاری ئەم راده ی جیاوازییه دەتوانی بوونی ئەو ئین جی ئۆیانه بی که هەندی جار مل بەم نەشتەرگەراییە نادن و یان ئەو نەتەوه جیاوازانە ی که داب و نهریتی جیاوازیان هیه و لە ناو هەندیکیاندا نەشتەرگەرایی خەتەنە له ماوه ی سەده کانی رابردوودا وهستینراوه. هەلبەت هۆکارە کانی فەوتانی ئەم نەشتەرگەراییە له ناو هەندی لەم نەتەوانە بە تەواوی رپوون نییه، بەلام له فاکتەرە کاریگەرە کانی ئەم بابەتە گرینگە دەتوانین ناماژه بە بوونی بانگەشه کارە

(میسوئیره) نه ورو پیسه کان له ولاتانیکی وه کوو بوستاوانا و مالوی و به شیک له باشوری نه فریقا بکهین و ههروهه ده توانین نامازه به فرمانی ههندیك له فه رمانه واکان له ههندیك له قوناغه کانی میژوودا بکهین (WHO, 2007).

خه ته نه ی به کۆمه لی کوران له کینیا (خبر آتلاین)

چارتی ژماره 6: پروانگهی خه لگی هه ندی له ولاته جیاوازه نه فریقاییه کان سه بارهت به خه ته نه ی کچان (مالپهری فه رمیی یوونیسف)

فه بی و فاکتیره کاربگه ره کانی سه ر خه ته نه له ناو کۆمه لگه ئینگلیزی زمانه گاندا (ئه مریکا، ئه وروویا، ئینگلتیره، ئوسترالیا و نیوزیله ند)

له در یژه ی سه ده ی نۆزده هه مدا خه ته نه ی پساوان له ناو خه لگی ولاتانی پیشه سازی

ئینگلیزی زماندا برهوی په یدا کرد که ئەمەش ھۆکاری زیادبوونی دەرمانی بیھۆشی له نەشتەرگەرییەکان و توژیڤنەوہ پەتازانییەکان¹ بوو که پێشانى دەدا 61 له سەدى نەخۆشە ناجوولەکەکان (بە واتایەکی تر خەتەنەنەکراو) تووشى نەخۆشى سەفلیس² ھات بوون کە چى ئەم ژمارە بۆ جوولەکەکان تەنیا 19 لە سەد بوو. ھەر ئەم بابەتە بوو ھۆی پەرەسەندنى ئەم بۆچوونە کە خەتەنە نەشتەرگەرییەکی بەسوودە و بەرپێست³ (نووکى سیرەت) ھۆکاری نەخۆشییە کە لا بردنى پێویستە. سەرەرای ئەمانە رێژەى خەتەنە لە ئەورووپا، بە بەراورد لەگەڵ ئەمریکا، زۆر کەمترە (WHO, 2007).

لە ویلايەتە یەكگرتووەكانى ئەمریکا و بەریتانیا، ھەتا جەنگى دووھەمی جیھانى، خەتەنە وەك پرسىكى پزىشكى لە قەلەم دەدرا. بەلام سەربارى ئەمانەش خەتەنە لە بەریتانیا ھەتا سالانى 1960 و لە سەرانسەرى ویلايەتە یەكگرتووەكانى ئەمریکا لە دواى 1970 بوو بە شتىكى ناپزىشكى و لەم چوارچىویدا پىسپۆرانى پزىشكى و سیستەمەكانى بيمە / چاودىرییە تەندروستییەکان لە گرینگترین ھۆکارە کاربگەرەکان بوون. لە ویلايەتە یەكگرتووەكانى ئەمریکا شادا چالاكفانانى جەماوهرى لەم بوارەدا رۆلىكى گرینگىان ھەبوو.

خالىكى سرنجراكيش كە پێویستە ناماژەى پى بکەین ئەوھىە کە ئەم بابەتە لە کاتى بوونى ھیزە کۆمۆنىستەکان لە یەكیتی سۆفیەتدا بوونى ھەبوو. بە گۆرەى راپۆرتى شانتال لۆمىرسىیە لە گۆفارى نارەش (آرش)، نزیکەى 47 ملیۆن مۆسلمان لە یەكیتی سۆفیەتدا دەژیان و نەك ھەر ئەو كەسانە، بەلكوو ھەندىك كەسى بىباوهر و نەندامانى پلە بەرزى حىزبى كۆمۆنىستىش خەتەنە كرابوون. بە بۆچوونى ئەوان خەتەنە نەرىتتىكى فەرمیە نەك ئابینى و دەبیتە ھۆى ئەوھى ئەوان خۆیان لە برا گەورە رۆوسەکان جیا بکەنەوہ. لۆمىرسىیە لە درىژەى ئەم راپۆرتەیدا رايگەياندووہ؛

"ئەو كەسەى خەتەنە نەكراوہ ناتوانى مۆسلمان بى، و كەسىكى ئۆزبەك ... یان تەتار ... یان تاجىك ناتوانى مۆسلمان نەبیت".

لە درىژەى سەدەى نۆزدەھەم و دواى سەرھەلدانى بیھۆش کردن لە نەشتەرگەریدا و یەكەمین توژیڤنەوہى پەتازانى (ئىپىدیمىۆلۆژىك)، وەكوو توژیڤنەوہ لە سەر نەخۆشە نزىكییەکان لە سالى ۱۸۵۵ كە دەریخست 6۱ لە سەدى نەخۆشە ناجوولەكە (كە خەتەنە

1. epidemiology
2. syphilis
3. prepuce

نەكران)، بە بەراورد لەگەل ۱۹ لە سەدى نەخۆشە جوولەكەكان تووشى سفلىس بوون، خەتەنەى پىاوان لە ولاتانى پىشەسازى ئىنگلىزى زمان بە شىۆەى زۆر بەرچاوپرووى لە زيادبوون كرد. بە پشتبەستن بە زانبارىيە بەردەستەكان، نەشتەرگەرىيە خەتەنە لە ئەمەرىكاي باكوورى لە چاوناوچەكانى دىكەى ئەم كىشۆەرە زياتر باو، بەلام ھۆكارى بلابوونەووى خەتەنە لە ئەمەرىكا و كانادا (بە رىز 71/2 لە سەد و 31/9 لە سەد) لەگەل ناوچەكانى ترى جىهان فەرقى ھەيە و لە سەر بنەماى دەرەنجامە پزىشكىيەكانە. رېژەى خەتەنەكردنى كۆرپە و مندالى كۆر لە ئەمەرىكا لە سالانى شەستەكاندا (1960) گەيشتە نرىكەى 80 لە سەد و لە ئىستاشدا بەردەوام پرووى لە زيادبوونە، واتە لە نىوان 76 ھەتا 92 لە سەد (مورىس و ھاوکاران، 2016). لە سالى 1971 زايىنى بوو كە كۆمەلەى ئەمەرىكى بۆ پزىشكىيە مندالان¹ راپگەياندا، كە نەشتەرگەرىيە خەتەنە ھىچ كاردايەكى پزىشكى نىيە و بوو ھۆى كەمبوونەووى رېژەى خەتەنە لەم ولاتەدا، بەلام لە سالى ۱۹۸۹، دواى بلابوونەووى ھەندى راپۆرت سەبارەت بە كارىگەرىيە خەتەنە لە سەر كەمكردنەووى ھەوكردىنى مەز لە كوران، كەمكردنەووى تەشەنەسەندنى ھەوكردىنى سىكسى لە ناو كەسانى پىگەيشتوودا و كەمكردنەووى بلابوونەووى شىرپەنجەى ئەندامى زاوژنى پىاو و زارەكى منالدان، ئەم رىكخراوہ راپگەياندا خەتەنە لە تافى كۆرپەيىدا قازانجى يەكجار زۆرە و ھەرۆھەا زيانى شاراوھشى ھەيە كە پىويستە داىك و باوكەكان پىش ئەنجامدانى ناگادار بكرىنەو (فشاركى نىا، ۱۳۷۴ ھەتاوى). كەواتە ئەمە زيادبوونى رېژەى خەتەنەى كورانى لە ئەمەرىكا لى كەوتەوہ. گرىنگترىن خال لەم نىوئەندا ئەو پىشبنىيانەن كە باس لە كەمبوونەووى رېژەى ئەم نەشتەرگەرىيە لە داھاتوودا دەكەن. بە پىى راپۆرتى واشىنگتۆن پۆست، تەنىا 33 لە سەدى ئەو كەسانەى تەمەنىان لە نىوان ھەژدە بۆ بىست و نۆ سالە پىيان واىە دەبى كوران خەتەنە بكرىن، و ئەمە لە حالىكدايە كە ئەم باوہرە لە ناوگروپە تەمەنىيەكانى سى بۆ چل و چوار سال، و چل و پىنج بۆ شەست و چوار سالان بە رىز 43 و 52 لە سەد بوو (واشىنگتۆن پۆست، 2015). بە پىى خەملاندانەكانى توژىنەوہەكى نىشتمانى لە ولاتى ئەمەرىكا (مورىس و ھاوکاران، 2016)، كە لە نىوان سالانى 2005 و 2010 ئەنجام دراوہ و تىيدا دىمانە لەگەل نمونەيەكى نىشتمانى پىكھاتوو لە شەش ھەزار و 294 پىاوى چواردە بۆ پەنجا سال كرا، رادەى پەرەسەندنى گىشتى خەتەنە 80/5

1. American Academy of Pediatrics (AAP)

له سهد بوو. به گوږه‌ی ئەم ئەنجامانه، جیاوازییه رەگەزییه کان ناشکرا بوو: بڵاوبوونەوه‌ی 90/8 له سهد له ناو سپی پێسته نائیسپانییه‌کان، 7/7 له سهد له رەش پێسته نائیسپانییه‌کان و 44 له سهد پیاوانی ئەمریکی مه‌کسیکی.

له کانادا، به پێچه‌وانه‌ی ویلایه‌ته‌یه‌ کگری‌تووه‌کانی ئەمریکا به‌لگه‌ رپوونه‌کان ئەوه‌ پێشان ده‌ده‌ن که تا دی رپژه‌ی خه‌ته‌نه‌ رپوو له دابه‌زین ده‌کات. به پێی ناماره‌کانی سالانی 1970-1971 رپژه‌ی خه‌ته‌نه‌ی کۆرپه‌کان له 42 له سهد‌وه‌ له نوفا‌سکۆشیا بۆ 67 له سهد له ئالبیرتا جیاوازه. داتا‌کان ده‌ریده‌خه‌ن که بڵاوبوونەوه‌ی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ له ماوه‌ی سالانی ده‌یه‌ی 1970 که‌می کردووه. که‌مترین رپژه‌ی ئەم که‌م‌بوونەوه‌ به 13 له سهد له که‌بک و له نوفا‌سکۆشیا له سالی 1978 دا 22 له سهد بووه. ئەم دابه‌زینه‌ رەنگه‌ به هۆی بۆچوونی ئاکادیمیای مندا‌لانی ئەمریکا و ئەنجومەنی مندا‌لانی کانادا له ده‌یه‌ی 1970 بێ که ئیدعای ئەوه‌یان کرد که خه‌ته‌نه‌ هیچ کاریگه‌رییه‌کی باشی پزیشکی له سهر کۆرپه‌کان نه‌بووه (ویرت، 1980).

له سالانی رابردوودا خه‌ته‌نه‌ی پیاوان له ئەورووپادا رپووبه‌رووی دژایه‌تی و ئاسته‌نگ بووه‌ته‌وه که یه‌کی‌کیان قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ له سالی 2012 له شاری کۆلنی ئەلمانیا بوو. دوا‌ی ئەوه‌ی کورپیک سهردانی پزیشکی کرد به هۆی خوینبه‌ربوونی دوا‌ی خه‌ته‌نه‌، ئەم دادگایه‌ رایگه‌یانند که خه‌ته‌نه‌کردنی مندا‌ل تا ده‌گاته ته‌مه‌نی یاسایی قه‌ده‌غه‌یه‌ و ئەنجامدانی نه‌شته‌گه‌ریی خه‌ته‌نه‌ به تاوان داده‌نری، به‌لام کاتی که‌سه‌که‌ بگاته ته‌مه‌نی یاسایی ئەگه‌ر خۆی رازی بوو بۆی هه‌یه ئەم نه‌شته‌رگه‌رییه‌ نه‌نجام بدات. دادوهرانی ئەم دادگایه‌ پێیان وا بوو که خه‌ته‌نه‌ نه‌ تنیا زیان به جه‌سته‌ی مندا‌لان ده‌گه‌یه‌نی، به‌لکوو نه‌شته‌رگه‌رییه‌که‌ که بۆ هه‌میشه‌ له سهر جه‌سته‌ی مرؤفدا ده‌مینیته‌وه‌ و هه‌ر له‌به‌ر ئەمه‌ش نایاساییه (واشینگتۆن پۆست، 2015). هه‌لبه‌ت ئەم قه‌ده‌غه‌کردنه‌ له لایه‌ن دادگایه‌کی خۆجیبی راگه‌ییندرا و هه‌موو ئەلمانیا ناگه‌ریته‌وه‌.

دۆسیه‌یه‌کی دیکه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ هه‌ی سالی 2019 بوو، کاتی‌ک پارتی ناوه‌ندی سوید، له کۆبوونەوه‌ی سالانه‌ی خۆیدا و به زۆرینه‌ی ده‌نگ، پلانی قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی کورانی په‌سه‌ند کرد. له‌م پلانه‌دا هاتووه‌:

ئەگه‌ر بۆ ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ هیچ هۆکاریکی پزیشکی له ئارادا نه‌بوو ده‌بێ ئەم داپه‌ره‌ به زووترین کات له‌م ولاته‌دا قه‌ده‌غه‌ بکری‌ت. هه‌ر له‌م باره‌وه‌ جیگه‌ری سه‌رۆکی پارتی ناوه‌ندی سوید رایگه‌یانندبوو که قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی پیاوان باهه‌تیکه‌ که تیشک ده‌خاته‌

سەر مافی مندالان و هیچ پەيوەندییەکی بە نایینەووە نییە. پێشتریش و لە ساڵی ۲۰۰۱دا یاسایەك لەم ولاتەدا دەرچوو کە بە پێی ئەو یاسایە کورپان تەنیا بە نامادەبوونی پزیشکی متمانە پیکراو کە لە لایەن وەزارەتی تەندروستی سویدەووە کە شیاو تێتیە کە ی قسول کرابی بۆیان هەیه خەتەنە بکەن. (هەوالدەریی ایرنا، 1398 هەتاوی).

رێژە ی خەتەنە ی کۆرپەکان لە ئوسترالیا لە ساڵانی 1970 و 1980 کەمی کرد، بەلام ئیستا هیواش هیواش خەریکە رێژە کە ی زیاد دەکات (موریس و بیلیس، 2004). بە پێی ئەنجامی راپرسییەکی سەرتاسەری لە سەر 10 هەزار و 173 پیاوی ئوستراالی، 59 لە سەدی پیاوانی ئەم ولاتە خەتەنە کراون. هەروەها داتا کانی تر دەریدەخەن کە رێژە ی خەتەنە کردنی کۆرپە لە ساڵی ۱۹۷۴، ۵۰ لە سەد، لە ساڵی ۱۹۸۳، ۲۴ لە سەد و لە ساڵی ۲۰۰۴، ۱۷ لە سەد بوو (اودانیل، ۲۰۰۴). بەلام سەبارەت بە نیوزیلەند زانیارییەکی ئەوتۆ لە بەر دەستدا نییە. بە پشتبەستن بەو ئەنجامانە ی کە لە توژی نەووەیه کدا کە لە سەر ۴۳۵ پیاوی لەدایکبوی ساڵانی ۱۹۷۲-۱۹۷۳ لە شاری داندین بە دەست هاتوون، رێژە ی خەتەنە ۴۰ لە سەد بوو (دیكسون، ون رود، و پل، 2005) کە ئەمەش بە شێوێهەکی بەرچاو زیاتر لە رێژە ی ۲۶ لە سەد لە ناو هەزار و ۲۶۵ مندالی لەدایکبوی گەرەکی شاری کرایست چەرچ لە سال 1977 هـ (فرگوسن و هاوکاران، 2006).

فرههه و فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر خەتەنە لە کیشوهری ئەمهریکای ناوهندی و باشووری

خەتەنە کردنی کورپان لە ئەمهریکای ناوهندی و باشووری جیاوازه. بێگومان لیکۆلینەووی تیر و تەسەل سەبارەت بە ناوچه جیاجیاکانی جیهان ئەنجام نەدراوه، بەلام خەمڵاندنەکان نامازە بوو دەکەن کە رێژە ی خەتەنە لە هیچ یه کێک لە ولاتانی ئەم ناوچه لە 20 لە سەد تێنە پەرپوه. نازتکه کان¹ و مایانەکان² لەو نەتەوانەن کە ئەم کارە ئەنجام دەدەن کە بە هاتنی ئەورووپییهکان بۆ ئەم ناوچانە تا رادهیهکی زۆر خەتەنە باوی نەماوه. راپۆرتەکانی سەدهی ۱۷ هەتا ۱۹ لەم ناوچهدا دەریدەخەن کە خەتەنە ی پیاوان لە دەریای کاراییب نە تەنیا لە ناو جووله کەکاندا بە لکۆو لە ناو ئەفریقیه ناوخییه کانیشدا کە کاریان بۆ دەکردن ئەنجام دەدرا. بە پێی ئەنجامی توژی نەووەیه کە لە سەر پیاوانی هاو بهشی سیکسیی ئەو ژنانە ئەنجام درا کە لە توژی نەووەیه ک لەمەر شیرپه نجهی ملی منالدان لە ولاتانی کۆلۆمبیا و

1. Aztec
2. Mayan

کاستاریکا و مهكسیك و پاناما به شدارییان کردبوو، 11 له سهدی ئهو پیاوانه خهتهنه کرابوون (ههرچهنده به پشتبهستن به راپۆرتی پیاوانی بهرتوئینهوه، 25 له سهدیان خهتهنه کرابوو) ههروهها به گویرهی ئهنجامی توئینهوهیهکی نوپتر که له سهر شیرپهنجهی ملی منالڊان له ناو هاوبهشه سینکسییهکانی ژنانی گروپی کۆنترۆل ئهنجام درا، ده رکهوت که 7 له سهدی پیاوانی کۆلۆمبیا و بهرازیل خهتهنه کرابوون. سه ره پای ئه وهش، به گویرهی ئهو زانیاریانهی که له مۆله تی تهندروستیی نموونهیهکی هه ره مه کیی پیکهاتوو له 300 پیاوی خوازیاری ئیش له ولاتی لیما و پرۆ ده رکهوت که 6 له سهدیان خهتهنه کرابوون (WHO, 2007).

به‌شی چوارهم: خه‌ته‌نه له چوارچیوهی حوکمیکی ئایینی و پیشینه‌ی ئایینی خه‌ته‌نه له سهر ئاستی جیهاندا

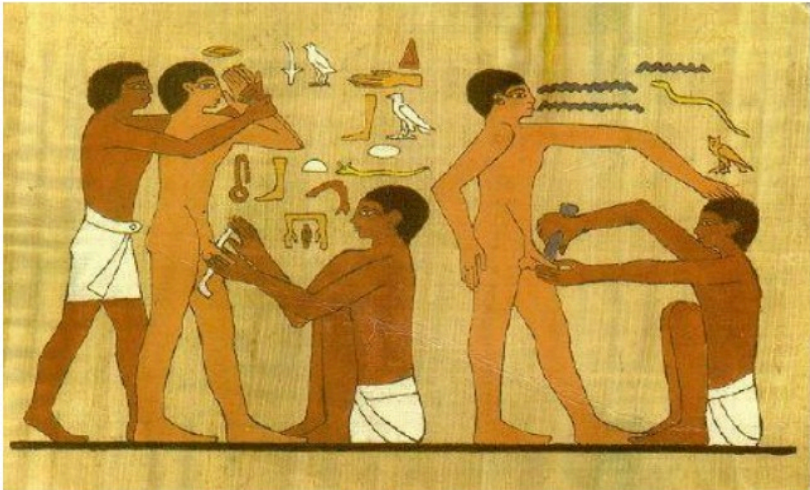
پیشه‌کی

جوغرافیای بلاوونوه و باوه‌رداربوون به نه‌شته‌رگری خه‌ته‌نه له ناو نه‌توه و ئایینه باوه‌کاندا ئاماژه به‌وه ده‌کا که خه‌ته‌نه له بنه‌رته‌وه نه‌شته‌رگریه‌کی ئایینییه. به‌ پیی ئه‌و ئاماران‌ه‌ی که له لایهن ناوه‌ندگه‌لینکی وه‌کوو ریک‌خراوی ته‌ندروس‌تی جیهانی و نووسینگه‌ی به‌ره‌نگاربوون‌ه‌وی نایدزی ریک‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌گرت‌توه‌کان¹ دراوه (۲۰۰۸) ته‌نیا نزیکه‌ی ۳۰ له‌ سده‌ی هه‌موو خه‌ته‌نه‌کانی دنیا هۆکاری نا‌ئاینیان هه‌بووه. هه‌روه‌ها ئه‌م ئاماره‌ ده‌ریده‌خا که نزیکه‌ی ۷۰ له‌ سده‌ی هه‌موو ئه‌و خه‌ته‌نانه‌ی که له‌ جیهاندا ئه‌نجام دراوین له‌ ناو په‌رپه‌وانی ئایینی ئیسلام و جووله‌که‌دا روویان داوه.

هه‌ر چه‌نده‌ ته‌نیا له‌ ناو شوینکه‌وتووانی دوو ئایینی ئیسلام و جووله‌که‌یه‌ که خه‌ته‌نه‌یان له‌ سهر واجبه، ئیمه‌ له‌م به‌ش‌دا جگه‌ له‌م دوو ئایینه، ییگه‌ی خه‌ته‌نه‌ له‌ ئایینی مه‌سیحیشدا تاوتوئ ده‌که‌ین. لیک‌دانه‌وه‌ی ئایینی مه‌سیحی له‌م پروانگه‌وه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه ئه‌نجام ده‌درئ که یه‌که‌م: ئه‌وه‌ی که رپوره‌سمیکی هاوبه‌ش له‌ نیوان ئایینه باوه‌ردار و ناباوه‌ردار به‌ خه‌ته‌نه‌یه، هیشتاش هه‌ندیک له‌ تا‌قمه‌ کۆنه‌کانی ئایینی مه‌سیحی باوه‌ریان به‌ نه‌شته‌رگری خه‌ته‌نه‌یه و دووم: لیک‌دانه‌وه‌ی پروانگه‌ی مه‌سیحیه‌ت له‌م پرووه‌وه تا راده‌یه‌ک پیشان‌ده‌ری پروانگه‌ی زوریک له‌ که‌سانی ئایینییه که له‌ جیهانی ئه‌م‌رۆدا باوه‌ریان به‌ خه‌ته‌نه‌ نییه. له‌ درێژ‌دا سه‌ره‌تا بۆ‌چوونی جووله‌که‌کان سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ تاوتوئ ده‌کریت. پاشان پروانگه‌ی مه‌سیحیه‌ت تاوتوئ ده‌کرئ و له‌ کۆتاییشدا، پروانگه‌ی گرینگ‌ترین ناین که له‌ جیهانی ئه‌م‌رۆدا که باوه‌ری به‌ خه‌ته‌نه‌یه واته‌ ئیسلام، لیک ده‌دریت‌ه‌وه.

تایبه تمه ندیی ئابینی نه شته رگه ربی خه ته نه

له رپوی میژووویه خه ته نه ی پیاو په یوه ندی به کاری ئابینی و شوناسی نه ته ویه ویه بووه. خه ته نه له ناو گه لانی کۆنی سامیدا، له وانه میسر و جوله که کاندایا بووه، (جانسون، ۱۹۹۳) و کۆنترین به لگه نامه له م باره وه هی شیوه کارییه کانی سه ر کتلی گۆری میسر یه کانه که میژوووه که ی ده گه رپه ته وه بۆ نزیکه ی ۲۳۰۰ سال پیش زابین (وینه ی ژماره 20).

وینه ی ژماره 20: کۆنترین شیوه کاری دۆزراوی خه ته نه له میسری کۆن (نه حمه دی، 1394 هه تاوی) به لام خه ته نه ی پیاو له ئابینه نایبراهیمیه کان کاریکی نه ناسراو و له هه ندیک حاله تدا پیچه وانه ی پرهنسییه کانیا بووه. بۆ نموونه له کتیبه پیرۆزه کانی هیندۆسیدا باس له خه ته نه نه کراوه و وا دیاره هه ر دوو ئابینی هیندۆسی و بوودا هه لۆیستیکی بی لایه نیان سه باره ت به خه ته نه هه یه. ئابینی هیندوو دژی خه ته نه یه که که هه یچ پاساویکی پزیشکی نه بی، چونکه به پیی ئامۆژه کانی ئەم ئابینه جهسته له لایه ن خودای گه وروه ئافرینراوه و که س مافی ئەوهی نییه به بی ئیزنی ئەو که سه ی که ئەم جهسته ی پی دراوه بیگۆریت. هه ندیک له گروپه هیندۆسییه کان راسته وخۆ خه ته نه به دژی سروشت و خیلقه تی خودا ده زانن. هه روه ها سیکه کانیش کۆرپه کانیا ن خه ته نه ناکهن، و ئابینی سیکه کان خه ته نه کردنی نیه ر مێ به ناچاری نازانن و په خه نه له م کاره ده گرن.¹

1- هه رچه نده به برۆای زۆریک له باوه دارانی ئابینی هیندۆسی، خه ته نه کردن کاریکه که له گه ل شوناسی شونیکه وتوانی ئەم ئابینه دا ناکۆکه، به لام هه ندیکیا ن به هۆی هۆکاری پزیشکی وه که مکردنه وه ی

هەر وەها ئاراستەى ئایینی مەسیحیش دژى خەتەنەىە. بۆ نمونە بە پىنى بۆچوونى نەرىتى پۇلس "لە ئایینی مەسیحدا هیچ جیاوازییەك لە ئیوان خەتەنەكران و خەتەنەكراندا نییە" (غلاطیان، 5:6) و لە فەرمانیکدا كە لە سالى ۱۴۴۲ لە لایەن پاپا لە كەنەسى كاسۆلیكى رۆما دەرکرا و تیدا هاتوو كە خەتەنەى پیاو پىویست نییە. كەواتە بە پىداگرىیەو فەرمان بە هەموو باوەردارانى مەسیحیەت دەكا كە "نە پىش غوسلى پىرۆز و نە پاش غوسلى پىرۆز خەتەنە نەكەن" (پاپا یۆگنیۆسى چوارەم، ۱۴۴۲). لە ناو ئایینە جیاوازه كانی مەسیحیدا، تەنبا مەسیحیە قبتیەكان لە میسر و مەسیحیە ئۆرتۆدۆكسەكان لە ئیسویپا، كە دوو ئایینزای هەرەكۆنى مەسیحیەتن (ترنى، 2003) و زۆر پىك لە تاییەتمەندىیەكانى مەسیحیەتى سەرەتایان پاراستوو، هیشتا پىداگرى لە سەر ئەنجامدانى نەشتهرگەرى خەتەنە دەكەن. بۆ نمونە 97 لە سەدى پیاوانى ئۆرتۆدۆكس لە ئیسویپا خەتەنە كران (پاپرسییە دیمۆگرافى و تەندروستیەكان، 2006). زۆر مشتومرى گروپى سەبارەت بە خەتەنەى پیاوان لە ناو مەسیحیەكانى پیاوانى ئەفریقا دروست بوو، بەلام لە كۆتاییدا هیچ كۆدەنگیەكى روون لە سەر سازانى خەتەنەى پیاوان لە گەل بىر و باوەرە مەسیحیەكان دەست نەكەوت (وستر كمپ، 2007). هەندى لە كلیسای مەسیحیەكان لە ئەفریقای باشوورى دژى ئەم كارەن و وەك رپۆرەسمیكى بپەرستى لىی دەروان (رىن تلجارد، 2003). لە كاتیکدا لە هەندىكى دىكە بۆ نمونە لە كلیسای نۆمیا لە كینیا، نەشتهرگەرى خەتەنەمەرجى بوونە ئەندامى كلیسایە (ماتسون و هاوكاران، 2005). مەسیحیە بەشدار بووكان لە وتوویژى گروپىیەكان لە مالاوى و زامبیا لە بارەى ئەنجامدانى خەتەنە بۆچوونى هاوشیویەیان هەیه، بۆ وینە دەلین عیسا خەتەنە كراوه و كتیى پىرۆزىش فیرى نەشتهرگەرى خەتەنەمان دەكات (لوکوبو، 2007؛ ان گالاند و هاوكاران، 2007).

لە هەندى ولاتى رۆژاواى ئەفریقا رپۆرەى خەتەنە لە ناو كەسانى ئایین پەرورەرى

مەترسى تووشبوون بە قارچك و باكتىریا هەولى ئەنجامدانى خەتەنە دەدەن. هەر وەها دەوترى ئەگەرى تووشبوون بە شىرپەنجەى مىلى منالدان لە سىكس كردن لە گەل پیاوانى خەتەنەكراودا كەمترە. دارپۆزەرانى سىاسەتى ئەنجومەنى توژینەووى پزىشكى هیندستان و دامەزراوى نىشتمانى توژینەووى ئایدز لە هیندستان پىشنياریان كرووه كە خەتەنەكردنى پیاوان وەك بەشنىك لە پاكیجىكى گشتگىر بۆ خۆ پاراستن لە ئایدز پىشكەش بكړئ كە مژارەكانى بریتىیە لە: كۆندۆم، كەمكردنەووى رپۆزەى هاوبەشە سىكسىیەكان، دواخستنى دەست پىكردنى سىكس، چاودىرى نەخۆشییە نزیكیەكان و پشكنىنى ئایدز و راویژكارى.

نهریتخواز که متر له مهسیحیه کانه. بۆ وینه له بورکینافاسۆ ٦٦ له سهد له بهرانبر ٩٣ له سهد و له غانا ٦٨ له سهد له بهرانبر ٩٥ له سهد (پاپرسییه دیموگرافی و تندرستییه کان، 2006). راسته که نایین و نه ته وه ده توان په یوه نډیه کی نزیکیان له گه ل یه کتر دا هه بی، به لام نایین له ناو گروپیکی نه ته ویددا ده توانی دیاریکه ریکی به هیز بیت. بۆ نمونه له ناو هۆزی مؤل دا قبانی له غانا ریژه ی خه ته نه له ناو موسلمانان 97 له سهد و له ناو مهسیحیه کان 78 له سهد و له ناو نه و که سانه ی که نایینی نهریتییان هه به 43 له سهد و له ناو که سانی بی باو پر دا 52 له سهد (هه مان).

هه ر چنده به پشته ستن به نه نجامی وه ده ستهاتوی زوریکی له لیکۆلینه وه کان، جگه له دوو حالته ی ناوارته ی سه ره کی واته ئیسلام و جووله که نه بی، نایین له خه ته نه کردنی پیاواندا هۆکاری سه ره کی نییه و دیاره زوریکی له نایینه کان بۆ وینه نایینی هیندۆسی و بوودیزم هه لۆیستیکی بی لایه ن یان دژ به ریان به رانبر به خه ته نه هه یه، به لام ده بی نه وه بزانیان که نزیکه ی 100 له سهدی پیاوانی موسلمان و جووله که خه ته نه بۆ خویان به واجب ده زانن و نزیکه ی 70 له سهدی هه موو پیاوه خه ته نه کراوه کانی جیهان سه ر به کۆمه لگه ی موسلمانن و ته نیا 30 له سهدی خه ته نه کراوان ناموسلمان یان ناجووله که ن (ریکخراوی تندرستی جیهانی و نووسینگه ی به ره ننگار بوونه وه ی نایدزی ریکخراوی نه ته وه په کگرتوه کان، ٢٠٠٨). ناماره په یوه نډیداره کان به خه ته نه ی نایینی و نایینی له سه ر ناستی جیهان له خسته ی ژماره ٣ دا هاتوه.

خسته ی ژماره ٢: ریژه ی خه ته نه کراوانی ته مه ن ١٥ سال و سه ر ووتر له جیهاندا (ریکخراوی تندرستی جیهانی و نووسینگه ی نه ته وه په کگرتوه کان بۆ نایدز، ٢٠٠٨)

بره وی خه ته نه ی پیاوان له حه شیمه ت (ریژه)	ریژه ی خه ته نه کراوانی پیاو (ملیۆن)	ریژه ی خه ته نه له کۆی پیاوانی خه ته نه کراو له جیهان (ریژه)	
خه ته نه ی نایینی			
100 له سهد	455	68/8 له سهد	پیاوانی موسلمان
100 له سهد	5/3	0/8 له سهد	پیاوانی جووله که
خه ته نه ی نایینی			
75 له سهد	84/9 له سهد	12/8 له سهد	ویلایه ته په کگرتوه کانی نه مریکا

دیکه ی ولاتان	17/6 له سهد	116/3	61 له سهد
کوی دنیا	100 له سهد	661/5	30 له سهد

ثابین، وه ک یه کیک له گرینگترین ناوه ند و یه کیک له دیارده کاریگه ره کانی ناسینی هه مه لایه نه ی فهره نگی هه ر جفاک و کومه لگایه ک، به درپژایی میژووی پره ورز و نشیوی مروفایه تی، داکشان و هه لکشانیکی زوری به خووه بینوه. رپژهی بیر و باوه ر و رپکخرای نایینی نه وه نده زورن که لیکوله ران زور به زه حمه ت توانیو یانه پیناسه یه کی گشتیی په سه ندرکراو بۆ نایین وه ده ست بینن (گیدنز، 1985، ل 496). هؤگری مروف بۆ نایین له سیسته مه کومه لایه تی و به ستینه زه مه نی و شوینییه کاندا بیجمی جیاواز به خووه ده گری، که بوونی نایین و نایینزا جورا و جوره کان نه مه پشتر است ده کاته وه. نایین بیجم به زیانی کومه لایه تی مروفه کان له ناو کومه لگادا دها و کؤترؤل دیه کا و وه ک کومه لیک بیر و باوه ر و له چوار چیه ی که مال (ته واوه تی) له بیر وکه و رفتاری مروفه کاندا به رده وام ده بیته. کاریگریی نه م بیر و باوه رانه له رفتار و کرداری نه وه کانی دها توشدا ده بینریت. خه ته نه کردن یه کیک له و بیر و باوه رانه یه که له نهریت و فهره نگی کونه کانه وه وه رگریاوه و دزه ی کردوته ناو نایین و له قوناغه کانی دواتردا خوی به سه ر مروفدا سه پاندووه. نه و باوه رهی که خه ته نه ته نیا کرده وه یه کی نه ریتی رابردوان نیسه، به لکوو مه رچیکی خودایی بۆ موسلمانان و جووله که کان بووه، هه ندی ناکوکی له چو نیه تی بیر کرده وه له مه ر خه ته نه ی پیاوان و ژنان دروست کردووه و نه مه وه بیر دینیتته وه که باوه ری نایینی بۆ نهریت و که لتوو ره کان هؤکاری مانه وه ی نه م نه شته رگه رییه ی، چونکه نایین بۆ پنیو یستییه کان سه رچاوه یه کی هه میشه ییه و هیواد ربوون به خودا رپشه ی کرداره کانیه تی. به لام له لایه کی دیکه وه باه ته فهره نگیه کان ته نیا پیشانده ری چه مکه باشه کاتییه کان. بۆ یه گرینگیدان به ره گ و رپشه ی نایینی نه شته رگه ری خه ته نه ده توانی تیگه یشتنی هه رچی باشر و گرینگی و هؤکاره کانی مانه وه ی خه ته نه ی لی بکه و یتته وه. به گشتی ده توانی ئیدعای نه وه بکه ین که یه که م، نه وه ی که به گویره ی پشکی 70 له سه دیی نایین له کوی رپژه ی خه ته نه کراوان له سه ر ناستی جیهان، خه ته نه نه شته رگه رییه کی نایینییه که بۆ ناسینی باشری نه م نه شته رگه رییه پنیو یسته له ره گ و رپشه نایینییه کانی بکولینه وه؛ و دووه م: به هؤی بی لایه نی یان دژایه تی نایینه گه وره و باوه کانی نه ورپ، وه کوو نایینی بوودیزم و هیندو ییزم بۆ ناسینی حه قانه تی نایینی خه ته نه ده بی فوکوس بخه یته سه ر نایینه ئیبراهیمییه کان، به تایبه ت ئیسلام و جووله که.

خه‌ته‌نه له نایینه ئیبراهیمیه‌کان

خه‌ته‌نه‌ی کچان نهریتیکی کۆنه که [میژوووه‌که‌ی] ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو پیش ئیسلام یان مه‌سیحیه‌ت. به‌لام زۆریک له‌ گوتاره‌کان خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان به‌ نایینه‌وه ده‌به‌ستنه‌وه و به‌ یه‌کیک له‌ مه‌رحه‌کانی نایینی ئیسلامی ده‌زانن. راسته‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان له‌ هه‌ندیک ولاتی موسلماندا باوه، به‌لام ده‌بێ جه‌خت له‌ سه‌ر ئه‌وه بکریته‌وه که نه‌ له‌ کتییی پیروژ [ئینجیل] و قورئان و نه‌ له‌ هه‌یج کام له‌ ده‌قه مه‌سیحی و ئیسلامیه‌ ره‌سه‌نه‌کاندا باسی خه‌ته‌نه‌ی ژنان نه‌کراوه (تانگوک، ۲۰۱۸، ل ۲۸۳)، جگه‌ له‌ موسلمانان و مه‌سیحیه‌کان، ئه‌م کاره‌ له‌ ناو گیان‌باوه‌ران و جووله‌که‌کان و هه‌ندیک نایینی خۆجینی دیکه‌ش باوه. بو وینه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان له‌ ناو هه‌ندیک گروپی جووله‌که‌دا وه‌کوو بیتا نیسراییل و فلاشا ئه‌نجام ده‌دریت. له‌م کۆمه‌لگایانه‌دا نایین بووه‌ته‌ پاساوێک بو‌ به‌ره‌و پیشبردنی خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان، چونکه‌ به‌ستوویانه‌ته‌وه به‌ پاکداوینیی ژنانه‌وه و به‌ بۆچوونی ئه‌وان خه‌ته‌نه‌ له‌ لای خودا به‌لگه‌ی پاک‌بوونی ژنه (ئه‌حمه‌دی، 1394).

هه‌روه‌ها لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ی ژنان له‌ ئیسلامدا ئه‌م کاره‌ به‌ سونه‌تی پیغه‌مبه‌ر ده‌زانن و بو‌ نمونه‌ به‌شیک له‌ خه‌لکی هه‌ندێ ده‌فه‌ری کوردستانی ئیران و پارێزگای هورمزگان پێیان وایه‌ خه‌ته‌نه‌کردن سونه‌تی پیغه‌مبه‌ره‌ و ئه‌م کاره‌ ده‌بیته‌ هۆی پاک‌بوونی ژنانی خه‌ته‌نه‌کراو. به‌ پێی باوه‌ری گروپینکی دیکه، ئه‌م کاره‌ پاراستنی ناموس و پاکداوینیی کچانی لێ ده‌که‌وینته‌وه، چونکه‌ ئاره‌زووی سیکسیان که‌م ده‌کاته‌وه و به‌ پاراستنی پاکیزه‌یی و په‌رده‌ی کچینیان هه‌تا به‌ر له‌ شووکردن، ده‌یانکا به‌ هاوسه‌رانیکی وه‌فادار.

وه‌ک پیشتریش ئاماژه‌مان پیکرد، له‌ قورئاندا سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان و کچان هه‌یج نیشانه‌یه‌ک به‌دی ناگرێ، به‌لام هه‌ندیک له‌ گیرانه‌وه ئیسلامیه‌کان ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که ئه‌م کاره‌ له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری ئیسلامدا باو بووه‌ که‌ ده‌توانین ئاماژه‌ بو‌ دوو گیرانه‌وه‌ی گرینگ له‌م باره‌وه‌ بکه‌ین.

١) له‌ فه‌رمووده‌یه‌که‌دا هاتوووه‌ که‌ کۆمه‌لیک له‌ ئافره‌تان چوونه‌ خزمه‌تی پیغه‌مبه‌ر، ژنیک هاته‌ پێشه‌وه‌ که‌ پێیان ده‌وت دایکی حه‌یب (ام حه‌یب) و ژنانی خه‌ته‌نه‌ده‌کرد، پیغه‌مبه‌ریش فه‌رمووی: ئه‌ی ئومه‌ حه‌یب ئه‌و نیشه‌ی وا له‌ سه‌ری بووی هه‌شتا له‌ سه‌ری به‌رده‌وامی؟ و وه‌لامی داوه: به‌لێ، ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خودا، مه‌گه‌ر حه‌رامی بکه‌ی و منیش وازی لێ بینم. هه‌زرت فه‌رمووی: بو‌ تو‌ هه‌لآله، وه‌ره‌ با فیرت بکه‌م که‌ چو‌ن خه‌ته‌نه‌ بکه‌یت؛ زیاده‌په‌وی و که‌مه‌په‌وی مه‌که‌ چونکه‌ ده‌موچاو گه‌شتر ده‌کا و می‌ردیش چیژیکێ

زیاتر وهرده گریټ. " (کلینی، ۱۴۰۷ کۆچی، بهرگی ۶، ل ۳۸).

ب) له ههر دوو کتیبی سنن ابن ماجه و صحیح سنن ابن ماجه له نویسی محمه د ئیینی ماجه له گیرانه وهی عایشه ی هاوسه ری پیغه مبهه، سه بارهت به واجب بوونی غوسل له کاتی جووت بووندا، سه بارهت به بوونی دوو خه ته نه عایشه فه رمویه تی: (دوای جووت بوون، شتنی ههر دوو خه ته نه کراوه که واجبه. من و پیغه مبهه ری خودا ههر کات هاو جییمان ده کرد دواتر خو مان دهشت. " (ابن ماجه، ۱۴۰۷، ۱۵۵ کۆچی).

هه ندیک پیمان وایه به هیئانه وهی نه و دوو گیرانه وهی سه ره وه ده توانین به و نه نجامه بگهین که له سه رده می پیغه مبهه ری ئیسلامدا نه ک ته نیا خه ته نه کردنی پیاو، به لکوو خه ته نه کردنی نافره تیش باو بووه. ئیستا کام به شی نه م بیر و باوه رانه پاشماوه ی داب و نه ریتی عه ره به کانه و تا چه نده له لایه ن ئایینی ئیسلام و حه زره تی محمه ده وه به ره هم هیئراوه ته وه، پیشنیاری بو کراوه و چه سپینراوه و هه موار کراوه ته وه نه مانه ده بی تاوتوی بکرین. به باوه ری هه ندیک له مرؤفئاسه کان ریوره سمه ئایینییه کان پیشاندانی ره مزیی نه وه هه ستانه ن که بو سه قامگیری و مانه وهی کۆمه لگا پیویستن. بیر و باوه ر و کاردای هه له سه ره رای نادروست بوونیان، کاردای کۆمه لایه تی به نرخیان هه یه.

خه ته نه له ئایینی جووله که دا

له لیکۆلینه وه ئایینییه کاندا یه که م نیشانه کانی په یوه ست به خه ته نه له په یمانی کۆن و له ناو جووله که کاندا ده بینریت. له م کتیبه دا به پیچه وانیه ی قورئان و شه ی خه ته نه به ئاشکرا به کار هاتوه و کوپانی جووله که له رۆژی هه شته می له دایک بوونیان به بی پاساوی پزشکی خه ته نه ده کرین. نه م نه شته رگه رییه هه تا هه نوو که ش له لایه ن جووله که کانه وه له هه موو جیهاندا پهیره ده کریت. بو نموونه ده توانین بلین هه موو کوپه جووله که له دایکبووه کانی ئیسراییل، ۹۹ له سه دی پیاوانی جووله که له به ریتانیا و ئیره ندی باکووری و ۹۸ له سه دی پیاوانی جووله که له نه مریکا خه ته نه ده کرین. سه بارهت به گرینگی خه ته نه کردن لای باوه ردارانی نه م نایینه، پیویسته بلین که جووله که بوون له دوو توخم پیک دی که نه بوونی ههر یه که یان به واتای ده کرانی تاک له نه ته وه و ئایینی جووله که یه: یه کیکیان "چاره نووس" (مقدّر) و نه وی دیکه یان "ئیراده" یه. توخمی چاره نووس جووله که زاده بوونی تاکه که هه لبهت له حاله تیکدا قبوله که نه گه ر تاک هه م دایکی و هه میش باوکی

جووله که بن و توخمی ئیراده خه ته نه کرانه که ئەم ئیراده پیوه ری ملکه جی بو یه هوهیه¹.
واته نه نجامه دانی ئەم ئه رکه نایینییه نه ک ههر به یاخی بوون به لکوو به دهر چوون له نایینی
جووله که له قه له م دهر دیت. (لطیفی، 1397 ی هه تاوی).

ئەم بابە ته کاتیک گرینگ ده بی که بزانیین ملکه جیتی بناغه و جه وهه ری په یمانی کۆن
و ناسنامه ی نه ته وه بی جووله که کانه، چونکه بییان وایه نه ته وه ی به نی ئیسراییل بو ئه رکیکی
تاییه ت هه لژێردراون. ئەم بابە ته به و مانا نییه که ئەم گه له خاوه ن مافی تاییه ت یان
پره نسیمی تاییه تن، به لکوو ئەم هه لژێردنه به گو پراپه لی له ناست فه رمانه کانی خودا و
ره چاو کردنی شه ریعه ت به دی دێ، له حالیکدا سه رپنچی کردن له فه رمانه کانی خودا
زه لیلی و په ستی لی ده که و پته وه. به و پنییه که پنداگری نایینی جووله که زیاتر له سه ر
کرداره نه ک له سه ر بابە تی هزری و ئەو په رسروشتی، هیچ سه یر نییه که ئەم نایینه له سه ر
ئهنجامدانی بنه ما و وانه کانی پنداگری بنوینیت.

بو تیگه یشتنی ههر چی باشتر له گرینگی خه ته نه له ناو جووله که کان پئویسته
لاپه ره کانی په یمانی کۆن هه لده نه وه و نموونه کانی ئەم پرسه لیک بده نه وه، به جوړیک که
له "سیفری ئافراندن" (یه کینک له کتیبه کانی تهورات) هاتوه.

خودا به ئیبراهیمی فه رموو تو و رۆله کانت و نه وه کانی دواییت ئه رکی سه رشانته که
به لینی من جیبه جی بکن. ده بی هه موو پیاوان و کورانتان خه ته نه بکرین بو ئه وه ی
پیشان بدن که په یمانی میان قبول کردوه. هه ر کوریک هه شت رۆژه ده بی
خه ته نه بکریت. ئەم یاسایه پیاوی خانه زاد² و به زێرکردراویش ده گریته وه. پئویسته
هه موو که سیک خه ته نه بکری و ئەم نیشانه ش په یمانی هه میشه بی منه له سه ر
جه سه تته تان. هه ر که سیک نه یه وه ی خه ته نه بکری، ده بی له هۆز و گه لی خۆی
وه ده ر بنری، چونکه په یمانی منی شکاندوه (په یمانی کۆن، ۲۲: ۲۰۱۹).

له در پژه شدا هاتوه:

پاشان ئیبراهیم ئیسماعیلی کوری و ئەو پیاو و کورانه ی دیکه ی که له ماله که یدا
بوون، وه ک خودا فه رموو ی خه ته نه ی کردن. له و کاته دا ئیبراهیم ته مه نی ۹۹ سال
بوو و ئیسماعیل مێر مندال و هه رزه کار بوو. هه ر دووکیان له یه ک رۆژدا له گه ل ئەو
پیاو و کورانه ی که له ماله که یدا بوون به خانه زاد و به به زێرکردراوه خه ته نه کران.

1- یه هوه ناوی تایه تیی خودا له زمانی عبیرییه. ناویک که به پنی تهورات له میقاتی مووسا، خودا ئەم
ناوه ی له خۆی ناوه. ئەم ناوه پینج هه زار و 410 جار له په یمانی کۆندا هاتوه.
2- مندالیک که له مالی خه لک له دایک بووه.

(هه مان).

له ناو ئەم ئایه تاندا ده توانین هه ندیک خال له فهرمانی خودا بۆ ئیبراهیم دهر بهینین، له وانه کاتی خه ته نه کردن بۆ مندا لان، رۆلی خه ته نه وه ک په یمانیک له گه ل خودا، خه ته نه وه ک هیمای شوناسی نه ته وه یی و ههروه ها دهره نجامی خه ته نه نه کران که کۆتاییه که ی ده بیته دهر کران له کۆمه لگه ی جووله که کان. به واتایه کی دیکه خه ته نه له ئاینی جووله که دا وه ک فاکته ریکی شوناس به خش له قه له م دهری که ئەو که سانه ی که ئیمانیا ن به خودای تاقانه هیناوه له و که سانه ی که ئیمانیا ن نه هیناوه جیا ده کاته وه. له م ئیوه نده دا خالیک ی گرینگ هه یه که ئەویش گرینگی رۆژی هه شته م بۆ خه ته نه کردنی مندا لانه که ده توانین هۆکاره که ی له کتیبی لایاندا به دی بکه ین، ئەو شوینه ی که خودا فهرمانی به موسا دا که ئەم فهرمانانه به گه لی ئیسراییل رابگه یینی:

ئه گهر ژنیک کوری بوو، ئەوا ئەو ژنه هه تا چهوت رۆژ له رووی شه رعیه یه وه گلاوه، وه کوو چۆن که له سووری مانگانه دا گلاو و ناپاکه. له رۆژی هه شته مدا ده بی کوره که ی خه ته نه بکریت. ئەو ئافره ته ده بی ۳۳ رۆژ چاوه ری بی هه تا به ته واوی له سووری مانگانه پاک ده بیته وه. له م ماوه دا ده بی ده ست له شتی پیرۆز نه دا یان نه چیته په رستگه (هه مان: ۱۲).

ههروه ها خاخامه جووله که کانیش بیان وایه خه ته نه کردن بۆ باشتر کردنی سروشت هاتووه، چونکه مروف به ته واوی له دایک نابی و پیویسته له نیوان جهسته و زهین هاوسه نگی ساز بییت. جگه له وهش خه ته نه وه ک یاسایه کی گشتگیر سهیر ده کری که هه ر شتی که دروست ده کری له ماوه ی شهش رۆژی یه که مدا پیویستی به ئاماده کردنه، هه ر وه ک چۆن گه نم پیویستی به هارینه.

خالیک ی گرینگ له په یمانی کۆن و ئەو گپرا نه وه ی که باسما ن کرد، جهخت کردنه سه ر خه ته نه کردنی کوران له رۆژی هه شته می له دایک بوونیا نه. له م رووه وه پیویسته بلین له ئاینی جووله که دا بهر له وه ی شوین پیرۆز بی، کات پیرۆز ده بی، چونکه په رستگه وه ک شوینی پیرۆزی فه رمی گه لی جووله که، له ده ور وه بری چوار سه ده دوای موسا و له سه رده می سلیماندا دروست کراوه و چادری په یمان که له سه رده می موسا و سه رده می ئاواره یی و سه رگه ردانی جووله که کان له بیابانی سینا هه لده دریته وه، هیشتا وه ک شوینیک ی پیرۆزی فه رمی جیگیر و هه میشه یی له قه له م نادری و ته نیا بۆ ئەوان و کاتی وتووێژ کردن له گه ل خودا ته رخان کرابوو. ئیستا راگرتن و جیهه جی کردنی رۆژی شه مه له پال شه عیره ی خه ته نه به گرینگترین هیمای گوپرا یه لی ته واو له یه وه داده نریت. به پیی

روانگه‌ی جووله‌که‌کان، خه‌ته‌نه له‌دایک‌بوونی پیاویکه که ده‌چیته ناو فهره‌نگ و که‌لتوری خزیه‌وه و له‌دایک‌بوونی کۆرپه چوونه ناو سروشته، به‌لام‌نهم‌بابه‌ته‌گرینگه له‌یه‌که‌م‌رۆژه‌کانی له‌دایک‌بوونی کوردا ده‌توانی وه‌ک‌جیا‌وازیه‌کی پیاوانه بناسریت‌هوه، که‌گوزارشت له‌دووفاقیه‌ی که‌لتور له‌نیوان‌کۆر و کچدا ده‌کات. شتیکی تر نه‌وه‌یه که ده‌توانین خه‌ته‌نه وه‌ک‌هیمایه‌کی ده‌ره‌کی و فیزیکی و وه‌ک‌فاکته‌ریک‌سه‌یر‌بکه‌ین که شوناس به‌گه‌لی جووله‌که‌یان نه‌وه‌ک‌سه‌انه‌ده‌به‌خشی که‌باوه‌ریان به‌خودایه، وه‌ک‌سه‌عیدی پی‌وايه جووله‌که‌کان خه‌ته‌نه به‌نیشانه‌ی جیا‌کردنه‌وه‌ی نیسراییلیه‌کان و په‌یمانی نیوان‌خودا و وه‌چه‌ی نیراهیم‌ده‌زانن و پی‌ده‌وتری "بیریت‌میلا" واته‌په‌یمانی لیبراهه. فرۆیدیش پی‌وايه جووله‌که‌یان و پی‌تهورات‌یه‌کیک له‌نامانجه‌کانی موسا جیا‌وازدنی گه‌لی جووله‌که‌بوو. بۆیه‌هه‌له‌وه‌دای پیکه‌ینانی نه‌ته‌وه‌یه‌کی پی‌رۆز‌بوو و وه‌ک‌نیشانه‌ی نه‌م‌پی‌رۆزیه‌رپوره‌سمیکی بنیات‌نا که‌لانیکه‌م‌له‌گه‌ل‌میسریه‌کان‌یه‌کسان‌بن. جگه‌له‌وه‌ش بۆ موسا جینگه‌ی خو‌ش‌حالی بوو که‌بزانی به‌خه‌ته‌نه‌کردن‌خۆیان له‌نه‌ته‌وه‌ی بیگانه‌کانی ولاته‌که‌یان (که‌شوینی کۆچی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌بوو) جیا‌ده‌که‌نه‌وه. جووله‌که‌کانیش وه‌ک‌وو‌میسریه‌کان، که‌خۆیان له‌هه‌موو‌نه‌ته‌وه‌ی بیگانه‌کان‌دوور‌ده‌خسته‌وه، خۆیان‌تیکه‌لی نه‌وه‌خه‌لکه‌نه‌ده‌کرد. نه‌وانه‌ی خه‌ته‌نه‌یان‌پاراستوه‌خۆیانی پی‌وه‌ده‌نوین و شانازی به‌خۆیان‌وه‌ده‌که‌ن و خه‌ته‌نه‌که‌راوه‌کان به‌ناپاک‌ده‌زانن و سووکایه‌تییان‌په‌ده‌که‌ن. ته‌نانه‌ت‌ه‌مه‌رۆش‌یه‌کیک له‌وه‌جینوانه‌ی که‌تورکه‌کان به‌مه‌سیحیه‌کانی ده‌ده‌ن "سه‌گی خه‌ته‌نه‌که‌راوه". نه‌م‌نهریته له‌ناو‌نیسراییلیه‌کان‌نه‌ونده‌گرینگ‌بوو که "خه‌ته‌نه‌کران" بوو به‌سیفه‌تیکی تایبه‌ت بۆ‌باوه‌رداران که‌نه‌وانی له‌کافره‌کان‌جیا‌ده‌کرده‌وه (قراپی، 1380).

له‌ناو‌جووله‌که‌کاندا نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه به‌لنکدانه‌وه‌ی جیا‌واز‌پوون‌که‌راوه‌ته‌وه: هیلستین¹ پی‌وايه جووله‌که‌کان خه‌ته‌نه وه‌ک‌نامرازیک‌بۆ‌کۆنترۆلی سیکی و مه‌یلی پیاوان‌بۆ‌ژنان به‌کار‌ده‌هینن. هه‌روه‌ها نه‌م‌نه‌شته‌رگه‌ریه وه‌ک‌نیشانه‌یه‌ک بۆ جیا‌کردنه‌وه‌ی باوه‌رداران و بی‌باوه‌ران به‌کار‌هینراوه (هیلستین، 2004، ل 253). هه‌ندیکی دیکه‌پیان‌وايه که‌خه‌ته‌نه، جگه‌له‌وه‌بابه‌ته‌گرینگه‌ی که‌پیاوان له‌پووی جه‌سته‌یی و رۆحیه‌وه له‌که‌سانی خه‌ته‌نه‌که‌راوه‌جیا‌ده‌کاته‌وه، به‌که‌م‌کردنه‌وه‌ی نارزویی سیکی، پیاوان‌به‌ره‌وشت‌ده‌کات. لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ی پیاوان له‌کاردا‌ی نه‌م

نەشتەرگەرگەرییە کە کەم کردنەوهی ئارەزووی سینکسییە ناگادارن. موسا میمۆنیدس¹، پزیشکیکی جوولە کە لە سەدە ۱۳دا ژیاوه، ناماژەیی بەوه کرد کە خەتەنەکردنی پیاو بە مەبەستی باشتەرکردنی رەوشت و داوینپاکییان وای کردووه کە توانا و چیژیی سینکسی پیاو کەم ببێتەوه. لە دیکەیی ئەو ئەنجامانەیی کە لە خەتەنەیی جوولەکان وەدەست هاتووه دەتوانین ناماژە بە واتا خراپەکانی ناو دەقە عیرفانییەکانی جوولە کە بکەین کە تیبدا بەرپێستی ئەندامی زاوژیی پیاو دەگەرپێنەوه بۆ چەمکی ژنانە، ئەو بێر و باوەرانەیی کە بە لیکدانەوهی خۆجیانییە خەتەنەیی بەر لە ئەمەنی بالق بوونیان وەک پزگارکردنی بەشی ژنانەیی ئەندامی زاوژیی کورپان لە قەلەم دەدا. لە هەندیک شوین، لەوانەش هەندیک لە هۆزەکانی ئەفریقا، پێیان وایە مەرف بە هەر دوو رەگەزی نێر و مێ لە دایک دەبێ و کورپان لە بەرپێستی نووکی سیرەت و کچان لە کلیتۆریسدا بە ریز رۆحی ژنانە و پیاوانەیان هەیه کە بە برین یان بە واتایەکی دیکە خەتەنەکردنیان دەبنە هۆی هەلدان و گەشەکردنی کەسایەتی و توانای زک و زای مندان. بە پێی دەستکەوتەکانی زانستی پزیشکی ئەمەرفۆ کە رەگەزی لە دوو بەرەکی نێر/مێ دوور خستوووەتەوه و باوەری بە بوونی لایەنی فرەچەشنی جێندەری هەیه شیای گەراندنەوهیه.

بەلام ئەمە تەواوی ئەو شتە نییە کە لە پەیمانی کۆن باسی خەتەنەیی پیاوانی تیدا کراوه، گێرپانەوهی دیکەش هەن کە ناماژە بۆ گرینگی ئەم بابەتە لە ناو گەلی جوولە کەدا دەکەن. بۆ نمونە سرنجی شەرۆقی دوو نمونەیان بەدەن کە لە "سینفری دەرچوون"² (پەکیک لە پینج کتیبی تەورات) هاتووه.

لە بەشی چوارەمی سینفری دەرچوون (شەرقاوی، ۲۰۱۹، ل ۱۶۳) باس لەوه کراوه کە موسا و بنەمالە کە بۆ پزگارکردنی ئیسراییلییەکان بەرهو میسر بەرپێ کەوتن، بەلام لە ناو رینگادا، کاتیک پشوویمان دەدا، خودا خۆی بۆ موسا ئاشکرا کرد و هەرەشەیی مەرگی لێ کرد. هەر بۆیە سەفورا یی ژنی موسا بەردیکی تیزیی هەلگرت و بەرپێستی سیرەتی کورە کە خەتەنە کرد و فرییدا بەر دەم خودا و وتی: تۆ خوینیی میردە کەمی. "لەم نێوئەندا هەندیک گومان لە ئارادایە بۆ وینە ئەوهی کە بۆچی موسا کورە کەیی خەتەنە نە کردووه و لەبەر ئەوه خودا بە گژیدا چوو". هەندیک پێیان وایە بەو پێیە کە موسا نیوهی ئەمەنی لە کۆشکی فیرەمۆن و نیوه کەیی دیکەیی لە بیابانی میدیان بە سەر بردووه، رەنگە زۆر

1. Mosses Maimonides Exodus Rabbah
2. Exodus Rabbah

ناشنای فەرمانه کانی خودا نه بوو، به تایبەت ئەو هی که هه موو ئەو شتانه ی که خودا به هۆی به لاین و په یمانی له گه ل ئیسراییل له م گه له ی چاوه رپړی ده کرد بۆ ماوه ی زیاتر له ۴۰۰ سال زۆر به باشی ئەنجام نه ده درا. هه ندیک له شاره زایان پینان وایه که ژنه که ی مووسا به هۆی رابردووی خۆ یه وه دژی خه ته نه بووه، به لام مووسا نه یوانیوه به شپوه به کی کار یگه ر رۆلی خۆی وه ک رزگار به خشی گه لی خودا جیبه جی بکا، مه گه ر ئەو هی که سه ره تا مه رجه کانی په یمانی خودا جیبه جی بکا که خه ته نه یه کی که له مه رجه کان بوو. پیش ئەو هی مووسا و خیزانه که ی هه نگاو یک بنین، ده بوو فەرمانه کانی خودایان به ته واوی جیبه جی بکر دایه. به پپی یاسا کانی په یمانی کۆن، ئە گه ر که سیک کوره که ی خه ته نه نه کرد بایه، هه م خۆی و هه م خیزانه که ی له نیعمه ته کانی خودا بیبه ش ده بوون.

به لام له درێژده دوو پرسیار دیته ئاراهه: سه فوورا چۆن زانی که ده بوو کوره که ی خه ته نه بکات؟ و بۆچی له و دۆخه دا ئەم کاره ی کردوو؟ پپشتریش باس له وه کرابوو که به پپی کتیبی سیفری ده رچوون، گپدراره ته وه که ماریک له م رووداوه دا مووسا قوت ده دا و ته نیا ئەندامی زاوژی ده مینیتته وه، که سه فوورا زوو تیده گا که ئەمه ئامازه بۆ هیزی ژبان به خشی خه ته نه ده کا و منداله که ی خه ته نه ده کات. ئە گه ری ئەوه هه یه که نه شته رگه ری خه ته نه وای کردوو که مووسا به ته واوی قوت نه دریت. هه روه ها هه ندیک که سی دیکه پینان وایه ره نگه سه فوورا نه یه پشستی که مووسا کوره که ی خه ته نه بکا، چونکه وه ک میدیانییه ک هیچی له باره ی پپیستی خه ته نه نه زانیوه. ئیستا که خۆی رپگری له خه ته نه کردوو خۆشی ده با ئەنجامی بدایه. هه روه ها ئە گه ری ئەوه هه یه که مووسا به هۆی سه رکیشیه وه نه خۆش که وتی و سه فوورا بۆ رزگار کردنی گیانی هاوسه ر و کوره که ی خه ته نه ی ئەنجام دایت. له لیکدانه وه ی واتا شاراوه کانی ئەم به سه ره اته بۆمان ده رده که وی که هیما ماناناسیه کانی ئیمه هاوکاری هه ژموون و ئەندیشه ی بالا و زالت، واته راکه یانندن و په رده ان به حه قانییه ت و تاقانه بوونی خودا ده کهن. له م چیرۆکه دا به هاوکاری هه موو سیسته مه گوتارییه جۆراو جۆره کان وه کوو سیسته می کارلیکی، سیسته می سۆزداری، سیسته می گرژی و شیوازی رپکخستن، چه مک و گواسته وه ی په یام و په یوه ندی له گه ل به رده نگ له رپگه ی مووسا وه ئەنجام ده درئ و ئەوه گوتاری یه کتاپه رستی هه ژموونیک ده کات. له م چیرۆکه ناینیه دا هه موو توخمه سازینه ره کانی گوتاری سۆزداری دوو واتا به ره هه م ده یینن: (ئ) فیر کردنی به رنامه ی نایین و به ندایه تی و یه کتاپه رستی، (ب) گواسته وه ی گوتاری هه ژموونیک حه قانییه ت و تاقانه بوونی خودا. به پپی ئەو وینه و

راستیانییەى كه له مێژووی بی‌باوه‌راندایه‌یه و به پێی بوونی نامێری كه لامی و توخمه‌كانی ناو ئهم چیرۆكه، هه‌ست و بێر و باوه‌رپێك بۆ به‌رده‌نگ ده‌گوازرێته‌وه كه له شیکاریی سیستمی گرژیدا ئه‌وه ده‌رده‌خا كه مووسا به کارکردی خۆی، چ ئه‌و کاتهی ماره‌كه قوتی دا و ئه‌ندامی زاوژیی وه‌ك شوینی کۆبوونه‌وه‌ی نۆرمی خه‌ته‌نه قوت نه‌درا و چ ئه‌و کاته‌ی گۆچانه‌كه‌ی ده‌بێته‌ مار (ئه‌ژدیه‌ها) بۆ ئه‌وه‌ی گه‌له‌كه‌ی رزگار بکا و هتد، کاردای مه‌عریفه‌ناسانه‌ی هه‌یه و ده‌بێته‌ هۆی زۆربوونی مه‌عریفه‌ی ده‌ورو به‌ریه‌ه‌کان و له‌گه‌ل زیادبوونی زانین، به‌ شێوه‌ی هاوکات ئیمان و برۆیان به‌ رێنماییه‌کانی پێغه‌مبه‌رانی خودا پته‌و ده‌بێ و ئه‌نجامی ئهم زیادبوونی ئیمان‌ه‌ش ده‌ست‌راگه‌یشتن به‌ چه‌مکی یه‌کتا په‌رستی، حه‌قانه‌تی خودا، فیرکردنی وانه و نۆرمه‌ ئاینیه‌ه‌کان و پراکتیک له‌ سه‌ر بنه‌مای ئهم هه‌ژموونه‌یه و هه‌موو ئه‌مانه‌ش له‌ نیوگوتاری ئوستوره‌ ئاینیه‌یه‌کاندا مسۆگه‌ر ده‌کرین.

له‌ به‌شی پێنجه‌می یه‌شوع له‌ په‌یمانی کۆنیشدا ناماژه به‌ خه‌ته‌نه‌ کراوه. دوا‌ی چل سال‌ سه‌رگه‌ردانی، گه‌لی ئیسراییل له‌و سه‌رده‌مه‌دا هه‌ولێ داگیرکردنی که‌نعانیان ده‌دا و به‌ فه‌رمانی خودا یه‌شوع یاریده‌ده‌ری مووسا (به‌هۆی مردنی مووسا) بوو به‌ سه‌رکرده‌ی ئهم گه‌له. پێش ئه‌وه‌ی له‌ رووباری نۆردۆن بپه‌رنه‌وه، خودا فه‌رمانی به‌ یه‌شوع دا كه هه‌موو کورپان و پیاوانی ئیسراییل خه‌ته‌نه‌ بکری. خودا پێی وتن كه به‌ به‌ردی چه‌خماخه‌ خۆیان خه‌ته‌نه‌ بکه‌ن. ئه‌و شوینه‌ی كه ئیسراییلیه‌کان تێیدا خه‌ته‌نه‌ ده‌کرین ناویان ناوه‌ گردی خه‌ته‌نه. هۆکاری ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ بوو كه هه‌موو ئه‌و پیاوانه‌ی كه به‌ ته‌مه‌نی شه‌ر گه‌بشتبوون و کاتی له‌ میسر ده‌رکه‌وتن خه‌ته‌نه‌ کرابوون، هه‌موویان له‌ بیاوان مردبوون و کوره‌کانیان پاش له‌ ده‌رچوون له‌ میسر له‌ دا‌یک ببوون، خه‌ته‌نه‌ نه‌کرا بوون. گه‌لی ئیسراییل چل سال‌ له‌ بیاوان سه‌رگه‌ردان بوون هه‌تا ئه‌وه‌ی كه هه‌موو ئه‌و پیاوانه‌ی كه کاتی ده‌رچوون له‌ میسر به‌ ته‌مه‌نی شه‌رکردن گه‌یشت بوون مردن. ئه‌وان له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی گوێپه‌ری ئه‌وه‌ی خودا نه‌بوون، خوداش سوێندی خوارد كه نه‌هیلێ بچنه‌ ئه‌و نیشتمانه‌ی كه به‌لێنی به‌ باب و باپیرانیان درابوو. نیشتمانیك كه شیر و هه‌نگوینی پێدا ده‌روات. كه‌واته‌ یه‌شوع ئه‌و کورانه‌ی كه گه‌وره‌ بوون و ده‌با جینگه‌ی باوکیان بگرنه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ کرد. دوا‌ی ئه‌نجامدانی نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ هه‌موویان له‌ ناو خێوه‌ته‌کانی خۆیاندا پشویان دا بۆ ئه‌وه‌ی چاک ببنه‌وه. پاشان خودا به‌ یه‌شوعی فه‌رموو: "ئه‌مرۆ شه‌رمه‌زاریی میسر لێتان دامالێ." وه‌ك له‌ ده‌قه‌ ناماژه‌ پێکراوه‌ كه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وی ل‌م قۆناغه‌ی مێژووی جووله‌که‌کاندا، پیاوان به‌ کۆمه‌ل و له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌تر له‌ هه‌شت رۆژه‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌کران.

به لّام نه نجامی خه ته نه نه کران و نهو که سانه ی که سه ریچی له به لّین و په یمانی خودا ده که ن بابه تیکه که له به لّینی کوندا تاوتوی کراوه. گرینگیی خه ته نه له ته وراتدا تا نه و راده په که له کتیبی به لّینی کوندا که سان و نه ته وه ناجوله که کان به "خه ته نه نه کراو" و "گلاو" ناو ده برین و خوداش فرمان به ئیبراهیم دها که خه ته نه نه کراوه کان له خوی بتارینیت. خه ته نه نه کراو له ته وراتدا به که سانیک ناسراون که له پرووی شه رعیه وه پاک نییه. جووله که کان به پی ریساکانی شه رعیه تی خویمان به ریستیان به گلاو و ناپاک ده زانی و که سیکی ناوا بوئی نییه له جهژن و مه راسیمه کاندانا ماده بی و ریگهی پی نادهن بچینه شوینه پیروزه کان و هاوسه گیری له گه لّ نه م که سه به حه رام ده زانن. له سیفری ده چوونیش ریساکانی په یوه ست به جهژنی په سیخ به م شیوه هاتوه:

ته گهر که سانیک بیگانه له ناو ئیوه دا ده ژین و بییان خوشه نه م ریوره سمه بو خودا بیاریژن، ده بی پیاوان و کوره کانیاں خه ته نه بکرین بو ئه وه ی وه ک ئیوه به شداریی نه م ریوره سمه بکه ن، به لّام که سی خه ته نه نه کراو هه رگیز ناپی گوشتی به رخی قوربانی بخوات. هه موو ریساکانی نه م ئه هه نگه نه و بیانیانه ش ده گریته وه که خه ته نه کران و له ناوتاندا ده ژین (په یمانی کون و په یمانی نوی: ۱۲، ل ۴۸۴۹).

و له هه زه قیالیشدا باس له قه ده غه کردنی ئاماده بوونی خه ته نه نه کراوه کان له شوینه پیروزه کان کراوه، کاتیک که خودا ده فهر مووی:

هیچ نامۆبه کی خه ته نه نه کراوی یاخی مافی ئه وه ی نییه بیته ناو مالی پیروزی منوه، ته نانه ت نه و نامۆبانه ی که له ناو گه لی ئیسراییلدا ده ژین (هه مان: ۴۴، ل ۹).

که واته جگه له هه ولدان بو پاراستنی دیسیلینی کون، خه ته نه ده توانی سنووری نیوان که سی خویی و که سی نامۆ دیاری بکا و بیته فاکته ر و سه رچاوه ی شوناس به خشی و شوناس سرپینه وه و به م شیوه خه ته نه کراوان بویان هه په بچه ناو بازنه ی خودایانی مادی و مه عنه وی و خه ته نه نه کراوه کانیش به تاوانی پیکهاته به زینی و کفر بیژییه وه تووشی تو قانندن و سزای خوا مر قویی و مه تافین یکه کان ده بنه وه.

وینەى ژماره 21: خه ته نهى ئىسحاقى كورى ئىبراهيم؛ موزه خانهى ئىسرائيل، ئورشه ليم، دهورو بهرى 1300 زايينى¹

به پيچه وانەى ئەو گيڤرانه و باو و نووسراوانەى كه له پەيمانى كۆن و كتيبه پيرۆزه كاني ديكه دا سه بارهت به گه لى ئىسرائيل نووسراون، گيڤرانه و هيه كى جياواز له سه ر ئىسرائيليه كان، موسا و به تاييهت هۆكاره كاني په ره سه ندنى خه ته نه له ناو جووله كه كاندا هاتوو. ئەم گيڤرانه و ه جياوازه له كتيبي موسا و يه كتاپه رستيدا كه له سالى 1939 دا بلاو كراوه ته وه، به وردى شى كراوه ته وه، به لام له م كتيبه دا سه ر له خوینەر ناشپۆنين و ههروه ها نه وهى كه ئەم گيڤرانه و ه جياوازه لايەنى لاوه كيشى ههيه كه ناچتته ناو چوار چينه وى ئامانجى ئەم توژينه وه. هه ر بۆيه به كورتى باسى ده كه ين و بۆ ئەمانه تدارى هه ندى به شى سرنجراكيشى كتيبه كه به شپوهى راسته وخۆ ده گيڤرينه وه. فرۆيد له م كتيبه دا و پراى ناماژه به ميژووى ده ركه وتتى يه كتاپه رستى له ولاتى ميسر، نيدعا ده كا له ميژووى جووله كه دا دوو موسا ههيه: يه كه م موساى ميسريه كه به هۆى رزگار كردنى گه لى جووله كه له بنده ستى ميسريه كان، و نه وى ديكه موساى مه دينى بوو. ناوبرا و پنى وايه كه له قۇناغيكى ميژووويدا نامين هۆتپى چواره م خه لكى به ره و يه كتاپه رستى بانگهيشت كرد، به لام تووشى ناكامىكى نه خوازراو بوو و له ناو برا. فرۆيد ناماژه به وه ئه گه ره ده كا كه موسا

1- بروانه:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Isaac%27s_circumcision,_Regensburg_cl1300.jpg?uselang=fa .

یان یه کیک له خزمه کانی ئەم شایه بووه یان یه کیک له شوینکه وته سه رسه خته کانی بووه، به لام ئەوهی بۆ فرۆید گرینگه ئەوهیه که موسا میسری بوو نه ک جووله که. ئەگینا بۆ ده بی ئیسراییلیه دانیشتووه کانی میسر بۆ ئەنجامدانی کاریکی ناوا قورس هان بدات؟ نامانج له هه تاهه تایێ کردنی یادهوه یی میسر چیه؟ ئایا نه ده با هه وڵ و کۆششی موسا ئەوه بوایه که بیرو و لاتی به ندایه تی و کۆیلا یه تی له میسکی ئەوان بسپرته وه و خه فه تی رۆژانی رابردوو یان دابمر نیت؟ فیر کردنی خه ته نه کردن له لایه ن موسا به جووله که کان له گه ل گریمانه ی جووله که بوونی موسا ناته بایه. ئەگه ر موسا، به ده ر له نایین، خه ته نه شی فیری جووله که کان کردوه له به ر ئەوه بووه که موسا میسری بووه نه ک جووله که و ئەنجامه که ی ئەوهیه که نایینی موسا ره نگه نایینیکی میسری بووی، به لام نه ک نایینی باوی میسر. به پنی بۆچوونی ئەو جووله کانه ی که له گه ل موسا کۆچیان کردوه، ده با بۆ موسا رۆلی جیگره وه ی میسریه کانیان بگێرایه و نه ده با له هیه چ حاله تیکدا له میسریه کان که متر بان. موسا بریاری دا به پنی ته ورات بیانکا به "نه ته وه یه کی پیرۆز"، و وه ک نیشانه ی پیرۆزی، رپوره سمیکی داهینا که لاینکه م وای لی کردن که له گه ل میسریه کان یه کسان بن و به هۆی ئەوه شه وه له و گه له بیانیانه ی که میسر نامانجی کۆچ کردیان بوو جیا بکاته وه. به لام به پروای فرۆید، موسای میسری له دوای نازاد کردنی ئیسراییلیه کان له میسر له سه ر ده ستی ئەوان ده کورۆی و دوای یه کگرته وه، جاریکی دیکه ئیسراییلیه لیکه ه لبرآوه کان، هه ر یه که یان به شیک له بیرو و باوه رپه کانی خۆیان تیه لکیشی نایینی جووله که کرد، چونکه ئەوانه ی له میسره وه گه راونه ته وه زۆر باوه ریان به موسا هه بوو. یه کیک له و باوه رانه نهریتی خه ته نه بوو که رۆلێکی گرینگی له نایینی جووله که دا هه یه. به لام بۆچی ئەو که سانه ی که باوه ریان به موسا هه بوو، موسایان کوشت؟! ئەمه ئەو پرسیاره یه که فرۆید به پنی تیوریه ده روونشیکاریه کانی خۆی، بۆ وینه توتیم و تابۆ، له م کتیه دا هه وڵ دها وه لامی بداته وه. به لام باسی موسای میسری له میسریه کان جیا یه. ناوبراو به پینچه وانه ی هه لویستی ئیسراییلیه کان به رانه ر به موسا، زۆر هۆگری ده رپینی هه ستی وابه ستیه یی به خه لکی میسر نییه. هه ر بۆیه بۆ دانانی موسا له مه دین و کادیش و تیکه ل کردنی له گه ل زانای نایینی دامه زرینه ری نایینی یه هوه ده ست به کار بوون. ده با نهریتی خه ته نه وه ک هیما ی وابه ستیه یی به میسر بیاریژن، به لام سه ره رای هه موو به لگه رپوونه کان هه ولیان دا له ره پالدان ی به میسر جیا ی بکه نه وه. له سیفیری ده رچوون خالێکی نه پینی هه یه که به پنی ئەوه یه هوه له وه ی که بینی موسا وازی له نهریتی خه ته نه هیناوه تووره بوو و ژنه

مادینییه که ی به زوو خه ته نه کردنی، گیانی هاوسه ره که ی پرزگار کرد. ئەم گێرانه وه بۆ شاردنه وه ی راستییه کی پرونه. به گوێره ی ئیدعای فرۆید، ئەگه ری ئەوهش هه هیه ئەوه موسایه ی که لێره دا ناماده نییه منداله که ی خه ته نه بکا، موسای مه دینانه که هه یچ له بنه ماکانی میسر و خه ته نه نازانیت.

له شوینیکی دیکه دا فرۆید ره خه له په یمانی خودا له گهل ئیبراهیم ده گری و ده لێ: یه هوه داوای خه ته نه ی له ئیبراهیم کرد بۆ ئەوه ی بیته هیمای یه کیتی له گهل مندال و نه وه کانی باب و باپیران. ئەمه ساخته کارییه کی گه و جانه بوو. کاتیک ده یانه وه ی که سایه تی به که سیک بدن و خالیکی نه رینی بۆ دروست بکه ن، بابه تیکی تایه تی هه لده بژیرن که به ملیۆنان که سی تر لێ بیته شن [نه ریتی خه ته نه له شارستانییه تی میسر دا بۆ ماوه یه کی زۆر و له سنووریکی به ربلاودا ئەنجام ده درا]. کاتیک ئیسراییلییه ک له میسر بوو، ده با به چاوی برایانیک سه یری میسریه کانی بکر دایه که به هیمایه کی هاوشیوه ی هیماکه ی خۆی له گهل یه هوه یه کیان گرتوه. خه ته نه ی میسریه کان نه یده تواتی له چاوی ئەو ئیسراییلییانه ی که ده قی ته وراتیان نووسیوه بشادر یته وه و پپویست بوو به هه ر چه شنیک بێ نکۆلی لێ بکه ن. ئیمه چاوه رپی ئەوه ناکه ین که ئەفسانه و ئوستوره ئاینیه کان به وردی و به وریایه وه گونجاوی و په یوه ندیی لۆژیکی ره چاوه بکه ن که نه کا به بێ ئەوه، هه ستی جه ماوه ر له کرده وه ی خودایه ک بریندار بێ که هه تا چه ندین سه ده پاش واژۆی گریه ستی یه کیتی له گهل باب و باپیرانی به نی ئیسراییل [نامازه بۆ په یمانی خودا له گهل ئیبراهیم سه باره ت به خه ته نه]، وازی له بیر هینانه وه ی خه ته نه به هاوبه شه کانی ده هینی بۆ ئەوه ی له نا کاو دووباره بۆ منداله کانیا ن ده ربیرن. سه رسوور هینه تر ئەوه یه که بینین که ئەم خودا وه نده له نا کاو نه ته وه یه ک بۆ خۆی هه لده بژیری و راید هه گیه نی که خودای ئەوانه. ئەم بابه ته حاله تیکی ناوازه له میژووی ناینی مرؤفایه تییه. له شوینه کانی دیکه دا خودا و خه لک لیکدانه پراون و نه مریکی تاقانه پیک ده هینن. وه ک ده زانین زۆر جار وا پیش دی که گهل یک خودایه کی نوێ هه لده بژیری، به لام خودا هه رگیز نه ته وه یه کی نوێ هه لنا بژیری. " (فرۆید، 1348، ل 3839)

به هۆی هه له ی زه مه نه شیوی و گۆرینی میژوو و کات ناتوانین سه باره ت به ناینه کان و ههروه ها هه موو جوړه بیر کردنه وه و به ره مه مه به رحه قه کانی مرؤف دادوهر یه کی دروست بکه ین. زمانی گوتار له کتیبه پیرۆزه کاندایه زمانیکی هیمایی و ره مزیه و نیشانه جهسته یه کان بۆ نزیک بوونه وه له زه ینه و هه لقولاوی سه رده می خۆیه تی که له ناو

به سستی نیوستورده دا دروست بووه و دواتر چووه ته ناو نایینه کانه وه.

ره خنه گرتن له کارداکانی خه ته نه له روانگهی نایینه ئیبراھیمییه کان و نایینی جووله که

به و چاو خشانده نی که بو ناراسته ی نایینه ئیبراھیمییه کان و نایینی جووله که سه باره ت به خه ته نه بوومان، بو مان درده که هو ی که له روانگهی ئه م نایینانه وه، له گه ل ئه وه ی خه ته نه به هیمای شوناسی نه ته وه یی و نایینی داده نری، فاکته ری کیشه بو جیا واز بوون، به جوړیک که به دابه ش بوونی دوو فاقه یی له م نایینانه دا، مرؤفه کان بو سهر دوو به شی خه ته نه کراو و خه ته نه کراو پو لینه ندی ده کری ن و به و پییه ی که له بهر ئه وه ی خه ته نه له م نایینانه دا به لگهی سه لماندنی وه فاداری و وابه سته یی به نه ته وه و نایینه، له روانگهی ئه وانه وه خه ته نه کراوه کان گو پراپه ل و پابه ند به نایین و نه ته وه ی خو یانن و تیکه ل به جشاک ده بن. به پیچه وانه وه ئه و که سانه ی خه ته نه کراون به یاخیبووی نامو ناوزده ده کری ن و له لایه ن نه ته وه و نایینه که یانه وه ده تاری ترین و ته نانه ت هاوسه رگیری و زه ماوه ند کردن له گه ل ئه مانه شهرمه زار ده کری ت. که واته، ئه م پرؤسه ی جیاکاری و دابه ش بوونه دوو فاقه ییه، ده بیته هو ی تاریان و په راو یزخرانی که سانی خه ته نه کراو له لایه ن گروپی نایینی و نه ته وه ییه وه و ئه مه ئه ویتری سازی لی سه وز ده بی که یه کیک له میکانیزمه کانی ده سه لاتی تاری نه ره. بیگومان میکانیزمه کانی وه درنه ان و به ئه ویتری کردن که سانی خه ته نه کراو وه ک ئه ویتریه کی گلاو و نا پاک و پاتو لپیس ده ناسپین که ده بی له که سانی خه ته نه کراو جیا بکری نه وه و به م شیوه پرؤسه ی تارانن به رده وام ده بی ت.

یه کیکی دیکه له کارداکانی خه ته نه، له روانگهی ئه م نایینانه وه ئه وه یه که له ریگهی به سنووردار کردن و کو نترؤل کردنی ئاره زووی سیکیسی پیاوان به هو ی خه ته نه وه پیاوان به ره وشت بن و داو پتپاکی و وه فادار بوونیان به هاوسهر و بنیاتی خانه واده ده سته بهر بییت. واته خه ته نه پیوه ری تیر کردنی ئاره زووه سیکیسیه کان له ناو خیزان و دنده ان بو پیکه پینانی بنه مال و ره ت کردنه وه ی په یوه ندی سیکیسی له دره وه ی چوار چپوه ی هاوسه رگیری و بنیاتی خانه واده یه که هه لبت خه ته نه نه یوانیوه له گوړه پانی راس ته قینه ی ژبانی تاکه کان و هاوسه ره کان ئه م کاردایه ی هه بی ت. له لایه کی تره وه ئه م نایینانه بو با شتر کردنی سروشت و هاوسه نگی نیوان جه سته و زهین خه ته نه به فاکته ریکی کارا ده زانن و به و پییه ی که پنداگری له سهر ئه وه ده کری که له ریگهی خه ته نه کرانه وه که سایه تیی جینده ری ژن و پیاو به گووران و ته واهو ته تی ده گا وه ک نامانچیک له توانای زک و زا دره وانن.

بە پێداچوونەوه بەم کاردايانەي کە باسماڻ کردن دەتوانين بە پرووني لەوه تيبگهين کە ميکانيزمگهلي وهکوو جياوازابوون، دابهشبووني دووفاقهيي لە سەر بنه مای پاکی و گلاوی، ئەو تيريسازی و تاراندين، شوناس بەخشي نەتەوهيي و ئاييني، بەرپه وشت کردن، کۆنترۆل و سنووردارکردني ئارەزووی سيکسي، جەخت کردن لە سەر گوراني کەسايه تيبی سيکسي و ڕهگه زي، پیکهينانی خيزان و توانای زاووزی، هەر هه موويان بەشپک لەو ميکانيزمي دەسه لاته ن کە ئايينه کان وه کاردای نەشته رگه ريبی خه تەنه سهيري ده کەن و له ڕيگه ي ئەمه وه بهردهوام تاکه کان بۆ خه تەنه کران دنه ده دن و خه تەنه نه کراو ئيدانه ده کەن و ده يتارينن. کەم کردنه وه و کۆنترۆل کردني ئارەزووی سيکسي ده بيتته هۆی هانداڻ و ڕازی کردن، کە ده توانی له پيوه ندي له گه ل ئابووريبی سياسي سه رمایه داری و سيکسواليته له بهر چاو بگيری و له لايه کي ديکه شه وه زاووزی وه ک شيوازی کۆنترۆل کردن له قه لهم ده درئ کە له ده قی سياسه تداڻانی ڕيکخستنی چه شيمه تدا شيواي تيرامانه.

دزايه تي نيوان لايه نگران و دژبه رانی خه تەنه له ئاييني جووله که

له گه ل تيبه ربووني زه مەن و له سه ده ي 18 و 19 دا که ره خه نه له هه نديک داب و نه ريت و باوه ري ئاييني ڕووبه رپووي ئاييني جووله که کرا و ئەمه ش ده يتواني گه لي جووله که - که هه تا ئەوسا خۆيان به گه لي هه لپژيردراو ده زانی و له هه ندي قۇڻاغی ميژووييدا جيابوونه وي ئەوانی له نه تەوه ناجووله که کانی لئ کە وتبووه وه - بۆ ژيان و په يوه ندي له گه ل شوينکه وتواني ئايين و بزوتنه وه هزريه کانی ديکه هان بدات.

بزافي ڤيفۆرمخوازي جووله که بزوتنه وه يه کي نوڤخواز بوو که له کۆتايي سه ده ي 18 و دوای دروستبووني سه رده مي ڤۆشنگه ري سه ري هه لدا. پيشه نگی بزوتنه وه ي ڤۆشنگه ريبی جووله که له ولاتی ئەلمانیا موسا مه ندلسۆن¹ بوو. ئەم بزوتنه وه له ناو جووله که کاندا به "هيسکالا"² (ڤه وتی ڤۆشنييری جووله که) به ناوبانگ بوو و هاوکاره کانی مه ندلسۆن به وه ي که هيسکالايان کرد به دروشمی فه رمیي خۆيان، ناو خۆيان نا "مسکيليم"³ (سليمانی، 1394، ل 139). مسکيليم بۆ ژيرانه پيشانداڻی جووله کايه تي له جيهانی مۆديرندا، به عه قلانی زانیی هه ر بابه تیک، هه ر به شیکي ئيمان

1. Moses Mendelssohn 3 .

2. Haskalah

3. Maskilim

که عقل نه‌توانیایه بیسه لمینې، قبولیان نه‌ده‌کرد و له ژیر کاریگری نه‌م روانگه‌دا، شویکه‌وتووانی مسکلیم پشتیان له هه‌ندیک بیر و باوهری نهریتی نایینی جووله‌که وه‌کوو باوهر به سهرتری و نه‌توایه‌تی جووله‌که و شتی له‌م چه‌شنه، هه‌ل‌کرد. ته‌نانه‌ت هه‌ندیکیان وه‌حیانی بوون و نه‌وپه‌رسروشتی بوونی کتیبی پیروزی ته‌ورات و ته‌لموودیان رت کرده‌وه و به‌شیک له فهرانه‌کانی نه‌م کتیبانه‌یان قبول نه‌ده‌کرد یان رت‌تان ده‌کرده‌وه. بۆ وینه‌ یاسا‌کانی کتیبی پیروز سهاره‌ت به خوراکیان ر‌چاو نه‌ده‌کرد، وه‌ک له کتیبی پیروزدا هاتووه "گۆشتی به‌راز مه‌خون"، به‌لام نه‌وان ده‌یان‌خوارد و بۆ پاساوه‌ینانه‌وه‌ی کاره‌که‌یان ده‌یانوت نیمه ناتوانین و لا‌میکی قنیات‌کهر بۆ نه‌م پرسپاره‌ بدوزینه‌وه که بۆچی ده‌بی‌ملکه‌جی فهرانه‌کانی رژی‌می خوراکیی "کاشیر"¹ بین. ته‌نانه‌ت زوریک له ریفورم‌خووازی جووله‌که‌ رژی شهمه‌یان به هه‌ند وهر نه‌ده‌گرت.

یه‌کیک له خاله‌ گرینگه‌کانی نه‌م چاک‌سازییانه‌ یه‌کسانی جینده‌ری له نایینی جووله‌که بوو که رووداوی سهرتری لی‌ که‌تووه‌ که ده‌توانین ناماژه به هه‌لبژاردنی ر‌جینا جۆناس² و سالی پیروزاند³ وه‌ک یه‌که‌م ژنانی خاخام به‌ ریز له سالانی ۱۹۳۵ و ۱۹۷۲ له کۆمه‌لگه‌ی جووله‌که‌کانی نه‌لمان و نه‌مریکا بکه‌ین.⁴

له‌م نیوه‌نده‌دا خه‌ته‌نه‌ش یه‌کیکی دیکه‌ له‌و باب‌ه‌تانه‌ بوو که جووه‌ چاک‌سازيخووازه‌کان قسه‌یان له‌ سهر کرد. وه‌ک پیشتیش ناماژه‌مان پی‌ کرد، خه‌ته‌نه‌ په‌یمانیک بوو له‌ نیوان خودا و ئیبراهیم و به‌تابیه‌ت له‌ نیوان خودا و باوهر‌داران که سهر‌پیچی کردن له‌و فهرانانه‌ ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ری مه‌رگی مووسای لی‌ ده‌که‌و‌یته‌وه. هه‌روه‌ها پیشتیش باس له‌وه‌ کرابوو که جووله‌که‌بوون له‌ دوو توخم پیک دی‌ که نه‌بوونی هه‌ر یه‌که‌یان وه‌ک ده‌ر‌چوونی تاک له‌ نه‌ته‌وه و نایینی جووله‌که‌بوو؛ یه‌کیکیان "چاره‌نوس" و نه‌وی دیکه‌یان "ئیراده‌یه". توخمی چاره‌نوس جووله‌که‌زاده‌بوونی تاکه‌ که هه‌لبه‌ت له‌ حاله‌تیکدا قبوله‌ که تاک هه‌م دایکی و هه‌میش باوکی جووله‌که‌ بن و توخمی ئیرادی خه‌ته‌نه‌کرانه‌ که نه‌م ئیرادی‌بوونه‌ پنه‌وری ملکه‌جی بۆ یه‌هوه‌یه⁵. واته‌ نه‌نجامنه‌دانی نه‌م نه‌رکه‌ نایینییه‌ نه‌ک هه‌ر به‌ یاخی‌بوون

1- (Kasher) خوراکي مؤله‌تپندراو له نایینی جووله‌که‌دا؛ حاله‌لای شه‌ری.

2. Regina Jonas
3. Sally-Jane Priesand

4- بر‌وا‌ه:

https://en.wikipedia.org/wiki/Regina_Jonas.

5- یه‌هوه‌ ناوی تابه‌تی خودا له‌ زمانی عبیرییه‌ ناویک که به‌ پی‌ ته‌ورات له‌ کاتی مووسا، خودا نه‌م ناوه‌ی له‌ خۆی ناوه‌. نه‌م ناوه‌ پینج‌هزار و 410 جار له‌ په‌یمانی کۆندا هاتووه‌.

بەلکۆو بە دەرجوون لە ئایینی جوولە که لە قەلەم دەدریت. لە سەدەى نۆزدهه مەدا بوو که لە ولامى خەتەنەنە کردنى مندالى جوولە که ريفورمخوازه کان، برۆاکردن بەم بابەتە گرینگە که رینگری لە خەتەنە وەک رەت کردنە وەى جوولە که بوونە لە لایەن خاخامە نۆرتۆدۆکسە کانە وە زیاتر پەرهى پى درا.

لایەنگرانی خەتەنە پیمان وایە هیچ جینگرە وەیه ک بۆ ئەم نەشتەرگەرییە بوونی نییە و خەتەنە وەک کردە وەیه کی فەرەهنگى - ئایینی لە ئایینە که یاندا دیتە هەژمار. هۆکاری بەردەوام بوونی خەتەنە زۆرن که گرینگترینە که یان ئەمانەن:

- نیشانە یەکی جەستە یی گرینگە که پەیمانی نیوان پیاوان و خودایە.

- پەیمانی گۆشت وەک پەیمانی دل وایە. بەرپیتست وە کوو بەشى ناپیویستی میوه یە، وەک چیلە که یەک که بە سیووه بە ستراو ته وە که لە قوئاغیکی زەمەنیدا گرینگ بووه، بەلام دواجار بەشیک لەو میوه نییە.

- خودا خاوەنى جەستە یە و ئەویش فەرمانى خەتەنە کردنى داوه.

- جۆره وەفاداریه کی قولل بۆ باب و باپیرانى مرؤفه.

- داپەرپکی میژوویه که پیاوه خەتەنە کراوه کان بە باب و باپیران و هاوتە مەنە کانیا نە وە

دەبەستیتە وە.

- نیشانە یە کی فەرەهنگى و فیزیکیه که وەک رەمزە.

- هەستی وابەستە یی دروست دەکات.¹

جگه لە حاله ته ئاماژه پیکراوه کانی پشتیوانی له خەتەنە، پیویستە ئەو هەش بزانی که جوولە که کان لە سەر جیبه جی کردنى کاروباره کانیا ن زۆر پنداگرن و لەوانه یە ئەمەش وای کردبێ که دژایه تی چاکسازە (موهیل) جوولە که کان بکەن. بەتایبەت سەبارەت بە خەتەنە کردن پیویستە خەتەنە چی که سیکی جوولە که بێ و بە پپی هەندیک لیکۆلینە وە لە ئیسراییل، خەتەنە ی نەریتی کارى سەرەکی موهیلە² جوولە که کانە (یگان، ۲۰۰۶: ۴۴۲). بێگومان، بەو هەیه که خەتەنە بە ناپیویست و واجب سەیر نە کرێ، رەنگە کاریگەری له سەر بارودۆخی نابووری ئەوان دابنێ و بیانخاتە ژیر گوشاره وە. رۆنالد

1- رپۆرەسمی خەتەنە کردن، بەرواری دەستگە یشتن 1399/3/30 بەردەستە

<https://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/jewish>

2- موهیلە کان ئەو که سەنەن که لە لایەن جوولە که کانە وە بۆ ئەنجامدانی خەتەنە راهینایان پیندە کرێ و هەندێ جاریش لە هەمان ئەو پیشانە ی که پە یوهندییان بە رپۆرەسمی ئایینە وە هەیه کار دەکەن.

گۆلدمن¹ (2016)، دهر وونناسی خه لکی بۆستۆن، پیی وایه ئه خلاقیاتى به ها جووله که بیه کان له سهرووی تیوری و هۆکاره کانن. ناوبراو له دريژدها زيادی دهکا و دهلی ریژه به کی زوری جووله که کان منداله کانیاں به هۆکاری کۆمه لایه تی نه ک نایینی خه ته نه ده کهن، چونکه به شیوه به کی گشتی جووله که کان نایین په روهر و ناگاداری بابه تی نایینی نین و نه مهش واده کا که له مهر نایینی جووله که شتیکی ئه وتۆ نه زانن و نه مهش به هۆی بابه تی فهره نگییه که ده زی کردووه ته ناو بییر و باوهر و روانگه و مانه وهی شوناسی جووله که وه. ناوبراو له کۆتاییدا ده لی: "زۆر کهس پییان وایه پیاوان بۆ ئه وهی بینه جووله که ده بی خه ته نه بکرین، به لام ئه مه دروست نییه و به گویری ئینسایکلۆپیدیای یه ههودا، ههر مندالیک که له دایکیکی جووله که له دایک ده بی جووله که یه، جا چ خه ته نه کرابی و چ خه ته نه نه کرابیت." ههروهها روانگه یه کی دیکه شی هه بوو که خه ته نه ی به نه رییتیکی بهر په رانه و گۆشه گیر خواز² ده زانی (جانسون، 2010). بالی توند په وی بزوتته وهی ریفۆرمخواز نیدعای ئه وهی ده کرد که جووله که یه کی خه ته نه نه کراو له هه موو په رووه که وه جووله که یه و ده بی ئه م کاره قه دهغه بکریت (سلیمانی و موسوی، 1394). هه ندیکی تر جهخت له سه ر ئه م بابه ته گرینگه ده که نه وه که به پیچه وانیه ئه و باوهر په باوهی که خه ته نه په یمانیکی ده ره کی له گه ل نایین و فهره نگی جووله که کانه، شوناسی جووله که له دایکه وه بۆ مندال ده گوازیته وه.

بزوتته وهی ریفۆرمخوازی که لایه نگری نازاد نه ندیشی له نایین و کۆمه لگای جووله که بوو، جهختی له سه ر ئه وه ده کرده وه که ده بی له تیوان نهریت و شیوازی ژیا نی مؤدیپن و فهره نگی نو ی سازانیک دروست بییت. لایه نگرانی ئه م بزوتته وه به پشتبه ستن به م بییر کردنه وه له بابه ته کانی وه کوو هاوسه رگیری له گه ل بیانییه کان، ته لاق، خه ته نه، رپۆره سمی قبو ل کردنی گه نجان و هاوشپوه کانی، لیکدانه وهی نو ییان خسته په روو که له گه ل روانگه نه ریتییه کان فه رقی هه بوو و یه هوودیه تیان په روو په چالنجگه لیک کرده وه که له زۆر به ی ئه م بۆ چوونانهدا، کاریگه ریی کۆمه لگا مه سیحیه کانیاں پیوه دیار بوو. ده رکه وتتی ئه م چاکساز بیانه تا راده یه ک بووه هۆی ئه وهی سکۆلاریزم له ناو جووله که ریفۆرمخوازه کاندا په ره بستییت (هه مان). هه لبهت ئه م نه رمی نواندن و گۆرانکارییه

1. Ronald Goldman

2. لیره وده و شهی exclusionary به کار هینرابوو که ده توانین له دژی روانگه ی شوناس به خشبوونی خه ته نه له روانگه ی جووله که کان سهیری بکهین.

پیکه وه له په یوه نندییه کی دیالکتیکیدا کاریان کرد و تهواوکه ری یه کتر بوون. رووبه رووبوونه وه یه هوودییه ته له گهل دنیا ی مودپرن و ولامنه دهرنه بوونی نهریته دپرنه کان بو خواسته نوپکانی کومه لگا، په ره سه نندنی سکولاریزم، بی که لک بوونی ناموزه نایینی و فهره نگییه کونه کان، سه ره لدان ی بیروکه ی نو ی و خو به دوورگرتن له توندوتیژی و هتد، هه موویان بوون به بنه مای چاکسازی که له پرۆسه ی تهواوکه ری دوولایه نه و سه رکه وتندا کاریگه رییان له سه ر یه کتر هه بوو.

له لایه کی تره وه ره خه گرانی خه ته نه پیمان وایه به پیی دهقی راشکاوی ته ورات گۆرین یان دهستکاری کردنی جهسته ی مروّف قه ده غه یه و ههر بۆیه پنیویسته به گومانه وه سه یری خه ته نه بکریّت. بهو پنییه ی که خه ته نه برین و نیشانه دارکردنی نه ندای زاوزییه که واته نه م ئیدعایه دژی نه م نه شته رگه رییه میژوووییه و ناچیته ناو بازنه ی به ها و یاساکانی جووله که وه، له راستیدا به پیی روانگه ی دژبه رانی خه ته نه، خه ته نه به مانای دهستکاری کردنی جهسته و هاوتای داغ کردن یان دیاری کردنی جهسته یه که پیچه وانیه ی ناموزه کانی نایینی جووله که یه که هه میسه دهستکاری کردنی جهسته یان گۆرینی به ههر شیویه ک شهرمزار و رت ده کاته وه. له م نیوانه دا روانگه ی میانه ره ویش هه بوون که خه ته نه نه کرانیان به هاوتای دهرچوون له کومه لگای جووله که نه ده زانی، له ناویاندا ده توانین نامازه به روانگه ی هاییم¹، خاخامی نورتودؤکس بکه ین، که پیی وا بوو له شه ریعه تی جووله که دا (هه له خا) سه باره ت به خه ته نه هیچ ناچاریه کی له نارادا نییه و که سی خه ته نه نه کراو ره نگه نه توانی له رپوره سمی قوربانیدا به شداری بکا به لام نه م خه ته نه نه کرانه په یوه ندی پیروزی نه و له گهل کومه لگای جووله که کان هه لئاوه شپینیتته وه. له راستیدا له روانگه ی که سانی لایه نگری خه ته نه، نه شته رگه ری خه ته نه نه توانه وه ی تاک له ناو کومه ل و ملنه دان به خه ته نه تاریتران و بیه ش بوونی تاک له به شداری کردن له رپوره سمگه لی نایینی وه کوو قوربانی کردنی لی ده که ویته وه و نه م تاریتران و بیه شپینیه به هوی خه ته نه نه کردن و نافه رمانی له ناست ناموزه کانی نایینی یه هوودییه ت وه کوو سزا و تمبب کردن وایه. هاییم له دریژه دا ده لی: نه گهر که سیک گه یشته ته مه نی خه ته نه کران و خو ی خه ته نه نه کا، نه وا شایه نی سزایه (بییه ش بوون له به شداری کردن له چالاکیه نایینییه کان)، ههر وه ک چۆن نه و که سانه ی که گوشتی حه رام ده خو ن یان یاساکانی رۆزی شه مه پشتگو ی ده خه ن نه وانیش نه م سزایه ده یانگرتته وه. هه ندیکی دیکه ش وه کوو

بیرمه ندانی مسکلیلم، خه ته نه یان به هی شهریعه تی مووسا نه ده زانی و به هی حه زره تی ئیبراهیمیان له قه له م ددا و هه لوه دای لیکدانه وهی دوو باره ی ئەم په یمانه ی ئیبراهیم بوون بۆ نه وهی به زمانیکی مه عنه وویی په تی خه ته نه تاوتوی بکه ن. به لام نه وهی له بابه تی خه ته نه دا له نایینی جووله که دا گرینگه نه وه به که ئەم نهریتی خه ته نه به ژنان ناگرته وه. به بر وای کۆهین¹، نه گهر خه ته نه کردنی پیاو به ره مزی پیوستی جووله که بوون بزانی، دهی له م نیوه نه دا پۆلی ژیانی چیه؟ نایا ژنان ده توانن وه ک جووله که له قه له م بدرین؟! و نه گهر خه ته نه نه کرانی ژنان به م نه نجامه مان بگه یینی که خه ته نه کران بۆ جووله که بوون فاکته رپکی گرینگ نییه، نه وا پۆلی خه ته نه چیه؟ ده یینین له یه هوودییه تیشدا به هزی نه بوونی راشکاوی و شه فافیه ت سه بارت به بواری خه ته نه وای کردوه که ته فسیر و حوکمی جیاواز و هه ندیک جار لیکدژ و دژواز په ره بستینی و بر واداران له کاروباری نهریتی و هه لسه که وتی نۆر مداردا تووشی چالنجیکی زۆر بینه وه که هه ر ئەم زهمینه ده توانی یه کپارچه یی کۆمه لایه تی له ناو راپه رینه ره ده ره نه نگیه کان تیک بدات.

جگه له وهش نه نجامه ندانی نه شته رگه ربی خه ته نه کاریگه ری له سه ر لایه نه کانی تری ژیانی جووله که کان داناوه و هه ندی جاریش ناهیلێ گروپه جیاوازه جووله که کان له گه ل یه کتردا رپک بکه ون. جووله که دژ به ره کانی خه ته نه که هه لوه دای دانانی به دیل بۆ رپوره سمی خه ته نه ن، هه ندیک جار رپوره سمی ناولینان بۆ مندالان² وه ک به دیلیک بۆ رپوره سمی خه ته نه هه لده بژیرن. ئەم جوړه رپوره سمی ناولینانه که به بی خه ته نه کردن به رپوه ده چی، پیی دهوتری "بریت شالو"³. ئەم رپوره سمه ده رفه ت به و دایک و باوکه جووله کانه ی که دژی خه ته نه ن ددا که به م شپوه پیشوازی له کچه تازه له دایکی بووه کانیان بکه ن. له لایه کی دیکه وه هه لو یستی دژ به خه ته نه هه ر به وه کۆتایی نایه و کۆمه لگه جووله که کانیسی گرتوه ته وه. بۆ نمونه رپوره سمی نوئی "گیور"⁴ پرۆسه یه که که له نایینی جووله که دا بۆ هاته ناوه وهی بیانییه کان بۆ ناو ئەم رپوره سمه له نا هه نگیکدا نه نجام ده دریت. ئەم پرۆسه بۆ جووله که نهریتخوازه کانیس به رپوره سمی وه کوو غوسلی پیروژ و خه ته نه نه نجام ده دریت. تازه جووله که کان "گیر"⁵ بهر له خو شۆردن ده بی رپوره سمی خه ته نه ش نه نجام بده ن. به لام به و پییه ی که جووله که ی ریفۆرمخواز وازی له خو شۆردنی

1. Cohen
2. Naming ceremony
3. Brit Shalo
4. Giyyur
5. Ger

ژیر ئاو هیناوو و وهک مهرجیککی ئایینی خه‌ته‌نه نه‌نجام نادا، پرۆسه‌ی ئهم رپۆرپه‌سمه نوێیه له لایهن جووله‌که‌ که‌ونه‌په‌رسته‌کانه‌وه و یان ته‌نانه‌ت جووله‌که‌ مه‌حافزه‌کاره‌کانه‌وه به‌ فه‌رمی نه‌ناسراوه و نه‌ندامانی ئهم دوو گروپه له‌گه‌ل جووله‌که‌ ریفۆرم‌مخاوزه‌کان هاوسه‌رگیری نا‌که‌ن (یگان، ۲۰۰۶). له‌ هه‌ندیک کتیبی پیرۆزدا ئاماژه به‌ د‌ل و گوێ و ده‌می خه‌ته‌نه‌کراوه‌کراوه، به‌لام خه‌ته‌نه‌کردنی ئه‌و به‌شانه‌ی جه‌سته‌مانای چیه‌؟ هه‌روه‌ها له‌ په‌یمانی کۆنیشدا گیرانه‌وه‌ی له‌م چه‌شنه‌هیه‌که‌ له‌ درێژه‌دا تاوتوێ ده‌کرین.¹

له‌ کتیبی ئیرمیای پیغه‌مبه‌ردا سیفه‌تی خه‌ته‌نه‌کراوه‌بوونی د‌ل وه‌ک سه‌رکۆنه‌کردن خراوه‌ته‌ پ‌ال به‌نی ئیسراییل:

خودا ده‌فه‌رمووی رۆژانیک دین که‌ خه‌ته‌نه‌نه‌کراوه‌کان له‌گه‌ل خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان سزا ده‌ده‌ین؛ واته‌ میسر و به‌هوودا و ئه‌دۆم و به‌نی عه‌موور و موواب و ئه‌وانه‌ی گوشه‌ی موویان ده‌تاشن و له‌ بیاباندا ده‌ژین، چونکه‌ هه‌موو ئهم گه‌لانه‌ خه‌ته‌نه‌نه‌کراوان و هه‌موو خانه‌دانه ئیسراییلییه‌کان د‌لیان خه‌ته‌نه‌نه‌کراوه.

له‌ "سه‌فه‌ری دووانه (تشیه)" (یه‌کیک له‌ کتیبه‌کانی ته‌ورات)، و‌یرای ر‌وون‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و په‌یمانه‌ی که‌ هه‌زه‌تی مووسا به‌ فه‌رمانی خودا له‌گه‌ل ئیسراییلییه‌کان به‌ستوو‌یه‌تی، هاتووه:

و‌یه‌هوه، خودای ئیوه، د‌لی ئیوه و د‌لی نه‌وه‌کانتان خه‌ته‌نه‌ده‌کا بۆ ئه‌وه‌ی خوداکه‌تان به‌ د‌ل و گیان خۆش بووی، و زیندوو بم‌یننه‌وه.

یان له‌ هه‌مان کتیب و شوێنیکه‌ دیکه‌شدا بۆ به‌نی ئیسراییلییه‌کان هاتووه:

که‌واته‌ غه‌لافی د‌لتان خه‌ته‌نه‌بکه‌ن و چیتر سه‌رپ‌یچی مه‌نوین.

دیاره له‌م ده‌سته‌واژه‌دا ده‌سته‌واژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی د‌ل بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی د‌ل له‌ گ‌لابی کفر و ر‌ازاندنه‌وه‌ی د‌ل و ده‌روون به‌ کار هاتووه. ئهم باب‌ه‌ته‌ له‌و د‌یرانه‌ی که‌ له‌ کتیبی ئیرمیای پیغه‌مبه‌ر و "سیفری لافیان" (یه‌کیک له‌ کتیبه‌کانی ته‌ورات) هاتووه به‌ ر‌وونی ئاشکرايه:

ئهی پیاوانی یه‌هوودا و دانیش‌تووانی ئۆرشه‌لیم، خۆتان بۆ یه‌زدان خه‌ته‌نه‌بکه‌ن و غه‌لافی د‌لتان فری بد‌هن. نه‌کا تووره‌ی من که‌ ئه‌نجامی ئاکاره‌ خراپه‌کانتان وه‌ک ناگرێک بل‌یسه‌ بسینێ و که‌س نه‌توانی بیکووژنیتته‌وه.

یان له‌ سیفری لافیاندا هاتووه:

1- ئهم باسه‌ هه‌تا کۆتایی ئهم به‌شه‌ له‌م وتاره‌ وه‌رگیراوه: قراپی، علی‌قلی، دل‌های ناپاک: تحقیقی دربارمه‌ عبارت قلوبنا غلف، مجله‌ ترجمان وحی، سال پنجم، شماره‌ اول، 1380، ل 4-25.

هر له بهر ئەم هۆکارهش دژی ئەوان هه‌لسوکه‌وتم کرد و هه‌تایانمه ناو خاکی دوژمنه‌کانیان. که‌واته ئەگەر دل‌ه خه‌ته‌نه‌که‌راوه‌کانیان خاکه‌پرا‌بی و سزای گوناچه‌کانیان قبو‌ل بکه‌ن.

له‌ کتیبی‌ حه‌زه‌قیلدا "نامۆکان"، واته‌ که‌سانی‌ ناجووله‌که‌ به‌ "دل‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو و گوشت‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو" ناو‌ ده‌برین:

چونکه‌ ئیوه، نه‌یارانی‌ دل‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو و گوشت‌ خه‌ته‌نه‌که‌راوتان هه‌تایه‌ حزووری‌ من، بۆ‌ ئه‌وه‌ی‌ ماله‌ که‌م‌ پیس‌ بکه‌ن و کاتیک‌ ئیوه‌ خواردنی‌ من، واته‌ چه‌وری‌ و خوینتان‌ تێپه‌راند، ئەوان، جگه‌ له‌ هه‌موو‌ گلاوی‌ و قیزه‌و‌نییه‌ کانتان، په‌یمانی‌ منیان‌ شکاند.

یان له‌ شو‌ئێکی‌ تری‌ ئەم‌ کتیبه‌دا هاتووه‌:

خودا، به‌هوه، ده‌فه‌رموو‌ی: هه‌یچ‌ نه‌یاریکی‌ دل‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو و گوشت‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو له‌ ناو‌ هه‌موو‌ ئەو‌ نه‌یارانه‌ی‌ که‌ له‌ ناو‌ ئیسراییلییه‌ کاندان‌ نابێ‌ بێته‌ په‌رستگه‌ی‌ من.

دیسانه‌وه‌ له‌ کتیبی‌ ئە‌شعیای‌ پینغه‌مبه‌ر به‌م‌ شێوه‌ باس‌ له‌ رزگار‌کردنی‌ به‌یتلمه‌قه‌ده‌س‌ و بنیاتانه‌وه‌ی‌ که‌راوه‌:

هۆ‌زایۆن‌ راپه‌ره! له‌ خه‌وه‌ هه‌لسه‌ و قو‌لی‌ مه‌ردایه‌تی‌ هه‌لماله‌! ئە‌ی‌ شاری‌ ئۆرشه‌لیمی‌ پیرۆز، جله‌ جوانه‌کانت‌ له‌ به‌ر، بکه‌، چونکه‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو و نا‌پاکه‌کان‌ نایه‌نه‌ ناوته‌وه‌.

خه‌ته‌نه‌که‌راوی‌ جیا‌ له‌ وه‌ی‌ سیفه‌تی‌ دل‌ه، ده‌توانی‌ سیفه‌تیک‌ بۆ‌ گو‌ی‌ و ده‌میش‌ بی‌، وه‌ک‌ له‌ کتیبی‌ ئیرمیا‌ی‌ پینغه‌مبه‌ردا هاتووه‌:

ئه‌وانه‌ کین‌ که‌ قسه‌م‌ له‌ گه‌ل‌ کردوون، شایه‌تی‌ بده‌م‌ بۆ‌ ئه‌وه‌ی‌ بتوانن‌ بژنه‌ون. ها! گو‌ییان‌ خه‌ته‌نه‌ که‌راوه‌ بۆ‌یه‌ ناتوانن‌ بژنه‌ون. ئیستا‌ وته‌ی‌ خودا‌ به‌ لایانه‌وه‌ شووره‌یه‌ و پێیان‌ خو‌ش‌ نییه‌.

بۆ‌ تێگه‌یشتن‌ له‌ گێڕانه‌وه‌ نامازه‌ پیکه‌راوه‌کان‌ و وه‌لا‌مدانه‌وه‌ی‌ ئە‌و‌ پرسپاره‌ گرینگه‌ی‌ که‌ مه‌به‌ست‌ له‌ دل‌ی‌ خه‌ته‌نه‌که‌راو‌ چیه‌، پێویسته‌ له‌ چه‌مکی‌ خه‌ته‌نه‌کردن‌ له‌ ناو‌ ئایینه‌ ئیبراهیمییه‌کان‌ تێگه‌ین. پێشتریش‌ وترا‌ خه‌ته‌نه‌کردنی‌ کو‌ئه‌ندامی‌ زاو‌زی‌ پساو‌ په‌یمانیک‌ له‌ ئیوان‌ خودا‌ و ئیبراهیم‌ و نیشانه‌ی‌ به‌ندایه‌تی‌ و کو‌یلایه‌تی‌ خو‌ی‌ و هاوه‌له‌کانه‌ی‌ بۆ‌ خودا‌ بوو. دواتر‌ ئە‌م‌ نهریته‌ بۆ‌ گه‌لی‌ جووله‌که‌ زۆر‌ گرینگ‌ بوو و له‌ په‌یمانی‌ کو‌نیشدا‌ سه‌باره‌ت‌ به‌ کاتی‌ خه‌ته‌نه‌کردنی‌ مندالان‌ فه‌رمایه‌تیک‌ هاتووه‌ و به‌ پشتبه‌ستن‌ به‌ پروانگه‌ی‌ شوناسخو‌ازانه‌ ده‌وترا‌ که‌ ئە‌م‌ بابته‌ گرینگه‌ توانی‌بووی‌ بێته‌ خالی‌ جیاوازی‌ بۆ‌ ئیمانداران‌ و ئە‌وان‌ له‌ کافران‌ و بێباوه‌ران‌ جیا‌ بکاته‌وه‌. هه‌ر‌ بۆ‌یه‌ له‌ کتیبه‌کانی‌ په‌یمانی‌ کو‌ندا‌ هه‌ندیک‌

جار به کەس و نەتەووە ناچوووە کانیان وتوووە "خەتەنەنە کراو" و "گلاو". لە سیفری دەرچوون "خەتەنەنە کراو" بە مانای مەجازی بۆ "لیو" و لە سیفری لاقیان بۆ "میووی لێنە کراو" بە کار هاتوووە. بۆ یەکەم جار زاراووی "دلی خەتەنەنە کراو" لە سیفری لاقیان بە جوړیک بە کار هاتوووە کە مانای "یاخی بوون" و "سەرکێشی" لێ هەڵدەهینجریت. ¹ پاشان، زاراووی "خەتەنە کەردنی دل" لە کتیی پیرۆزی تەسنییه دوو جار بە جوړیک بە کار هاتوووە کە مانای "گوپرایەلی و ملکه چبوون و کۆلدان" ی لێ هەڵدەهینجریت. لە کتیی ئەشعیای پیغەمبەر وشە "ناپاک" وەک شیکاری و هاوواتایەک بۆ "خەتەنەنە کراو" بە کار هاتوووە. هەر وەها وایە دیارە لە کتیی ئیرمیای پیغەمبەر، "غەفلە" بە مانای "رێگر و بەر بەست" بە کار هاتیب و رەنگە بتوانین بڵین "گوئی خەتەنەنە کراو" گوئیە کە کە داخراوە و دەنگی حەق نایستیت. ئەگەر "خەتەنەنە کرانی گوئی" نیشانەی روالەتی ملنەدان بە پەیمانی خودا و قبولنە کەردنی نایینی ئیراهیم بێ، "خەتەنەنە کرانی دل" ناماژە بۆ کفر و ملکه چنەبوونی دەر وونە.

رەنگە دپری سەرکۆنانە ئیرمیای پیغەمبەر بۆ ئەم دۆخە دەر وونییە زۆرینە گەلی جوولە کە بێ:

چونکە هەموو ئەم گەلانە خەتەنە نە کراون و هەموو خانەدانە ئیسراییلییه کان دلیان خەتەنە نە کراوە.

ئەو مانایە کە لە دەقە کۆنە کەنەووە دەر دەکەوێ، لە دەقە نوێیە کانیشدا بە روونی دەبینریت. ئینسکلۆپیدیای ناکسفۆرد زاراووی "خەتەنەنە کراو" لە مانای مەجازی خویدا بە شتیک کە "لە رووی رۆحییەووە پاک نەبوو تەووە"، "بێ باوەر و کافر" پێناسە دەکات. ئینسکلۆپیدیای نووسینکی دیکە ئینگلیزی زاراووی "خەتەنەنە کراو سەبارەت بە دل و گوئی" بەم شێوە پێناسە دەکا: "لاساری لە گوینەدان، ملنەدان بە نامۆژەکانی پیغەمبەر، کفریک سەرسەختانە" (قراپی، ۱۳۷۰ی هەتاوی) لە نزایە کدا کە یەکێک لە قەشەکانی کانتری پیری نووسیویەتی هاتوووە:

پەر وەر بێنە کەم ئەم دلە وەکوو بەرد رەقەم، ئەم دلە درندەم، ئەم دلە خەتەنەنە کراوەم
 لێ بستینەووە و دلینکی نوێ، دلینکی بەخوریە و پاکم بێ ببەخشە!
 نووسەرێکی دیکە ی مەسیحی لە روون کردنەووی زاراووی "گوئی خەتەنەنە کراو" دەنووسێ:

گوئی خەتەنەنە کراو ناماژە بۆ رەت کردنەووی نامۆژەکان (ئیلایهیه کان) دەکا و دلێ

1- دپره کە بەم شێوەیە: "ئەگەر خەتەنەنە کراوە کە یان سەری نەوی بکا و سزای گوناخەکانی قبول بکا ...".

خه‌ته‌نه‌نه‌کراو ئامازه بو لاساری و سه‌ربزیوی ده‌کات.
 به پیتی ئەم به‌لگانه ده‌توانین ب‌لین "دلی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو" دلکی یاخی و سه‌رکیش،
 دلکی ناپاک و پیس بووه و چلکنی رۆخی و تووشبوو به نه‌خوشییه مه‌عنه‌وییه‌کانه،
 دلکی داخراو و که‌ر و و درنده‌یه که ژبانی مه‌عنه‌وی نییه.
 که‌واته له سه‌رتاسه‌ری ئەو ده‌قانه‌ی که له میژوودا ماونه‌ته‌وه، ده‌توانین ناته‌واوی و ئەو
 که‌موکورییه زمان‌ناسی و شیکاری و شرۆفانه‌ی که ئەنجامی ئەم ناته‌واوییه‌ن به‌دی
 بکه‌ین. بلا‌بوونه‌وه‌ی ئەو تیگه‌یشتنه‌ هه‌له و چه‌واشه‌کارانه وای کردوو که فه‌ره‌ه‌نگی
 توندوتیژی و بالاده‌ستی ته‌شه‌نه‌ بستینی و خه‌لکی ئەو کۆمه‌لگایانه به‌ در‌یژی میژوو
 ملکه‌چی بوون و به‌ هۆیه‌وه نالاندوویانه. به‌شیک له‌م شیواندن و چه‌واشه‌کاریانه
 به‌ره‌می ده‌سه‌لاتی پیاوسالاری شاروه‌ی ناو جه‌وه‌ری نایینه‌کانه و هه‌ندیکی دیکه‌ به
 بی‌ئوه‌ی خویان بیزانن به‌ پیتی جیه‌جی‌کردنی خواسته‌کاردایه‌کانی کۆمه‌لی پروادار به‌و
 نایینه‌نه، له ناو ئەو پیکهاته‌ی که له ژیر کاریگه‌ری هه‌ژمونی ئەم هیزانه‌دان، در‌یژه‌یان به
 نهریته تونداژۆکان داوه.

وینە‌ی ژماره 22: خه‌ته‌نه‌ی مندالکی ساوای جووله‌که¹

خه‌ته‌نه له نایینی مه‌سیحییه‌تا

له ناو نایینه ئیبراهیمییه‌کاندا مه‌سیحییه‌کان یه‌کیک له‌و گروپه‌ که‌مانه‌ن که خه‌ته‌نه له

1_ بروه‌نه: ←

ناویاندا نه وهنده باو نییه و له لیکدانه وهی نه و مهسیحییانهی که له سهر نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه وه فادارن ده بیئ اماژه به خالیئک بکه ین و نه ویش نامانجی که سه کان بۆ نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه یه که زۆر به یان له بهر هوکار ی ئایینی نه نجامی نادهن، به لکوو به نامانجی پزیشکی نه م کاره ده کهن. له راستیدا نه و مهسیحییانهی که نهشته رگه ریی خه ته نه نه نجام دهن، کارلیکی نه وان زیاتر له سهر بنه مای باوه ره نائایینییه کان (ته ندروستی و پزیشکی) که و نه له بهر بیر و باوه ری ئایینی یان نه وهی که له رینگه ی نه و نامۆژانه ی که سه رچاوه ی له ئایینی مهسیحیه تدا یه بۆ نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه هان درایبتن.

له ناو نه و گروپه مهسیحییانه ی که تا ئیستاش له سهر نه نجامدانی نهشته رگه ریی خه ته نه سوورن دوو گروپی سه ره کیین که له کیشوه ری نه فریقان: مهسیحیه قبتیه کانی میسر¹ و مهسیحیه نۆرتو دۆکسه کانی ئیسیۆ پیا. به جوړیک که به راورد کراوه نزیکه ی 97 له سه دی پیاوانی نۆرتو دۆکسی له ئیسیۆ پیا خه ته نه ده کړین. له هه مان کاتدا به پتی لیکۆلینه وه کان له باشووری پیاوانی نه فریقاش وا دهرده که وئ که هیچ ته بانیه ک له نیوان خه ته نه کردنی پیاوان و بیر و باوه ری مهسیحیه کاند بوونی نییه و ته نانه ت هه ندیک له کلپسا کانی نه فریقای باشووری دژی نه م کارهن و به کاریکی هاوه لدا نه رانه ی² ده زانن. له لایه کی تره وه هه ندیک له کلپسا کان وه ک کلپسای نومیا له کینیا خه ته نه کردن به یه کیک له مه رجه کانی نه ندامیتی ده زانن و هه ندیکیشیان له مالای و زامبیا بیر و باوه ریکی هاوشپوه یان هیه و پتیا ن وایه له بهر نه وهی مهسیح خه ته نه کراوه و کتیبی پیرۆز فیری کردوین، پتویسته مهسیحیه کانیش خه ته نه بکړین (WHO, 2007) له درپژه ی نه م به شه دا به قوول بوونه وه له سه رچاوه کان و کتیبی په یمانی نوئ، نه و فاکته رانه تاوتوئ ده کړین که پابه ندبوونی مهسیحیه کان به خه ته نه یان لاواز کردوه.

وه ک له ناوی کتیبه پیرۆزه کانه وه دهرده که وئ دوو کتیبی "په یمانی کۆن" و "په یمانی نوئ" کتیبگه لیکن که به دوا ی یه کتردا هاتوون و ههر یه که یان مژده یه کی خو ش بۆ رزگار بوونی مرؤفن که له کاتی دوو پیغه مبه ر به ناوه کانی مووسا و عیسا دابه زپتران. سه باره ت به خه ته نه و پابه ندبوون پتی، له ناو شوینکه وتووانی ئایینی جووله که دا به گویره ی ده قی کتیبی په یمانی کۆن قسه مان کرد و له م به شه دا نه م بابه ته له "په یمانی

1. Coptic Christians
2. pagan ritual

نوئى "دا شى دەكەينەو، پىرسى خەتەنە لە "پەيمانى نوئى" تاوتوئ دەكرى كە پەيمانىكە لە نيوان ئافرىنەر و مرؤف و دەستپىكى سەردەمىكى نوئى پەيوەندىي ئافرىنەر و ئافرىراو. بە پىي ئەم پەيمانە خودا ئەو شەرىعەتەي كە لە رېگەي مووساوە بە مرؤفى دابوو لە كۆل مرؤفى كردهو و پرودار بوون بە مەسىحى كرده مەرج بۆ لىخۇش بوون لە گوناخەكانى مرؤف و رزگار بوونى (مەتا ۴: ۱۹ و 24: 16؛ لوقا، ۹: ۲۳۲۵؛ يوحەنا، 4: 10 و 26: 12). بۆ پەيمانى نوئى خودا لە گەل بەندەكانى، پىويست بوو بانگەشە بۆ ئايىنەكە بكرى و جوولەكە و ناجوولەكەكان بىنە مەسىحى. لە گەل چوونى كەسانى نوئى بۆ ناو ئايىنى مەسىحىيەت لە نيوان ئەو كەسانەي كە ببوونە مەسىحى و خەتەنە كراو بوون و دىكەي شوپنكەوتووانى نوئى مەسىحى كە ناجوولەكە و خەتەنەنە كراو بوون، لە سەر ئەوئى كە "ئايا خەتەنە مەرجى مەسىحى بوونە يان نا؟" ئاكوئى ساز بوو.

گروپى يەكەم پىيان وابوو كە جىيەجى كىردنى رېسا ئايىنىيەكانى ئايىنى جوولەكە (خەتەنە كىردن) پىويستە و رېگەي رزگار بوونە، بەلام گروپى دووھەم پىيان وا بوو بۆ ئەوئى بىيە مەسىحى پىويستە بىيە جوولەكە. ئەگەرچى بە گويزەي دەقى راشكاوى ئىنجىلى لۇقا (2: 21) مەسىح لە رۆزى ھەشتەمى لەدايك بوونى خۆي خەتەنە كرابوو، بەلام پىرسى سەرەكى و بناغەي مەسىحىيە بە رەچەلەك جوولەكەكان رزگار بوونى مەسىحىيە ناجوولەكەكان نەبوو، بەلكوو مەسەلەكە ئەو بوو كە بە بۆچوونى ئەوان خەتەنە پىوئىك بۆ پەپرەو كىردنى رېسا ئايىنىيەكان بوو و ناجوولەكەكان بۆ رزگار بوون دەبا شەرىعەتى مووسايان جىيەجى بكردايە. چونكە ھىندەي نەدەخايدان كە تا دەھات رېژەي مەسىحىيە ناجوولەكەكان لە مەسىحىيە بە رەچەلەك جوولەكەكان زياتر دەبوو و جوولەكەكان دلەراو كىي ئەوئىيان بوو كە ئەگەر مەسىحىيە ناجوولەكەكان رېساكانى ئايىنى جوولەكە جىيەجى نەكەن، ئەوا پىوئەرە ئەخلاقىيەكان لە ناو باوئەرداران كەم دەبنەو. ھەمان ئەو پىوئەرە ئەخلاقىيەكانى كە لە فەرھەنگى ئەورۆپىدا ھۆكارى ھەژموون و توندوتىژى و جياكارىي نەتەوئىي و ئايىنىن، بۆ ئيمانداران وەك پىوئەرى پاراستنى كۆدەنگى و يەكدەنگى لە قەلەم دەدرا كە لە ھەموو بارىكەوئە لە پىرۆزى و پاراستن بىيەرى بوو.

لېكدژىي ھەر دوو روانگەي مەسىحىيەت و يەھوودىيەت سەبارەت بە پىرسى خەتەنە

لە راستىدا لە ئايىنى مەسىحىيەتدا خەتەنە وەك بابەتتىكى رۆحى و فاكتەرىك بۆ يەكگرتوويى سەير دەكرى و لە ئايىنى جوولەكەدا وەك كىردەيەكى جەستەيى و فاكتەرى جياواز بوون و تاراندىن لە قەلەم دەرىت.

پۆلس¹ یه کینک له میسیۆنیره کانی نایینی مه سیحی بوو که خه ته نه ی وه ک بهر به ستیک بۆ بلا و کردنه وه ی نایینی مه سیحی له ناو رۆمییه کان و گه لانی ناجووله که [خه ته نه کراو] ده زانی و ههر له بهر ئەم هۆکاره ش لایه نگرى وازهینان له م نه ریه کۆنه بوو و له م پیناوه دا هه ولتیکى بى و چانى دا تا نه و راده ی که له "نامیلکه ی فیلیپییه کان" سی په یمانى نوئى، لایه نگرانى خه ته نه کردنى مه سیحیه ناجووله که کانی به "سه گ" ناود پێر کرد (2:3) و داواى کرد که واز له م نه ریه به تیرى و وتیشى:

خه ته نه کراوان ئیمه یین که به رۆح خودا ده په رستین و شانازى به عیسای مه سیحه وه ده که یین و متمانه مان به جهسته نییه (43:3).

به گشتى ده توانین بلێین رپوانگه ی سه ره کى و زال به سه ر په یمانى نوئى هه لگرى رپوانگه ی پۆلسه که خه ته نه وه ک کرده وه یه ک نایینی که له سه ر بنه مای جهسته یه به لکوو وه ک بابه تیکى رۆحى لئى ده رپوانى، له حالیکدا نایینه ئیبراهیمیه کان و نایینی جووله که کارداى خه ته نه یان وه ک چاک کردنه وه ی سروشت و هاوسه نگى له نیوان جهسته و زه یین به فه ز ده زانى. له رپوانگه ی نوئى نایینی مه سیحیه تدا، خه ته نه له سه ر بنه مای جهسته نییه، به لکوو رۆحیه و خالى سرنجراکیش نه وه یه که بۆ چوونى پیشووی نایینه کانی رابردوو باوه رپان به لیکجیابوونى جهسته و زه یین نییه و پینان وایه که کارداى نه شته رگه رى خه ته نه جهسته و زه یین هاوسه نگ ده کا، له حالیکدا رپوانگه ی نوئى له و باوه رده یه که جهسته و بابه تى رۆحانى و زه یین فه رقیان هیه و نه شته رگه رى خه ته نه که وه ک کرده وه یه کى جهسته یی، به لکوو وه ک جهسته یه کى رۆحانى له قه له م ده دات. نایینی جووله که به و ناراسته ی که به رانه ر به خه ته نه له چوار چپوه ی کرده وه یه کى جهسته یی هه یه تى، بوار بۆ داغ کردن یان نیشانه دار کردنى جهسته، و به دواى نه وه جیاوازی نیوان نیشانه کراو (خه ته نه کراو) و جهسته ی نیشانه نه کراو (خه ته نه کراو) خو ش ده کا که ئەم جیاکارییه هۆکارى تارانندن، دا بران و دوو به ره کییه. ئەم جو ره رپوانگه و پیشگریمانانه ی نایینی جووله که پیچه وانه ی نایینی مه سیحیه ته که نامانجه که ی بانگه شه و بلا و کردنه وه له رپگه ی یه کیتى و یه گرتووی مه عنه ویه و ههر له بهر ئەم هۆکاره ش خه ته نه کرده وه یه کى جهسته یی نییه به لکوو بابه تیکى مه عنه وى و رۆحیه.

ههروه ها پۆلس له "رۆمییه کانی په یمانى نوئى" دا وتووه تى:

چونکه خه ته نه قازانجى هه یه، ههر کات شه ریه ت جیبه جى بکه ییت. به لام ئەگه ر

سهر پیچی له شهربعت بکه ی، خهته نه کهت به تال ده بیته وه. که واته نه گهر پیاو پکی خهته نه نه کراو پ نساکانی شهربعت جیبه جی بکا، ئایا خهته نه نه کراو بیه که ی به خهته نه هه ژمار ناکریت؟ و کاتیک پیاو پکی خهته نه نه کراو ی سروشتی شهربعت جیبه جی ده کا، ئه و ا حوکمت له سهر ده کا که سهره رای کتییی پیروژ و خهته نه سهر پیچی له شهربعت ده که ی، چونکه ئه وه ی له رواله تدا دیاره جووله که نییه و ئه وه ی له رواله تدا به جهسته وه ده بیتری خهته نه نییه، به لکوو جووله که بوون به دهروونه و خهته نه به دلّه، له رۆج بی نه ک له قسه، ستایش کردنی خودایه نه ک ستایش کردنی مروّف (۲: ۲۸۲۹).

به لام ئه و په پری ناکوکی نیوان مه سیحیه به ره چه له ک جووله که کان و پوّلس ئه و شوینه یه که ناوبراو بو قسه کردن لهم باره وه له گه ل چه ند که س ده چیه کلتیسی ئور شه لیم بو ئه وه ی له گه ل په ترؤس و تووژ بکات. له کز تاییدا له لایهن کلتیسی ئور شه لیم که شروقه که ی له "ناکاری پیغه مبه رانی په یمانی نوی" دا هاتووه، حوکمکی ئاوا ده درئ:

رؤ حلقو دووس و ئیمه و امان به باش زانی که بارگرانی [جووله که کان] نه خه ینه سهر شانان جگه لهم شته پیوستانه که خو تان له قوربانیی (گوشتی قوربانیی کراو) بته کان و خوین و تازه لی خنکینراو و زینا به دوور بگرن که ههر کات سلتان له مانه کرده وه ئه وه باش ده بن (۱۵: ۲۸۲۹).

وه ک له فرمانی کلتیسی ئور شه لیم ده رده که وئ، جهخت له سهر خهته نه نه کراو ته وه و ناجووله که کانش بو یان بوو به بی ئه نجامدانی نه شته رگه ریی خهته نه بینه مه سیحی، بابه تیک که به پی گیرانه وه یه ک له وه یه که م پرسانه بوو که مه سیحیه ته له ئایینی جووله که جیا کرده وه. ههر لهم سهر و به نده دا زانایانی ئایینی جووله که یاساکانی په یوه ست به مه رجی خهته نه یان بو کوران قورستر کرد و پوّلس به رده و ام جهختی له سهر به لگه هینانه وه ی خو ی له سهر مانای مه جازیی خهته نه ده کرده وه که به واتای پاک بوونی دل له ریگه ی ئیمان بوو.

وه ک له ئینجیلی نویی تو ماسدا نو سراهه، مه سیح له ولامی ئه و شاگردانه ی که له مهر قازانجی خهته نه پرسیاران لی کرد، و توو یه تی:

خهته نه کردنی راسته قینه که هه موو قازانجیکی تیدا به خهته نه کردنی رۆحه. (تنتیه، 16:10).

زۆر به ی زانایانی ئایینی مه سیحی لیکدانه وه یه کی سیمبولییان بو خهته نه کردن کردووه. ژوستی نیوسی شه هید¹ پیی وایه مه سیح هینه ری په یمانیکی نوییه و به پیی ئه م په یمانه

نوییه ده‌بێ خه‌ته‌نه‌کردنیکى نوێ دابه‌پنیرئى که هه‌مان خه‌ته‌نه‌کردنى دلّه، وه‌ک له‌ ته‌ورات، (تثنیه ۱۶:۱۰) دا فه‌رمان به‌ خه‌ته‌نه‌کردنى دلّ دراوه. ئیریگناش جیاوازی ده‌خاته‌ نیوان خه‌ته‌نه‌کردنى جه‌سته و خه‌ته‌نه‌کردنى رۆح. ناوبراو خه‌ته‌نه‌کردنى رۆحى به‌ شیاوی په‌یمانى خودا زانیوه و خه‌ته‌نه‌کردنى جه‌سته‌ی به‌ یه‌کیک له‌ خورافاته‌کانى جووله‌که‌کان له‌ قه‌لّه‌م داوه (سعیدی، ۱۳۹۰). زۆرێک له‌ شوێنکه‌وتوانى مه‌سیح پیمان وایه‌ که‌ گرینگترین شت خه‌ته‌نه‌کردنى جه‌سته‌ی نییه، به‌لکوو خه‌ته‌نه‌کردنى رۆحى یان خه‌ته‌نه‌کردنى دلّه. هه‌ندێک له‌ مه‌سیحیه‌کان ئه‌و گێرانه‌وه‌ی که‌ له‌ هه‌ر دوو کتیبى پیرۆز (تثنیه) هاتوه‌ (۶:۳۰) به‌م شێوه‌ لێک ده‌ده‌نه‌وه‌ که‌ خه‌ته‌نه‌ له‌مه‌ر پیرۆزبوونى دلّی مرۆقه‌ نه‌ک پىستى ئه‌ندامى زاووزئى (تانگۆک، 2018). هه‌روه‌ها فه‌رمانیکى گشتى که‌ له‌ لایه‌ن کلێسای کاسۆلیکی رۆما له‌ سالى ۱۴۴۲ دا ده‌رچوو خه‌ته‌نه‌ی به‌ پىویست نه‌زانى و به‌م شێوه‌ رایگه‌یاندا: "له‌ ئه‌نجامدا هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ی هوگړى نایینى مه‌سیحین فه‌رمانیان پێ کراوه‌ که‌ به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک چ پێش و چ پاش خو‌شۆردنى پیرۆز (غوسلئى پیرۆز) خه‌ته‌نه‌ نه‌کن، چونکه‌ پیمان خو‌ش بئى یان نا، ئه‌مه‌ ته‌نیا له‌ کىسدانى رزگارىی هه‌تاهه‌تاییه (WHO, 2007).

رهنگه‌ بتوانین ئه‌و ره‌خانه‌ی که‌ پێشتر و له‌ دژى خه‌ته‌نه‌ وه‌ک پێوه‌ریک بۆ به‌ جووله‌که‌ناساندنى تاکه‌کان سه‌یر ده‌کرا به‌ تینگه‌یشتن له‌ چه‌مکى خه‌ته‌نه‌کردنى دلّ وه‌لایمان بده‌ینه‌وه‌. له‌و به‌شدا باس له‌وه‌ کرا که‌ یه‌کیک له‌و ره‌خانه‌ی ئاراسته‌ ده‌کری به‌م شێوه‌یه: ئه‌گه‌ر خه‌ته‌نه‌ پێوه‌ریک بۆ جووله‌که‌بوون بئى، خو‌ژنان خه‌ته‌نه‌ ناکرین ئایا ئه‌وانیش به‌ جووله‌که‌ داده‌نرین؟ و ئه‌گه‌ر ولامه‌که‌ به‌لێیه‌ گرینگى خه‌ته‌نه‌کردنى پیاو چییه؟ به‌لام کاتیک که‌ هه‌م له‌ په‌یمانى کۆن و نوێ و هه‌م له‌ قورئاندا رۆوبه‌رپووی ماناکانى دلّی خه‌ته‌نه‌کراوه‌ بینه‌وه، ده‌توانین ئه‌م بابته‌ گرینگه‌ نه‌ک بۆ ره‌گه‌زیکى دياریکراوه‌ به‌لکوو بۆ هه‌ر دوو ره‌گه‌زى ژن و پیاو پیناسه‌ بکه‌ین. له‌ راستیدا نایینى جووله‌که‌ بۆ ئه‌م پرسپاره‌ چالنج‌بزوینه‌ که‌ ئه‌گه‌ر نه‌شته‌رگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ وه‌ک شتیکی فیزیکی پێوه‌ریک بۆ جووله‌که‌بوونه، که‌واته‌ ئه‌و ژنانه‌ی که‌ له‌ نایینى جووله‌که‌دا خه‌ته‌نه‌ ناکرین، به‌ جووله‌که‌ له‌ قه‌لّه‌م نادرین، ولامیکى به‌لگه‌ی و لوژیکى پێ نییه‌ و ئه‌مه‌ش که‌ موکۆرپى و ناروونى پێشگریمانته‌کانى ئه‌م نایینه‌ سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ نیشان ده‌دات.

ویښی ژماره 23: نابلزې خه‌ته‌نه‌کردنی مه‌سیح به‌رهمی هونه‌ریی فریدریک هیټلین (ویکیپیډیا)

غوسلی پیرۆز به‌دیلی خه‌ته‌نه له نایینی مه‌سیحیه‌تدا

یه‌کټیک له وه‌وکارانه‌ی که وای کرد خه‌ته‌نه له ناو مه‌سیحیه‌کاندا سهر نه‌که‌وی لیکدژیی غوسلی پیرۆز و خه‌ته‌نه‌یه. ده‌گپړنه‌وه که کاسپینیانوس¹ وای گپړاوه‌ته‌وه که تورک به پنجه‌وانه‌ی جووله‌که، که خه‌ته‌نه وه‌ک دهر مائیک بۆ نه‌و گوناخانه‌ سهر ده‌که‌ن که به هوی ناره‌زوی سیکسیه‌ که چی تورکه‌کان وه‌ک خورافه‌یه‌ک خه‌ته‌نه‌یان جبه‌ه‌جی ده‌کرد (دویچ، 2013). روون نیه که نه‌م جوړه تیگه‌یشتنه‌ی جووه‌کان له‌مه‌ر خه‌ته‌نه، که وه‌ک سزا و پاک‌بوونه‌وه له گوناخی به هوی ناره‌زوی سیکسیه² سهر‌چاوه‌که‌ی له کوپوه‌دیت. له‌م گپړانه‌وه و هه‌روه‌ها نه‌و شرفانه‌ی که سه‌بارت به خه‌ته‌نه، به‌تایه‌ت له نایینی نیسلام خویندوو‌مانه، ده‌توانین کاردای خه‌ته‌نه وه‌ک پاک‌که‌روه‌وه سهر بکه‌ین که چه‌ندین سه‌ده‌ پینش نیستا و له ناو مه‌سیحیه‌کاندا باو بووه. توم وینته‌ر، ماموستای کولژیروانیسی که‌مبریج، له وتوو‌ژیکی تایه‌تدا له‌گه‌ل نووسه‌ر و له ولامی نه‌و پرسیاره‌ی که بۆچی خه‌ته‌نه له ناو مه‌سیحیه‌کان هاوشیوه‌ی موسلمان و جووله‌که‌کان بلا و نه‌بووه‌ته‌وه، وتی:

1. Caspinianus
2. original sin

خهتهنه کرانی عیسا مهسیح و هاوه له کانی، پیوستیی خهتهنه پیشان دهدات. به لام به پشتبهستن به کتیبی Didache، که په کهم به لگه ی تۆمارکراوی مهسیحیه، دهتوانین بلین که له سهده ی په کهمدا کلنسا ریگه ی به ناچوو ه گه وره ساله کان دا که به بی خهتهنه کردن بینه مهسیحی. به واتابه کی دیکه، کلنسا پنی وایه که په یمانی ئیبراهیم له مهودوا له ریگه ی غوسلی بیروزهوه ئه نجام دهری و خهتهنه بابه تیکی دلخوازه.

لۆپیز کۆرۆ¹ (2019) له کتیبی "ژنی دهری" باوه ری وایه که فهلسه فهی ئاینی مهسیحی هه میشه هۆگری ناشتی بووه:

ئه گه ر ناتانه هوئ قه زاوه تان له سه ر بکری، قه زاوه تی خه لک مه که ن. دۆزمنه کانتان خو ش بووی و بو ئه و که سه ی که جوینتان پی دها دوعای خیری بو بکه ن. ئه مانه ئه و چه مکانه بوون که له لایه ن مهسیحه وه بانگه شه یان بو ده کرا. له دلۆفانی مهسیحدا خه ته نه جپی نابیته وه که برینی ئه ندامی زاوژی پیاوه. به هۆی ئه م میهره بانیه وه و به هۆی ئه زموونی خه ته نه بوونی مهسیح خو ی و ئه و نازاره ی که چه شتویه تی، عیسا ی مهسیح پیاوان له خه ته نه کردن بیهری ده کا و پنی وایه که ژن و پیاو به غوسلی پیروز دیسان له دایک ده بنه وه و پاک ده بنه وه (جانسون، ۲۰۱۰). له باره ی چۆنیه تی به دیل بوونی غوسلی پیروز له جپی خه ته نه، کاردای پاکه ره وه ی خه ته نه مان وه بیر دینیته وه که تیبگه ی که یه حیای غوسلکه ر یه کیک له گه وره ترین ئیلهامه خشه کان بو شهوودی سه رسورهینه ری مهسیح بووه. دۆزینه وه و بینینی یه حیا بو تاوتوی "گوناحی ره سن" که له په یمانی کۆندا وروژیندرا، ریگه چاره یه کی سه رسامهینه ر بوو. که واته به پنی شیوازی یه حیا، ده توانین به شوژدن (غوسل) له جپی خه ته نه ئه م تاوانه بسرپنه وه. به لام له روانگه ی نهستی ناوشبارگه شوژدن یان برینی ئه وه ی ئیمه به گوناحی ده زانین واتای هاوشیوه ی هه یه. به گویره ی لۆپیز کۆرۆ (1399) گه وره ترین و گرینگترین میراتی مهسیح بو ئه و نه وانه ی که شوینکه وتووی مهسیح، به جبهیشتنی پاچه به ریستی نووکی سیره ته.

ژماره یه ک له کلنسا و پیاوانی ئاینی مهسیحی، وه ک کلنسا ی مهسیحیه ئۆرتۆدۆکسه قیتییه کانی ئه مریکا²، له ولامی ئه م پرسیاره دا که "نایا خه ته نه کردن هیشتا له په یمانی نویدا هاوشیوه ی په یمانی کۆن پیوسته و نایا خه ته نه کردنی مندالی کور و اجبه؟"، ده لین له

1. Rafael E. López-Corvo
2. Coptic Orthodox Diocese of the Southern United States

په پیمانې كؤندا خه تهنه نیشانه ی په پیمان له گه ل خودا بوو كه فهرمانه كه ی به ئیبراهیم درا به لآم له په پیمانې نویدا غوسلی پیرۆز بوو به جیگره وه ی خه تهنه و ئیستا له پیناو ره چاو كړدنی ته ندروستی بوو ته نهریتیکې فهرهنگی (نامیلکه ی به کولسیان، 2: 11).

له کتیبې پیرۆز و له به شی رهوشتی پیغه مبه رانیسدا ئهم بابه ته له ناو ئهو پیغه مبه رانه ی كه بهر له بوونه مه سیحی له سهر پیویستی خه تهنه سوور بوون، قسه ی له سهر كراوه. پیتەر¹ له م باره وه ناماژه به ئاكار و رهوشتی پیغه مبه ران ده كا و پؤلس سه باره ت به خه تهنه ده لی:

بؤ نموونه، پیاوینك كه بهر له مه سیحی بوونی به پیی داب و نهریتی جووله كه كان خه تهنه كراوه نابئ بهم شته دلته نگ بی و ئه گهر خه تهنه ی نه كړدوه، نابئ ئیستا خه تهنه بكرئ، چونكه بؤ مه سیحیبه ك هیچ گرینگ نیبه كه خه تهنه كرابئ یان نا. گرینگ رازی كړدنی خودا و جیبه جئ كړدنی فهرمانه كانی ئه وه. ئه وه یه كه من، پؤلس، پیتان ده لیم: كه ئه گهر خه تهنه بكرئ مه سیح هیچ قازانجیكې بؤتان نیبه و له مه سیحی عیسا دا نه خه تهنه قازانجی هه یه و نه خه تهنه نه كراوی، به لكوو ئه و ئیمان ه گرینگه كه به خوشه ویستی كار ده كات (5: 1115).

وینه ی ژماره 24: خه تهنه له کلیسای گه وره ی نو تیر دام²

ئه نجومه نی ئور شه لیم
ئه نجومه نی ئور شه لیم له سالی 50 ی زایینی یه كه م شو ئینك بوو كه تیبیدا باسی چؤنیه تی

1. St. Peter

2- پروانه:

مامه له‌کردن له‌گه‌ل مه‌سیحیه‌کان کرا. له‌م نه‌نجومه‌نه‌دا باسی سه‌ره‌کی نه‌وه بوو که‌ ئایا ره‌چاو‌کردنی یاسا‌کانی مووسا له‌ سه‌ر مه‌سیحیه‌کان واجبه‌ یان نا؟ هه‌روه‌ها، به‌و پێیه‌ی که‌ ئایینی مه‌سیحی جه‌نتیله‌کانی قبول‌کرد، مشتومر‌پێکی زۆر له‌ سه‌ر نه‌وه‌ دروست بوو که‌ ئایا ده‌بێ خه‌ته‌نه‌ بکری‌ن یان نا. له‌ هه‌مان کاتدا ئەم باسه‌ش ورووژ‌پندرا که‌ خه‌ته‌نه‌کران له‌ ته‌وراتدا وه‌ک "هیمایه‌کی هه‌میشه‌یی" بۆ په‌یمانی خودا له‌گه‌ل ئیبراهیم باس کراوه. له‌ هه‌مان کاتدا مه‌سیحیه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان خۆیان له‌ جووله‌که‌کان به‌ جیا نه‌ده‌زانی و هه‌موو سه‌رکرده‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی کلێسا به‌ ره‌چه‌له‌ک جووله‌که‌ بوون. له‌م نه‌نجومه‌نه‌دا فه‌رمائیک به‌ ناوی فه‌رمانی هه‌وار یوون هاته‌ ئاراوه‌ که‌ تێیدا راگه‌یه‌ندرا که‌ جه‌نتیله‌کان بۆ مه‌سیحی بوون پتو‌یستیان به‌ خه‌ته‌نه‌ نییه‌، به‌لام نه‌نجومه‌ن رایگه‌یاند که‌ مه‌سیحیه‌کان نابێ گۆشتی خو‌یناوی بخۆن و بۆیان نییه‌ بت به‌سه‌ستن. هه‌ندی‌ک، برباره‌کانی ئەم نه‌نجومه‌نه‌ به‌ پتی یاسا‌کانی نوح ده‌زانن که‌ جووه‌کان پێیان وایه‌ ئەمه‌ بۆ جه‌نتیله‌کان پتو‌یسته‌.¹ له‌م نه‌نجومه‌نه‌دا یاسای دووانه‌ خرایه‌ روو: هه‌ندی‌ک یاسا بۆ جووله‌که‌ مه‌سیحیه‌کان که‌ سوور بوون له‌ سه‌ر نه‌وه‌ی که‌ هه‌موو یاسا‌کانی مووسا جێبه‌جێ بکه‌ن و هه‌ندی‌کی تریش بۆ جه‌نتیله‌ مه‌سیحیه‌کان بوو که‌ ته‌نیا هه‌ندی‌ک له‌ یاسا‌کان نه‌وانی ده‌گرته‌وه‌.

پۆلسی ته‌رسووسی

پۆلس که‌ رۆلێکی گرینگی له‌ بلا‌بوونه‌وه‌ی ئایینی مه‌سیحی‌دا هه‌بووه‌ له‌م بواره‌دا چه‌ندین باب‌ه‌تی نووسیه‌وه‌. پۆلس خۆی به‌ ره‌چه‌له‌ک یه‌هوودی بوو و له‌به‌ر ئەمه‌ش خه‌ته‌نه‌کراو بوو. نه‌و پتی وای بوو که‌ خه‌ته‌نه‌ ئیتر پرسنکی جه‌سته‌یی نییه‌، به‌لکوو پرسنکی په‌یوه‌ست به‌ دله‌. دواتر پۆلس له‌ دژی خه‌ته‌نه‌کرانی مه‌سیحیه‌ جه‌نتیله‌کان چه‌ندین باب‌ه‌تی توندتری نووسی و ئیدعای کرد که‌ نه‌وانه‌ی ده‌یان‌ه‌ه‌وی جه‌نتیله‌کان خه‌ته‌نه‌ بکری‌ن، پێغه‌مبه‌رائیکی ساخته‌چین. نه‌و ره‌خنه‌ی له‌ مه‌سیحیه‌کانی گالاتی گرت که‌ مندا‌له‌کانیان خه‌ته‌نه‌ ده‌کرد و ئیدعای ده‌کرد که‌ نه‌وان له‌ مه‌سه‌له‌ی رۆحی دا‌براون و سه‌رنجیان خستۆته‌ سه‌ر پرسی جه‌سته‌یی. به‌ گشتی هه‌ندی‌ک پێیان وایه‌ که‌ پۆلس ته‌واوی کتیبی گالاتیانی له‌ دژی جێبه‌جێ‌کردنی یاسا‌کانی ئایینی جووله‌که‌ له‌ لایه‌ن جه‌نتیله‌ مه‌سیحیه‌کانه‌وه‌ نووسیه‌وه‌.

1- بروه‌نه‌:

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AE%D8%AA%D9%86%D9%87_%D8%B4%D8%AF%D9%86_%D8%AF%D8%B1_%D9%85%D8%B3%DB%8C%D8%AD%DB%8C_%D8%AA_%D8%A7%D9%88%D9%84%DB%8C%D9%87 .

به لام نه مړو هېچ کام له لقه کانی ناینی مه سیحی کهسانی خه ته نه کراو پرت ناکه نه وه.¹

روانگهی مه سیحیه کان له دنیای ئیستادا

له دنیای نه مړو دا مه سیحیه کان به گشتی بؤ چوونیکي تایه تیان سه بارهت به خه ته نه کردن نیه و پیمان گرینگ نیه. هر بؤیه لقه کانی ناینی مه سیحی نه پیشنیاری خه ته نه ده کهن و نه قه ده غهی ده کهن. به لام زوریک له مه سیحیه کانی رږژه لاتی ناین که له کونترین مه سیحیه کان، هیشتا مندا له نیره کانیاں خه ته نه ده کهن. هه نندیک له مه سیحیه کان، بؤ نمونه له کینیا خه ته نه کردن، ته نانهت بؤ بوونه نه ندای کلپساش به پنیویست ده زانن. جگه له وهش زوریک له مه سیحیه کان له جیهانی نه مړو دا، به تایهت له نه مریکا به هوی پیشنیاری پزیشکیه وه کوره کانیاں خه ته نه ده کهن.²

بؤ زانیاری زیاتر (5)

خه ته نه ی کچان له ناینه ناسمانیه کاندا

(به ناوی نهریت، کامیل نه حمه دی، 1394 هه تاوی)

نه نجامی وه ده سته تاووی تو ژینه وه کان سه بارهت به چۆنیه تی سهره لاندانی خه ته نه ی کچان پیشانی دا که نه م بابه ته پیشینه یه کی دوور و درپژری هیه و گپرانه وه ی جیاوازی هیه. بؤ وینه نه وه ی که نه م نه شته رگه ریبه سه دان سال بهر له هاتی مه سیحیه ت، یه که م جار له میسر و نیسیویا نه نجام دراوه و به لگهی نه م ئیدعایه نه و مؤمیاپانه که میژوه که یان ده گه رپته وه بؤ دوو هه زار سال پیش زاپین که ناسه واری قرتاندنی کلپتوریسیان تپدا به دی ده کریت. له هه ندی سهرچاوه ی فیهی شبعه و نه هلی سوننه دا هاتوه یه که م ژنیک که خه ته نه کراوه هاجه ری دایکی ئیسمایل بوو که ساره له بهر بیتاقه تی و توورپه ی خه ته نه ی کرد. ئیستا روون نیه که شتیک که له رووی بیتاقه تی و لاساری و رقه ستوریه وه نه نجام دراوه بؤچی له جیاتی نه وه ی رپگری لی بگری و لومه بگری له درپژایی میژوودا بووه به کاریکی نه مرکراو و مسته حه ب، و جهخت له سهر نه نجامدانی ده کرپته وه. له وسواوه نه م بوو به نهریتیک که ژنان خه ته نه بگری و پاش ناینی ئیسلامیش نه م نهریته به رده وام بووه. سهرباری نه وه ی برینی کونه ندای زاوژی ژنان هی بهر له هاتی ناینی مه سیحیه ته، له کونتا یه کانی سه ده ی بیسته م کومه لیک له

1- هه مان سهرچاوه.

2- هه مان سهرچاوه.

خاوهن تپۆرییه کان به شیویه کی زهق خه ته نه یان به نایینه وه گری دا ووتیان خه ته نه ی کچان له هه موو کۆمه لگا کاند له لایهن مه سیحی، جووله که و موسلمانه کانه وه نه نجام ده دریت.

خه ته نه ی کچان له روانگه ی یه هو و دییه ته وه

به پشتبهستن به هه ندی دهق، ئەم راستیه مان بۆ ده رده که وئ که له نایینی جووله که دا هه رگیز ئیزن به خه ته نه ی کچان نه دراوه. توێژه ران ده لێن هه موو جوړه کانی خه ته نه ی کچان به که مه ندام کردن له قه لأم ده درئ و له روانگه ی یاسای نایینی جووله که وه قه ده غه یه. سه ره پای ئەمه گروپینکی که مینه ی دانیشتووی ئیسیۆپیا - واته فالاشا و بیتا ئیسراییل - نه شته رگه ربی خه ته نه ی ژنان نه نجام ده دن، که خاوهن رایان پنیان وایه داب و نه ریتی خه ته نه کردنی کچانی جووله که بهر له وه ی له نایینه وه هاتبی، له که لتووری خو جیبی نه فریقاهه ئیله هه مه که ی وه رگراوه و پنیان وایه له بهر نه وه ی فالاشای جووله که هه زاران سال له ژیر چه پۆک و نازار و مهینه تدا بوون، بۆیه ده ستیان به ده قی نایینی و یان که سانی شاره زای نایینی جووله که نه گه یشتووه. شایه تحالی ئەم ئیدعایه ش جووله که کانی ئیسیۆپیان که به ره و ئیسراییل کۆچیان کردووه که ژنان خه ته نه ناکهن. له توێژینه وه ی ئیل دامانۆری (2013) که له سه ر 13 ژنی کۆچه ربی ئیسیۆپیا بۆ ولاتی ئیسراییل نه نجام درا، ده رکه وت که 27 له سه دیان که میک، یان هه موو کلیتۆریسیان قرتاوه و وتیان: خه ته نه کردنی کچان له ناو جووله که کانی ئیسیۆپیا باو بووه و هۆکاره که شی بریتی بووه له جوانی و رپگری له سیکس کردنی بهر له هاوسه رگری و هتد. و به نایینه وه په یوه سستی ناکه نه وه.

خه ته نه ی کچان له روانگه ی مه سیحیه ته وه

ئهو به لگانه ی که خه ته نه ی کچان له روانگه ی نایینی مه سیحیه ته وه تاتوی ده کا، زۆر که من. سه رباری ئه وه ی که رپه رهانی نایینی مه سیحی له سه ر ئه وه هاوده نگن که خه ته نه ی کچان له نایینی مه سیحیدا هه چ جیگه و یگه یه کی نییه، به لأم هه ندی حاله تی خه ته نه ی ژنان له ناو ژنانی مه سیحیی دانیشتووی میسر، نه یجه ریا، تانزانیا و کینیا به دی کراوه.

خه ته نه ی کچان له روانگه ی نایینی ئیسلامه وه

برینی کۆنه ندای زاوژی کچان چوار حاله تی هه یه که بریتیه له:

1. برینی هه موو یان به شیک له کلیتۆریس

2. برینی هه موو یان به شیک کی کلیتۆریس و لچه بچووکه کان

3. ته سگ کردهوی زاره کی واژن له ریگه ی دانانی موز و مؤمی داپوشه رانه له ریگه ی قرتانندن و گوړینی شوینی لچه بچووک و گه وره کان و یان به بی برینی کیلتوریس؛

4. دیکه ی (هممو) شیوازه نازار به خشه کانی دیکه ی سه ر نه ندانی زاوړی، وه کوو کون کردن، بریندار کردن و هتد.

هه ندی له په خنه گران پیمان وایه که هم کتیبانه ی وا له م چند ساله ی دوا پیدا سه باره ت به خه ته نه ی کچان له نیران نووسراون نه و بابه تانه ی وا له سه ره وه باس کراون له ژیر ناوی جوړه کانی خه ته نه ی ژنان باسی لی ده کن و پیمان وایه هم ناولینان و پۆلینه ندیسه دژی نایینی ئیسلام (به دهر له قبول کردن یان قبول نه کردنی خه ته نه) و فره هنگی ئیرانیه کانه و هه له یه و هم ناولینانه هه له وای کردووه که تیگه یشتنی نادر وست و په پال دانی بابه تی ناراست به نایینی ئیسلام دروست بیی و له دانیشتنه کانی مافه کانی مرو فدا بووه ته سه رچاوه. نه وان پیمان وایه که نایینی ئیسلام دژی برینی راده دوو و سی و چواری نه ندانی زاوړینی ژنانه و ته نانه ت سزاشی بو دیاری کردووه. سه باره ت به جوړی یه که م که برینی که میک یان هه موو کلیتوریه (میتکه)، دژی برینی ته وای میتکه یه و له مهر برینی که میکی میتکه و نه وه ی که هم چه شنه برینه له نایینی ئیسلام به خه ته نه ی ژن له قه له م ده دری یان نه وه ی که برین ته نیا هی برینی پیستی سه ر میتکه یه بابه ته که زور لیل و ناروونه. قورنان راشکاوانه سه باره ت به خه ته نه ی کچان هیچی نه وتووه.

نه وه ی له گپړانه وه سه حیچه کاند ا ده رده که وی نه وه یه که خه ته نه ی ژنان به پیچه وان ه ی خه ته نه ی پیاوان واجب نییه. له ژیره وه ناماژه به دوو جوړ له م گپړانه وان ه (صحیح ه) ده که ین:

له ئوسوولی کافی به رگی 6 کتیبی النکاح باب العقیقه هاتووه:

1. "محمد بن یحیی عن احمد بن محمد عن محبوب عن ابن رئاب عن ابی بصیر قال سالت ابا جعفر (ع) عن الجاریه تسبی من ارض الشریک فتسلم فتصلب لها من یخفضها فلا تقدر علی امره فقال: اما السنه فی الختان علی الرجال و لیس علی النساء" وه رگپړان: محمه د کوړی یه حیا له نه حمه د کوړی مه حبوب له کوړی روواب له نه بی نه سیر له نیمام باقر (س.خ) سه باره ت به که نیز یک که له ولاتی هاوه لدانه ران به دیلیتی گپړا بوو و موسلمان بوو، پرسیارم لی کرد. بو ژنیک ده گه راین که خه ته نه ی بکا به لام که سمان نه دوزییه وه. نیمام له ولما د وتی خه ته نه بو پیاوه و له سه ر نافرته تان واجب

نییه.

2. محمد بن یحیی عن احمد بن محمد بن عیسی عن محمد بن عیسی عن عبد الله بن سنان عن ابی عبدالله (ع) قال: ختان الغلام من السنه و خفض الجوارى لیس من السنه». وهرگپران: محمه مد کورپی یه حیا له نه حمه مد کورپی محمه مد کورپی عیسا له محمه مد کورپی عیسا له عه بدولای کورپی سه نان له نیمام سادقیان گپراوه ته وه که فهر موویه تی: خه ته نه ی کور سوته ته و خه ته نه ی کچ سوته نه نییه.

له گپراوه به کی دیکه دا له ئوسوولی کافی که ده توانین به روانگه ی رپجالانه ی سه ختگیرا نه ره خنه له به لگه که ی بگرین و به لاوازی بزانی، به لام به پتی بنه مای رپجالا به هپیز، هاتوه: "عه من اصحابنا عن سهل بن زیاد عن علی بن اسباه عن خلف بن حماد عن عمرو بن ثابت عن ابی عبدالله (ع) قال کانت امراه یقال لها ام طیبه تخفض الجوارى فدعاها رسول الله (ص) فقال لها یا ام طیبه اذا انت خفصت امراه فاشمی و لاتجفی فانه اصفی للون و احظی عند البعل". وهرگپران: "کومه لئ له هاوه لان له سه هل، کورپی زیاد له عه لی، کورپی نیسات له خه له فی، کورپی حیماد له عه مرؤی کورپی سابت له نیمام سادق (س.خ) ده گپراوه که فهر مووی: ئافره تیک به ناوی ئومه ته بییه کچانی خه ته نه ده کرد و پیغه مبه ر بانگی کرد و پتی فهر مووی ئومه ته بییه کاتی ژنان خه ته نه ده که ی که میکی بیهر و هه مووی مه بره نه م کاره رووخسار ده گه شینیتته وه و بو میردیش چیژ به خستره."

نیمام سادق له ده دیسیکدا ده لئ: خه ته نه ی کور سوته ته و خه ته نه ی کچ سوته نه نییه. له ناو ههر چوار فیرقه ی نه هلی سوته دا شوئیکه وتوانی ئاینزای شافیعی خه ته نه ی کچان به واجب ده زانن و له په یوه ندی له گهل راده ی برین و راده ی خه ته نه، پنیان وایه که ده بی پستیکی بچووک که له سه ر نه ندای زاوژی به بردریت. له ناو شیعه کانیشدا فیرقه ی موسته عه وی له میسر و فیرقه ی نه هلی شیعه ی بوورا له هیند له سه ر نه نجامدانی نه شته رگه ربی خه ته نه سوورن.

هه ندی له رخنه گرانی خه ته نه ی ژنان پنیان وایه که ئاینی نیسلام دژی برینی کوئنه ندای زاوژی ژنانه و زیانگه یانندن به جهسته به تاوان له قه له م ددا و سزای توندی بوئ نه نجامدانی داناوه و فیهی نیسلامی دژی برینی که میک یان هه مووی کلیتورسیسه که له فتوای رپهرانی ته قلیدی شیعه نه م بابه ته به دی ده کریت. فتوای رپهری ئیستای ئیران واته خامنه یی، له سه ر واجب نه بوونی خه ته نه ی کچانه و مه کارمی شیرازی فتوای

قدهغه کردنی خهته نه کردنی کچانی داوه. سهید علی حسهینی سیستانی وتویه تی "پرینی پیستی نه ندامی زاوژی ژنان سونه تی شرعی نییه، به لکوو نه گهر زیان به کچه که بگه یینی حه رماه و پرینی به شیک یان نه ندامی زاوژی ژنان تاوان له دژی نه و نافرته یه و هیچ پاساو و مؤله تیک بؤ خهته نه ی ژنان بوونی نییه."

خهته نه له نایینی ئیسلامدا

له ئیستادا ریژه یه کی بهر چاوی پیاوانی خهته نه کراو له جیهاندا موسلمانن، به جۆریک که ناماره کان پیشانیان داوه له ولاتانکی وه کوو ئیران که نایینی فهرمیان ئیسلامه، زیاتر له 99 له سهدی پیاوان خهته نه ده کرین (موریس و هاوکاران، 2016).

فهری حه شیمه تی شوینکه وتوانی نایینی ئیسلام له جیهان له لایه ک و چرپونه وهی به شیکی زوری داتا کانی هم توژیینه وه له سهر خهته نه له ولاتی ئیران له لایه کی تره وه وای کرد هم بابه ته له ئیسلام به شروفه و ورده کاری زیاتر له چاو نایینه کانی دیکه تاوتوی بکری، به تایبهت نه وهی که له قورن، کتیبی پیروزی موسلماناندا ناماژه یه کی راسته وخو به خهته نه نه کراوه. به لام سهره رای نه و ناروونیا نه ی که سه بارهت به خهته نه له ئیسلامدا هه یه له بهر نه وهی فهرمانیکی راسته وخو له قورنندا بوونی نییه، موسلمانان هیشتا له سهر نه نجامدانی خهته نه سوورن و پشکی خهته نه له ناو موسلمانان کان له ناستیکی بهر زدايه، به جۆریک که به گویره ی بهر اورده کان نزیکه ی له سهدا 69 ی پیاوانی خهته نه کراو له جیهاندا موسلمانانن (موریس و هاوکاران، 2016).

به گویره ی فهرمووده و گیرانه وه کان و ههروه ها نه و پرسیارانه ی که له ربه رانی نایینی کراوا درده که وهی که شوینکه وتوانی شیعه و سونه ی نایینی ئیسلام به ناماژدان به هه دوو نایه تی 123 ی سوورته ی نه حل و نایه تی 161 ی سوورته ی نه نعام جیهه جی کردنی نهریته کانی ئیبراهیم که خهته نه یه کیکیا نه، به واجب ده زانن. به لام پیده چی فهرمانه نایینییه کانی ئیسلام سه بارهت به خهته نه کردن به هیتانه وهی فهرمووده و حومه فیهیه کان بیجمی گرتبی که نه وانیش رهگ و ریشه یان ده چیهته وه سهر شیوازی ژیان و نهریته باوه کانی جووله کانی مه دینه له سهرده می پیغه مبهری ئیسلامدا.

دهوتری که پیغه مبهری ئیسلام دوا کۆچ کردنی بؤ مه دینه، به پتی سهر چه شنی جووله که کان که چه ندین نه وه له وهی ژیاون، نوممه یه کی موسلمانن دروست کرد. ئیسلام که له شاری مه که هه لگری سیفه تیکی مه سیحی بوو، له مه دینه دا سیفه تیکی جووله که ی گرته خو ی. له وهی پیغه مبهری ئیسلام سووده کانی یاسا و ریوره سمی نایینی دوزیه وه و

یەکەم مزگەوتی ئیسلامی بینا کرا (عبدالصمد، ۲۰۱۱، ل ۵۶).

لەو سەردەمەدا جوولەکانی مەدینە بە پێی یاسا و فەرمانەکانی هەڵاخوا^۱ دەژیان، هەروەها پێغەمبەری ئیسلام هەڵاخوای کردە سەرچەشینی خۆی و ئەنجامەکی بوو بە "شەریعت" کە ژبانی تایبەتی و کۆمەڵایەتی موسڵمانانی شی دەکردهوه. هەر دوو وشە "شەرع" و "هەڵاخوا" بە مانای رێگای رۆیشتن دێت. بەم شێوە موسڵمانانی مەدینە وەکوو جوولەکان بەرۆژوو دەبوون و ئورشەلمیمان وەک قبیله هەلبژارد. جگە لەوەش پێغەمبەری ئیسلام وەکوو جوولەکان خواردنی گۆشتی بەراز و هەروەها سەرچینی پیاوان لەگەڵ هاوسەرەکانیان لە کاتی سووری مانگانە ی ژنانی بۆ موسڵمانان قەدەغە کرد. هەروەها بەردەباران کردنی زیناکارانێ ژنی میرددار نەریتیکی جوولەکانە یە کە هاتە ناو ئیسلامەوه. دەتوانین هۆکاری ئەم لاسایی کردنەوه و سوودوەرگرتن لە هەڵاخوای جوولەکان وەک کۆششی پێغەمبەری ئیسلام بۆ بەفەرمی ناسینی جوولەکان و هەولێ بەرفراوان کردنی کۆمەڵگەی موسڵمانان لە قەڵەم بدەین، چونکە لەو سەردەمەدا دەتوانین بلێین چوار هۆزی جوولەکان لە مەدینە دەژیان (هەمان). هەر لەبەر ئەمە و بە پێی رێشە ی خەتەنە لە نایینە ئیبراهیمیەکان و کارتیگراوی شەریعتی ئیسلامی بە هۆی هەڵاخوا و هاوئیشینی لەگەڵ جوولەکان، هیچ دوور نییە کە نەریتی خەتەنە لە ناو موسڵمانان لە نەریتی جوولەکانەوه وەرگیرایی یان موسڵمانان ئیلهامیان لەم نەریتە وەرگرتیی و یان خودی پێغەمبەر واژۆی کردی (یوسف اشکوری، 1397 هەتاوی). بە واتایەکی تر داندانی جوولەکان بۆ هاتنە ناو ریزی موسڵمانان یەکیک لەو ئەنگیزانە بوو کە وای کرد پێغەمبەر خەتەنە وەک حوکمیکی واژۆیی بناسینیت. هەروەها یاکۆف دووچ^۲ جەخت لە سەر ئەم بابەتە گرینگە دەکاتەوه کە لە کاتی لیکۆلێنەوهکانیدا لە سەر خەتەنەکردن لە ناو موسڵماناندا، هەمیشە تووشی بەراوردکردنی ئەم کارە لە نیوان موسڵمانان و جوولەکاندا بوو، لە کاتییدا کە لەو دەقانە ی کە پەيوەندی بە خەتەنە ی جوولەکانەوه هەیه هەرگیز ناماژە بە بوونی ئەنجامدانی خەتەنە لە ناو موسڵمانانە کراوه. (دوویچ، 2014، ل 193).

1- بە گرینگترین بەشی تیلموود دەلێن هەڵاخوای و کۆمەڵە یاسایەکن کە مافەکانی جوولەکان لە هەموو کاروباری ژبانی کۆمەڵایەتی و تاکایەتی پیک دینن. هەڵاخوا بریتییە لە رێسای پەيوەست بە کردەوی مەرۆف لەگەڵ مەرۆف و رفتاری ئەو لە ئاست خودای و بە واتایەکی دیکە ئەرکە ئەخلاقییەکانی تاک بە گوێرە فەرز و فەرمانەکانی توورا (تورات) لە هەمبەر دیتران و لە هەمبەر خودای خۆی دیاری دەکات.

ته نانه ته مانه رهنګه ولا می هۆکاره گونجاوه کانی به دهرونی بوونی خه ته نه وه ک بابه تیکي واجبی دینی له نیسلام نییه. شپینگلیز له شوپنیکدا دنهوسئ: "نه وه که سه ی زور باسی نژاد بکا، پشاندهری نه وه یه که نه وه که سه ئیتر نژادی نییه" ده توانین دژی بووه ستینه وه و بلین نیسلام نژاد نییه، به لام نه م وه لامه هه له یه. به و پییه ی که زور به ی ولا تانی تازه پینګه یشتوی نیسلامی توانای نه وه یان نییه که شوناسیکی سه قامگیر و مانادار بو هاو ولا تیانان دابین بکن، ده توانین له جياتی وشه ی "نژاد"ی شپینگلهر نایین وه ک سه رچاوه ی سه ره کیی شوناسی ولا تانی نیسلامی به کار بینن. نه م بابته گرینگه ش له لیکولینه وه یه ک له ژیر ناوی "خه ته نه وه ک شوناس خوازی" تاوتوی کراوه. کاردایه ک له خه ته نه که بووه ته هوی جیاوازی له نیوان گروهه خه ته نه کراوه کان و گروهه کانی دیکه، و هه ندیک جار له پیناسه کردنی گروهی نه یاران هه ندی سیفه ت و به ها به کار ده هتیرین، به جوریک که سه رچاوه نهریتیه کان، قورنان، و فهرمووده کانی پیغه مبه ریش له سه ر بنه مای لوزیکیکی ساده ن، واته دابه ش کردنی جیهان بو سه ر نیمانداران که هه موو کاره کانیان دروسته، و کافره کان که له هه ر کوئ بن مایه ی نه گبه تی و به دبه ختین (عبدالصمد، ۲۰۱۱). له راستیدا کاردای خه ته نه له نایینی نیسلامدا، به هوی کاریگه ریی نایینی جووله که و نایینه ئیبراهیمیه کان، به واتای پاک بوونه وه له گوناحه کان و کوئترؤل کردن و که مکرده وه ی ناره زوی سیکسیه و وه کوو نایینی جووله که که نه نجامدانی خه ته نه وه ک شوناس خوازی نه ته وه یی - نایینی سه ر ده کا و له ریگه ی نه وه وه برپوای به دوو فاقه یی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراوه و وه ک فاکته ری جیاکاری و دوورخسته وه لپی روانپوه، نیسلامیش خه ته نه به فاکته ری شوناس خوازی داده نی و بو نه و کاردایه ش جیاوازی ده خاته نیوان کومه لی موسلمانه خه ته نه کراوه کان و خه لکانی دیکه و به جوریک له جوړه کان به هوی نه شته رگه ریی خه ته نه وه هه ول ده دا موسلمانه کان به سه ر ناموسلمانه کاند سه ر بخت. له راستیدا لوزیکی نایینی نیسلام سه باره ت به خه ته نه هاوشیوه ی لوزیکی نایینی جووله که یه و هاوکات دژی نایینی مه سیحیه، نایینیک که دژی جیاکاریه و جیاوازی بوون له کرده وه دا ده زانی و به رده وام به ناساندنی خه ته نه وه ک بابه تیکي مه عنه وی نه ک جهسته یی هه ولی یه کپارچه یی گروهه کان ده دات. ههروه ها له نایینی مه سیحیدا، پاکي و پیسی زیاتر به هۆکاری پزیشکی باس ده کری و هه ر له بهر نه م هۆکاره ش خه ته نه ده بیته خالی دژبه ری نایینی نیسلام و جووله که که وه ک نیشانه ی چاکه و خراپه و نزیک بوونه وه له پهروه ردار یان پیچه وانه که ی له قه له م ده دریت.

له م لیکولینه وه دا، له لیکدانه وه کانی خه ته نه دا، ناماژه به وه کراوه که خه ته نه واته "پاک کردنه وه" و له هه ندیک فهرمووده دا وشه ی "طهور" له بری خه ته نه کردن به کار هاتووه و له علامه مه جلیسی ده گپ نه وه که له پرواله تدا خه ته نه کراو لیکدانه وه ی پاکه (مطهر) چونکه وا باوه وشه ی پاک کردنه وه بو خه ته نه کردن به کار ده بن. و که لینی بابی خه ته نه کردنی به بابی تطهیر شوو بهاندوو. له پشتر است کردنه وه ی لایه نی پاکیی خه ته نه و که سی خه ته نه کراودا ده توانین ناماژه به ریوایه تیکی نیمامانی پینجهم و شه شه می شیعه بکهین:

له رۆژی حه وته مدا منداله کانتان خه ته نه بکهین، چونکه پاک ده بنه وه و زهوی له باره گای خودای میری مه زن گله بی و گازنده له میزی که سی خه ته نه کراو ده کا و ده نالینیت (حر عاملی، بی تا، ب 21، ل 434؛ کلینی، ب 6، ل 35).

له فهرمووده یه کی دیکه دا که هی نیمام سادقه¹ هاتوو:

منداله کانتان له رۆژی حه وتم خه ته نه بکهین که مندال جوانتر ده کا و گوشت ده گری و زهوی بیزی له میزیک دیتنه وه که هی که سیکی خه ته نه کراوه (حر عاملی، بی تا، ج 15، ل 14).

وه ک وترا هه ندی له گپانه وه ی شیعه کان، به تایهت سه بارهت به پاکیه ک که به هوی خه ته نه یه پیداگریان نواندوو و میزی که سی خه ته نه کراویان به هۆکاری پس بوونی زهوی و هاوار کردنی زهوی له باره گای خودا زانویه (سعیدی، 1390 ی هه تاوی).

هه ر له م پیناوه دا رهنگه بتوانین باشتر له م بابه ته تیگهین که بۆچی یه کیک له شروقه باوه کانی هه ندی له کۆمه لگه نیسلامیه کان ناوبرده کردنی کافران یان بی باوه پان به "گلاوه". به لام له کۆمه لگا نیسلامیه کاندا که سیکی خه ته نه کراویان به ته واوه تی به دورور له پیسی نه ده زانی وه ک نه وه ی نه م پیسیه له میزیک که له نه ندای زاوزیوه درده چی سه رچاوه ی گرتوو، چونکه بهر پیست (پیستی نووکی سیرهت) نه یده هیشته نه ندای زاوزی به ته واوه تی له میز خاوین بیته وه و له بهر نه وه ش ده با بربایه ته وه (تانگوک، 2018). فرۆیدیش سه بارهت به م بابه ته ده لی: یه کیک له و جوینانه ی که تورکه کان به مه سیحیه کانی ده دن "سه گی خه ته نه کراوه" (فرۆید، 1348 ی هه تاوی) و به و گریمانه ی که زۆربه ی گه لی تورک موسلمانن و به پیی یاساکانی نیسلام موسلمانان

1- نه م فهرمووده به پیی گپانه وه یه ک هی حه زه تی محه مه ده و به هی نیمام عه لیشی ده زانن و له سه ر بیژه ری نه م فهرمووده کۆده نگیه ک له نارادا نییه.

سه گیان پښ ناژه لیکي گلاوه، پیناسه کردنی نه و مه سیحیانه ی که زوربان خوږیان له خه ته نه ده بوړن، بهم دپړانه شیاوی روون کردنه ووهیه. له م رووه ووه پاکي و گلاوی جیا له هیما ی خیر و شه رپوونی خه ته نه، زیاتر لایه نی ته ندروستی و پزیشکی خه ته نه وه بیر دینیته وه، نه ک نه و بژیرانه ی که له نایینی یه هوودی و وانه کانی موسا هوکاری نریک بوونه وه و دوورکه و تنه وه له یه زدانن. جیا له م بابه تانه، ده بی نه م خاله ش وه بیر بهینینه وه که یه کیک له کارداکانی خه ته نه له نایین و باوهره جیا جیاکان و ههروه ها ئیسلام، تایه تمه نندی که م کردنه وه ی ناره زووه سپکسیه کانه (هلستن، 2004).

ویته ی ژماره 25: خه ته نه ی مندالبکی موسلمان (گاردیپه ن)

بو زانیاری زیاتر (6)

بو چوونی هه ندی له فه قی شیعه کان سه باره ت به خه ته نه ی ژنان

(به ناوی نهریت، کامیل نه حمه دی، 2015)

فه قیانی پښتر

خوالیخو شبوو موحه قیق حیلی ده فه رمووی: "و الختان واجب و خفض الجواری مستحب"

وه رگیران: خه ته نه ی کوران واجبه و خه ته نه ی کچان مسته حه به.

عه لامه حیلی ده فه رمووی: "و خفض الجواری مستحب".

شه هیدی یه که م ده فه رمووی: "و یستحب خفض النساء و ان بلغن"

شه هیدی دووه م: "و یستحب خفض النساء و ان بلغن، قال الصادق (ع) خفض

النساء مکرمه وای شی افضل من المکرمه"

ساحیب جه واهیر له باره‌ی خه‌ته‌نه‌ی ژنان سه‌باره‌ت به‌ مسته‌حه‌ببونی به‌ کۆده‌نگی رازی بووه و گیرانه‌وه سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته‌ی به‌ قازانجدار و بی‌پسانه‌وه زانیوه. به‌ر‌پزیران ده‌فه‌رمووی: "اما فی الاناث المعبر عنه فی کلام الاصحاب بخفض الجوارى فمستحب بلاخلاف، بل الاجماع بقسیمه علیه، و لنصوص مستفیضه فیه او متواتره"

به‌ ئاو‌ردانه‌وه له‌ بابه‌ته‌کانی سه‌ره‌وه ده‌رده‌که‌وی که‌ پرس‌ی خه‌ته‌نه‌ی ژنان پیش‌تر لای‌ فه‌قیانی پیش‌تر به‌ شیوه‌ی کۆده‌نگ به‌ مسته‌حه‌ب زانراوه.

(ب) فه‌قیانی هاو‌چه‌رخ‌ی شیعه

ئایه‌تو‌لا نه‌بووه‌لقاسم خو‌یی له‌ منه‌اج الصالحین ده‌فه‌رمووی: مسته‌حه‌به‌ کچ‌یش خه‌ته‌نه‌ بکری، نه‌گه‌رچی بالقیش بی، و باش‌تر وایه‌ کچ له‌ ته‌مه‌نی حه‌وت سالاندا خه‌ته‌نه‌ بکری‌ت.

به‌ گو‌یوه‌ی بۆ‌چوونی ئایه‌تو‌لا مه‌کارم شیرازی خه‌ته‌نه‌کردنی کچان و ژنان لای زانایانی شیعه به‌ کۆده‌نگی و هاو‌ده‌نگی واجب نییه؛ به‌لام فه‌رمانی مسته‌حه‌ببونیان داوه. سه‌باره‌ت به‌ شیوازه‌که‌ی له‌ گیرانه‌وه‌کاندا جه‌ختی له‌ سه‌ر کراوه که‌ نه‌و نه‌ندامه‌ تایه‌ته‌ له‌ بنه‌وه‌ نه‌قرتینری، به‌لکوو ته‌نیا به‌شی سه‌ره‌وه‌ی ببرد‌ری‌ت. بۆ‌ روون‌کردنه‌وه‌ نه‌وه‌ی که‌ له‌ سه‌ر شه‌رمگه‌ پاچه‌ گوشتیکی بچووک هه‌یه که‌ نه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌ بکری‌ت. له‌ ئیستاشدا له‌ جیهانی ئیسلامدا نه‌مه‌ ره‌چاو ناکری؛ چونکه‌ به‌ هاو‌ده‌نگی زانایانی شیعه له‌ واجبات نییه و پیوست ناکا دا‌به‌ر‌پکی له‌و چه‌شنه‌ نه‌نجام بدر‌یت.

ئایه‌تو‌لا سانعی پیی وایه‌ خه‌ته‌نه‌ی کچان، مسته‌حه‌ب نه‌بووه و ناییت. و بابه‌تیک‌ی ئاپۆره‌یی و خواستی خه‌لک له‌ زه‌مه‌ن و شو‌ینه‌کانه‌ و ئامانجه‌که‌شی پاک‌ی و جوان‌ی و که‌رامه‌ت لای می‌رده. ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر له‌ رووی فیه‌قی و فه‌رمانی به‌رزبوونی، له‌ خو‌یدا شیوا‌ی سه‌لمان بی، نه‌گه‌ر بیته‌ه‌وی ده‌رکه‌وتنی نانۆرمیی تاکایه‌تی و کۆمه‌لایه‌تی و زیان، و هه‌روه‌ها هو‌کار و سوودیک‌ی نه‌بی، و ... چ بگا به‌ هه‌موویان، له‌به‌ر نه‌و بابه‌تانه‌ و نه‌و هه‌لو‌مه‌رجه‌ ده‌بی له‌م کاتانه‌دا حه‌رام بکری و مؤله‌تی پی نه‌در‌یت. (به‌رگی 2،

1384)

ئایه‌تو‌لا محمه‌د حه‌سین فه‌زلو‌لا پینی وایه‌ خه‌ته‌نه‌ی ژنان چیکراو و دروستکراوی ئایینی ئیسلام نییه و سونه‌ت و مسته‌حه‌ب نییه، به‌لکوو ئیسلام وه‌ک بابه‌تیک‌ی په‌سندکراوی کۆمه‌لایه‌تی له‌ قه‌له‌می داوه که‌ ده‌توانین وه‌ک داب و نه‌ریتی نه‌وان له‌ کاتی (جاهیلی) به‌یه‌ئینه‌ هه‌ژمار. له‌ در‌یژه‌دا ئایه‌تو‌لا فه‌زلو‌لا گیرانه‌وه‌یه‌ک په‌یوه‌ست به‌ ئومه‌

تهیه که پیشتر باسماں کرد دینیتته بهر باس و دهفهرمووی: پیغهمبر (د.خ) تاوتوی کردنی بابه تی خهته نهی به موباح نه ده زانی، به لکوو جوړیک بیزاری تیدا به دی ده کرد. ته نانه ت له فهرموودهی (فلا تنه کی ولاتستاصلی) ده توانین حهرام بوونی شه رعیی خهته نه به دی بکه یین. چونکه مه حافزه کاره کان پیمان وایه رواله تی نیزن نه دان هه مان حهرام بوونه، مه گهر نه وهی که هوکاریک بو نه بوونی هه بیت.)

خهته نه وهک یاسایه کی واژویی

وهک پیشتریش وتماں له قورناندا هېچ فهرمانیکی راسته وخو سهاره ت به خهته نه نه دراوه. سهره پای نه مه خهته نه بوته به شیکي دانه برای ژیانی موسلمانان، تاراده پهک که نه مرپو زورترین ریژهی خهته نه له جیهاندا هی نه م گروهه نایینییه به. بو لیکدانه وهی زیاتری نه م بابه ته پیویسته شوین و سهرده می پیغهمبر (محهمه د) له سهره تای نیسلامدا شی بکریته وه، نه و بارودوخه ی که دامه زرانندی یاسا نایینییه کان به پتی نه وان بیچمی گرت. یاسا نیسلامیه کان له و سهرده مه دا له یاساکانی "تاسیسی انشایی" (دامه زرانندن پیکهاته یی) و "واژویی په سه ندردن" (امضایی تاییدی) پیکهاته بوون. یاسا دامه زراوه کان نه و یاسایانه که پیغهمبری نیسلام له سهر بنه مای ریپساکانی قورنان دامه زرانددون و پیویسته نه نجام بدرین. به لام له به رانبه ردا یاسا واژویییه کان هه ن که پیش نیسلام هه بووه و پیغهمبریش دوا ی هه ندی چاکسازی و گوړانکاری په سه ندی کردوون. ده توانین بلین هه موو حوکمه کانی نیسلام ته نانه ت نوژ و رږو و و حه ج و زوریک له یاساگه لی سزایی په یوه ست به ژنان له نهریتی پیش نیسلام و عهره به کانی حیجازدا بوونیان هه بووه. نیسلام له م حاله تانه دا هه ندی گوړانکاری و وهرچه رخانه نه نجام دا، هه ندیکی ره ت کردنه وه، و هه ندیکی تری به ته وواوی یان به که میک راست کردنه وه و پروون کردنه وه په سه ند کرد (اشکور، 1397 هه تاوی).

به پتی نه و به لگه نامانه ی که ناماژه مان پی کردن و نه وهی که بابه تی نه م توژیینه وه، واته خهته نه، له ریزی یاسا واژووکراوه کانی نیسلامه، لیکدانه وهی یاسا واژویییه کان زور گرینگه. له و توژیینه وانه ی که نه نجام دراو، تیروانینی جیاواز له سهر نه م بابه ته هه یه که له ناویاندا ده توانین ناماژه به بوچوونی دکتور نیعمه ت نه حمه دی یاساناس و پاریزه ر بکه یین: سهاره ت به و یاسایانه ی که له سهر بنه مای ثایه ت و حوکم دامه زراون و په یوه نددیان به ژبانی رږوانه ی خه لک، وه کوو میرات و قیساسه، هېچ ریگه دهره تانیک بوونی نییه و پیویسته نه نجام بدرین، به لام یاسا یان حوکمه واژووکراوه کان شیاوی گوړبن.

له به‌رانیه‌ر ئەم ڕوانگەدا، هه‌ندیک که‌س پێیان وایه که ئیسلام ته‌نیا ئەو یاسایانه‌ی قه‌بوول کردووه که بنه‌مایه‌کی عه‌قلانی و هه‌میشه‌پیان بووه و ده‌یتوانی به هه‌ندێ چاکسازی له ئاسانکاری و ڕێکخه‌ستنی کاروباری کۆمه‌لایه‌تییه‌ی خه‌لک ڕۆلێکی کاریگه‌ر بگێرێت؛ واته به هۆی هه‌بوونی بنه‌مایه‌کی عه‌قلانی و توانای مانه‌وه و ڕۆلی ئاسانکار و ڕێکخه‌رانه‌ی له کاروباری کۆمه‌لایه‌تییه‌ی خه‌لکدا قه‌بوول و واژۆ کرا، هه‌ر چه‌نده هه‌ندێ چاکسازی و گۆرانکاری تێدا کراوه. که‌واته هه‌یج پێوستیه‌یک له نیوان واژۆیه‌ی بوونی حوکمیک و ناسه‌قامگیری و مانه‌وه‌که‌یدا بوونی نییه، به‌لکوه حوکمی واژۆکراو، وه‌کوو حوکمه دامه‌زراره‌یه‌یه‌کان، وه‌به‌ر فهرمووده‌ی "حه‌لّی محمه‌ده‌ده‌هه‌لّ له‌هه‌تا ڕۆژی قیامه‌ت و حه‌رامی محمه‌ده‌ده‌هه‌تا قیامه‌ت" ده‌که‌وی، ده‌نا هه‌رگیز ئەم حوکمه به شێوه‌ی ره‌ها واژۆ نه‌ده‌کرا. جگه له‌وانه‌ی سه‌روهه، زۆرین له ڕێسا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئیسلام لایه‌نیکی واژۆپیان هه‌یه و ئەگه‌ر خوازیاری گۆڕینی حوکم و ڕێسا واژۆپیه‌کانی ئیسلام به‌پێی پێوستیه‌کانی زه‌مه‌ن و شوێن بێن، ته‌نیا به‌شێکی که‌می حوکمی عیباده‌ت، مامه‌له و دادی بۆ ده‌مینیته‌وه که ئەمه‌ش له‌گه‌ل ئەو فهرمووده‌ی که ئاماژه‌مان پێ کرد و بێر و بۆچوونی بێر مه‌ندانی ئیسلامی ناکۆکه (محمد جورکویه، ۲۰۱۳).

به‌پێچه‌وانه‌ی ئەم ناراسته که یاسا واژۆپیه‌کان به جیگه‌ر و نه‌گۆڕ ده‌زانن، ڕوانگه‌یه‌کی جیاوازه له نارادایه. بۆ نمونه له لیکۆلینه‌وه‌یه‌که‌دا که له سه‌ر ته‌وه‌ری خه‌ته‌نه‌ی ژنان و له ژێر ناوی "به‌ناوی نه‌ریت" بلاو کراوه، شێخ محمه‌ده‌ده‌هه‌دی یه‌کیک له پیاوانی ئایینی له دوورگه‌ی قیشم پێی وابوو که رای ئاین ناتوانن رای هه‌موو زانیان بێت.

سه‌رده‌مانیک ئەم کاره ناچاری بوو. ئاین له‌بواره‌که‌ی خۆیدا بۆچوونی خۆی هه‌بوو. ئەم ڕۆژێک له فتواکانی ئیمامی شافعی له هه‌ندیک بواردا کاریان پێ ناکرێ و ده‌گه‌ینه ئاستیک که ته‌نانه‌ت هه‌ندیک فهرمووده‌ی پێغه‌مبه‌ری ئیسلام له هه‌ندیک شوێندا بێ که‌لکن، چونکه ئیجتیهادیه‌یه. ئەمه‌ به‌به‌تی خه‌ته‌نه‌ش ده‌گرێته‌وه. واته ئەگه‌ر مه‌که‌به‌ی شافعی له‌و کاته‌دا شتیکی وتی ئەوه ته‌نیا له میسریدا کاری پێ ده‌کریت. له‌و کاته‌دا بارودۆخیک تابه‌ت هه‌بوو که بووه هۆی ده‌کردنی ئەم فتوایه‌ی ئیمامی شافعی و ڕه‌نگه‌ نه‌توانین هه‌ندیک له‌م فتواپانه له ئێراندا جبه‌جبه‌ بکه‌ین. باسه‌ فیه‌هیه‌یه‌کان هه‌رگیز ناتوانن بگه‌ن به حوکمیک گشتی؛ واته ئەگه‌ری ئەوه هه‌یه که حوکمیک که له لایه‌ن زانیه‌ک و له بارودۆخیک تابه‌تدا ده‌رکراوه له شوێنیکدا واجب و له شوێنیک دیکه‌دا بێ که‌لک بێت (ئه‌حمه‌ده‌دی، 1394).

ئهم هیزه په نگر او و پيشبيني نه كراوه وای كړدوه كه تا قمگه ليكي توندېره و تونداژوی وه كوو تالیبان، نه لقاعیده، داعش، بوكو حرام و همد سهر هه لېدنه، كه به به كار هینانی هه ندیک فهر مووده و دهق و ته فسیر كه به رای خو یان له سهر بنه مای فتوای هه ندیک له موخته هید و موته شهربه كانه، ریگا بؤ كوشتن و نه نجامدانی كړدوه و نامرؤفانه خو ش ده كات.

ئوهوی كه خه تهنه له یاسا واژو ییبه كانه ناماژه بؤ ئه وه به كه ده توانی لایه نی هه لومهر جی هه بی و به پی زه من و شوین و هه لسه نگانندی قازانجه كه ی و به پی ئهم هه لومهر جه ده توانین بیگورین. ئهم بابه ته پيشان دها كه خه تهنه دیار دیه و ئه وه ی كه ده توانین به ناراسته یه کی دیار دهناسانه لئی پروانین و به گویره ی ئهم ناراسته، فام كړدی دوو باره ی خه تهنه وه ك دیار دیه ك كه له پتوه ندی له گه ل ره هه ندی زه منی و شوینی له ههر قوناغیكي زه منیدا ماناداره و به روون كړدنه وه ی كارد اكانی ئیستای خه تهنه ده توانین له چوار چیوه ی لاواز بوون یان هه لپه سیر دراوی و رت كړدنه و هدا تاو توئی بكه یین.

تاو توئی خه تهنه له چوار چیوه ی یاسا كانی تسلط و لاضرر

یه كیك له و بابه تانه ی كه ده توانی ئاسانكاری بؤ پشكینی په یوه ندی نیوان مرؤف و جهسته ی له ئیسلامدا بكا، زیاتر ئاشنابوون له گه ل "قواعد تسلط و لاضرر"؛ كه واته ده توانین بابه تی خه تهنه ش له م روانگه وه كه له ریزی فهرانه واژو ییبه كانی ئیسلامه، لیک بدینه وه و پیدا چوونه وه ی به سهر دا بكه یین.

له فیه قهدا، هه ندی یاسا و ریسا هه یه كه به روونی جهخت له سهر كو نترؤلی مرؤف به سهر سامان و گیان و ژیان، ئهندامانی له ش و مولك و ناكاره كانی دا ده كهن (صفای، سهیلا؛ محمود عباسی و مصطفی محقق داماد، 1393 هه تاوی). به پی ئهم یاسایه مرؤفه كان به سهر مولك و مالی خو یاندا زالن، به جوړیك كه یه كه م: له كو نترؤلی مولك و مالی خو یاندا ئازادن، دووه هم: كه س مافی ئه وه ی نییه كو نترؤلی ئه وان به سهر مولك و مالی خو یاندا سنووردار بكات. به لام هه ندیک پیمان وایه حوكمرانیی پاشایه تی ته نیا له مولکی مرؤفدا نییه، به لكوو به هوی یه كه مایه تی و چه مکی هاوړاوه، ئهم مافه به سهر ماف و خودی ئه و پشدا سه پاوه، واته كاتیك ده ست گرتن به سهر مولك و مالی مرؤف ته نیا به رهمه ندی خاوه نه كه ی ده لوئ، ده ست گرتن به سهر مافه كان و نه فسی ئه و كه سه له سهر بنه مای مؤلت و رهمه ندی ئه وه. زور بورهان له پیناو حوكمی زال بوون (تسلط) روون

کراوه تهوه که هه ندیکیان له درێژهدا تاوتوئ ده کړین: له راستیدا رپساکانی "تسلط و لاضرر" دهروازهیه که بۆ ئه وهی به ئاراسته یه کی رپژیه یی تره وه له خه تهنه بر وانرئ و به و پینیه ی که ئه م رپسا یانه له پیکهاته ی نایینی ئیسلامدا بوونیان هیه، به پشتبه ستن به وه ی که له ده قی نایینه وه دئ ده توانین ئه م بابه ته که له ناوهرؤکی ناییندا جه خت له سهر خاوه نداریه تیی مرؤف و بالاده ستیی ئه و به سهر نه فس و جه سته پدا کراوه ته وه و خه تهنه دژیه تی، و له لایه کی دیکه شه وه - وه ک پشتریش ئاماژه مان پیکرد - خه تهنه له یاسا واژوویی کانه، ئه م دووانه له پال یه کتر پانتابه ک ساز ده که ن که بتوانین به گویره ی زه من به ئاراسته یه کی ناشتیخوازانه له خه تهنه و کارداکانی خه تهنه بر وانین و له درێژهدا ئاراسته که مان له ره خاوازیی په تیه وه به ره و رپژیه یی خوازی بگورین.

یه کیک له به ناو بانگترین بورهانه کانی ئه م یاسایه هه مان یاسای عه قلابیه "النَّاسُ مُسَلِّطُونَ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ" و هه ندیکیان به "النَّاسُ مُسَلِّطُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ" لیکیان داوه ته وه. له ناو ئه و ئایه تانه ی دیکه دا که ئاماژه به حوکمی بالاده ستی ده که ن، ئایه تی شه شه می سووره تی ئه حزابه: "پیغه مبه ر نزیکتره له باوه رداران به خۆیان".¹ هه ر چه نده ئه م ئایه ته دیسه لمینی که پیغه مبه ر گه وره ی ئیماندارانه، به لام بی گومان ئاماژه به وه ش ده کا که ئیمانداران بالاده ستی خۆیان، هه ر چه نده بالاده ستیی پیغه مبه ر له سه رووی هه مووانه (صفایی و همکاران، 1391 هه تاوی). پیغه مبه ری ئیسلام له فه رمووده ی غه دیردا به پشتبه ستن به م ئایه ته وه ک پشه کییه ک بۆ دارپشتنی فه رمانه روایی عه لی و به گریمانه کردنی ئه وه ی که خه لک بالاده ستی رۆحی خۆیان، حوکم رانییه که ی به سهر رۆحی خه لکدا ته وا و توند ده زانیت. له ناو ئه و ئایه تانه ی دیکه دا که ده توانن حوکمی زال بوون پشتر است بکه نه وه، ئایه تی ۲۰۷ ی سووره تی به قه ره یه: "له ناو خه لکدا که سیک هیه زانی خۆی ده فروشی بۆ ئه وه ی به دوای ره زامه ندیی خودادا بگه رپت"² فروشتنی "رۆح" له م ئایه ته دا بۆ به ده سته ینانی ره زامه ندیی خودا ئاماژه بۆ ئه م بابه ته ده کا که مرؤف بالاده ستی رۆحی خۆیه تی (درگاهی، 1395 ی هه تاوی).

یه کیک دیکه له هۆکاره کانی ئه م یاسایه روانگه ی زانایانه. واته مافی خاوه نداریتی به سه ر مۆلک له لایه ن خاوه ندار لای هه موو زانایان قبوول کراوه و گومانی تیدا نییه که وه ها

1- التَّيْبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَيَّ أُولِيَانِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا
2- وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ

پروانگه یه که له سه رده می نیمامانی شینه شدا بوونی هه بووه و هوکاري ره تنه کردنه وه و ریگری شه ریعت زان له م ناکاره گوزارشت له واژوکردنی شه ریعت زانی پیروز به رانبه ر به م ناکاره یه. (طباطبایی، 1386 ی هه تاوی)

له پروانگه یه که مدا ده توانین ئەم دهره نجامه دست بخهین: مروّف کۆنترۆلی به سه ر هه موو ئەندامانی جهسته ی خویدا هه یه، به لام ئەم کۆنترۆله به جۆریک سنووردار کراوه و پانتای ئەم دسه لاته هه تا ئەو راده یه که بنه مای که رامه تی مروّی و بنه مای پاراستنی ژیان و ته نانه ت (اصل لاضرر) یش پشتگویی نه خریت. له م حاله ته دا (اصل لاضرر) زال بوون به سه ر نه فس پیشان ده دا و عه قلیش شایه تی بو ده دا. خودا ریگه به نیماندار نادا که خو ی زه لیل و په ست بکا، هه ر وه کوو چۆن عه قلی ته ندروست ریگه به شتیکی وا نادا و له سیسته می فیهی نیسلامیشدا مروّف بو ی نییه زیان به خو ی و به دیتران بگه یه نیت. له م چوار چیوه دا نیمامی شه شه می شینه کان ده فهر مووی: خوا هه موو کارو باره کانی نیمانداری به خو ی سپاردووه، به لام دسه لاتی نه وه ی پی نه داوه که خو ی په ست و زه لیل بکات. (جوکوریه، 2013). و له کۆتاییدا نایه تی 195 ی سوورته تی به قهره "به دهستی خو تان خو تان له ناو مه بن"¹ سه باره ت به له ناو بردن و فه وتان دنی نه فسه، به لام ده کری بلیین له ناو بردن هه مان به فیرو دان و زیانگه یان دین به نه فسه (صفایی، 1394 ی هه تاوی).

سه باره ت به به لگه و اجبه کانی بنه مای بی زیان (اصل لاضرر) ده توانین زۆر نایه ت و گێرانه وه شرو فقه بکه یین و سنووردار بوونی حوکمی زال بوون به سه ر خو (زال بوون به سه ر نه فس) ته نیا له بنه مای بی زیاندا سنووردار نایته وه، به لکوو هه ندیک بابته تی دیکه ش وه کوو ریگری کردن له خو کوشتن ده گریته وه. به لام به وه پیته یی که در یژه دان به م بابته کاریکی سپۆرانه و فیهی لئی تیده په رین و له در یژه دا به پی پیشکوه ته پزیشکیه کانی سه رده می نیستا په یوه ندی نیوان (قواعد تسلط و لاضرر) تاوتوی ده که یین.

له مه ر لیکه وه ته نه ری پی و نه ری نییه کانی خه ته نه له که رته پزیشکی و ده روو ناسییه کان به چر و پری قسه ده که یین، چونکه سنووری نیوان ئەم لیکه وتانه نه وه نده باریک و ته سکه که به پیچه وانه ی هه لو یستگرتی ریخراوی ته ندروستی جیهانی سه باره ت به خه ته نه ی ژنان، ئەم ریخراوه و دیکه ی ناوه نده په یوه سه ته کانی ئەم ریخراوه هیه هه لو یستیکی

1. وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

فهرمی و دیاریکراویان سه‌بارت به خه‌ته‌نه‌ی پیاوان نییه و ته‌نیا به راگه‌یاندن‌ی هه‌ندی زانیاری له باره‌ی لیکه‌وته باش و خراپه‌کانی خه‌ته‌نه‌ی رازی ده‌بن.

له ئاراسته‌ی "قاعده‌ تسلط" لیکه‌وته باش و خراپه‌ یاساییه‌کانی خه‌ته‌نه -که له درێژ‌ه‌دا باس ده‌کری- تاوتوئی کراون. ههر له‌م پیناوه‌دا سرنج‌خستنه‌ سه‌ر پێیوستیی نه‌ه‌پشتنی زیانه‌ نه‌گه‌ریه‌کانیش گرینگه. به‌ بۆ‌چوونی زانیان و ههم له‌ ر‌واله‌تی نه‌و گێرانه‌وانه‌ی که گوزارشت له‌ حهرام‌کردنی زیان‌گه‌یاندن به‌ دیتران یان زیان‌گه‌یاندن به‌ نه‌فس (خۆ) ده‌که‌ن، نه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وی که مه‌به‌ست ته‌نیا زانی لیب‌راوه‌ نییه، به‌لام نه‌گه‌ر نه‌م زیانانه‌ گوماناوی بن و ته‌نانه‌ت که‌متر له‌ گومانا‌ویش بن، پێیوسته‌ لیبی دوور بکه‌وینه‌وه. مه‌به‌ست له‌ زیان لیب‌ره‌دا نه‌و زیان و زه‌ره‌ریه‌ که‌ زۆره‌ و ه‌ی نه‌و حاله‌تانه‌یه‌ که‌ دژی به‌ر‌زوه‌ندیی مرۆفه. هه‌روه‌ها فه‌قی پێشتر و پاشتره‌کان له‌ هه‌ندی‌ک حاله‌ت‌دا باسیان له‌م باب‌ه‌ته‌ کردووه، له‌وانه‌ نووسه‌ری کتیبی (جوهر‌الکلام) راشکا‌وانه‌ ده‌لی: "هه‌ر شتی‌ک نه‌گه‌ری زانی تی‌دا بی‌ حهرامه". له‌ هه‌ر حاله‌تیک‌دا شتی‌ک که‌ زانیکی به‌ر‌چاوی تی‌دا بی‌ قه‌ده‌غه‌یه، جا‌چ زانستی له‌ سه‌ر هه‌بی یان گومان. ده‌توانین نه‌م باب‌ه‌ته‌ گرینگه‌ بۆ کاروباری ئایینی له‌وانه‌ش خه‌ته‌نه‌ بگشتین و بۆ نمونه‌ سه‌بارت به‌ خه‌ته‌نه‌ی ژنانیش نه‌م ئاراسته‌ له‌ لایه‌ن هه‌ندی له‌ زانیانی ئایینی‌ه‌وه‌ گیراوه‌ته‌ به‌ر، بۆ وینه‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ کۆنفرانسیک‌ بکه‌ین که‌ له‌ سال‌ی 2006 له‌ زانکۆی نه‌له‌زه‌ری میسر به‌ر‌پۆه‌ چوو. له‌م کۆنفرانسه‌دا که‌ زۆریک له‌ زانیانی ناسراوی ئایینی تی‌دا به‌شدار بوون، نه‌م نه‌نجامه‌ ده‌ست که‌وت که‌ "خه‌ته‌نه‌کردنی کچان ده‌بی قه‌ده‌غه‌ بکری، چونکه‌ له‌ ئیسلام‌دا هه‌یچ پینگه‌یه‌کی نییه." ¹ پ‌رۆفیسۆر عه‌لی جومعه، موفتی‌ی گه‌وره‌ی میسر، له‌م کۆنفرانسه‌دا وتی:

خه‌ته‌نه‌کردنی کچان چ له‌ رووی ده‌روونی و چ له‌ رووی جه‌سته‌یی‌ه‌وه‌ زیان به‌ ژنان ده‌گه‌یی‌نیت. بۆ پش‌تیوانی له‌یه‌کی‌ک له‌ باشت‌ترین به‌ها ئیسلامییه‌کان، که‌ زیان‌نه‌گه‌یاندن به‌ دیترا‌نه، به‌ گوێره‌ی فه‌رمانی پینگه‌مبه‌ری ئیسلام (لاضرر و لااضرار

1- سه‌بارت به‌ دا‌په‌ر‌ه‌کانی به‌ر له‌م کۆنفرانسه‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ نه‌وال سه‌عداوی پزیشک و پ‌ووناکی‌یری میسری، له‌ کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی 1960 زاینی بکه‌ین که‌ به‌ بلا‌وبوونه‌وه‌ی کتیبی المرأة‌ الجنس (له‌ کوردیدا به‌ ناوی پ‌وخساری ر‌وتی ژنی عه‌ره‌ب) چوو پال پزیشک و لایه‌نگرانی مافه‌کانی ژنان که‌ دژی خه‌ته‌نه‌ی ژنان بوون. نه‌م دژایه‌تییه‌ له‌ نه‌نجام‌دا له‌ سال‌ی (1998 زاینی) ده‌ر‌کرانی حوکمی قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌فزی له‌ لایه‌ن وه‌زاره‌تی ته‌ندروستی میسری لێ که‌وته‌وه. له‌ میانه‌ی نه‌م مش‌م‌وه‌ر‌دا ولاتی میسر و دیکه‌ی ولاتانی عه‌ره‌بی به‌ ش‌رۆفه‌کردنی پش‌ینه‌ی خه‌فزی له‌م باره‌وه‌ فتاویان دا.

فی الاسلام¹، ده‌بئی واز له‌م کاره بینین. هه‌روه‌ها ده‌توانین ئەم کاره وه‌ک ده‌ستدریژی بۆ سه‌ر مروّف سه‌یر بکه‌ین که شایه‌نی سزایه و ئەمه ته‌نیا خه‌ته‌نه ناگرێته‌وه و ئەو باب‌ه‌تانه‌ش ده‌گرێته‌وه که له سه‌ر بنه‌مای ئابین و ئاماژه بۆ ئەوه ده‌که‌ن که هه‌ر کاتیک به‌ندایه‌تی یان پێشه‌کی به‌ندایه‌تی زیانی بۆ له‌ش و جه‌سته هه‌بێ، ئیتر واجب نییه. وه‌کوو ده‌ستنوێژ یان رۆژوو یان چه‌جیک که ده‌بیته هۆی زیان بۆ سه‌ر جه‌سته، که له‌م حاله‌ته‌دا له بری ده‌ستنوێژ ده‌بێ ته‌یه‌مووم بکری و رۆژوو و چه‌ج ئە‌گه‌ر زیانی هه‌بێ ئیتر واجب نییه. بۆ وێنه به‌کیک له‌م گێرانه‌وانه گێرانه‌وه‌ی ئیمامی شه‌شه‌می شه‌عه‌کانه که وتی: که‌سیک که رۆژوو زیان به‌ له‌شی ده‌گه‌یبێتی به‌ربانگ بۆ ئەو واجبه". (ئه‌حمه‌دی، 1394 ی هه‌تاوی)

پێویسته ئەوه‌ش بڵێین که پێویستی زیان له‌ خو‌ دوورخستن به‌ مانا یاسایه‌که‌ی حوکمه‌ نه‌ک ماف، واته شیاوی گۆرین و هه‌له‌وه‌شانه‌وه نییه و که‌س بۆی نییه زیان به‌ خو‌ی بگه‌یه‌نێت.

هه‌روه‌ها وه‌بیره‌هێنانه‌وه‌ی چه‌ند خالی دیکه‌ش گرینگه. بۆ وێنه زیان‌گه‌یان‌دن بۆ مه‌به‌ستی عه‌قلا‌نی و ئامانجی گرینگتر و هه‌روه‌ها زیان و زه‌ره‌رێک که که‌م بێ کێشه‌ی نییه و عه‌ق‌ل و شه‌ریعه‌ت تابش‌ته‌هێنان له‌ ئاست ئەو جو‌زه‌ زه‌ره‌ر و خه‌ساره‌تانه‌ قه‌ده‌غه‌ ناکه‌ن، وه‌کوو کاتیک که چاره‌سه‌رکردن یان رێگری کردن له‌ نه‌خۆشیه‌ک که زیانه‌کانی زیاتر و قورس‌تره، چاره‌سه‌ره‌که‌ی تابش‌ته‌هێنان له‌ هه‌مبه‌ر زیانی که‌م‌تره. به‌ واتایه‌کی تر، پێویسته زیانی گه‌وره‌تر به‌ به‌رگه‌گرتن له‌ هه‌مبه‌ر زیانی بچووک‌تر به‌وێنینه‌وه. به‌ له‌ به‌ر چا‌و‌گرتنی ئەم باب‌ه‌ته و ئەوه‌ی که هه‌تا ئیستا هه‌یج هه‌لو‌بستێکی دیاریکراو بۆ خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان نه‌گه‌یرواته به‌ر، پێویسته سه‌رنجی ئەوه‌ش بده‌ین که له‌ کاروباری پزیشکیدا ده‌ست‌نیشان‌کردن و دیاری‌کردنی راده‌ی زیان و سنووره‌کانی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له‌ ئەستۆی که‌سانی شاره‌زا و پسه‌پۆری ئەم بواره‌یه و ئەرکی فه‌قێکان له‌م روه‌وه هه‌ل‌نێجاندنی حوکمه‌ گشتیه‌کانی شه‌رعه و لیکۆلێنه‌وه سه‌باره‌ت به‌ باب‌ه‌تی حوکمه‌ فقهیه‌کان له‌ ئەستۆی شاره‌زایانی باب‌ه‌ته‌که‌یه (صفایی و عباسی، 1394 ی هه‌تاوی). له‌ هه‌مان کاتدا هه‌ر له‌به‌ر ئەوه سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ پێویستمان به‌ هاو‌بیری نیوان پسه‌پۆرانی بواره جیا‌جیا‌کان واته بواره‌یاسایی، فقهی و پزیشکی و هه‌نده‌کانه که له‌ میان‌ه‌ی ئەم په‌یوه‌ندیه‌دا زانیاریه‌کانی هه‌ر بواره‌یک به‌خه‌رێته به‌ر ده‌م بواره‌کانی دیکه و له‌ کۆتاییدا له‌م رینگه‌وه

1- زیان و زه‌ره‌ره‌ گه‌یان‌دن به‌ خو‌تان و خه‌لک رینگه‌پندراو نییه.

ئاراستەییەکی فرەپهه‌ند و فرەلایەن لە سەر بنەمای دیاردەبوونی خەتەنە بێتە دی بۆ ئەوێ بە پشەبەستن بەم ئاراستە، باشتەر و قوولتر بتوانین لە خەتەنە برۆانین و کارداکانی شیکاری و پروون بکەینەو و لە ئەنجامدا لە سەپاندنی ئاراستەیی تاک‌پهه‌ندی سەبارەت بە خەتەنە خۆمان بە دوور بگرین و خۆمانی لێ پرزگار بکەین.

لە درێژەدا و سەبارەت بە پرسى خەتەنە پنیوستە ئاماژە بە یاسای عەقلانیی "الکناُس مسلطون علی أموالهم و أنفُسِهِم" بکریت. بە گریمانەکردنی زۆربوونی قازانجەکانی خەتەنە خالێکی دیکە لەم بابەتەدا دێتە ئاراوه و ئەویش ئەوێهە کە نابێ هەرگیز مرۆفیک ناچار بکری جگە لە حالەتی تاییەت و بەپەلە نەبێ (ووکوو زیانگەیانندن بە کەسانی دیکە یان ترس لە دەستدانی گیانی خۆی) چاره‌سەر و دەرمان بکەین (صفایی، عباسی و محقق داماد، 1391) کە لەم حالەتەدا بنەمای بێ زیان (اصل لاضرار) و وەپیش پرسیای زالبوون (قاعده تسلط) دەکەوێ و نەخۆشەکە ناچار بە چاره‌سەر دەکەن. پروونکاری ئەم دوو جۆرە ناوارتە بەم شیوێهە: یەكەم: ئەگەر نەخۆشیەکە بێتە هۆی نازار یان زیانگەیانندی بە کەسانی دیکە. لەم حالەتەدا بە ئیزنی سەرپەرشتیاری تاییەت یان سەرپەرشتیاری گشتی ناچار بە چاره‌سەری دەکەن و حەرामी زۆرەملی بە حوکمی نكۆلی لە زیان و زەرەر و حوکمی نكۆلی لە تەنگانە و نكۆلی لە سەختی لە ناو دەچیت. دووهم: ترسی لە دەستدانی نەخۆش لە ئارادا بێ و پروون کردنەوێهە کەشی ئەوێهە کە لە دەستدانی سێ قۆناغی هەیه: 1 مردن و ئەگەر نەخۆش ملی بە چاره‌سەر نەدا هیچ گومانی تێدا نییه کە کەسەکە بە زۆرەملی چاره‌سەر بکریت. 2. نەخۆشییە گرینگەکانی وەوکوو نایدز و شیرپەنجە و هاوشیوێهەکانی، یان لە دەستدانی چاویان برینی قاچ و دەست، گومان لەوێهە نییه کە کەسی پێگەیشتوو یاخود سەرپەرشتیارەکە دەبێ پێگری لەو پرووداوانە بکەن و ئەگەر کەسی پێگەیشتوو یان نەخۆشەکە ملی بە چاره‌سەر نەدا، فەرمانپەرەیی شەریعەت بۆی هەیه زۆرداری بگریتە بەر. 3 زیانی کەم: هیچ هۆکاریک بۆ ملنەدانی کەسی پێگەیشتوو لە ئارادا نییه چ بگا بە کەسیکی دیکە. هەر بۆیە حەرामी سەرەتایی ناچارکردنی ئەو بۆ ئەنجامدانی چاره‌سەر وەک خۆی دەمینیتەوێهە. هەلبەت لە گریمانەیی چاره‌سەری ناچاریدا، سەرکەوتنی چاره‌سەر لە بە دەست هێنانی باشتەری ئەنجام بە کەمترین زیانی گونجاو پنیوستە (أصف‌المحسنی، 1424؛ 254). لەم باره‌وه هەندیک لە فەقیحان وتویانە:

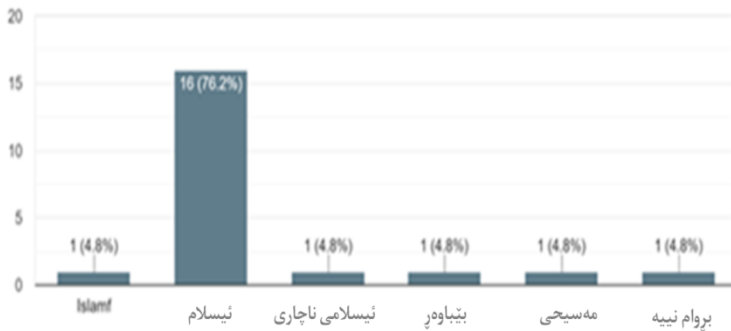
" چاره‌سەری زۆرەملی هیچ کەس دروست نییه، چونکە کەرەمەتی مرۆف و

رېژگرتن له ئیراده کهي و ههروهها به هۆی حوکمه عقلا نیهه نامازه پیکراوه کان که به بئ رېگري له لایهن شهريعه تهوه واژۆی له سهر کراوه و ههروهها به هۆی ئهوهی دهستگرتن به سهر لهش و سامانی کهسه کهیه و ئهم کاره به بئ ئیزنی ئهوه دهستدریژییه و ئهوه به پئی شهريعت دروست نیهه" (نجفی، ۱۹۸۱).

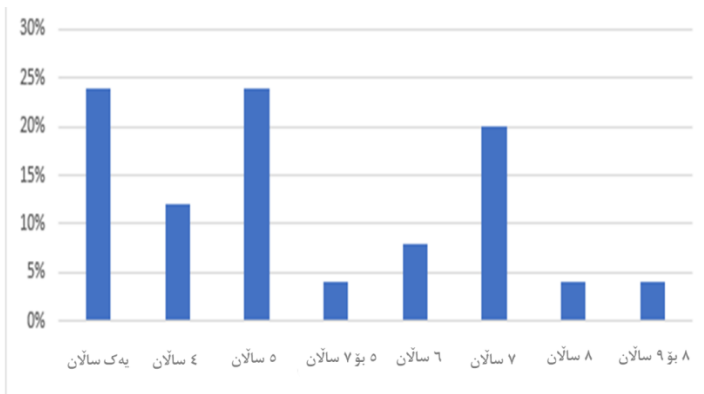
چارتهکانی ژیرهوه پیشاندهری فرهیی ئهجامدانی خهتهنه له ناوشوینکهوتوانی ههر سی نایینی جووله که، مهسیحی و ئیسلامه. وهک دیاره له ناو کۆمه لگهی بهرتوینیهوهی ئهم لیکۆلینهوه دا زیاترین رېژهی خهتهنه له ناو شیعه کاندانهجام دهدریت.

نایین

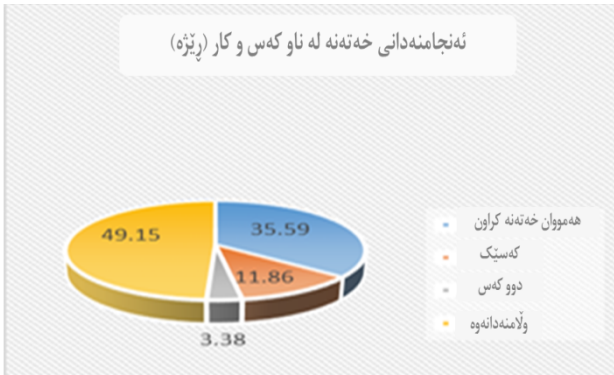
21 responses

چارتی (7) فرهیی خهتهنه کردنی پیاوان به پئی نایین له ناو کۆمه لگهی بهرلیکۆلینهوهی سالی 1400 ههتاوی

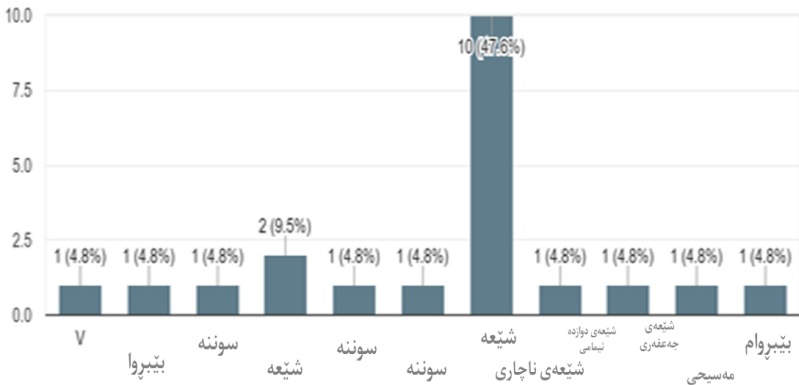
چارتی ژماره (8): ته مهنی پیاوانی ئیرانی له کاتی خهتهنه کردن له ناو کۆمه لگهی توینیهوه له سالی ۱۴۰۰ ههتاوی

چارتی ژماره (9): فرهیی کهسانی خه تهنه کراو له سالی 1400 هه تاوی

نایین

21 responses

چارتی ژماره (10): فرهیی خه تهنه کردنی پیاوان به پتی نایین له ناو کۆمه لگهی بهر لیکۆلینه وهی سالی 1400 هه تاوی

دلی خه تهنه کراو له قورئاندا

پیشتر و له لیکدانه وهی خه تهنه له پهیمانی کۆن و رپۆرپه سمی جووله که کاندا باسی "دلی خه تهنه کراو" کراوه، بابه تیک که قورئان و فهرموده کانیش ئاماژه یان پئی کردوه. بۆ نمونه دهسته واژهی "قُلُوبُنَا غُلْفٌ" دوو جار له قورئان له زمانی جووله که کانه وه هاتوه: بۆ یه که مجار له ئایه تی 88ی سووره تی به قهردها هاتوه:

ههروهها (جووله که کانی سهردهمی پیغه مبهر) وتیان: دلّه کانمان داخراوه (له وتاری

تو تیناگهین) نه خیر وا نییه، نه وانه خودا نه فرینی لی کردوون به هوی کوفر و خوانه ناسیانه وه، که وا بوو که م پروا ده کهن.¹

جاری دووهم له نایه تی 155 سووره تی نساء هاتووه:

ئینجا به هوی په یمان شکاندن بان و بی باوه پریان به نایه ته کانی خوا و کوشتنی به ناحه قی پیغه مبه ران له لایه ن نه وانه وه و نهو قسه شیان که ده لین دلی تیمه داخراوه و په رده ی پیوه به (مه به ستیان نه وه به که ناماده نییه گوی بو هیچ راستیه ک بگرن، خوا لئیان تووریه و نه فرینی لی کردوون) نه خیر به و جوړه نییه که نه وان ده لین، به لکوو خوا مور ی ناوه به سهر دل و دهر وون باندا به هوی بی باوه بوونیا نه وه، جا بویه به هندیکان نه بی نه وان دیکه باوه نا هینن.²

سه بارت به خویند نه وه و شیکاری په یوه ست به "قُلُوبَنَا غُلْفٌ" عه لی قولی قه رای ی لیکو لینه وه یه کی تیر و ته سه لی نه انجام داوه که ده توانین نه و نه انجامه ی لی هه لنجینین که وشه ی "قلب أغلف" به واتای "دلی خه ته نه نه کراوه". ناوبراوه له شو ئینیکا له پروون کردنه وه ی غلف دهنووسی غلف (سکونی لام) کوی أغلف (سکونی لام) و نه و شته یه که له غه لافدا بیت. ههروه ها پیاویک که خه ته نه نه کراوه پی ده لین "أغلف". نه م زارواوه له فهره نگی یه هوود و مه سیحیدا باو بووه. له ده قه ئیسلامیه کانشدا، به تایه ت له فهرمووده کانی پیغه مبه ر و حه زره تی عه لیدا، نه م زارواوه به واتای "دلی کافر"، "دلنیک که ئیمانیا تیدا دانه مه زراوه" یان "دلنیک که له ئیمان بیهریه" به کار هاتووه. به پی نی نه م به لگانه ده توانین بلین "دلی خه ته نه نه کراوه" دلنیک سهر کیش و سهر بزپو، دلنیک ناپاک و گلاو و به گوناحی روهییه وه لیخنکراو و تووشبوو به نه خو شیی مه عنه وی، دلنیک داخراو و که ر، و دلنیک رقه و به بی ژیان مه عنه وییه (قرای، 1380 ی هه تاوی). به واتایه کی دیکه گه لی جووله که له ولامی بانگه پستی موسا باس له وه ده کهن که دلان به هوی نه وه ی ئیمانیا نه هینابوو خه ته نه نه کراوو. هه ر هه موو نه م به لگانه پیشانده ری نه وه ن که پیش گریمان کانی نه م دووانه سه بارت به نه شته رگه ری خه ته نه لیک نریکن.

خه ته نه له فهرمووده و گپړانه وه کاند

فهرمووده و گپړانه وه زور له پیغه مبه ری ئیسلام و ئیمانیا شیععه سه بارت به خه ته نه

1- وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

2- فِيمَا تَنْصُهُمْ مِثْلَهُمْ وَكُفْرَهُمْ بآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَعِيرٍ حَتَّى وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

دەگێر نەووە که لەم توێژینەووەدا بە کۆکردنەووە و شیکاریی هەموو گێرپانەووە و فەر موودەکان، گرینگیی ئەم بابەتە لە ئایینی ئیسلامدا تاوتوێ کراوە. وەک دەوتری لە قورئاندا هیچ ئاماژەیهکی راستەوخۆ سەبارەت بە خەتەنە نەکراوە، بەلام ئەهلی شیعە و ئەهلی سوننە بە پشتبەستن بە هەر دوو ئایەتی 123 سوورەتی نەحل و ئایەتی 161 سوورەتی ئەنعام، جێبەجێ کردنی نەریتەکانی ئیبراهیم بە واجب دەزانن.

لە ئایەتی 123 سوورەتی نەحل هاتووە:

(ئەو محەمەد) لەوهدوا (دوای چەندین سەدە) وەحی و نیگامان بوو تۆ نارد که شوێنی ئاین و بەرنامەی ئیبراهیم بکەویت که بە دوور بوو لە هەموو بیرو باوەڕینکی چەوت، هەر وەها لە دەستەوی موشریکانیش نەبوو.¹

و لە ئایەتی 161 سوورەتی ئەنعام هاتووە:

ئەو محەمەد پێیان بلی: بە راستی من بەروەردگارم، هیدایەت و پێنۆینیم کردوون بوو پێگە و رێبازی راست و دروست، ئایینیک که راگری ژبانی خەلکە، ئەویش ئایینی ئیبراهیمیە که دوورە لە هەموو لادان و نارێکییە که و ئەو هەرگیز لە ریزی موشریک و هاوێدانەران نەبوو.²

لەم ئایەتەدا "حەنیف" ئاماژە بوو کەسێکی عەرەب دەکا که لە سەر دەمی بەر لە ئیسلام ژیاووە و خودا بەرەست بوو یان گروپیک لە خەلک که هۆگری ئەنجامدانی ئیسی موشریکانە وەکوو بت پەرستی نەبوون. راستە که لەم ئایەتەدا بە شیوەی تاییەت جەخت لەسەر خەتەنە نەکراوەتەو، بەلام پێی وایە خودا لاسایی کردنەوی ئیبراهیم لەبەر درێژەدان بە بەلێنی نیوان ئیبراهیم و خودا بە پێوست دەزانیت.

مەلای جەمال واژی، لە ولایمی ئەم پرسیارە توێژینەووە که "بۆچی سەرەرای ئەوێ قورئان فەرمانێکی راشکاوی بوو خەتەنە نەداوە، ئەم بابەتە هاتۆتە ناو ئایینەووە" دەلی:

لە ئایینە یەکتاپەرستیەکاندا بە شیوەی تاییەت باسیان لە خەتەنە ییوا کردووە، بەلام ئەمە ئەو ناگەیینی که لە کتیبی پیرۆزدا هاتییت.

بەم پێیە دەتوانین بەلێن خەتەنە نەریتیکە که لە سەر دەمی بەر لە ئیسلامەووە باو بوو و بە کۆت و بەندی تاییەتەووە هاتە ناو سەر دەمی ئیسلامەووە، بەلام بە بۆچوونی فەقیان و زانایانی ئیسلامی، وەک یەکیک لە پێوستییە ئایینیەکان لە قەڵەم دەدری و سەر بەری ئەوێ که

1- ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

2- قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

ناینزا جیاوازه کانی ئیسلام سه بارهت به چۆنیه تی و کاتی ئه نجامدانی خه ته نه ناکوکیان هه یه، به لآم سه بارهت به واجب بوونی ئه نجامدانی خه ته نه زۆر هاوده ننگن. شیخ موفید له کتیبی المقنعه له م بارهوه ده لئ:

ئهوهی ده بیته موسلمان ئه گهر بیههوی بچی بۆ حه ج، هه تا خه ته نه نه نه کری بۆی نییه پرواته حه ج.

نه جه فی جه واهیری نووسه ری کتیبی جواهر الکلام، بۆ چوونیکه هاوشیوهی هه یه: ئه گهر کافر یک بوو به موسلمان و پیشتر خه ته نه ی نه کردبێ له سه ری فه رزه که خه ته نه بکا، نه ناهت ئه گهر پیریش بێت. (نجفی، 1981).

فتوادان له مهر خه ته نه له نایینی ئیسلامدا

خه ته نه له دیرزه مانه وه یه کیک له نهریته باوه کانی ناو موسلمانانه کان بووه و هه تا ئیستاش به رده وامه و فه رمووده کان ده توانن ئه م ئیدعا یه پشتراست بکه نه وه. به لآم له به رانه ر ئه م کاره دا، له کتیب و تووژینه وه جیاوازه کان و له روانگه ی ناینزا جیاوازه کانی ئیسلامه وه، هه لوئستی جۆراو جۆر گیردراوه ته وه که گرینگترین هۆکاری ئه م جیاوازییه ش له وه وه دئ که له قورئاندا سه بارهت به خه ته نه هیه هه لوئستیکی راشکاو و دیاریکراومان نییه. نه بوونی به لگه ی متمانه پیکراو له قورئاندا وای کردووه که زانایان و فه قیبان را و بۆ چوونه کانیان سه بارهت به خه ته نه یه کده ست نه بی و ئه نجامه که ی بووه ته هه لوئستگرتنی جیاواز له لایه ن ئه وانه وه.

ئیکسان تانگۆک¹ (2018) له خویندنه وه کانییدا جه خت ده کاته وه که به پئی قوتابخانه ی حه نه فه یه کان، مالکیه کان و حه نه لیه کان خه ته نه ی پیاوان سونه ته و خه ته نه ی ژنان که رامه ته². له حالیکدا قوتابخانه ی شافعییه کان خه ته نه بۆ پیاوان و ژنان به واجب ده زانیت.

محه مه دحه سین سه عیدی له تووژینه وه یه که ییدا له م باره وه ده لئ: فه قئ شیعه کان خه ته نه بۆ پیاو به واجب و بۆ ژن به سونهت ده زانن، به لآم هه موو به ندایه تییه کانی که سی خه ته نه نه کراو جگه له ته وافی که عه بان به دروست زانیوه. شافعییه کان له و باوه رده دان که خه ته نه هه م بۆ پیاو و هه میش بۆ ژن واجبه. حه نه لیه کان بۆ پیاوی به واجب و بۆ ژن به سونهت و مه کره مه تی ده زانن. حه نه فی و مالکیه کان خه ته نه به دروشم و سونه تی

1. Ikhsan Tanggok
2. virtuous

ناواجبى ئىسلامى دەزانن (سعيدى، 1390: ل 70).

تىم وينتير¹، مامۇستاي كۆلئىزى خواناسىيى زانكۆزى كەمبىرىچ، لە دىمانەيەكى تايەتدا جەختى لە سەر ئەم بابەتە گرینگە كردهووە كە خەتەنە بۆ ھەموو رېيازەكان² واجبە و جياوازيە كە زياتر لە قوتابخانەى مالكيەكاندا دەزانن كە خەتەنە بۆ تازەموسلمانەكان بە بابەتتى خۆويستانە و ناواجب لە قەلەم دەدەن. بە وتەى ئەو، شافىئىيەكان بەندايەتتى كەسكى خەتەنەنەكراويان پى قبوول نىيە، لە حالتيكدا مالكيەكان بۆ ئەم پرسە ھىچ كىشەيەكيان نىيە (ھەمان).

خالىكى ديكە ئەوويە كە خەتەنە بابەتتىكى واجب و يان فاكتەرتىكى شوناس بەخش بۆ جياوازي دانان لە نيوان موسلمانان و ناموسلمانان بوو، لە ئەنجامدا دەتوانين ئىدعا بكەين كە خەتەنە لە سەردەمى ژيانى پىغەمبەرى ئىسلام و لە ناو ھاوولانيدا باو بوو. بەلام ھەندى بەلگە ھەن كە ئەم ئىدعايە رەت دەكەنەو. تەنانت ئەگەر وای دابنيتين كە ئەم نەريتە لە ناو عەرەبە نەفامەكاندا باو بوو، شوئىنكەوتووانى ديكەى ئىسلام خەتەنەكراو نەبوون و سەبارەت بەوھى كە ئەوان پاش موسلمان بوون خەتەنە كرابيئن ھىچ بەلگەيەك لە بەر دەستدا نىيە. بە گوڤرەى گىرآنەوھى ئىبنى قەيوومى جووزييە، كە يەكئىك لە زانايانى قوتابخانەى ئابنيزاي سوننەى حەنبەلى بوو، كاتتىك كە ميرى بەسەرى ناچار كردهووە كە بەسالا چووانى خەلكى كىكر لە زستاندا خەتەنە بكا و ھەندىكيان بەو ھۆيەووە مردن، حەسەن بەسرى وەك ناپەزايەتتى و سەرسامى وتى رۆمى و فارسى و حەبەشى ئىمانيان بە پىغەمبەرى ئىسلام ھىنا و كەسپش لە خەتەنەكراو بوونيان نەكۆلئىيەو. ھەرەھا كاتتىك كە لە سەد سالى پىش ئىستادا پىشنياريان بە واليى خوراسان واتە جەراچ كورپى عەبدوللا دا بۆ ئەوھى تازەموسلمانەكان كە بە روالەت بۆ خۆقوتاردان لە جزييە بوونە موسلمان بە خەتەنە تاقتيان بكەنەو، عومەرى كورپى عەبدولعەزىز بۆى نووسى خودا پىغەمبەرى كرد بە بانگھىشتكار (داعى) ئەك خەتەنەچى (خاتن) (ھەمان). كەواتە لە ئايىنى ئىسلاميشدا راشكاوانە كەس بۆ خەتەنە بانگھىشت و ناچار نەكراو كە ئەگەر ئىجباريش بوايە دەبا بە پنى گۆرانكارىيەكانى ئىستاي ماف و نازادىيە تاكە كەسپىيەكان ئەم دياردە لەم سەردەمە ھەلبوو شەبايەتەو يان بخرايەتە ئەستۆ كەسەكە خۆى. بەلام بە داخووە ئەم مەسەلە بە ھىز و پىزەووە لە لايەن ناوھندە كۆمەلەيەتتى و ئايىنىيەكانەو بەردەوام بوو و بوەتە ھۆى زيان

1. Tim Winter
2. schools

و خهسارهت بۆ سهه جهسته و دهروونی زۆریک له مندانان! دهلین ههه نهریتیکی خۆجییی که نه توانی له پێگهی وتووێزی فه رههنگه کان خۆی له گهه له پوتی به کگرتنی فه رههنگی بگونجینی و تیهه لکیشی بێ، ده بی وه ک نهریتیکی کۆنه یان نانه رمی نوین وه لا بنری، و ئایا کاتی نه وه هاتوو هه که نه شته گه ری خه ته نه وازی لێ به پینریت؟ ناخۆ کاتی نه وه نه هاتوو هه که موچه هیدان و موته شه ریعه کان به نیازی هاوئاراسته کردنی یاسا کانی ئاین له گهه له لومهرجی سه رده م، خوینده وه و شیکاریی نوێ و مرۆف خوازانه و دوور له توندوتیژی سه بارهت به یاسا و پێسا و فه رمان و پێگری به ئاینیه کان بۆ ئیمانداران بخه نه روو؟

خشتهی ژماره 3: فتوای پیه رانی ته قلیدی و زانایانی ئاینییی ده ره وه و ناوه وه ی ئیران (له لایه ن گروپی ئەم توێژینه وه کو کراوه ته وه)

ناوی موچه هید: سه ید عه لی سیستانی

ئاین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی مو سه لمان: له سهه پیاوی پێگه یشتوو واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهه دایک و باوک: مسته حه ب.

تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکه یین:

هاوسه رگیری ژنی مو سه لمان له گهه پیاوی مو سه لمانی خه ته نه کراو:

ئاسته نگی به رده م که سه ی خه ته نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئاینی و یان به شداری کردن له شوینه ئاینیه کان: خه ته نه بۆ قبو له بوونی ته وافی که عه به له کاتی حه جدا پنیسته.

ناوی موچه هید: یوسف سانعی

ئاین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی مو سه لمان: واجبه. به لام نه گهه را تا هه ره تی با له بوون

خه ته نه نه کرا، واجبه له سه ری کوپ که خۆی خه ته نه بکات.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهه دایک و باوک: له سهه دایک و باوک واجبه که

پۆله که یان خه ته نه بکه ن.

تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکه یین: خه ته نه له پۆژی حه وه ته می دوا ی

له دایک بوون مسته حه به، به لام پێش و پاش نه وه حه وت پۆزه ش خه ته نه بکری کیشه نیبه. خه ته نه

واجبه وهه ر کات کرا ده بی نه نجام بدریت.

هاوسه رگیری ژنی مو سه لمان له گهه پیاوی مو سه لمانی خه ته نه کراو: دروسته.

ئاسته نگی به رده م که سه ی خه ته نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئاینی و یان

به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: بۆ ته وافی که عبه له حه ج و حه جی عومره خه ته نه پتویسته.

ناوی موحته هید: شه بیری زه نجان

ئایین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: نه گه ر دایک و باوکی مندال له بزانه که نه گه ر خه ته نه ی نه که ن، پاش هه ره تی بالقی بوون به هه ر هۆکاریک خه ته نه ناکرئ، له سه ر یان واجبه و نه گه ر خۆی خه ته نه نه کرد له سه ر که سه که واجبه پاش بالقی بوون خۆی خه ته نه بکات.

تا چ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: کاتیککی تاییه تی بۆ نییه، به لام واجب وایه زوو خه ته نه بکرئ، واته به زووترین کات نه گه ر لووا خه ته نه ی بکه ن.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو: دروسته.

ئاسته نگی به ر دم که سه ی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: له به ر حه رام بوونه که ی دروست نییه. هه روه ا ناتوانی له حه ج به شداری بکا، هه روه ا ته وافی که عبه که شی دروست نییه.

ناوی موحته هید: نوری هه مه دانی

ئایین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: له سه ر که سه ی بالقی خه ته نه نه کراو واجبه و وازلپهینانی حه رامه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: مسته حه به.

تا چی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: باشت وایه له نه نجامدانیدا په له بکرئ.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو: کیشه نییه.

ئاسته نگی به ر دم که سه ی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: بۆ حه ج و ئیحرام ده بی خه ته نه بکرئ.

ناوی موحته هید: مه کارم شیرازی

ئایین: شیعه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: له سه ر پیاوان واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سه ر دایک و باوک: واجب نییه، به لام باشت وایه که خه ته نه ی بکه ن که له کاتی بالقی بووندا خۆیان ناچار نه بن خۆیان خه ته نه بکه ن.

تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خهته نه بکهین: پیاو ده بی به زووترین کات ئه رکی خوی که خهته نه کردنه راپه پرتی و نه گهر له کاتی بالق بووندا خهته نه نه کرین نهوا تووشی تاوان هاتوون.   هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمان خهته نه نه کراو: دروسته.   ئاسته نگی بهر دم که سسی خهته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: تهوافی که عبه و نوپزی تهوافی حه جه که یان دروست نییه و به نداپه تییه کانی دیکه یان دروسته.
ناوی موحته هید: جهوادی نامولی   ئایین: شیعه   واجب بوونی خهته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه.   واجب بوونی خهته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: له پله ی یه که مدا له سهر دایک و باوک واجبه و نه گهر دایک و باوک نه یانکرد، له کاتی بالق بووندا که سه که له سهری واجبه که خوی خهته نه بکات.   تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خهته نه بکهین: ههتا کۆتایی ته مهن خهته نه واجبه، به لام له زووترین کاتدا ده بی نه نجام بدریت.   هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمان خهته نه نه کراو: کیشه نییه.   ئاسته نگی بهر دم که سسی خهته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: تهوافی عومره و حه جه که ی به تال ده بیته وه.
ناوی موحته هید: قوتابخانه ی دارولفه تای زاهدان   ئایین: سوننه / حه نه فی   واجب بوونی خهته نه کرانی پیاوی موسلمان: واجبه، یه کیک له بابه ته جه وه ره بیه کانه.   واجب بوونی خهته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: واجبه.   ماوه ی زه مهنی خهته نه کرانی مندالی تیرینه: ههر کاتیک کرا ده بی خهته نه بکرت.   هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمان خهته نه نه کراو: دروسته.   ئاسته نگی بهر دم که سسی خهته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: هیچ بهر به ست و کیشه یه ک نییه.
ناوی موحته هید: مهولانا عه بدولحه مید ئیسما ییل زهیی   ئایین: سوننه / حه نه فی   واجب بوونی خهته نه کرانی پیاوی موسلمان: نهریتیکی سر و شتییه.   واجب بوونی خهته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: له فه مر مووده هاتووه و به

گویره ی نیمام نه بوو حنیفه واجب نییه.

تاچ کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: دایک و باوک بهر له بالقی بوونی کور
ده بی خه ته نه ی بکهن. کاتیک که بالقی بوو شیواو نییه لای که سیک عه وره تی در بخا، نه گهر خوی
ده توانی خوی خه ته نه بکا و یان نه گهر لوا، عه وره تی جوان داپوشی، به جوریک که چاوی
که سی خه ته نه چی به عه وره تی که سه که نه که وی، بوی هه یه خه ته نه نه نجام بدات.
هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیای موسلمانی خه ته نه نه کراو: کیشه نییه.
ئاسته نگی بهر دم که سی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان
به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: ناماده بوون له شوینی چول قه ناکه.

ناوی موحته هید: ماموستا مه لا یوونس وهیسی

ئایین: سوننه / شافعی

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیای موسلمان: خه ته نه ی پیای موسلمان پاش بالقی بوون
واجبه. په له کردن له خه ته نه له حه و ته مین رژی له دایک بوونه وه واجبه. به لام خه ته نه سی
مه رجی هه یه: بالقی و عاقل بی و بتوانی بهر گهی ئیش بگری. بو وینه نه گهر منداله که لاواز بی و
نه توانی له رژی حه و ته مدا بهر گهی خه ته نه بگری خه ته نه که هه تا نه و کاته ی که مندال خوی
ده گری و هدوا بخری. نه گهر که سه که عه قلی نه بی خه ته نه بو نه و منداله واجب نییه و سونه ته.
واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: له سه رو به ندیکدا که مندالی
ساوا تابستی ئیشی خه ته نه ناهینی خه ته نه له سهر دایک و باوک واجب نییه. خه ته نه ی مندال له
سهر دایک و باوک واجب نییه.

تاچی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: نیمام یان حاکمی کاتی ده بی
فرمان بدا نه وانه ی عاقل و بالقی به لام خه ته نه نه کراون ده بی خه ته نه بکری. نه گهر نه م ناچار ییه
چووه بواری جینه چی کردن و کهس خه ته نه نه کرا نه وه گونا جبار ده بیت. به لام نه گهر هه تا کاتی
مه رگ خه ته نه نه کرا، پاش مه رگ پیویست به خه ته نه نه کردن ناکات.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیای موسلمانی خه ته نه نه کراو: کیشه نییه.
ئاسته نگی بهر دم که سی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان
به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: کیشه ساز ناکا، به لام کاتی غوسل ده بی ئاو بچیتنه ژیر
پیستی پیشه وه و نوکی سهرت ته ر بی و نه گهر نه مه ی نه کرد ده بی ته یه موم بکات.

ناوی موحته هید: زانکوی نه لئه زه هری میسر

ئایین: سوننه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیای موسلمان: واجبه، واته به سووده.
واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: باشتر وایه دایک و باوک له

کاتی مندالیدا منداله کانیاڼ خه ته نه بکهڼ بؤ ټه وهی له گه ووره سالیډا زور نازار نه چیرن.

تا چی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: نه گهر کور پکی گهنج خه ته نه نه کرابو ده بی ههر کات که بؤی لوا هم کاره بکات. به لام باشتیرین رور بؤ خه ته نه هوت رورهی دواى له دایکبونه و نه گهر نه بوو نیزی نه وه هیه که به زووترین کات و ههر کاتیک کرا و باشتیر بوو خه ته نه نه نجام بدریت.

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گهل پیای موسلمانی خه ته نه نه کراو: دروسته.

ناسته نگی بهر دم که سی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری نایینی و یان به شداری کردن له شوپنه نایینی کان: به ندایه تی که سی خه ته نه نه کراو هه تا ټه کاته که دلنیا بی پیسی له خوی دوور خستو ته وه قبوله. به شیوهی تایهت هیچ شتیک له که سی خه ته نه نه کراو قدهغه نه کراوه و له رووی نایینی وه هاوشیوهی که سی خه ته نه نه کراوه. به لام هم که سه ده بی زور وریای پاک و خاوییی له شی خوی بیت. و نه گهر له شی پیس بی ټه وه به ندایه تی لی قبول ناکری و ده بی پاش پاک و خاوییی به ندایه تیبه که هی دست پی بکاته وه.

ناوی موجهه هید: حاجی ماموستا سید محمهد نووره دین واژی

نایین: سونه / شافیعی

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیای موسلمان: به لی، به گویره فیقهی نیمام شافیعی خه ته نه ی پیاوان واجبه.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: نا، فهرمانی واجب بوونی خه ته نه بؤ پیای موسلمان هاتوه و هه موو که س ټرکی سهر شانیه تی که خوی خه ته نه بکات. هه لبت په کیک له زانایانی شافیعی به ناوی علامه زه رکیشی ده لی کاتیک که مندالی کور به ته مهنی عه قل پیشکان¹ بگا، له سهر دایک و باوک واجبه که خه ته نه ی بکهڼ. هه لبت هم فتوايه به بچوونی دیکه ی زانایان قبول کراو نییه، چونکه مه سه له ی خه ته نه بؤ که س و کار و دایک و باوکی که سی موسلمان یان ته نانهت حاکمی نیسلامی نییه، به لکوو خه ته نه بؤ خودی که سه که واجب کراوه.

تا چی کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: له ته مهنی که مدا بؤ دایک و باوک مه ندووبه² که کوره که یان خه ته نه بکهڼ، به لام له سهر یان پیویست نییه. که سی تیرینه ی موسلمان

1- ته مهنی عه قل پیشکان (تمیز عقل) ناروانیته چهن دایه تی و ژماره و ناماژه به هه لومهر جیک ده کا که مندال بهر له بالقبوونی جهسته یی گه یشتووه ته ناستیک که چاک و خراپ لیک ده کاته وه. هم چاک و خراپ لیک کرده نه زیاتر له ته مهنی هوت تا ده سالان روو ده دات. عه قل پیشکان مه به ست نه نجامدانی ټه رکه نایینی کان نییه و هم و ته زا په یوه ست به بالقبوونی جهسته یی و عه قلییه.

2- مه ندووب هاووتای وشه ی مسته حبه.

له کاتی بآلق بوونی جهستیی و عقلی ئهرکی سهر شانیه تی که خه ته نه نه نجام بدات. خه ته نه له سهر مندالان و کهسانی بی عقل واجب نییه. کهسی بآلق و عاقل ده بی خه ته نه بکریت. هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو: به لئی دروسته. ئاسته نگی بهر دم کهسی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: کهسی خه ته نه نه کراو بۆ نه نجامدانی کاروبار و رپوره سمی ئایینی بهر به سستی شهرعی نییه و بۆی هه یه بچینه هه موو شوینیک. هه لبه ت نه گهر پیستیک نووکی سهر تی دا پۆشیوو به جوریک که کهسه که نه توانی به باشی غوسل دهر بکا، به ندایه تی و خودا بهر سستییه که ی دروست نییه و هه تا نه و کاته ی ئه م کیشه ی چاره سهر نه کا بۆی نییه بچینه مزگهوت یان ناتوانی بچی بۆ حه ج. نه وه ی ئه م به ندایه تییانه له کهسی خه ته نه نه کراو قبول ناکرئ له بهر نه وه یه که پاک نییه و په یوه ندیی راسته و خۆی له گه ل خه ته نه نه کرانی کهسه که نییه، چونکه ئه م کۆسپ و بهر به ستانه نه و کهسانه ناگریته وه که خه ته نه نه کراون به لام خاوپن.

ناوی موحته هید: ئیمام شیخ زهید (کولژی زهیتونای کالیفورنیا)

ئایین: Sunnah Mu'akkadah/ Preferred

واجب بوونی خه ته نه نه کرانی پیاوی موسلمان: جه ختی له سهر کراوه ته وه. واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: ئهرکی سهر شانیه نه. تاج کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین: هه تا دواساتی ته مه ن کاتیان هه یه. هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو: کیشه نییه. ئاسته نگی بهر دم کهسی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: بۆی هه یه هه موو کاریک نه نجام بدات.

ناوی موحته هید: عه بدولره حمان محه مه د ره سوولی

ئایین: سونه

واجب بوونی خه ته نه کرانی پیاوی موسلمان: به لئی بیگومان خه ته نه نه واجبه و ده بی نه نجام بدریت.

واجب بوونی خه ته نه کرانی مندال له سهر دایک و باوک: بۆ ره چاو کردنی بارودۆخی باسکراو له ولامی پرسیار یه ک به لئی، ده بی خه ته نه ی بکهین. به لام نه گهر مهرجه کان ره چاو نه کهن مافی ئه م کاره یان نییه، به لکوو واجبه وه دوای به خه ن.

تاج کاتیک ده توانین مندالی تیرینه خه ته نه بکهین:

هاوسه رگیری ژنی موسلمان له گه ل پیاوی موسلمانی خه ته نه نه کراو:

ئاسته نگی بهر دم کهسی خه ته نه نه کراو له نه نجامدانی کاروباری ئایینی و یان به شداری کردن له شوینه ئایینییه کان: سه باره ت به نوژی مردووی کهسێک که خه ته نه نه کراوه،

شیخ محمه مد رهملی نووسه ری نه‌ایه المحتاج ده‌فهر مووی: نه‌گهر کرا ده‌بې پیستی سه‌ر نه‌ندامی زاوړیکه‌ی هه‌لډر یته‌وه و ژیره‌که‌ی بشوړدریت. به‌لام نه‌گهر نه‌کرا نابې پیسته‌که‌ی بېرن و خه‌ته‌نه‌ی بکه‌ن، چونکه‌نم کاره بې‌رېزی به‌ مردووه. که‌واته‌ ده‌بې به‌ بې نوړی مردوو بڼیژریت. به‌لام له‌ به‌رانه‌ردا شیخ ینی حه‌جهر هه‌یتمی نووسه‌ری کتیبی تحفه‌المحتاج ده‌فهر مووی: نه‌گهر توانیتان پیسته‌که‌ لا بدن ده‌بې به‌ باشی بیشون. به‌لام نه‌گهر نه‌م کاره مه‌یسه‌ر نه‌بوو ده‌بې له‌ جیاتی شتی نه‌و شوینته، مردوو ته‌یه‌مووم بکه‌ن و له‌به‌ر پیویست بوونه‌که‌ی له‌ سه‌ری نوړی بکه‌ن و بینیزن. که‌واته‌ به‌ گویره‌ی فهر مووده‌ی شیخ ینی حه‌جهر، کیشه‌ بو نوړی سه‌ر تهر می مردوو دروست ناکا و یتمه‌ ده‌توانین فتوا ی به‌رېزیان بقوزینه‌وه.

و به‌لام سه‌بارت به‌ نه‌نجامدانی رپوره‌سمی حه‌ج، ده‌بې له‌ پښدا نه‌وه‌تان وه‌بېر به‌ینمه‌وه که‌ جگه‌ له‌ ته‌وafi که‌عبه‌ خه‌ته‌نه‌ بو حه‌ج و ده‌ستنوړی پیویست نییه‌ و ته‌نیا ته‌وafi که‌عبه‌یه‌ که‌ به‌ بې ده‌ستنوړی شیاو نییه‌، دووه‌م نه‌وه‌ی که‌ خاوه‌نی کتیبی اعانه‌ الطالبین ده‌فهر مووی: نه‌گهر که‌سپکی خه‌ته‌نه‌نکراو (اغلف) غوسلی واجبی نه‌نجام نه‌دا، ده‌بې ژیر پیستی نووکی سپره‌تیش به‌ ناو بشوا چونکه‌ نه‌ویش حوکمی رواله‌تی له‌شی هه‌یه‌، چونکه‌ پیستی نه‌وی، نه‌گهر خه‌ته‌نه‌ نه‌کراوه‌ شهرع ده‌لې ده‌بې خه‌ته‌نه‌ بکری هه‌ر له‌به‌ر نه‌ه‌وش نه‌گهر که‌سپک خه‌ته‌نه‌ی کرد، نابیتته‌ زامن. که‌واته‌ نه‌گهر توانیتان بیشون، بیشون. نه‌گهر نه‌کرا ده‌بې خوړی خه‌ته‌نه‌ بکا، به‌لام نه‌گهر نه‌یتوانی خه‌ته‌نه‌ بکا، به‌ عوزر داده‌نری و وه‌کوو که‌سپکی (فاقِد الطهُورین) ه‌ و نه‌ ناوی وه‌گیر ده‌که‌وی نه‌ خوړی بو ته‌یه‌مووم ده‌ست ده‌که‌وی و ده‌بې نوړه‌که‌ی بکا، نه‌م که‌سه‌ نه‌قله‌ف‌ه‌ش بو‌راوه‌ و ژیر پیستی نه‌شوا و له‌ بری نه‌وه‌ ته‌یه‌مووم ده‌کا و دیکه‌ی به‌شه‌کانی له‌شی به‌ ته‌واوی بشوا و ده‌ستنوړی بگری و به‌ندایه‌تیبه‌کانی له‌وانه‌ رپوره‌سمی حه‌ج به‌ جی پینیت.

که‌واته‌ ناشکرا ده‌بې که‌ خه‌ته‌نه‌ حوکمی تاییه‌تی خوړی هه‌یه‌ و هیچ په‌یوه‌ندیه‌کی به‌ دروستی و نادروستی نه‌نجامدانی رپوره‌سمی حه‌ج و کاروباره‌ ناینیسه‌کانی دیکه‌ نییه‌. (کتاب اعانه‌ الطالبین شرح فتح‌ المعین، به‌رگی په‌که‌م، ل 73، بحث فرايض غسل)

دژبه‌ران و لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ له‌ ئیسلام

وه‌ک له‌ ناو جووه‌کاندا خه‌ته‌نه‌ هه‌میشه‌ نه‌یاری بووه، له‌ ناو موسلماننه‌کانیشدا به‌ هه‌مان شیوه‌یه‌، به‌لام به‌ رپړه‌یه‌کی که‌ متر به‌ره‌لستی خه‌ته‌نه‌ کراوه. راسته‌ که‌ لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌ پشت به‌ حوکم و فهر مووده‌ و نه‌و قازانجه‌ پزشکیاننه‌ی ده‌به‌ستن که‌ سه‌بارت به‌ خه‌ته‌نه‌ی کورانه‌، به‌لام نه‌یاره‌کانیشی هه‌ندلی جار به‌ کتیب و هه‌ندلی جار به‌ پشتبه‌ستن به‌ نایه‌ته‌کانی قورنانی پیرۆز هه‌ول ده‌دن نهریتی خه‌ته‌نه‌ له‌ لایه‌ن ئیسلامه‌وه‌ ره‌ت بکه‌نه‌وه‌.

بۆ وینه عیسامه دین حه نه فی ناسف کتیبی ژوو زیف لوویس¹ له ژیر ناوی "الختان ضلاله اسرائیلیه مؤذیه"² وه رگپراوه توه وه له سالی 1971 زاینی له میسر بلاوی کرده وه وه ها ئیدعایه کی تیدایه. ره نکه نه مه په که مین کتیبیک بی که له جیهانی ئیسلامدا له دژی خه ته نه بلاو بوو بیته وه، به لام له سه رده می هاوچه رخیشدا له دژی خه ته نه کردنی پیوان هه ندیک به ره له سستی کراوه که ره نکه بتوانین دواترینه که یان له تیورییه کانی ئودیپ یوکسیل³، فه یله سووفی تورک و کوردی نه مریکایی⁴ به دی بکه یین که به ره خنه گرتن له ئیسلام و نه هلی سوننه و نه هلی شیعه ناودار بوو و کتیبیکیشی له سالی 2007 به ناوی "قورنان: وه رگپراونیکی نوی"⁵ بلاو کرده وه. یوکسیل⁶ به پشتبه ستن به ئایه ته قورناییه کان و به تاییه ت ئایه تی 38 سووره تی نه نعام (هیچ زینده وه ره گیانله به ریک نییه به سه ر زه ویدا بره و هیچ بالنده یه ک به باله کانی بفری، نه وانیش ئومه و گهلنیک نه بن وه کوو ئیوه (له روه ی دروست بوونه وه دلنیا بن) هیچ شتیک نییه پشتگویمان خستیی له کتیبه (تاییه ته که ی لوح المحفوظ) دا له وه دوا هه ره هموو نه وانه کو ده کرینه وه بۆ لای په روه ردگاریان (بۆ نه وه ی دادگایی بکرین و هه موو که س مافی خووی وه بگری، یان توله ی ره وای لی بسیتیریت.⁷)، ده قه کانی دوا قورنایی وه درو خستو ته وه و پتی وایه قورنان وه ک پردی نیوان خودا و محمه مه د، کتیبیکی ته واوه و به واتایه کی دیکه به لگه یه. نه وه روه ها له پشتراست کردنه وه ی بۆ چوونه کانی خووی نامازه به ئایه تی 59 سووره تی یوونس ده کا: "پیان بلی: هه والم بدنه ی ئیوه چۆن له خو تانه وه نه ورزق و رۆزییه ی که خوا پتی به خشیون دابه شی ده که ن و هه ندیکی به حه رام داده نین و هه ندیکی دیکه به حه لال (که چی باوه رتان به به رنامه ی خودا نییه)، پییان بلی: ئایا خوا خووی مؤله تی نه و کاره ی پیداون؟! یان خود له خو تانه وه شت به ده م خواوه هه لده به ستن؟!"⁸ و ئایه تی 115

1. Joseph Lewis

2. خه ته نه لاده ری زبانه خشی ئیسرائیلییه.

3. Edip Yuksel

4- بره وانه: ویکیپیدیا.

5. Quran: A Reformist Translation

6 بره وانه:

[https://web.archive.org/web/20080704104344/http://www.yuksel.org/e/resume/resumelo ng.htm](https://web.archive.org/web/20080704104344/http://www.yuksel.org/e/resume/resumelo%20ng.htm) (accessed April 11, 2010.)

7- وَمَا مِنْ ذَابَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُنمِّئْنَا لَكُمْ مَا قَرَرْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ

إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

8- قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ

سوورته تی نه‌نعام، "فهرمان و فهرمووده‌کانی په‌روه‌ردگارت (نه‌ی محه‌مه‌د) له‌و په‌ری راستی و دادپه‌روه‌ریدا به‌ نه‌نجام‌گه‌یشتووه، هه‌رگیز شتی‌ک نییه‌ بیان‌گۆرپی، هه‌ر نه‌ویش بیسه‌ره به‌ وتاری هه‌مووان، زانابه به‌ هه‌موو نه‌ینی و ئاشکرايه‌ک.

به‌ وته‌ی یوو‌کسیل، کتییی فهرمووده‌ له‌ سه‌رچاوه‌ بیستتیه‌کانی دوو سه‌ده‌ به‌ر له‌ پی‌نغه‌مبه‌ری ئیسلام ناماده‌ کراون، له‌ حالیکدا یه‌کیک له‌ سه‌رچاوه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی فهرمووده‌ گپه‌رانه‌وه‌ی جووله‌که‌ و مه‌سیحیه‌کان بوو. نایین توژیانی سوننه‌ و شیعه، به‌ پشتبه‌ستن به‌ سه‌رچاوه‌ی سنووردار، گه‌لئ کتیییان نووسیوه‌ که‌ هه‌ندیکیان له‌ چیرۆکی سه‌رچاوه‌گه‌لی وه‌کوو می‌شنای جووله‌که‌، په‌یمانی کۆن و نیسراییلیات¹ وه‌رگیراون و له‌م رپه‌گه‌وه‌ و هه‌روه‌ها له‌ رپه‌گه‌ی موسلمان‌بوونی توژی‌ه‌رانی مه‌سیحی و جووله‌که‌، چیرۆک و فه‌رمانی نایینی جووله‌که‌ هاته‌ ناو نایینی ئیسلامه‌وه‌ که‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ خه‌ته‌نه‌ و سه‌ره‌ه‌لدانی مه‌هدی (رژگاریه‌خس) بکه‌ین (یوو‌کسیل، 2008).

به‌ ره‌چاوغرتتی نه‌م پرسه‌ ده‌توانین بلئین پرپایه‌خترین فهرمووده‌کان نه‌وانه‌ن که‌ له‌ وتاریژیی پی‌نغه‌مبه‌ری ئیسلام له‌ حجة‌الوداع گپه‌رداوه‌ته‌وه‌ و هه‌زاران که‌سی گویدار باسیان کردووه‌.

یوو‌کسیل له‌ شوئینیکی دیکه‌دا، به‌ پشتبه‌ستن به‌ نایه‌تی 114 سوورته‌ی نه‌نعام، "نایا ره‌وايه (بۆ منی پی‌نغه‌مبه‌ر، بۆ منی ئیماندار) جگه‌ له‌ خوا که‌سیکی تر بکه‌مه‌ حه‌که‌م و دادوهر، له‌ کاتیکدا نه‌و زاته‌ کتییی پیرۆزی خۆی که‌ (قورئانه‌ی) بۆ دابه‌زاندوون که‌ هه‌موو دروست و نادروستیکی تیدا جیا کردۆته‌وه‌، نه‌وانه‌ش که‌ کتییمان پیداون (له‌ گاور و جوو) چاک ده‌زانن نه‌و قورئانه‌ له‌ لایه‌ن په‌روه‌ردگارت‌ه‌وه‌ به‌ راست و ره‌وا دابه‌زینرا، که‌وابوو بیتر تو هه‌رگیز مه‌چۆره‌ ریزی گوماندار و دوودلانه‌وه‌ له‌ هه‌یج شتیکی نه‌م قورئانه‌." ² و نایه‌تی 2 سوورته‌ی ئیعراف "نه‌م قورئانه‌) کتیییکه‌ بو‌ت هاتۆته‌ خواره‌وه‌، که‌وابوو با سه‌غله‌تی له‌ دل و ده‌رووتاندا نه‌بی (له‌ گه‌یاندنیدا) بۆ نه‌وه‌ی خه‌لکی پی‌ خه‌به‌ر بکه‌یته‌وه‌، هه‌روه‌ها یاده‌وه‌ریشه‌ بۆ ئیمانداران." ³ و هه‌روه‌ها له‌ درپژه‌ی به‌لگه‌کانیدا بۆ متمانه‌پینه‌کراو‌بوونی فهرمووده‌کان جه‌خت ده‌کاته‌وه‌ که‌ پی‌نغه‌مبه‌ر تاکه‌ وه‌رگری قورئانه‌ و خودا تاکه‌ فه‌رمانده‌ری

1. Gemarak

2- أَفَعَيَّرَ اللَّهُ أَبْعِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

3- كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِيُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

بنه ما ئیسلامیه کانه.

یووکسیل له دریزه‌ی توژیژنه وه کانیدا له سهر بنه‌مای رهت کردنه‌وی رپیشه‌ی ئایینی خه‌ته‌نه وه‌ک فه‌رماتیکی خودایی له ئایینی ئیسلام، به پشته‌ستن به‌م نایه‌تانه‌ی خواره‌وه، دیسان پنداگری له سهر نه‌وه ده‌کاته‌وه که ئافرانندی خودا ته‌واوه و خودا مروقی له باشتیرین شیوه‌دا ئافراندووه:

نایه‌تی 4 سوورته‌ی تین: "به راستی ئیمه مروقمان له جوانترین شیوه و رپیک و پیکترین شیوازا له هه‌موو روویه‌که‌وه دروست کردووه."¹

نایه‌تی 2 سوورته‌ی فورقان: نه‌و زاته‌ی که هه‌موو ئاسمانه‌کان و زه‌وی مولکی نه‌وه و ههر نه‌و خاوه‌نیانه، که سیشی نه‌کردووه به رۆله‌ی خۆی و که‌سی نه‌کردووه به هاوبه‌ش و شه‌ریک له مه‌ودای مولک و ده‌سه‌لاتیدا، هه‌موو شتیکی دروست کردووه به نه‌ندازه و قه‌باره و شیوه و تام و بۆن و په‌نگ و جیاوازیی هه‌مه‌جۆر، نه‌خشه‌ی رپیک و پیک بۆ هه‌موو شتیکی داناوه (به شیوه‌یه‌ک که پتویستیه‌کانی ئاده‌میزاد دابین بکه‌ن و له خزمه‌تیدا بن).²

نایه‌تی 64 سوورته‌ی غافر: خودا نه‌و زاته‌یه‌که زه‌وی بۆ کردوون به شوینی سره‌وتن و ژیان و حه‌وانه‌وه، ئاسمانیشی به سه‌رتانه‌وه راگرتووه، رووخسار و شیوازاتی نه‌خشاندووه، به جوانترین شیوه‌ش نه‌خشاندوویه‌تی. له رزق و رۆزی چاک و پاک و به‌سوود به‌هه‌روه‌ری کردوون، جا ئا نه‌وه‌یه خوای په‌روه‌ردگارتان، پاک و بیگه‌رد و بلنده نه‌و خواپه‌ی که په‌روه‌ردگاری هه‌موو جیهانه‌کان و هه‌موو شتیکه.³

نه‌و هه‌روه‌ها له دریزه‌شدا به پشته‌ستن به نایه‌تی 119 سوورته‌ی نيسا "سویند بئ به

1- "لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ" هه‌لبه‌ت خالیک سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته و نایه‌تی 64 سوورته‌ی غافر گرینگه: له ههر دوو نایه‌ته‌که‌دا وشه‌ی "أحسن" به کار هینراوه که ناوی هه‌فیازی (تفضیلی) له سهر موزه‌که‌ر و له سهر کیشی أفع‌له. له زمانی کوردیشدا ئاوه‌لناوی هه‌فیازیمان هه‌به و نیشانه‌که‌ی "تر"، وه‌کوو زیره‌ک‌تر و له‌په‌ر ده‌نگه‌ه‌توانین بلێین مانای باشتیرین و ینه‌ی گونجاو ده‌دا و نه‌ته‌واوترین، چونکه له زمانی عه‌ره‌بیدا ئاوه‌لناویکی هاوشیوه له سهر کیشی فعلیه‌که پیشانده‌ری سیفه‌تیکی به‌رده‌وام و هه‌میشه‌یه، وه‌کوو ته‌واوترین. سه‌رباری نه‌مه، پرسیارپیک که ده‌ورووژپنری نه‌وه‌یه که نه‌گه‌ر وای دابینین "أحسن الخالقین" ناماژه بۆ باشتیرین جۆری ئافرینراوه‌کان به به‌راورد له‌گه‌ل ئافرینراوه‌کانی دیکه‌یه و نه‌باشتیرین وه‌ک بئ کیشه‌ و بئ‌عه‌یب بئ، نایا نه‌وه مروقه‌که ده‌توانی به هه‌ندی گۆرانکاری وه‌کوو خه‌ته‌نه له جه‌سته‌ی ئاده‌میزاد، نه‌م ئافراننده ته‌واو بکات؟!

2- الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا

3- اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُم فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

تو گو مریان ده که م و به ناوات و خه یالی پووجهوه سه رقالیان ده که م و خوّم فه رمانیان پی ده دهم و هانیان ده دهم، نه وانیش بیگومان گوئی ناژه له کانیان ده برن، ههروه ها فه رمانیان پی ده دهم نه وانیش دروستکراوانی خودا ده ستکاری ده که ن و ده یگورن، جا نه وهی له جیاتی خوا شه یتان بکاته پشتیوانی خوئی، نه وه به راستی تووشی زیان و خه ساره تمه ندیه کی ناشکرا بووه.¹، ناوبراو هه ر چه شنه شیواندنیک به گونا هه ده زانیت (جانسون، 2010).

سه براهت به م نایه ته شیکاری و شروقهی دیکه ش هه به. بو وینه، له نه لمیزاندا هاتووه: "له م نایه ته شکومه نده دا له زمانی شه یتانه وه ده گپرنه وه که وتوویه تی: "من مروقه کان له ریگهی سه رقآل کردنیان به په رستی شتیکی غه پری خودا و گونا حکردن به لاړیدا ده به م و به ناوات و خه یالی که نه هیلی نه رکه کانی ژیانان جیبه جی بکه ن هه لیانده فریونیم بو نه وهی له پیناوشتی پوپووج و به دوور له راستی واز له شته گرینگه کانیان بینن و فه رمانیان پی ده دهم و هانیان ده دهم که گوئی ناژه له کانیان برن (به م بیر و باوه ره خورافی و خه یالیان نه وه) هه لالی خودا له خوئیان حه رام بکه ن و فه رمانیان پی ده دهم که ئافریتراوانی خودا بگورن، بو وینه نه و پیاوانه ی که به پیاوی دروست کراون و خووخده ی ژنانه یان گرتووه له پیاوه تی بخه ن هم به هره یان تیدا بکووژن و یان په ره به هه موو جوژه کانی برین - برینی نه ندامانی له ش - بدن و یان پیاوان له گه ل یه کتر تیربازی بکه ن و ژنانیش پیکه وه میبازی بکه ن (علامه طباطبایی، 1386، به رگ 5، ل 135 و 136).

به لام شیکاری یووکسیل (2008) له م نایه ته به م شیوه یه که هه چه شنه گورانکاریه ک به ئامانجی نایینی له خیلقه تی خودا وه ک کاریکی شه یتانی له قه له م ده دریت. ناوبراو نامازه به خه ته نه ده کا که به ریستی سیره ت وه ک ئافراندنیکی نه شیایوی خودا به هه ژمار نایه و شتیکی ئاساییه و هه ول بو گورینی وه ها دیارده یه ک به نه شته رگه ری له پینا و رزگار بوون، خورافاته. به واتایه کی دیکه یووکسیل له و باوه ره دایه که له ریگهی نا ئاسایی پیشاندان و ناوانتوره و نه و میکانیزمانه ی که چیکراوه نابی شتیکی ئاسایی که به شیک له ئافراندنی خودایه سه رکونه بکه یین و هه ول بو ده ستکاری کردن و گورینی دیارده یه ک بدیه ی که جه وه ره یکی سروشتی هه یه.

به لام مه هدی ده رگاهی، ماموستای پله به رزی حه وه ی عیلمیه ی قوم، سه براهت به م نایه ته و کاریکی وه کوو خه ته نه بو چوونی جیاوازی هه یه. نه و پی وایه که نایه ته که ی

1- وَلَا ضَلَّتْهُمْ وَلَا مَنَّتْهُمْ وَلَا مَنَّتْهُمْ وَلَا مَنَّتْهُمْ فَلْيَسْتَكُنْ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْئِيَهُمْ فَلْيَغْيِرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا

سەرەوێ ئاماژە بۆ ئەم بابەتە دەکا کە شەیتان مەرۆف بۆ ئەو کارانە دانه دەدا کە خودا بە گۆرانیاندا چوووەتەو و حەرامی کردوون. کەواتە گۆرانیکاری لە ئافرانندی خودا حەرامە. کەواتە هیچ گومانێک لە حەرام نەبوونی خەتەنە و گۆرانیکاری لە بەستووکان و پروووک و گیا و ئاژەلان (خەساو نەبوون) دا نییە و کەس ئەمە قبوڵ ناکا کە خەتەنە لە سەرەتادا نایەتی پیرۆز گرتوو یەتیئەو و دواتر بە هۆکاری تاییەتەو دەرھێنراو. کەواتە ناتوانین پێشکەش کردن و فرۆشتنی ئەندامانی جەستە وەک گۆرانیکاری لە ئافراندن بە حەرام لە قەلەم بدەین و لە بنەرەتەو مەبەست لە گۆرانی ئافراندن - بە پێی لیکدژی شیکاری زانایان - هەمان گۆرانیکاری لە نایینی خودا و یان گۆرانیکاری لە حوکمی سروشتی مەرۆی و یان دەرچوون لە سروشتی پاکی مەرۆی، وەک خوالیخۆشبوو تەبرەسی لە شیکاری خۆیدا لە ئیمام سادق دەیگێرێتەو (درگاہی، 1395: ل 45).

خەتەنە ییغەمبەران و ئیمامان

خەتەنە ییغەمبەرانی خوا بابەتیکە کە لەبارەیانەو گێرانەو لیکدژ ھەیە. بۆ وینە ئەبووھۆریرە، لە زانایانی کۆشکی مەعاوییە، لە ییغەمبەری ئیسلام دەگێرێتەو کە ئیبراھیم یەکەمین خەتەنە کراو بوو و لە تەمەنی 80 سالاندا خەتەنە کرا، لە حالیکدا گێرانەو دیکە ھەیە کە ئەم گێرانەو رەت دەکا تەو. لە گێرانەوکانی دیکەدا تەمەنی خەتەنە کردنی ئیبراھیم بە کەمێک جیاوازییەو بەس کراو و ئیبنی عەباس بیرمەندی ئیسلامی بە گێرانەو لە ییغەمبەر و توویەتی کە یەکەم خەتەنە کراو ئیبراھیم نەبوو بە لکۆو نادەم بوو (سعیدی، 1390).

بەلام لە گێرانەو یەکی دیکەدا کە ھی ئیمام سادقە خەتەنە کرانی حەزرەتی ئیبراھیم وەرۆ خراوەتەو و بە پێی ئەم گێرانەو، بەرپێستی سیرەتی ییغەمبەران وەکوو بەندی ناوک لە دوی حەوت رۆژی دوی لەدایکبوون خۆی دا کەوتوو. لەم نێوئەدا ئیسیحاق و رۆلەکانی ئاوارتە بوون و نەریتی خەتەنە کران لەوساوە بۆتە باو (ھەمان).

ھەرەھا بە پێی کۆمەڵی گێرانەو دیکە (لانیكەم دوازدە کەسیان، واتە ئادەم، شەیس، ئیدریس، نوح، ئیبراھیم، داوود، سولەیمان، لووت، ئیسمائیل، موسا، عیسا و محەمەد) بە خەتەنە کراوی لەدایک بوون (ھەمان). لە بارە ی خەتەنە کرانی ییغەمبەری ئیسلام رەوشت نووسانی وەکوو ئیبنی ئیسیحاق و ئیبنی ھیشام باسی ھیچیان نەکردوو، سەباری ئەمەش ھەندی فەرموودە بەس لە بە خەتەنە کراوی لەدایکبوونی دەکەن و ھەندی گێرانەو ش بەس لەو دەکەن کە بە پێی نەریتی عەرەب خەتەنە کراو. لە ئوسوولی

کافیدا هاتووه که نه تنیا پیغهمبه‌ران به خه‌ته‌نه‌کراوی له‌دایک بوون که نیردراوانی خوداش
 ئەم تایه‌تمه‌ندیانه‌یان هه‌یه، به جوړیک که زوراره که یه‌کینک له فه‌قییان و موته‌که‌لیمانی
 شیعه‌یه، له ئیمامی پینجه‌می شیعه‌کان ده‌گیریتته‌وه:

ئیمام ده‌نیشانه‌ی هه‌یه: 1. پاک و خه‌ته‌نه‌کراو له‌دایک ده‌بیت؛ 2. به‌ناو له‌پی
 ده‌سته‌وه دیتته‌سه‌ر زه‌وی و کاتیک که هیشتا کوږیه‌یه شایه‌تیمان دینی؛ 3. به‌ه‌وی
 ناوه‌اتنه‌وه له‌شی پیس نییه؛ 4. خه‌و به‌سه‌ر چاوبدا زال ده‌بی و دل‌ی هه‌ر بیداره؛ 5.
 ورینه‌بیژی و قسه‌ی هه‌لیت و په‌لیت ناکات؛ 6. پشت‌سه‌ری وه‌کوو به‌رده‌می
 ده‌بینیت؛ 7. بونی گووه‌که‌ی له‌میسک ده‌چیت؛ 8. زه‌وی قووتی د‌دا و پار‌بهری
 شاردنه‌وه‌یه‌تی؛ 9. کاتیک که زری پیغهمبه‌ر له‌به‌ر ده‌کا ته‌واو به‌به‌ریه‌تی و کاتیک
 که‌سیکی دیکه له‌به‌ری ده‌کا چ که‌له‌گه‌ت و چ کورته‌بالا به‌شی بستیکی ده‌کات؛
 10 و ئیمام هه‌تا‌ئه‌و کاته‌ی که ده‌مری فه‌رمووده‌گیره‌وه‌یه (له‌گه‌ل فریشته
 نه‌بینراوه‌کان له‌په‌یوه‌ندیاده و وتوو‌یژیان له‌گه‌ل ده‌کا و هه‌واله‌نهنینه‌کان له‌وانه‌وه
 و ده‌گریت) (کلینی، 1407، به‌رگی 1، باب موالی‌الائمه، ده‌روبه‌ری 8).

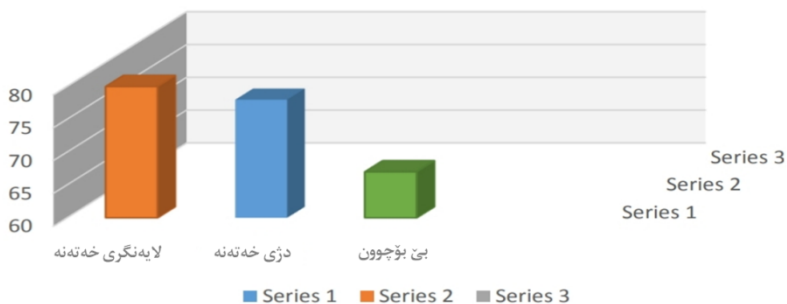
له‌شوینتیکی دیکه‌دا له‌ئوسوولی کافی دیسان له‌ئیمام محمه‌دباقر خه‌ته‌نه‌کراو بوونی
 راسپارده و پیغهمبه‌ران گیردراوه‌ته‌وه:

کاتیک راسپارده‌کانی خودا ده‌چنه‌ناو منال‌دانی دایکیان، پاش تپه‌رینی نو مانگ، له
 مالدا هه‌ست و هه‌را و زه‌نایه‌کی توند ده‌بیستی و ئەو شه‌وه‌ی وا ئەوی تیدا له‌دایک
 ده‌بی، له‌ماله‌وه‌رووناکیه‌کی لی ده‌رده‌که‌وی که ده‌بینی و ته‌نیا دایکی و باوکی ئەو
 ده‌بینن و کاتیک له‌دایک ده‌بی، داده‌نیشی و فه‌رعانه‌یه‌کی بو دروست ده‌بی که به
 چوارمشقی له‌دایک ده‌بی و له‌هه‌ر کوی بی له‌سه‌ر زه‌وی ده‌سوورپته‌وه هه‌تا رووه‌و
 قیبله‌داده‌نیشیت. سی جار ده‌پژمی و بو ستایش کردنی خودا ئەنگوستی شاده به‌رز
 ده‌کاته‌وه. خو‌ش‌حال و خه‌ته‌نه‌کراو له‌دایک ده‌بی، ددانه‌چواره‌مه‌کانی له‌سه‌ر و خوار
 و ددانه‌چیره‌کانی و دوو ددانی دواتریان، که پینی ده‌لین زه‌واحیک ده‌رده‌په‌ری و له
 به‌ر ده‌می رووناکیه‌که که وه‌کوو زیږ ده‌ره‌وشپته‌وه و هه‌تا شه‌و و روژیک زیږ له
 ده‌ستی ده‌باری و پیغهمبه‌ران ئاوان. و کاتیک که له‌دایک ده‌بن و وه‌کوو
 راسپارده‌کان ده‌بنه‌پاشکووی پیغهمبه‌ران (هه‌مان، نزیکه‌ی 5).

ئهم جوړه‌پیناسه‌کردنه‌ی که بو‌پیاو چاکان ده‌کری به‌دوور له‌عه‌قله‌که ئەمه‌گومان و
 در‌دو‌نگی زیاتری لی ده‌که‌و پته‌وه، بو‌وینه‌ئه‌وه‌ی که: 1. دادپه‌روه‌ری خودا له‌نافراندنی
 به‌نده‌کانیدا تووشی چالنج ده‌کا؛ 2. پاکیی ئیمامان و پیغهمبه‌ران ده‌باته‌ژیر پرسیار،
 چونکه‌روونی ده‌کاته‌وه که نا‌کار و رفتاری نه‌وان سه‌ر‌پشکانه‌نه‌بووه به‌لکوو له‌رووی
 جه‌وه‌ریکی نا‌چاری و به‌ه‌وی هه‌لا‌واردنیکه که خودا له‌نافراندنی جیا‌وازه‌ی ئەواندا به

کاری هیناوه؛ 3. سه‌یرکردنی فریشته‌ناسا و نامرۆفانه‌ی پیغه‌مبه‌ران ئه‌وه پشترپاست ده‌کاته‌وه که ئه‌وان ناتوانن مرۆفه‌کان وه‌ک که‌سانیک که‌ ناهاوسروشت و ناهاوچه‌شنی خو‌یانن ر‌ینو‌ینیک‌کردنی ب‌کنن و ب‌و ئه‌م مه‌به‌سته بی‌بایه‌خ و نار‌ه‌وان؛ بوونی ک‌یشه له فه‌لسه‌فه‌ی ئاف‌راندن ده‌سه‌لم‌ین‌ی و ئه‌و جیا‌کارییه‌ شار‌اوه‌ی که له خیل‌قه‌تی خودادا هه‌یه ناشکرا ده‌کات؛ 5. ناهاوا‌هه‌نگ‌بوونی ئه‌م ئاف‌راندنه له‌گه‌ل بنه‌مای و‌جوودیی مرۆف‌ پ‌یشان ده‌دا و ... هه‌لبه‌ت ره‌نگه‌ ه‌ۆ‌کاری ئه‌م وه‌سفه‌ نار‌است و ز‌یده‌ر‌ۆ‌یه به‌ ه‌ۆ‌ی ک‌یشه و لا‌وازیی زمانی بی‌یان ره‌نگه‌ ب‌و ئه‌وه بی‌که له نی‌وان ئاپ‌وره‌ی خه‌لک و پیغه‌مبه‌ران مه‌ودا ساز ب‌کا به‌و پاساوه‌ی که نه‌گه‌ر ئه‌وان به‌ که‌سانیک‌کی ئاوارته له‌قه‌لم بدر‌ین خ‌یراتر و با‌شتر وانه‌کانیان ق‌بوول‌ ده‌کر‌یت. ئ‌یت‌ر به‌ هه‌ر ه‌ۆ‌کاریک بی‌ ئه‌م وه‌س‌ف و پ‌یناسه‌ نار‌استانه ب‌و که‌سانیک که به‌ ئامان‌ج‌ی بان‌گه‌پ‌شت‌کردنی مرۆفه‌کان ب‌و چاکه‌ و راستی و پاکی د‌ینه‌ ناو گ‌ۆ‌ره‌پان، ئه‌و ئه‌رک و ئاراسته‌ی وا ئه‌وان بان‌گه‌شه‌ی ب‌و ده‌کهن و ئ‌ید‌ع‌ای ده‌کهن که ب‌و ئه‌وه هه‌لب‌ژ‌یر‌دراون ره‌ت ده‌کاته‌وه.

لایه‌نگران و دژ‌به‌رانی خه‌ته‌نه

چارتی ژ‌ماره (11) ر‌یژه‌ی که‌سانی لایه‌نگر و دژ‌به‌ری خه‌ته‌نه‌کردنی پ‌یاو له‌ سا‌لی 1399

هه‌تاوی (ئه‌حمه‌دی، 1399)

بۆچوونی فهقی شیعه کان (ئا) فهقیانی پیشتر

خوالینخۆشبوو موحیق حیلی دهفهرمووی: "وَ الْخَتَّانَ وَاجِبٌ وَ خَفَضُ الْجَوَارِي مُسْتَحَبٌ": خهته نهی کورپان واجبه و خهته نهی کچان مستهحه به. (بی تا، ب 2، ل 288).
عهلامه حیلی دهفهرمووی: "وَ خَفَضُ الْجَوَارِي مُسْتَحَبٌ وَ إِن بَلَّغَنَ وَ الْأُولَى أَنْ يَكُونَ بَعْدَ بُلُوغِهَا سَبْعُ سِنِينَ": واته خهته نهی کچان بهر له بالقبوون له سهردایک و باوک مستهحه به و باشر وایه سالی ههوته می کچه بی و پاش بالقبوون له سهری مستهحه به (1411 مانگی، ب 1، ل 143).

شهیدی یه کهم دهفهرمووی: "وَ يُسْتَحَبُّ خَفَضُ النِّسَاءِ وَ إِن بَلَّغْنَ": خهته نه کردنی ژنان مستهحه به، نه گهرچی به ته مه نی بالقبوونیش گه یشتیتن. (ب 1، ل 1389: ل 93)
شهیدی دووهه م: "وَ يُسْتَحَبُّ خَفَضُ النِّسَاءِ وَ إِن بَلَّغْنَ قَالَ الصَّادِقُ (ع) خَفَضُ النِّسَاءِ مَكْرُمَةٌ وَ أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنَ الْمَكْرُمَةِ" (ب 1، ل 1389: 340) خهته نه کردنی کچان مستهحه به، نه گهر به ته مه نی بالقبوونیش گه یشتیتن، چونکه نیمام سادق دهفهرمووی: خهته نه کردنی ژنان کهرامه تیانه و چی له کهرامه تی ژن بوژن باشره (1388، ل 339 و 340).

شیخ محمه دحه سهن نه جهه فی له کتیبی جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، له به شی نیکاح، له باره ی خهته نهی ژنان سه بارهت به مستهحه بیوونی به کۆدهنگی رازی بووه و گیرانه وه سه بارهت بهم بابه ته ی به قازانجدار و بی پسانه وه زانیوه. به ریزیان دهفهرمووی: "اما فی الاناث المعبر عنه فی کلام الاصحاب بخفض الجوارى فمستحب بلاخلاف، بل الاجماع بقسيمه عليه، و لنصوص مستفیضه فيه او متواتره...." و به لام خهته نهی ژنان که له کهلامی هه ندی له فهقیکان پی ده لئین خه فزی جهواری (خفض جوارى)، به بی جیاوازی مستهحه به، به لام کۆدهنگی له سه هر دوو به شه که هیه (به گیردراو و وه دهسته اتوووه) پی وایه گیرانه وهی به سوود و بی پسانه وه سه بارهت به خهته نه بوونی هیه ... (نه جفی، 1374 هه تاوی، باب النکاح، ل 262).

به ناوردانه وه له بابه ته کانی سهروه ده رده کهوی که پرسى خهته نهی ژنان پیشتر لای فهقیانی پیشتر به شیوهی کۆدهنگ به مستهحه بزانراوه.

(ب) فهقیانی هاوچه رخى شیعه

ئایه تولا نه بوولقاسم خو بی له منهاج الصالحین دهفهرمووی: مستهحه به کچیش

خه ته نه بکری، نه گهرچی بالقیش بین و باشر وایه کچ له ته مه نی حوت سالاندا خه ته نه بکریت .

نایه تولا مه کارم شیرازی: خه ته نه کردنی کچان و ژنان له روانگهی زانایانی شیعه به کۆدهنگی و هاودهنگی واجب نییه؛ به لام فهرمانی مسته حب بوونیان دراوه. سه بارهت به شیوازه که ی له گیرانه وه کاندایه خه ته له سه ر کراوه ته وه که نه وه نه دنامه تایبه ته له بنه وه نه قرتینری، به لکوو ته نیا به شی سه ره وه ی بپردری؛ بو پروون کردنه وه نه وه ی که له سه ر شهر مگه پاچه گوشتیکی بچوک هه یه که نه وه خه ته نه بکریت. له نیستاشدا له جیهانی نیسلامدا نه مه ره چاو ناکری؛ چونکه به پنی هاودهنگی زانایانی شیعه له واجبات نییه و پنیویست ناکا داپه ریکی له وه چه شنه نه نجام بدریت (مکارم شیرازی، 1378).

یووسف سانعی: خه ته نه ی کچان مسته حب نه بووه و نابی و بابه تیکی ئاپۆره یی و خواستی خه لک له زه من و شوینه کان بووه و نامانجه که شی پاکی و جوانی و که رامهت لای میرده. ته نانهت نه گهر له پرووی فیهی و حوکمییه وه شیوا ی سه لماندن بی، نه گهر بیته هوی ده رکه وتنی نانۆرمیی تاکایه تی و کۆمه لایه تی و زیان و هیچ هۆکار و سوودیکی بو نه بی، و ... چ بگا به هه موویان، له بهر نه وه بابه تانه و نه وه له لومه رجه ده بی له م کاتانه دا حه رام بکری و مؤله تی پی نه دریت. (صانعی، 1384)

نایه تولا محمه د حسین فه زلولای: خه ته نه ی ژنان چیکراو و دروستکراوی ئایینی نیسلام نییه و سونهت و مسته حب نییه. به لکوو نیسلام وه ک بابه تیکی په سندرکراوی کۆمه لایه تی له قه له می داوه که ده توانین وه ک داب و نه ریتی باوی جاهیلی بیهینینه هه ژمار. له دریزه دا نایه تولا فه زلولای گیرانه وه یه کی په یوه ست به ئومه ته ییه که پیشتر باسمان کرد دینیت بهر باس و ده لی: پیغه مبه ر (د.خ) تاوتوی کردنی بابه تی خه ته نه ی به موباحی ره ها نه ده زانی، به لکوو جزریک بیزاری تیدا به دی ده کرد. ته نانهت له فه رموده ی (فلا ته کی ولا تستاصلی) ده توانین حه رامبوونی شه رعیی خه ته نه به دی بکه ین. چونکه ئوسوولیه کان پیمان وایه ره واله تی نیز نه دان هه مان حه رامبوونه، مه گهر نه وه ی که هۆکاریک بو نه بوونی هه بیته.¹

حکومه تی تالیبان و فه رمانی خه ته نه کردنه وه ی پیاوان

تالیبان پاش نه وه ی دیسان له ولای نه فغانستان حکومه تی گرتیه وه ده ست به شیوه ی

تونداژویانه و بناژوخوازانه بیر و باوهره ئیسلامیه کانی جیبه جی کرد و سه بارهت به خه ته نه فره مانیکی نامرؤفانهی دهرکرد، بو وینه نه وهی که یه کیچک له پیاوه نایینییه کانیان واته مه جیبولرپه حمان نه نساری که یه کیچک له پیاوه نایینییه توندروه وه کانی خه لکی هه راته و زوربهی ژنان به دوزه خی ده زانی، له ناپریلی سالی 2022 و پرای رخنه گرتن له پزیشکه سکولاره بی ردینه کان که کاتی خه ته نه کردن الله اکبر نالین، خوازیاری خه ته نه کردنه وهی دوو بارهی پیاوان بووه و رایگه یاند به هوئی خه ته نه کرانی بی الله اکبر، ئه م کاره شه رعیه "ناتهواوه" و ده بی دیسان خه ته نه بکرینه وه!

ئه وه ده لئ: "به گویرهی ئه و لیکدانه وانیهی که بهنده به هاوکاری سهرؤکی فه رمان به چاکه ی ئیماره تی ئیسلامی له شاری هه رات نه نجامم داوه، بوم دهرکه و تووه که پزیشکان له کاتی خه ته نه کردن (برینی به ریپست) ناگورینن الله اکبر." ناوبراو و پرای نامازه به وهی که خه ته نه ی ئه م که سانه "ناتهواوه"، له درپژه دا وتی: "داوا له گه وره کانی ئیماره تی ئیسلامی ده که م که هه موو ئه و پیاو و مندالانه ی که له ماوهی ئه م چل ساله دا له ژیر نالای سوؤقییه ت، ئه مریکا و کویله گوئی له مشتته کانیان خه ته نه کراون کو بکرینه وه و دیسان به شیوه ی باشی ئیسلامی خه ته نه بکرینه وه." (سرپوش افغانستان، 14 مانگی گولانی 1401 هه تاوی، کودی هه وائل: 1401021422). ئه م به لگه پیشان ده دا که چون پیکهاته حکومه تی و نایدولژیکیه ده سه لاتداره کان وه ک گوتاریکی نایینی له پیناو شه رعیه تدان به کاریکی تونداژو و نامرؤفانه که لک له نایین وه رده گرن.

سروران گرامی!

طبق بررسی های که بنده به همکاری ریاست امر بالمعروف امارت اسلامی در شهر هرات انجام دادم، متوجه شدم که داکتران در هنگام ختنه سوری (بریدن پوست شنبول) نعره تکبیر (الله اکبر) نمیگویند. ! سروران من !! کسانی که در ۴۰ سال گذشته در نبود سایه حکومت اسلامی توسط داکتران سکولار بیدین، بی ریش، بی نماز، و نکتای پوش به روش یهود و نصارا ختنه شده بودند، به والله قسم ختنه ی همه شان ناقص هست، و بنابراین از بزرگان امارت اسلامی خواهان این هستم که همه مردان و بچه های را که در این ۴۰ سال زیر پرچم شوروی، آمریکا و غلامان حلقه بگوش شان ختنه شده اند را جمع آوری کرده و دوباره به طریقه احسنه اسلامی ختنه نمایند. البته اون عزیزان که در حضور ملا، قاری و حافظان با ذکر نعره تکبیر ختنه شده اند ازین حکم مستثنی میباشد !

و ما علینا الابلاغ المبین!

وینیهی ژماره 26: فره مانیهی خه ته نه کردنه وه پیاوان له حکومه تی تالیبان

به‌شی پینجه‌م: ناراسته‌ی زانستی سه‌بارت به‌خته‌نه

پیشه‌کی

له‌جیهانی زانست‌په‌روه‌ری نه‌ورژدا هیچ‌دیاردیه‌ک به‌بی وردبونه‌وه له‌پیوره زانستییه‌کان ناتوانی‌په‌رہ بستینی و له‌ناو کۆمه‌لگه‌جیا‌جیا‌کاندا به‌شیوه‌ی به‌رچاو بلاو بیته‌وه. دیاردیه‌کی وه‌کوو خه‌ته‌نش له‌م ری‌سایه‌به‌ده‌ر نییه. به‌م پیته‌ئامانجی‌ئهم به‌شه (به‌شی پینجه‌م) پیشاندانی وینه‌یه‌کی خه‌ته‌نه‌یه‌که له‌گه‌ل پیوره زانستییه‌باوه‌کان بگونجیت. بۆ‌ئهم مه‌به‌سته، له‌ناو ناراسته و ری‌بازه زانستییه‌باوه‌کان، پینج ناراسته‌ی زینده‌وه‌ناسی و پزیشکی، خه‌ل‌ک‌ناسی، کۆمه‌ل‌ناسی و ده‌رووناسی و یاسا‌ه‌لبژێردراون که زیاتر په‌یوه‌ست به‌م باب‌ته‌یه‌که ئیمه‌ توژی‌ینه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌که‌ین.

ناراسته‌ی یه‌که‌م زینده‌وه‌رناسی و پزیشکییه‌که له‌م به‌شه‌دا هه‌ول دراوه به‌چ‌پونه‌وه‌ی زیاتر له‌سه‌ر به‌ری‌یست، کورته‌شروقه‌یه‌ک له‌کاردا باشه‌کانی خه‌ته‌نه و هه‌روه‌ها کۆمه‌ل‌ئی زیان له‌م رووه‌وه‌بخریته‌روو. له‌دریژه‌دا ناراسته‌ی خه‌ل‌ک‌ناسی خه‌ته‌نه تاوتوی ده‌کری و هه‌ول دراوه بۆ‌ئوه‌ی بی‌ر و باوه‌ر و داب و نه‌ریتی خه‌ته‌نه له‌ولاتی ئیران و هه‌ندی ناوچه‌ی جیهان لیک‌بدریته‌وه. لیک‌دان‌ه‌وه‌ی کۆمه‌ل‌ناسانه به‌جه‌خت‌کردنه له‌سه‌ر کۆمه‌ل‌ناسی جه‌سته ناراسته‌یه‌کی زانستی دیکه‌یه‌که له‌م به‌شه‌دا کورته‌راپۆرتیکی له‌سه‌ر بلاو ده‌که‌ینه‌وه. ناراسته‌ی دیکه ناراسته‌ی ده‌رووناسییه‌که زیاتر له‌رووی وینه‌ی جه‌سته‌یی و خه‌سارناسییه‌وه‌بابه‌تی خه‌ته‌نه تاوتوی ده‌کات. روانگه‌ی زانستی یاسایی دوا‌به‌شه‌که به‌پی‌ئوه‌هه‌ته‌نه لیک‌بدریته‌وه. له‌م به‌شه‌دا به‌پشت‌به‌ستن به‌نایدای "مافی خاوه‌نداریه‌تی به‌سه‌ر جه‌سته" بارودۆخی خه‌ته‌نه له‌یاساکانی کۆماری ئیسلامی ئیران، په‌یماننامه‌ی نیوده‌وله‌تی مافه‌کانی منداڵ و په‌یماننامه‌ی جیهانییه‌کانی دیکه‌ی مافه‌کانی مرؤف تاوتوی ده‌کریت.

ناراسته‌ی زینده‌وهرناسانه و پزیشکی سه‌بارت به‌خه‌ته‌نه به‌رپیست و گرینگیه‌که‌ی له‌خه‌ته‌نه‌دا¹

ده‌توانین بلین له‌هم‌موو شیرده‌ره‌کاندا نه‌ندامی زاوژی نیر و می‌جوره پۆشه‌نیک‌ی هه‌یه. له‌ره‌گه‌زی نیرینه‌ی مرؤفدا هم پۆشه‌نه‌پتی ده‌لین به‌رپیست. له‌نیوان به‌رپیست و پیستی نه‌ندامی زاوژی هیچ سنووریک به‌دی ناکرئ، به‌لکوو به‌رپیست (پیستی نووکی سیرهت) به‌شی دانه‌پراوی پیستی نه‌ندامی زاوژی‌یه. پیستی نه‌ندامی زاوژی له‌خال‌ی ویک‌که‌وتن واته‌هه‌لتوقینی شهرمگه‌وه‌ده‌ست پی‌ده‌کا و ئینجا به‌ره‌وه‌هه‌تا‌ته‌نه و هه‌تا زیاتر له‌نووکی سیرهت درپژ ده‌بیته‌وه. له‌م شوینده‌دا ده‌گه‌رپته‌وه‌سه‌ر خو‌ی هه‌تا‌ده‌گاته‌درزی ژیر خه‌رمانی نووکی سیرهت. که‌واته به‌رپیست وه‌ک باسی ده‌که‌ن پیستیکی زیاده‌نیه، به‌لکوو تو‌یژیک‌ی دوولوی شانه‌یه‌که به‌شیوه‌ی بی‌هاوتا جیا بوته‌وه و تایبه‌تی بووه.

وینه‌ی ژماره 27: نه‌ندامی زاوژی پیاوانه‌ی خه‌ته‌نه‌کراو و خه‌ته‌نه‌کراو

(www.circumcision.com/docs/farsi.pdf)

1- هم‌باسه له: لانگلی، گیلیان و تی‌تی‌دژ، رایکا (2016)، نگاه‌ی به‌ناناتومی پیش‌پوست، هامبورگ:

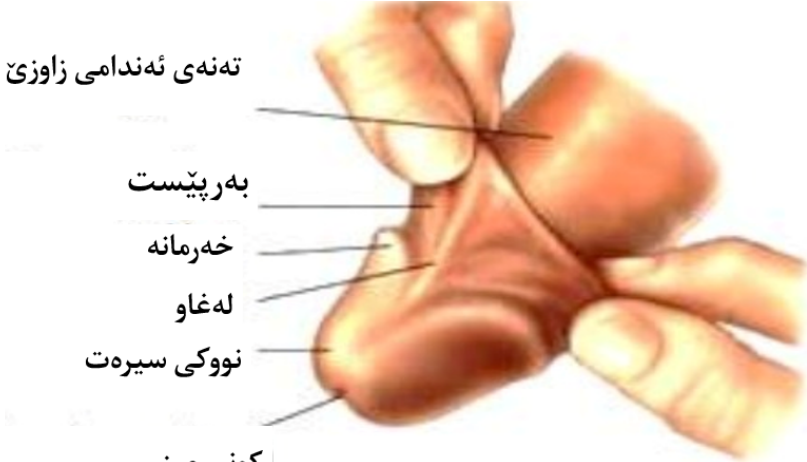

ئه ندامى زاوژي خه ته نه کراو

ئه ندامى زاوژي خه ته نه نه کراو

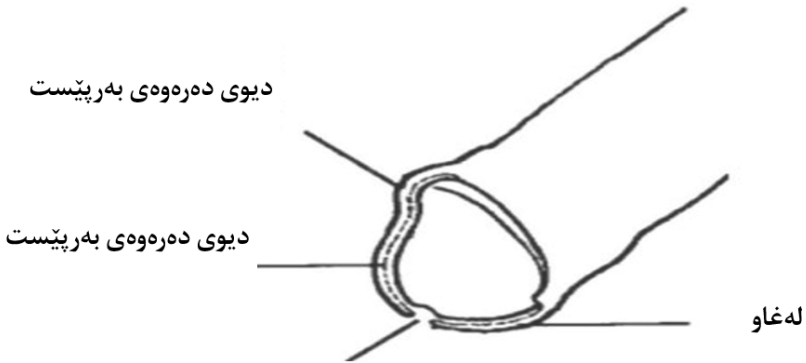
وینه ی ژماره 28: ئه ندامى زاوژي خه ته نه نه کراو و خه ته نه کراو (لانگلی و تی تی دژ، 2016) توژی دهره کبی به ریپست دریژه ی هه مان شانیه ی پیستی ته نه ی ئه ندامى زاوژییه، به لام چینی ناوه وه ی له جوژی په رده ی لینجه ییه. په رده ی لینجه یی شانیه یه کی ناسکی شیداره که رووکاری کونه ناوه کبییه کانی له ش داده پۆشیت. رووکاری نووکى سیره تیش هه ر له م چه شنیه و ئه مه ئه وه پیشان ده دا که نووکى سیره تی پیاوانه هاوشیوه ی کلیتوریسی ژن چئ کراوه که له حاله تی ئاساییدا (ناره پ) پئکهاته یه کی ناوه کبی هه بیت.

به ریپست نه ک هه ر پاچه پیست نییه، به لکوو به هو ی سروشته چین چین و دوولۆکه یه وه کاتیک که له حاله تی چیندار دپته دهره وه، به شیوه ی مامناوه ند نزیکه ی 50 له سه دی پیستی سروشتی ئه ندامى زاوژی پئیک دپنی و ئه مه هه ر ئه وه قه باره یه که به خه ته نه لا دهریت. ئه وه ی که ره نگه له مندالی ساوادا پیستیکی یه ک و نیو سانتیمه تری بئ، پاش گه وره سالی ده بیته سی و شه ش سانتیمه تری دوو جای شانیه ی ئه ندامى زاوژی. ته واوی پیستی بوژی ئاسای ئه ندامى زاوژی نپریته، بو وینه به ریپست، جگه له و دوو شوینه ی که به شه رمگه و درزی ژیر خه رمانی نووکى سیره ته وه لکاوه، به پئکهاته کانی ژیره وه ی ئه ندامى زاوژی نه لکاوه. که واته ئه م پیسته نازاده، بو ئه وه ی به شیوه ی به ربلاو له سه ر ته نه ی ئه ندامى زاوژی بجوولپته وه و هه ر به م شیوه کاتی جوولاندنی به ریپست به ده ست، یه خته یی و یان تیخزاندن سه ری ئه ندامى زاوژی داپۆشی یان رووت بکاته وه. جو له ی پیستی ئه ندامى زاوژی پیاو خه ته نه نه کراو له جه سه ته دا ناوازیه و له چالاکی سیکسیدا رۆلئیکی گرینگی هه یه.

کونی میز

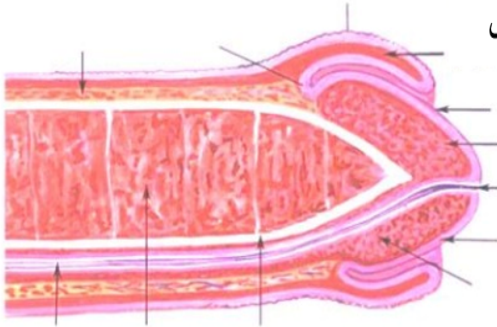
وینه ی ژماره 29: پیکهاته ی دهره کیی نه ندامی زاوژیی نیرینه ی خه ته نه کراو (هه مان سه رچاوه)

زاره کی بهر پیست

وینه ی ژماره ۳۰: پیکهاته ی نه نیشتی نه ندامی زاوژیی پیاوی خه ته نه کراو (هه مان سه رچاوه) سیسته می پیستی نه ندامی زاوژیی (کیر و گون) توژیکی ته نکی پیکهاتوو له ماسولکه یه که پیی ده لین توژی ماسولکه ی دارتوس. نه ماسولکه له کاتی سه رمادا ویک دپته وه بو نه وهی نه ندامی زاوژیی پیاو له جهسته نزیکتر بیته وه. کرژبوون و ویکهاتی نه ماسولکه ریگه به بهر پیست ده دا بو نه وهی له دوخه سه خته کاندایه شیوهی پاریزه رانه به سه ر نووکی سیره تدا شوپر بیته وه.

تۆژی دارتۆس

ۋەنەى ژمارە 31: سىستەمى پىستىي ئەندامى زاۋزىي نىرىنە (ھەمان سەرچاۋە) لە زارەكى بەرپىستدا كۆمەلىك ريشالى ماسوولكەيى ھەن كە بە شىۋەيەكى ئەلقەيى رېك خراون و حالەتيكى ئىسفينكتىرى بە سەرەتاي بەرپىست (ھاوشىۋەى زارەكى كۆم) دەدەن. كەواتە زارەكى بەرپىست دەتوانى شل بىتتەۋە بۆ ئەۋەى رېگە بدا كە ميز دەرىچىت. پاشان دواى كۆتايىھاتى مىزكردن دووبارە ويك دىتتەۋە بۆ ئەۋەى نووكى سىرەت لە بەركەوتن لەگەل ھەر پىسىيەك پيارىزىت.

غەلافى پىستىي ئەندامى زاۋزىي پياۋ، جگە لە كۆتايىيەكەى، بە پىكھاتە ژىرىيەكانەۋە نەلكىنراۋە، سىستەمى دەماريى ئەم غەلافە لە سىستەمى دەماريى پىكھاتە ناۋەكى ترەكانى ئەندامى زاۋزىي پياۋ جىايە. ئەم سەرچاۋە دەماريەى رۈوكارى ئەندامى زاۋزى لە درىزايى پىستى تەنەى ئەندامى زاۋزى و ھەرۋەھا لە سەرتاسەرى بەرپىستدا بەردەوام دەيىت. سەربارى ئەۋەى ھەندى لەم دەمارە رۈوكارىيەنە لە سنوورى نووكى سىرەتدا كۆتايىان پى دى، بەلام تالەكانى دىكە دەچنە ناۋ نووكى سىرەتەۋە و بەشپىك لە خوئىنى پىئويست بۆ بەشى ناۋەۋەى نووكى سىرەت و كونى ميز دابىن دەكەن. كاتىك ئەم دەمارانە لە كاتى خەتەنەكردندا دەپدرىن، رەۋتى خوئىن گەياندىنى ئاسايى بۆ ئەم بەشانە دەپچىرپىت. لە ئەندامى زاۋزىي پياۋى خەتەنەكراودا رەنگى سىرۋشتى سۈورىيان بىنەۋشى بەرپىستى ناۋەكى و نووكى سىرەت لەبەر ئەۋە وردە دەمارانەيە كە ھەتا نىزىك رۈوكارى پەردەى تەسكى لىنجەيى دىنە سەرۋە.

كارداى پارىزەرەنەى بەرپىست

نووكى سىرەت بە شىۋەيەك دروست كراۋە كە پىكھاتەيەكى ناۋەكى ھەبى و بە شىۋەى سىرۋشتى تەنھا لە كاتى وروۋزاندنى سىكسىدا بىتتە دەرۋە. لە حالەتى نايەختەيىدا،

به‌رپیست نووکی سیرهت داده‌پوښی و بهم جوړه به‌رپیست به چه‌ند شیوه نووکی سیرهت، نووکی درچه‌ی میز و به‌شی ناوه‌وی به‌رپیست ده‌پاریزیت. له کوره‌کوړپه‌کان و کوراند، به‌رپیست به‌شیوه‌ی سروشتی به‌سهر نه‌ندامی زاوژی پیاو لکاوه و درچه‌ی به‌رپیست به‌شیوه‌په‌کی سروشتی ته‌نگه.

هه‌روه‌ها له ناو کوړپه و مندالانی کوردا به‌شیک له تویره‌کانی به‌رپیست به‌نووکی سیره‌ته‌وه شوړ بوونه‌ته‌وه. هم شوړبوونه‌وه یارمه‌تیده‌ری نه‌وه‌یه که پانتای به‌رپیست و زاړه‌کی میز له ژینگه‌ی دهره‌وه دورتر بیت. هم تایه‌تمه‌ندیانه ناهیلن که له کاتی به‌ستنی داییدا پسیایه‌کان بچه‌ ژیر به‌رپیست و به‌هاواه‌نگی له‌گه‌ل حاله‌تی ئیسفینکټیری به‌رپیست، ناو به‌رپیست له ژینگه‌ی دهره‌وه جیا ده‌کاته‌وه و له‌م نیوه‌نده‌دا، پانتایه‌کی چوړ دروست ده‌کات. هم پانتا چوړه‌ خو به‌ خو به‌رپیست له پسی ده‌پاریزیت. ته‌نها له حاله‌تیکدا زاړه‌کی به‌رپیست ده‌کریته‌وه که نه‌ویش کاتی دهرچوونی میزه‌ که بو هم مه‌به‌سته‌ش درچه‌ی به‌رپیست به‌تیپرینی میز که له کاتی دهرچوون له میزلدان گه‌مابه‌ر و ستریلیزه‌ کراوه، به‌رووی دهره‌وه ده‌کریته‌وه.

پوښه‌نی به‌رپیست نووکی سیرهت و درچه‌ی میز له لیکخشان و وشکبوونه‌وه و زیان‌برکه‌وتن ده‌پاریزیت. به‌ی پوښه‌نی به‌رپیست، نووکی سیره‌تی نه‌ندامی زاوژی پیاوی خه‌ته‌نه‌کراو به‌هوی به‌رکه‌وتنی به‌رده‌وامی له‌گه‌ل هه‌وا و لیکخشان و شک و نه‌ستور ده‌بیت. هه‌ر چه‌نده زور جار و تراوه که کاردای سه‌ره‌کی به‌رپیست پاراستنی هه‌ستیاریی نووکی سیره‌ته (کاپ)، به‌لام له راستیدا نووکی سیره‌ت به‌شیوه‌ی سروشتی له ناست لیککه‌وتنی سووک زور هه‌ستیار نیه. سه‌ره‌رای نه‌مه‌ش، به‌رپیست به‌ریگری کردن له نه‌ستوربوونی رووکاری کاپه‌که هه‌ر هه‌مان نه‌واده هه‌ستیاریه‌ی که نووکی سیره‌ت (کاپ) به‌رامبه‌ر به‌لیککه‌وتنیکی سووکی هه‌یه له ناستیکی گونجاودا ده‌یه‌نلایته‌وه. پوښه‌نی به‌رپیست نووکی سیره‌ت (کاپ) له هه‌مبه‌ر زیانه‌کانی ماده‌ی نازاربه‌خشی کیمیاوی و میکانیکی وه‌کوو نامونیاکی ناو داییی و هه‌روه‌ها له لیکخشان و خورانی پیست له کاتی وهرزش‌کردن و چالاکیه‌ جه‌سته‌یه‌کان ده‌پاریزیت. ده‌مار و خو‌تبه‌ره‌کانی ناو به‌رپیست نووکی سیره‌ت گه‌رم راده‌گری و له بارودوخی ناجیگیردا له سه‌رما ده‌پاریزیت.

وټنه ی نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراوی منډال ټکی ساوا

رووکاری دهره کی

به رپټست

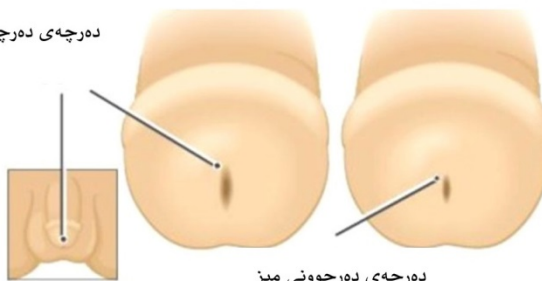
زاره کی به رپټست

وټنه ی ژماره 32: نو مایه کی نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراوی کوږه کوږ په یهک (هه مان سه رچاوه) خالیکی تر دهرچه ی دهرچوونی میزه که شانه یه کی لینجه یی زور هه ستیاره. له نه ندامی زاوړی خه ته نه نه کراودا، به رپټست هم به شه هه ستیاره له نازار و خوران دهر پاریز، به لام له نه ندامی زاوړی خه ته نه کراودا، هم دهرچه به گشتی له و سالانه ی که منډال دایبی دهر کری، هه و ده کاته وه که هوکاره که شی به رکه و تتی هم شوینه له گه ل میز و گوو و لیکشانه. هم حاله ته ناخو شه پیی دهر تری می تی تیس. می تی تیس ده توانی زیاتر هه و بکاته وه و له کو تاید ا بیته برین، حاله ټیک که پیی ده لین میتال سنتوسیس. له ماوه ی هم نه خو شیه دا به هو ی شانه برین دهره کانه وه دهرچه ی دهرچوونی میز ته سک ده بیته وه. هم نه خو شیه له 710 له سه دی پیاو نی خه ته نه کراودا ده بیتری، له حالیکدا ده توانین بلین هم حاله ته هه رگیز له پیاو نی خه ته نه کراودا روو نادا ت. جگه له نازار و خورانی هم شوینه، گریمان هه لیک هه ن که باس له وه ده که ن که خوین به دهرچه ی دهرچوونی میز ناگا ت (به هو ی لبران ی سووره ده ماری فیرنولار له رپگه ی خه ته نه وه که ده توانی توو شوون به میتال سنتوسیس لی بکه و ټته وه).

دهرچه ی ته ندروست

میتال سنتوسیس

دهرچه ی دهرچوونی میز

دهرچه ی دهرچوونی میز

وټنه ی ژماره 33: دهرچه ی میتال سنتوسیس و دهرچه ی ته ندروستی نه ندامی زاوړی (هه مان سه رچاوه)

به‌رپیست، جگه له کاردا پاریزه‌ری - میکانیکیه‌کان، کاردای پاریزه‌ری - به‌رگریشی هه‌یه. هه‌رچه‌نده له‌م به‌واره‌دا هیشتا پیوستمان به لیکۆلینه‌وه‌ی زیاتره، به‌لام توژیښه‌وه‌کانی ئیستا ده‌ریده‌خه‌ن که به‌رپیست خانه‌ی چالاکی به‌رگری هه‌یه و له پانتای به‌رپیستدا ماده‌ی پاریزه‌ری - به‌رگری به‌دی ده‌کریت. بۆ نمونه لایزۆزیم که له‌ پرووی به‌رگری ناسییه‌وه ئانزیمیکی چالاکه و له‌ سه‌ر پرووکاری په‌رده‌ی لینجه‌یی و له‌ ده‌ردراوه‌کانی وه‌کوو فرمیسک و لیک و شیر ی دایکدا هه‌یه، له‌ شله‌ی ژیر به‌رپیستی مرۆفیشدا هه‌یه. هه‌روه‌ها ده‌رکه‌وتوووه که ژماره‌ی خانه‌کانی پلازما له‌ به‌رپیستی گا له‌ وه‌لامی هه‌وکردنی باکتریاییدا زیاد ده‌کا و ئەم خانانه له‌ به‌رپیستدا دژه‌ته‌ن ده‌رده‌که‌ن.

خانه‌کانی لانگه‌رهانس کۆمه‌لێک خانه‌ی چالاکی به‌رگری له‌شن که له‌ پیست و هه‌ندیک په‌رده‌ی لینجیدا ده‌بینرین، له‌وانه‌ش له‌ به‌رپیست (پیاوان) و زێ (واژه‌نی ژنان). له‌م دوایانه‌دا لیکۆلینه‌وه له‌ سه‌ر نمونه‌ی شانه مرۆیه‌کان ده‌ریخستوووه که ئەم خانانه پرۆتینیک به‌ ناوی لانگرین دروست ده‌که‌ن که شوینه‌که له‌ بوونی فایرۆس و گواسته‌وه‌ی ئەم فایرۆسانه له‌ خانه‌وه بۆ شوینیکی دیکه‌ خاوپن ده‌که‌نه‌وه.

له‌ حالیکدا هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران رایانگه‌یاندوووه که بوونی خانه‌کانی لانگه‌رهانس له‌ به‌رپیست رینگه‌یه‌ک بۆ تووشبوون به‌ نایدز ده‌کاته‌وه و به‌م پاساوه بۆ رپگری کردن له‌ تووشبوون به‌ نایدز به‌رگریان له‌ خه‌ته‌نه‌ کردوووه، به‌لام له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، ده‌یفید و هاوکارانی به‌م ئەنجامه‌گه‌یشتوون: "پرۆتینی لانگرین به‌ر به‌ستیکی سروشتی له‌ هه‌مبه‌ر تووشبوون به‌ ئیچ‌ئای‌فی - 1 له‌ بۆ چاره‌سه‌ری هه‌وکردن ده‌بی کاردای لانگرین به‌هیز بکه‌ین، بیاریژین بان لانیکه‌م ده‌ستپه‌ردان له‌ کاردای لانگریندا نه‌که‌ین."

له‌ کۆتاییدا، هاوشپه‌وه‌ی زێ (واژه‌ن)، به‌رپیستش له‌ پرووی هاوسه‌نگی به‌کتريالییه‌وه باروودۆخی تایبه‌تی خۆی هه‌یه و هه‌روه‌ها ده‌رکه‌وتوووه که زیاده‌رۆیی له‌ به‌کاره‌ینانی سابوون له‌ ژیر به‌رپیست هاوسه‌نگی به‌کتريال تیک ده‌دا و ده‌بیته‌ هۆی هه‌وکردنی به‌رپیست و نووکی سیره‌ت (کاپ).

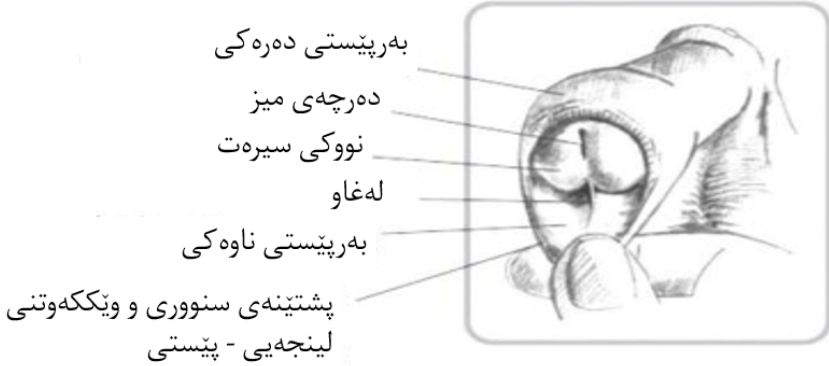
به‌لگه‌ ئاناتۆمییه‌کان له‌ بواری کاردا سیکیسیه‌کانی به‌رپیست

زۆربه‌ی ئەو زانیارییه‌کانی که سه‌باره‌ت به‌ کاردا سیکیسیه‌کانی به‌رپیست هه‌مانه له‌ کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی 1990 به‌م لاوه به‌ ده‌ستمان هیناوه. له‌ درێژه‌دا پینداچوونه‌وه‌یه‌ک به‌ هه‌ندی له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌ ئەناتۆمییه‌کانی به‌رپیست ده‌که‌ین که کاردا سیکیسیه‌کانی به‌رپیست پیشان ده‌دات.

ویک که وتنه لینیجی - پیستییه کان

ویک که وتنه لینیجی - پیستییه کان خالی تاییه تیی شانهن که پیستی ئاسایی ده پیته پهردهی لینیجه یی. نه مانه خاله سه ره کییه چه شه رییه کانی جه ستهن. یه کیچ له و خالانه پشتینه ی سنووری بهر پیسته که تئیدا پیستی دهره کیی نه ندای زاوزی ده پیته پروکاری پهردهی لینیجه یی ناوه وی بهر پیست. جگه له بهر پیست، نه م جزره شوینانه له به شه کانی دیکه له شیشدا ده بیری، له وانه لیو، کوم، گوی، مه مک و زی.

دیمه نیکی نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی گه و ره سالیک

وینه ی ژماره 34: دیمه نی نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی که سیک کی گه و ره سال (هه مان)

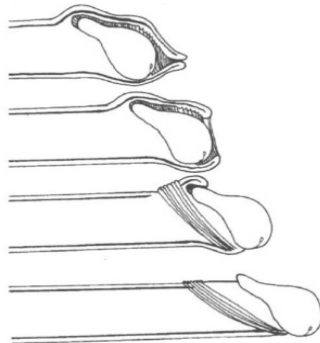

وینه ی ژماره 35: نه ندای زاوزی خه ته نه نه کراوی که سیک کی گه و ره سال (هه مان)

(www.circumcision.com/docs/farsi.pdf)

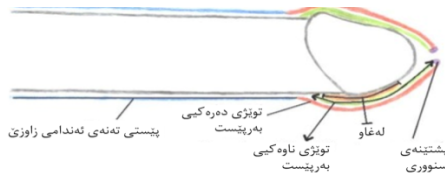
تاییه تمه ندیی سه ره کیی نه م شوینانه نه وه یه که زور جار پیشانده ری بوونی ژماره یه کی

زۆری ترمینالی عهسه بی تایه تن. ئەم تایه تمه ندییه وا ده کا که ئەم شوینانه بهرام بهر به بهرکه وتن و وروژانی سیکیسی زۆر ههستیار بن. وه کوو رووکاره لینجیه کانی دیکه ی ناو لهش، توژی لینجیه بی ناوه ی بهر پیست له چاو توژی دهره ی پیست ههستیار یه کی وردتری هه به. هوکاری ئەمهش ئەوه به که روو پۆشی په رده ی لینجیه ی له پیستی ئەستور کر او ی دهره ته نکتره و ههروه ها تۆره عهسه بیه کانی ناو په رده ی لینجیه ی، له چاو خاله ناساییه کانی پیست، له رووکار نزیکترن. هه رچه نده کاتیک ئەندامی زاوژی ره پ نیه، توژی ناوه کی بهر پیست له نزیک نووکی سیره تدا (کاپ) ده شاردر یته وه و ده پار یزی، به لام له گه و ره سالاندا له کاتی په خته ییدا ئەندامی زاوژی پیاو در یتر ده بیته وه و له توژی بهر پیست دیته دهره وه و ئەمهش ده بیته هۆی ئەوه ی ئەم توژیه لینجیه یه ناوه کییه بگه ر یته وه سه ر ته نه ی ئەندامی زاوژی و بگه ر یته وه.

وینە ی ژماره ۳۶: قوئاغه کانی بهراوه ژوو بوونی بهر پیست له سه ر پشتینه ی سنووری (لانگلی و تی تی دژ، 2016)

له م دوو وینە ی ژیره ودا به شه جیاوازه کانی ئەندامی زاوژی پیاوی خه ته نه نه کراو به دوو حاله تی په خته بی و نایه خته بی نیشان دراوه:

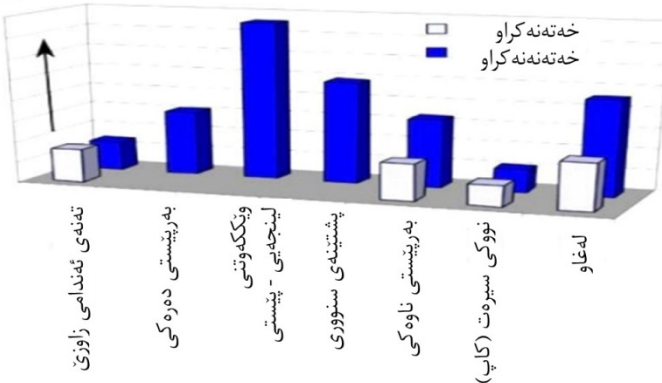

وینە ی ژماره 37: ئەندامی نیرینه ی خه ته نه نه کراو له حاله تی نایه خته بی (هه مان)

ۋىنەى ژمارە 38: ئەندامى زاۋزى پياۋى خەتەنەنە كراۋ لە حالەتى يەختەييدا (ھەمان) جى. ئار تەيلۇر و ھاۋكارانى (1996) لىكۆلېنەۋەيەكى ئاناتۆمىيان لە سەر بەرپىستى 22 پياۋى گەورەسال ئەنجام دا. ئەوان لە رېنگەى توپكارىيەۋە بۇيان دەرکەوت كە بەرپىستى ناۋەكى رېژەيەكى زۆرى خانەكانى مايسنەر لە خۆ دەگرى، جۆرىك لە ناۋەندە عەسەبىيەكان كە تاك دەتوانى شوپنى دروستى دەست لىدان دەستىشان بكات. بۇ نمونە بوونى ئەم چەشنە ناۋەندە عەسەبىيە ھەستىياري قامكەكانى دەست و لىۋى زۆر كىرۋە. دەرکەوتۋە كە بە شىۋەى تايەت چىرى خانەكانى مايسنەر لە بەشى پشتىنەى سنوورى ناۋەۋەى بەرپىست لە ئاستىكى بەرزايە. ئەم شىۋازى دابەشبوونە كە تىدا كەلەكە بوونى خانەكانى مايسنەر بەرکەوتتى لە گەل پىكھاتەكانى تەنىشت ھەيە، بە توندى كاردای ھەستىياري پشتىنەى سنوورى پىشان دەدات. بە پىچەۋانەى بەرپىست، رېژەى چىرى خانەكانى مايسنەر لە كاپ (نوۋكى سىرەت) كە مە (نزيكەى يەك لە سەر دەى قەبارەى بەرپىست) بەلام ھەلگىرى چىرىكى زۆرى ترمىنالە عەسەبىيە نازادەكانە كە كارداكەيان ئەۋەيە كە دەرۋون زانىاريە ھەستىيە سەرەتايى تر و لە رۋوى شوپنىيەۋە ئالۆزەكانى ۋەكوو نازار، گەرما و سەرما و گوشارە قوۋلە توندەكان دەستىشان بكات.

سەسىياريى زياتر

چارتى ژمارە 12: ھەلسەنگاندنى ھەستىياري لىك ساۋىنى ئەندامى خەتەنەنە كراۋ و ئەندامى خەتەنەنە كراۋ (ھەمان)

توژیښه وه کانی نهم دواپیهی سورلیز و هاوکاران (2007) له سهر ههستیاری لیک ساوینی نهدامی زاوژی گوره سالانی پیاو، که له سهر 68 پیاوی خهته نه کراو و 91 پیاوی خهته نه کراو نه نجام دراو، پشتگیری له دوزینه وه نانا تو میسه کانی تهیلور و هاوکاران ده کات. نهم توژیښه رانه به که لکوره رگرتن له تاقی کردنه وهی لیک ساوینی سیمس - واینستین، نه خسهی نهدامی زاوژیان هه لگرتوه و رادهی زهختی لیک ساوینیان له نوزده شوینی نهدامی زاوژی نیرینه پیواند. ههشت شوین تهنها له کهسانی خهته نه کراودا هه بوو و دوو شوین تهنها له پیاوانی خهته نه کراودا هه بوون (واته هیلی برینه سکی و پشتیه کان) هه بوو. ناشکرا بوو که ناوچهی نووکی سیرهت چ له پیاوانی خهته نه کراو و چ له پیاوانی خهته نه کراودا ههستیاری لیک ساوینه که ی زور که مه و ههستیاری نووکی سیرهت پیاوانی خهته نه کراو به شیوهی بهرچاو له نووکی سیرهت پیاوانی خهته نه کراو که متره. ههروه ها ده رکوت که خه رمانه ی نووکی سیرهت ههستیاری ترین به شی نووکی سیرهته، ههر چه ننده له چاو دیکه ی به شه کانی نهدامی زاوژی ههستیاریه کی که می هه بوو. له ناو هه موو نهو ناوچانه ی نهدامی زاوژی پیاو که پشتکینیان بو کراوه، خاله ویک که و تنه لینجه یی - پیستیه کان به رامبه ر به لیک ساوین هه شه ری ترین به ش بوون، ده توانین بلین دوازده قات له نووکی سیرهت هه شه ری تر بوو. ههروه ها ده رکوت که پینج خالی نهدامی زاوژی که تهنها له نهدامی زاوژی پیاوی خهته نه کراودا هه، (واته نهوانه ی به خهته نه کردن لا ده برین) له هه شه ری ترین شوینی نهدامی زاوژی پیاو له هه مبه ر لیک ساوین (واته هیلی برینی شریتی سکی) هه شه ری تر و ههستیاری تر. توژیښه ران گه یشتنه نهو نه نجامه ی که "خهته نه هه شه ری ترین و ههستیاری ترین به شه کانی نهدامی زاوژی پیاو له ناو ده بات". هه لبهت کومه لی توژیښه ریش هه ن که ههستیاری نهدامی زاوژی پیاوی خهته نه کراو و خهته نه کراویان به راورد کردوه و گه یشتوه ته نهو نه نجامه ی که له رووی هه سته وه ریه وه جیاوازیه کی نهوتو له نیوان نهدامی زاوژی پیاوی خهته نه کراو و خهته نه کراودا نییه. سه ره پای نه مهش نابی نهوه له بیر بکری که له دوو توژیښه وه دا به هیچ شیوه یه ک لیکو لینه وه له سهر ههستیاری بهر پیست نه کراوه و توژیښه ران ته نیا له هه لسه نگانندی یه ک خالی نووکی سیرهت و ته نه ی نهدامی زاوژی خو یان سنووردار کردبووه. توژیښه وه ی سیه میس جگه له به راورد کردنی ههستیاری نووکی سیرهت و ته نه ی نهدامی زاوژی پیاو، ته نیا خالیکی هیلی ناوهراستی پشتوه ی بهر پیستی ده ره کیان لیک دابوه (واته شوینیکی بهر پیست، که به پی داتا کانی سوریلنس

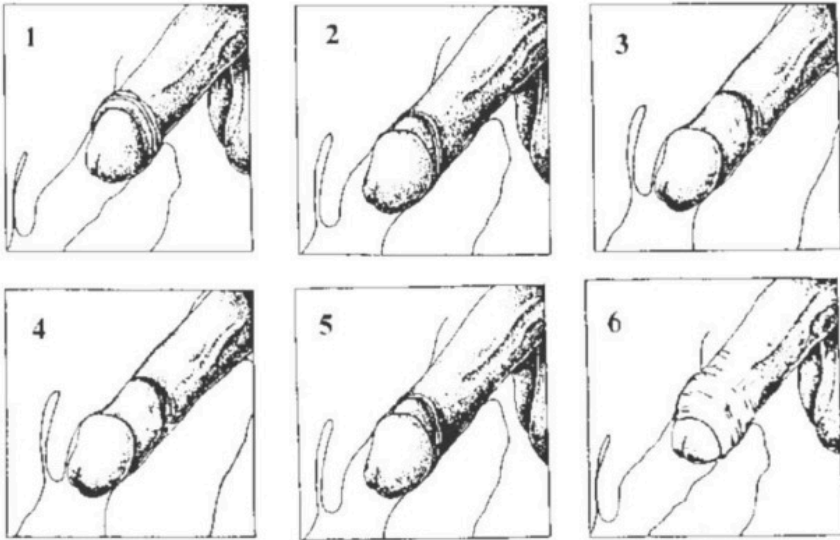
و هاوکارانی که مترین هستیاری هه یه). هه تا هه نو که توژیښنه وهی سورپلس و هاوکارانی تاکه توژیښنه وه یه که که راده ی هستیاری نانا تو مبی نه ندامی زاوژی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراو یان له چه ند شوینی جیاواز پیکه وه هه لسه نگاندووه، بو وینه له چه ند شوینی به ریپست.

هه لبت نه وه هه ر لیکو لینه وه نانا تو میکیه کان و تاقی کردنه وهی به راورده کانی هه ستیاری نین که کاردا سیکسیه کانی به ریپست پیشان دده دن، توژیښنه وه کانی دیکه ش نه م بابه ته پشتر است ده که نه وه. له ناویاندا ده توانین ناماژه به م بابه تانه بکه یین: کالینز، ناپشوا، پوچیک، نورتیپیترگ و نالبیرتسین، ۲۰۰۲؛ کورسی و هاوکارانی، ۲۰۰۱؛ فینک، کارسون، و دیفلیس، ۲۰۰۲؛ کیگوزی و هاوکارانی، ۲۰۰۸؛ کیم و پانگ، ۲۰۰۷؛ مه سعوود و هاوکارانی، ۲۰۰۵؛ سینکول و هاوکارانی، ۲۰۰۴؛ شین، چین، ژو، وین، و چین، ۲۰۰۴؛ سولینیس و یاناک، ۲۰۰۷؛ بینزلی و بویل، ۲۰۰۱؛ بینزلی و بویل، ۲۰۰۳؛ ئوهارا و ئوهارا، ۱۹۹۹؛ تاوس، ۲۰۰۲؛ رینکخراوی نیشتمانی بو پیاوان چاکبوونه وه ((NORM, 20061999؛ به گلو، 1998؛ نه و لیکو لینه وانه ی که له سه ر پیاوانی پیش و پاش خه ته نه کردن نه نجام دراو؛ لیکو لینه وه یه ک که نه زمونی سینکسی ژنان له گه ل پیاوانی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراوی تاوتوی کردووه؛ نه و توژیښنه وانه ی که کاریگه ری خه ته نه یان له سه ر شیوازی تیخراندن و ریژه ی دهر دراوه کان له کاتی جووتبوونیان نه ندازه گرتووه؛ راپورته گیر دراوه یه کانی نه و پیاوانه ی که به شیوازیکی دیکه ی جگه له نه شته رگه ری به ریپستیان وه ده ست هیناوه ته وه و به م شیوه توانای داپوشینی نووکی سپره ت و په وانبی پیستی نه ندامی زاوژی نیرینه یان وه ده ست هیناوه ته وه.

له دریژه دا چاویک به نه نجامی هه ندیک له و توژیښنه وانه ده خشیننه وه:

نه و توژیښنه وانه ی که سه باره ت به ناستی په زامه ندی و کاردا ی سینکسی پیاوان پیش خه ته نه و پاش خه ته نه کردن نه نجام دراو، چه ندین نه نجامیان لیکه و تووه ته وه. له کاتیکدا هه ندیک له م توژیښنه وانه هیچ جیاوازییه کیان نه دوزیوه ته وه، به لام توژیښنه وه کانی دیکه باسیان له دهر که وتی کیشه ی یه خته یی، ناوه اتنه وه و که مبوونه وهی هه ستیاری نه ندامی زاوژی پیاو و دژواری خوره حه ت کردن و که مبوونه وهی چیژی سینکسی دوا ی خه ته نه کردن کردووه. به گشتی نزیکه ی یه ک له سه ر سی که سه کان دوا ی نه نجامدانی خه ته نه راپانگه یاندووه که ژیانی سینکسیان له پرووی کوالیتییه وه که می کردووه. سه ره پای نه مه ش نه و توژیښنه وانه ی که مرؤفه کان به ر له خه ته نه کردن و دوا ی خه ته نه کردن به راورد

ده کهن له چهند لایه نیکهوه کیشی میتودولژیبیان (شیواناسی) هه یه و ههر بویه زور جیی متمانه نین یان شیکاری لیکدانهوه یان نهسته مه، ته نیا به پشتبهستن بهو شتانهی که له باره ی توانا هه ستیاره کانی بهر پیست و تایه تمه ندیه میکانیکیه کانی ده یزانین، ده توانین بلیین بهر پیست نه ندایک که کاردای سیکسی جوراو جووری هه یه که کاربگه ریه کی بهر چاوی له سهر چیژ و ناسووده یی ههر دوو ره گهز له کاتی جووتبوندا هه یه. له وینه ی ژیره و هدا میکانیزمی تیخزاندنی نه ندای زاوژی نیرینه ی خه ته نه کراو نیشان دراوه. به وردبوونه وه له م وینه نه وه ی له داهاتوودا پروونی ده که یه نه وه، ناشکراتر ده بیت.

وینه ی ژماره ۳۹: دیمه نیکی نه ندای زاوژی پیای خه ته نه کراو و نهو گوراو کاربیانه ی که له کاتی تیخزاندندا پروو ده دن (هه مان)

له ناو کاردا سیکسیه کانی بهر پیستدا، ده توانین نامازه به مانه ی ژیره وه بکه یین: نه ندای زاوژی پیای له کاتی یه خه ییدا به لایکه مه وه 50 له سه د ریژتر ده بیته وه. کیشراوی پیستی که به هوی ره پبونه له ریگه ی کرانه وه ی چین و لوجه کانی بهر پیست قهره بو ده کریته وه و به م شیوه له کاتی ره پبوندا ته نه ی نه ندای زاوژی به شیوه یه کی شل به م پیسته داده پوشری، به جوړیک که پیستی نه ندای زاوژی ده توانی بجوولیته وه. له بهرام بهر دا پیستی نه ندای زاوژی پیای خه ته نه کراو له کاتی ره پبوندا تاراده یه کی به هیز ده کیشریته وه و ناتوانیت بجوولیته وه. ههر بویه به هوی که مبونوه ی زوری قه باره ی پیست، نه ندای زاوژی پیای زور گه و ره نابیته وه. هه ندیک له پیوانی خه ته نه کراو باسیان

له وه کردووه که له کاتی هاو جییدا له کاتی ره پ بووندا، ئەم کشانی پیسته بووه ته هژی نازار یان ته نانه ت برین و خورانی پیست.

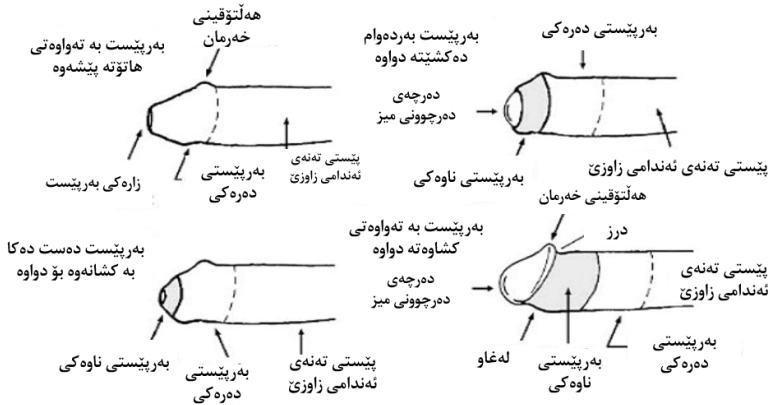
له کاتی هاو باخه لیدا، توژی دوولژی بهر پیست دهوری پالگهی خولخواردن ده بنیت. کاتیک ئەندامی زاوژی پیاو ده خزیته ناو زیی ژنه وه، لیکخشانی نیوان ئەندامی زاوژی پیاو و دیواری واژەنی ژن (زی) پیستی ئەندامی زاوژی تا راده به ک جیگیر ده کا و بهم شیوه ریگه به ته نهی ئەندامی زاوژی ده دا که له کاتی جووتبوونی سیکسیدا له ناو کالانه پیستیه که یدا پاش و پیش بکا، له جیاتی نه وهی راسته و خو له ناو زیدا پیش و پاش بکا و له دیواری زی بخشیت. ئەم جووله تلخواردن و نه ساوینه جووتبوون بو ههر دوو ره گهز ناسانتر و خو شتر ده کات. ههروه ها له ئەندامی زاوژی پیاوی خه ته نه نه کراودا ئەم جوړه جو له پیست له کاتی تیکه لبوونی سیکسی بهر له تیخزاندن، خوړه حهت کردن و کاتی تیخزاندنی ئەندامی زاوژی پیاو بو ناو واژەنی ژن رۆلی ناسانکاری ده گیریت. که سیکی پسپۆر و شاره زا بهم شیوه باسی ئەم حالته ی دوایی ده کا: له پیاوانی خه ته نه کراودا، ده تانین تیخزاندنی ئەندامی زاوژی بو ناو واژەنی ژن به پالنانی پا بو ناو گوړه و ییه ک بشوو بهینین که ههر سه ره وهی ئاوالایه، له کاتی کدا له پیاوه خه ته نه نه کراوه کاندا، تیخزاندن له چوونی پا بو ناو گوړه و ییه ک ده چی که پیشتر لۆچ بووه و کو کراوه ته وه.

به له بهر چاوگر تیی نه وهی له کاتی جووتبوونی سیکسیدا، ته نهی ئەندامی زاوژی خه ته نه نه کراو له ناو کالانیک پیستیدا ده جوولی، نوکی سیره ت له کاتی هاتنه ده ره وه له واژەنی ژن ده چیته ناو تو په له پیستی بهر پیست. بهم شیوه بهر پیست بو پاراستنی ده دراوه سروشتیه کانی زی ده وری بهر گره ده بنیت. به لام له ئەندامی زاوژی خه ته نه نه کراودا که تو په لهی بهر پیستمان نییه، هه م لئواری خه رمانه یی نوکی سیره ت (که ئیستا ده ره هاتووه) له ههر پیش و پاشیکیدا ده دراوای سروشتیی زی له گهل خو یدا ده هینیته ده ره وه و هه م پیستی کیشراوی ئەندامی زاوژی له گهل ته نهی ئەندامی زاوژی پیاو له زیی ژن دیته ده ره وه و بهم شیوه ده دراوه واژینالییه کان که به پیستی ئەندامی زاوژی پیاو نو ساوه بهر که وتنی له گهل هه وا ده بی و په یتا په یتا وشک ده بیته وه. ئەو ناسووده یی و ناسانکارییه ی که به هژی جوولگی تلورانه ی بهر پیسته و ههروه ها کاردای ره وانکه ره وهی ئەم بهر پیسته ده توانی بو ژنان به تاییه ت دوا ی له زکو پستاوی سوود به خش بیت.

جگه له هه ستیاریه تاییه ته کانی بهر پیست له هه مبه ر لیک ساوین و بهر که وتن،

ئەندامى زاۋزىي خەتەنەنەكراۋ تۈوانى سۈۈشتى خۆۋوۋژىنى ھەيە. بە واتايەكى وردتر، لە كاتى جوۋتۈۋوندا خانەكانى مایسەنەر كە لە نىك زارەكى بەرپىستىن و رېژەشيان زۆرە، بە چەندىن شېۋە دەبزۈيىن. ئەم لىنچە سنوۋرىيە پەرەسەب و چەرە بە شېۋە پەيتاپەيتا و ھەرۋەھا دىۋارى تەنەي ئەندامى زاۋزىي پىاۋ بەركەۋتى لەگەل دىۋارى زى ھەبە و دەبزۈي و ھەر لەو كاتەدا "پشتىنەي سنوۋرى" بە ھۆي كېشرانى پەيتاپەيتا كە دەرنەجامى لكېنران بە لەغاۋە دەبزۈيىت. جگە لەۋەش، بەرپىست و پشتىنەي سنوۋرى بە ھۆي جوۋلەي سىكس كىردنەۋە چەندىن جار لە سەر خەرمانەي نوۋكى سىرەت بەرەۋ پىش و پاش دەسوۋرپنەۋە. ئەم بەركەۋتتە بەشېكى زۆرى ئەۋ وروۋژانەي كە پشتىنەي سنوۋرى بە مەبەستى ۋەرگرتى دانراۋە، دابىن دەكا و لە ھەمان كاتدا خەرمانەي نوۋكى سىرەت (كاپ) (ھەستىارتىن بەشى نوۋكى سىرەت لە ھەمبەر بەركەۋتن) بە ھۆي جوۋلەي بەرپىست لە سەر ئەم خەرمانە دەورۋوژىت.

بە ھۆي ئەۋ وروۋژانە سىكسىيەي كە لە ئەنجامى پەيوەندىي ئىۋان نوۋكى سىرەت و بەرپىست درۈست دەبى، چىتر پىۋىست ناكا تەنەي ئەندامى زاۋزىي پىاۋ وروۋژانى زىاتر جوۋلەي زۆر بۇ پىش و پاش بكات. ئەمەش دەبىتە ھۆي ئەۋەي كە ئەندامى زاۋزىي پىاۋ ئەندازەكەي بۇ نىۋە كەم بىتتەۋە، ئەۋە لە ھالىكدايە كە پىاۋانى خەتەنەكراۋ زۆر جار ئەندامى زاۋزىيان تەۋاۋتر لە ناۋ زىدا پاش و پىش دەكا و ئەندامى زاۋزىي پىاۋ زەبرى تۈندتر (ترومپايى) دەۋەشنىت. تۈيژەرىك ئەزمۈۋنى ئەۋ ژنانەي تاۋتۈي كىردۈۋە كە سىكسىيان لەگەل ھەر دوۋ پىاۋى خەتەنەكراۋ و پىاۋى خەتەنەكراۋدا كىردۈۋە. لەم لىكۋلىنەۋەدا بەركەۋتۈۋە كە سىكس كىردنى زۆرىنەي ئەم ژنانە لەگەل پىاۋانى خەتەنەكراۋدا ھىۋرتىر و ئاسانتىر بوۋە، ھەرۋەھا ئەۋان تەنبا بە تىخزاندى ئەندامى زاۋزىيان بۇ ناۋ ۋاژنەي ژن بە نۆرگازم دەگەيشتىن. رەنگە لەبەر ئەۋە بى كە ئەندامى زاۋزىي خەتەنەكراۋ بەركەۋتى زىاترى لەگەل شەرەمگەي ژن ھەيە. ئەمانە ھەندىك لە دىيارترىن كىردا مىكانىكى و ھەستىارەكانى بەرپىستىن. سەرەراي ئەۋەش، بەرپىست ۋەك بەشى دانەبراۋى ئەندامى زاۋزىي سۈۈشتى رەنگە كىردا سىكسى گىرنگى دىكەشى ھەبى كە ھىشتا قام نەكراۋە و نەناسراۋە. لە راستىدا ھەندىك لە تۈيژەران راپانگەياندۈۋە كە بوۋنى بەرپىست بۇ كىردا سىكسى لە ۋوۋى فىزىۋلۇژىكىيەۋە ئاسايىە. دەبى لەم بوۋەدا لىكۋلىنەۋەي زۆر زىاتر ئەنجام بەرىت (ھەمان سەرچاۋە).

وینهی ژماره 40: قوناهه کانی جوولئی بهر پیستی له سهر ته نهی نندامی زاوژنی پیاو (ههرمان سهرچاوه)

کیشه کانی بهر پیستی : ریگری و چاره سهری پارېزه رانه¹

وهک هر به شیکي دیکه ی جهسته، بهر پیستیش هه نلډیک جار له وا نه په کیشه ی هه بیټ. به لام دياره خراپ ترين کیشه که ده توانی به سهر بهر پیستدا بیئ نه ویه که که سیک پنی وایه بهر پیستی نه وی دیکه کیشه ی هیه. به ره چا وکردنی ریئماییه ته ندروستییه کان و ده ستور نه دان له پرؤسه ی گه شه و هه لدانی سروشتی له ش ده توانین ریگری له زور به ی نه م کیشانه بکه ین. زور به ی نه م کیشانه ی که بو بهر پیست روو دهن ده توانین بلئین له هه موو حاله ته کانداهه ناراسته ی مه حافظه کارانه وه² شیواوی چاره سهره و ته نیا له حاله تی ده گمه ندا پیو یستمان به نه شته گه ربی خه ته نه یه. نه نجومه نی پزیشکی مندالانی کانداهه (2004) مه زنده ی کردوه که 1 له سهدی مندالانی خه ته نه نه کراو له وا نه یه له سالانی دواتری ژبانیاندا پیو یستیان به خه ته نه کردن هه بیټ. سه ره رای نه مهش، نه نجامه کانی په یوه ست به و ولاتانه ی که پیاوه کانیان قهت خه ته نه نه کراون، نشان دهن که پیو یستی خه ته نه له داهاتودا ده توانی زور که متر له م ژماره بیټ. پیو یسته ناماژه به وه بکری که له سواری به لگه ی په یوه ست به گه شه کردنی سروشتی بهر پیستی، هه موو سهرچاوه

1. conservativ approach

2- به شیوازیکی چاره سهر دوتری که هیچ چه شنه نه شته ره گری و ده سستیوهردان له شیوازی چاره سهر کردندا بوونی نییه. نه م شیوازی چاره سهر کردنه زیاتر له بهر امهر "ناراسته ی هیرشبه رانه" داده نری که بریتیه له برنی جهسته و نه شته ره گری.

متمانە پیکراوه کان وه کوو یه ک نین .

خه سارناسی پزیشکی خه تهنه زیانه جهسته ییه کانی خه تهنه

زیانه جهسته ییه کان یه کیک له بابه ته گرینگه کانی زۆریک لهو توژی نه وانه یه که سه بارت به خه تهنه کردنی کوپان نه نجام دراوان که لیره دا هه ندیک له نه نجامه کانی هه ندی لهو لیکۆلینه وانه ده خه ینه روو .

روو حوولا یه گانه و هاوکارانی (1383 ی هه تاوی هاو پیکه وت له گه ل 2003 ی زاینی) له وتاریکدا زیانه درهنگ وه خه کانی خه تهنه یان له ناو خویندکاره کوپه کانی قوتباخانه سه ره تاییه کانی شاری خو په ماوا تاوتوی کرد. توژی نه وه که یان له جووری پیناسه یی - قۆناعی بوو و به به کاره یبانی نمونه گرتی نه گه ری گونجاوی هیشوویی نه نجام دراوه. لهم توژی نه وه دا، سی هه زار و ۲۰۵ کوپی قوتابی قوتباخانه ی سه ره تاییه له رووی زیانه درهنگ وه خه کانی خه تهنه که له لایه ن پزیشکی گشتی یان ئۆرۆلژیسته کان پشکینیان بو کراوه که سی هه زار و ۱۲۵ یان پشتر خه تهنه کراون. نه نجامی نه م توژی نه وه ده ریده خا که ۲۳۷ کهس (له سه دا 7.6) له کووی سی هه زار ۱۲۵ خویندکاری خه تهنه کراو تووشی زیانه درهنگ وه خه کانی خه تهنه ببوون. باوترین زیانه کان زۆربوونی بهرینست (له سه دا 47.7) بوو. هایپۆسپادیاس که مترین زیانی درهنگ وه ختی خه تهنه (له سه دا 2.5) بوو. به پپی رپژه ی بهرزی زیانه لاوه کییه درهنگ وه خه کانی خه تهنه، توپژه رانی نه م وتاره گه یشتنه نه و نه نجامه ی که ده بی کارگی فیرکاری بو فیرکردنی نه م چه شنه نه شته ره گه رییه بو پزیشکانی گشتی و په رستاران بکریته وه. ههروه ها ناگادار کردنه وه ی دایک و باوک له زیانه نه گه رییه کانی خه تهنه و هاندانیان بو نه نجامدانی خه تهنه له ریگه ی پزیشکی پسپۆروه بو ریگری کردن له م زیانه مه ترسیدارانه پویسته .

ماییده جه عفه ری (1389 ی هه تاوی هاو پیکه وت له گه ل 2009) له تیزی دکتۆراکه یدا که له کوولیژی زانسته پزیشکییه کانی زانکووی نازاد (لقی شاهروود) پشکه شی کردوه، زیانه پشوه خت و درهنگه وه خه کانی خه تهنه ی لیک داوه ته وه بو نه وه ی به لیکدانه وه ی نه م زیانانه و شیوازی شیوازی نه نجامدانی خه تهنه له سه ره دهستی که سیککی شاره زا زیانه کانی خه تهنه که م بکریته وه. له م لیکۆلینه وه دا که بو لیکدانه وه ی راده ی زیانه کانی خه تهنه که لکیان له شیوازی پیناسه یی رابردوو خواز وه رگرتوه، به مه بهستی وه رگرتی زانیاری له کووه لگه ی نامانج، پرسپارنامه به ک ناماده کرا که له لایه ن دایک و

باوکی ۱۰۰ مندالی سەردانکەری نەخۆشخانەى خاتەمول ئەنبیای شاپرود، کە پشکینی کلینیکیان بۆ کرابوو، ولام دراوه. بە پێى دەرنەجامەکانى ئەم تیزە، تەمەنى خەتەنە لە بیست مانگانەوه هەتا شەش سالان راگەيیندرابوو کە زیانەکان بە پێى کەسى خەتەنەچى (پزىشک یان کەسبىکى خۆجیبى) و شىوازى نەشتەرگەرى (ئەلقە و نائەلقە) پۆلئینبەندى کرا، باوترین زیان پىستى زیادە بوو کە لە شىوازى ئەلقەيى (5 لە سەد) دا زیاتر بەدى کرا. دواى ئەوه بە پزىر پزىزەى هەوکردنى خۆئینبەربوون 4 لە سەد و لەرز و تا 3 لە سەد بووه. بە گشتى زیانەکان لە شىوازى نائەلقەيى زیاتر لە شىوازى ئەلقەيى بوو و بە پێى کەسى ئەنجامدەرى خەتەنە، زیانەکان زیاتر لەو خەتەنانەدا بەدى دەکرا کە لە سەر دەستى خەتەنەچى نەرتى ئەنجام دەدرا نەک پزىشک. هەر بۆیە نووسەرى تیزەکە پىشپارى کردوو کە پىوستە خەتەنە بە وریایبەوه ئەنجام بدرى و خول و کارگەى راهینانى کردەيى بۆ پزىشکانى گشتى کە هۆگرى ئەنجامدانى خەتەنەن، بکریتەوه.

هەر وهه مەرجان جەودى و هاوکارانى (1389) ی هەتاوى هاوړیکهوت لەگەل (2009)، لە توێژینهوهیه کدا کە لە سەر کورانى پینچ بۆ دە سالان کە لە کاتى کۆرپەیدا خەتەنەیان بۆ کراوه، بۆیان دەرکەوت کە ریزەى نمونەى تەنگبوونى بۆرى میا یان مییاتووس¹ بۆ زیان بوون. لەم توێژینهوهدا ئەو مندالانەى کە بە هەر هۆکارىکى ناپەیوهست بە کیشەى میزکردن هاتبوونە کلینیکى مندالان پشکینیان بۆ کرا و تاوتوئى کران. لە کۆى 132 حالەتى دیمانە، 27 کەس (20.4 لە سەد) بە هۆى تەنگبوونەوهى مییا، 3 کەس (11.1 لە سەد) بە هۆى تووشبوون بە ئەستوربوونى میزلدان² و هايدروئيفرۆزى دوولایەنە (پیهۆکالیسه)³ دەیاننالاند و سیستۆگرامیکش بۆ نیشاندانى گەرانهوهى بۆرى میز⁴ (VUR) ئەنجام درا کە نەخۆشیک بە VUR ی پلە دوو لە گورچیلەى لای راست و پلەى سئ لە گورچیلە لای چەپ و لە نەخۆشیکى دیکەدا بە VUR ی پلە دوو لە هەر دوو گورچیلەدا بەدى کرا. بە پێى شایەتیی ئەم توێژەرە، بۆ ئەوهى نەخۆشیی ئەگەرى تەسکبوونەوهى بۆرى مییا دەستپشان بکرى ئەنجامدانى پشکینى رەگەزى لە سەر مندالانى خەتەنەکراو لە کۆرپەیدا پىوستە.

محەمەد سادق دېهقان (1387) ی هەتاوى هاوړیکهوت لەگەل (2007) لە تیزى

1. Meatus
 2. thickening of the bladder
 3. bilateral hydronephrosis (pyelocaliceal)
 4. vesicoureteral reflux

دکتوراکه پيدا که له زانکوؤی زانسته پزیشکیه کان و خزمه تگوزاریه ته ندر و سستییه کانی شه هید سدوقی یه زدی پيشکەشی کردوو، لیکۆلینه وهی له سهه رادهی بلاو بوونه وهی زیانه کانی خه تهنه له ناو مندالانی خوار ته مه نی دوو سالی ئهم شماره کردوو. بو ئهم مه به سهه له ناوه نده ته ندر و سستییه کانی ئهم شماره هه زار و 500 نمونه لیکۆلینه وه بیان له سهه کرا. ئهم تووژینه وه پیناسه ییه به شیوازی قوئاغی نمونه گیری پشکی به شیوازیکی ناسان له سهه ئاستی 15 ناوه ند و له ههه ناوه ندیک 100 نمونه ئه نجام درا. شیوازی کۆکردنه وهی زانیاری له ریگهی دیمانه له گه ل دایکان و پشکینی جهسته ی مندالان و پرکردنه وهی پرسپار نامه بوو. به پنی ئه وه نجامانه ی که له کۆمه لگهی ئامانجدا به دهست هاتوون، ریژه ی فره یی زیانه کان به شیوه ی گشتی 23/8 له سهه بوو و فره یی ههه کام له زیانه کان به پنی ریزه بندی بلاو بوونه وه بریتی بوون له: خوئنه ره بوون 8.2 له سهه، ههه وکردن 6.5 له سهه، تهسکبوونه وهی بۆریه کان 4 له سهه، هیماتوما 1.3 له سهه، بانه نووسینه ره کان 0.9 له سهه، گیرانی میز 0.7 له سهه، زۆر لابر دنی به ریست 0.7 له سهه، گوړینی کاپ (نووکى سیرهت) به نه شته رگه ری 0.7 له سهه، فیمۆزیسی دواى خه تهنه کردن 0.6 له سهه، زیانکه وتن له گلائس 0.2 له سهه، فیسئولای بۆری پیست 0.1 له سهه. له کۆمه لگهی ئامانجی ئهم تیزه دا، زیاترین ته مه نی ئه نجامدانی خه تهنه له یه که م ساتی له دا یکبوونه وه هه تا سی مانگان بوو که له م ته مه نده ا زیانی زیاتر به دی کراون (له سهه 25.6). هه ره وه ده رکه وتوو که له سهه 71 ی حاله ته کانی خه تهنه کردن به شیوازی نه شته رگه ری و له سهه 28.8 به شیوازی کاپ ئه نجام دراوه، که زیانه کانی نه شته رگه ری زیاتر بوون (له سهه 24.9 له به رامبهه له سهه 21.3). زیانی لاوه کی به هۆی کاپه وه له ساوا یانی چوار بۆ حهوت مانگان زیاتر بوو (له سهه 22) که باوترین جوړیان ههه وکردن بوو (له سهه 0.9) و زیانی لاوه کی به هۆی نه شته رگه ری به وه زیاتر له سفر بۆ سی مانگان به دی ده کرا (له سهه 27.3) و باوترین جوړه که ی خوئنه ره بوون بوو (له سهه 8.5). له م تووژینه وه دا ریژه ی 43.3 له سهه دی خه تهنه چیه کان به ریز پزیشکی نه شته رگه ری گشتی 43.3 له سهه، پزیشکی ئۆرۆلۆژیست 24.9 له سهه، 22.5 له سهه پزیشکی گشتی و 9.3 له سهه ناپزیشک بوون، که زۆرترین زیانه لاوه کیه کانی خه تهنه هی ئه وانه بوو و له سهه ده سستی خه تهنه چیه ناپزیشکه کان خه تهنه کرابوون (74.8 له سهه) و که مترین زیانه لاوه کیه کانی خه تهنه ئه وانه بوون و له سهه ده سستی پزیشکانی نه شته رگه ری گشتی ئه نجام درا بوون (له سهه 7.8).

ھەروەھا حومپرا ھەيدەرى (1371ى ھەتاوى ھاوپرېكەوت لەگەل 2011) لە تيزى دكتۇراكەيدا، كە لە زانكۆزى پزىشكىي شەھيد بەھەشتى خستىيە پوو، ليكۆلېنەھوى لە سەر خەتەنە و زيانە لاوھكېيەكانى خەتەنە لە ھەرپەتى كۆرپەيى و شيرەخۆرەيى و مندالېدا ئەنجام داوھ بۆ ئەھوى باشتىن تەمەن بۆ ئەنجامدانى خەتەنە بە كەمترىن زيانى لاوھكى دەستىشان بكات. ھەر لەم بارەھ 50 دۆسيەي خەتەنە كەردن لە نەخۆشخانەي مندالانى موفيد و 420 دۆسيەي خەتەنە كەردن لە نەخۆشخانەي لەبافى نژاد (لە سالى 1365 بۆ 1369ى ھەتاوى) ليكۆلېنەھويان لە سەر كرا كە ھەموو خەتەنە كەردنەكان لەم ناوھندانەدا لە لاھەن ئۆرۆلۆژىستەكان (پزىشكانى ميزەلدا)، پزىدېتەكانى ئۆرۆلۆژىيان پزىشكانى نەشتەرگەريى مندالان ئەنجام دراوھ. جگە لە چەند حالەتېكى خوينەبوون لە شوپى ئېنسىزۆن، ھېچ كام لە خەتەنەكان زيانى لاوھكېيان نەبووھ. بە گشتى 16 حالەتى بە ھۆى خەتەنە كەردنەھوى پوو دابوو (8 حالەت لە دواي خەتەنە كەردنى كۆرپە، 5 حالەت لە دواي خەتەنە كەردنى مندالى شيرەخۆرە و 3 حالەتى دواي خەتەنە كەردنى مندالى سەرووي تەمەنى يەك سال). ھەروەھا 125 دۆسيەي توندبوونى ميا لە نەخۆشخانەي لەبافى نژاد ليكۆلېنەھويان لە سەر كرا، لەو ژمارەش 42 حالەت لە دواي خەتەنە پوو يان دابوو (19 حالەت لە دواي خەتەنە كەردنى كۆرپە، 12 حالەت لە دواي خەتەنە كەردنى مندالى شيرەخۆرە و 11 حالەتېش دواي خەتەنە كەردنى مندال). لە كۆتاييدا گەيشتە ئەو ئەنجامەي كە تەنگبوونەھوى ميا بە ھۆى خەتەنە لە ھەرپەتى كۆرپەيى زياتر لە تەمەنەكانى دېكە بوو و ھۆكارى ئەمەش ئەو يە كە تەنگبوونى ميا لە ئەنجامى مەھاتېت و بالانتېت پەرى ميا تال پوو دەدا كە پەيوەندى بە دەرماتېتى ناموونياكىي دايبىيەھ¹ ھەيە. بۆيە باشتر وايە خەتەنەي مندال لە كاتېكدا ئەنجام بەردى كە دايك و باوك ناچار نەبن مندالەكە دايبى بەكەن. ھەروەھا خەتەنە يەكېك لەو نەشتەرگەريە گرېنگانەيە كە پېويستە پزىشكانى نەشتەرگەري بە بەكارھېنانى شېوازي وردى نەشتەرگەري ئەنجامى بەدن.

ھەندېك جار پادەي پېستى ئەندامى زاوژې پياو زۆر لا دەبرى و يان بۆرى لە ناو گيرەدا (كلامپ) گير دەكا و فيستولا دروست دەبېت. فيمۆزى، ئەندامى زاوژې شاردرائ²، سكارى پېستى، گيرانى ميز، تەنگبوونەھوى يان ھەو كەردنى ميا، چەمىنەھوى ئەندامى زاوژى بەرەھو خوارەھ³، كېستى گيرانى، لەنفى ئېدېم، فيستولى ئۆرتروكوتانوس،

1. diaper rash
2. concealed penis
3. chordee

نیکرۆز، ئامپۆتاسیۆنی ئەندامی زاوژی پیاو، دواخرانی داکهوتنی پلاستییل، زۆربوونی چینی ناوهکیی بەرپیست، ئیپیسپادیازیس، هیپۆسپادیازیس، هایدرۆئۆرتیزۆئینفرۆزی دوولایه‌نه، سیانۆزی یه‌ک لایه‌نه‌ی په‌لکی پا، درانی مێعده و پینۆمۆتراکس (به‌هۆی گریانی زۆره‌وه دروست ده‌بێت) و زیانه‌ لاوه‌کییه‌کانی ده‌رزی لێدانی گیراوه‌ی سرکه‌ر (گه‌شکه و هتد) به‌شیک له‌ زیانه‌ لاوه‌کییه‌کانی خه‌ته‌نه‌ن. به‌هۆی له‌ ناوچوونی ئەندامی زاوژی پیاو له‌ ئەنجامی بلاوبوونه‌وه‌ی ره‌وتی ئەلیکتریکی نابی له‌ خه‌ته‌نه‌کردنی مندالی کۆر په‌دا کۆتیر مینۆپۆلار به‌ کار به‌یتریت. له‌ ئیستادا ئەگه‌ر ئەندامی زاوژی پیاو له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردندا له‌ ناو بچیی گۆرانی ره‌گه‌ز له‌ لایه‌ن هه‌موو که‌سیکه‌وه‌ قبوول کراوه (سیم‌فروش، 1390ی هه‌تاوی).

له‌ ناو دیکه‌ی زیانه‌ لاوه‌کییه‌ درێژخایه‌نه‌کانی خه‌ته‌نه‌، وه‌کوو ته‌سکبوونه‌وه‌ی مییا، ده‌توانین باس له‌ زیادبوون و که‌مبوونه‌وه‌ی به‌رپیست بکه‌ین که‌ به‌ ریز ناماژه‌ به‌: کشانی زۆری پیست به‌ سه‌ر نووکی سیره‌ت له‌ گه‌ل که‌ له‌ که‌بوونی به‌رپیست به‌ رواله‌تیک قارچه‌کاسایانه¹ له‌ ده‌ورو به‌ری نووکی سیره‌ت و دیستالی ئەندامی زاوژی یان پروواله‌تی خه‌ته‌نه‌ له‌ پشکینی جه‌سته‌یی، و ئەوی دیکه‌ یان کشانی پیستی جوتیه‌ گۆنه‌کان به‌ره‌وه‌ ته‌نه‌ی ئەندامی زاوژی پیاو و نه‌مانی سووچی پینۆئیسکرۆتال یان سکاری به‌دفۆرم له‌ شوینی خه‌ته‌نه‌ له‌ گه‌ل ره‌زامه‌ندی دایک و باوک سه‌باره‌ت به‌ کردنه‌وه‌ی ته‌قه‌له‌کان یان دواکه‌وتنی خۆشبوونه‌وه‌ی سه‌ره‌تایی سکاری خه‌ته‌نه‌. جیا له‌م بابه‌تانه‌ی که‌ تیشک خرایه‌ سه‌ریان، ده‌توانین ناماژه‌ به‌ گرانۆمی شوینی ته‌قه‌ل، چه‌مانه‌وه‌ و سوورانی ته‌نه‌ی ئەندامی زاوژی بکه‌ین.

خه‌ته‌نه‌ی مندالیک که‌ نه‌خۆشیی هایپۆسپادیاسه‌ و هه‌تا کاتی چاکبوونه‌وه‌ی نه‌خۆشییه‌که‌ی نایین

خەتەنە بکریت.

وینەي ژمارە 41: نەشتەرگەری خەتەنەي خراب (net.dr.safarnejad)

گەنجیک که له تەمەنی 18 سالان به هۆی نەشتەرگەری خرابی خەتەنە ئەندامی زاوژی پیاوانەي له دەست داوو توانی به ئەنجامدانی نەشتەرگەرییەکی سەرکەوتووانە تەندروستیي خۆی وه دەست بێنیتەوه. به وتەي پزیشکان له سەرتاسەری جیهاندا زۆریک له پیاوان به هۆی خەتەنە یان رووداوی هاتوچۆ تووشی ئەم کیشە دەبن و کۆمەڵیکیان له ئەفریقای باشوورین و رێژەشیان زۆرە.

یە کەم پەپۆند کردنی سەرکەوتووی ئەندامی زاوژی له ئەفریقای باشووری

www.bbc.co.uk

وینەي ژمارە 42: نموونەيەك له نەشتەرگەریي خەتەنەي خراب که به نەشتەرگەرییەکی سەرکەوتوو چارەسەر کرا (BBC)

خەتەنە و مەترسی تووش بوون به ئۆتیزم

لیکۆلینەوه کانی ئەم دواییە دەریدەخەن که کورانی خەتەنە کراو دوو هیندە زیاتر تووشی ئۆتیزم دەبن (نیکبخت، ۲۰۱۴¹). به پێی توێژینەوه یەك که له لایەن مۆرتنفریش و جاکۆب سایمۆنسن ئەنجام دراوه و له سەر بنەمای داتا نامارییەکان کۆ کراونەتەوه له ماوهی نۆ سالددا له کۆی ۸۷۷ هەزار و ۳۴۲ کۆری خوار تەمەنی نۆ سأل ناشکرا بووه که خەتەنەي کۆرە کۆرپەکان رێژەي تووشبوون به ئۆتیزم لەم منداڵانەدا بۆ دوو قات زیاد دەکات. پروفیسۆر مۆرتنفریش و هاوکارەکانی هۆکاری ئەم تووشبوون به ئۆتیزمەیان گەپاندەوه بۆ کاریگەرییەکانی ئازاری زۆر له سەر گەشەکردنی میشکی کۆرپە. ئەم توێژینەوه له گۆڤاری کۆمەڵەي پزیشکیی شاهانەدا بلاو کراوتەوه.

له لیکۆلینەوه یەكدا که فریش² و سیمۆنسن³ ئەنجامیان داوه لهو بۆچوونەدان که ئەو

1- گشتگیرترین شیکاری بۆ رێژەي رەگەز له ئۆتیزم که له سالی ۲۰۱۷دا بلاو کراوه، به کەلکۆەرگرتن له ۵۴ توێژینەوه ئەگەری تووشبوون بهو نەخۆشییەي له سەرانسەری جیهاندا لیک داوتەوه، لەم شیکارییەدا نزیکەي 4.2 کۆری تووشبوو به ئۆتیزم بۆ هەر کچیک مەزەندە کرا.

2. Frisch
3. Simonsen

کورانهی که به ناوی نایینه وه خه ته نه ده کریڼ، رهنگه زیاتر بکه ونه بهر دم مه ترسیی تووشبوون به ئوتیزم (ASD)¹. نه نجام و به لگهی هه لکشانی چاوه پروان نه کراوی ریژهی مه ترسیی تووشبوون به کیشهی فره چالاکیی له کورانی خه ته نه کراو له ناو خیزانه ناموسلمانانه کاندای پیویستی به سهرنجه، به تایهت نه وهی که که مپوونی داتاگان به نه گه ری زور خه ملاندنی سهرچاوه مروییه کانمان به مه حافظه کارانه نیشان ددهات. بهو پییهی که خه ته نهی ناچاره سهری له تافی کورپهیی و مندالی له سهرانسهری جیهاندا به رفراوان بووه، ده بی توژیینه وه پشتراستکه ره وه کان له یه که مایه تیدا بن (فریش و سیمونس، 2015، ل 3).

دهستیشان کردنی ئوتیزم له ماوهی چند دهیهی رابردوودا به شیوهیه کی بهرچاو زیادی کردووه. نه م بابه ته پرسیری زوری بو توژیهران دروست کردووه که هۆکاری زیادبوونی لهو شیوه چیه. بابه تی نیگه رانکه ره وهی دیکه نه وهیه که کوران پینچ قات زیاتر له کچان تووشی ئوتیزم دهن، به لام بوچی؟ نایا شتیک ههیه که له میشکی پیاودا بو ماوهیی بی که ده بیته هوی تیکچوونی گه شه کردن یان به هوی کیشهی ژینگه ییه؟ دکتور مورتن فریچ، پسپوری په تا و دانیمارکییه، له سالی 2007 دا توژیینه وه کی له سهر په یوه ندیی نیوان خه ته نه و ئوتیزم نه نجام داوه. نه م توژیینه وه له گۆفاری نه نجومه نی شاهانهی پزیشکی بلاو کراوه ته وه و به م شیوهیه: نه و کورانهی خه ته نه ده کریڼ، نه گهر میشکیان به ته واوی دروست نه بوو، نه وا کاردانه وه یان به رامبه ر به نازار نییه و له ته مه نی نو سالی دا ئوتیز میان بو دهستیشان ده که ن. به لام پرؤفیسوری نه مریتوس برین موریس² له زانکووی سیدنی لهو باوه ره دایه که کورپه له ههر ته مه نیکدا کاردانه وهی سروشتیان ده بی؛ واته له به رده م نه و نازاره ی که به سهر باندای ده سه پی ده گرین و به م شیوه دلته نگیی خو یان درده برن. به لام هه ندیک مندال هه ن له کاتی خه ته نه کردندا ناگرین و ته نانه ت ده شخه ون. بو چوونی ناوبراو له لایه ن نامارگریی ئوسترالیا وه پشتگیری لی کراوه که سهر باری نه وهی که له دهیهی 1960 ریژهی خه ته نه که می کردووه، به لام دهستیشان کردنی ئوتیزم زیادی کردووه.³ که واته نه م بابه ته په یوه ندیی به خه ته نهی کورپه وه نییه و له وانه یه هۆکاریکی دیکه ی هه بیته. له گه ل هه موو نه مانه شدا په یوه ندیی نیوان ئیش و نازاری خه ته نه کردن یان نازاره کانی تر له گه ل ئوتیزمدا هیشتا له ژیر لیکولینه وه دایه و له ئیستادا هیچ به لگه یه ک نییه

1. autism spectrum disorder (ASD)

2. Emeritus Brian Morris

3 - بروانه: <https://khatneh.ir/circumcision-and-autism>.

که پیشان بدا خه‌ته‌نه‌کردن و لابردنی به‌رپیست نه‌گه‌ری تووشبوون به‌تۆتیزم زیاد ده‌کات.

ته‌سک‌بوونه‌وه‌یان‌هه‌وکردنی‌مییا‌و‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز
 یه‌کیک له‌زیانه‌لاوه‌کییه‌مشتوم‌پزوینه‌کانی‌خه‌ته‌نه‌بریتییه‌له‌ته‌سک‌بوونه‌وه‌یان‌هه‌وکردنی‌مییا.‌رێژه‌ی‌ئینسیدانس‌له‌نیوان‌۸‌بۆ‌۳۱‌له‌سه‌د‌راگه‌پینراوه.‌زیاتر‌له‌و‌مندالانه‌دا‌روو‌ده‌دا‌که‌دوای‌خه‌ته‌نه‌کردن‌دایبی‌کراون.‌ته‌شه‌نه‌سەندنی‌ئەم‌زیانه‌لاوه‌کییه‌به‌گشتی‌له‌مندالانی‌خه‌ته‌نه‌کراو‌زیاتر‌له‌مندالانی‌خه‌ته‌نه‌کراوه.‌مییا‌به‌هۆی‌به‌رکه‌وتنی‌له‌گه‌ل‌ژینگه‌ی‌نامۆنیاکی‌(میز)‌و‌میکروبی‌ژینگه‌یی‌بریندار‌ده‌بیت.‌ئەم‌زیانه‌لاوه‌کییه‌زۆر‌بێ‌مه‌ترسییه‌و‌بۆ‌رێگری‌کردن‌لێی‌باشتره‌له‌چەند‌رۆژی‌یه‌که‌می‌نه‌شته‌رگه‌ریدا‌منداله‌که‌دایبی‌نه‌کری‌یان‌له‌مه‌ودای‌زەمه‌نیی‌زۆر‌که‌مدا‌دایبیه‌که‌ی‌بگۆرد‌رێت.‌ئەم‌زیانه‌لاوه‌کییه‌دره‌نگ‌وه‌خته‌(لانیکه‌م‌چەند‌مانگ‌دوای‌نه‌شته‌رگه‌ری)‌و‌هه‌وکردنی‌میزی‌به‌دواوه‌یه‌(نه‌ربابی،‌1379‌ی‌هه‌تاوی).

هه‌وکردنی‌کوئه‌ندامی‌میز¹‌یه‌کیک‌له‌و‌نه‌خۆشیا‌نه‌یه‌که‌به‌هۆی‌په‌یوه‌ندییه‌ک‌که‌له‌گه‌ل‌خه‌ته‌نه‌کردنی‌پیاوان‌هه‌یه‌تی‌گرینگیه‌کی‌زۆری‌پێ‌دراوه.‌ئەم‌جۆره‌هه‌وکردنه‌یه‌کیک‌له‌و‌هه‌وکردنانه‌یه‌که‌له‌ناو‌مندالاندا‌باوه‌که‌به‌هۆی‌هه‌ستیاریی‌گورچيله‌له‌تافی‌کۆر‌په‌ییدا‌ده‌بیته‌هۆی‌تیک‌چوونی‌گورچيله‌،‌به‌رزبوونی‌فشاری‌خوین‌(هه‌یپه‌رتانسینۆن)،‌سیتیستی‌سیمی‌به‌هۆی‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز،‌سکاری‌گورچيله‌یی‌و‌له‌کارکه‌وتنی‌درێژخایه‌نی‌گورچيله‌.‌ده‌رکه‌وتنی‌ئەم‌جۆره‌برین‌و‌زیانه‌لاوه‌کییانه‌زیاتر‌له‌کاتی‌شیره‌خۆره‌یی‌دا‌روو‌ده‌ده‌ن.‌راسته‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌له‌ناو‌کچان‌زیاتره‌وه‌ک‌له‌کوران،‌به‌لام‌له‌سه‌ره‌تای‌شیره‌خۆره‌ییدا‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌له‌ناو‌کورانداندا‌زیاتره‌.‌نزیکه‌ی‌له‌سه‌دا‌یه‌ک‌بۆ‌۲‌ی‌کوران‌پیش‌ته‌مه‌نی‌ده‌سالان‌تووشی‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌ده‌بن‌(ئیسماعیلی،‌1384‌ی‌هه‌تاوی؛‌نه‌ربابی،‌۱۳۷۹).‌شیکاریی‌ئه‌نجامی‌۹‌تافی‌کردنه‌وه‌ی‌کلینیکی‌ده‌ریخستوه‌که‌له‌سالێ‌یه‌که‌می‌ته‌مه‌ندا‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌له‌کورانی‌خه‌ته‌نه‌کراودا‌۱۰۰‌قات‌زیاتر‌له‌کورانی‌خه‌ته‌نه‌کراوه‌و‌هه‌روه‌ها‌ئه‌گه‌ری‌خه‌واندنیان‌له‌نه‌خۆشخانه‌۱۸‌قات‌زیاتره‌(ئیسماعیلی،‌1384).

سه‌باره‌ت‌به‌چۆنیه‌تی‌کاریگه‌ریی‌خه‌ته‌نه‌له‌سه‌ر‌ئه‌گه‌ری‌که‌م‌کردنه‌وه‌ی‌تووشبوون‌به‌هه‌وکردنی‌بۆری‌میز‌ده‌توانین‌بلێین‌به‌و‌پێیه‌ی‌که‌ژینگه‌ی‌ناوه‌وه‌ی‌به‌رپیست‌گه‌رم‌و

شىدارە، دەپتە ھۆى بەرگىرى و زۆربوونى پاتۇژېنە كان¹، رەپوتېك كە بە ھۆى نزمى ئاستى كەرتى تەندروسىتېيە ۋە خىراترىش دەپتە ۋە. بۇ نمونە دەركە ۋە تۈۋە كە كۆرپە خەتەنەنە كراۋە كان زىاتر لە بۆرى مىز و شوپىنى حال² دا توۋشى كلۇنيزاسىيۇنە ئۆرگانىزە مەكانى ئۆرۇپاتۇژېنىك³ ۋە كوۋ ئېشېشيا كۆلى⁴ دەبنە ۋە، بابە تېك كە ۋا دەكا باكتىريا ئۆرۇپاتۇژېنىك بنوسىن بە رۋوكارى لىنچەى ناۋە ۋەى شوپىنى خەتەنە ۋە، كە بە پىنچە ۋە ۋەى رۋوى دەرە ۋەى شوپىنى خەتەنە (بەرىپىست) كراتىنيزە نىيە (WHO, 2007). ئەنجۈمەنى نەخۇشېيە كانى مندالانى ئەمىركاش لە رۋون كىرنە ۋەى ئەم بابە تەدا دەلىى زىادبۋونى كلۇنيزاسىيۇنە باكتىرىيە كانى بۆرى مىز⁵، ھەر خۇيان ھۆكارى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىزن. پىنوسىتە نامازە بە ۋە بىرى كە لە ماۋەى شەش مانگى بە كەمى ژياندا، ئۆرگانىزە مەكانى ئۆرۇپاتۇژېنىكى لە دەۋرى بۆرى مىزەلدانى كۆرپەى خەتەنەنە كراۋە لە چاۋ كورانى خەتەنە كراۋ زىاترە. ئەم كۆلۇنيزاسىيۇنە لە ھەر دوو گروپە كەدا [خەتەنە كراۋ و خەتەنە كراۋ] دۋاى شەش مانگ كەم دەپتە ۋە (AAP, 2012).

ھەر ۋە ھا لىكۆلۇنە ۋە كان يارمە تىي پىشتراست كىرنە ۋەى ئەم ئىدعايە يان كىردۋە. بۇ نمونە شىكارىي ئەنجۈمى ۹ تاقى كىرنە ۋەى كلېنىكى پىشانى داۋە كە لە سالى بە كەمى تەمەندا رادەى ھەۋە كىرنى بۆرى مىز لە كورانى خەتەنە كراۋدا دۋادە قات لە كورانى خەتەنەنە كراۋ زىاترە. لە توژېنە ۋەى كى دىكەدا دەركە ۋەى كە تىچۋوى چارەسەرى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىز لە كورانى خەتەنەنە كراۋدا ۱۰۰ ئەۋەندەى كورانى خەتەنە كراۋە ۋ ئەگەرى خەۋاندانىان لە نەخۇشخانە ۱۸ ھىندە زىاترە (ئىسماعىلى، ۱۳۸۴). كەۋاتە پىدە چى لابرەنى بەرىپىست يان كەم كىرنە ۋەى رېژەى ھەۋە كىرنى مىز لە كورانى لى بىكە ۋىتە ۋە. سوۋە كانى خەتەنە لە مندالانى كوردا كە رۋوبە رۋوى كىشەى ئاناتۋمىكى ۋە كوۋ گەرەنە ۋەى مىز يان ھەۋە كىرنى بەردەۋامى كۆنەندامى مىز دەبنە ۋە، زىاد دەكات (AAP, 2012).

ھەلبەت ھەندىك لە لىكۆلۇنە ۋە كانىش جۆرىك لە خەتەنە كىرنىان ۋە ك ھۆكارىكى كارىگەر بۇ رۋودانى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىز ناساندۋە. لە ھەندىك لە لىكۆلۇنە ۋە كاندا دان بەۋەدا نراۋە كە ئەگەرى ھەۋە كىرنى كۆنەندامى مىز لە ئىسرائىل بە ھۆى ئەۋ

-
1. pathogens
 2. uropathogenic
 3. escherichia coli
 4. periurethral area
 5. periurethral bacterial

خه ته نه کردانه ی که له لایه ن مؤهیله نه ریتیبیه کانه وه نه نجام دهرین زیاتر له و خه ته نانه یه که له لایه ن پزیشکانی نه شته رگه ریبه وه نه نجام دهریت (WHO, 2010). خالیکی دیکه که سه رنجمان بو روودانی هم جوړه هه وکردنه که به هوی خه ته نه یه راده کیشی بابه تیکه که که متری باسی لی کراوه؛ واته کومه لیک لیکولینه وه ی سه رنجر اکتیش که روانگه یه کی جیاوازیان سه بارت به په یوه ندیی نیوان خه ته نه و هه وکردنی کونه ندامی میز پینشیار کردوه.

مندالان له چاو گه وره ساله کان کاردانه وه ی فیزیولوژی به هیزترین بو نازار هه یه. خه ته نه کردنی کوپانیش نازاریکی قورس، نه زمونیکی ناخوش، زه بره خش و تاقت پرووکتین به سه ر مندالی خه ته نه کراودا ده سه پینیت. جگه له مانه، خه ته نه ده توانی سه رچه شنی خه ی مندالی تیک بدا و دابرانی مندالی له جیهانی دهوروبه ری، له وانه ش تیکچوونی خواردنی شیر دایکی لی بکه ویته وه. هه روه ها به لگه له و کورپانه بینراوه که دوا ی خه ته نه کردن توانای مژینی مه کی دایکیان له ده ست داوه. نه مه کاتیک گرینگ ده بی که بو مان دهر بکه وی که باکتریاکانی ئیشیریاکولی ناو گوو باوترین هوکاری ئیتیولوژیک¹ بو هه وکردنی بو ری میزی بی زبانی لاوه کی له ناو مندالان و کورپه دایه. شیر مرؤف ئولیگوساکاریدی (oligosaccharides) تیدایه که له گه ل میز کردنی کورپه دا له له ش ده چپته دهر وه و لکاندن ئیشیریاکولی به شاننه کانی کونه ندامی میز له ناو ده بات. هه روه ها زانایانی ئیتالی و تویره رانی سویدی نه م کاردا پاریره یه ی خواردنی شیر دایکیان پشتر است کردوه ته وه. به لام خواردنی شیر دایک نه تنها له کوران، به لکوو له کچانیشدا، که نه گه ری تووشوونیان به هه وکردنی بو ری میز چوار هپنده زیاتر له کورپانه، نه گه ری تووشوون به هه وکردنی بو ری میز که م ده کاته وه. له نه نجامدا، هه ندیک که س رایانگه یاندوو به به راورد له گه ل خواردنی شیر دایک، خه ته نه بو ریگری کردن له هه وکردنی بو ری میز چاک نیبه (NOCIRC, 2002).

سوودمندنه بوون له شیر دایک تنها به و قازانج و سوودانه ی که ناماژه یان پی کراوه سنووردار نابیته وه، به لکوو به گویره ی کومه لگه پزیشکیه کانی ئوسترالیا و کانادا و نامریکا شیر دایک گونجاوترین خوړاک بو کورپه کانه. خواردنی شیر دایک بو کورپه کان سوودی خوړاک، سوژداری، په روه رده یی، به رگری و نابووریشی هه یه که هیچ به دیلیک ناتوانی هاوتای بکات. خواردنی شیر دایک ده توانی په یوه ندیی دایک مندالی

باشتر بكا و ھۆگرى بۇ ئەنجامدانى توندوتىژى لە تەمەنى گەورەسالىدا كەم دەكاتەوہ. توپۇزىنەوہ جۇراوجۇرەكان كاردای خواردنى شىرى داىك نىشان دەدەن كە دەتوانىن ناماژە بە پاراستنى كۆرپە لە ھەمبەر ئاسم و ھەناسەسوارى تافى مندالى، مردنى كۆرپە، سىكچون و ھەوكردى بۇرىى مىز بگەين. لە لايەكى ترەوہ خواردنى شىرى داىك لە لايەن مندالى تازە لەداىكبوو قازانجى بۇ داىك ھەيە، چونكە دەبىتە ھۆى بەرزبونەوہى ئاستى ئۇكسى تۇسىن و سوودگەلى وەكوو كەمبونەوہى خوینبەربوونى دوای مندالبون، خىراتر گەپانەوہ بۇ كىشى پىش دووگانى، باشتربونەوہى ئىسك بە شكانى كەمترى لەگەن و كەمبونەوہى مەترسى تووشبون بە شىرپەنجەى ھىلكەدان و مەمك، و فشارى دەروونى دوای مندالبون كەم دەكاتەوہ. ھەموو ئەو قازانجانە بۇ ئەو داىكانەيە كە شىرى مەمكى خۇيان بە مندالەكانيان دەدەن.

خەتەنە و كارىگەرىيەكەى لە سەر چىژى سىكسى

سەبارەت بە كارىگەرىيە خەتەنەى پىاوان لە سەر پەيوەندىيە سىكسىيەكانيان، باس و لىكۆلىنەوہى جۇراوجۇر ئەنجام دراوہ و ئەنجامى جۇراوجۇرىشى لى كەوتۆتەوہ. پىستى بەرپىست (شونىي خەتەنە) شونىي كۆبوونەوہى وەرگەرەسەبىيە ھەستىارەكانە كە لە كاتى ورووزاندندا بەرەو پىشەوہى نووكى سىرەت دەكىشىرى و بە بەركەوتنى لەگەل كۆرۇنا (شونىي دەوروبەرى نووكى سىرەت) كە خوشى لە چرپونەوہى ئەم جۇرە وەرگەرە دەمارىيانەدا سوودمەندە، دەبىتە ھۆى ھەستىارىيە سىكسى. سىكسۇلۇژىستەكانى ئەنجومەنى پزىشكىي شاھانەى ھۆلھندا لە سالى 2010 جەختيان كەردۆتەوہ كە بەرپىست لە چالاكىي فىزىيەى ئەندامى زاووزىي پىاوانە لە كاتى جووتبسون و خۇرەحەت كەردندا دەورۇكى گرىنگى ھەيە. ھەر بۇيە ئەم بابەتە گرىنگە لە وتار و زۇر دىمانەدا خراوہتە بەر باس كە خەتەنەكرانى پىاوان و برىنى بەرپىست (شونىي خەتەنە) كە ھەلگىرى رېژەبەكى زۇرى وەرگى دەمارىيە، دەبىتە ھۆى كەمبونەوہى ئارەزووى سىكسىيە پىاوان و يان لە كاتى جووتبوندا پىنووستيان بە كاتىكى زىاترە بۇ ئەوہى رەحەت بن. فاكەترىكى دىكە كە لەم ئىوہەندا ئەم ئىدعايە دەچەسپىنى كراتىنەبوونى نووكى سىرەت و كەمبونەوہى ھەستىارىيەكەيەتى. ھەرچەندە ھەندىك لە لىكۆلىنەوہكان دەرىدەخەن كە خەتەنە نابتە ھۆى كراتىنەبوونى نووكى سىرەت، بەلام گرىمانەى كراتىنەبوونى پىستى حەشفە لە سەر ئەو باوەرەيە كە نەشتەرگەرىيە خەتەنە پىستى حەشفە دەخاتە بەر ھەوای دەرەوہ و جلى ژىرەوہ و ھتد و ئەم پىستە كراتىنى زىاتر بەرھەم دەھىنى،

ئهستورتر و کهمههستیارت ده بیت. بهرگريمانه ی زوریک له دژ بهرانی خه ته نه ئه وه یه که کراتینه بوونی پیستی شوی خه ته نه (به ریست) پاش خه ته نه ده بیته هژی ئه وه ی ده ماره عه سه بییه کانی ئه م شوینه به قهت پیش خه ته نه ههستیارت نه بن و ئه مهش چیژی سیکیسی که ده کاته وه. (موغانلو، 2016)

• یک پژوهش که توسط دانشگاه گنت بلژیک در سال 2012 انجام شده نشان میدهد تحرک کننده ترین عصب های جنسی اندام تناسلی مرد عصب های ریگید بند هستند که تراکم آنها در لایه زیرین پیش پوست میباشد که بر اثر ختنه بیشتر آنها برداشته میشوند.^[۲]

ختنه باعث ناقص شدن و کاهش لذت جنسی در مردان میشود یکی از جشن های احتماله و نادرست در کشور جنس «ختنه سورون» می باشد

آسیب به اندام کودک جشن ندارد

Bulbospongiosus muscle

Muscles of male perineum. (Bulbospongiosus visible at upper left.)

عوارض ختنه مردان

[۳] پژوهش های جدید نشان می دهند که واکنش ماهیچه پیازی اسفنجی در ۷۲٪ مردان ختنه شده به سبب برداشتن پیش پوست و حلقه آن، وجود ندارد.^[۴]

وینیه ی ژماره 43: زیانه کانی خه ته نه کردنی پیوان (لاپه ری نیستراگرمی khatneh.no)

وینیه ی ژماره 44: په کییک له زیانه لاهه کییه کانی خه ته نه بریتیه له په رده دار بوونی ئه ندامی زاوژی که ریگری له کارکردی ته وای سیکیسی ده کات (هه مان) هه روه ها خه ته نه په یوه ندیی به نازاری زییه وه (واژینال) هه یه. ئه و ژنانه ی ها و به شی سیکیسی خه ته نه کراویان هه بوو که متر ناماده ی دریژهدان به په یوه ندیی که ده بوون و

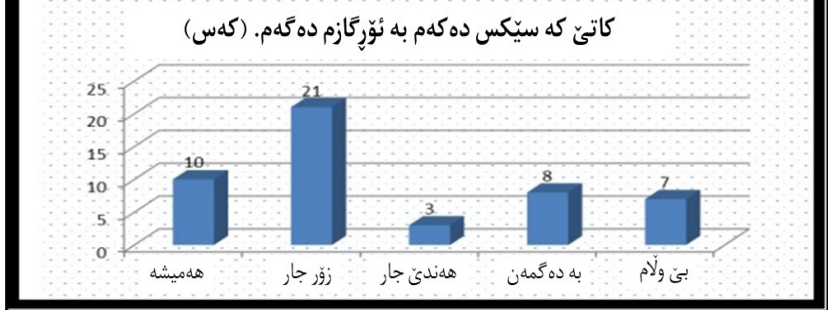
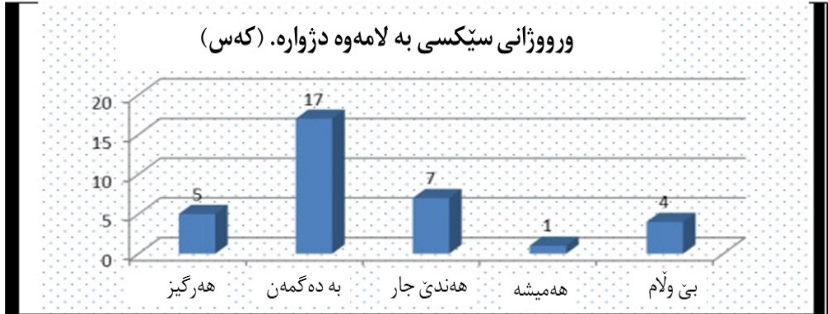
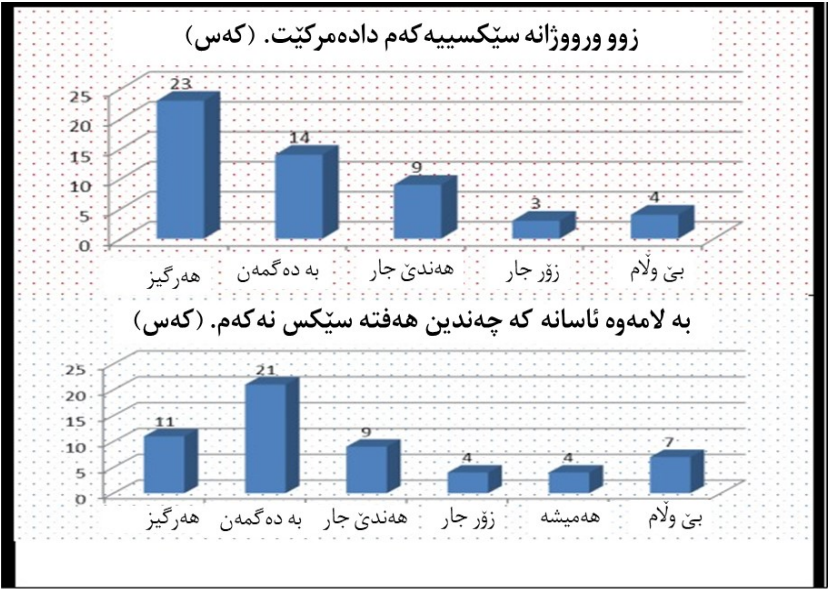
دهیانویست به زووترین کات کوټایی پښ بهینن.¹ ژنانی بهرتوژیږینهوه بهم شیوه ههستی خوږیان سهبارت به سیکس کردن له گه ل پیاوانی خهته نه کراودا دهرده برن: ناسپاس، دواکه وتوو، بڼ مه بل، نائومیدکهر و نارازی. کاتیک هاوبه شه سیکسیه که یان خهته نه کرا بو، ژنان ههستیان به ئینتیمای زیاتر له گه ل هاوبه شه سیکسیه که یان ده کرد و ناسووده یی و گهرمی و رهمانندیی دوولایه نه و ته و او یان دهرده بری و له و سیکسه ی که کردبو یان ههستیان به رهمانندیی زیاتر ده کرد. بۆ زیاتر روون کردنه وه ی بابه ته که پیوسته نه وه روون بگریته وه که نه مه به و مانا نییبه که ژنان ناتوانن په یوه نندیه کی سؤزداری و سیکسیی خوږشیان له گه ل پیاویکی خهته نه کراودا هه بی، به لکوو نه وه دهرخه ری نه و مانایه یه که له هه لومهرجیکدا که هه موو شته کان په کسان بن، نه گهری نه وه ی که په یوه نندیی سیکسی له گه ل که سیکسی خهته نه کراودا چیڅه به خستر بی، زیاتره. (هه رانا، 1395).

وه ک ناماژهمان پی دا، په کتر بریبه لینه جی - پیستییه کان خاله تایبه ته کانی شانن که پیستی ناسایی ده کهن به په رده ی لینه جی. نه م ناوچانه خاله حه شه ریبه سه ره کییه کانی له ش پینک دینن. په کیک له و خالانه پشینه ی سنووری به ریسته که تیددا پیستی دهره وه نه ندامی زاوژی پی او ده بیته رووی په رده ی لینه جی به ریستی ناوه وه. له ناو هه موو نه و ناوچانه ی نه ندامی زاوژی پی او که پشکنینان بۆ کراوه، په کتر بریبه لینه جی - پیستییه کان هه ستیارتین شوین له هه مبه ر لیکساوین و به رکه و تنن، واته نریکه ی دوازه هینده له نووکی سیره ت هه ستیارتیه. دهرکه وتوو په پنج خالی نه ندامی زاوژی (که نه نیا له نه ندامی خهته نه کراودا هه یه)، واته نه وانیه به خهته نه لا دهرین، له هه مبه ر لیکساوین و به رکه و تن حه شه ری ترین به شه کانی نه ندامی زاوژی پی او. واته هیلی برینی شریتی سکیی نه ندامی زاوژی و توژیهران گه پشونه ته نه و دهره نجامه ی که "خهته نه به شیوه ی کرده کی هه ستیارتین به شی نه ندامی زاوژی پی او لا ده بات".

بۆ زانیاری زیاتر (7)

ولامی پیاوانی خهته نه کراو به پرسپاره کانی توژیږینه وه له مهر چۆنیه تی په یوه نندیی سیکسی

1- پروانه: گلدمن، رونالد، مالپه ری هه رانا: چگونه ختنه مردان به زنان آسیب می رساند؟ وه رگریانی بیهر روز جاوید تیهرانی، به راوری ده ستیپراگیشن: 20/04/1399) پروانه:

بە لام بۆچوونى جياوازىش سەبارەت بە كاریگەرىی خەتەنە لە سەر ھەستىارىی سێكسى ھەبە كە خەتەنە بىكارىگەر دەكا و لە ھەندىك ھالەتدا ھەك ھۆكارىك بۆ

باشترکردنی حه شه ریپوون و سینکس هه لده هینجریټ. ینگومان به لگه ی نه یارانی خه ته نه ش سهرنجر اکیشه، ده توانین نات ه بایی نه نجامه و ده دسته اتووه کان بو هوکاری جوړاو جوړ بگه رپینه وه. بو نمونه ده توانین په کیچک له هوکاره کاریگه ره کانی نه م باه ته گری بده ی نه وه به هه لپژاردنی که سی خه ته نه کراو یان په یوه سستی بکه ی نه وه به هوکاری پزیشکی (WHO, 2007). جینیفیر بوسیو¹، کارولین پاکال² و سته یفن ستیل³ له زانکووی "کوینیز"ی کاناډا له تاقی کردنه وه په کډا له سالی 2016 پشانیان دا که خه ته نه کردن هیچ کاریگه ریبه کی له سهر هه ستیاری به ریپست و به شه کانی تری پیستی نه ندامی زاوژی پیاو دانانیت.⁴ له م تاقی کردنه وه دا که به که لک وه رگرتن له شیوازی تاقی کردنه وه ی هه ستیاری چه نډایه تی⁵، پینواندنې راسته و خوږاده ی هه ستیاری پیست نه نجام درا، 62 پیاو له نیوان ته مهنی هه ژده بو سی و حه وت سالان (30 که سی خه ته نه کراو و 32 که سی خه ته نه کراو) به شدار بیان نواند. نه م توژی نه وه وه هیچ جیاوازیه کی له نیوان هه ستیاری حه شفه و دیکه ی شوینه کانی نه ندامی زاوژی ههر دوو گروپی خه ته نه کراو و خه ته نه کراو دا به دی نه کرد و توژی هره ان گه یشتنه نه و نه نجامه ش که خه ته نه هه ستیاری نه ندامی زاوژی پیاو ناگورې و به لگه سهره تاییه کان نیشان ددهن که به ریپستی نه و که سانه ی که خه ته نه نه کراون هه ستیارتین به شی نه ندامی زاوژی پیاو نییه. (مغانلو، 2016)

خالیکي دیکه که سهرنجر اکیشه نه وه یه که ژماره یه کی زوری پیاوان له ته مهنی کوږ په یی یان له مندالیدا نه م نه شته رگه ریبه به نه زمون ده کن. بویه جیاوازی نیوان سینکس کردن به نه ندامی زاوژی خه ته نه کراو و نه و چیژهی که لیبی ده که ویته وه و نه ندامی زاوژی خه ته نه کراو نازانن. به لام به گشتی پیویسته ناماژه به وه بکری که "چیژ بردن" په کیچک له و باه ته ده گمه نه زهینیا نه په⁶ که کهسانی جیاوازی ده توانن له سهر باه ته کیکی جیاوازی بوچوونی جوړاو جوړیان هه بی، ههر وه ک چون له روانگه ی که سیچک وهرزش کردن، دووشگرتن به ناوی سارد، یان خواردنه وه ی چای تال ده توانی چیژ به خش

1. Jennifer A. Bossio

2. Caroline F. Pukall

3. Stephan S. Steele

4- بو زانباری زیاتر بروانه:

Examining Penile Sensitivity in Neonatally Circumcised and Intact Men Using Quantitative Sensory Testing .

5. quantitative sensory testing

6. subjective

بئ و له پروانگه یه کی دیکه وه په ننگه وه ک کرده وه یه کی نازار به خش هه ژمار بکریت. بیل (2005) پتی وایه چیژ و ورووژانی سیکسی شیوی پیواندن و چه ندهایه تی هه لگر نیسه. هه ندیک له لیکولینه وه کان نه مه یان پشتراست کردو وه.

ئیش و مه ترسییه کانی خه ته نه له سه ر مندالی ساوا

تویژینه وه جیاوازه کان پشتراستی ده که نه وه که کاردانه وهی کورپه بو نازار هاوشیوه و زیاتر له کاردانه وهی گه و ره سالانه. رۆبیرت وهن هاڤ¹، بزیشکی پسیوری مندالانی میشیگان که چه ندین تویژینه وهی له سه ر خه ته نه نه نجام داوه، کاردانه وهی کورپه یان به م شیوه باس کردووه: خه ته نه نه که ته نها ده بیته هوژی ئیش و نازاریکی زور، به لکوو نه گه ری خنکان و کیشی هه ناسه دانیش زیاد ده کات. لیکولینه وه بزیشکیه کان هه لکشانی به رچاوی لیدانی دل و ناستی هورمونی سترسی خوین پیشان ده دات. هه ندیک له کورپه کان ناگرین چونکه تووشی شوک ده بن. به پنی پیناسه کلینیکیه کان و راپورتی تویژه ران، خه ته نه خه ساره ت به خشه؛ ته نانه ت کاتیک ده رمانی نازار شکین به کار ده هینری (ده رزی، باشترین بژاده ی تاقیکراو)، ته نها راده یه ک له نازاره که ده شکیت. بنگومان کاریگه ریه کانی خه ته نه جیاواز و هه ندیک جاریش دژ به یه کن. بیهوش کردنی گشتی بو مندالی تازه له دایکبوو مه ترسیداره. هه لکشانی ناستی هوشیاری دایکانی جووله که به رامبه ر به نازاره سه خته کانی خه ته نه وای کردووه که ریزهی پرسیاری سه باره ت به خه ته نه و پشتگوینخستی نه م کاره له ناو به شیک له جووله که کان زور بووه، به جوریک که له سالانی رابردوودا ده یان وتار له بلاڤوکه به ناو بانگه کانی جووله که سه باره ت به خه ته نه بلاو کراونه ته وه. پینج خاخام کتیبیک پشتراست ده که نه وه که گومان له خه ته نه ی جووله که کان ده کات. هه لبت ناتوانین به م زووانه هه موو کاریگه ریه کانی خه ته نه بزنانین. به لام ئیستا نه وه نده زانباریمان هه یه که بوچیه تی و کاریگه ریه کانی نه م نه ریته فره هه نگیه به خه یه ژیر پرسیاره وه، به تایه ت بو نه وهی که ژان هان ده درین تا له بریاری خه ته نه کردنی کوره کانیا نده به شداری بنوین (گولدمه ن، 2016).

ئاراسته ی خه لک ناسانه

خه لکناسی (نه تروپولوژی) یه کیک له یه که مین و گرینگترین ئاراسته زانستییه کانه که دیارده ی خه ته نه له ناو کومه لگا جیاوازه کاندئا تاوتوی ده کات. هه ر له سه ره تاوه و له

بهره‌توه ناراسته‌ی خه‌لک ناسی ناراسته‌یه‌کی نورماتیف و پیشنیاری نه‌بووه به‌لکوو ناراسته‌یه‌ک له پیناو تیگه‌یشتن له‌گه‌ردوون بووه. سه‌بارت به‌دیاردی خه‌ته‌نه‌ش نه‌م ناراسته‌رپ‌چاو کراوه. له‌م به‌ش‌ده‌ا هه‌و‌ل ده‌دری که به‌لیکدانه‌وه‌ی خه‌لک‌ناسانه‌ی خه‌ته‌نه‌ تیگه‌یشتنیکی ته‌واوترمان لینی هه‌بی‌ت.

خه‌ته‌نه له‌ئه‌ده‌ب و فهره‌نگی جه‌ماوه‌ریدا

داب و نهریتی کۆنی خه‌ته‌نه له‌ئیراندا نه‌ته‌نیا له‌بیر و باوه‌ر و بریاره‌گرینگه‌کانی وه‌کوو هاوسه‌رگیری له‌ژیانی رۆژانه‌ی ئیرانییه‌کاندا رۆل ده‌بینی، به‌لکوو له‌چیرۆکه‌ئه‌ده‌بیه‌کان، مه‌ته‌له‌کان، سه‌فه‌نامه و کتیه‌ئه‌ده‌بی و میژوو‌یه‌کانیشدا خۆی ده‌نوی‌تیت. یه‌کیک له‌به‌شه‌کانی فهره‌نگی کۆمه‌لگا که ده‌توانی ده‌رکه‌وته‌ی بیر و باوه‌رپه‌چه‌سپاوه‌کانیان بێ، چیرۆک و مه‌ته‌ل و نوکته‌کانه‌که به‌دریژایی چه‌ندین سال‌بیر و باوه‌ری سه‌بارت به‌خه‌ته‌نه‌ی قوولتر کردوووه‌ته‌وه و چۆته‌ناو گه‌فتوگۆی رۆژانه‌ی خه‌لک تا ئه‌و راده‌ی که "ئه‌غله‌ف" یان "خه‌ته‌نه‌نه‌کراو" له‌ئه‌ده‌بی جه‌ماوه‌ریی زۆریک له‌ولتانی ئیسلامی بۆ گالته‌کردن به‌ناموسلمانه‌کان به‌کار ده‌بریت. هه‌روه‌ها به‌پیی ئه‌و باوه‌ره‌ی که خه‌ته‌نه‌ناره‌زووی سیکی که‌م ده‌کاته‌وه، زاراوه‌ی "ئیبینولغولها" (ابن الغلفاء) له‌زمانی عه‌ره‌بیدا وه‌ک ناماژه‌یه‌ک بۆ پیاوی "حیز" به‌کار هاتوووه. له‌ناو عه‌ره‌به‌کاندا په‌ندیکی به‌ناوبانگ هه‌یه‌که ده‌لی "کوره‌که‌ت به‌تریشته‌خه‌ته‌نه‌بکه‌با‌چاو له‌ده‌ستی خه‌لک نه‌بی‌ت"¹، له‌زمانی تورکیشدا په‌ندی له‌م چه‌شنه‌هه‌یه‌که ده‌لیت: "کوره‌که‌ی سونه‌ته‌ده‌کا، منه‌تیش به‌سه‌ر دراوسیدا ده‌کا"² یان "نه‌م خه‌ته‌نه‌چییه‌له‌تیغه‌که‌ی توند و تیژتره"³. (سعیدی، 1390)

فارسی‌زمانان په‌ندی "نان‌خه‌ته‌نه‌ی دادوهره" (خته‌سوران قاضی است) به‌کار ده‌هینن کاتیک ئاپۆره‌یه‌کی زۆر بۆ بابه‌تیکی ناگرینگ کۆ ده‌بنه‌وه یان مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له‌ئه‌نجامدانی کاریک له‌ژیر په‌رده‌ی کاریکی دیکه‌دا بشارنه‌وه و ده‌سته‌واژه‌ی "ده‌ستیکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو هه‌ل‌ل‌نییه" واته‌ناژه‌لیک که به‌ده‌ستی پیاویکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو سه‌ر بپر‌دری هه‌ل‌ل‌نییه. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆکاره‌هه‌ندیکی له‌فارسی‌زمانه‌کان، بۆ وینه‌تاجیکستان، له‌

1- طَهَّر ابْنِكْ بِالْقَاسِ وَلَا حَاجَةَ النَّاسِ

2- وغلونه سنت ایلر، قونشوسینه منت ایلر

3- سنتچی پیچاغندان ایتیدیر

بری خه ته نه کردن، دهسته واژهی "دهست هه لال کردن" به کار دههینن. ههروه ها خه لکی بروجیویش په ندیکیان هه به له شیوهی دهسته واژهی "یارو بیه اوساگ گن سی ک" چیرۆکی وهستا به که که قرانیکی وهرده گرت و سهگی خه ته نه ده کرد. ئینجا دوو قرانی وهرده گرت بۆ شتنی دهستی که به هۆی خوینی سه گه وه گلاو بووه؛ ئەم په نده ناماژه بۆ شتی که ده کا که زیانه که ی له سووده که ی زیاتره. له ناو عه ره به کانی خووزستانیشدا په ندیک هه به که ده لئی "بَعْدَ مَا شَاب طَهْرُوه": واته پاش پیری خه ته نه یان کرد و له حاله تگه لیکدا به کار دههینری که ده رفه تیک فهوئینرابیت (تورابی و حوسهینی کازروونی، 1392).

له نه ده بیاتی کۆنی ئیرانیشدا به شیوهی جۆراو جۆر باسی خه ته نه کردن کراوه و نیشانه کانیسی له به ره می شاعیرانی گه وه ری وه ک مه ولانا و حیکایه تگه لی زانایانی وه کوو شیخ به های بی به دی ده کریت.

در آن خانه سماع ختنه سور است
ولیکن با طهوران خانه خانه
ئهم دیره شیعره یه کیک له دیره کانی غه زه لی ژماره ۲۳۴۵ دیوان شه مسه که تیبدا جگه له ناماژه کردن به رپوره سمی "خه ته نه کردن"، وشه ی "پاک کردنه وه (طهور)" یش به کار هاتوه، که ناماژه به خه ته نه ده کات.

این جزا تسکین جنگ و فتنه ای است
آن چو اخصاست و این چون ختنه ای است¹
ئهم شاعیره به ناو بانگه ی ئیران له سه ده ی هه وه می کۆچیدا له دیره کی دیکه ی مه سنه وی له چیرۆکی که باس له ژنیک ده کا که خۆی و هاوسه ره که ی میوانیان هاتوه: سوی ختنه سور کرد آنجا وطن
ماند مهمان عزیز و شوهرش²
ههروه ها نه نوری شاعیری سه ده ی شه شه می کۆچی، له دیره لیکدا وه رگرتی شتی که له ده ستقوو چاویک به دیار بیه کی وه ک خه ته نه شوو به اندوه و ده لئی:

ازو بستان کزو بسیار باشد
عطای او بود چون ختنه کردن³
ئهم دیره وه بیرهینه ره وه ی په ندی "موویه کیش له به راز که م بیته وه باشه" یه. حه بیولا قانانی شاعیری سه ره ده می قاجاریش، گۆنای هه لتوقیوی خری سیوی

1- مهوله وی مه سنه وی، ده فته ری چواره م، اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدا.
2- مهوله وی مه سنه وی، ده فته ری پینجه م، هه قایه تی ئه و میوانه ی که چوه مائی ژن و پیاوه که و باران باری و میوانه که له ماله که دا دایکوتا.
3- انوری، دیوان اشعار، مقطعات.

چه ناکه‌ی که سیکی به کاریگه‌ریه کانی خه‌ته‌نه شوو بهاندووه و ده‌لی:

تحت الحنکش طوق زنان گرد زرخدان
 همچون اثر ختنه بر اطراف ذکر بر¹
 بیدیل دپهله‌وی شاعیری غه‌زه‌لی سه‌ده‌ی یازده‌هم، شاعیریکی دیکه‌ی ئیرانییه که
 باسی خه‌ته‌نه‌ی کردووه و له دپړیکدا وتوویه‌تی:
 سربریدن در طریق وهم رسم ختنه داشت

نفس کافر را درین صورت مسلمان یافتم²

خه‌ته‌نه له ده‌قه نه‌ده‌بیهه کانی ئیرانییدا چ له هه‌قایه‌ت و چیرۆک و چ له ده‌قی نایینی
 شاعیران و غیرفانه‌کاندا خۆی نواندووه. بۆ نمونه ناسر خه‌سره‌و قوبادیانی له کتیبی وجه
 دین (گفتار شانزدهم، ل ۱۴۱) سه‌باره‌ت به پنیوستی غوسلی دوا‌ی جووتبوون
 ده‌فرمووی: "ئیمه ده‌لین به فه‌زلی خودای گه‌وره، جووتبوون له ناو‌هاته‌وه‌ی پشت
 واجبه، ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر جووتیش نه‌بن و له لیک‌کوونی دوو خه‌ته‌نه‌کراو ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر
 ناویش نه‌رژیته ناو‌ه‌ناوی ئه‌وی دیکه‌وه ...".

شیخ به‌هایی، حه‌کیم و بیرکاری‌زانی سه‌ده‌ی ۱۰ و ۱۱، له کتیبی که‌شکول چیرۆکی
 به‌م شیوه ده‌گیریته‌وه: "ئه‌سمه‌یک ده‌گیریته‌وه که رۆژیک گه‌یشتمه لای هۆزیک و پاچه
 گۆشتیکم خوارد که به په‌تیکیان به‌ستبووه‌وه، له خواردندا به‌رده‌وام بووم. که خواردنم ته‌واو
 کرد، ژنی خاوه‌نی چاداره‌که هاته‌ده‌روه و وتی: ئه‌وی به په‌ته‌وه‌م کردبوو چی لئ‌هات؟
 وتم خواردیانم. وتی: ئه‌وه خواردن نه‌بوو، من ژنیکم که کچان خه‌ته‌نه ده‌که‌م. و هه‌ر
 جاریک که که‌سپک خه‌ته‌نه ده‌که‌م، ئه‌وه‌ی ده‌پیرم به‌م په‌ته‌وه ده‌بیه‌ستمه‌وه". (شیخ به‌هایی
 بی‌تا)، ده‌فته‌ری چوارم، ل 511).

شیخ به‌هایی له چیرۆکیکی دیکه له که‌شکولدا باسی له‌وه کردووه که له ناو
 موسلماناندا خه‌ته‌نه‌کران بابه‌تیکه که ده‌بیته هۆی شه‌رمه‌زاری و سه‌رشۆری و ده‌لی:
 "فه‌رزداق به زیادی کوری عه‌جه‌م که سه‌رقالی هۆنینه‌وه‌ی شیعر بوو، وتی: هۆ
 خه‌ته‌نه‌کراو، دیسان ده‌په‌یقی؟ زیاد وتی: په‌له‌ت له‌وه‌وه‌اله کرد که دایکت پیی داوی؟
 فه‌رزداق وتی: وه‌لامیکی بی‌وه‌لامه" (هه‌مان، ده‌فته‌ری سپیه‌م، ل 339).

په‌شیده‌دین مه‌بیودی له "کشف الاسرار و عده‌الابرار" له شیکاریی سووره‌تی
 به‌قه‌ره‌دا، وه‌ک که‌سپک باس له حه‌نیف ده‌کا که دۆستی خودایه و خه‌ته‌نه‌کراوه. ناو‌براو

1- قاتی، دیوان اشعار، قواید، ژماره 177. له ولّامی قه‌سیده‌ی سووزنی سه‌مه‌رفه‌ندی.

2- بیدل ده‌لوی، دیوان اشعار، غزلیات، ژماره 2.

لە بەشینی دیکە ی ئەم کتیبەدا باس لە پینج فەرمانی خودا بۆ "سەر" و پینج فەرمانە کە ی بۆ "جەستە" ی مەژۆف دەکا، کە خودا بەوانە ئیبراھیمی تاقی کردووە: "بەلام ئەو پینج فەرمانە کە لە سەردان: ئاو لە دەم و لوت هەلدان و شتی ددان و سمیل تاشین و دوولەت کردنی قژی سەر و پینجە ی دیکەشی کە لە جەستەدان: خەتەنە کردن و نینۆک برین و تاشینی تووکی ژێر باغەل و تووکه بەر و بە ئاو قنگ شۆردن (مەبۆدی، 1382 سوورەتی بەقەرە، ل 345).

لە نۆو شاعیر و حەکیم و قسەزانی فارسدا کە زۆر بەیان لە سەر جێبەجێکردنی فەرمانە ئیسلامیەکان سوورن هەمیشە پشتیوانیان لە خەتەنە کردووە، کەسانیک ی وەکوو عوبەید زاکانی تەنزووسی سەدە ی هەشتەمی هیجریش هەن کە بە روانگە یەکی گالته جارانه و گوماناییهوه لە خەتەنە پروانن. عوبەید زاکانی لە چیرۆکی کدا لەربارە ی پیاویکی مەسیحی کە ببوو بە موسلمان دەلی: "پیاویکی مەسیحی بوو موسلمان، موحتەسیب (شاروانی کۆن) وتی خەتەنە ی بکەن. کاتیک مەسیحیە کە ملی بە خەتەنە نەدا، ویستی ببیتەو بە خاچ پەرس، وتیان لە نایین لای داو و دەبی سەری بپرن. کاتی مەرگ لیان پرسی کە موسلمانیت پێ چۆنە؟ وتی: نایینیک سەیره! هەر کە سینک بچیتە ناو ئەم نایینەو سەری کیری دەپرن و ئەگەر بیههوی وازی لی بین، سەری دەپرن" (فەشەمی، 1380).

خەتەنە بە چەمکی جیاوازهو هاتۆتە ناو ئەدەبی جەماوەری و زمانی کووچە و کۆلانەو. بۆ نمونە پەندی "کورە کە خەتەنە دەکری، کچە کە دەگری" بریتیه لە خۆناندن بۆ شتیکیان کاریک کە پەيوەندی بە کەسە کەو نییە، یان وشە ی "خەتەنە کردوو" و "خەتەنە کراو" بۆ ئەو کەسانە بە کار دەهێنری کە تەماحکار و پارەخۆشەویستن.

سەبارەت بە خەتەنە لە ناو ئەدەبی جەماوەری گەلانی دیکەشدا زاراو و مەتەلمان هەیه. بۆ نمونە لە ئۆکرانیا کە رێژە ی خەتەنە کردنی پیاوان 23 لە سەدە، چیرۆک هەیه کە دەلین: "پیاویک دەچیتە دووکانیک کە کاتر میتریک لە سەری هەلواسرابوو. بۆ یە دەپرسی: نایا ئەمە کاتر میرسازییه؟

نەخیر ئیمە لێرە خەتەنە دەکەین.

خەتەنە دەکەن؟! دە ی کەواتە بۆچی وینە ی کاتر میتران لە سەر درگای دووکانە کە هەلواسیوه؟

ببوورن، ئیشی ئیمە خەتەنە کردنە، چاوەرپی لە سەر دووکانە کە چی دابنن؟

ئوهوی دیاره ئهوهیه که خهتهنه له ئهدهب و کولتور و فرههنگی باودا به جوړیک خراوته پروو که بوته رهزمی موسلمانان و فاکتهریک بو جیاکردنهوه له ناموسلمانان و کوترول کردنی نارزهووی سیکسی و دوورکهوتنهوه له زیادهپوچی له سیکس کردن و ههروهها نیشانهای پاکي و حهلالی له ههمهبر گلاوی و ناپاکي بو ئه و کهسهیه که ئهنجامی دههات. بیگومان زورهی که له بیوانی ئهدهبی فارسی له ژیر کاریگهیری ناراسته ی نایینی و پیشگریمانهکانی نایینی ئیسلامدا بوون، جگه له چهند حالتهی دهگمهن نه بی که ههندی له زانایانی ئهدهبی به گومان و پهخنهوه سهیری ئه م کرده و دیاردهیان کردووه و پهخنهیان له پیگه و ناراسته ی نایینی خهتهنه گرتووه.

باوهره گشتیهکان سهبارت به ئاههنگی نان خهتهنه له ناوهندی له نهتهوهکانی ئیراندا

ئهدهبیاتی فؤلکلور یان جهماوهری، بهشی سهههکیی فرههنگ و کولتور و بیر و باوهری ههر کومه لگایه که بهر بلاوی ئهدهبیاتی جهماوهری له نهدهبیاتی فرهمی زیاتره، چونکه بهردهنگ و خولقینهه سهههکییهکانی خودی خه لکن که به بی قوتابخانه و ریپاز و زانکو له بهستی نی ژیاندا زانیاری ودهست دینن. له م بهشدا ههندی له م باوهره باوانه تاوتوی دهکین که به درپژایی چهندين سهده له سهه دیاردهی خهتهنه و دابونه ریتی پهپوهندیار بهم دیارده دروست بوون و باسیان لی کراوه و پشتاوپشت گواستراونهتهوه و بهم شیوهی ئیستا گهپشتووه ته دهست نهوهکانی ئیستا.

له ناوچه و دهقههه جیاجیاکانی ئیراندا نمونه ی بیر و باوهری فرههنگی پهپوهست به ئاههنگی خهتهنه (نان خهتهنه) دهبینی، بو وینه دهتوانین ئامازه بکهین به مردنی باوک پیش زاوایهتیی منداله که ی له نهگههری ئاههنگ نهگپران و نه دانی نانی خهتهنه ی کوره که ی، له شیمشانی پیستی خهتهنه کراوه و ههلواسینی له ناو مالدا بو ئهوهی پیاوهرتی وهییر منداله که بخاتهوه، فریدانی پیستی خهتهنه له ناو شوینگهلی وهکوو قوتابخانه بو ئهوهی کوره خهتهنه کراوه که له خویندندا تیکوشهر بی و پادانانی دایک له ناو دهفریان ههوزی ئاوبه هیوای زووساړبوونی برینی منداله خهتهنه کراوه که ی. له لایهکی دیکه شهوه له ناوچه جیاجیاکانی ئیراندا، سهبارت به ئاههنگ و ریپورهسمی خهتهنه بیر و باوهری دژ به یه ک بهدی دهکریت. بو نمونه له لارستاندا ههندی که س پییان وابوو که نهگهه کورپیک به ته نیا خهتهنه بکری و هاو بهشی نه بی، سههری که له شپریک ده برن یان لوله ی مسینه ی گلینه ی دهشکینن بو ئهوهی نگریسی و شومی لی دهه بکهن. به لام له ههندی که شوین

وه کوو تفرش قهت دوو مندال پیکه وه خه تهنه ناکهن، چونکه پیمان وایه ژماره ی ئه وه که سانه ی له رۆژنیکدا خه تهنه ده کرین ده بی تاق بی و ئه گهر جووت بی، پیویسته که له شپړیک یان مه رپک سهر بپرن بۆ ئه وه ی ئه م ژماره تاق بی. ئه گینا یه کپیک له کوره کانی مال ده مریت (باوه ند سه وادکووه ی، 1388 ی هه تاوی).

ههروه ها ئه وه پیسته ی که له خه تهنه دا ده بردری بۆ چاره سه ری نه زۆکی و چاکبونه وه باشه. به پنی باوه ری ئه وان، ئه گهر ئه وه پیسته پراوه وشک بکه نه وه و له هاوه نیکدا بیهارن و له گهل خۆراکی دیکه بیده ن به پیاویک، ئه وا خۆشه ویستی پیاوه که بۆ ژنه که ی زیاتر ده بی و ئه گهر ژنیک سووری بکاته وه و بیخوا، ئه وا کۆر په که ی هۆگری ده بی. ههروه ها ئه گهر ژنیک خواز یاری کوری بی، ده بی گهر ماوگهر م بیخاته گهرووی و قوتی بدات. هه ندپیک که س پیمان وایه ئه وه پیسته ی له کاتی خه تهنه کردندا ده بردری پیویسته به جیا بپرژنیری و بدری به کۆر په بۆ ئه وه ی جهسته ی هیچی که نه بی، چونکه رۆژ په نجا هه زار ساله و ئه وه کاته ی که با گهر دیله کانی جهسته کۆ ده کاته وه و مرۆفه کان دووباره دروست ده کرینه وه جهسته ی ناته واو نه بی. هه ر له م باره وه ده توانین ناماژه به زاراوه یه کی باوی به شپیک له دانیش توانی بیر جه ند له خوراسانی باشووریش بکه ین که ناماژه بۆ سه ره به خۆیی و گیرۆده نه بوون ده کا: "پیویسته مرۆف پیستی کیری خۆی بخوا، به لام منه تی قه ساب نه کیشیت".

له ره شتدا وا باوه که پیستی خه تهنه کراو بکه ن به لق و پوی داری هه نار و بۆ ماوه ی جهوت رۆژ له ژوور سه ری منداله که دا پینین. گروپیکی دیکه ش دوا ی برینی به ریپست، ده یکه ن به په تیکدا و له ملی منداله که ی هه لده واسن و پاش جهوت رۆژ ده یخه نه به ره که له شپیر. له هه ندپیک له ناوچه کاندایک بۆ ئه وه ی برینی منداله که ی سارپژ بیتته وه، پیسته پراوه که له گهل پیواز و سیر له شیشی ده کرد و له میچی چیشته خانه که دا هه لیده واست. گروپیک پیمان وایه ئه گهر ئه وه غه فله له ژیر زه ویدا چال بکه ن، کوره که له ته مه نی گه مره سالیدا ده بیتته پیاویکی ژیر و ئه گهر فرپی بدنه ناو دووکانی جووله که یه ک، منداله که نارم ده بی و که متر ده گری. یان لۆکه ی سووتایان به سه ره به ریپستدا ده پرژاند و دوا ی ئه وه رۆنی ئیوکی هوووی سووتای هاردراو یان رۆنی قرژانگ¹ یان له شوینی خه تهنه ده دا. یان جاری وا بوو له به امبه ر پیدانی پاره پیستی خه تهنه یان له خه تهنه چی

1- رۆنی چرایان (رۆنی کهرچه ک) یان ده خسته شووشه و هه رچی قرژانگ له ناو مالدا هه بوایه ده یانتۆ پاند و ده یانخسته ناو ئه شووشه وه و وه ک ده رمانی برین به کاریان ده هینا.

وهرده گرت. هه ندیک له تارانیه کان ئیده عای ئه وه یان ده کرد که جووه کان به پیستی خه ته نه کراو رۆنی مروڤیان گرتووه. به لام ئه مروڤ هیچ کام له م بیر و باوه پرا نه باویان نه ماوه (هه مان).

وینه ی ژماره ٤٥: ناههنگی نان خه ته نه له یه کینک له شاره کانی باکووری ئیران (هه والده ربیی میهر)

وینه ی ژماره ٤٦: دیمه نیکی ریوره سمی خه ته نه له ئیران (هه مان)

ناههنگی نان خه ته نه ریوره سمیکه که هه تا ئیستاش له ناو هه ندیک له نه ته وه کان و له زۆریک له شاره کانی ئیراندا باوه، به لام شیوازی ناههنگ گێرانه که تا راده به کی زۆر گۆراوه و ئیستا ریوره سمی خه ته نه زیاتر به شیوازی ناههنگی گه وره و هاوشیوه ی ناههنگ گێرانی ئیستا به رپوه ده چیت. له ئیستادا له زۆربه ی ئه و ناههنگانه کیکی تایبه تی خه ته نه و هاوشیوه ی ناههنگی هاوسه رگیری کارتی بانگه هیشتمانه ناماده ده کری، مندالی

خەتەنە کراویش دیاری و شاباش لە گەورەکانی خزم و کەس وەردە گریت.
 بەم شیوە ڕوون دەبیتەووە کە مانای ئەم بێر و باوەرپانە تەنیا لە بەستینی میژووویی خۆیدا
 بەدواداچوونی بۆ ناکرێ، بە لۆکوو هەر ڕیۆرەسم و ناھەنگیک لە بوارەکانی دیکە ی وەکوو
 کۆمەلگا، کۆلتور و فەرھەنگ، سیاسەت، یاسا، باوەر و بۆچوون و ... مانای جۆراوجۆر
 بە خۆوە دەگرێ و بە شیوەی جیاواز جێبەجێ دەکرێت. هەر لەبەر ئەمەشە کە لە کاتی
 ڕووبەر و بوونەووە لە گەل دیاردە بە کدا، لە درێژەی گۆرپانکاریی میژوووییدا، بەرەدوام
 کیشمە کیش و ناکۆکی دروست دەبێ و چەندین مانا لێی وەردەگیری کە ئەمەش لە مانا
 ڕەسەنە کە ی خۆی دووری دەخاتەووە و بە ھۆی ئەبوونی کاردای سەرەتا و ڕەسەنی خۆی،
 ڕەنگە لە گەل نامانجە ڕەسەنەکانی تووشی دژوازی مانایی و چەمکی بێی و ڕەوتی
 کردنەوێ کۆدی مانای پەیامە سەرەتایییە کە ی ئەستەم بکات.

وێنەی ژمارە ٤٧: نمونەکانی کیک و کارتێ بانگهێشتنامە ی ناھەنگی خەتەنە لە ئینستگرام

رپوره سمی نان خه تهنه له ولاتی ئیران

رهوتی میژوویی ئاههنگی خه تهنه ش جیی سه رنجه. شه هلا زهر له کی (۱۳۹۵ی هه تاوی) له کتیی "زان، دستان و جنون ماهانه" ناماژه به ئیرهیی پیاوان دهبا که خوی له ئیرهیی پیاوانه وه سه رچاوهی گرتوه که ئیرهیی به توانای زک و زای ژنان ده بن و ههر بویه له ناوچه جیا جیاکانی جیهاندا رپوره سمیک بۆ چوونی پیاوان بۆ ته مهنی زک و زای نه انجام ده درا که یه کیک له فۆرمه کانی ئەم رپوره سمه خه تهنه یه. له درپژهدا زهر لکی وه ک نمونه ناماژه به ئیرهیی پیاوان له ناو هۆزه کانی جاوه له که ناری رووباری نامازون ده کا که پشت رانیان ده برن و ئەو خویتهی که لپی دئ له رووباره که دا ده یشو نه وه و جهخت ده که نه وه ئەم خویته خویتهکی ته و او پیاوانه یه و ژنان بویان نییه به شداری تیدا بکن. سه رپای ئەمه ش تیمه وا گریمانه ده که یین که له رابردووهی کی زۆر کۆندا ئەم کاره تهنه با به شداری پیاوان نه انجام ده درا. به لام حه سه ن نازاد له کتیی "گوشه های از تاریخ اجتماعی ایران: پشت پرده های حرم سرا و از قرون وسه" (گوشه های میژووی کۆمه لایه تیی ئیران: پشت په رده ی حه ره مه کانی سه ده کانی ناوه راست) ده گپه رته وه:

"ته نانه ت له جه ژنه گه و ره کان و خۆشی و شادمانیی خیزانیدا، بۆ وینه ئاههنگی هاوسه رگیری و نان خه تهنه و هتد، ژن و پیاو پیکه وه به شداریان له ئاههنگه کاندا نه ده کرد". (نازاد، 1357: ل 38)

ناو براو له جیگایه کی دیکه دا و بۆ پیتاسه کردنی ئیرانی پاش ئیسلام ده نووسی:

"پیاوه کان که متر له گه ل ژنه کانیاندا قسه یان ده کرد و قهت له گه لیان له مال نه ده هاته ده ره وه و له کاتی جه ژن و ئاههنگ و خۆشی و نان خه تهنه و ئاههنگی هاوسه رگیری دا، شوینی کۆبوونه وه که یان له باز نه ی ژنان جیا ده کرده وه و کۆبوونه وه ی پیاوان له گه ل ژنایان پێ عه یب و شووریهی ده زانی" (هه مان سه رچاوه، ل 156)

له م گپه رانه وه و ا ده رده که وئ که ره نگه به پیتچه وانیهی رابردو و ژنان له ئیرانی دوا ی ئیسلام له سه ده کانی ناوه راست ئە گه ری به شداری کردنیان له ئاههنگی نان خه تهنه دا هه بووه، به لام دیسانیش رپوره سمه که تیکه لا و نه بووه و ژنان و پیاوان به جیا له م ئاههنگه دا به شدارییان کردووه.

به لام ئەم گرینگیهی له سه رده می دواتردا به جۆریکی دیکه وه سف کراوه و گریمانه ی ئەوه ده کری که شایه تی تیکه ل بوونی ژن و پیاو له رپوره سمه کانی ئاههنگی خه تهنه دا

بووین، به لّام هیشتا ناتوانین لیپراوانه له م بارهوه قسه بکهین.

له شوپینکی دیکه‌ی کتیبی پشت پرده‌های حرام‌سرا هاتوه:

"ئه و رۆژهی ئاهه‌نگی نان خه‌ته‌نه به‌رپۆه چوو، ناسره‌دین شاش به رپکه‌وت له کۆشکی فیروزه هات و کاتیک بیستبووی که ئاهه‌نگیک به‌رپۆه چوو، هه‌رچه‌نده ماندوو و تۆزای بوو، به‌لّام به پا و به دهم پیاسه‌وه چوو ناو باخه‌که و له باخی گۆلستانه‌وه چوو ناو ئه‌و مالانه‌ی که ئاهه‌نگه‌که‌یان تیدا به‌رپۆه چوو بوو و به‌شدارای ئاهه‌نگه‌که‌ی کرد. هاتی شا گرینگی ئاهه‌نگه‌که‌ی سه‌د قات زیاد کرد و بووه هۆی ئه‌وه‌ی کۆمه‌لینکی دیکه له خانمانی کۆشک که نیازی به‌شدارای کردن له ئاهه‌نگه‌که‌یان نه‌بوو، به په‌له خۆیان بگه‌ییننه ئه‌وی و له ئه‌نجامدا دوا‌ی کاتژمیریک، ده‌توانین بلّیین هیچ خانمیک کۆشک نه‌مابوو که له‌و ئاهه‌نگه‌دا به‌شدارای نه‌کردیت ... کاتژمیریک تپه‌ری؛ له کاتیکدا که شایه‌ر و شایه‌گیره‌کان خه‌ریکی گۆرانی چرین بوون، چاوه‌ تیزه‌کانی ناسره‌دین شا به حاجی قه‌ده‌مشاد که‌وت و به ئاماژه‌یه‌کی ده‌ست بانگی کرد. ژنه ره‌شپینستیکی جوانکیله به راکه راکه چوو به‌پیشه‌وه و کرنۆشی برد." (هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۱۳)

به‌لّام ناماده‌بوونی تیکه‌لایی ژن و پیاوی ئیرانی باو نه‌بووه. بۆ نمونه نامه‌یه‌ک هه‌یه هه‌ی زه‌هرا سۆلتان عیژه‌ته‌ولسه‌لته‌نه بۆ محمه‌د عه‌لی نیزام مافی برای له ناوه‌راستی سه‌ده‌ی ۱۴ی مانگیه (وینه‌ی ژماره ۴۸)، که تیدا نووسراوه: "مه‌حموودخانمان له شه‌شه‌می مانگی رابردوودا خه‌ته‌نه کرد. زۆر به باشی به‌رپۆه چوو؛ واته هه‌یچ نه‌گریا. خه‌ته‌نه‌چییه‌که‌ش یه‌که خه‌ته‌نه‌چی ئه‌م شاره‌ بوو که سۆلتان ئه‌حمه‌د شاشی خه‌ته‌نه کردبوو. زۆر باش خه‌ته‌نه‌ی کرد نه‌ک وه‌کوو جارمان که زۆر به ئازار و ئیش بوو. رۆژی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که پیاوانی بنه‌ماله‌هاتبوون؛ واته مه‌جیدولسه‌لته‌نه، بوره‌انوده‌وله، وه‌له‌دمحه‌مه‌دخان و سالار موخته‌شه‌م و ئه‌مانه‌ بوون. دوا‌ی سێ رۆژیش بۆ ژنان میوانیمان دا." (<http://search.qajarwomen.com>>search)

وه‌ک ده‌بینرێ که رپۆره‌سمی خه‌ته‌نه‌که هه‌ر به جیا، به‌لکوه‌ له دوو رۆژی جیادا به‌رپۆه چوو و هه‌روه‌ها پتویسته‌ ئاماژه به‌وه بکری که رپۆره‌سمی خه‌ته‌نه‌ رپۆره‌سمیکه‌ یه‌که رۆژه‌ نه‌بووه و ماوه‌ی دوو بۆ سێ رۆژی خایاندوووه و ئه‌مه‌ش له ناو کۆشک‌نشیناندا گرینگتر بوو.

وینه‌ی ژماره ۴۸: نامه‌ی زه‌هرا سولتان عیزه‌تولسولتان بۆ براک‌ه‌ی محمه‌دعه‌لی نیزام مافی سه‌باره‌ت به‌ه‌والی خه‌ته‌نه‌کردنی مه‌حموودخان (هه‌مان سه‌رچاوه).

سه‌باره‌ت به‌و شتانه‌ی که پروو دده‌ن کاتیک ئیتمه‌ نه‌ک ته‌نها له نان خه‌ته‌نه به‌لکوو شاهیدی تیکه‌لا و بوونی ژن و پیاوی له دانیشتنی ئیرانیشتدا ده‌بین، ناماژه به‌خالیک گرینگه، به‌لام پیش نه‌وه‌ی قسه‌ له سه‌ر ئه‌م بابه‌ته بکه‌ین، پیوسته‌ ناماژه به‌وه بکری که گوړینی داب‌ونه‌ریت نه‌ک ته‌نها له ئیران به‌لکوو له هه‌موو کولتوور و فره‌ه‌نگه جیاوازه‌کانی جیهاندا به‌هوی به‌رده‌وامی دريژخایه‌نیانه‌وه نه‌سته‌مه و به‌گویره‌ی نه‌و به‌لگانه‌ی باسما‌ن کردن تیکه‌ل‌کردنی ژن و پیاو له هه‌موو شوئینیکی ئیراندا باو نه‌بووه. له نه‌جامدا دوا‌ی سالانیک له ده‌سه‌لاتی نایینی له ئیراندا، شایه‌تی قوناعی تپیه‌رینین که هه‌ندیک جار له دانیشتنه ئیرانییه‌کاندا ژن و پیاو تیکه‌لاو و هه‌ندیک جاریش جیا ده‌کرینه‌وه. بۆ نمونه ده‌توانین ناماژه به‌م دوو وینه‌ی خواره‌وه بکه‌ین که هی مالپه‌ری "دنیای زنان له عصر قاجار" ه که باس له دوو ریپورته‌سمی نان‌خه‌ته‌نه له مه‌شه‌د له سالی ۱۲۹۰ی هه‌تاوی ده‌کا که تپیدا ژن و پیاو تیکه‌ل‌ن و له‌وه‌ی دیکه‌یاندا بالاده‌ستی ره‌گه‌زی نیر ده‌بینریت.

وینهی ژماره ۴۹: ریپورهمی خه‌ته‌نه‌کردن له شاری مه‌شه‌هد به ناماده‌بوونی ئافره‌تان و پیاوان (هه‌مان)

مه‌هد 1911
Mahead 1911
مراسم خه‌ته‌نه‌کردن له خانواده‌ی لوییم و لویان
Levin and Lovian Family, A Brit Mila Ceremony
1918-ع 325-P-1996

وینهی ژماره ۵۰: ریپورهمی نان‌خه‌ته‌نه له مه‌شه‌هد به ناماده‌بوونی پیاوان (هه‌مان)
له‌م ئیوه‌نده‌دا، په‌نگه بوونی چینی و جاغزاده یان بیرمه‌ندان و گه‌شتیارانی ئیرانی له
ئه‌وروپا وه‌ک فاکته‌ریکی دیکه سه‌یر بکه‌ین که بووته هۆی تیکه‌لبوونی ژن و پیاو له

هه نډیک شوینی ئیراندا، ههر چهنده له ناو نه ته وه کان و له ئیرانی پیش ئیسلامدا جیا بونونه وه کی ئه وتو له نیوان ژن و پیاودا بوونی نه بووه و میژووی ئیران له دواي ئیسلام زیاتر ژنانه و پیاوانه بوو و ئه وهی که تیکه لیبوونی ژن و پیاو به ته نیا له نه ورو پیسه کان وه گرپراوه و به هوی رۆژاوی بوون، دوور له راستیه. خه لک به بینینی نمونهی نه ورو و پیسه کان بویان ده رکهوت که تیکه لیبوونی لهو شپوه بابه تیکی پر شه رمه زاری و شوموی لی ناکه و یته وه. ده گپر نه وه که میرزا نه بووه له سه سن خانی شیرازی، یه کیک له یه که م گه شتیرانی ئیرانی بوو که له سه دهی نۆزده هه مدا گه شتی نه ورو و پای کردووه، باسی پارکی سینت جهیمس له له نندن له دیسامبری سالی ۱۸۰۹ ده کا که سه ده هزار پیاو و ژنی تیدا بوون که خه ریکی هاتوو چۆ و سواری نه سپ و خو نواندن بوون و له شرۆفه ی میوانیه کدا ده نووسی:

"باشان هه موو ژنه گه نجه کان، نه و پهری رو خسار، گول نه ندام و شوخ و نه شیمیلانه ده ست له ناو ده ست له گه ل گه نجه قۆز و خو ش دیمهن و ره سه نه کاند ده ستیان به سه مایه کی دۆستانه کرد، ده تگوت باخی به هه شته. هه موویان شه ربیان خو ارد بووه وه، به لام هیچیان سه رخۆش نه بوون." (نه جم نابادی، 1397)

به دلنیا یه وه دووباره بلا و کردنه وهی نه م جو ره سه فه رنامه نه و نه و روانگانه ی که له ناو کۆمه لگای ئیراندا هه یه ده یوانی ئیرانیه کان له گه ل جیهانیک ناشنا بکا که له ژن و پیاوانیک پیکهاتوو که پیکه وهن. له ههر حاله تیکدا له سه رده می قاجاردا، بوونی ژنان و رۆلی ژنان له خه ته نه کردنی ئیراندا به به راورد له گه ل سه رده مانی پیشوو پیشکه و تینکی به رچاوی به خو وه بینیه تا نه و راده ی که یار نه حمه دی پیی وایه: "خالی وه رچه ر خانی ناهه نگه شاده کان بو ژنانی باشووری ئیران ده توانین له رپوره سمی خه نه به ندانی بوو کینی و نان خه ته نه دا به دی بکه یین (که رز به ر یار نه حمدی، 1388).

رپوره سمی خه ته نه له شوینه جیا جیاکانی ئیراندا به شپوازی جیاواز به رپوه ده چی که جیاوازیه کی بچووکیان له گه ل یه کتر دا هه یه، به لام به شپوهی سه ره کی لایه نی هاو به شی ناهه نگی نان خه ته نه ی ئیرانیه کان ده توانین له چه ند بژیره دا کورت بکه بنه وه: به یه ک رۆژ سنووردار نایه ته وه و بو ماوه ی دوو بو سئ رۆژ به رده وام ده بی؛ رپوره سم و ناهه نگی تایه تی خو ی هه یه که بریتیه له رازانده وهی ناو مال، بانگه شت کردنی ناشنا و دراوسی، ناماده کردنی جلو به رگی تایه تی خه ته نه بو مندال، میوانی دان، شتنی مندال به ر له ناهه نگی خه ته نه و له و رۆزه ی که به لین وایه خه ته نه بکری، خه ته نه به ندان له هه مان رۆژدا

و هندیك جار له رۆژی پیش خه‌ته‌نه‌کردن؛ له كاتی خه‌ته‌نه‌کردندا هه‌ول ده‌دهن به شێوازی جوړاو جوړ هۆشی منداڵ له سهر ئه‌ندامی زاوژی پهرته‌وازه بکه‌ن، كه به شێوه‌یه‌کی سهره‌کی ئه‌م كار به موسیقا ئه‌نجام ده‌دری كه ئه‌مه‌ش نه‌ك ته‌نها ئاهه‌نگی خه‌ته‌نه‌كاران خۆش ده‌كا، به‌لكوو سهرنجی منداڵ له سهر جه‌سته‌ی دوور ده‌كاتوه؛ به گستی، میوانی ده‌دری و ئه‌وانیش وه‌ك شاباش دیاری به منداڵه‌كه ده‌دهن.

ئهم ئاهه‌نگه له گیلان به‌م شێوه به‌رپوه ده‌چی كه كاتژمێری بیه‌هه‌ر و پیرۆز دیاری ده‌كه‌ن و هاویری و دۆستان و گۆرانبیژان كۆ ده‌بنه‌وه و خه‌ته‌نه‌چی یان سهرتاش خولك ده‌كه‌ن، میوانی ده‌گرن و به‌ زمانی منداڵه‌وه كه ته‌مه‌نی چوار یان پینج ساله، سه‌باره‌ت به سووده‌كانی خه‌ته‌نه‌ قسه‌ ده‌كه‌ن و كاتی ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه به لێدانی نامیری موسیقا و گۆرانی سه‌رقالی ده‌كه‌ن. له سهر وێستان كوران له ته‌مه‌نی نیوان سی بۆ دوازه سالیدا خه‌ته‌نه‌ ده‌كرین و ئاهه‌نگی خه‌ته‌نه‌کردنه‌كه‌ش رهنگه‌ دوو رۆژی بخایه‌نیت. له یه‌كه‌م رۆژدا ته‌پل و ده‌هۆل ده‌ژهن، تا قه‌میه‌كان یاری ده‌كه‌ن. ژنانیش گۆرانی ده‌چرن و سه‌ما ده‌كه‌ن. شه‌وانه به‌ رپوره‌سمیكی هاوشیوه‌ی خه‌نه‌به‌ندانی زاوا، به‌ گالته‌جاری و سه‌ما خه‌نه له منداڵه‌كه ده‌دهن. رۆژی دواتر ده‌یه‌یه‌ بۆ گه‌رماو و سواری ئه‌سپێکی رازاوه‌ی ده‌كه‌ن، له كاتیكدا پاره و سكه به‌ سهر سهریدا ده‌بارین، ده‌یگه‌ریننه‌وه بۆ ماله‌وه. له كۆتاییدا كاتی ئیواره خه‌ته‌نه‌چی گه‌ر كه دی بۆ خه‌ته‌نه‌کردن (هه‌مان).

له خوراساندا منداڵان له ده‌ورووبه‌ری سی یان جه‌وت رۆژه خه‌ته‌نه‌ ده‌كرین كه له‌م حاله‌ته‌دا ئاهه‌نگ ناگیرێ و ئه‌گه‌ر له‌م به‌رواره تپیه‌ری، له ته‌مه‌نی پینج بۆ جه‌وت سالیدا له ئاهه‌نگی گه‌وره‌ی نان خه‌ته‌نه‌ خه‌ته‌نه‌ی ده‌كه‌ن. بۆ به‌یانی ئاهه‌نگه‌كه، منداڵه‌كه له‌گه‌ل كۆمه‌لی شایه‌ر ده‌نیرن بۆ گه‌رماو. له سهرینه‌ گه‌رماو به‌ قانگ دووكه‌ لاوی ده‌كه‌ن و كوندر و بخوور ده‌سووتین. پاشان كوره‌كه جلیکی نوی بۆ له‌به‌ر ده‌كه‌ن و به‌ خۆشی و هه‌له‌ه‌وه ده‌یانگه‌ریننه‌وه بۆ ماله‌وه. له ماله‌وه‌شدا منداڵه‌كه له سهر قه‌ره‌و پلێکی سووری خاوپن، كه پشوه‌خته ناماده‌یان كرده‌وه، ده‌خه‌وین. خوراسانییه‌كان وه‌كو ئیزدییه‌كان كه‌سیك وه‌ك کریب / کریو هه‌له‌ده‌بژیرن بۆ ئه‌وه‌ی هه‌تا ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه‌هاوکاری باوکی منداڵه‌كه بکات. له ماوه‌ی ئه‌نجامدانی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه، سی ژه‌نیار دووتار و ده‌هۆل و زورپنا ده‌ژهن و گۆرانی ده‌چرن. دوا‌ی نه‌شته‌رگه‌ریه‌كه کریب و كه‌س و کاری منداڵه‌كه بپه‌ پاره‌یه‌ك وه‌ك خه‌ته‌نانه یان جه‌ژنانه ده‌دهن به منداڵه‌كه و ماچی ده‌كه‌ن. منداڵی خه‌ته‌نه‌كراو هه‌تا رۆژی دواتر ئاوی پێ نادری بۆ ئه‌وه‌ی برینه‌كه‌ی چلک نه‌كات.

گټړانه ووهیږي کی تریش له باره یی ناهه نگی خه ته نه یی خوراسانییه کان ده گټړنه وه که دواى 15 رږژ دیسان کهس و ناسیاوان بانگه پښت ده کریږ و جه ژن و ناهه ننگ ساز ده کریږ و منداله که له گهل خویان ده بهن بږ گهر ماو و له گهر ماوه که دا نامیری موسیقا و ده هوئل ده ژهن و دایره و ته پل لئ ده دن و شیعر ده خو یننه وه و قانگ ده سوو تینن (ته به سی، 1398).

له رابردوودا تالشییه کان زیاتر له ته مه نی 3 بږ 5 سالی و له ناوه راستی به هاردا کوره کانیا ن خه ته نه ده کرد. له ماوه ته مه نییه دا هه ند پک جار دوو برا که یه ک سال به بنیان بووه و به شو یین په کتردا هاتوون (به زمانی تالشییه کان خویان جیپووی یه کترن) پیکه وه خه ته نه ده کران. دایکانی تالشی بږ نه وه یی منداله کانیا ن نه ترسن و دنه یان بدن هه وئل ده دن به مزگینی پی او ته و بهزاو ابوون له داهاتوودا، ناهه ننگ و دیاری و جیبه جی کردنی کاروباری موسلمانیتی دلخوشیان بکه ن. له رابردوودا خه ته نه چی یان سه لمانییه کی لیها توه به م شیوه خه ته نه یی نه نجام ده دا، ده چوهه مالی منداله که و دواى نه وه یی منداله که نارام ده بووه وه و هو شی لای دیران بوو، ههر دوو قاچی به توندی له ژیر پیی خویدا ده گرت و خه ته نه یی ته واو ده کرد. هه ندی له تالشییه کان پیستی غه لافه که یان به شیشه وه ده کرد و به دیواره وه هه لیانده واسی و هه موو جار پک نیسانی منداله که یان ده دا و پی او بوونیا ن وه بیر ده خسته وه. هه ندی جار پیستیان ده خسته شو پیی وه کوو قوتا بخانه کان بږ نه وه یی کوره که یان وانه خو پیکی باشی لئ ده ر بچیت. خه ته نه چی بږ پیگری کردن له خو پیه ربوون و هه وکردن، که میک لوکه یان کو تالیان له سه ر یه کتر داده نا و ناگری تییه ر ده دا؛ کاتیک باش ده سووتا، قاپی فه خفوریان له سه ر داده نا بږ نه وه یی له حاله تی نیوه سووتا ویدا بکوژ ټته وه. لوکه نیوه سووتا و خو له میشییه که یان به سه ردا ده پر ژاند و سه ری سیره تیان پی داده پو شی بږ نه وه یی خو پی پیژی نه کا و به م شیوه ستریلیزه و گه مار به ریان ده کرد. منداله که بږ ماوه یه ک ته نووره یه کی سووری له بهر ده کرد تا برینه که یی چاک بیته وه. زوره یی تالشییه کان له رابردوودا به پیی داهاتیان ناهه نگیکیان ساز ده کرد و میوانه کان دواى نان خواردن ههر یه که یان، پاره یان دیاریان به کوره خه ته نه کراوه که ده دا. هه روه ها هه ندیک خورافاتیش هه بوو که نه گهر باوکیک ناهه نگی نان خه ته نه بږ کوره که یی نه گری، نه وه بهر له زاوا یه تی کوره که یی ده مریت (نیک نه هاد، 1394).

له سه وادکووه به ناهه نگی خه ته نه (نان خه ته نه) ده لین "په چکه عهرووسی" ¹ یان

"پچوک عهرووسی" ¹ یان "عهرووسی بچوک" (سوکه ناههنگی هاوسهگریی). له ناو بهشیک له خه لکی گونده کانی سه وادکووه هم نهریته ههیه که له رۆژیککی گونجاودا مندالیک یان سی مندال پیکهوه خهته نه ده کهن و زیاتر و که متر له وه یان پی شوومه. باشرین وهرز بۆ هم کاره به هار و پاییزه. هه ندیک ده لاین کورپیک که له به هاردا خهته نه ده کړی ده بیته باوکی کوران و نه گهر له پاییزدا همه رووی دا یه که م مندالی کچ ده بیت. رۆژیک بهر له ناههنگی نانه خهته نه له ههوشه ی ماله که دا خپوه تیک هه لده دهنه وه. له رابردوودا که بارودوخی ته ندروستی و چاره سهر به م شپوه ی ئیستا بووه و گونجاو نه بوو، خه لک به شپوازی نه ریتی کوره کانیان خهته نه ده کرد، سهرشور، سه لمانی، یان خهته نه چیی گونده که به جانتایه کی چه رمیبه وه ده هاته ژووره وه که که ره سه ی ئیشه که ی له و جانتا بوو و هم که ره سه انه بریتی بوون له: سه رکیرد و له له هچ هق ²، ده رمانی گیایی. کیسه کیش بهر له ده ستپیککی کار دوعایه ک ده خوینی و کورپه که ی رووه و قبیله له سهر کۆتالیک داده نا. دایکه که له منداله که دوور ده خرپته وه. هه ندیک پتیان وابوو له کاتی نه شته رگه ریدا باشره دایکی منداله که پیکانی بخاته ناو ئاوی سارده وه. کیسه کیش یان خهته نه چی دوا ی نه جامدانی کاره که، کوله فه ندیککی فری ددهایه ناو ناگره که وه بۆ نه وه ی شوینه که پر له دوو که ل بکات. هه ندیک که سه ئه مه یان پی جورپیک له گه مار بهری بوو. ههروه ها بۆرپگری له خوینبه ره بوون، که میک خوری مه رپان ده سووتاند و خۆله میشه که یان به سهر برینه که دا ده پرژاند و هه ندیک جاریش کۆتالیککی به نییان ده سووتاند و خۆله میشه که یان ده پرژانده سهر برینه که. باوکی کوره که ش له ده ره وه ی ژووره که چاوه ری ده ما هه تا ئیشی خهته نه چی کۆتایی ده هات. کاتیک ده چووه ژووره وه و نازی منداله که ی ده کیشا و له نامیزی ده گرت و ده یبرده ناو خپوه ته که بۆ نه وه ی میوانه کان له وی کۆ بینه وه. هه ر یه ک له خزمان و ناسیاوه کان به پی پینگه و نزیکیی خو یان له منداله که پاره یان پی ده دا. باوکه که مه رپیککی ده کرده قوربانی، که رانیککی هی مامای منداله که بوو و باوک و دایک گۆشتی مه ری قوربانیه که یان نه ده خوارد. ههروه ها نه یانده هیشته که سی نامۆ بچپته ژووره وه و پتیان وابوو که خه لکی ناپاک نابی سه ری منداله که بکات (باوه ند سه وادکووه ی، 1388 ی هه تاوی).

جاران له لارستان مندالی کورپان له ته مه نی حه وت هه تا پازده سالانه وه خهته نه

ده کرد، به جوړیک که له گهړه کینکدا ژماره یه ک کورپان له و ته مه نه دا که گه یشتبوونه ئەم قوناغه له یه ک رۆژدا (زور جار جه ژنی په مه زان و جه ژنی قوربان) پیکه وه سونه تیان ده کردن و پیمان وا بوو نایې مندال به تنها خه ته نه بکری و بیهاوسه ربی و نه گه ر حاله تی واپرووی بدابایه شوومیمان لی دهره کرد واته که له شپړیکیان سهر ده پری یان لووله ی مسینه یه کی گلینه بیان ده شکاند. ئەمه واته دهر کردنی شوومی و نگرسی که له فهره نگی ناوچه کانی دیکه شدا ده بینین، وه ک له ته فریش ههرگیز دوو مندالیان پیکه وه خه ته نه نه کردوو، چونکه پیمان واپوو یه کیکیان دهری، مه گه ر به قوربانی کردنی که له شپړیک یان مهریک ئەم شوومی و به دبییه یان دهر بکردایه. زور جار رۆژیک به ر له نان خه ته نه هه موو دراوسی و خز مه کان ناگادار ده کرانه وه و شهوی پیش خه ته نه کردن به خه نه به ندان و گفتوگو و شیرینی خوران شهویان رۆژ ده کرده وه. له و رۆژها وه ستای خو جیتیان بانگه پشست ده کرد و منداله کانیان به دار خور ماوه ده به سته وه و به کو تالینکی سپی دایانده پو شسی و کو تالینکیان به سهر سهری منداله کاند راده شه کاند بو نه وه ی سهر قالیان بکه ن. پاشان قورناتینکی بچووکیان به قولیان وه ده به سته وه و ملوانکه ی "چل بیسمیلا" یان به ملیان وه هه لده واسی. پاشان گوزه گلینه کان به ناوه ژوویی ده خسته سهر زهوی و نه و منداله ی که سهری نه و بووایه له سهر گوزه ناوه ژووکراوه که دایانده نیشانده. وه ستای خه ته نه چی ده ست به کار ده بوو و خه لک هه له هه یان ده کیشا.

له بیر جه ند دوو سی رۆژ به ر له خه ته نه ژووریک بو ناهه نگی نان خه ته نه تهر خان ده که ن و به جوانی ده پراژینه وه؛ به م شپوه له سهره وه ی ژووره که دا دوشه کینکی گه و ره یان پان ده کرده وه و چوار بالنجیان له چوار دهوریان داده نا (یه کیکیان له ژیر سهر، دووانیان ئەم لا و نه و لای و یه کیکیان له خواره وه). هۆکاری دانانی ئەم بالنجانه نه وه یه که مندال دوا ی خه ته نه کران ده بی له سهر دوشه ک رابکشی، بو رپگری له پیس بوونی برینه که ی به ته پ و توز، لۆنگیک له سهر دوو دار به ناوی "نیزه" به شپوه ی X له سهر بالنجه کانی ئەم لا و نه و لا داده ن. چه ند دانه بالنج ئەم لا و نه و لای دوشه که که داده نن بو نه وه ی منداله که له کاتی ماندوو پتیدا به کاریان بیتیت. هه روه ها دیواری ژووره که یان به ده ستمالی سپی گولچنراو ده رازانده وه. ئەم ده ستمالانه له ته رکی ره فه کانش ده دن و ناوینه و گولورپژ و چادان و شتی دیکه ی له سهر داده نین و چه ند ده ست پیخه فیش که له مه و جی خانه خانه پیچراوه ته وه له چه ند شو پینکی ژووره که دا دایده نین بو نه وه ی میوانه کان بتوان له جیاتی پالپشت به کاریان به نین. رۆژیک یان دوو رۆژ به ر له ناهه نگی نان خه ته نه

چهند کهس له خزمان و دۆستان بۆ به شداری کردن له رپورپسم خه ته نه بانگهتشت ده کهن؛ به م شیوه که سیک ده نیرنه بهر درگای مالی خزم و کهس که به دوو شیواز خولکیان ده کهن: (أ) سه بارهت به دۆست و ناسیاوه کان ده لئ: "فردا سِرا ... خنده سُوَر و نیی اگر کار نداشتی سَات ... تشیف آری؛" سبهی مالی ... ناههنگی نان خه ته نه پانه، نه گهر هیچ کاریکت نییه، کاتژمیر ... بفرمومون بۆ مالیان. (ب) ههروهها له بارهی خزمه کان ده لئ: "فردا سِرا قوم شما ... خنده سُوَر و نیی بُرُخ سَات ... تیف آرن؛" سبهی مالی خزمه که تان ... ناههنگی نان خه ته نه پانه. وتیان له کاتژمیر ... بفرمومون. له رۆژی خه ته نه کردندا باوک و مام و دوو سئ کهسی دیکهی مندالله که و هه ندئ جاریش خه ته نه چی مندالله که ده بهن بۆ گهرماو و پاش شتن دهست و قاچی له خه نه ده گرن و ئینجا ده یگه رپننه وه بۆ ماله وه. مندالله که ده بهن بۆ نه و ژوورهی وا له سه ره وه باسما ن کرد و له سه ر دۆشه که که ده یخه و ئین. مندالله که له خه وتن له سه ر دۆشه که که ده ترسی و را ده کا، بۆیه زورناچی و دایره چی کۆره که گهرم ده کهن و کۆمه لیک دهست ده کهن به هه لپه رپین و چه پله لیدان. لیره دا باوکی مندالله که و کهسانی دیکه به نه وازش و نازکردنی مندالله که له سه ر دۆشه که که دایده نیشین و ده رپیکهی¹ داده که نن. له م کاته دا خه ته نه چی به بی ئه وهی تیغه که به مندالله نیشان بدا له کوره که نزیک ده بیته وه و که میک شوکلاته ده خاته ناو ده می بۆ ئه وهی دلئ به دهست به یئنی و دوواتر دهست به کار ده بیته. له م کاته دا مندالله که دلته نگ ده بی و ده که و ئته په له قاژئ و بۆ رپگری له بی تاقه تی و لاقه فرتی کردنی یه کئ هه ر دوو دهستی و یه کیکهی دیکه هه ر دوو قاچی به توندی ده گری بۆ ئه وهی نه جو لپته وه و خه ته نه چیش به جو له به کی لیهاتوانه پستی نووکی سیره تی ده رپت. کاتیک خه ته نه چی سه رقالی خه ته نه به، دایکی مندالله که پئی ده خاته ناو چهوز یان ده فریک که ناویان تیکردوه، چونکه باوهریان وایه برینی مندالله که زووتر خو ش ده بیته وه. پش نجامدانی کاره که که میک لۆکه ده سوو ئین و خو له می شه که ی ده خه نه ناو سینی یان قاپیک و له بهر ده م خه ته نه چی دایده نین. خه ته نه چی دوا ی خه ته نه کردن ئه م خو له می شه ده پرژ ئیتته سه ر برینه که. سوودی ئه م خو له می شه ئه وه یه که رپگری له خو ئنبه ربوون ده کات. دوا ی کۆتایی هاتنی رپورپسمی خه ته نه، دهست ده کری ته وه به زورنا و دایره لیدان و هه لپه رپین و چه پله لیدان و پاشان میوانه کان چا و شیرینی و خورما ده خو ن و له کۆتایی ناههنگه که دا هه مووان به پئی توانایان بره پاره یه ک ده دن به مندالله که. هاتنی میوانه کان بۆ سهردانی مندالله که و پیدانی

1- به شیوه زاری بیرجهندی به ده رپئ یان پیژامه ده لئ ته نبۆ.

پاره دوو سئ رۆژ ده خاینینیت. خه ته نه چی هه تا سئ بۆ چوار رۆژ رۆژی جارێک سهردانی منداله که ده کا و به باشی ناگاداری ده بی و له رۆژی شه شه م یان حه وه مه شدا منداله که له گه ل خۆی ده با بۆ گه رماو و ده وشوات. دواي گه رانه وهی بۆ ماله وه، قاپیک شیرینی و بریک پاره ی (نزیکه ی ۱۵۰ بۆ ۲۰۰ ریال) وه ک حه قده ست پی ده دریت. هه ندیک جار باوکی منداله که رۆژیک کهس و کاره که ی نیوه رۆخوانیک بانگه یشت ده کات (به هاله گه ردی، 1342).

ناهنگی نان خه ته نه له "کوچ ناها رجان" له بیر جه ند جیاوازیه کی نه وتۆی له گه ل ئەم شاره دا نییه، ته نها نه وه نه بی که باوکه که چه ند رۆژ به ر له رپوره سمه که شه کر، چا، چه رزه، شیرینی، شوکلاته، خورما، له بله بی و میوژ، زه نجه فیل، هیل و گولاو، میسک، کوندر و هتد ده کړی و ده یه یه تته وه ماله وه. هه روه ها جل و به رگ و ده ستکیش و پیتلاو و کلاوی تاییه ت (کلاوی نارقه) بۆ کوره که ی ده کړی و هه روه ها جل و به رگ و پیتلاوی نوئ بۆ هه موو نه ندا مانی خیزانه که ده کړیت. کابانی مالیش گه نم ده با بۆ ناش بۆ نه وه ی بۆ نان ساز کردن بیکا به نارد و کابانی مال ناماده کردنی نانی تاییه ت ده دا به نانه واخانه ی لای مالی خۆیان و نه گه ر بتوانی و ته نوور و جیازاتی هه بی، ناییکی گونجاو و باشتر ساز ده کات. ساز کردنی نان به رپوره سمی تاییه ته وه به رپوه ده چی؛ خزم و خه لکی گه ره ک بانگه یشت ده کړین بۆ نه وه ی له نان کردندا هاوکاری نه وه ماله بکه ن که برپاره ناهنگی نان خه ته نه بۆ کوره که یان بگرن. له شه وی به ر له رپوره سمه که، دواي نانخواردنی ئیواره، موسیقاژهنه خۆجیییه کان له سه ر پیداکری خزم و کهس به تاییه ت گه نجان، ده ست ده که ن به ژه نیی ناوازه فولکلۆره کان و نه وه که سانه ی که له چووب بازیدا شاره زان دینه پتسه وه بۆ نه وه ی له خۆشیه کی به کۆمه لدا له لای دیترا ن به شداری بکه ن و "غه م به با بدن". بۆ به یانی ناهه نگه که، دواي نان خواردنی نانی به یانی، کاتیک ده نگی ساز و ده هۆل گونده که ده ته نی، هه مووان له شوینی ناهه نگه که دا کۆ ده بنه وه و شایی چووب بازی ده ست پنده کاته وه و هه ر ۱۵ خوله ک جارێ ژه نیاران هه وا و گۆرانی تاییه ت ده لینه وه و مه قاماتی تاییه تی شایی چووب بازی ده چرن بۆ نه وه ی گه نجان له ناو ناهه نگه که دا سه ما بکه ن. ئینجا خاوه ن مال (نه وه ماله ی که کوره که یان خه ته نه ده کړیت) سفره و خوانی نیوه رۆ راده خا و میوانداری له میوانه کان ده کات. پاش چه ند کاتر میتر منداله که ده به نه سه ر کاریژ (هیما ی کاریژ) ناواییه. ئەم رپوره سمه به ده نگی ساز و ده هۆل، شایی خه لکی

گوند و بە تايبەت کورپان که شاباش شاباش دەکەن، دەنگی کیل¹ کیل لیلی² سی خانمان و بونی خۆشی ئەسپەندەر و کوندەر شوپنە که دەتەنی و هەتا لای کارپزە که دەپوات. لەووی خزمە نزیکە کانی کورپە که جل و بەرگی نووی دەکەنە بەر مندالە که و رپورپەسمە که وه ک رپورپەسمی پۆشینی جل و بەرگی زاوايە تی ئەنجام دەدری و یەکیک لە رپیکخە رانی دانیشتنە که هەر جاری یەکیک لە جل و بەرگە کانی مندالە که بە دەست بەرز دەکاتە وه، خەلکیش پیرۆزبایی لێ دەکەن، سەلەوات بۆ پیغەمبەر دەنیرن، نوقل و نەبات بە سەر مندالە که دا دەپرژینن و ئەسپەندەری بۆ دەسووتینن. دواي دەست خەلال کردن (خەتەنە کردن)، میوانەکان بە پنی تەمەن و نزیکیان لە مندالە که دەچن بۆ دیداری مندالە که و برە پارە یەک دەدەن، رەنگە هەندیکیان بە پنی تەمەنی مندالە که شتگە لیکی وه ک یاری و... ی بۆ بکرن. خەقەدەستی ژەنیا رەکانیش لەو برە پارە دەدری و لەو دانیشتنە دا کۆ دەکرێتە وه. یاریە کانی ناھەنگی نان خەتەنە بریتیە لە "شەوبازی" یان سیاھبازی و یاری ئەسپ و ئەسپ سواری، کاتیک که مندالە که بۆ گۆرپنی جل و بەرگە کانی دەچیتە سەر کارپز، لەووی کەسیک بە سواری ئەسپ دارپک پیشان دەدات (ناسایش، 1388)

ناھەنگی خەتەنە کردن لە کرمانی کۆن زۆر تیر و تەسەل بوو و چەندین رپورپەسمی لە خۆ دەگرت، بەلام لەم سەردەمە دا بە هوێ پیشکەوتنی زانستی پزیشکی و نەشتەرگەراییە وه زۆر بەی خەلک لە یەکەم رۆژە کانی لە دا یکیبونیاندا، واتە کاتیک مندالە که تەمەنی لە پینج یان شەش رۆژ زیاتر نییە خەتەنە ی دەکەن و ئەگەر لەم سەر و بەندە دا بۆیان مومکین نەبوو، لە تەمەنی هەشت یان نۆ سالی دا مندالە که یان خەتەنە دەکەن، لەو حالە تە دا مندالە که دەبریتە نۆرینگە ی پزیشک یان نەخۆشخانە و پزیشکەکان بە شیوہ یەکی ئاسان خەتەنە که ئەنجام دەدەن. سەرەپای هەموو ئەم بارودۆخانە، هیشتا هەندیک خیزان هەن که بۆ نان خەتەنە ناھەنگیکی گەورە رپک دەخەن و مندالە که لە ناو شادی و خۆشی میوانەکاندا دەدەن دەست خەتەنە چی. بە تايبەت لە گوندەکاندا تا ئیستاش داب و نەریتە دپرنەکان لە بیر نەکران و ناھەنگی نان خەتەنە بە یەکیک لە ناھەنگە گرینگەکانیان دادەنریت. ئەم ناھەنگە بەم شیوہ بەرپۆ دەچی که ئەو خیزانە ی که بە نیازە کورپە کی خەتەنە بکا پینشتەر خزم و هاو رپیان بانگهێشت دەکا بۆ ئەو ی لە ناھەنگە که دا بە شداری بکەن و بە یانی

1. kel
2. kel lili

رؤژی ناههنگی نان خهتهنه منداله که دهبن بؤ گهرماو و به خهنه رهنگی دهکهن، ئیوارانیش چاوهړی هاتنی میوانه کانپانن و له کاتیکدا که گورانپیننه کان خهريکی ژه نین و سه ماکردن دهبن، منداله که له سهر چوار پایه به کی بچووک داده نین و دوو سئ که س توند دهست و قاچی دهگرن و خهتهنه چی نهشته رگه ریی خهتهنه که ی بؤ نه نجام ددا و پاشان منداله که له ناو پخه فقه که ده خه وینن بؤ نه وهی پشوو بدا و میوانه کان دهست دهکهن به خواردنی شیرینی و چهره ز و خواردنه وه و مؤسیقاژه نه کان هه تا کاتی نان خواردن میوانداریان لئ دهکهن. دواي نان خواردنی ئیواره، میوانه بانگه پشترکراوه کان به دهستی به تال به شداریی ناههنگه که ناکهن و ههر کامیان به پپی سامانی خوځیان شتیک له گهل خوځیان دههینن و پینشکه شی دایک و باوکی منداله که ی دهکهن؛ هه نندیکیان شه کر و چا پینشکه ش دهکهن، هه نندیکیان جلو به رگ و کو تال و هه نندیکیشیان پاره ی نهخت پینشکه ش دهکهن. نابئ مندالی خهتهنه کراو به ته نیا جئ بهیلدرئ، چونکه پپیان وایه نال (شه وه) که یه کیک له شه تانه کانه دئ و نازاری منداله که ده دات. کاتیک منداله که ده خه نه سهر جیگا که، چه قویه کی نیشانه دار له سهر سهری هه لده واسن بؤ نه وهی ئال لئی بترسیت (شه کوورزاده، 1371).

خهتهنه کردن له نه بارانی نه دره بیل له ته مهنی یه ک بؤ سئ سالیدا نه نجام ده درا و زور جار چه ند مندال که مندالی سالیک بوون له شو پینکدا کو ده کرانه وه و دواي نه وهی ناههنگ و میوانپیان ساز ده کرد داوایان له خهتهنه چی ده کرد که خهتهنه یان بکات. نه ویش به و که رهسته سهره تایی و سادانه ی نه و سهرده مانه، له کاتیکدا که دوو کهس دهست و قاچی منداله کانپان به توندی ده گرت بؤ نه وهی نه جولین و خهتهنه چیش منداله که ی خهتهنه ده کرد و بؤ وه ستاندنی خوینه که ش بریک خو له میشی به سهر برینه که دا ده پرژاند و دواتر برین پینچی ده کرد و سئ رور جار یک برین پینچه که ی بؤ ده گورا. به لام له م سهرده مه دا له گهل پینشکه وتی زانستی پزیشکیدا، مندالی کو بؤ خهتهنه کردن ده بریته بنکه پزیشکی و ته ندروستییه کان و دواي نه مه ش ناههنگیک ساز دهکهن و میوان بانگه پشست دهکهن و ههر یه ک له میوانه کان دیارییه ک پینشکه ش دهکهن.

خیلی خه لیکانلوو (جه لالی) له پاریزگای نازره بابجانی رورژاواش گرینگیه کی تابهت به ناههنگی خهتهنه ددهن. سهره تا باوکی کو ره که که سیکي هیژا و پیاو ماقوول هه لده بژیرئ که ده په وهی خو ی پشوو بناسینئ به ناوی "گروپ" وه هه لیده بژیریت. مه بهست له هه لباردنی گروپ نه وهی که خوینی نه و کو ره بریته داوینی نه و که سه و به م

شێوه خۆی لەو خانەوادە نزیك بێتەوه. كاتێك گروپ دەستنیشان كرا باوك دیارییه كی بۆ دەنێری و ههوالی بۆ دەنێری كە ئیوه گروپی كورپی منن. لە پوژی وادهدا گروپه كه له گەل خیزانه كە ی دینه دانیشتی ئاههنگی خهته نه و دیارییهك بۆ خیزانی كوره كه به تایهت جلو بهرگ بۆ كوره كه ده كرن. له كۆتاییدا ئاههنگی خهته نه، "گروپ" له گەل خیزانه كه شهو له مالى باوكی خیزانه كه ده میننه وه و پوژی دواتر ده گه پینه وه و باوكی كوره كه دیاریی مانگا و مهرددا به گروپ و خیزانه كهی. به لام زیاتر په سم ئاوايه كه گروپه كه مهردكان پینشكەش به كوره كه ده كهن و مانگا و شتی دیکه له گەل خویان ده بن. (مهشكور، 1376)

ره فیه پوور و كه مال لوو له ئیكۆلینه وه كانیاندا له سه ر رپوره سمی خه نه به ندانی سه رو یستان كاردای ئەم رپوره سمه یان له ئاههنگی خهته نه دا بینه وه به م شێوه ئاههنگی خهته نه ی له م شوینه وه سف ده كهن كه له وانه یه دوو رۆژ بخایه نیت. له رۆژی یه كه مدا ته پل و ده هۆل لی ده دریت. له م پۆژه دا ژنان گۆرانی ده چرن و سه ما ده كهن. له شهوی رپوره سمه كه دا كه بۆ خه نه به ندانی زاواكان ته رخان كراوه به واسوونه ك و به چه پله لیدان به دهستی خه نه یی و جه فهنگ و سه ما خه نه له منداله كه ده دن. سه بی ده ییه بۆ گه رماو و كاتی هیئانه ده ره وه له گه رماو سواری ئه سپیكی رازاوه ی ده كهن و لای عه سر خه ته نه چی بۆ خه ته نه كردن ئاماده ده بیت.

ویته ی ژماره 51: دیمه ئیكی رپوره سمی خه ته نه كردن له جیره فته (مالپه ری هه والذه ری كنار صندل)

وینه ی ژماره ۵۲: دیمه نیکي پړوپه سمی خه ته نه کردنی به کومهل (په پهی نینستاگرام khatneh.no). یه کیک له و خالانه ی که له شروقه ی پړوپه سمی نهریتی خه ته نه کردن له نیراندا دهرده که وئ، پړولی خه ته نه چیه کان له پروسه ی خه ته نه کردن کورانه. به گشتی له رابردودا کیسه کیش و سهرتاشه کان پړولیکي بهرچاویان له م پروسه دا هه بووه؛ پیشه ی سهره کیی نه وان له بواری نارایشت و تاشینی ریش و کیسه کیشی گه رماوه کان و به گشتی کاروباری ته ندروستی بووه، به لام دواتر نه م گروه له سهرده می قه جهردا بوون به چاره سهرکارانی چالاکی پرسه ته ندروستیه کان که چالاکیه که یان له ناستی ته ندروستی گشتیه وه چووه ره هنده تایبه ته کانی ته ندروستی و پزیشکی (خاکنرد، 1398 هاوړپکه وتی ۲۰۱۸). نه م که سانه له ناوچه جیا جیاکاندا ناوی جیاوازیان هه بوو، وه کو خاتن، ختان، طهار، سنت چی، هه کیم و وه ستا. به لام شیواز و نامرازه کانی خه ته نه کردنیان که م تا زور وه ک یه ک بوون. بیهالگهردی باسی که ره سته ی خه ته نه کردن کیسه کیشه کانی بیرجند ده کا و ده لی جانتایه کیان پی بووه که که ره سته ی خه ته نه کردن و سهرتاشیانی تیدا بووه. نه و که ره ستانه ی که بۆ خه ته نه کردن به کار هینراون بریتی بوو له تیغ و قامیشیک به درپژایی ۱۲ بۆ ۱۵ سانتی متر و نه ستوریه که ی بارته قای نه ستوری قامکی ناوه راست بوو که سهریکی درزی هه بوو. نه م درزه بۆ نه وه بوو که پیستی نووکی سیره تی مندال بخه نه ناو و به پاکي بیپرن. خه له فی کورپی عه باس زه هراوی، پزیشکی سه ده ی چوارم، به وردی باسی شیواز و نامرازه کانی خه ته نه کردن له سهرده می خویدا کردوو. نه م شیوازه له سه ده کانی دواتر دا به گورانکاریه کی که مه وه به رده وام بوون.

که رهسته کان بریتی بوون له تیغی کیسه کیشی، قامیشی چیبوی داقلیشاو، چه قو و قه یچی. ههروهه له جه زادی چه قزیه کی به ردیش بوئه م کاره به کار دههینرا که ئه مهش خه ته نه کردنی به نی ئیسراییل به شمشیریکی به ردی له سه رده می هاتیان بو ولاتی به لئندراو وهییر دههینیتته وه (بهالگردی، 1342).

وینهی ژماره 53: سه رشور (خه ته نه چی) گی گه روک به سیسته می ریکلامی مؤدیرن (هه مان) له کو تایدیدا پیوسته نامازه به وه بکری که پیش سه رده می قاجار و له سه رده می سه فه ویدا، ئه مه پیش نوێزه کان له ئیراندا بوون که به رپرسی خه ته نه کردنی مندان بوون. سانسون، گه شتیاریکی بیانییه که سه بارهت به هه ندیک پیش نوێژ که له کوشکدا نوێژیان ده کرد، ده لی:

"پیش نوێژ له مالی شادا نوێژ ده کا و پیش نوێزه و پیراگه بشتن به کاروباری خه ته نه کردن و ئاههنگی هاوسه رگیری و رپوره سمی ناشتن له ئه ستوی ئه وه".

خه ته نه وه ک باوه ریکی نایینی

لیکۆلینه وه له سه ر دیارده ی خه ته نه له پرۆسه ی میژووی ئیرانیشدا له روانگی تیهه لکیشبوونی پیکهاته یی و ناوه ندییه وه گرینگه. تیکه لبوونی شوناسی فهرههنگی و نایینی له کومه لگای ئیراندا، لیکۆلینه وه له هه ندیک بابته ی خه لکناسی کردووه به پرسیکی نالۆز. به و پنییه ی نزیکایه تی له فهرههنگه جوړاو جوړه کان و له ئه نجامدا بلاو بوونه وه ی فهرههنگیش کاریگه ربی حاشاهه لئه گر هم له سه ر کارکرد و هه میش له سه ر شیکاریی شوناس و کاروباری نایینییه کان داده نی و روون کردنه وه و شی کردنه وه دوو هینده دژوار

دەبیت. جگە لەوەش کاتیک باس لە ئیسلام یان مەسیحییەت دەکری، هەریە کەیان بە پێی رەوتی گەشەسەندنی میژوویی و بەستینی جێبەجێ کردن و کۆلتور و فەرەهەنگی شوینی سەرەتا و شوینی مەبەست شیوازی شوینکەوتنی فەرەهەنگی جیاواز دەگرە بەر. بۆ نمونە نامۆژە و رپۆرەسمی ئاینی ئیسلام و مەسیحی لە عەرەبستانی سعودی، ئۆگاندا و بەریتانیا لە لایەن ئەنجامدەرە کۆلتوری و فەرەهەنگییەکانەو بە شیوازی جیاواز ئەنجام دەدریت (هیلستین، 2004).

یەکیک لەو بابەتانە ی که دەتوانی بۆ لیکۆلینەو لە رۆلی خەتەنەکردن لە ژبانی ئێرانییەکاندا هاریکاریمان بکا، "ئابووری ناسنامە" یە. بە پروای هەندیک لە ئابووریناسان، ئابووری زانستی هەلبژاردنە و یەکیک لەو پرسانە ی که کاریگەری لە سەر هەلبژاردن یان پەسەندکردنە کانتان دادەنێ، ئەو بیر و باوەرانەن که لە دەروونماندا چەسپاون. بۆ وینە خواردنی گۆشتی بەراز لە ئیسلامدا حەرەمە، هەر بۆیە موسلمانەکان بە شیوەی دەروونی خۆ لە کرپنی گۆشتی بەراز نادەن. هەرۆهە جۆرج ئاکرلاف، براوەی خەلاتی نۆبلی ئابووری سالی ۲۰۰۱ و راشل کرانتۆن، ئابووریناسانیک که لە پیشەنگەکانی ئابووری شوناسن، پێیان وایە که پێباشی و پەسەندکردنەکان لە نۆرمەکانەو وەرگیراون که ئیمە سەبارەت بەوێ که دەبێ مرفۆهەکان لە بارودۆخە جیاوازهکاندا چۆن هەلسۆکەوت بکەن وەک یاسایەکی کۆمەلایەتی پێناسەیان دەکەین. ئەم یاسایانە هەندیک جار روون و هەندیک جار ناماژەبیانە بەدروونی دەبن و زۆر جاریش بە قوولی ریزیان لێ گیراوه و ئەو "پێباشی" و "پەسەندکردن"انە ی که لەم نۆرمانەو وەرگیراون هەمیشە بابەتی مەملانین (ئاکرلاف، 1395).

رەنگە ناسنامە و نۆرم و پۆلینبەندییە کۆمەلایەتییەکان وەک چەمکیکی زەینی دەربکەون، بەلام ئەوانە نیشانەریکی بەهیز و راستەقینەن که بە ئاسانی دەبینرین. نۆرمەکان بە شیوەی تاییەت کاتیک روون دەبنەو که مرفۆهەکان سەبارەت بەوێ که کێن و چۆن دەبیت هەلسۆکەوت بکەن ئایدیالێکیان هەبیت (ئایدیال بریتیە لە رەفتار و تاییەتمەندییەکانی نمونەیهکی پەیوہست بە گروپیکێ کۆمەلایەتی). ئەم ئایدیالە دەتوانی بە کەسیکی خەیاڵی یان راستەقینە وینا بکریت. ئاینەکان نمونە ی بەهیز و روونی ئەم سەرچەشەنە ئایدیالانە دەخەنە روو، دامەزرینەری ئاینیک و پێغەمبەرەن و پیرۆزییە پیشەنگەکانیان سەرچەشەن. بۆ موسلمانان ئەم ئایدیالە ژبانی حەزرتی محەمەد و نەریتە کە یەتی. لە چۆنیەتی ناخفتنی تاکەکان سەبارەت بە ژبانیان ئەم پۆلینبەندی، نۆرم و

نايدیالانە بەدی دەکەین. زۆریک لە تاکەکان دەتوانن نۆرپی رەفتار و ئەشە و ناشیکانی خۆیان و دیتران بە ئاسانی شروڤە بکەن و کەسانی جیاواز بە شیاری تارانن و سزا بزانن (هەمان سەرچاوە).

بە لەبەرچاوتری ئەوەی کە خەتەنەکردن بۆ پەڕەوانی ئیسلام بە پێوەریکی گرینگ و پربایەخ و نیشانەریک بۆ پیناسەکردنی "تاکى موسلمان" دادەنرێ، لەوانەبە ئەو پرسیارە بێتە گۆرەووە کە بۆچی هەندیک لە ئاینزا ئیسلامییەکان ئەمە بە واجب نازانن. لە ولامدا دەبێ بلیین نە تەنیا هەندیک ئاینزا خەتەنە بە کاریکی پتویست نازانن بە لکۆو وازھینان لە واجباتیش بە مانای دەرچوونی کەسەکە لە ئاینی ئیسلام سەیر ناکەن و ئەمە تەنھا بە "ئەنجامدانی گوناھ" دەزانن.¹ بەلام بە بروای هەندیک لە لیکۆلەران ئەگەر مندال خەتەنە نەکرێ ئەو نەبوو تە "موسلمانیکى تەواو". لە بواری نۆرمە ئاینییەکان و گرینگییەکیان، دکتۆر مێھدی فەیزی پتی وایە:

"کاتییک ئەم چیرۆکە بۆ وینە خەتەنە تیکەل بە ئاین دەبێ، زۆر جیدی تر دەبێت. چونکە هەر چی سنووری ئەتەو بەی و شتی دیکە سست بن، دەتوانن قبوولی بکەین کە دیترانیش مافیان هەبێ و مروڤن. بەلام کاتییک ئاین دیتە ئاراو، بابەتەکە ئەمنییەتی و سکيوریتی تر² دەبێت. کەواتە لەبەر ئەوەی پابەندبوون بە ئاین گرینگترە، رپۆرەسمەکانیش گرینگتر دەبن. هەر لەبەر ئەم هۆکارەبە کە ئەگەر پرسیکی وەک خەتەنە لە ئاینیکى وەک ئیسلام یان جوولەکەووە سەری هەلدای، پابەندبوون پێبەووە زۆر گرینگترە لەوەی کە لە ئەتەو بەکەووە سەری هەلدایت."

لە شوپنیکى دیکەدا یاکۆف دۆڤیچ (2013) رخنە لە جۆرجوڤیک کاسۆلیکی دیلی دەستی تورکەکان دەکا کە لە کتیبەکەى خۆیدا هەندئ لاپەرەى تەرخانى خەتەنەى مندالان کردوو. جۆرجوڤیک ئیدعای ئەو دەکا کە تەنیا پاش ناھەنگى نان خەتەنەبە کە کور دەبیتە موسلمان، بەلام لە وەلامدا یاکۆف دۆڤیچ دەنوسى کە ئەمە ئیدەعایەکی هەلە بوو و بە ئەنجامدانی کاریکی لەو شیوہبە کە ئەو کەسە لە ناو کۆمەلگەى موسلماناندا بە خەتەنەکراو دادەنریت.

1- ئەمە لە ناو جوولەکەکاندا تەواو جیاوازه. وەک پشتر نامازەمان پى دا، بەکێک لە سزاکانى خەتەنەکردن لە پەیمانى کۆن دەرکردن لە کۆمەلگەى جوولەکەبە.

نژای خه‌ته‌نه

له ناو فهره‌ه‌نگ و گه‌له جباوازه‌کاندا دابونه‌ریتی تاییه‌ت بو خه‌ته‌نه هه‌یه که له‌م لیکۆلینه‌وه‌دا له ژیر ناوی ناهه‌نگی خه‌ته‌نه (یان نان‌خه‌ته‌نه) به وردی باسی لی‌ کراره، به‌لام له ناو موسلماناندا وا باوه که له کاتی خه‌ته‌نه‌کردندا دوعایه‌ک ده‌خوینن که هی ئیمامی شه‌شه‌می شیعه‌کانه:

"خودایا، ئەمە نهریتی خۆت و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ته - سلاوی تو له خوژی و خانه‌دانی بی - و ئەمە گوێپرايه‌لیی ئیمه له تو و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ته، له‌به‌ر خواستی تو و ویستی تو و فه‌رمانی تو بو ئەو کاره‌یه که ویستووته و فه‌رمانیک که بربارت داوه و ئەو فه‌رمانه‌ی که به کو‌تاییت گه‌یاندوووه. بۆیه بو ئەو شته‌ی که تو له من لیی ناگادارتی، له خه‌ته‌نه و که‌له‌شاخ، سووتینه‌ریی ئاسم پی‌ چی‌ژا. خودایه ده‌ی تو‌ش له گونا‌هی خو‌ش به و ته‌مه‌نی در‌یژتر بکه‌روه، له زیان و ده‌رد و نازاری جه‌سته و له‌شی بیپار‌یزه و سامانی زۆر بکه و هه‌ژاری لی‌ بره‌وینه! بی‌گومان، تو ده‌زانی و ئیمه نازانین! [له در‌یژه‌دا ئیمام سادق ده‌فه‌رمووی:] هه‌ر که‌سیک له کاتی خه‌ته‌نه‌کردنی مندا‌له‌که‌ی ئەم نزا و دوعایه نه‌کا به‌ر له بالقبوون به سه‌ریدا بیخوینیت. ئەگه‌ر به سه‌ریدا بیخوینیت، له تیژیی ئاسن و دیکه‌ی نه‌هامه‌تی و به‌لاکان پار‌یزراو ده‌بی‌ت.¹ (فه‌یز کاشانی، ب 23، ده‌ورو‌به‌ری 23408، ل 2)

رپوره‌سمی خه‌ته‌نه له شوینه‌کانی دیکه‌ی جیهاند

له شاری مه‌که، خه‌ته‌نه‌کردنی کوران له ناهه‌نگیکی پرشکو و شایسته‌دا به‌رپوه ده‌چیت. کورپک که برپاره خه‌ته‌نه بکری رۆژیک پیشتر جلیکی رازاوه و گرانبه‌ها له‌به‌ر ده‌کا و سواری ئەسپ ده‌بی و به به‌ر ده‌م ئەو که‌سانه‌دا تپدپه‌ری که به ساز و ئاواز هاو‌رپیه‌تی ده‌که‌ن. هه‌تا ئیاره‌ی ئەم رۆژه ناهه‌نگه‌که به‌رده‌وامه و به‌یانیه‌که‌ی پیش هه‌لاتی خو‌ر، خه‌ته‌نه‌چی رپوره‌سمی خه‌ته‌نه‌کردن ده‌ست پی‌ ده‌کات. دوا‌ی نه‌شته‌رگه‌ریه‌که خه‌ته‌نه‌چی له‌گه‌ل میوانه‌کاندا میوانداری لی‌ ده‌کریت. له میسر رپوره‌سمی خه‌ته‌نه له‌گه‌ل ناهه‌نگی هاوسه‌رگه‌ریه‌که به‌رپوه ده‌چی بو ئەوه‌ی له تیچوووه‌کاندا پاره زۆر خه‌رج

1- اللَّهُمَّ هَذِهِ سُنَّتُكَ وَ سُنَّةُ نَبِيِّكَ صَلَوَاتُكَ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ اتِّبَاعُ مَنْ لَكَ وَ لِبَيْتِكَ بِمَشِيَّتِكَ وَ بِإِرَادَتِكَ وَ قَضَائِكَ لِأَمْرِ أَرْضَتَهُ وَ قَضَاءِ حَمَّتِهِ وَ أَمْرِ أَنْفَذْتَهُ وَ أَدْفَعْتَهُ حَرَّ الْحَدِيدِ فِي خِتَابِهِ وَ جِجَامَتِهِ بِأَمْرِ أَنْتَ أَعْرَفُ بِهِ مَبَى اللَّهِمْ فَطَهَّرَهُ مِنَ الذُّنُوبِ وَ رَزَقَهُ فِي عُمْرِهِ وَ ادْفَعِ الْأَفَاتِ عَنْ بَدَنِهِ وَ الْأَوْجَاعِ عَنِ جِسْمِهِ وَ رِزْقَهُ مِنَ الْغِنَى وَ ادْفَعِ عَنْهُ الْفَقْرَ فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَ لَا نَعْلَمُ.

نه کریت. له ویش کورپان بهر له خه ته نه کردن به بهردهم خه لکدا تیده په پرن. کوره که جلی کچانه له بهر دهکا و به نازیکه وه دپته ناو کوپونه وه که وه. چارۆکه یه کیش ددهن به سه ریدا بۆ نه وهی نیوهی ده موچاوی دابپوشی و به چاوه وه نه بیت. رپوره سمی خه ته نه له ناو ئیزیدییه کانیشدا دابونه ریتی تابه تی هه به؛ سه ره تا نه و بنه ماله ی که ده بهه وی کوره که ی خه ته نه بکا، که سیکی ئیزی دی یان موسلمان وه ک که ریف یان کرب هه لده بژیری بۆ نه وهی له و کاره دا یارمه تیان بدات. که ریف و بنه ماله که ی هینده له م بنه ماله نزیک ده بنه وه که هه تا حهوت نه وه وه ک مه حره می یه کتر له قه له م دهرین و هه یچ هاوسه رگرییه ک له نیوانیاندا روو نادات (سعیدی، 1390).

له نه فغانستان هم کاره له نیوان ته مهنی دوو بۆ پینج سالیدا به بی سړکردن نه انجام دهری و نه گهر منداله که به خت یاری بوو پیش نه انجامدانی رپوره سمی خه ته نه کردنه که له ناوی سارددا نوقم ده کری بۆ نه وهی که متر هه ست به نازار بکات (Fox, 2003). خه ته نه له نه فغانستان پتی ده لین "سونهت کردن" و به نا هه نگه وه به پری ده چیت. هم رپوره سمه له شوینه کانی ناوه راستی هم ولاته و له ناو "هه زاره کان" به گورانی و یاری له شیوهی کات به سه برردن به رپوه ده چی و هه ندیک جار بۆ ماوهی یه ک یان دوو رۆژ ده خایه نیت. خالی سه رنجر اکیش لی ره دا نه وه یه که خه وتن له م شه ونشینیه دا ئیدانه ده کری، نه گهریش شتی و رووی دا نه و که سه ی که خه وتوه سزا ده دری، وه کوو دوورینه وهی جلو به رگی که سه که به دهرزی و ده زوو به فهرش یان مووکیبیک که له سه ری خه وتوه. له کابول دوا ی چهند رۆژیک خزمه کان بۆ ژمه خواردیک بانگه یشت ده کرین. هه ندیک له ماله کان که س بانگه یشت ناکهن و ته نها خزمه کان دیاری بۆ منداله خه ته نه کراوه که ده هینن یان هه ندیک نانی تازه ده هینن بۆ نه وهی بیبه خشن به هه ژاران؛ نانه که به سه ری منداله خه ته نه کراوه که دا ده گیرن و کاتیک که سیکی هه ژار دپته بهر ده رگا که ده یدهن به و هه ژاره. به لام له ناوچه په شتون نشینه کان، شاری هه رات و گونده کان رپوره سمی زیاتریان هه یه و هه ندیک جار مه ریش ده کرینه قوربانی. له پاریزگای باغلان که ده که وپته باکووری هم ولاته و نزیک ناسیای ناوه راسته، به گشتی سالی جار یک و له رۆژانی دیاری کراودا خه ته نه کاره کان دپته گونده کان و خیزانه هه ژاره کانیش به کومه ل کوره کانیا ن خه ته نه ده کهن و نا هه نگیکی به کومه لیش به رپوه ده بن و خه لکی گونده که ژمه خواردیک ده دن. بیگومان نه و که سه انه ی کیشه ی ئابووریان نیسه خو یان به ته نیا منداله کانیا ن خه ته نه ده کهن. بۆ ناگادار کردنه وهی نا هه نگی تاکه که سه ی ده چنه سه ربان و

که سیک هاوار ده کا منداله کی خه ته نه کردووه و توی بانگه پشست کردووه. به لام دیاری پیشکش کردنی زوره ملی نیبه و دیاری به کان زیاتر به شیوهی برنج و گهنم و مه په. یه کیک له خاله گرینگه کان سه بارت به رپوره سمی خه ته نه کردن له نه افغانستان گرینگیدان به دؤخی کومه لایه تی سیاسی هم ولا ته یه و به له به رچا و گرتی نه وهی که هه ژاری و نه بوونی پنداویستی پزیشکی بالی به سهر زوریک له خیزانه کانی هم ولا ته دا کیشاوه، همه کاریگه ری له سهر زوریک له نهریت و رپوره سمه کان داناوه که یه کیک له و نهریتانه رپوره سمی خه ته نه کردند.

له جهزاییر خه ته نه کردنی مندالان به کاریکی نایینی داده نری، که له ده یه کوتایی مانگی په مه زان و ده ورو به ری جه ژنی په مه زان نه نجام ده دریت. له چند سالیکی پیش نیستا حکومتی جهزاییر نیتر ریگه به پزیشکان و پزیشکانی نه شته رگه ری نادا له مالی مندالاندا خه ته نه نه نجام بدن، چونکه پروودانی هندی بابته سه بارت به خه ته نه خه لکی جهزاییری هه ژاندووه. بوی خه ته نه کردنی مندالان گورانی به سهردا هاتووه و له سهر نه وه جیاوازه کان بؤ رپوره سمی مؤدیرن و کون بؤچوونی جیاوازیان هه یه. هندیکی که س جهزیان له رپوره سمی کونتره که تیدا خه ته نه چی نهریتی دهاته مالان و هم چه شنه ناهه نگانه به شیوه وه سف ده کهن: "له رابردوودا ناهه نگی خه ته نه چند رژی ده خیاند و هندیکی جاریش له ناهه نگی هاوسه رگیریش شکومه ندرت به رپوه ده چوو." به لام نه وهی هم رژی جهزاییر سهر پای فرمانی حکومتی جهزاییر که خه ته نه کردنی له ناو مالاندا قه دهغه کردووه، دؤخی نابووریش له سنووردار کردنی هم رپوره سمه دا به کاریگه ده زانن. به لام له وه سفی ناهه نگی خه ته نه له نیستای جهزاییردا ده توانین بلین له ده یه کوتایی مانگی په مه زاندا چه ندین بنه مال منداله کوره که تمه نه کانیان ده بهن بؤ نه خوشخانه کان. نه ندامانی خیزانی کور که چه قی سهرنجی هم ناهه نگیه و جلو به رگی سپی دریژ که سهر تاپای داپوشیوه، له به ردا یه، ده وری کوره ده دن بؤ نه وهی بیبهن بؤ نورینگه ی پزیشک. به لام هندیکی له ژنانش که چاوه رپی گه رانه وهی منداله که و هاوریکانیان، خویان به ناماده کردنی کیک و خواردنه کونه کان سهرقال ده کهن. دواتر کومه لیک موسیقاژن له کاتی رپوره سمه که دا موسیقا ده ژن و خه لکی ده ورو به ره وول ده دن به پندانی دیاری و پاره منداله که سهرقال بکهن و بؤ نه وهی که متر بیر له نیستی خه ته نه بکاته وه. له باشووری رژه ه لاتی جهزاییر، کوران له تمه نی دوو بؤ ده سالیدا خه ته نه ده کرین. له ناهه نگی خه ته نه کردندا جلو به رگ بؤ هه موو نه ندامانی خیزان

ده کړدریت. مندا له که به عه بایه کی سپی که له ناوړېشمی که تان چی کراوه داده پوشری و خه نه له ده ست و قاچی ددهن و خشر و خالی پیوه هه لده واسن. ژنان له کاتی خه ته نه کردنی مندا له که گورانی ده لین. پاشان پیستی غه فله به ده زوویه که وه ده کهن و له ناو ناو اییدا به دارخورما و له بیواندا به و شتریکه وه هه لیده واسن.

له نوزبه کستان به گشتی له ته مه نی سی، پینج، یان ده سالیدا کوران خه ته نه ده کړین و له هه ندیک حاله تدا له ته مه نی یازده یان دوازه سالیدا خه ته نه ده کړین و له نوزبه کستان به ریوره سمی خه ته نه ده لین "سونه ت تووی" یان "خه تان تووی". نه م نا هه نگه زیاتر به ناماده بوونی خزم و دراوسی و خه لکی گه ره ک به ریوره ده چیت. بیگومان نا هه نگی خه ته نه مه رجی پیشو خته ی هه یه وه کوو دوورینی بالنج و جلو به رگی تایه ت به نا هه نگی خه ته نه که له نه ستوی که سانی به ته مه ن و پیره ژنه کانی گه ره که. هه لبت ده بی ریوره سمیکی دیکه نه نجام بدری که قورنانی تیدا ده خوینریته وه. نه مرؤ و به شیویه کی نه ریتی، له ریوره سمدا، نانیک به مندا له ددهن بؤ نه وهی له تیکی لی بخوا و ئینجا که سانی دهورو بهر هه ول ددهن سه رنجی مندا له که رابکیشن بؤ نه وهی بیر له ئیشی خه ته نه نه کاته وه. دوا ی خه ته نه، بؤ ماویه ک ریگه به مندا له که نادری شه وان له ماله وه دهر بیچی و هه میشه که سپک له گه لیدا ده مینیته وه. دوا ی دوو سی رۆژ، مندا له خه ته نه کراوه که هه لده ستی و له گه ل ژنه دراوسیکان و خزمه کانیدا پیخه فه نه ریتیه که ی ناماده ده کات (BBC, 2010). نه زموونی نا هه نگی نان خه ته نه له شاری خیوای نوزبه کستانیش سه رنج راکیشه. جون ئیسته نمیبیر وینه کیشی گو قاری ناشنال جیوگرافیک که بؤ پرؤزه به ک سه فه ری نه م شاره ی کردبوو، له نا کاو روو به رووی نا هه نگیکی لهو شیوه بووه. نهو نه زمونه که ی به شیویه ک وه سف ده کا که به جوریک رفتار یان له گه ل کردبوو وه ک نه وهی کاریکی شووره بی نیسه و ناماده بوون وه ک ریوره سمیکی جوان وینه ی له گه لدا بکیشن و نه ویش لهو ریوره سمه دا به شدار بکه ن. له م شاره دا کوران له ته مه نی سی، پینج، حهوت سالیدا جلو به رگی جوان و قه شه نگ له بهر ده کهن که ژنانی خزم و کهس دووریوانه. خه ته نه کردن زیاتر له ناو مال و له لایه ن پیوانی کارمه ندانی بنکه ی ته ندروستی گه ره ک نه نجام ده دریت. دوا ی نه وه داوا له نه ندامانی خزم و کهس ده کری به دیاریه کانیا نه وه پیشوازی له مندا له خه ته نه کراوه که بکه ن. له رابردوودا مندا لان وه ک گواسته وه بؤ جیهانی گه وره سالی دیاری وه کوو نه سپیان وه رگرتوو. به لام له ئیستادا دیاریه کان گوراون و بریتیه له پاره و شوکولاته و ریوره سمه که به سه ما و نان خواردن به ردهوام ده بیت (مونتاناری، 2017). وه ک له وینه که ی خواره ودا

دهرده که وئ ژن و پیاو به شیوه یه کی تیکه لاو له م ئاهه ننگه دا ناماده بوون. له وینه یه کی دیکه دا کۆمه لیک پیاو دهوری کور پکیان داوه که خه ته نه ده کریت.

وینه ی ژماره ۵۴: رپوره سمی خه ته نه کردن له ناسیای ناوه راست، له نیوان سالانی ۱۸۶۵ بۆ ۱۸۷۲.

وینه ی ژماره ۵۵: رپوره سمی خه ته نه کردن له نۆز به کستان

خه ته نه له ناو کۆمه لگا جووله که کاندان زۆر گرینگه و وهک پیتتر باسمان کرد به پتی فهرمانی خودا له په یمانی کۆن خه ته نه نه کراوی ده بیته هو ی تارانندی که سی خه ته نه نه کراو له لایهن کۆمه لگا و به شداری نه کردنی له هه ندیک دانیشتن و کۆبوونه وهی نایینی. میژووی رپوره سمی خه ته نه لای جووله که کان زیاتر له سی هه زار ساله و زیاتر له رۆژی شه مه یان ههر رۆژیکی نایینی دیکه دا که ته نانه ت نه گهر له م رۆژدها رشتنی خوینیش رینگه پینه دراوه، نه نجام ده دریت. سه باره ت به شوینی ئەم ئاهه ننگه هیچ ریسایه کی تایبه ت له نارادا نییه و زیاتر له مالی خزم و کهس و کاردا نه نجام ده دری، به لام هه ندیک کهس پنیان باشه ئەم رپوره سمه له که نیسه کاندان به رپوه بجیت. مندالی کور زیاتر له رۆژی هه شته می له دایکبوونیدا خه ته نه ده کری، به لام هوکاری پزیشکی ده بیته هو ی دوا که و تتی ئەم کاره و منداله که دوا ی ته مه نی هه شت رۆژه خه ته نه ده کریت. ئەو جووله کانه ی که نه رکی خه ته نه کردنیان له ئەستۆیه پنیان دهوتری مۆهیل (خه ته نه چی به زمانی عیبری).

مۆهیل ده بی یاساکانی جووله که و شاره زایی پیویست بۆ ئەنجامدانی خهته نه فیر بین و له بریتانیا دوو ریکخراو London Beth (Din و Initiation Society of Great Britain) Jewish Ecclesiastical Court چاودیری به سه ر فیربوون و تاقی کردنه وه کانی ئەم که سانه بۆ فیربوونی ئەنجامدانی خهته نه ده کهن. ئەم رپۆرسمه که پێی ده لێن بریت میلا ئاههنگیکی گرینگی خیزانی ناو جووله که کانه و ناماده بوونی مووهیل و باوکی منداله که له م رپۆرسمه دا پیویسته، به لām به گشتی ئەندامانی دیکه ی خیزانیش له م ئاههنگه دا به شداری ده کهن. وا باوه که کورسیه کی به تال به لām رازیتراو بۆ حه زه رتی ئیلیاس له ناو ژووهره که دا دهنری بۆ نه وه ی چاودیری رپۆرسمه که بکا و له درێژه ی ئاههنگه که دا دلنیا بیت. دوا ی رپۆرسمه که میوانی ده دریت. وا باوه به شدار بووان ده ستیان ده شۆن و نان ده خۆن. خواردنی ئەم ئاههنگه بریتییه له گۆشت و ماسی و شیرمه نییه کان و شه رابیش ده خوریته وه. به لām جووله که دژ به ره کانی خهته نه که به دوا ی رپۆرسمه کیدا ده گه رپین که بینه به دیلی خهته نه، هه ندیک جار رپۆرسمه ی ناوانانی مندالان وه ک به دیلیک بۆ ئاههنگی خهته نه هه لده بژیرن. ئەم چه شنه رپۆرسمه ی ناوانه که به بی خهته نه کردن به رپۆه ده چی پێی ده لێن Brit Shalo. ئەم رپۆرسمه ده رفه ت به و دایک و باوکه جووله کانه ی که دژی خهته نه ن ده دا که به م شیوه پیشوازی له کچه تازه له دایکبووه کانیان بکهن. ئەو که سانه ی که هاتونه ته ناو ئاینی جووله که و خهته نه نه کراون له رپۆرسمه کیدا ده بی ئەم خهته نه بکهن. تازه جووله که ی "گیۆر" پرۆسه یه که که له ئاینی جووله که دا بۆ هاتنه ناوه وه ی بیانیه کان بۆ ناو ئەم رپۆرسمه له ئاههنگیکدا ئەنجام ده دریت. ئەم پرۆسه بۆ جووله که نه ریتخوازه کانیش به رپۆرسمه ی وه کوو غوسلی پیروۆز و خهته نه ئەنجام ده دریت. تازه جووله که نیره کان "گیپ" بهر له خۆشۆردن ده بی رپۆرسمه ی خهته نه ش ئەنجام ده ن. (BBC, 2009)

وینه ی ژماره ۵۶: وینه یه کی رپۆرسمه ی خهته نه کردنی جووله که کان

به سهیر کردنی ههر یه ک له و کۆمه لگایانهی که باس کران، جیال له بوونی خالی هاوبهش له هه ندیک له توخمه کولتووری و فهرهه نگیه کاند، نهو راستیه ناشکرا ده بی که بژیره تایبه ته کانی ژیان و شیوازی بهر هه مهینان و بژیویی ژیانی خه لکی ههر شو ئینیک ده بیته هۆی نهوهی له بیچم ناسیی فهرهه نگی خه لکدا رووبه رووی ناخیزگه و بیر و باوهر و رپوره سمی تایبهت ببننهوه که رهنگه هاوشیوه که ی له ههچ شو ئینیکی دیکه دا نه توانین بدۆزینه وه. ههر یه کیک له م توخمانه خۆیان بهر که وتیان له گه ل ژیر لقی دیکه هه یه که ده توانن کاریگه ریی له سهر فره چه شنیی رپوره سمه کان دابنن. خه لک نه ندیشه و بیر و باوهر کانیه له دهو رو بهری خۆیان وه رده گرن و به پنداو یستی و داهینه ریی و بیر و باوهر ی خۆیان په رو رده یان ده که ن و داوای کاردای جۆراو جۆریان لی ده که ن. نه گه ر چاک سهیری پیکهاته و ناوه رۆک و کاردا و ته وه ریی فۆلکلۆری مرۆقه کان بکه ین، بۆمان ده رده که وئ که ساده یی له بنیاتان و فره چه شنی له چه مک و به کارهینانیندا واده کا که توانای یه کسانبوون و به کارهینانی کاردای فهرهه نگی جه ماوه ریی له ناو نهو گروه و کۆمه لایه تییه دا ئاسان ییت. فهرهه نگی ههر نه ته وه و گه لیک وه کوو ژیان نامه و وه سف کردنی هه لومه رجه کانیهان و ره وشتی جه ماوه رکه ی فاکته ریی سه ره کی و پیوه ریی ره وشت و خو و و خده کان و وینه ی دابونه ریتی نهو نه ته وه، روونکه ره وه ی پیشینه ی میژوویی و پیشانده ریی گۆرانی هزری و گورانی کۆمه لایه تی ئاپوره ی خه لکی نهو گروه کۆمه لایه تییه یه.

دیاردی خه ته نه له روانگه ی کۆمه لناسییه وه

به پیچه وانیه ی خه ته نه کردنی ژنان، توژی نه وه ی کۆمه لایه تی سه بارهت به خه ته نه کردنی پیاوان له ئیراندا به هه ندیک هۆکار پیشوازییه کی نه و تۆی لی نه کراوه. نه م دۆخه زیاتر له هه موو شتیکی، په یوه سه ته به وه ی که خه ته نه له ئیراندا سروشتیکی نایینی هه یه و بۆ پیاوانی نه م ولاته بابه تیکی شوناسییه. له وه ها بارودۆ خیکدا، له روانگه ی کۆمه لایه تییه وه خه ته نه بابه تیکی نااسایی و دوو فاقی و کیشه دار نییه، به لکوو وه ک بابه تیکی ناسایی و نۆرم دار لینی ده رو انری که واته شتیکی چه واشه کارانه نییه بۆیه قهت نه یه توانیوه بیته پرسیکی کۆمه لایه تی و سه رنجی کۆمه لناسان به لای خۆیدا رابکیشیت. جگه له وه ش پیویسته نامه به وه بکرئ که له گه ل هاته سه ر کاری حکومه تی نایینی له ئیران، کیشه دار کردنی نه م پرسه ده توانی کۆمه لناسان بخاته پینگه ی ره خنه گرانی کۆمه لایه تی حوکمرانی ئیسلامییه وه و بینگومان به وه هۆیه وه کیشه یان بۆ ساز بییت.

گەرانه کانی ئەم توژیڤینهووە بۆ لیکدانەووەی ئەدەبیاتی کۆمەڵناسیی خەتەنە لە ئێراندا گەرانیکی بێ ئەنجام بوو، چونکە توژیڤینهووە سەبارەت بە خەتەنە لە ئێراندا یان تەنیا لە خەتەنە کردنی ژناندا سنووردار کراوەتەو یان پرژاوتە سەر رەهەندە تەندروستی و پزیشکیە کانی خەتەنە. بەلام بە هۆی ئەووەی کە خەتەنە دیاردەبەکی نێونەتەووەبیە و توژیڤینهووە لەو بارەووە لە کۆمەڵگا نێونەتەووەبیەکان ئەو ئاستەنگەیی کە لە ئێراندا رۆوبەرپرووی دەبیتهووە لە سەر ئاستی جیهاندا ئەم ئاستەنگانە لە ئارادا نییە، کۆمەڵناسانیکی زۆر لە بەشەکانی دیکە جیهان لیکۆلێنەووەیان لە سەر کردووە.

بەلام بە پێی ئەو بابەتانەیی کە توژیڤهرانی کۆمەڵایەتی ئەم بوارە ئیشیان لە سەر کردووە، پێدەچێ ئاراستەیی کۆمەڵناسی بۆ خەتەنە زیاتر کارتیکراوی ئەو بابەتانە بێ کە رەگ و ریشەیی لە بوارەکانی دیکەدا هەبێ، بەتایبەت پزیشکی و سیاسەت. راپرسییەکانی ئەم بوارە زۆرتەری رێژەیی لیکۆلێنەووەی کۆمەڵایەتیان پێک هێناووە. بۆ نموونە، توژیڤینهووەکانی وەکوو "قبوول کردنی خەتەنەیی پیاوان بۆ کەم کردنەووەی تووشبوون بە HIV لە پارێزگای نیانزا، کینیا" (بایلی و هاوکاران، 2002)، "قبوول کردنی خەتەنە کردنی پیاوان چونکە کاریگەری لە سەر HIV لە ناو حەشیمەتی گوندنشینیی زۆلۆ دادەنێ" (تیسکات و هاوکاران، 2005)، "خەلک بەراستی چی لە هەلمەتەکانی تەندروستی گشتی فیر دەبن؟ تیگەیشتنە هەلەکان سەبارەت بە خەتەنەیی پیاوان و مەترسیی تووشبوون بە ئایدز لە ناو ژنان و پیاوانی لە مالاوی" (ماوگان - براون و هاوکاران، 2014). "تیگەیشتن و لیکدانەووەی بەر بەستە فەرەهەنگی و کۆمەڵایەتیەکانی بەر دەم خەتەنەیی پزیشکیی پیاوان لە ناو کۆمەڵگە گوندییەکانی باشووری پیاوانی ئەفریقا کە نەریتی خەتەنەیان تێدا نییە" (خومالو سکوتۆکوا و هاوکاران، ۲۰۱۳)، و "روانگەیی پیاوان: بەر بەستێک لە بەردەم داواکردنی خەتەنە پزیشکیی خۆبەخشانەیی پیاوان، لیکۆلێنەووەبیەکی چۆنایەتی لە گوندی ئوم هۆندۆرۆ ئەنگزی، زیمباو" (مۆیۆ، 2015) لەم جۆرە، کە رادەیی قبوول کردنی یان کاریگەریی خەتەنە لە سەر کەم کردنەووەی کێشە تەندروستی پزیشکیەکانی وەکوو ئایدز تاوتووی دەکەن. لە راستیدا ئاراستە و گوتارە پزیشکیەکان بایان بە سەر توژیڤینهووە کۆمەڵناسییەکانی پەيوەست بە خەتەنە لە ئێران کێشاووە ئەم دیاردە لە روانگەیی پزیشکی و تەندروستیەووە بەدی کراووە. ئەمەش ئەووە دەرەخاکە لیکۆلێنەووە کۆمەڵناسییەکان لەم بوارەدا هەمیشە پێش گریمانەیی خەتەنە وەک پرسیتیکی سروشتی و زیندەوهرناسی و پزیشکی زال بوووە نەک پێش گریمانەیی خەتەنە وەک پرسیتیکی

کۆمه لایه تی که ره هه ندی کۆمه لئاسی هه یه. هه لبه ت ره هه ندی زینده وهر ناسی، پزیشکی و نه ندروستی خه ته نه بو ئه م توژی نه وه کۆمه لئاسیانه ده توانی ده فرایه تیه کی گرینگ بی، چونکه ده توانی له ریگه ی چوونه ناو بواری کۆمه لئاسی پزیشکی و سوودمه ندبوون له م بواره سه باره ت به خه ته نه وه ک دیارده یه کی کۆمه لایه تی، ناراسته یه کی شیکاری تر و رخنه گرانه تر بگرینه بهر و ئه م کاره بخرینه بهر تیشکی تاوتوی و رخنه ی جیدی.

هه ره وه ره زامه ندی سیکسی یه کیک له بابه ته بهر سه رنجه کانی توژی ره رانی کۆمه لایه تیه. به واتایه کی تر، دووم ناراسته یه ک که هه میشه له توژی نه وه کۆمه لئاسییه کانی خه ته نه دا زال بووه، په یوه ندی له گه ل بواری سیکس و ره زامه ندی سیکسی هه یه، وه ک کریجیر و هاوکاران (2008) له توژی نه وه یه کدا به ناوی "خه ته نه کردنی پیاوانی گه وره سال: کاریگه ریه کانی له سه ر کارکردی سیکسی و ره زامه ندی سیکسی له کیسومو، کینیا" و کینسلا (2002) له لیکۆلینه وه یه کدا له ژیر ناوی "کاریگه ریه کانی خه ته نه له سه ر کارکردی سیکسی پیاوان: ره ت کردنه وه ی نه فسانه یه ک؟" له سه ر ئه م بواره لیکۆلینه وه یان کردووه. هه لبه ت نمونه ی لیکۆلینه وه کان له م بواره دا ئه وه ده رده خا که کرده وه یان پرسی خه ته نه به شیوه یه کی میکانیکی و ته نها بو په یوه ندی سیکسی و ناستی ره زامه ندی سیکسی لیکۆلینه وه ی له سه ر کراوه، له کاتی کدا لیکۆلینه وه ی کۆمه لئاسی له م بواره دا له ریگه ی خه ته نه وه له چوار چیه ی دیارده یه کی کۆمه لایه تی و فره ره هه نند و پیاوانه کردنی په یوه ندییه که ی له گه ل سیکسوالیته و بایوسیکسوالیتی که بواریکی فراوتر و ره خنه گرانه یه، به شیوازیکی جیاواز لیکۆلینه وه ی له سه ر کرد.

جگه له نمونه ی له م جوړه، هه ندیک له توژی ره رانی کۆمه لایه تیه دیکه توژی نه وه ی کۆمه لایه تیه یان وه ک نامرازیک بو پیشخستن یان که م کردنه وه ی لیکه وته ی سیاسه ته کۆمه لایه تیه کانیان به کار هیناوه، له راستیدا ئه م توژی نه وانه به ناراسته ی پیناسه یی و نارخنه گرانه له هه ندیک له پرسه کانی په یوه ست به خه ته نه لایه نی نایدۆلۆژیا و مه حافظه کارانه یان پیشان داوه که له ناویاندا ده توانین ناماژه به توژی نه وه کانی "خه ته نه کردنی پیاوانی پینگه یشتوو وه ک کاریگه ریه ک له دژی HIV: لیکۆلینه وه یه کی میکانیزمی راکیشن له ناو کۆمه لگه یه کی نه فریقای باشووری (ئه مشانا و هاوکاران، 2011)، "شیوازه نهریتییه کان خه ته نه کردنی پیاوان له ناوچه ی کۆریا له باکووری رۆژه لاتی تانزانیا و لیکه وته کانی له سه ر بهرنامه نیشتمانیه کان" (فینسینت، 2008)،

"ستراتیژی RACP له سهر خهته نه کردنی کوره کۆرپه کان ههلهیه" (موريس و هاوکاران، 2006). ههندیك له توێژه رانیس وهك فینسینت (2008) لیکۆلینه وهیان له سهر پۆلی خهته نه له پروسه ی به کۆمه لایه تی بوون کردوه. خالی سه رنجراکیش له م بواره دا که توێژینه وهی ره خنه یی له م بواره ده گمه نه، به جۆریک که له گه رانه کانی ئەم توێژینه وه دا، ته نیا توێژینه وهی هیلستن (2004) دۆزراوه ته وه که به ناراسته یه کی رخنه گرانه وه دیارده ی خهته نه ی له روانگه ی به مۆدبونی خهته نه و کاریگه ریه یه کانی له سهر ته ندروستی گشتی و ئازادی تاک لیک داوه ته وه. له کاتیکدا ئەم جۆره لیکۆلینه وان ه که پروسه ی به کۆمه لایه تی بوونیان تاوتوی کردوه، به و پیه ی که خهته نه زیاتر له ته مه نی مندالیدا ئەنجام ده درئ، توانای ئەوه یان هه یه که به یارمه تی وه رگرتن له بواره نوئ و رخنه گرتره کانی کۆمه لئاسی، له وان ه کۆمه لئاسی مندالی، کۆمه لئاسی هه ست و هتد، رخنه گرانه تر سه یری ره هه نده کانی خهته نه له پیه وهندی له گهل دیارده ی مندالی بکه ن و رخنه ی یه کده ست و سیستماتیک بخره نه روو. به م شیهو ئیتر خهته نه ته نها له روانگه ی فاکتەر پیه ی و لیکه وته پیه ی تاوتوی ناکریتسه وه، به لکوو به روانگه یه کی شیکاری ره خنه یی و پینش گریمانه ی مندال وهک راپه رینه ریک شیکاری ده کری و به شیهو ی فره هه ند ره خنه ی لی ده گیریت.

به گشتی پیده چی پرسیکی وه کوو خهته نه هیشتا جیگه ی خوئ له ناو توێژینه وه کۆمه لئاسیه کاندانه دۆزیوه ته وه و هیشتا ناتوانین تیگه یشتیکی کۆمه لئاسی قبوولکراو له م دیارده له چوارچیوه تیوری و ناسراوه کانی کۆمه لئاسیدا به ده ست بهینین. بۆیه بۆ شه وهی تیگه یشتیکی کۆمه لئاسانه له خهته نه به ده ست بهینین، پیه یه که لک له هه ندی روانگه ی ناسراو و نزیک له م بابه ته وه رگرن. چاو خشان دینک به روانگه و تیورییه کۆمه لئاسیه کان، ئەوه مان بۆ ده رده خا که ناراسته ی کۆمه لئاسانه بۆ زینده وه رناسی م رویی ده ستره گه یشتووترین روانگه ی ئەم بواره یه و له ناو شه روانگانه ی که سه باره ت به کۆمه لئاسی جه سته ن، پیده چی که روانگه ی فیزیکی به رسازه خوازی و ناراسته ئاویته کان له وان ه روانگه ی چالاک توڕ، گونجاوترین ناراسته تیورییه کان بۆ تیگه یشتی کۆمه لئاسانه بۆ دیارده یه کی په یوه ست به زینده وه رناسی واته خهته نه بیت. هه ره وه پیده چی ئەمانه له چوارچیوه ی ناراسته ره خنه یی و گوتارییه کاندانه توانن دیارده ی خهته نه وهک بابه تیکی کۆمه لایه تی و فره هه ند روون و شروقه بکه نه وه و له هه مان کاتدا بیخه نه بهر تیشکی ره خنه ی میژووی و په یوه سته بونی ئەم دیارده به پیکهاته و میکانیزمه کانی ده سه لات له

پروسه یه کی میژوویدا تاوتوئ بکهن. که واته کۆمه لئاسیی جهسته، کۆمه لئاسیی ره خنه یی و گوتاری، ههروه ها بواری کۆمه لئاسیی پزیشکی، کۆمه لئاسیی سیڤکس و ره گه ز، کۆمه لئاسیی مندالی، کۆمه لئاسیی ههست و هتد نهک هه ر له روون کردنه وهی ئەم دیارده و هوکارناسی و لیکه وته پتوییه که ی زۆر کارامهن، به لکوو له شیکاریی ره خنه گرانه ی میکانیزمه به رسازه کانی له پیوهندی له گه ل پیکهاته و میکانیزمه دهسه لاتییه کاندای شی ده کرینه وه. له درێژهدا کورته راپۆرتیک سه بارهت به هه ندی له م ئاراستانه ده خرێته روو و له نیو ده قی ئەم ئاراسته که لان و سه ره کییانه دا ئامازه به هه ندی له م بواره په یوه ندیدارانه ده که ین که پیشتی باس کراون.

دیاردی خه نه نه له روانگهی کۆمه لئاسیی جهسته ییه وه

له ئەندیشه ی بیرمندانای کلاسیکی وه کوو دورکهایم، جهسته که لکه له یه ک بو پزیشکی یان زینده وه ناسی له قه له م ده درئ نه ک بو کۆمه لئاسی. له کۆمه لگای جفاکیی کاتاکیدا جهسته شتیکی جیاواز له جیهانی ده وره بهر نییه، جیهان و جهسته یه ک که ناوی خو یان له بوونی رووه کی وه رگرتووه. له ناو کۆمه لگایه کی جفاکیدای شه یه ک بو ناوانای ئەندامان و خودی جهسته بوونی نییه، ئەو کۆمه له ناوه کی که له ئەندامه کان پیک هاتووه و ئیمه پتیا ن ده لئین "جهسته" له بواری رووه کییه وه وه رگیراون. ئەندام یان ئیسکه کان، که به رای ئیمه هه مان مانایان هه یه، له م کۆمه لگایه دا ناوی میوه، درهخت و هتدیان هه یه. هیچ دابرا نیک له نیوان "گوشت و ئیسک" ی جیهان و گوشت و ئیسکی مرؤفدا نییه. بابه تی رووه کی و بابه تی زیندووی مرؤیی ده خرێنه ناو په یوه ندییه که وه که زۆر پیک له تایبه تمه ندییه کانی کۆمه لگهی کاتاکای ده ژینیت. ته نانهت ناوی "جهسته" (کارۆ) له م که لتوره دا ئامازه بو پیکهاته و جه وه هر پیک ده کا که به شیوه ی یه کسان بو شته کانی تریش به کار ده هینری، ئەگه ر تیگه یشتی جفاکی کاتاکای له خو یان و جیهان و شته کان له سه ره به کگرتووی و یه کپیتی پابه ند به سیرنموونی سه ره تای و نه ته وه بی خو یانه، تا ئەو راده ی که ته نانهت هیچ "ناویک" ی بو دیاری کردنی "تاکایه تی" ی خو یان نییه، که خالی پیچه وانه که ی ده توانین له ئەندیشه ی دیکار تیدا ببینین که له گشتیتی خویدا هه ولتیکی گه وره بو به ده سه هتیا نای "منی ژیرانه" یه تا ئەو راده ی که ناچار ده بی "جهسته" له بوونی بیرمهند و ژیرانه جیا بکاته وه. به م شیوه له هه ر دوو جه مسه ری لایه نیکدا وینه یه ک به دی ده که ین، به جو ریک که یه کیان وینه یه که له جیهانی شاعیرانه ی به هه شت و ئەوی دیکه یان له یه که م رپوره سمی قوربانیدانی "جهسته ی مرؤیی" له به رده م عه قله. به لام سه ره رای هه موو ئەو جیاوازییانه ی

كە لە نيوان ھەر دوو جەمسەرى لايەنەكەدا ھەيە، ئەو "جەستەمەندی" يە كە ھەموو جارێك دەبێتە تاكە ديمەنى نواندەوێ مرۆڤ لە جيهاندا. لە لێكدانەوێ كاتاكى سەبارەت بە خود و ئەو وىترى و جيهان، ئەم پەيوەندىيە كۆمەلایەتى و فەرھەنگىيە پشتبەستوو بە پەيوەندىگە لێكى پابەندانەيە و ھەفادار بە كۆنەسەرچەشنە ميژوويى و عەشرەييەكانە كە شىوازى تىگەيشتن رېنويى دەكات (لۆ برۆتون، 1400ى ھەتاوى، ل 42).

كۆمەلناسىي جەستە بواریكە كە لە نيوێ دووھەمى سالى ۱۹۸۰ ھەو بە جىدى لە لايەن ميشيل فۇكۆ و دواتر لە لايەن برايان تۆرنەر ھەو پيشنار كرا. مەبەست لەم ھوارە بەدواداچوون و لێكۆلینەو ھە سەر كارىگەرييەكانى جەستە لە سەر كۆمەلگا و كارىگەرييەكانى كۆمەلگا لە سەر جەستەيە. ماری داگلاس جەستە بە دەقيكى فەرھەنگى دەزانى كە وىراى پيشاندانەو ھە بەھا فەرھەنگىيەكان و پيشە و دلەراو كيكانى فەرھەنگىيى تايبەت، دەرکەوتنىكى ئۆبژەيى پى دەبەخشىت. ئەو روونى دەكات ھەو كە چۆن جەستە لە فەرھەنگىيى ديارىكارو ھەو دەنویندریت ھەو و چۆن دەبیتە شوینىك بۆ شىوازە رەفتارىيەكان و كردارە پيشاندەرەكانى كۆمەلگا. داگلاس پىيى وايە جەستەى كۆمەلایەتى شىوازى تىگەيشتن لە جەستەى فيزيایى سنووردار دەكات ھەو و ئەو ھەو لە رېگەى كارلېكى پەيكەرى كۆمەلایەتى لەگەل جەستەى فيزيكىدا بەدەست دى لە جەستەدا ھەو كە ميدايەكى سنووردار دەرەكەو یت. بە و تەى ئەو، جەستەى سروشتيمان لە لايەن ياساكانى كۆمەلگا ھەو سنووردار دەكرى و بيجم دەگریت (فەرزانە، 1387ى ھەتاوى). لە سەرەتادا بوونى مرۆڤ دەرکەوتنىكى فيزيكى ھەيە. بەشە جياوازەكانى جەستە بەھاى فەرھەنگىيى يەكسانيان نييە و نۆرمە فەرھەنگى و ئايىنى و كۆمەلایەتییەكان ھەر يەكەيان بەشە جياوازەكانى جەستە دەكەنە بەستىنى ئامانجى خويان، بۆ نمونە رووخسار و دەموچا ھەو ھەموو بەشېكى ديكە زياتر لە روانگەى نۆرمە كۆمەلایەتى و ئايىنييەكانەو ھەو شوينى چرپوونەو ھەو بەھاكانە، ھەست كردن بە ناسنامەى كەسيك زياتر لە رووخسارىدا دەرەكەو یت. يان كۆئەندامى زاووزى ناوئەندى فووكوسى بەھا و نۆرمە ئايىنى و كۆمەلایەتى و ياسايەكانە كە لە ناويانىندا خەتەنە ھەو كە بەشېك لە كۆئەندامى زاووزى خالى مەملانتي زۆرىك لە دامەزراو ھەو و مرۆڤى پابەند بە نۆرمەكان لە چەقى مەملانتي و بريارەكاندايە (موحسىنى، ۱۳۷۶ى ھەتاوى).

تۆرنەر ئاراستەيەكى فاكتەرخوازانەى بۆ مرۆڤ ھەيە و لە ژېر كارىگەريى نيچە و

هایدگەر مرؤف به ناته‌واو ده‌زانن که خه‌ساره‌لگره و ئەم خه‌ساره‌لگریه ده‌بیته هژی ئەوه‌ی مرؤف ږوو له ناوه‌نده‌کان بکا و کولتور و فەرهنه‌نگه‌کان دروست ده‌کات. تیروانینی ئەو بۆ کۆمه‌لگا ناراسته‌یه‌کی کارلیک پیکهاته‌یه؛ واته ئەوه مرؤفه که کۆمه‌لگا ساز ده‌کات. بۆیه تۆرنەر ږوانگه‌یه‌کی په‌یوه‌ندی‌خوازانه‌ی له نیوان تاک و کۆمه‌لگادا هه‌یه که ئەلقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان ئەوان جه‌ستایه‌تی و خه‌ساره‌لگریه. له راستیدا به‌م ناراسته، خه‌ته‌نه له سەر جه‌ستایه‌تی که هه‌مان ئەلقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان تاک و کۆمه‌لگایه، ئەنجام ده‌دریت. ئەم بابته‌هه‌ گرینگه‌ خۆی دوو‌باره‌بیر کردنه‌وه سه‌باره‌ت به‌م دیارده‌ پنیوست ده‌کات. له ږوانگه‌ی تۆرنه‌روه، "جه‌ستایه‌تی" هه‌لگری دوو‌ره‌ه‌ندی ئۆبژه‌یی و زه‌ینییه و وه‌ک کۆمه‌له‌یه‌ک له ږۆسه‌ی کۆمه‌لایه‌تی له سووږی ژیانن مرؤفه‌کاندا لینی ده‌روانیت. له لایه‌کی تروه‌هه‌ تۆرنەر نامازه‌ به‌ پیگه‌ی دژوازی ده‌ولت ده‌کا که گه‌وره‌ترین لیکدژی تیۆری ده‌ولت و مافی مرؤفه، چونکه پینی وابوو ناوه‌ندی ده‌سه‌لات و سیاست ده‌توانن لیکه‌وته‌ی دژ به‌یه‌کیان هه‌بیته. به‌ ږوای تۆرنەر، په‌یوه‌ندی توندوتلوی توندوتیژی له نیوان ده‌ولت و یاسادا هه‌یه، چونکه "ده‌ولت تاکه دامه‌زراوه‌یه‌که که مافی کوشتنی مرؤفه‌کانی هه‌یه و ده‌توانن وه‌ک چالنجیک له پرسه‌کانی مافی مرؤفدا بخه‌ریته ږوو، که ئەمه‌ خۆی ده‌توانن په‌ره‌ به‌ خه‌ساره‌لگری زیاتر بدات. "ئهو پینی وابوو به‌ هژی ناسه‌قامگیری و خه‌ساره‌لگری دامه‌زراوه‌ مرؤیه‌کانه‌وه، پیوسته‌ فۆرم‌به‌ندییه‌کی نوی له مافی مرؤف له سەر بنه‌مایه‌کی گشتی بخه‌ریته ږوو. به‌ ږوای تۆرنەر، ناگایی مرؤف له ژیر کاریگه‌ری ره‌ه‌نده‌ جه‌سته‌یه‌کانه و هۆشیاری و جه‌سته‌ په‌یوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه‌یان هه‌یه. که‌واته خه‌ته‌نه‌ش ده‌که‌ویته ژیر کاریگه‌ری کرداریک که له سەر ره‌ه‌ندی جه‌سته‌یی ئەنجام ده‌درن و په‌یوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه‌ی له‌گه‌ل وشیاری هه‌یه. له لایه‌کی دیکه‌شه‌وه به‌ لیکدانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان خود و کۆمه‌لگا و جه‌سته، ئەوه‌ ده‌رده‌خا که ږیک‌خستنی جه‌سته‌ بووه‌ته‌ گۆره‌پانی بنه‌رته‌تیککی سیاسی. به‌ پینی ناراسته‌ی تۆرنەر خه‌ته‌نه به‌شیک له ږیک‌خستنه‌وه‌ی له‌ش له‌قه‌م ده‌درن که بووه‌ته‌ بواری بنه‌رته‌تیککی سیاسی. له‌راستیدا دابه‌ش کردنی مرؤفه‌کان به‌ خه‌ته‌نه‌کراو و خه‌ته‌نه‌کراو و به‌ دوایدا تارانندن و تیکه‌ل‌کردنه‌کان که پشتر له‌ به‌شه‌کانی پششودا نامازه‌مان پین کردوو تا ږاده‌یه‌ک بوونی خه‌ته‌نه به‌ بواری بنه‌رته‌تیککی سیاسی پشتر ده‌کاته‌وه. تۆرنەر پینی وایه جه‌سته‌ گۆره‌پانی نواندنه‌وه‌ی کولتور و فەرهنه‌نگه و بواریکه که کولتور و فەرهنه‌نگی کۆمه‌لگا به‌ره‌م ده‌هیننه‌وه. خه‌ته‌نه نمونه‌یه‌ک له نواندنه‌وه‌ی کولتور و فەرهنه‌نگ له سەر به‌ستیینی

جسته‌یه. ئەو به نیاز بوو له روانگه‌یه‌کی ره‌خه‌گرانه‌وه په‌یوه‌ندییه‌کی نوێ له نیوان ئەخلاق و سیاسه‌تدا دا‌بمه‌زێنی و پێی وایه "خه‌ساره‌ه‌لگری و ئازار و په‌نج واده‌کا که په‌یوه‌ندیی مرۆیی و یه‌کپارچه‌یی کۆمه‌لایه‌تی توکمه‌ بئ و هاوسۆزی و گیرۆده‌یی سۆزدارێ دروست بێت"، به‌لام پێشمه‌رجه‌که‌ی به‌ ئەخلاق ناسی ده‌زانیت. له راستیدا تۆرنه‌ر ناسینی دوولایه‌نه به‌ پێشمه‌رجی سازکردنی هه‌ر چه‌شنه په‌یوه‌ندییه‌کی ئەخلاقێ ده‌زانئ و پێی وایه ترس و زۆره‌ملئ و دوورپوویی و فیل کردن به‌ره‌ستی به‌ر ده‌م دروستبوونی ئەخلاقن و په‌یوه‌ندییه‌کان ده‌بئ له هه‌ر چه‌شنه سنووردارکردن و ترسێک به‌ دوور بن. ئەو په‌یوه‌ندییه‌کانی که جفاک و فه‌زای کارلیکی دوولایه‌نه بۆ خه‌ته‌نه دروستی ده‌که‌ن تیکه‌ل به‌ ترس و زۆره‌ملئ و دوورپوویی، وه‌ک پێشتریش ناماژه‌مان به‌م په‌مزانه‌ دا، ئەمه‌ خۆی به‌ره‌ستی به‌ر ده‌م بپچمگرتنی ئەخلاق سه‌باره‌ت به‌م دیارده‌ و کاره‌یه. تیگه‌یشتن، گه‌فتوگۆی بئ ترس و توقاندنی ده‌وئت. بێرکردنه‌وه و ره‌خه‌ پێیسته له دیالوگه‌کاندا بێت. له کۆتاییدا تیگه‌یشتنی دوولایه‌نه و گه‌فتوگۆ پێیستی به‌که‌م‌کردنه‌وه‌ی نایه‌کسانیه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کان و په‌ره‌پێدانی فه‌زله‌ته جیهانییه‌کانه که بریتین له ریزگرتنی دوولایه‌نه و چاودێری و به‌رپرسیاریتی و... هتد. له راستیدا په‌یوه‌ندییه‌کی دوولایه‌نه له نیوان فه‌زله‌ته‌گه‌ردوونیه‌کان و مافی مرۆفدا هه‌یه و ده‌توانئ مافی شارۆمه‌ندی به‌هیزتر بکا و هه‌موو ئەم مزارانه‌ش سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه شیایوی شیکاری و شروقه‌ن (تۆرنه‌ر، 1994).

هه‌روه‌ها فۆکۆ سه‌باره‌ت به‌ جسته و په‌یوه‌ندییه‌که‌ی له‌گه‌ل سیکسوالیته‌ و ده‌سه‌لات پێی وایه که سیکسوالیته‌ کۆمه‌لێک کاربگه‌ری به‌ره‌مه‌توو له‌ جسته و په‌فتار و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه که له‌ رێگه‌ی سیسته‌مێک به‌ره‌م ده‌هێنرئ که له‌ ته‌کنه‌لۆژیایه‌کی ئالۆزی سیاسیه‌وه‌ سه‌ر هه‌ل‌ده‌دات. خه‌ته‌نه‌ش یه‌کیک له‌و کاریگه‌ریانه‌یه که له‌ جسته‌دا به‌ره‌م دئت. سیکسوالیته‌ تۆرێکه که تیایدا وروژانی جسته‌کان و زۆربوونی چێژه‌کان و دنه‌دان بۆ گه‌فتوگۆ، بپچمگرتنی مه‌عریفه‌کان و به‌هیزبوونی کۆنترۆله‌کان و خۆراگرییه‌کان به‌ شیوه‌ی زنجیره‌یی و به‌ پێی چه‌ند ستراتیژیکی زانین و ده‌سه‌لات به‌یه‌که‌وه‌ ده‌به‌سه‌رتێنه‌وه. دیسپلینی سیکسوالیته‌ به‌ مه‌به‌ستی گرینگ‌دان و بایه‌خ‌دان به‌ جسته‌وه‌ک ئۆبژه‌ی زانین و توخمێک له‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لاتدا له‌قه‌له‌م ده‌درئت. جسته‌ به‌سه‌ره‌کی ترین هیزبه‌خشی سیسته‌می سیکسوالیته‌ ده‌زانئ و جسته‌ به‌ توخمێک ده‌زانئ که به‌ره‌م‌هێنه‌ر و به‌کاره‌ینه‌ره

و په یوه سته به نابووریه وه. ناوبراویه کینک له که لکه له سهره کییه کانی بوړووازی له سووډمه ندبوون له جهسته و سیکسوالبته ده زانیت. ئه وهی که هیز و مانه وه و وه چه خسته وهی دیرینی جهسته به هاوکاری ریڅخستی سیسته می سیکسوالبته بو خوی دابین بکا و له ریځگی ئه م پرؤسه وه جیاوازی و بالاده سته که ی پشتراست بکاته وه. ئه و پنی وایه له سه دهی 18 به دواوه چوار گروپی ستراتیژی گه وره (هیستریک بوونی جهسته ی ژن، به په روه رده کردنی سیکسی مندال، به کومه لایه تی کردنی رهفتاری زاوژی و دهروونپزیشکی کردن) بیچیمان به سیسته می تایه تی زانین و دهسه لات سه باره ت به سیکس داوه. ههر کام له م ستراتیژانه به شیوازی خویمان هه لگری سیکسی مندالان و ژنان و پیاوان و به کاریان هیناوه. به م ناراسته و شیکاریه، خه ته نه کاریکه که به پنی ئه و بابه تانه ی که له به شی پشوو دا وروژاندمان ستراتیژی به په روه رده یی کردنی سیکسی مندالان و به کومه لایه تی کردنی رهفتاره زاوژییه کان ده کاته نامانچ و دریژه یان پی ده دات.

فوکو به په روه رده کردنی سیکسی مندالان ده خاته روو؛ واته مندالان وه ک بوونه وهرانیکی سیکسی سهره تایی سهر ده کا که رهفتاره سیکسیه نه شیاوه کانیان که مه ترسی جهسته یی و ئه خلای و تاکه که سی هه یه، پیویسته له لایه ن دایک و باوک و خیزان و راهینه ران و پزیشکه کانه وه کونترول بکریت. له راستیدا به پشتبه ستن به و بابه تانه ی ناماژه یان پی کراوه، خه ته نه وه ک نمونه یه ک له به په روه رده یی کردنی سیکسی مندالان له قه له م دهری که له ریځگی ئه ووه هه همیشه هه ول دهری به سنووردار کردن و کونترول کردنی ئاره زوی سیکسی، له داهاتو دا ریگری له رهفتاری سیکسی نه شیاوی مندالان که مه ترسی جهسته یی و ئه خلای و تاکه که سی لئ ده که وپیته وه، پیښگیری لئ بکری و بهر پرسیاریتی خه ته نه له پرؤسه ی میژوویدا هه همیشه له ئه ستوی دایک و باوک و بنه ماله و خه ته نه چیه کان بووه و له سهرده می مؤدیرنیشدا خراوه ته ئه ستوی پزیشکه کان. به لام فوکو ناماژه به مژاریکی دیکه ش ده کا به کومه لایه تی کردنی رهفتاری زاوژی که بریتیه له به کومه لایه تی کردنی نابووری له ریځگی هاندان یان ریگری کردن یان ریوشوینی باج له سهر مندال خسته وهی هاوسه ره کان و به کومه لایه تی کردنی سیاسی له ریځگی بهر پرسی کردنی هاوسه ره کان به رامبه ر به کوی جهسته ی کومه لایه تی. وه ک له به شه کانی پشوو دا ناماژه مان پیدا، یه کینک له که لکه له کانی خه ته نه سه باره ت به زکوزا و ریڅخستی چه شیمه ت بووه که به پنی شیکاری فوکو، نه شته رگه ربی خه ته نه هه مان به کومه لایه تی کردنی رهفتاری زاوژییه و سهرنج ده خاته سهر به کومه لایه تی کردنی نابووری

و به کومه لایه تی کردنی سیاسی.

فوکو سدهی نوزدهههه بهم لاوهی وهک بهستینیک سهر دهکا که تیددا سهرهه لدانی تهکنه لوزیای پزیشکی و دهر وون پزیشکی بوته جیگره وهی شیوازه کانی سدهه کانی پیشوو، لهوانه پینمایي کردن و تاقی کردنه وهی ویژدان، بوئه وهی سپکس و جهسته کونترپول بکریت. ئەم رهوته خهته نهش وهک کرده وهیهک که جهسته کونترپول دهکا، دهگریته وه. وهک له بابه ته کانی پیشوودا پرونمان کردو ته وه، ناراسته ناینیهه کان و میکانیزمه کانی دهسه لات له ریگهی ئەم ناراستانه وه سهره تا له چوارچیهی کرده وهیهک له سهر جهسته و کونترپول کردنی جهسته شهرعییهت به خهته نه ده به خشی، له کاتیکدا له سهردهمی مؤدیرنی ئیستادا، ناراسته پزیشکی و زانستییه کان زیاتر شهرعییه تیان به خهته نه داوه (فوکو، 1384).

مرفئسانیکی وه کوو ئیقلین رهید و مارگرهیت مید هاو رای میشل فوکون و پینان وایه جهستهی مرفئ ته نیا و تهزایه کی زینده وه ناسی و یان پزیشکی نییه، به لکوو مرفئ کاتیک له ناو بهستینی په یوهندی و ژیانی به کومه لدایه و دیتته ناو گوره پانی کومه لگا له پرووی رهه نده نابووری، ئایینی، هونه ری، سیاسی، یاسایی، سهر بازی، فهره نگی، چینایه تی، ره گز و هتد هه لده سه نگیندریت. له رهه نندی کومه لایه تیددا جیاکاری ره گزی، نژادی و چینایه تی، ... له روانگهی سیاسی و یاساییه وه بهستینی نارهزایه تی، ئەشکه نهجه، له سپداره دان ...، له روانگهی هونه رییه وه بهستینی ماکیاز و نه خش و نیگار و رازاندنه وه و ریوره سمه کان و ...، له روانگهی پزیشکییه وه بهستینی پشکنین و نهشته رگه ری جواکاری پیویست یان ناپیویستی جوانی ناسی و ...، له روانگهی سهر بازییه وه له بهستینی جهنگ و هیزی شهره نگیزی و خو به خت کردن ...، له روانگهی ناینیهه وه، مهیدانی به ندایه تی و شهیدبوون و نهجامدانی ریوره سمی ئایینی و فهران بو کاری چاک و ... له روانگهی فهره نگییه وه هیما و نیشانهی دابونه ریت و بیر و باوهر و شیوازی ژیان و هتده. له روانگهی نابوورییه وه کهوتنه بهر کار و بیگاری و دابین کردنی بزوی ... به لام به گویری ناراسته ی فیکری و شیکاری نهو خاوهن رایانه نهشته رگه ری خهته نه ته نیا و تهزایه کی زینده وه ناسی یان پزیشکی نییه، به لکوو نه گهر ئەم کاره له بواری په یوهندی و ژیانی به کومه لدا له بهر چاو بگرین و له کومه لگادا بیینین، ده توانین بلین له روانگهی ناینیهه وه بهستینی نهجامدانی ریوره سمی ئایینی، له رهه نندی فهره نگییه وه وهک هیما و نیشانه کانی دابونه ریت و بیر و باوهر، له روانگهی پزیشکییه وه به بواری

نه شته رگه ریبی جوانکاری ناپیوست و له ره هندی کومه لایه تیه وه به به ستینی جیاکاری ره گه زی له قه له م ده دریت.

به پیی نه و راستیه تیوریانه ی که باس کران، به گویره ی دهوری سه ره کیی وشباری و زمان وه ک بژیره جهسته ییه کانی کونترپولی کومه لایه تی ده توانین شیکاریی مارکس له مهر ملکه چپوونی جهسته ی چینی کریکار بۆ مه کینه، له پرۆسه ی فراوان کردنی ته کنه لوژیای په یوه ست به سه رمایه داری و چۆنیتی عه قلانی سازی جهسته له سیسته می برۆکراسی، ده توانین نه وه ی له شیکارییه کانی ماکس و پییردا هاتووه به یه کییک له نمونه کانی گرینگیدانی ناراسته وخۆ به جهسته له تیوریزه کردنی کلاسیکی کومه لئاسی له قه له م بدهین. هاوکات له گه ل نه و چالجانیه که له لایهن زانستی کومه لئاسییه وه به ره و پرووی بیرۆکه ی "جیاکردنه وه ی سروشت و کومه لگا" ده بیته وه، تیورسییه نه کومه لایه تیه کان له لایه که وه جهسته یان له پیوه ندی له گه ل "چالاکی مرویی" و له لایه کی دیکه شه وه، له پیوه ندی له گه ل "رپکاره کومه لئاسییه کان" چه مک سازی کردووه. نه زموونی جهسته و به ریوه بردنه که ی به شیک له و ماده گشتگیریه که زیانی کومه لایه تی و تیوریی کومه لایه تی دروست ده کات. کومه لی له توانا کانی مرۆفه کان بۆ په یوه ندی سازکردن له گه ل یه کتر و به نه زمونکردنی هاوبه شانیه ی خواست و چپژ و بیزاریه کان له سه ر بنه مای خالی هاوبه شیان له سوودمه ندبون له جهسته یه. له راستیدا نه گه ری تیگه یشتنی ته واو له رپککه وتی جفاکی و ره ههنده کانی پیکهاته ی دامه زراوه یی و په یوه ندییه کان ته نیا له و کاته دا مومکین ده بی که مه عریفه یان له گه ل مه عریفه ی "پیکهاته به رجهسته ییه کان" تیکه ل بکریت (فاتیحی و نه خلاسی، 1389 ی هه تاوی). هه لبه ت خه ته نه وه ک نه شته رگه ریبیه کی نایینی له سه ر جهسته هاوکات له گه ل نه وه ی له درپژایی میژوودا خاله هاوبه شه کانی مرۆفه کومه لایه تیه کانی له رپگه ی نه زموونی هاوبه ش، فام کردنی رپککه وتی جفاکی و ره ههنده کانی پیکهاته ی دامه زراوه یی دابین کردووه، هه میشه کاردایه کی دژوازی بووه و فاکته رپک بووه بۆ جیاکاری و جیاوازی، به جورپک که له گه ل دابه شبوونی دوو فاقه یی که له سه ر بنه مای جهسته ی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراو دامه زراوه، هه میشه له درپژایی میژوویدا بووه ته هوی تاراندن و یه کخستنی مرۆفه کان و له م پرۆسه ی تاراندنه دا گوتاره نایینییه کان له پال گوتاره کانی دیکه و بگره به هیزتر له وانیش ده ورپکی به رچاویان بووه و شه رعیه تیان به خه ته نه داوه.

دوای سه ده ی نۆزده هه م و په یوه ندی نیوان رژیمی خواردن و زانستی خوراک،

عه‌قلانی سازی جهسته به زانستی مرۆشه‌وه گری درا. له عه‌قلانی سازی به شیوه‌ی مۆدیرن دا، جهسته وه‌ک دیارده‌یه‌کی "قولی ره‌گه‌زی" له قه‌له‌م دهردی که پێویسته به پێی کارامه‌یی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی نوێ رێک بخریت. سیسته‌می برۆکراسی یه‌کیک له فاکتهره کاربگه‌ره‌کانی کۆنترۆل کردنی جهسته‌یه‌ بو‌ئه‌وه‌ی چۆنایه‌تی یان چه‌ندایه‌تی کارکردن له سه‌ر جهسته، به بێ گوێدانه پێداوێستیه جهسته‌یه‌کانی کارمهندان دیاری بکات. رێکخواوه برۆکراسیه‌کان جهسته‌ی ژنان زیاتر له جهسته‌ی پیاوان کۆنترۆل ده‌که‌ن؛ چونکه داوا له ژنان ده‌کری که به به‌رپۆه‌بردنی خۆیان سووپی مانگانه و دووگیانی و له‌زک‌وێستان بشارنه‌وه. سیسته‌مه جیهانییه‌کان، له کۆتایی مۆدیرنیه‌دا، تاکه‌کان له دهره‌وه‌ی دۆخی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌وان ده‌خه‌نه به‌رده‌م مه‌ترسییه ته‌کنه‌لۆژی و ژینگه‌یه‌ رۆژ له رۆژ زیاده‌کان و هه‌لی "جیهانی‌بوونی جهسته" دهره‌خسین (تۆرنه‌ر، 1987، ل 123)

هه‌لکشانی روو له زیادی هه‌شیمه‌تی به‌سالا‌چروان له ناو کۆمه‌لگا رۆژاوییه‌کان و لیکه‌وته‌کانی له‌بواره‌کانی سیاسه‌تدانانی کۆمه‌لایه‌تی، خانه‌نشینی، به‌رگری پزیشکی و خانوبه‌ره، که لیکه‌وته نابوورییه‌کانی بیجمیکی جیهانیان به‌خۆوه‌ گرتووه، له‌وه‌ فاکتهره کاریگه‌رانه‌ن که سه‌رنج‌خستنه سه‌ر جهسته‌یان گرینگ کردووه. هه‌روه‌ها کۆمه‌لناسی جهسته زیاتر پێناسه‌ی کۆمه‌لایه‌تی له جهسته‌ی تاوتوی کردووه تا چه‌مکه‌کانی گه‌نجی و پیری. ئه‌م چه‌مکانه له فهره‌ه‌نگی به‌کارهێنه‌ریدا هه‌لگری به‌ها ره‌مزی و سیمبۆلییه‌کانن. له فهره‌ه‌نگی به‌کارهێنه‌ریدا، به‌ها په‌یوه‌ست به جهسته گه‌نجه‌کان و که‌له‌پووری سوودمه‌ند له گیراییه‌ هه‌شهریه‌کان ده‌بێ و جهسته په‌ره‌کان به‌ها سیمبۆلییه‌کانی جهسته که‌م ده‌که‌نه‌وه. ویلین جوانی پێ به‌سوود و هیمای پینگه‌بوو و جیاوازی نێوان "سوودمه‌ندی" و "زایه‌کردن" له‌وه‌ شوێنه‌دا که جوانی و وه‌ده‌سته‌پێنانی شانازی ناویته‌ن، کاریکی زۆر نه‌سته‌مه (هه‌مان، ل 159). به‌پێی ئاراسته‌ی ویلین، خه‌ته‌نه‌ش نه‌شته‌رگه‌رییه‌کی جوانکارییه که هه‌میشه سوودمه‌ند بووه و وه‌ک هیمای پیاوه‌تی له قه‌له‌م دهردی و به‌وه‌ پێیه‌ی که له نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌دا جوانی و وه‌ده‌سته‌پێنانی سه‌ر به‌ره‌زی پیکه‌وه تیه‌ه‌لکیش ده‌بن، لیک‌جیا‌کردنه‌وه‌ی سوودمه‌ندی و زایه‌کردن نه‌سته‌م بووه.

به‌سازخوازی¹

له‌سازه‌خوازی کۆمه‌لایه‌تیدا جه‌سته مانا کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌خۆ ده‌گری که له‌لایه‌ن کۆمه‌لگاوه‌ سنووردار کراوه و دا‌هینراوه. خالی هاوبه‌شی رېبازه پیکهاته‌خوازه‌کان نه‌وه‌یه که دژی نزم‌کردنه‌وه‌ی جه‌سته وه‌ک دیارده‌یه‌کی زینده‌وه‌رنا‌سین. بیرمه‌ندا‌نیک‌ی وه‌کوو رۆژینبیرگ، کولی، مید، گافمه‌ن، فۆکو، دا‌گلاس و هه‌موو لایه‌نگرانی تیۆریه‌کانی کارلنکی دوولایه‌نه‌ی سیمبۆلی و نواندنه‌وه‌یان ده‌توانین بکه‌ینه ژیر ناراسته‌ی به‌سازخوازی و پیشانی بده‌ین که له‌مانه‌ی خواره‌وه‌دا روانگه‌کانیان تاوتوی ده‌کریت.

تیۆری کارلنکی دوولایه‌نه‌ی رهمزی له‌ده‌رچه‌یه‌کی تایه‌ته‌وه له‌دیارده کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌کۆلیته‌وه و له‌بنیاتانی کۆمه‌لگادا جه‌خت له‌سه‌ر مروفی چالاک له‌بری مروفی پاسیف ده‌کاته‌وه و مروف به‌بوونه‌وه‌رئیکی بیرمه‌ند ده‌زانئ که ده‌سه‌لاتی هه‌یه و کاتی روه‌به‌رووی بارودۆخنیک ده‌بیته‌وه نه‌و بارودۆخه‌ لیک ده‌داته‌وه و ئینجا به‌پنی لیکدانه‌وه و شی‌کردنه‌وه‌ی دۆخه‌که، کارلنکی ده‌ییت. ئەم بۆچوونه‌ جه‌خت له‌سه‌ر کارلنکی دوولایه‌نه‌ی کۆمه‌لایه‌تی نیوان تاک و کۆمه‌لگا و ده‌ره‌نجامه‌کانی ئەم پرۆسه‌ ده‌کاته‌وه (نیازی و مۆرت‌ه‌زه‌وی، 1394ی هه‌تاوی، ل 2).

له‌روانگه‌ی قوتابخانه‌ی نه‌ندیشه‌ی کارلنکی دوولایه‌نه‌ی رهمزی که باوه‌ری به‌پیشگریمانگه‌لی وه‌کوو مروفئیکی چالاک (بوونه‌وه‌رئیکی بیرمه‌ند و خاوه‌ن ئیراده‌ی نازاد) هه‌یه، له‌گه‌ل خه‌ته‌نه وه‌ک کردارئیک که به‌سه‌ر جه‌سته‌ی مروفدا ده‌سه‌پینرئ، نه‌ویش له‌سه‌رده‌می مندالی که وا ده‌زانرئ مندال ناوشیاره و ده‌سه‌لاتی نییه، یه‌ک ناگرئته‌وه، چونکه مندالی مروف، کاتیک که خه‌ته‌نه ده‌کرئ و جه‌سته‌ی ده‌ستکاری ده‌کرئ، تیگه‌یشتنی له‌م کاره له‌گه‌ل نه‌و هه‌سته‌ی که له‌ودا ده‌ورووژئته‌وه یه‌ک ده‌گرئته‌وه. ئەم هه‌سته ده‌توانئ شه‌رم و ترس و بیده‌سه‌لاتی و نا‌په‌زایی و رق و هتد بی و هه‌لبه‌ت نه‌وانه‌ی کرده‌وه‌یه‌کی له‌و شیوه‌یان بۆ نه‌نجام ده‌دن هه‌ست به‌شانازی ده‌کن. به‌پشته‌ستن به‌وانه‌ی له‌به‌شه‌کانی پیشوودا با‌سمان کرد، نه‌نجامه‌که‌ی نه‌وه‌یه که که‌سی خه‌ته‌نه‌کراو خۆی ده‌توانئ له‌پرۆسه‌ی کارلنکی دوولایه‌نه‌دا که له‌رئگه‌ی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه و رپۆره‌سمی نه‌نجامدانی ئەم کاره‌یه هه‌سته لیکدۆه‌کانی وه‌کوو ترس، شه‌رم، سه‌ره‌رزی و شکۆ و هتد به‌جۆرئیکی ناویته‌یی و دژواز به‌نه‌زموون بکا و ئەم هه‌ستانه ده‌توانئ کاربگه‌ری له‌سه‌ر

1- باه‌ته‌کانی ئەم به‌شه بوخته‌یه‌کن له‌وتاری فاتیحی، نه‌بۆلقاسم و ئیخلاسی، ئیبراهیم (1389)، گفتمان جامعه‌شناسی بدن.

كارلئیکەکانی دواتری قۆناغە یەك لە دواى یەكەکانی ژيانى دابنى و بىچم و ناراستە بە پرۆسەى گەشەکردنى بدات.

بە برۆای کۆلى، زەین تەنیا دياردەبەكى زیندەوهرناسى و فیزیكى نییە، بە لکۆو دياردەبەكە كە لە پرۆسەى ئەزمونە کۆمەلایەتیەکانى تاکەکاندا بىچم دەگرى و گەشە دەکا و دەوڵەمەندتر دەبیت. بە پى ئەم بۆچوونە، زەینى پیاو لە ژیر کارىگەریی خەتەنەدا وەك یەكێك لە گرینگترین ئەزمونە کۆمەلایەتیەکانیان بىچم دەگرى و گەشە دەكات. ئەم ئەزمونە دەتوانى بىر و باوەرى ھەمەچەشن و ھەندیک جار دژ بە یەك لە ئەزمونداراندا دروست بکا و لە بەرسازى زەیناندا فرە گرینگ بىت. بە برۆای کۆلى "خود" پرۆخسارى ناوھەوى كەسایەتى و ناوھندى زەینە. زەین خۆى بەشیک لە خودە كە ھەول دەدا كاردانەوى "خودى ناویئەبى" سى خۆى لە ولادمانەوھەکانى خەلكدا بدۆزیتەو، لە حالئىكدا "خودى ئۆبژەبى" لایەنئىكى تەواو كۆمەلایەتى ھەبە و گریدراوى زۆرەملئى كۆمەلایەتى و یاسا ئەخلاقىیەكان و چاوەروانییەكانى دىترانە. خەتەنە وەك كەردەوھەك كە لە سەر بنەماى ناچارى كۆمەلایەتى و رپساکانى بەئەخلاقى كەردنى پیاوان و چاوەروانییەكانى دىتران لە تاکە، ئەزمونئىكى گرینگە كە بىچمى بە خودى ئۆبژەبى پیاو خەتەنەكراوھەكان داو، كە لایەنئىكى تەواو كۆمەلایەتى ھەبە. چەمكى خودى ناویئەبى یان خودى ناویئەناساى كۆلى لە سى توخمى سەرەكى پىك ھاتووە:

1. وینای دەرکەوتنمان لای كەسانى دیکە، واتە پرووالەتمان بە چاوى ئەویترى، چۆن خۆى دەنوینیت؟

2. وینای داوهرییان لە دەرکەوتنمان یان بەراوردکردنمان سەبارەت بە ئیمە چییە

3. ھەندیک لە جۆرەکانى "خۆھەستى"، وەکوو لووتبەرزى، یان فیزدان، یان چ جۆرە ھەست كەردئىك سەبارەت بە خۆمان بۆ دروست دەکا، ھەست كەردن بە لووتبەرزى یان سەرشۆرى؟

خەتەنە یەكێك لە ئەزمونانەبە كە رۆلئىكى گرینگى لە پرۆسەى سۆزدارىی مندالدا ھەبە؛ واتە ئەو ھەستەى كە مرۆف لە ناوھەو لە بارەى خۆبەو دەیدۆزیتەو، واتە ھەمان خۆھەست كەردن كە یەكێك لەو سى توخمە سەرەكیانیەكە چەمكى خودى ناویئەبى یان خودى ناویئەناساى كۆلى پىك دەھینیت. بە پشت بەستن بەو شتانەى كە پىشتر وتیمان كەردەوى خەتەنە تیھەلكیشى لووتبەرزى و پیاوھتى و شایى و ناھەنگ و لە ھەمان كاتدا شەرم و ترس و ھەندیک جار شانازى بۆ ئەو مندالەبە كە خەتەنە دەكریت.

به پروای کولی، له ریگه ی په یوه نډیسه کی دیا لکتیکیه وه "خود" له نیوان تاک و کومه لگا له درېژه ی پرؤسه یه کی کومه لایه تیدا دروست ده بیت. بهم ناراسته، نه شته رگه ری خه ته نه پرؤسه یه کی کومه لایه تیه که په یوه نډیسه کی دیا لکتیکی له نیوان که سی خه ته نه کراو و بیر و باوه ری کومه لگا که پیدا دروست ده کا که لهو ریگه وه چه مکی "خویان خود"ی مرؤف بیچم ده گریت. به پروای کولی، شیوازی کومه لاسه کان بریتیه له تیگه یشتی هاودلانه له پالنه ر و هه نگیزه و سه رچاوه کانی کارلیکی مرؤف له گه ل خود، نه ویش به دانانی خود له بری راپه رینه ران. شیوازی دهر وونگه ری تی هاودلانه شیوازی که بو لیکدانه وه و شی کردنه وه ی هوشیاری و ناسینی ماناکان و هه ست و پالنه ره کانی ره فتاری کومه لایه تی. که واته به ناراسته ی کومه لاسانه ده بی وه ک کارلیکیکی مرؤی له خه ته نه بروانزی که بو نه وه ی لپی تیگه ی، پیویسته خۆت بخه یته شوینی چالاکانی نه م کاره، واته منداله خه ته نه کراوه کان و بارودوخی خه ته نه کردنیان، بو نه وه ی بگه ینه ناستی دهر وونگه ری تی هاودلانه؛ واته بتوانین له م ریگه وه له مانا، هه ست، پالنه ره کان و تیگه یشتن و شی کردنه وه ی قول و فره ره هندی نه م ره فتاره کومه لایه تیه تیگه ین (هه مان، ل 7 و 8). به پروای مید، نهرمی نواندن یان توانای کاردانه وه به رامبه ر به خود، وه کوو چۆن تاک به رامبه ر به که سانی دیکه کاردانه وه ی ده بی، بو گورانی زین له چوار چیوه ی پرؤسه یه کی کومه لایه تیدا وه ک مهرجیکی پیویست له قه له م ده دریت. له مانایه دا، خود وه کوو زین مه عرفه یه کی ئو ژبه یی نیبه، به لکوو پرؤسه یه کی هوشیارانه یه که ره هندی جوړاو جوړی هه یه:

1 توانای کاردانه وه به رامبه ر به خود وه کوو چۆن که بو جفاک یان نه ویتری گشتینراوه، کاردانه وه یان به رامبه ری ده بیت؛

2. توانای به شداری کردن له گفتوگو یه کی تایه ت له گه ل که سانی تر؛

3. توانای ناگادار بوون له و شته ی که تاک باسی ده کا و به کاره ینانی نه م هوشیاریه بو نه وه ی که له هه نگای دواتردا ده بی نه نجامی بدات.

نه م پرؤسه پرؤسه یه کی ته نیا زهینی نیبه و له ریگه ی پرؤسه ی کومه لایه تیه وه به ده ست دیت. له حاله ته دا زمان گرینگیه کی بنه رته ی هه یه، چونکه له ریگه ی زمانه وه ده توانین هیما ماناداره زاره کیه کان شی بکه ینه وه و به کاریان به ینین. له راستیدا مید جه خت له سه ر گرینگیی زمان و پرؤسه ی کومه لایه تی له سازکردنی "خود" دا ده کاته وه و نه م دوو توخمه یان فاکته ره له خه ته نه دا ده بیترین که "خود"ی نه و که سانه ی که نه شته رگه ری

خەتەنەيان بەئەزمون کردووە يان دەبنە ھۆی خەتەنەکرانی کەسانی دیکە، مید قۇناغەکانی پیکھاتی خود لە سێ قۇناغدا وەسف دەکا: قۇناغی یاریی ساکار، یاریی ریسادار، ئەو یترییەکی گشتینراو لە تافی منداڵیدا. ئەو زیاتر کۆمەلگا وەک سەرچەشەنی کارلێکی دوولایەنە رەچاودەکات. نەشتەرگەریی خەتەنە وەک یەکیک لە سەرچەشەکانی کارلێکی دوولایەنە دیتە بەر باس کە لە پال سەرچەشە کارلێکە دوولایەنەکانی دیکە بەرسازینەری چەمکی کۆمەلگایە. گرینگیی بۆچوونی مید لە سەر چەمکی کۆمەلگا لەوەدایە کە کۆمەلگا بە سەرتر لە تاک دەزانی و پرۆسە زەبیبەکان بە ھەلقولای کۆمەلگا دەزانیت. ئەم پرۆسە سەرتەردانانی کۆمەلگا بە سەر تاکدا لە ئەزمونی خەتەنەکردنیشدا دیارە، چونکە بە پشتبەستن بەو شتانە ی کە پینداچوونەووەمان بۆ کرد، لە زۆربە ی باروودوخەکاندا، تاک بە بێ ھیچ ھۆکارێک و بە بێ ئەو ی بابەتە کە بخاتە بەر تیشکی پرسیار، ملکەجی دەبیت. لە راستیدا بە پتی ئەم ناراستە، خەتەنە وک یەکیک لە پرۆسە باوەکانی کارلێکی کۆمەلایەتی لێی دەروانریت. بە برۆی مید کۆمەلگا لە رینگە ی پرۆسە باوەکانی ناو کارلێکە کۆمەلایەتی پەيوەندییەکان و ئالوگۆری کەسائیک کە ھۆگریی دوولایەنەیان بۆ یەکتەر ھەییە، بەدی دیت. (ھەمان، ل 11 و 12).

ھەر وھا رۆزینبیرگ بۆچوونی خۆی بەم شیوہ پیناسە دەکا: گشتگیری ئەو ھەست و ئەندیشانە ی کە تاک وەک ناسیاویکی ئۆبژەیی سەبارەت بە خۆی ھەییەتی. بەم شیوہ تینگە یشتن لە خود، سەرباری ئەو ی بەشیکی لە خۆ و تەنانەت بەشیکی بچووکتەر لە کەسایەتی گشتی تاکە، گرینگییەکی زۆری ھەییە. بۆچوونی سەبارەت بە خود تەنیا وەک ناراستە ی دووبارە ئەندیشانە ی تاک لە قەلەم دەدریت؛ واتە تاک لێرەدا ھەم ناسینەرە و ھەم ناسراو. نەشتەرگەریی خەتەنە چ بە ھۆی سروشتە تونداژۆکە ی و چ بە ھۆی تینھەلکیشبوونی ئەم ئەزمونە لەگەل تافی منداڵی، لە پرۆسە ی ھەلگەرانەو ی ئەو تاکە بۆ خۆی وەک ناسراویکی ئۆبژەیی رۆلێکی بەرچاوی لە ھەست و بییری کەسی خەتەنە کراودا ھەییە. ھەر وھا ئەم کارە بەشیکی لەو بییر و باوەرانە پیک دەھینی کە پەيوەندییان بە خودی کەسە کەو ھەییە. کەواتە زۆر گرینگە و پئویستە سەر لە نوێ بییری لێ بکریتەو.

رۆزینبیرگ لە نیوان "خودی ھەبوو" و "خودی دلخواز" و "خودی واپشاندان" جیاوازی دادەنیت. "خودی ھەبوو" و پینەییە کە کە ئیمە لە ئیستادا لە خۆمانمان ھەییە. "خودی دلخواز" و پینەییە ک لەو شتە یە کە ئیمە پیمان خۆشە واپین. "خودی واپشاندان"

ئەو شیوازیه که ئیمه له پینگه یه ک خۆمان نیشان ددهین. رۆژنپیترگ باش دهیزانی که چه مکی تیگه یشتن له خود زنجیره یه که له پالنەر و ئامانجی خوازاو بۆ چالاک له خو دهگریت. دوو پالنەر و ئەنگیزه که له هه موو ئەنگیزه و پالنهره کانی تر سه رترن، په که میان پالنهری ریزگرتن له خود یان ئاره زووی بیر کردنه وه یه کی باش سه باره ت به خوده، دووه میان خواستی بهرده وامبوونی خود یان هۆگری بۆ پاراستنی چه مکی تیگه یشتن له خود له بهرامه ر گۆرپانکاری یان پاراستنی ئەو وینیه که له باره ی خۆمانه وه هه مانه. نه شته رگه ربی خه ته نه له هه ر دوو پالنهره که دا که چه مکی "تیگه یشتن له خودی" رۆژنپیترگ له خو دهگری، کاریگه ربی داده نیت. به و پینیه که ئەم کاره وه ک ئەزموونیکه گرینگ له سه رده میکی گرینگ که هه مان هه ره تی مندالییه، روو دها که واته هه م کاریگه ربی له سه ر پالنهری ریزگرتن له خود داده نی و هه میش له سه ر خواست بۆ درپژهدان به خود له تاک داده نیت. هه ر ئەو کاریگه ربیانه ی که ئەزموونی خه ته نه له سه ر پالنهره تاکه که سییه کان داده نی و باسیشمان کرد، وامان لئ ده کا که بیر کردنه وه ره خه گره انه مان هه بیت (هه مان، 15 و 16).

به بروای گافه من، بارودۆخه کۆمه لایه تییه کان "شانۆیه کی سروشتی" دا بین ده که ن که تیدا نمایشه فیزیکیه کان نمایش ده کرین و لیک دهرپینه وه. گافه من به خسته ر روه ی زاراوه ی "پیشاندانی خود" و تاوتوی کارلیکی دوولایه نه ی کۆمه لایه تی به پیتی "پشت شانۆ"، "سه ر شانۆ"، "پانتای تایه ت" و "پانتای گشتی" هاوخت له گه ل ئەوان له "جه ستایه تی" ده کۆلیته وه. له روانگه ی ئەو، بکه ره فیزیکیه کان هه ول دده ن به په نابردنه به ر شیوازیه کانی نیشانه دارکردنی کۆمه لایه تی، سه رنجی دیترا ن به ره ولای خۆیان رابکیشن. ئەم بکه ره فیزیکیه کان ناسینه رانی "به رجه سته کراو" ی پینگه و که رامه تن که له لایه ن چالاکانی دیکه وه لیک دهرپینه وه (تۆرنه ر، 1987، ل 123). به پیتی ئاراسته ی گافه من، خه ته نه به یه کیک له شیوازیه کانی نیشانه دارکردنی کۆمه لایه تی داده نری که له رینگه ی ئەوه وه بکه ره فیزیکیه کان هه ول دده ن له رینگه ی ده ستپیشخه ربی و ملدان به م کاره سه رنجی دیترا ن بۆ لای خۆیان رابکیشن و له هه مان کاتدا ئەم کردیه پیشاندهری ناکار و که رامه تییه که که هیمای پیاوسالارییه که هه میشه له لایه ن چالاکفانانی دیکه وه به و شیوه لیک دهرپینه وه.

به بروای فۆکو، "په یوه ندییه کانی ده سه لات" جۆره لکانیکی بی مه ودا یان له گه ل جه سته هه یه، به جۆریک که جه سته هه میشه له به ر ده م "سه رمایه دانان"، "دیاری کردن" و

"راھینان" دایە و بۆ "راپەراندنی ئەرک"، "بەشداری کردن لە رپورەسمەکان" و "پیشاندانەوی ھەموو جۆرە نیشانەیک" لە ژێر گوشاردایە. ھەر و ھا "ستراتیژەکانی خود" نامازە بەو شیوازانە دەکا کہ تاکەکان لە رپگەیی ئەو ھووە بۆ گەشتن بە ھەستی رەزامەندی کار لە سەر جەستەیی خۆیان دەکەن و تاکەکان لە ژێر کاریگەریی گوتارە زالە کۆمەلایەتی و سیاسیی و فەرھەنگییەکان جەستەیی خۆیان دەخەنە ژێر کاریگەریی ئەوان. ئەو "خود"انەیی کہ سازکراوی کۆمەلگان "بەجەستەکراو" و "بەر جەستەکراو"ن کہ لە رپگەیی شیوازانەکانی پۆلئین بەندی، بەرپۆرەبردنی جەستە و تەکووزکردنی جەستە بە دەست دەھینرین. تاییەتمەندییە فیزیکییەکانی جەستە دەسلاتی موزایەدەکردن بە تاکەکان دەبەخشن و خەلک بۆ سەرمايەدانان بە کاری دەھینن (زۆکایی، 1386: 124). لە راستیدا بە پنی ناراستەیی فۆکۆ، خەتەنە بە یەکیک لە گرینگترین "ستراتیژەکانی خود" لە جیندەری لە قەلەم دەدری بەو جیاوازییەیی کہ ئەمە شیوازیکیە کہ جەستەیی مەرفەکان لە رپگەیی ئەو ھووە نەک لە سەر دەستی خۆیان بەلکۆو لە لایەن کہسانی دیکە ھووە دەستکاری دەکری و ئەم جەستەنە وەک ئۆبژەیک و لە ژێر کاریگەریی گوتاری فەرھەنگی، ئایینی، کۆمەلایەتی و ھتد و لە رپگەیی خەتەنە ھووە ملکہچی دەسلات دەبن. بەلام خەتەنەش وەک نیشانەیکە جەستە لە قەلەم دەدری و وەک لە بەشەکانی پیشوودا باسما کرد بەو پنییە کہ لە فەزای گوتاری ئایینیدا رەوايە، دەسلاتی موزایەدە بە تاکەکان دەبەخشی و خەلک بۆ تیکەلبوون لە دوو گروپی دابەشینراوی (خەتەنەکراو و خەتەنەنەکراو) بە کاری دەھینن. جەستە لە رەوتی "دەسلات" دا بە شیوی گوتار سەر لە نوێ بەرھەم دەھینریتەو و بە دەروونی دەبیت. "زانست ھیز" پروسەیک بنیات دەنی کہ لە رپگەیی ئەو ھووە خودی جەستە خۆی وەک "ئۆبژەیک" دەستنیشان دەکات. "خۆچاودیتری کردن" پروسەیکە کہ تینیدا "سووژەکان" وەک ئەندامانیکی چالاک و ناگادار، لە گەل ھەندئ چەمکی و ھووە "تەندروستی گشتی" مل بە تاقی کردنەو پزیشکییەکان دەدەن. لەم حالەتەدا سنووری نیوان چەمکە تاییەت و گشتییەکان کال دەبیتەو. تەندروستی مەرف پرسیکی تاکەکەسی نییە، بەلکۆو پرسیکی کۆمەلایەتیە کہ زۆریک لە دامەزراوەکان دەبی چاودیتری بکەن. مەرفەکان، وەک ھاوولایتیەکی مەدەنی یان گوپرایەل، نەک ھەر بەرەنگاری ئەو چاودیریانە نابنەو، بەلکۆو بە ناگادارییەو ملکہچییان دەبن. فۆکۆ نامانجی ئەم ھوولانە بە "چاودیتری کردنی جەستە" دەزانی. (نیتیلتۆن، 1998، ل 78). لە راستیدا خەتەنە بە پنی چەمکەکانی فۆکۆ نموونەیک لە گرینگترینی ئەم چاودیتری کردنە لە سەر جەستەیک.

وهك له رهوتی لیکۆلینهوه و کان و رهوتی رهفتاری شارۆمهندان له دنیای هاوچهرخدا دردهکهوئ، مروڤهکان وهك شارۆمهندی مهدهنی یان گوپراهیل نهك ههر بهرهنگاری ئهم چاودیریه نابهوه، بهلکوو بهبێ ئهوهی پرسپاری لێ بکهن و بیر له هۆکاری ئهوه کاره بکه نهوه ملکه چیشی دهبن، به جۆریک که کردهوی خهته نه دهلپنی پرسپکی تاکه کهسی نیه، بهلکوو پرسپکی کۆمه لایه تیه که هه میسه زۆریک له دامه زراوه کان، له وانهش گرینگترینان واته دامه زراوه نایینی و پزیشکیه کان و ههروهها دامه زراوه نهریتی و کولتوری و فرههنگیه کان، نهك تهنها ئهرکی ئهوه یان بووه که چاودیری بکهن بهلکوو شه رعیه تیشیان بپ داوه.

ماری داگلاس جهسته به دهقیکی فرههنگی دهزانی که وپرای پشاندا نهوهی بهها فرههنگیه کان و پیشه و دلهراوکیکی فرههنگیکی تایهت، ده رکه و تینکی ئۆبژهی پی ده به خشیست. ئه و روونی ده کاته وه که چۆن جهسته له فرههنگیکی دیاریکراودا دهنو ئیندریته وه و چۆن ده بیته شو ئینیک بۆ شیوازه رهفتاریه کان و کرداره نیشانده رکانی کۆمه لگا. داگلاس پی وایه په یکه ری کۆمه لایه تی شیوازی تیگه یشتن له جهسته ی فیزیایی سنووردار ده کاته وه و ئه وهی له ریگه ی کارلیکی په یکه ری کۆمه لایه تی له گه ل جهسته ی فیزیکیدا به دهست دی له جهسته دا وه ک میدیایه کی سنووردار درده که ویت. به وته ی ئه و، جهسته ی سروشتیمان له لایه ن یاسا کانی کۆمه لگا وه سنووردار ده کری و بیچم ده گریت (فه رزانه، 1387 ی هه تاوی، ل 56). ناوبراو جهخت له سه ر چۆنیه تی په یوه ست بوونی دامه زراوه کان به پیکهاته ی شوو به پئراو به جهسته کان ده کاته وه و کاردا کۆمه لایه تیه کانی دامه زراوه کان له په یوه ندی له گه ل "به ریوه بردنی ئه خلاقیی جهسته" و دووباره به رهه مه تانه وه یان ده زانیت. سه ره رای خاله هاو به شه جهسته ییه کانی مروڤه کان، بارو دوخی کۆمه لایه تی و ئه و هیمایانه ی که له سه ر بنه مای جهسته ن و بۆ ده ره برینی ئه زمونه کۆمه لایه تیه جۆراو جۆره کان به کار ده هینرین، لیک جیاوازن. داگلاس جهسته به هیمای کۆمه لگا ده زانیت. ناوبراو وپرای ئه وهی باس له وه ده کا که جهسته به رده ست ترین وینیه سیسته می کۆمه لایه تیه، پنداگری له سه ر ئه وه ده کا که له نیوان ئه و بیرۆکه باوانی که سه بارهت به جهسته ن و ئه و بیر و باوه ره باوانه ی که سه بارهت به کۆمه لگان لیکچوونیک له نارادایه. گروپه جیاوازه کانی ناو کۆمه لگا ئه و ناراستانه سه بارهت به جهسته قبول ده که ن که له گه ل پنگه کۆمه لایه تیه که یاندا یه ک ده گریته وه.

(فاتیحی، ئه بوالقاسم، ئیخلاسی، ئیبراهیم، 1389)

له راستیدا به پئی روانگهی داگلاس، خه‌ته‌نه نمونیه‌یه‌کی ئۆبژه‌یی و زۆر گرینگه‌که پیه‌ندی شیاوی تیگه‌یشتن له‌جسته‌ی فیزیکی له‌رێگه‌ی په‌یکه‌ری کۆمه‌لایه‌تی نیشان ده‌دات. به‌واتایه‌کی تر، خه‌ته‌نه له‌رێگه‌ی کارلیکی په‌یکه‌ری کۆمه‌لایه‌تی له‌گه‌ل جسته‌ی فیزیکی‌دا به‌دی دی و خه‌ته‌نه‌ش په‌کیک له‌باساکی کۆمه‌لگایه‌که به‌یچم به‌جسته‌ی سروشتیمان ده‌دا و پنداویستی و پرۆسه‌ی سنووردار ده‌کاته‌وه. وه‌ک له‌بابه‌تی پینشو‌دا ئاماژه‌مان پیندا، دامه‌زراوه‌ی ئاین، له‌رێگه‌ی ئه‌و ئاراسته‌ی که‌سه‌باره‌ت به‌خه‌ته‌نه‌ی پیاوان وه‌ک ئه‌خلاق‌ی کردنی جسته‌ی پیاوان هه‌یه‌تی، ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ دامه‌زراوه‌کان له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ئه‌خلاق‌ی کردنی جسته‌ و به‌ره‌مه‌په‌نره‌وه‌ی جسته‌ به‌رپرسی کار‌دای کۆمه‌لایه‌تیانن. که‌واته‌ خه‌ته‌نه‌ ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ جسته‌ هیمای کۆمه‌لگایه‌ و پینه‌یه‌کی به‌رده‌ستی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تییه. خه‌ته‌نه‌ نمونیه‌ی لیکچوونی نیوان بیروکه‌ باوه‌کان سه‌باره‌ت به‌جسته‌ و بیروکه‌ ناساییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ کۆمه‌لگایه‌.

ئاراسته‌ ئاوپته‌یه‌یه‌کان

ئاراسته‌ی ئاوپته‌یی هه‌لوه‌دای ولامی پرسیا‌ری "جسته‌ چیه‌"یه‌ که‌ جه‌خت له‌سه‌ر پرۆژه‌بوونی جسته‌ ده‌کاته‌وه. "پرۆژه‌بوون"ی جسته‌ ئه‌م واتایه‌ ده‌سته‌به‌ر ده‌کا که‌ هیمای روواله‌تی، ئه‌ندازه‌، بیچم و ته‌نانه‌ت ناوه‌رۆکی له‌ش به‌شیه‌ی هه‌یزه‌کی بۆ سازکردنه‌وه‌ی هاوته‌ریب له‌گه‌ل گه‌ل‌اله‌کانی خاوه‌نی جسته‌ی کراویه‌ و له‌ش دیاره‌یه‌کی جسته‌یه‌یه‌ که‌ ته‌نیا له‌ ژیر کاریه‌گری سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی‌دا نییه‌، به‌لکوو به‌بیچمدان به‌بنه‌مای په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان دروست ده‌بیت (فاتیحی و ئیخلاسی، 1389ی هه‌تاوی). په‌یوه‌ندی جسته‌ له‌گه‌ل پیکهاته‌ و سیسته‌م و په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان په‌یوه‌ندییه‌کی په‌کلایه‌نه‌ نییه‌ که‌ ته‌نها له‌ لایه‌ن ئه‌وانه‌وه‌ بنیات بنی، به‌لکوو له‌ بنیات‌ناناندا رۆلی هه‌یه‌ و کاریه‌ره‌. به‌واتایه‌ک ئه‌م دووانه‌ واته‌ کۆمه‌لگا و جسته‌ له‌ کارلیکی دوولایه‌نه‌ی هه‌میشه‌یی و په‌یوه‌ندی دوولایه‌نه‌دان و کاریه‌ره‌ و کارتیکراوی یه‌کترن. ئاراسته‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کان، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی دان به‌قبوول‌کردنی رۆلی جسته‌ له‌بیچمدان به‌پیکهاته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌نی، به‌لام نایه‌کسانی ناو په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بۆ جسته‌ی زینده‌وه‌رناسی که‌م ناکه‌نه‌وه. ئیلیاس، بۆردیۆ، گیدنیز و یۆرگن هابه‌رماس له‌ناسراوترین خاوه‌ن‌تۆرییه‌کانی بواری ئاراسته‌ پیکهاته‌یه‌یه‌کانن (هه‌مان سه‌رچاوه‌).

به‌بروای ئیلیاس، پرۆسه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سروشتیه‌یه‌کان له‌رێگه‌ی توانا فیربووه‌کان یان فیرنه‌بووه‌کانی مروفه‌وه‌ کاریه‌گری له‌سه‌ر گه‌شه‌کردنی جسته‌ داده‌نن. توانا زمانیه‌یه‌کان

و هۆشپاری له لایهن جهسته وه سنووردار بوون. به برپای ئیلیاس، له گه‌ل تپه‌رپوونی کات، زۆر به‌ی په‌هه‌نده‌کانی په‌فتاری مرؤف وه‌ک په‌فتاری نه‌گونجاو داده‌نرین و ده‌برینه "پشت شانۆ"ی ژپانی کۆمه‌لایه‌تی و به هۆیه‌وه ئاستی شه‌رمه‌زاری به هۆی چالاکیه‌کانی جهسته له مرؤفه‌کاندا به‌رز ده‌بیته‌وه. به‌م شپوه ئیلیاس ناراسته‌ی گه‌شه‌سەندن سه‌بارهت به جهسته قبوول ده‌کا و گۆرانکاریه‌ فیزیکی و سوژداریه‌کانی جهسته به ده‌ره‌نجامی پرۆسه‌کانی شارستانییه‌ت‌سازی له تاکه‌کان و کۆمه‌لگادا ده‌زانیت (هه‌مان سه‌رچاوه)، له راستیدا به پپی ناراسته‌ی گه‌شه‌سەندن ئیلیاس سه‌بارهت به جهسته، خه‌ته‌نه کرداریک له سه‌ر جهسته‌یه که له نه‌نجامی پرۆسه شارستانییه‌ت‌سازییه‌کان و له ژیر کاریگه‌ری ئه‌م شارستانییه‌ت‌سازیانه‌دا، له رووی فۆرم و شتیوازی نه‌نجامدان و ته‌نانه‌ت شتیوازی بیر کردنه‌وی کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه روانگه‌ی تاکه‌کان و کۆمه‌لگا سه‌بارهت به خه‌ته‌نه گۆرانی به سه‌ردا هاتووه.

بۆردیۆ جهسته وه‌ک هه‌لگری په‌مزیی نۆرمه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان له قه‌له‌م ده‌دات. به برپای ئه‌و، ته‌کووزی کۆمه‌لایه‌تی ته‌کووزی جهسته‌کانه و پینداو یستیه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان به شپوه‌ی په‌مزی و فیزیکی کاریگه‌ریان له سه‌ر جهسته‌کان هه‌یه له (کریستین، 1385، ل ۷۱) بۆردیۆ جهخت له سه‌ر ئیمکانی وه‌ده‌سه‌ته‌پنانی مه‌عریفه له رپگه‌ی جهسته‌وه ده‌کات. هه‌ر له به‌ر ئه‌م هۆکاره، کاتیک "سووژی زال" له ئارادا نه‌بێ، جهسته‌ی به‌کۆمه‌لایه‌تیکراو، هۆکاری راسته‌قینه‌ی ناسینی کرده‌یی جیهانه. ناوبراو به که‌لکوه‌رگرتن له چه‌مکی "سه‌رمایه‌ی فیزیکی"، په‌یوه‌ندی نیوان تاییه‌تمه‌ندییه جهسته‌یه‌کان و فۆرمه‌کانی تری سه‌رمایه‌ روون ده‌کاته‌وه (زۆکایی، ل 124، 1386). بۆردیۆ "سه‌رمایه‌ی جهسته‌یی" وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی فه‌ره‌ه‌نگی سه‌رمایه‌دانه‌ری جهسته ده‌زانیت. به‌ره‌مه‌پنانی "سه‌رمایه‌ی فیزیکی" په‌یوه‌سته به گه‌شه‌کردنی جهسته‌وه که له‌و ماوه‌دا جهسته ده‌بیته هه‌لگری به‌ها له بواره کۆمه‌لایه‌تیه‌کاندا. جهسته "جه‌وه‌ه‌ریکی ناته‌واوی هه‌لگری به‌ها په‌مزیه‌کان" ه و فراوانبوونی بۆ پاراستنی نایه‌کسانییه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان پنی ئه‌م ناراسته، نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه یه‌کێک له‌و به‌ها په‌مزیانه‌یه که جهسته هه‌لگریه‌تی و به دروست‌کردنی جیاوازی له نیوان خه‌ته‌نه‌کراو و خه‌ته‌نه‌کراودا هه‌میشه نامرازیک بۆ پاراستنی نایه‌کسانییه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان بووه که له سه‌ر بنه‌مای گوتاره‌ نایینی و پزیشکی و فه‌ره‌ه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تی و دیکه‌ی گوتاره‌کان بووه. به‌م شپوه مرؤفه ژیرده‌سته‌کان بنده‌ستی خۆیان به نیشانه‌دارکردنی جهسته‌یان به

شيوەى جوولەى جەستەيى نەشياو و شەر ميوني بەدەر وونى دەكەنەو. شوناسى سيكسى بيچم بە پەيوەندى نىوان تاك و جەستەى دەدا كە دەتوانين نامازە بە شتگە ليكى وەكوو دۆخى جەستە و شيوەى رۇيشتن و جوولەى بەئەدەب بگەين. جگە لەووش ھەلوپىستى تاكەكان لە ناو كۆمەلگادا "زەوق" لەكانيان ديارى دەكات. نيشانەكانى ژيان و ینەى زەنيى تايەتى گروپى كۆمەلایەتى پيشان دەدەن و دەرخەرى ھەلوپىستى رېژەيى ئەم گروپە لە ناو كۆمەلگا و خواستيان بۆ جىگىر بونى لە ناو دەسەلاتە (فاتىحى و ئىخلاسى، 1389). بەلام فۆرم و شيوەى نەشتەرگەرى خەتەنە و تەنانەت رېورەسمى ئەنجامدانى لە ناو گروپە كۆمەلایەتییە جۆراو جۆرەكاندا جياوازە، وەك لە باسى خەلك ناسيدا باسما لە بىر و باوەر و كاركردى ھەندىك لە كەمىنە و گروپە كۆمەلایەتییەكان كەرد. كەواتە، ئەم فۆرم و شيوەى زەوقى ھەر كاميان ديارى دەكا كە پيشاندەرى ھەلوپىستى تاكەكانە و وەك ھىماكانى ژيان لە قەلەم دەدرى و وینەى زەنيى تايەتى ھەر گروپىكى كۆمەلایەتى و ھەلوپىستە رېژەيەكەيان سەبارەت بە ئۆبژاىەتى، كە لە لاينە پىكھاتەكانى دەسەلاتەو لە كاتى ملدان بە خەتەنە بەئەزمونى دەكا، پيشان دەدات.

بە سەرنجدان بەم دىپرانە، ھەندىك بابەتى گرینگ دینە گۆرەو كە لە درىژەدا باسى مافى خاوەندارىەتى بە سەر جەستە، مافى خاوەندارىتى، ئۆتانازيا و مەرگى خۆخواز لە ژىر ناو نيشانى "مافى خاوەندارىەتى بە سەر جەستە" لە روانگەى دەرووناسى، كۆمەلناسى و خەلك ناسىيەو تەوتوى دەكرىت. بابەتى جەستە پرسىكە كە لە ئەندىشەى پيش مۆدىرندا بە شيوەى جۆراو جۆر بە تايەت لە بابەتە ئايىنى و ئىلاھياتى مەسىحيدا باسى لى كراو. لەم ئەندىشانەدا زۆر جار جەستە وەك توخمىكى نەرىنى لى دەروانى كە تواناى گوناھ و لادانى ھەيە و ناھىلى رۆح بەرز بىتەو كە بىگومان جياوازي خەتەنە ئەوہيە كە ئايىنەكانى دىكە بە جوولەكەشەو پىيان واہ لە رىگەى ملدان بە خەتەنە جەستە پاك و لە گوناھ پاكژ دەبىتەو، بە جۆرىك كە كەسانى خەتەنەنەكراو بە گلاو و ناپاك لە قەلەم دەدرىن كە لە ھەندى پىگەدا شياوى دوور خراوہ لە جفاكى كۆمەلایەتىن.

لە ئەندىشە پاشمۆدىر نىستىيەكاندا، بەرپوہ بردنى جەستە، تاكايەتى، مافى خاوەندارىتى بە سەر جەستە و خۆكۆزى خۆخوارا و ژيانى جەستە لە پرسە بەنرەتییەكانن. قسە كردن سەبارەت بە خاوەندارىەتى مرفۆف بەرامبەر بە جەستەى خۆى ھەميشە رووبەر ووى چالنجى ئەخلاقى و ئايىنى و فەرھەنگى و پزىشكى دەبىتەو. ئەمرفۆ بە زالبونى بىرى پاش مۆدىرنى (پۆستمۆدىر نىست)، كە تىيدا بەرپوہ بردنى جەستە و خاوەندارىتى مرفۆف بە

سهر جهستهی خوئی یه کینک له بهرگریماننه سه ره کبیه کانیه تی، کاتی نه وه هاتوه که سه بارت به مندالان که له پوانگه ی نوئی کومه لئاسی مندالی، وه ک راپه رپنه رانیکی چالاک و وشیار پیناسه ده کرین، نه شته رگه ری خه ته نه که نمونه ی بینراوی پیشیل کردنی به رپوه بردنی جهسته و خاوه ندراریتی مرؤف به سهر جهسته یه بهو پیشگریماننه که مندالان که سانی بیده ره تانن و له بهر نه وه ی بیده سه لات و نه فامن له لایه ن گه وره سالانه وه پشتیوانی ده کرین، پیوسته به جیدی بحریته ژیر پرسیار. هه لبت پرسیار کردن سه بارت به خه ته نه وه ک له م لیکو لینه وه دا ده یینین - روو به رووی نه و چالنجه نه خلایقی، نایینی، فره نگی و پزیشکیانه ده بیته وه که هه میشه زال بوون. له راستیدا خه ته نه کردنی پیاوان بهر له وه ی هه لباردنی گشتی پیاوان بی، بابه تیکی نوبژیکتیفییه که ره گ و رپشه ی له دؤخی کومه لایه تی میژوویدایه.

گیدنیز، که یه کینک له که له بیرمه نده کانی تیکه ل کردنی تیوری پیکهاته و کارلیکه، هه ولینکی تیوری هه یه بو نه وه ی له دوو فاقه یی زانینی کارلیک و پیکهاته زیاتر بروا و نه وان وه ک دوو دیوی یه ک دراو ده یینی و نامانجی خوئی له هاواه نگی نیوان پیکهاته له لایه ک و ئیراده و سه ره خوئی راپینه ران له لایه کی دیکه ده زانیت. نه و باس له وه ده کا که پیکهاته کومه لایه تییه کان له لایه ن راپه رپنه رانه وه دروست ده کرین، له حالیکدا که رهسته و نامرازی نه م پیکهاته کومه لایه تیانه ن و له گه ل نه وه ی مرؤف به نامانجی کوتایی ده زانی، به لام وابسته یی مرؤف به که سانی دیکه بو گونجاو بوونی کارلیکی دوو لایه نه ی کومه لایه تی به حاشاهه لنه گر ده زانیت. بنه مای تیوری گیدنیز نه زمونی راپه رپنه ریکی تاکه که سی و بوونی ههر جوړه گشتییه کی کومه لایه تی نیه، به لکوو ناکاره کومه لایه تییه کانن که له کات و شویندا بیچم ده گرن. گیدنیز پیی وایه کرده ی مرؤف وه ک گورپنه ری جهانی ده ره وه و په یوه ندییه کومه لایه تییه کانه و نه وه به هه لگری هیزی کاریگه ری سهر جهانی کومه لایه تی ده زانیت. به م شیوه چه مکی کارلیک به ده سه لات ته وه ده به سیتته وه و پیی وایه ده سه لات ده بی وه ک سه رچاوه یه ک سه یر بکری که هوکاره کان له پیناو به ره هه مهیتان و به ره هه مهیتانه وه ی په یوه ندی له گه ل تایه تمه ندی پیکهاته یی کومه لگادا به کاری ده هینن. نه و پیکهاته هه م به نامراز و هه میش به به ره هه می هوکاریتی ده یینیت. به واتایه کی دیکه پیکهاته به کرداری کومه لایه تی ده زانی که هاوشیوه ی فورمیکی سیستماتیکه که ته نیا له ناو چالاکیی هه لسوورپاواندا بوونی هه یه و پیی وایه سیسته میکی کومه لایه تی کومه لایک کرده وه ی کومه لایه تی دوو باره چیکراو و په یوه ندی نیوان هه لسوورپاوانه. له و وایه که

کارلیکی دوولایه نه له ژیر کاریگه ریی سئ توخمی بنه رته یی ماناداری، دیسیلینی ئەخلاقی (نۆرمه کان) و په یوه ندییه کانی ده سه لاتە و به ره مه مه ینانی کارلیکی دوولایه نه به دیارده به کی ماناداری پشبه ستوو به دوو فاقه یی تیگه یشتن له نامانجه په یوه ندیسیازیه کان له لایه ن زمان و نۆرمه کانه وه، هم به سنووردار که ره وه و همه میس به توانا به خس ده زانی و تیهه لکیشی چه مکی پیکهاته ی ده کات (ئه میری و ته وحیدفام، 1388، ل 8486).

به ناراسته یه کی گیدنیزیه وه ده توانین بلتین خه ته نه وه ک کارلیکی دوولایه نه ی کۆمه لایه تیه که تیایدا راپه رینه ر نامانجی کۆتاییه، به لام مه یسه ربوونی ئەم کاره به بی وابه ستیه ی به که سانی دیکه حاشاهه لئه گره. له روانگه ی گیدنیز خه ته نه وه ک به شیک له کرداره کۆمه لایه تیه کان داده نری که همه میسه به گویره ی کات و شوین و له ره وتیکی میژووی و فرهه نگیدا رپیک خراوه. به م تپروانینه خه ته نه وه ک کارلیک په یوه ندی به ده سه لاتوه هه یه. له راستیدا کرده ی کۆمه لایه تیه خه ته نه ته نیا له کاتی چالاکیه راپه رینه ران وه ک هه لسووراوان و په یوه ندییه کانی نیوانیان بوونی هه یه. خه ته نه له فه زای کارلیکی دوولایه نه دا له ژیر کاریگه ریی توخمه بنه رته ییه کانی مانادار و ته کووزیه ئەخلاقی (نۆرمه کان) و په یوه ندییه کانی ده سه لاتدایه، که له به شه کانی پيشوودا باسیان لی کرا.

به لام یورگن هابه رماس کاری ناو پته کردن به به ستنه وه ی جیهانی ژیان یان جیهانیکی بچوو کتر که تیایدا راپه رینه ران و پرای ئەوه ی له گه ل په کتر په یوه ندی ساز ده کهن له بابه ته جوړاو جوړه کاندایک تیده گهن و سیسته می کۆمه لایه تیه به رفراواتر و ورده سیسته مه کانی به کرده یی ده زانیت. ئەو پتی وایه ده ست خستن خوازیی مه عریفه ته نها له رپگه ی ئەزمونه وه به ده ست نایه، به لکوو به و ته زا و چه مکه کانی زه نیی ناسینه ر (زه نیی کۆمه لایه تی) و بهر داپه رین بو تاقی کرده وه دیاری ده کریت. به باوه ری ئەو جیهانی ژین بو ئەندامه کانی سه رمایه یه کی هاوبه ش له مه عریفه فرهه نگییه کان، سه رچه شه کانی کۆمه لگاگری، به ها و نۆرمه کان وه ک سه رچاوه یه کی بنیاتنه ری په یوه ندی سازکردن، که له سه ره تاوه به ره هم ده هینر یته وه بو ئەندامه کانی خۆی دابین ده کات. ناوبراو جیهانی ژین به بناغه ی جیهان بینی و کۆمه لیک له پیناسه و چه مکه قبو لکراوه کانی جیهان ده زانی که ناکار و په یوه ندییه کانی رۆژه فشان یه کپارچه ده کهن و سنووری ناسوی کرده یی و وشیاریه کۆمه لایه تیه یی ئیمه دیاری ده کهن. له جیهانی ژیندا له لایه ک دیالیکتیکی پرۆسه ی فرهه نگی و ئەخلاق و وشیاره ی و له لایه کی دیکه وه عه قلابیه تی ئابووری و کۆمه لایه تی

ناشکرا ده بیت. له گه ل پرۆسه ی به عهقلانی بوونی جیهانی ژیندا، هه لسه نگانندی په خنهی ورده ورده چیگه ی توخمه دۆگماتیکیه کانی که لتووری نهریتی ده گرتیه وه و هه لی تیگه یشتیکی عهقلانتر دابین ده کړیت. ناوبراو هاوکارلیکی پشته ستوو به نیوه نندگیری زمانه کان به کارلیکی په یوه نندی ده زانی که نامانجه که ی تیگه یشتی دوولایه نه یه به م بیروکه ده لې دۆخی نایدیالی گوتار که ده بیته هو ی کۆده نگیه ک که له نه نجامی به لگه هینانه وه ی باشر به دی دې نه ک پیوستیه گفتوگویییه کان (هه مان، ل 8890).

به گویره ی ناراسته ی هابه رماس ناشکرایه که ده ستختن خوازی مه عریفه سه باره ت به خه ته نه تنیا له ریگه ی نه زمونوه وه به ده ست نایه به لکوه له ژیر کاریگه ری و ته زا و چه مکه کانی زه نی ناسینر که هه مان زه نییه تی کۆمه لایه تییه و بهر له داپه رین یان ملدان به نه شته رگه ری خه ته نه وه ک نه زمونونیک له م ریگه وه و ده ده ست دیت. له راستیدا خه ته نه سه رمایه ی هاو به شی نه و مه عریفه فهره نگی و سهر چه شنه کۆمه لگاگری و به ها و نۆرمانیه که جیهانی ژیاو بۆ ئیمه وه ک نه ندامه کانی خو ی که سهر چاوه یه که بۆ په یوه نندیمان بوی دابین کردوین که له ریگه ی نه وه وه دیالیکتیکی پرۆسه ی فهره نگی و نه خلافی و هو شیاری له لایه ک و له لایه کی دیکه وه عهقلانییه تی نابووری و کۆمه لایه تییه نه م جیهانه ژیاوه ناشکرا ده بیت. وه ک نامانج و ناراسته ی لیکۆلینه وه یی نه م تویره نه وه ده ریده خا، له گه ل عهقلانی بوونی جیهانی ژین ورده ورده هه لسه نگانندی رخنه یی نه شته رگه ری خه ته نه چیگه ی توخمه دۆگماتیکیه کانی کولتور و فهره نگی نهریتی که دا کۆکی کاری خه ته نه یه ده گرتیه وه و وه ک ده لې له م ریگه وه لیک تیگه یشتی عهقلانی زیاتر مومکین ده بی و له ریگه ی پیگه ی نایدیالی گوتار که هه ولې بۆ ده دین سه باره ت به کرده وه و پرسی خه ته نه دۆخیکی کۆده نگی دروست ده بی که له نه نجامی به لگه باشره کان چیگه ی زه روورته و پیوستیه کان ده گرتیه وه.

"هه موو مرو فیک له حاله تی سیمبولیدا دوو جهسته ی هه یه؛ جهسته ی تاکه که سه ی (جهسته یی و ده روونی) که له کاتی له دایکبووندا دروست ده بی و جهسته کۆمه لایه تی که له دریه ی ژیان و گه شه کردندا له ناو کۆمه لگایه کی تایبه ت و فهره نگیکی تایبه تدا سهر هه لده دات" (هیلمن، 1397). که واته وینای جهسته له ده ره وه ی کۆمه لگا بوونی نییه و بهو پنیه ی که بنه مای مه عریفه و ناسیاری مرو ف له نه وه یه که وه بۆ نه وه یه کی دیکه ده گۆردری؛ وینای جهسته ش له گه ل گۆرانکاریه کۆمه لایه تییه کانداه گۆریت.

ناراسته‌ی دەر وونناسانه سه‌بارت به خه‌ته‌نه¹

خسته روهی راپورتیکی کورت له سه‌ر ناراسته‌ی دەر وونناسانه سه‌بارت به خه‌ته‌نه، سه‌باری ئه‌وهی بارتقای بواری کۆمه‌لناسی ئه‌سته‌م نییه، به‌لام ده‌ستکه‌وتی هه‌ر وا ناسانیش نییه. دەر وونناسی به هژی ئه‌وهی ناراسته‌ی بۆ بابه‌ته‌کان زیاتر نه‌زموونی و کلینیکیه، له لیکۆلینه‌وه له دیارده‌یه‌کی وه‌کوو خه‌ته‌نه ده‌با دۆزینه‌وه‌یه‌کی زیاتری له چاو کۆمه‌لناسی به ده‌ست هینابیت. به‌لام لیکدانه‌وه‌ی ئه‌ده‌بیاتی تیۆری ئه‌م بواره ئه‌وه دهرده‌خا که روه‌به‌روه‌بوونه‌وه‌ی دەر وونناسانه بۆ دیارده‌ی خه‌ته‌نه بناغه‌یه‌کی تیۆری زۆر توندوتۆلی نییه و بۆ تیگه‌یشتنی دەر وونناسانه‌ی خه‌ته‌نه، ده‌بی په‌نا بۆ ئه‌و تیۆریانه‌ به‌هین که له روه‌اله‌تدا په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆیان له‌گه‌ل بابه‌ته‌که نییه و له کۆتاییدا ده‌بی ئیش له سه‌ر هه‌لینجاندنی تیۆریه‌کانیان بکه‌ین. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ئه‌و وینه جه‌سته‌یه‌ی که له لایه‌ن ناراسته‌ دەر وونناسیه‌که‌وه ده‌خرینه‌ روو تا راده‌یه‌ک له‌وه ده‌چێ چاره‌ساز بیت. ئه‌م ناراسته‌ زۆر خالی هاوبه‌شی له‌گه‌ل ناراسته‌ی کارلیکی دوولایه‌نه‌ی په‌مزی و په‌نگدانه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه، چونکه له دەر وونناسیه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه نزیکه. به‌لام لیکدانه‌وه‌ خه‌سارناسیه‌کان گرینگترین به‌شی توێژینه‌وه دەر وونناسیه‌کانی خه‌ته‌نه‌ن و ده‌توانین به ئه‌وه‌په‌رشیکاری ئه‌م لیکدانه‌وانه وینه‌یه‌کی روه‌وتر له ناراسته‌ی دەر وونناسانه بۆ خه‌ته‌نه وه‌ده‌ست بیه‌ین. له‌م به‌شه‌دا سه‌ره‌تا کورته‌راپورتیک سه‌بارت به‌و تیۆریه‌ جیاوازه‌ی که له مه‌ر وینه‌ی جه‌سته‌ باس کراون، ده‌خرینه‌ روو و پاشان هه‌ول ده‌دری وینه‌یه‌ک له هه‌ولی دەر وونناسانه سه‌بارت به لیکدانه‌وه‌ی خه‌سارناسیه‌ی خه‌ته‌نه بخه‌ریته روو.

ناراسته‌ی دەر وونناسانه بۆ وینه‌ی جه‌سته‌یی

وینه‌ی جه‌سته‌یی یان ئه‌وه‌ی پتی ده‌وتری خۆگریمانیه‌کیک له بابه‌ته‌ به‌نه‌په‌تییه‌کانی دەر وونناسیه. دەر وونناسی له ناراسته‌ جیاوازه‌کاندا تیگه‌یشتنی جیاوازی له وینه‌ی جه‌سته‌یی خسته‌وته روو له ناویاندا ناراسته‌کانی دەر وون شیکاری، مه‌عریفی په‌فتاری، گه‌لله‌ی جه‌سته‌یی، دوورکه‌وته‌وه له خودی نایدیالی و تیۆری په‌فتاری گورانی له‌وانی دیکه‌ گرینگترن. له درێژدا به کورتی پیداجوونه‌وه‌یه‌ک به‌م روانگانه‌دا ده‌که‌ین.

1- ناوه‌ڕۆکی ئه‌م به‌شه زیاتر له وتاره‌که‌ی سه‌ید ئه‌بولفه‌زل مووسه‌وی و هاوکاره‌کانی (1395)، " تصویربدن در دیدگاه‌ها و مکاتب روانشناسی " وه‌رگیراوه.

روانگهی دەررون شیکاری

وینهی جهسته ئهو وینهیه که وا له جهستهی پرواله تیمان هه مانه، تیگه یشتنیکی دەررونی له خودیکی دهره کی. جهسته و نواندنه وهی زهینی گۆرانه کهی بنه مای تیگه یشتن له خوده. فرۆید "من" وه که مین و پیشه کی ترین خودی جهسته یی ده زانیت. به بۆچوونی ئهو، من یان خودی جهسته یی هه لده گه پرتیه وه بۆ ئاویتیه که له ئەزموونی دەررونیی تیگه یشتنی جهسته یی، کارکردی جهسته یی و وینهی جهسته یی. فرۆید راکیشهری و پرووداوه جهسته ییه کانی وه که بناغه یه که بۆ ریکخستنی ئەزموونی مه عریفه و ویناکردنی خودی جهسته یی و ئەزموونی جهسته سازی، له پشت نایدیالی ناسراوه کان دادنا تا ئهو راده ی که هه تا سه رده می فرۆید، دەررون شیکاران پینان وا بوو که جهسته له ریزبه ندی ناوشیاره کاندایه (رایگان، 1385).

ئهم باوه ره لای زۆریک له دەررون شیکاره کان هه یه که هه ندیک له نه خۆشه کان که له گه ل جیهانی سۆزداری خۆیاندا هاونا هه نگ نین، له وانه یه گه رانیک یه که گرتوویان له خودی جهسته یی و خودی دەررونی خۆیان نه بۆ و جهسته کانیان بکه نه گیره وه ری ئهو شتانه ی که وشه کان ناتوانن دهریبهرن. ئهم ئەزموونه "خودی" نه گۆره، سه رباری ئه وهی یه که سان نییه، بوونی سه ربه خۆی نییه و زهینی نییه. به لأم ئه مه راسته که له په یوه جهسته یی که سه که له گه ل کات و شویندا دهناسریتیه وه. به گشتی وینهی جهسته له بواری گورران و دەررون شیکاریدا له پرووی کاراییه وه که نواندنه وه زهینی کانی خودی جهسته یی پیناسه ده کریت. ئهم نواندنه وانه له وینه بینارییه کاندایه (وه که وینهی جهسته یی تاک له میشکدا) سنووردار ناییتیه وه، به لکووه که لاله ی هه موو دەررون زانیاریه هه ستیه کان له خۆ ده گری و به شیوه ی دەررونی و دهره کی وروژ پراوه یان له راستیدا ئهو ئەزموونانن که به شیوه ی پرو له زیادبوو له پانتای گوررانی دەررونیدا دهرکه وتوه.

شیلدهر مۆدیلێکی سی ره هه ندی له وینهی جهسته یی خسته پرو، که تیدا جیا له ههر دوو ره هه ندی کۆمه لئاسی و فیز یۆلۆژیکی، پیکهاته ی لیبیدۆی ریک خست. شیلدهر زۆر چه زی له په یوه ندیی نیوان زهین و جهسته بوو و چوار چیه توژی نه وه یه که ی بۆ دۆزینه وهی هه مبه ریا ته یی نیوان کیشه جهسته یی و دەررونییه کانی کۆنه ندای عه سه بی ناوه ندی بوو. ئهو سی ره هه ندی که ناوبراو پینسیناری کردوه ناماژه بۆ بنه مای دەررونیسانه ی وینهی جهسته، پیکهاته ی لیبیدۆی وینهی جهسته و کۆمه لئاسی وینهی

جسته ده کات. شیلدهر ره هندی دهر وونناسانه ی جسته ی پیناسه کرد که تیبدا جسته وهک بوونیکي سه ره خوی ناسایی فام کراوه، نه مه ههر نهویه که زور به پرونی له لایهن جسته پیشان دهری و تیمه له ریگهی به نه زمون کردنی نازاری جسته ییه وه فیری ده بین. بهو پییه ی که خه تهنه نمونه ی به نه زمون کردنی نازاری جسته ییه، که واته له روانگهی شیلدهر وه له بنیاتانی ره هندی دهر وونیی جسته دا رول و پشکی بهر چاوی هه یه. ره هندی کومه لناسی ناماژه بو نهو کاریگه رییه حاشاهه لنگره ده کا که بیر و باوهره کولتوری و فرهه نگیه کان بو راستیه هه ستیکراوه کانی جسته یان هه یه و له بهر نه وه ی که نه شتره گری خه تهنه له ژیر کاریگه ری بیر و باوهره فرهه نگیه کان بو راستیه هه ستیکراوه کانی جسته یه، که واته له روانگهی شیلدهر وه نه م کرده وه له بنیاتانی ره هندی کومه لناسی جسته دا گرینگه. ههر له بهر نه م هوکاره و له بهر نه وه ی کومه لگا جورا و جوره کان کاریگه ری پیکهاته ی کولتوری و فرهه نگی جیاوازیان له سه ره، راستیه هه ستیکراوه کانی جسته له کومه لگایه که وه بو کومه لگایه کی دیکه جیاوازه. وا گریمان ده کری که کومه لگا جیاوازه کان تیروانینکی جیاوازیان سه بارت به به هره کانی جسته و په یوه ندیان له گهل نه زمونه دهر وونیه کاندا هه یه. ره هندی لییدویی ناماژه بو به نه زمونی جسته وهک بابه تیکی دلخواز و راستیه کی هه ستیکراوه کات. له راستیدا به نه زمون کردنی خه تهنه وهک نه زمونیکي جسته ییه که وهک بابه تیکی دلخواز و راستیکي هه ستیکراو باسی لی ده کری و ههر له بهر نه م هوکاره ش ده چیتنه ناو چوار چیه ی ره هندی لییدویی له روانگهی شیلدهر وه. له م ره هنده ی بیر و باوهره دهر وون شیکاریه کان فام کراوه و به پیی نه وه چه مکی ناستی و شیار و ناوشیاری نه زمون له خو ده گریت. شیلدهر نه م سی ره هنده ی به جیا له بهر چاو گرتوه، هه تا نه و راده ی که ههر یه که یان لوژیکی تایبته به خو یان هه یه. به لام ناوبرا و پیی خوشه که چه ند لایه نیکي نه م ره هنده له نه زمونی مؤقدا پیشان بدات (هانلی، 2004). شیلدهر ناماژه ی به تیگه یشتنی دهر وون شیکارانه ی وینه ی جسته کردوه. نهو پیناسه ی فرؤیدانه له مه ر جسته یه تی له ریگهی نه ندیشه ی پیکهاته ی دینامیکیه وه فراوانتر کردوه و وهک نامرازیک سهیری باوهره شیکاریه کان ده کا، نامرازیک که به هو یه وه تیده گا که بوچی هه ندیک نه زمونی ئیدراکی به ره و بواری و شیار پی نه و دیوی ناگیی به لاریدا ده برین، له حالیکدا ره نکه هاوکات له سیسته می ده ماری ناوه ندیدا چر بوو بیتنه وه. تیوری شیلدهر به وردی په یوه ندییه دهر وون ناسی و فیز یولوژییه کان پرون ده کاته وه. له نه نجامی نه م

تیورییه دا کاریگه ریبی هر یه ک له بواره زانستیه کانی ده مارناسی و دهر وون شیکاری پیشان ده داته وه، به لآم له گه ل هر یه کیکیان فرقی هه یه، چونکه تیشک ده خاته سهر چالا کبی جهسته بی دهر وونی پیکهاته یه کی دینامیکی که ریگه به شیلدهر ده دا وه ک رووداویکی نوازه له گورانکارییه کانی ناو کۆنه ندای ده ماری ناوه ندی و نه زمونی زهینی بروانیت (هه مان سهر چاوه).

وینه ی جهسته بی له روانگه ی مه عریفی - رفتاریه وه

ئیمه له ناو کۆمه لیک ریگه خراوی مه عریفی فره ره هه نددا جهسته مان وه ک دیارده یه کی دهر وون ناسانه فام ده که یین. ره نکه وینا بینارییه کان یه که م نامرازی بیر کردنه وه و پرۆسه ی زانیارییه کان بن. خه ته نه، وه ک یه کیک له گرینگترین وینا بینارییه کان، نه ویش له قۆناغیکی گرینگی ژبانی تاک واته هه ره تی مندالی، وه ک یه که م نامرازی بیر کردنه وه و پرۆسه ی زانیارییه کان له قه له م دهری و کار ده کات. نه وه ی روونه نه وه یه که جهسته وه ک وینه یه ک به درژیایی ژبان رۆلنکی گرینگ ده گیریت. نه م وینه له وینه بینارییه کاندای سنووردار نایته وه، به لکوه له دهر که وتی زانیارییه کانی هه موو تیگه یشتنه هه سته یه کان که به شیوه ی دهر وونی و دهره کی هه لده هنجری و نه زمونه ریگه خراو و وینا کراوه کانی سیسته میکی دهر وونیی پیگه یشتوو پیک هاتوه. له راستیدا جهسته ی مه جازی پیگه نییه، به لکوه وه ک به شیک له پرۆسه یه کی دینامیکی گه شه ده کا که له ریگه ی نه وه وه ئیمه تینه کۆشین بۆ نه وه ی نه زمونه کانمان ریگه بخه یین و لیبان تیبگه یین. مرۆف له ریگه ی دوو پیکهاته ی مه عریفی فره ره هه ندوه جهسته ی خۆی به نه زمون ده کات: یه کیکیان گه لآله ی جهسته یه، نه وه ی دیکه یان وینه ی جهسته یه.

وینه ی جهسته بی له تیوری گه لآله دا

وینه ی جهسته وه ک هه سته کی وته بی په یوه ندیه کی نزکی له گه ل گرینگی نه وه مه عریفه یه هه یه که تاک به روواله تی ده دات. چه مکی گه لآله ی "خود" نواندنه وه ی مه عریفی زانیارییه ریگه خراوه کانی خوده که مارکوس پیشنیاری کردوه. گه لآله ی خودی ریگه خراوه یی مه عریفه یه ک له باره ی خوده که له سهر بنه مای نه زمونه کانی رابردوی خود په ره ده ستنی و کاریگه ری له سهر زانیارییه دهره کی و ناوه کییه کان داده نیت. گه لآله ی خود چه نده نواندنه وه گشتیه کانی تاک له خۆ ده گری که له هه لسه نگاندنه کانی سه باره ت به خۆی و هه لسه نگاندنه کانی که سانی دیکه سه باره ت به و سهر چاوه ده گرن، ههر

ئهوه ندهش نواندنه وهی مه عریفیی تاکیش که ده رهنجامی پروودا و بارودۆخه تایبه ته کانه له خو ده گریت. گه لاله ی خود شیوازیکی ته کووز بو رپکخستنی زانیاریه کان دابین ده کا و ده گاته ئه و شوینه ی که تاکه کان به به کارهینانی زانیاریه کانی گه لاله وهسفی خو یان و ئهوانی دیکه ده که ن (مارکووس، 1977)، له راستیدا به م ئاراسته وه، خه ته نه وه ک یه کپیک له گرینگترین نه زمونه کانی رابردوو، که له تافی مندالی و میز مندالیدا زیاتر پروو ده دا، له رپگه ی کاریگه ریدانان له سه ر زانیاریه ده ره کی و ناوه کییه کانی په یه سه ست به خود ده ورپکی گرینگ ی له سازکردنی گه لاله ی خود هه یه و کاریگه ری له سه ر رپکخراو مه عریفی سه به رته به خود داده نیت.

هید پنی وایه گه لاله ی جهسته یی به شیک له جهسته ی خودی که سه که یه. گه لاله ی جهسته یی لیکدانه وهی کاریگه ریه فهره نگی کۆمه لایه تیه کان و وینه ی جهسته یه کی لاواز نیشان ده دات. جگه له وهش ئه م گه لاله له تیگه یشتن له م بابه ته که بوچی هه ندیک که س له رووی ته کنیکیه وه له ژیر کاریگه ری ناسه واره کۆمه لایه تی فهره نگیه کاندان له کاتیکدا هه ندیک که سی دیکه کارتیکراو نابن، زۆر گرینگه و ئه م گه لاله له هه ره تی مندالیدا گۆرانی به سه ردا دیت. به و پینه ی که هه م پرۆسه ئیدراکیه کان و هه میش روانگه کان له لیکۆلینه وه له سه ر وینه ی جهسته گرینگن، ئاراسته یه کی مه عریفی ره فتاری لۆژیکیترین چوارچۆیه له و شته ی که بیر و هه ست و ره فتاری په یه سه ست به پروواله تی گۆراو ده یدۆزنه وه دابین ده کا و له رووی تیۆریه وه رپگه به گه شه کردنی ستراتیژه وه ده سه ته اتوه کان ده دات. هید پنی وایه ئاراسته ی ره فتاری - مه عریفی نیشان ده دا که وینه ی جهسته په یه سه سه به په یه نه دیی ئیوان ئه و بیر و باوه رانه ی که له رپگه ی نه زمونی پنشوه وه سه به رته به خود دروست بوون و ورده ورده به تپه ربوونی کات گۆرانکاریان به سه ردا هاتوه و ئه و فاکته رانه ی که له بارودۆخ و بیر و باوه ر و پرووداوه کان سه ره چاوه ده گرن، و بریتیه له کاریگه ری راگرانه یان چاوه رپوان نه کراو له سه ر وینه ی جهسته. له راستیدا به پنی ئه م ئاراسته، خه ته نه وه ک کرده وه یه ک که له و بیر و باوه رانه ی که له رپگه ی نه زمونی پنشوه وه (تافی مندالان و میز مندالی) سه به رته به خود بیجمی گرتوه و هه میشه له گه ل تپه ربوونی زه مه ن بوونی دیار بووه و له سه ر دۆخی کاتی تاک (وه کوو په یه نه دیی سیکیسی)، بیر و بوچوون و پرووداوه کان کاریگه ر بووه، که وا ته کاریگه ریه که ی له سه ر پارێزه ربوونی وینه ی تاک سه به رته به جهسته ی خۆی ناشکرایه.

له راستیدا لایه نگری له هه ر شیوازیک که تاکه کان بو هه لسه نگاندنی زانیاریه کان یان

ئو بایه خه‌ی که به زانیارییه کانی ده‌دن، دنه بدا ده‌بیته ئو و شیوازی که وینه‌ی جه‌سته تیدا دیاری ده‌بیته. به‌م پروانگه‌وه خه‌ته‌نه یه‌کیک له گرینگترین لایه‌نگریه‌کانه که هه‌میشه مرؤفه‌کان دنه دها بۆ ئه‌وه‌ی زانیارییه‌کان بان بایه‌خدان به زانیارییه‌کان هه‌لبسه‌نگینن و به‌م شیوه‌یه کاریگه‌رییه‌کی گرینگ له سهر وینه‌ی جه‌سته داده‌نیت.

پروانگه‌ی رفتاری مه‌عرفییه‌کان باشتترین به‌لگه‌ی کاریگه‌رییه‌کان له گۆرین و گۆرینی په‌ریشانی وینه‌ی جه‌سته‌دا هه‌یه. له تیۆری مه‌عرفی کۆمه‌لایه‌تی به‌ندۆرا جه‌سته وه‌ک دیارده‌یه‌کی ده‌روون‌ناسانه له میانه‌ی کۆمه‌لیک پیکهاته‌ی مه‌عرفی فره‌هه‌نددا به‌ئه‌زمون ده‌کریت. به‌لام ئه‌م وینا زه‌ینیانه نه‌گۆرین و له رینگه‌ی ئه‌و ئه‌زمونانه‌وه که مرؤف ده‌یدۆزیته‌وه فراوانتر ده‌بن. که‌واته وینه‌ی جه‌سته به‌گۆرینه‌ی فاکتیره‌ ده‌روونی و ده‌ره‌کی و جوگرافیاییه‌کانه‌وه ده‌گۆردریت و خه‌ته‌نه وه‌ک ئه‌زمون و کرده‌وه‌یه‌که که چه‌ندین په‌هه‌ندی هه‌یه و له هه‌مان کاتدا هه‌م له فاکتیره‌ ده‌روونییه‌کانه و هه‌م له فاکتیره‌ ده‌ره‌کی و زه‌مینه‌یه‌کان که کاریگه‌ری له سهر وینه‌ی جه‌سته‌ی داده‌نی و کار ده‌کاته سهر گۆرانکارییه‌کانی ئه‌م وینایه له تاک‌دا. له فاکتیره‌ ده‌ره‌کی و زه‌مینه‌یه‌کان ده‌توانین ناماژه بکه‌ین به‌ راستییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی وه‌کوو ئه‌و چاوه‌پوانی و داوه‌رییه‌ی که تاک پێی وایه دیتران له‌ودا دروستی ده‌کهن. له لایه‌کی تره‌وه پیکهاته‌ی ره‌فتارمان هه‌یه. ره‌فتار هه‌م ره‌نگدانه‌وه‌ی مه‌عرفیه‌کانه و هه‌م له رینگه‌ی مه‌عرفیه‌ کاریگه‌ره‌کانه‌وه کار ده‌کاته سهر وینه‌ی جه‌سته. ریک خه‌ته‌نه‌ش وه‌ک ره‌فتاریکی کۆمه‌لایه‌تی داده‌نری که هه‌م ناست و ناوه‌پۆکی مه‌عرفیه‌کان و بیه‌ر و باوه‌ره‌ کولتووری و فره‌هه‌نگییه‌کانی ناو‌خه‌لکی کۆمه‌لگایه‌ک دیاری ده‌کا و هه‌م له رینگه‌ی مه‌عرفیه‌کانه‌وه کاریگه‌ری له سهر وینای ئه‌وان سه‌باره به‌ جه‌سته‌ی داده‌نیت. سهر‌چه‌شنی عه‌قلانی سۆزداری ئیلیس ده‌توانی پوونی بکاته‌وه که چۆن ره‌فتار و مه‌عرفیه‌کان وینه‌ی جه‌سته دروست ده‌کهن. له سهره‌تادا (ئ) که پووداویکی چالاک‌کهره، به‌ره‌و (ب) رینۆینی ده‌کرئ و (ب) که بیریکی پردناسا و خو‌ویژه "ج" ده‌روورینیت. له راستیدا "ج" وه‌لامیکی وروورینه‌رانه‌ی گریندراو به‌ دۆخه، دۆخیک که له شیوه‌ی دل‌پاوکیدا دروست ده‌بیته. له پووی مه‌عرفییه‌وه، په‌ریشانی و پرؤفه‌ی وینه‌ی جه‌سته ئه‌زمونی بیه‌ر‌کردنه‌وه‌ی نالۆژیکی و چاوه‌پوانی ناراسته‌قینه و به‌راوردکاری هه‌له‌یه. (موسه‌وه‌ی، 1395)

زۆرینک له تویره‌ران ریشه‌یه‌کی زۆری پنه‌ور بۆ ناره‌زایه‌تی جه‌سته به‌ کار ده‌هینن، که بریتیه له به‌راوردکردنی شیوه و قه‌لافه‌تی نایدیالی تاک له‌گه‌ل خه‌ملاندنیک که ئه‌و بۆ

قەبارەى ئىستای یان قەبارەى راستە قینەى دەیکات. بە هەمان شیوە هۆگری تاکەکان بۆ بەراوردکردنی ئەو جەستەى کە هەیانە لە گەل ئەو جەستەى کە دەیانەهەوى بیانى دەتوانین وەک هۆکاری نارازیبوون لە قەبارە و شیوە یان پووالەت لیکی بدەینەوه. ئەم بەراوردکردنە لە کردەوه و ئەزموونى خەتەنە و لە ناو پیاوانى خەتەنە کراو و خەتەنەنە کراودا لە درێژەى پروسەى میژوویدا بەدى کراوه کە هەمیشە دەتوانى بیته هۆى نارەزایى یان رەزامەندیان لە قەبارە و شیوە و پووالەتى بەشى ئەندامى زاوژى و لە هەندى حالەتدا گشتیى لەش و کاریگەرى لە سەر ئەم هەستە دابنیت. بە گوێرەى سیلبیرستاین و سیتەرگیلمۆر و رۆدین¹ ئەم تیکچوونە دەبیته هۆى نارازیبوونى ئاسایى لە وینەى جەستەى. بەلام هیشتا پتویستە کاریکی زۆر لە سەر ئەم تیۆرییە ئەنجام بدرى چونکە زۆربەى ئەو کارانەى کە کراون بە شیوەى پەيوەندیارانە بوون و سەبارەت بەم دەرهنجامەى کە بەراوردکردنى قەبارەى جەستە لە لایەن ژنانەوه لە گەل قەبارەى ئایدیالیى وەدەستەتوو پاساوى پەرشانییە زۆرەکانى وینەى جەستەى ئەوانە، هیچ هۆکاریکی دروستمان لە بەردەستدا نییە (هەمان سەرچاوه).

وینەى جەستەى لە تیۆری رەفتارى - گۆرانى

لە بواری وینەى جەستەیدا چەندین تیۆرى هەیه. تیۆرییەکانى هینبیرگ² بە سەر دوو بەشدا دابەش دەبن:

١) ئەو تیۆرییانەى کە سەرنجیان لە سەر لایەنى ئیدراکیى وینەى جەستەیه؛

ب) ئەو تیۆرییانەى کە لایەنى زەینى وینەى جەستە نیشان دەدەن.

تیۆرییە ئیدراکییەکانى وینەى جەستە سەرنج دەخەنە سەر چۆنەتیی تێگەشتنى دروستى تاک لە هاوناھەنگیى وینەى جەستە لە گەل قەبارەى راستە قینە. لە تیۆرییە زەینییەکاندا وینەى جەستە پێشان دەدا کە تاک چ هەستىکی سەبارەت بە جەستە یان ئەندامەکانى هەیه و زۆر جار بە پى باشی ناکلینىکی تاوتووى دەرکەیت. تیۆرییە زەینییەکان بە سەر تیۆریی گەشەسەندن و فەرھەنگى - کۆمەلایەتیدا دابەش دەبن (هەمان).

خەسارناسیى دەروونى خەتەنە

زیانە لاوهكى و لیکهوتە پړوحى و دەروونییەکانى خەتەنە بابەتیکە کە زۆر پک لە توێژەران لە جیهاندا لیکۆلینەوه یان لە سەر کردوو، کە دەتوانین ئاماژە بە لیکۆلینەوهى شاین و

1. Silberstein, Settergilmore, and Rudin

2. Hinberg

هاوکارانی له سالی ۲۰۰۳دا بکهین. ئەم توێژه‌رانه له وتاریکدا خوێندنه‌وه‌یان له سهر لیکه‌وته ده‌روونییه‌کانی خه‌ته‌نه‌ کردوه. به‌ پروای ئەم توێژه‌رانه ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ی کورپان له‌ تورکیا بۆ گه‌یشتن به‌ شوناسی پیاوانه‌ پێویسته. به‌ پێچه‌وانه‌ی کۆمه‌لگا رۆژاوا‌ییه‌کان که‌ کورپان له‌ هه‌رپه‌تی کۆرپه‌ییدا خه‌ته‌نه‌ ده‌کرێن، له‌ تورکیا له‌ ته‌مه‌نی گه‌وره‌تردا خه‌ته‌نه‌ ئەنجام ده‌دری و ئەمه‌ش ده‌توانی کاربگه‌ری ده‌روونی لێ بکه‌وێته‌وه. ته‌نانه‌ت خه‌ته‌نه‌چی که‌ پزیشکی نه‌شته‌رگه‌ری یان نه‌ریتییه‌ ده‌توانی به‌ هۆی کارکرده‌که‌یه‌وه‌ کاربگه‌ری له‌ سهر ته‌ندروستی منداله‌که‌ دابنیت. هه‌ر بۆیه‌ ئەم توێژه‌رانه پرسیارنامه‌یه‌کیان ئاماده‌ کرد که‌ دایک و باوکی هه‌زار و 235 که‌سه‌ (۱۲۳۵) مندالی خوار ته‌مه‌نی شازده‌ ساڵ له‌ کلینیکی مندالانی زانکۆی گیزی و ده‌ ناوه‌ندی فریاکه‌وته‌نی سه‌ره‌تایی له‌ نه‌نقه‌ره‌ له‌ کاتی دیمانه‌ی چاو به‌ چاو پریان کردوه‌ بۆ ئەوه‌ی هه‌ندێ زانیاری له‌ مه‌ر نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ له‌م ولاته‌ و شتگه‌لینکی دیکه‌ی وه‌کوو کاتی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌، خه‌ته‌نه‌چیه‌کان و هۆکاره‌کانی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ و په‌یوه‌ندی ئیوان ئەم کاره‌ و هه‌ستی باوکه‌کان له‌ کاتی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ کۆ بکریته‌وه. به‌ پێی ده‌ره‌نجامه‌کانی ئەم توێژینه‌وه‌، مامناوه‌ندی ته‌مه‌نی خه‌ته‌نه‌ له‌م ولاته‌دا شه‌ش ساڵه‌ و ته‌نها 14.8 له‌ سه‌دی مندالانی خوار ته‌مه‌نی یه‌ک ساڵ خه‌ته‌نه‌ کرابوون. نایین و نهریت هۆکاری سه‌ره‌کی به‌رده‌وامبوونی دابونه‌ریتی خه‌ته‌نه‌ بوون و ته‌نها 15.2 له‌ سه‌دی خیزانه‌کان سوودی پزیشکی خه‌ته‌نه‌یان له‌ هۆکاره‌ نه‌ریتییه‌کان پێ سه‌رتربوو. له‌ 13.3 له‌ سه‌دی حاله‌ته‌کاندا خه‌ته‌نه‌کردن له‌ لایه‌ن خه‌ته‌نه‌کارانی نه‌ریتییه‌وه‌ ئەنجام دراوه‌ و زۆریک له‌و باوکانه‌ی که‌ ئەزموونی خه‌ته‌نه‌کردن له‌ بێر مابوو دانیان به‌وه‌دا ناوه‌ که‌ لێی ترساون؛ ئەوان خه‌ته‌نه‌یان پێ نازاربه‌خش بوو و هه‌روه‌ها هه‌سته‌کانیان له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردنی منداله‌کانیاندا له‌ ئەزموونی تابه‌تی خۆیان نزیک بوو. به‌ گوێره‌ی ئەم توێژینه‌وه‌ تا ئیستاس دابونه‌ریته‌کان رۆلێکی گرینگیان له‌ کاتی ئەنجامدانی نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌، که‌سی خه‌ته‌نه‌چی و هۆکاره‌کانی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ هه‌یه‌، به‌لام تپه‌رپه‌رونی کات و ئاستی خوێنده‌واری کاربگه‌رییه‌کی ماناداری له‌ سهر خه‌ته‌نه‌ و ئاراسته‌ نه‌ریتییه‌کانی خه‌ته‌نه‌دا نه‌بووه. (شاین، 2003). له‌ راستیدا ئەم توێژینه‌وه‌ پێشان ده‌دا له‌ جیهانی مۆدێرندا هه‌میشه‌ له‌ مه‌ر نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ هه‌یشتا زانستی ئەزموونی و ئاراسته‌ نایینییه‌کان و ئەو باوه‌رانه‌ی که‌ لێی سه‌رچاوه‌یان گرتوه‌وه، له‌ ئاراسته‌ی زانستییه‌کان و هه‌لکشانانی ئاستی زانیارییه‌کان و خوێنده‌واری و زانستی زانستیانه‌ی تاکه‌کان

کاریگه‌رتن و کارکردی ئەم کهسانه له ئەنجامدانی خه‌ته‌ندا دیاری ده‌کهن.

سه‌بارت به‌خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌کانی خه‌ته‌نه، دایکیک وتی:

کوره‌که‌م ته‌مه‌نی سێ سال و شه‌ش مانگه، هه‌تا پینج مانگ پێش ئیستا زۆر به‌ باشی قسه‌ی ده‌کرد و یاری ده‌کرد و ئه‌وه‌ی پیم ده‌گوت ده‌یکرد، به‌لام دوا‌ی خه‌ته‌نه‌کردنه‌که که سپیان کردبوو، به‌هۆی ترسی زۆره‌وه‌ پینج یان شه‌ش وشه‌ی بۆ دی و په‌یتا په‌یتا هه‌ل‌ده‌به‌زێته‌وه. یاری له‌گه‌ل مندا‌ل‌اندا ناکا، لاسار و سه‌رسه‌خت بووه و به‌خه‌ره‌شه‌ ئیشه‌کان ده‌کات. بلی ئوتیزم بیت؟ (مالپه‌ری نی‌نی‌یان، ۲۰۱۶)

ئهمه‌ ئه‌و پرسپاره‌یه‌ که دایکیک له‌مالپه‌ری نی‌نی‌یان کردوویه‌تی و له‌دریژه‌دا به‌شیک له‌وه‌لامی دکتۆر له‌یلا بینه‌نام، ده‌روونناسی خێزانی بۆ ئەم دایکه‌ ده‌خوینیه‌وه:

"ئه‌گه‌ر کوره‌که‌ت تا ئەم ته‌مه‌نه‌هیچ کیشه‌ و دواکه‌وتنی له‌گه‌شه‌کردنی جووله‌ی و قسه‌کردندا نه‌بووبی و دوا‌ی خه‌ته‌نه‌که‌متر قسه‌ ده‌کا و سه‌رسه‌خت بووه، ئه‌وه‌ مانای وا‌یه‌ له‌ پرۆسه‌ی په‌یوه‌ندیسازدا کیشه‌ی نه‌بووه و ناتوانین بلیین کوره‌که‌ت ئوتیزمی هه‌یه، به‌ئگه‌ری زۆر سنوورداربوونی بازنه‌ی وشه‌کانی، لاساربوونی و که‌مبوونه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی په‌یوه‌ندی به‌خه‌ته‌نه‌کردنه‌وه‌ هه‌یه و به‌جۆریک خه‌ریکه‌ به‌رامبه‌ر به‌م کاره‌ کاردانه‌وه‌ ده‌نۆتی و وه‌کووه‌ هه‌موو ئه‌و گه‌وره‌سالانه‌ی که‌ تووشی کیشه‌ ده‌بن و هه‌سته‌کانیان ده‌رنابرن و ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ هه‌یه‌ که‌ توره‌ بن و کاردانه‌وه‌یان هه‌بن، کوره‌که‌ت له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی سۆزداریدا توانای ده‌ربڕینی هه‌سته‌کانی نییه، به‌م شیوه‌ کاردانه‌وه‌ی خۆی نیشان ده‌دا، چونکه‌ به‌هر حال ئه‌و دیمه‌نی ناخۆشی وه‌کووه‌ ژینگه‌ی نه‌خۆشخانه‌ و ژووری نه‌شته‌رگه‌ری و خه‌ته‌نه‌کرانی به‌ئه‌زموون کردووه‌ که‌ ته‌مه‌نیکی باش بۆ ئەم کاره‌ نه‌بوو. پێشنیارتان پێ ده‌که‌م مندا‌له‌که‌ت به‌یه‌ته‌ لای پزیشکی ده‌روونناسی مندا‌ل بۆ ئه‌وه‌ی بتوانی کیشه‌کانی مندا‌له‌که‌ له‌ ئیوه‌ بیستی و پاشان مندا‌له‌که‌تان بینینی و بتوانی چاره‌سه‌ریکی بۆ دا‌بین بکات" (پێشتر).

روون‌کردنه‌وه‌ی ئەم ئەزموونه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌خا که‌ وه‌کووه‌ چۆن خه‌ته‌نه‌ له‌ هه‌رته‌ی مندا‌لیدا و له‌یه‌که‌م ساله‌کانی ژیا‌نیدا ده‌توانی کاریگه‌ری خرابی هه‌بن، له‌سالانی دواتر و له‌ ته‌مه‌نی سه‌رتیشدا کاریگه‌ری خرابی ده‌بیت. له‌رینگه‌ی تیشک خسته‌سه‌ر ئه‌و گوتاره‌کانی سه‌ره‌وه‌ ده‌بینین که‌ ئەم کردار و ئەزموونه‌ کاریگه‌ری گرینگی له‌سه‌ر هه‌ستی مندا‌ل دا‌ده‌نی، له‌وانه‌ ترس و دل‌ه‌راوکی که‌ کاردانه‌وه‌ و به‌کاره‌یتانی میکانیزمی به‌رگریکارانه‌ی وه‌کووه‌ لاساری و لاوازبوونی په‌یوه‌ندی زاره‌کی لێ که‌وتوته‌وه‌ و بووته‌ هۆی ئه‌وه‌ی بنه‌ماله‌ و دایک و باوک له‌سالانی دواتر دا‌تووشی خه‌رجی چاره‌سه‌ر و ده‌رووناس بن که‌ بێگومان کاریگه‌ری قه‌ره‌بوونه‌کراویشی لێ ده‌که‌وتیه‌وه.

خه ته نه و په یوه نندییه کې له گه ل ترسی گړی له پیاوختی کوون
 په کم تیشک خسته سهر په هه نده دروون ناسییه کانی خه ته نه ده توانین له تیوری گړی
 نودی پ فرییدا بیینین. به پروای فریید له قوناعی قه زیبی دا¹ کوړان زیاتر سهرنجی

1- به پی تیوری فریید که سایه تی زوری مرفه کان هه تا ته مه نی پینج سالان دروست ده بیت. نه زمونوه سهره تاییه کان له گه شه کردنی که سایه تیدا رولیک گرینگ ده گپن و کاریگریه کانیان له رفتهاره کانی دواتری مرف له ژاندا به دره دوام ده بیت. تیوری گه شه ی که سایه تی فریید په کیک له تیوره به ناو بانگه کان و له هه مان کاتدا له مشتمو بزوی ترین تیورییه کانه. فریید پی و ابو که که سایه تی مرف له قوناعه کانی مندالیدا دروست ده بیت که له قوناعه دا وزه چیژ خوازه کانی "خود" (id) له سهر به شه حه شه رییه تاییه ته کانی چر ده بیته وه. هم وزه دروونین سیکسیه یان "لیبیدو" (ناره زوی سیکسی) وه ک هیژیک بزوی نه ر که له پشت رفتهاره کانه په چاو کراوه.

نه گهر هم قوناعه به سهر که وتوی ته او بکرین، نه نجامه که ی ده بیته که سایه تییه کی ته ندروست و نه گهر هه ندی ک لایه له قوناعی گونجاوی خویدا چاره سهر نه کرابن، نه او ده توانی بیته هوی "قه تیسبون". قه تیسبون واته چر بونه وه ی هه میسه یی له سهر قوناعی دهر وونی - سیکسی رابردوو. هه تا نه و کاته ی هم ململانییه چاره سهر نه کری، که سه که له قوناعه به "گرفتاری" ده مینیته وه. بۆ نمونوه که سیک که له قوناعی ده مدا قه تیس بووه له وانه په زور پشت به کهسانی دیکه به سستی و له ریگه ی جگه ره کیشان، خواردن، یان خواردنه وه به دوی بزواندنی ده میدا بگه ریت.

قوناعی ده می

له قوناعه دا تا که ریگه بۆ په یوه نندی کور په له گه ل جیهانی دهر وه له ریگه ی ده مه و له نه نجامدا کاردانه وه ی مژین گرینگییه کی تاییه تی ده بیت. دم بـ خواردن پیویسته و کور په له ریگه ی چلاکییه تیر که ره کانی وه کوو مژین و تامکردن چیژ له بزواندنی دم ده بییت. له بهر نه وه ی کور په به ته واهوتی وابه سستی په رستاره که یه تی (نه و که سه ی خوراک یی ده دات)، جوره متمانه و ناسووده ییه که له ریگه ی هم هاندانی ← ده میوه له کور په دا گه شه ده کات. لیکدژی سهره کی له قوناعه دا بریتیه له پرۆسه ی شیر بریند ده پی کور په که متر وابه سستی په رستاره که ی بیت. نه گهر قه تیسبون له قوناعه دا پروا، فریید پی وایه له داهاتوودا که سه که روو پرووی کیشه گه لی وه کوو وابه سستی یان شه رانگیزی ده بیته وه، قه تیسبون یی ده می ده بیته هوی کیشی خواردن، خواردنه وه، جگه ره کیشان، یان جاوینی نینوک.

قوناعی کومی

له قوناعه دا به پروای فریید، سهرنجی سهره کی لیبیدو له سهر کونترۆل کردنی جول ه ی میز و دهر دانه. دژوازی سهره کی له قوناعه دا فیر کردنی شتوازی چوونه توالیته. مندال ده پی فیری کونترۆل کردنی پیداو سیتییه جه سته ییه کانی خوی بیت. گه شه کردنی هم کونترۆل ده بیته هوی هه سترکردن به سهر به خوی و پشکه ووتن. به پروای فریید سهره کونتن له قوناعه دا به روانگه ی دایک و باوک له فیر کردنی شتوازی چوونه توالیت به ستر واهوته وه. په کم ناراسته پیویستی به پاداشت و هاندانی مندال بۆ به کاره ینانی توالیت له کاتی گونجاوه، ناراسته ی دووه میس سزادان، گالته پیکردن، یان شه ره زار کردنی مندال که به هوی به کاره ینانی توالیته. نه گهر دایک و باوک ناراسته یه کی زور نهرم و نیان هه لپیرین، "که سایه تی کومی به تالکردنه وه" گه شه ده که ده بیته که سایه تییه کی ویرانکهر و شپزه و هه له خهرج و نه گهر دایک و باوک که زور توندوتیژ بن یان زور

كۆنەندامى زاۋزى دەدەن و گرىپى لەپياۋەتى كەوتن، كە بە بېراى فرۆيد خەتەنە بېچمە سووكە كەيەتى، ترسىكى قورسيان بە سەردا دەسەپىنىت. ھەروەھا لېكۆلېنە ۋە ھەكان ئەم بابەتە گرىنگەيان پىشتراست كىردوۋەتە ۋە كە دەتوانىن نامازە بە لېكۆلېنە ۋە كانى كۆدېك و

زوو مندالەكە فېرى چوونە تۆاليت بىكەن، "كەسايە تىيەكى كۆمى - لىپراۋەيى" گەشە دەكا كە لىپراۋ، تەكوز و جىدى و ۋەسەسەيى دەبىت.

قۇناغى ئەندامى تىرىنە

لەم قۇناغەدا، سەرنجى سەركىي لىبىدۆ لە سەر كۆنەندامى زاۋزىيە. مندالان جىاۋازىي نىوان ژن و پىاۋيان بۆ دەردە كەۋىت. فرۆيد پىي و ابو كوران ۋەك پىكابەرىك بۆ سۆز و خۇشەۋىستىي دايك سەبرى باوك دەكەن. گرىپى ئۆدپ باسى ئەم ھەستە دەكا ۋاتە خاۋەندارىتىي بە سەر دايك و ھۆگرى بۆ گرتەۋى جىگەي باوك. لە لايەكى ترەۋە مندال دەترسى لەبەر ئەم ھەستە لە لايەن باوكەۋە سزا بدرى، ترسىك كە فرۆيد ناۋى ناۋە "دەپراۋكىي لە پىاۋەتى كەوتن".

بۆ ۋەسەفكردىنى ھەستى ھاۋشئەۋە لە كىچانى كەم تەمەندا زاراۋەي (گرپى ئېلكترا) "Electra complex" بە كار ھاۋتوۋە. فرۆيد ئەم ئەزموۋنەي كىچان بە "خۇزگە خاۋاستن بۆ ئەندامى تىرىنە (قەزىب)" ناۋ دەبات. لە كۆتايىدا مندال لەگەل باوك يان دايكى ھاۋرەگەزىدا (كۆر لەگەل باوك، كىچ لەگەل دايك) زىاتر مەرىفە و ناسپارىي سىكىسى بە دەست دەھىنىت. سەبارەت بە كىچان، فرۆيد پىي و ابوۋ كە خۇزگەي قەزىب (ئەندامى تىرىنە) ھەرگىز بە تەۋاۋى لە ناۋ ناچى و ھەموۋ نافرەتان لەم قۇناغەدا بە قەتس ماۋى دەمىنەۋە. دەروونناسانى ۋەكۆۋ خاتوۋ كارىن ھۆرنای ئەم تىۋزىيەي بە نادروست زانىۋە و رەتى كىردۆتەۋە و ئەم تىۋزىيەي ۋەك سووكايەتى بە ژنان لە قەلەم دەدرىت. خاتوۋ ھۆرنای لە بەرامبەردا ئىدعاي ئەۋە دەكا كە پىاۋان لەبەر ئەۋەي ناتوانن بوۋنەۋەرىكى دىكە بىخەنەۋە لەگەل ھەستى خۇپىكەمى و ناتەۋاۋى دەست و پەنجە نەرم دەكەن.

ماۋەي شاراۋەيى

لەم ماۋەدا ھۆگرىيە "لىبىدۆ كان سەركوت كراۋن. گەشەي "خۆ" (ego) و ئەۋەپەر خۆ "supereg" لەم قۇناغى ناسوۋدەيىدا رۆل دەبىنىت. ئەم قۇناغە ئەۋ كاتە دەست پىن دەكا كە مندال دەچىتە قوتابخانە و زىاتر گرىنگى بە پەپوۋەندى لەگەل ھاۋتەمەنەكانى و يارى و ھتد دەدات. قۇناغى شاراۋەيى كاتى دۆزىنەۋەيە كە وزى سىكىسى ھىشتا بوۋنى ھەيە، بەلام بەرەۋ بوارەكانى دىكەي → ۋەكۆۋ پەپوۋەندىيە كۆمەلەيە تىيەكان داشكاۋە. ئەم قۇناغە لە پەرەپىلدانى تۋانا كۆمەلەيە تىيەكان و پەپوۋەندىيەكان و متمانە بەخۇ بوۋندا گرىنگە.

قۇناغى زاۋزى

لە دوا قۇناغى گەشەسەندىنى دەروۋنى - سىكىسىدا، ھۆگرىيەكى زۆر بۆ رەگەزى بەرامبەر سەر ھەلدەدات. لە كاتىكىدا لە قۇناغەكانى پىشۋودا تەنھا سەرنج لە سەر پىنداۋىستىيە تاكەكەسىيەكان بوۋ، لەم قۇناغەدا گرىنگىدان بە بىختەۋەرىي ئەۋاننى دىكە گەشە دەكات. ئەگەر قۇناغەكانى تر بە سەركەتوۋىي تەۋاۋ بوۋن، ئەۋا كەسەكە دەبىي بىتتە كەسىكى ناسايى و دۆست و مېھرەبان و خۇبەخش. مەبەست لەم قۇناغە دروستكردىنى ھاۋسەنگى لە نىۋان لايەنە جىاۋاۋەكانى ژيانە (<http://com.about.psychology>).

هاوکارانی بکهین که له سالۍ 2012 له توژیښنه ویه کدا ئه مه یان بۆ ده رکهوت که مندالانی خه ته نه کراوی خوار ته مه نی حهوت سالان پیمان خوښ بوو له ته مه نی سه رتردا خه ته نه بکرین. هه ندیک له لیکو لینه وه کان ده ریانخستوه که ئه نجامدانی ئه م کاره له ته مه نی بچوو کدا له لایه ن مندالانه وه ک کرده وه یه کی توندو تیژانه یه و وه ک له پیاوه تی کهوتن لینی دهروانریت. له م توژیښنه وه دا نزیکه ی 26 له سه دی مندالان له سه رده می قه زیبی خه ته نه کرابوون و نزیکه ی 10.4 له سه د و 9.1 له سه دیان که به ریز پیمان وا بوو ئه ندامی زاوژی پیاوانه یان بچوو کتر ده بی یان لا ده بری که ده توانین ئه م ترسه گری بده ینه وه به گری له پیاوه تی کهوتن. له وه ش گرینگتر ترس و نیگه رانی له کاتی نه شته رگه ری خه ته نه و ئیش و نازاری دوا ی خه ته نه له ناو ئه م کومه له مندالانه دا که له قوناغی ئودیبی یان قه زییدا خه ته نه کراون، زیاتر له گرو په ته مه نیه کانی دیکه بووه. له ئه نجامدا نه ته نیا له م توژیښنه وه به لکوو له هه ندی توژیښنه وه ی دیکه شدا وا پینشیار دراوه که له م قوناغی هه رته می مندالیدا جگه له هوکاری پزیشکی نه بی، خه ته نه نه کرین (خوداته هه مینه، 1390 ی هه تاوی، ل 57)

خه ته نه و مه ترسیی زیان له ناو مندالاندا

توژیښنه وه ئاناتومیکی، ده ماری کیمیایی و فیزیولوژیکی و رهفتارییه کان پشتراستیان کرده وه که کاردانه وه ی کۆر په به رامبه ر به نازار هاوشیوه ی کاردانه وه ی گه و ره ساله کان به لام زیاتر له وانه. ئه و کۆرپانه ی که به بی سړکردن خه ته نه ده کرین نه ک ته نها نازاریکی زۆر ده چیژن، به لکوو ئه گه ری خنکان و کیشه ی هه ناسه دانیان زیاد ده کا و ئه م پرسه ش له هه ندی حاله تدا گه شه که ی لی که و تووه ته وه. توژیښنه وه پزیشکییه کان ده ریده خه ن که زیادبوونی به رچاوی لیدانی دل و ریژه ی هوورمونی ستریس له خویندا یه کییک له کاریگه رییه کانی خه ته نه یه؛ هه روه ها به رزبونه وه ی لیدانی دل هه تا 55 جار له خوله کییکدا تۆمار کراوه که 1.5 قاتی دۆخی ئاساییه. دوا ی خه ته نه، ئاستی کۆرتیزۆل له خویندا سی بۆ چوار هینده ی پیش خه ته نه کردن زیاد ده کات. خه ته نه یه کییک له نه شته رگه رییه هه ره نازار به خشه کانه که له سه ر کۆر په ئه نجام ده ریت. توژیژه ران باسیان له وه کرده وه که ئه م ئاستی نازاره ته نانه ت له لایه ن نه خوښه گه و ره ساله کانیشه وه شیوا ی به رگه گرتن نییه. هه ندیک له کۆر په کان له کاتی خه ته نه کردندا ناگرین، چونکه به هو ی نازاری سه رکوتکه ری خه ته نه وه ده په شوکین. "به پی پیناسه کلینیکییه کان و راپۆرتی

تویژه‌ران، ته‌نانه‌ت کاتیک دهرمانی سړکهر (دهرزی شوینی باشرین بژارده‌ی تاقیکراوه) له کاتی خه‌ته‌نه‌دا به‌کار ده‌هینری زیانیکی دهروونی (تړوما) له‌سه‌ر مندال به‌جی ده‌هیلیت. دهرمانی سړکهر ته‌نھا هه‌ندیک جوری نازار و کاریگه‌رییه‌که‌ی که‌م ده‌کاته‌وه و کاریگه‌رییه‌که‌یان لیکدژه و هه‌روه‌ها کاریگه‌رییه‌کانیان پیش ده‌ست پیکردنی نازاری دوی نه‌شته‌رگری که‌م ده‌بیته‌وه. بیه‌وش کردنی گشتی هه‌رگیز وه‌ک ریگه‌یه‌کی پاریزراو بو کورپه‌ پیشنیار نه‌کراوه. (سیمبرو وهاوکاران، 1393ی هه‌تاوی، ل 80)"

وینه‌ی ژماره 0۷: نه‌نجامدانی خه‌ته‌نه و نازاری کورپه (مالپه‌ری افرا).

هه‌ندیک وائیدعایان کردوه که مندالان نازاریان له‌بیر نامیننی، به‌لام نه‌مروپو دهرکه‌وتوه که نه‌م پرووداوه‌یان له‌بیر ده‌میننی و به‌رامبه‌ر به‌نازاره‌کانی داهاتوی ژیانیان زیاتر هه‌ستیار ده‌بن. نه‌م لیکولینه‌وه دهریده‌خا که کاریگه‌رییه‌کانی به‌نه‌زمون کردنی نازاری خه‌ته‌نه له‌ناوشیارگی تاکه‌کاندا تومار ده‌کری، هه‌ر چه‌نده‌ره‌نگه نه‌م نازاریان به‌وردی له‌بیر نه‌میننی، به‌لام مانه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌کانی نازاری خه‌ته‌نه به‌جوریکه که هه‌ستیار و به‌رگه‌گری نه‌وه‌که‌سانه له‌سالانی دواتری ژیانیان له‌ناست نازاره‌کان ده‌که‌ویته ژیر کاریگری تومارکرنی نه‌م نازاره له‌نه‌ستی ناوشیارگه‌یاندا و زیادتر ده‌بیته. له‌تویژینه‌وه‌کانی ترده دهرکه‌وتوه که کاره نازاره‌خسه‌کان له‌سه‌رده‌می کورپه‌بیدا، کاتیک زین له‌پروی شوینییه‌وه له‌حالی گورانکارییه، ده‌بیته‌هوی تیکچوونی خوو و خده‌ی مندالان¹. به‌پیی نه‌م هه‌لینجاننده‌تیکچوونی خووخده و میزاج وه‌ک یه‌کیک له‌کاریگه‌رییه‌ناراسته‌وخو و لیکه‌وته‌راسته‌وخوکانی خه‌ته‌نه بو‌سه‌ر مندالاندا له‌قه‌له‌م

1- بروانه:

Psychology Today (2015), Circumcision's Psychological Damage, Find it: <https://www.psychologytoday.com/gb/blog/moral-landscapes/201501/circumcision-psychological-damage> (Date of access: 07/11/2020.)

ده دړیت.

ئو حمده شکاری که ماوهی چند ساله مندالان خه تهنه ده کا، پئی وایه نازار ههستی که که له یه کهم ساته کانی له دایکبو ونه وه له گهل مرو قدايه و له راستیدا یه کیچ له و پینج ههسته یه که هه مانه. شکاری سه بارهت بهم بابه ته ده لی:

ئیش و نازار به کیچ له و هه ستانه یه که قهت سازگار نابیت. له وانه یه بجیته شوئینک که خواردنی لی دروست ده کهن. دواى ماوه یه ک ئیتر بوئی خواردنه که نایه به لوتتدا. که سیک که له دهر وه دئ ده لی "بوئی قورمه سه بزى¹ دیت". بوچی تو به بوئه که ی نازانی؟ له بهر ئه وه ی تو له شوینه که دای و [خانه] کانی ههستی بوئ کردنت له گهل ژینگه که دا سازگار بووه، چیر ههستی پی ناکه یهت. به لام تاکه ههستی که هیه کات خوئی ناگونجینئ و هه میسه بوونی هیه [ئیشه]، تو تقوورچک له که سیک ده گری ههتا ئه و تقوورچک ده گری ئه و ههست به نازاره که ده کات. بوئه له له دایکبو ونه وه تا ئه و کاته ی ئه و که سه زیندووه و هه ناس ده کیشی، ههست به نازار ده کات.

ئو و تاره ی سه ره وه ئه وه مان بو دهر ده خا که له پوئین کردنی ههسته کاندا نازار ده چپته ریزی ههسته جیگیر و به رده وامه کان که جیاوازیه کی ماناداری له گهل جوړه کانی دیکه ی و تهزا ههستی هه کان هیه. ههروه ها دکتور یه حیایی یه کیچ له پزیشکانی پسپوری بواری مندالان پئی وایه سه بارهت به نازاری کوړپه و هه لسه نگاننده که ی له گهل مندالان به راوردیکی گشتیمان نییه. به ریز یان سه بارهت به و ئیدعا یه که کوړپه ههست به نازار ناکا ده لی:

له هه مان کاتدا که له روانگه ی پزیشکانی مندالانه وه، شتی وا قبوولکراو نییه و ئه ویش ئه وه یه که مندال هیه چی له بیر نامینیت. به لام ئه م گوشاره ده چپته ناو ناوشیارگه و ئان کانشیزنس² ئه مه سترئسی لی ده که ویتنه وه یان نا، زور کهس پیمان وایه که ده چپته ناو ناوشیارگه وه.

کاریگه ریه کانی خه تهنه له سه ر په یوه ندیبه کانی نیوان دایک و کوړپه
ناسینی برینی قوولی دهر وونی که ئه نجامی خه تهنه یه، پرسیار له باره ی کاریگه ریه کانی خه تهنه بو سه ر په یوه ندیبه کانی دایک و کوړپه زیاتر دهر وورژئیتت. دهر وونپزیشکی که به ناوی ریما لیبو که زیاتر له بیست سال تافی کردنه وه ی کلینیکی هیه، که شتووه ته ئه و

1- خواردنیکی ئیرانییه. (وه رگپر)

ئه‌نجامه‌ی که ...

به‌بێ گۆبدا نه مه‌به‌ستی دایک، کاتیکی مندالیک ده‌که‌وێته به‌ر ئازاریکی به‌رگه‌نه‌گیراو و سته‌مکارانه، وا ده‌زانی دایک تاوانباری ئازاره‌که‌یه و به‌رپرسیاریتی له‌ ئه‌ستۆ ده‌گریت. ئه‌م لیکه‌وتانه بو‌ دروستبوونی کیشه و تیکچوون گرینگن. خه‌ته‌نه به‌ر به‌ستیکی گه‌وره له‌ به‌رده‌م گه‌شه‌سه‌ندنی متمانه‌ی ئیوان دایک و منداله. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر پزیشک ئه‌و منداله خه‌ته‌نه بکا یان باوک بریاری کۆتایی بو‌ خه‌ته‌نه‌کردن دای، منداله‌کان له‌م ئه‌زموونه ئازاره‌خشه‌دا دایکی خۆیان به‌ خه‌تابار ده‌زانن. به‌و پێیه‌ی ئه‌مه‌ ئه‌زموونیکه‌ی سه‌خت و ناخۆشه، په‌یوه‌ندیی ئیوان ئه‌م رووداوه و دایکیش ناخۆش ده‌بی‌ت (جاوید ته‌هرانی، 2020).

هه‌ندیک له‌ توێژه‌رانی ئه‌مریکی، له‌ هه‌وله‌ به‌رده‌وامه‌کانیادا بو‌ دۆزینه‌وه‌ی لانیکه‌م یه‌ک سوودی پزیشکی بو‌ خه‌ته‌نه، زیانه‌ لاهه‌کیه‌ جه‌سته‌یی و ده‌روونیه‌ هه‌زه‌کیه‌کانی خه‌ته‌نه‌یان پشتگۆی خستوهه. به‌شیک له‌م توێژه‌رانه له‌ کۆتاییدا هه‌ولیان داوه‌ بانگه‌شه‌ بو‌ ئه‌م بابته‌ بکه‌ن که‌ خه‌ته‌نه‌ رێگری له‌ گواسته‌وه‌ی رێژه‌یه‌کی زۆر که‌می نه‌خۆشیه‌ی نزیکیه‌کان ده‌گرێ و ته‌نانه‌ت دوا‌ی ئه‌وه‌ش، به‌م بیانوه‌ پزیشکیه‌ که‌ خه‌ته‌نه‌ رێگری له‌ گواسته‌وه‌ی نه‌خۆشیه‌ی نزیکیه‌کان ده‌کا ئه‌و دامه‌زراوانه‌ی که‌ سه‌رچاوه‌ی دارایی نادیاریان هه‌یه، ئه‌رکی بانگه‌شه‌کردن و جیه‌جێ‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی پیاوانیان له‌ ولاتانی ئه‌فریقا گرتۆته‌ ئه‌ستۆ، که‌چی ده‌یاتتوانی به‌ ئاسانی بیکه‌ن به‌ بانگه‌شه‌ی به‌کارهێنانی کۆندۆم و خۆپاریزیی سێکسی و په‌یوه‌ندیی سێکسی پارێزراو. ئایا تێچووی ئاسانکاری بو‌ به‌کارهێنانی کۆندۆم بو‌ ولاتانی ئه‌فریقا، که‌ له‌ رێگری له‌ گواسته‌وه‌ی نه‌خۆشیه‌ی نزیکیه‌کان ئه‌نجامی لێپراوه‌ی هه‌یه، که‌متر بو‌و یان دا‌بین‌کردنی تێچووی خه‌ته‌نه‌ بو‌ ده‌یان ملیۆن پیاو، که‌ هه‌یج ئه‌نجامیکه‌ی لێپراوه‌ی لێ ناکه‌وێته‌وه‌ و ده‌بی‌ته‌ هۆی خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یی و ده‌روونی و هه‌روه‌ها ئاره‌زووی سێکسییان تیدا که‌م ده‌کاته‌وه‌؟ باش وایه‌ ئه‌م خاله‌ش بزاین که‌ خه‌ته‌نه‌ تاکه‌ نه‌شته‌رگه‌ریه‌که‌ له‌ مێژوودا نییه‌ که‌ هه‌تا ئیستا به‌ پالنه‌ری نایینی وه‌ک نامرازیکی به‌ربلا‌و بو‌ خۆپاراستن له‌ نه‌خۆشی پالپستی لێ کراوه. به‌ واتایه‌کی دیکه‌ خه‌ته‌نه‌ تاکه‌ نه‌شته‌رگه‌ریه‌که‌ له‌ مێژوودا که‌ گوتاره‌ ناینیه‌کان هه‌واقۆلی گوتاره‌ پزیشکیه‌کان و هه‌میشه‌ پالپستی لێ کراوه. بینگومان پێسته‌ لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی زیاتر بو‌ روون‌کردنه‌وه‌ی کاریگه‌ریه‌ جه‌سته‌یی و ده‌روونیه‌کانی خه‌ته‌نه‌ ئه‌نجام‌بدری، به‌لام ئه‌وه‌ی جێی مشتومر ناهێلێته‌وه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ خه‌ته‌نه، وه‌ک نه‌شته‌رگه‌ریه‌کی نه‌گه‌راوه‌ که‌ به‌ سه‌ر مندالادا ده‌سه‌پتێ، پێشیل‌کردنی یه‌که‌پارچه‌یی جه‌سته‌یی ئه‌وانه. بو‌ خه‌ته‌نه‌ بریار

له سهر خه ته نه کردنی منداله کانمان نه ده دین با کاتیک ده گه نه ته مه نی بالقبون خو یان بریار بدن (بۆیلی، 2002، ل 329). که دایک و باوک له بری منداله کانمان بریار بو خه ته نه کردنیان ده دن، نه وه پیشانده ری هه ژاری و بی ناگایان له دیارده ی مندالی و مافه کانی مندالانه. نه م کرده وه له ژیر کاریگه ری روانگه ی دایک و باوکان به رامبه ر به جهسته و مافی خاوه نداری به سهر جهسته یه که خه ته نه کردنی مندال به مافی خو یانی ده زانن و یه کپارچه یی جهسته یی له شی مندال پیشیل ده کن.

خه ته نه و نه گه ری گو شه گیر بوونی مندال

یه کیک دیکه له لیکه وته گرینگه کانی خه ته نه که له هه ندیک له لیکۆلینه وه کاندای باسی لی کراره - دابرا نی مندال یان باشتر وایه بلین گو شه گیری مندال له ژینگه ی ده روو به ری ته ی. مندالی خه ته نه کراو ده توانی له مندالی خه ته نه کراو توندوتیژتر و لاسارتر بی، چونکه تورپه یی مندالان که به هۆی په یوه ندیه ناچگیر و نه پاریزراوه کانه دوو رۆژ تا چوارده مانگ ده خایه نی و ته نانه ت نه م ناسه واران هه رنکه هه می شه یی بن. نه گه ری گو شه گیری و نه بوونی متمانه به خو یی و هۆگری بو توندوتیژی له تافی گه و ره سالی دا، له زیانه ده روو نییه کانی خه ته نه ن. له راستیدا گرژی و تورپه یی مندال یه کیک له میکانیزمه کانی به رگری مندال و نارازیبوونی له کرده وه ی خه ته نه وه ک نه زموونیک ی نه ناسراوه که تیکه ل به نازار و ههستی له پیاوه تی که وته نه که به دوو شیوه ده توانی له مندالدا خو ی بنوینی و کاریگه ری لاوه کیی به رده وامی دیکه ی هه بی: یه کیکیان به گو شه گیری و نه وه ی دیکه ی به شیوه ی لیکدژ خو ی پیشان ده دا واته شه ره نگیزی و توورپه ی. له هه مان کاتدا کاریگه ری له سهر متمانه به خو یی و خو به گه و ره زانی نی مندالان له په یوه ندی کردنیاندا ده بیت.

خه ته نه و زیانه ده روو نییه دریز خایه نه کان

خالیک ی گرینگی دیکه سه باره ت به خه ته نه نه وه یه که به و پیه ی نه م رووداوه زیاتر له سه رده می مندالی مرۆفه کاندای روو ده دا، وه بیره یئانه وه ی خه ته نه له نهستی ناوشیارگه تاکه کاندای ده چه سپی و هه ر بۆیه په یوه ندی نیوان هه سه ته کانی نیستا و خه ته نه روون نییه. لیکه وته کانی خه ساره تی ده روو نیی خه ته نه له وانه یه دریز خایه نی بی یان بچیته ناخی مرۆفه کان و نه مهش وا ده کا که جیا کردنه وه ی نه م بابه ته گرینگه له سیفه ته تاکه که سیبه کان یان نه و لیکه و تانه ی که هه ی رووداوه کانی دیکه ن قورس ده کات. جگه له وهش له و شو یئانه ی که خه ته نه باوه، لیکه وته کانیشی باون و زۆر جار به سروشتی له قه له م ده درین.

له راستیدا لهو کولتور و فرهه‌نگانه‌ی که خه‌ته‌نه وه‌ک کرده‌ویه‌کی سروشتی سه‌یر ده‌کری که ناراسته و بیه‌ر و باوه‌ره ئاینیه‌کان شه‌رعیه‌تیاں پئی داوه، به هۆی فره‌یی ئەزمونه‌کانه‌وه، بووه‌ته خوو و لیکه‌وته‌کانیشی وه‌ک شتیکی سروشتی له قه‌له‌م ده‌درین، ئەمه‌ش ناهیلێ ره‌هند و کاریگه‌رییه‌ ده‌روونیه‌کانی ئەم ئەزمونه‌ بیه‌نین و په‌خه‌گرتن له‌م دیارده‌ بغه‌یه و وه‌ک شتیکی په‌سه‌ندکراوی کۆمه‌لایه‌تی سه‌یر ده‌کری‌ت. ناچالاکیی سۆزداری و توندوتیژی بی‌سنوو له‌ کاریگه‌رییه‌ درێژخایه‌ن و باوه‌کانی خه‌ته‌نه‌یه که به‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی که کراون ئەمانه‌ پشتراست کراونه‌ته‌وه. به‌گشتی ئەوانه‌ی تووشی توندوتیژی بوون کیشه‌یاں له‌گه‌ل توندوتیژی هه‌یه و به‌ده‌روونی ده‌که‌نه‌وه یاں له‌ دژی دیتراڤی به‌ کار دین.

ره‌نگه‌ لیکه‌وته‌کانی ئەم توندوتیژی و زیانه‌ ده‌روونیه‌ که به‌ هۆی خه‌ته‌نه‌یه ده‌توانین له‌ په‌یوه‌ندی که‌سانی خه‌ته‌نه‌کراو له‌ تافی مندالی له‌گه‌ل که‌س و کاری خۆیاں، بۆ وینه‌ وه‌کوو ژنه‌کانیاں به‌دی بکه‌ین. هه‌لسه‌نگاندنی ئاماری خه‌ته‌نه‌ له‌ ولاته‌ جیاوازه‌کان و کاریگه‌ریی خه‌ته‌نه‌ له‌ سه‌ر ته‌شه‌نه‌سەندنی هه‌لسوکه‌وتی نادروستی پیاوان به‌رامبه‌ر به‌ ژنان، که بریتیه‌ له‌ توندوتیژی خیزانی، ره‌فتاری سه‌رکوکه‌رانه، گوشه‌گیرکردن، کوشتن، ده‌ستدریژی سیکی و هاوسه‌رگیری زۆره‌ملی، گونجاو ده‌بیت. له‌ راستیدا هه‌موو ره‌فتاری ئەم پیاوانه‌ میکاینیمی به‌رگری و قه‌ره‌بووکردنه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ و هاوته‌ریی ئەم ئەزمونه‌یه. ده‌ ولات له‌ کۆی ئەو ولاتانه‌ی جیهان که بۆ ژنان خراپ بریتیه‌ له‌ ئەفغانستان، کۆماری دیموکراتیکی کۆنگۆ، عیراق، نیپال، سوودان، گواتمالا، مالی، پاکستان، سعودیه‌ و سوومالی. له‌ کۆی هه‌شت ولات له‌و ولاتانه‌ رپژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له‌ سه‌رووی ۸۰ له‌ سه‌د بووه‌ و دوو ولاته‌که‌ی دیکه‌ش رپژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنیاں له‌ نیوان ۲۰ بۆ ۸۰ له‌ سه‌ده. ئەم ئاماره‌ پیشانده‌ر و سه‌لمینه‌ری ئەوه‌یه که په‌یوه‌ندی‌کی مانادار له‌ نیوان ئەزموونی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان و ئاستی توندوتیژییاں به‌رامبه‌ر به‌ ژنان بوونی هه‌یه.

زیانه‌ ده‌روونیه‌کانی خه‌ته‌نه‌ به‌ هۆی ئیش و ئازاره‌وه

رۆنالد گۆلد‌مه‌ن پرۆژه‌یه‌کی دیکه‌ی توێژینه‌وه‌یی له‌م به‌اره‌دا ئەنجام داوه. ناوبراو توێژه‌ریکی ناسراوی بواری خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ خه‌ته‌نه‌یه و هه‌روه‌ها کتیبیکی به‌ ناوی خه‌ته‌نه: خه‌ساره‌ته‌ ده‌روونیه‌ شارواه‌کان له‌ ساڵی ۱۹۹۹ نووسیه‌وه. ئەو له‌ توێژینه‌وه‌یه‌که‌دا له‌ پوانگه‌ی ده‌رووناسیه‌وه‌ ئەم بابته‌ گرینگه‌ی تاوتوێ کردووه و به‌

پنجه وانهی نهو باوره په باوهی که مندالان هیچ وینا و تیگه یشتینکیان له نازار نییه، پنی وایه که نهوان وهک گهوره ساله کان له نازار تیده گهن و ههروه ها لهو حاله تانهی که بو نهشته رگه ریی خه ته نه سرکردن له نارادا نییه، نه گه ری خنکان و کیشه ی هه ناسه دان به دی ده کریت. گولدمه ن له م لیکو لینه وه دا باسی نهو بابه ته ی کردووه که بوچی هه ندیک که سی خه ته نه نه کراو ناره زووی دهر برینی ههستی راسته قینه ی خو یانیا ن نییه و چ هه سستیک لهو کومه لگایانه دا زاله وا خه ته نه کردنی تیدا باو نییه. شیوازی کاردانه وه له هه مبه ر ئیش و نازار لهو پیاوانه ی که له تافی کور په پیدا خه ته نه کردنیا ن به نه زمون کردووه، یه کیک ی دیکه لهو پرسانه یه که چیگه ی سهرنجی نه م تو یژه ریه. (گولدمه ن، 1999)

چهند دانه له زیانه لاهه کییه کانی خه ته نه ی مندالان که که متر ناوری لی دراوه ته وه که تیکچوونی خهون و شیردانی دایک به مندال و هه ندیک جاریش دابران لهو ژینگه یه که تیدا ده ژین. یه کیک ی دیکه له خاله سهرنجر اکیسه کانی خه ته نه له سهرده می ئودپی یان قه زیبیه که فرؤید پشنیاری کردووه و زیاتر له نیوان ته مهنی سی بو پینج یان شهش سالیدا روو ده دات. ترس و دل په راوکی له کاتی نه شته رگه ریدا و نازاری دوا ی خه ته نه کردن له م گرو په منداله دا زیاتر له گرو په ته مهنیه کانی دیکه یه (تهقی زاده، 1398 ی هه تاوی).

خه ته نه ی باش و خراپ

ماوه یه ک بهر له ئیستا له بهر نامه یه کی ته له فزیونی به ناوی "تب تاب" که له که نالی سیی ناوه ندی ده نگ و په رنگی کوماری ئیسلامی ئیران په خش کرا، دکتور میهدی فهیمی ره خه ی له روودانی خه ته نه ی خراپ له ئیران گرت. له م بهر نامه دا باسی له وه کردووه:

خه ته نه ی خراپ قوری کردووه به سهر نه م خه لکه دا، خه ته نه پنیوستی به ژیده ره، پنیوستی به پیوه ره، چون ده بی خه ته نه بکری، راده ی خه ته نه چهنده بی؟ کاکه گیان کاتیک هه ر کهس هه ر مؤدی لیک که پنی خوش بی ده ست با بو تیغ چی روو ده دات؟ له کوراندا لبردنی زوری پیست ده بیته هو ی زووره حه ت بوون ... تا چهنده هو کاری ته لاق ده گه ر پته وه سهر نه م هو کاره که له رووی سیکسیه وه ساردن. خو هه ره شه هه ر هه ره شه ی دهره کی نییه. نه گه ر چیژ له خیزانه کاندانه بی، هاوسه ره کان له سیکس کردن له گهل به کتر تیر نه بن، به خته وه ری له گورا نییه. نه گه ر خه لکیک به خته وه ر نه بوو، نه وه گه وره ترین هه ره شه یه.

نه مه بووه بیانویه ک بو نووسه رانی نه م تو یژینه وه بو نه وه ی بتوانن له بواری

خەتەنە کردنی باش و خراپدا لینگۆلینەووە ئەنجام بدەن و داوای پەسپۆرێن و چالاکانی دیکە ی ئەم بوارە بکەن.

ئەحمەد شکاری کە خاوەنی برۆنانامە ی پەرستارییە و خوشی خەتەنە چیبە و ئەزموونی نزیکە ی پینچ بۆ شەش هەزار خەتەنە کردنی هەیه، باوەری بە بوونی خەتەنە ی باش و خراپ هەیه و باوەری وایە:

ئیمە لە ئاناتۆمی ئەندامی زاوژنی پیاو دا شوینیکمان هەیه کە پێی دەوتریت بەرپیست. لە راستیدا لە دەوری ئەو کاپیک هەیه. لە دەوریدا گلەنس¹ هەیه. کاتیک ئەندامی زاوژنی پیاو رەپ نییە، پێویستە پیستە کە لە دەوری بەرپیست بیت. ئەگەر زیاتر بوو هەندیک کیشەت بۆ دروست دەبیت. ئەگەر کەمتر بی دیسان رووبەرپووی کیشە ی زۆر دەبیتەووە. باشترین حالت ئەو هیه کە نزیک لە شوینی بەرپیست بیت.

ناوبراو لەم روووە خەتەنە کردن وە ک پیشە ی ئارایشتگەری وەسف دەکا و پێی وایە:

تو ده چپته جوانکاری، ئەو ستایلنیک بو قژی تو دروست ده کا، ستایلنیک تر بو قژی من. خو به یهک ستایل قژی هه مووان جوان ناکهن. ئەو که سهی ئەم کاره ده کا به پنی جوړی ئەندامی زاوژی پیاو رادهیهک له پیست دیاری ده کا و ده پیرت. هه ندنیک جار ده بی که مینک زیاتر پیسته که بپرین، به تابهت له کهسانی قه له ودا ده بی زیاتری لی بپرین. له کهسانی کزدا برنیک که متر له پیستیان ده بپرین. (مالپه ری مانی نی).

ئاراسته ی یاسایی سه بارهت به خهته نه

ئاراسته ی یاسایی ئاراسته یه کی تا رادهیهک نو ییه که دوای بلا و بوونه وهی ریککه و تننامه کانی وه کوو جار نامه ی جیهانی مافه کانی مرؤف و به تابهت ریککه و تننامه ی گهردوونی مافه کانی مندال هه لی گفتوگۆ له باره ی مافه کانی مندالان دابین کردوو. له ژیر رۆشنایی ئەم جوړه ریککه و تننامه دایه که بیرۆکه گه لی وه کوو "مافی خاوه نداریه تیی به سه ر جهسته" مانادار ده بن و خو یان ده بنه پیوهریک بو پیندا چوونه وهی ره خه گرانه ی یاسا ناو خو ییه کانی ولاتان. له م به شه دا بیرۆکه ی مافی خاوه نداریه تیی به سه ر جهسته و پیگه که ی له یاسا کانی کو ماری ئیسلامی ئیران و ریککه و تننامه نیوده و له تیه به یوه ن دیاره کانی دیکه تاوتوی ده کرایت.

مافی خاوه نداریه تیی جهسته

وهک ناشکرایه، خهته نه دابونه ریتیک که به پنی تهورات بوو به په یمانیک له نیوان ئیراهیم و خودا که ی (سیفری ئافراندن، 17)، خو به خو وای کردوو که نزیکه ی یهک چوارم یان سییه کی پیاوانی ئەمرۆ جیهان به شیک له ئەندامی زاوژیان له دهست بدهن، به بی ئەوهی هۆکاره که ی بزنان یان له م بریاره دا که مترین به شدارییان هه بیت. ئایا خهته نه، شیواندنی جهسته و نمونه ی مندال نازاری نییه؟

هه موو مرؤفه کان مافی ئەوه یان هه یه بریار له سه ر جهسته ی خو یان بدهن. له وهته ی به دهسته ئینانی ئازادیه تاکه که سه ی و کو مه لایه تیه کان له بواری تیورییه وه هاتوته ناو سیاسه تی حکومت و یاسا نیستمانی و نیوده و له تیه کانی مافی مرؤفه وه، ورده ورده چه مکی زالوون (تسلط) و خاوه نداریتی به سه ر جهسته هاته ناو ئەده بیاتی یاسایشه وه. له تیگه یشتی نهریتیدا قسه کردن سه بارهت به کو نترۆلی ره های مرؤف به سه ر یه کپار چه بی جهسته یی خویدا شیاو نه بوو چونکه جهسته ی مرؤف به مولک و مال نازانریت. به لام به و پییه ی که مافی خاوه نداریتی به سه ر جهسته له گه ل خاوه نداریتی به

سەر که لوپهل جیاوازی ههیه، په یوه نندیی مرؤف له گهل جهستهی خوئی هاوشیوهی په یوه نندیی مرؤف له گهل مولکه کهیدا نییه؛ که واته پیویست ناکا به دوای مولکیکی بیناویدا بگه رپین بۆ ئه وهی په یوه نندیی خاوه ننداریتی نیوان جهستهی مرؤف له گهل خودی مرؤف پیناسه بکریت. ههر له بهر ئهم هۆکارهش ده کری بلیپین مرؤف به بی جهستهی پیناسه ناکری و جهستهی مرؤف و برپاره کانی مرؤف له بارهی جهستهی له یه کتر جیا ناکرینه وه؛ مافی نازادیی تاکیش به بی زال بوونی مرؤف به سهر جهستهی خویدا فام ناکریت. که واته مافی خاوه ننداریتی به سهر جهسته وهک مافی نازادی و ناسایشی تاکه کهسی لیک دهر دپته وه. به قبوول کردنی ئهم بنه ما حاشاهه لئه گره که مرؤف خاوهن مافی نازادی و ناسایشی تاکه کهسییه، ئهم مافه وا ده کا که مرؤف له لایه که وه له کۆیلایه تی و جیاکاری بی نادادپه روه رانه و ئه شکه نجه و سزای نامرؤفانه پارێزراو بی و له لایه کی دیکه شه وه، توانای ئه وهی پی ده به خشی که به ته واوی به سهر چاره نووسی خویدا زال بیت. به بی زال بوونی مرؤف به سهر یه کپارچه یی جهسته یی و دهر وونیی خوئی، مافی نازادی و ناسایشی تاکه کهسی ئه و مسۆگهر ناییت (رهپسی، 1396 ی هه تاوی).

کاتیکی کۆمه لگایه ک به پینگه یشتینکی وا نه گا که بتوانی له دهر وهی باسی راست و نادروست، بیر له پرسى ماف و مافه کان بکاته وه و بۆ مندالان پپش ئه وهی بگه نه ته مه نی بالقبوون و بتوانن خویان دیاری بکه ن که چی به قازانجیانه و چی نییه، گه وره ساله کان برپار بدهن، ئه مه کاریکه که هیچ پاساویکی بۆ نییه. په یوه نندیی نیوان ئه ندامی زاوژی و شوناسی ئایینی چه مکی مافی خاوه ننداریه تی به سهر جهسته تیک دهدات. له راستیدا لیره دا مه به ستمان ئه و کۆمه لگایه یه که هیشتا روانگه یه کی نهریتانه ی بۆ گه شه کردنی مندالان هه یه و تپیدا زۆر جار مندالان به که سانیکی دهناسرین که بۆ برپاردان له مه ر خویان لیها تووی پیویستیان نییه. له م جوژه کۆمه لگایانه دا مهیدانی نوئی توژی نه وه سه باره ت به تافی مندالی و پپشگریماننه کانی، هیچ جینگه و پینگه یه کیان نییه. ئه و پپشگریمانانه ی که باوه ریان به مۆدیلی "رپه رپنه ری کۆمه لایه تی" یه و له م مۆدیله دا ئایدیا و به ها و ئیدراکاتی مندال سه باره ت به خویان و جیهان رپزریان لی ده گیرئ و به فه رمی دهناسرین. له م مۆدیله دا مندال وه ک گه وره سالان بۆیان هه یه به شدارى له په ره پیندانی سیاسه ت و داپه ری نویدا بکه ن. سه یر کردنی مندالان وه ک رپه رپنه رانی کۆمه لایه تی به واتای له قه له مدانی مندالان وه ک به شدار بووانتیکی چالاک له و بوارانه یه که به شیوه یه کی نهریتی مافی به شدارى کردنیان به فه رمی نه ده ناسرا و که س گوئی له ده نگى ئه وان

نده گرت (کرمانی، 1396، ل 314).

له م سالانهی دواییدا مۆدیلینک له مندال خراوته پروو که به شارۆمه ندیکي شایستهی مافی هاوولاتی بوون له قه له م دهری و ئەم مۆدیلە ریکاری نوئی بۆ مندال و گه وره سالان له خو گرتوو. مۆدیلی مندال وه ک شارۆمه ندیکي شایستهی مافی هاوولاتییه تی، فۆرمی گه شه سه ندووی مۆدیلی مندال وه ک راپه رپنه رانی کۆمه لایه تییه و ئەنجامی گریدانی ئەم مۆدیلە به م باسه یه که مندالانی بچووک مافی به شداری کردنیان له کایه ی گشتی داپرشتی سیاسه تدا هیه. به پتی مۆدیلی مندال وه ک راپه رپنه ریکي کۆمه لایه تی و بیچمه گه شه سه ندوووه که ی، واته مندال وه ک شارۆمه ند، دیاره که دژی به ئەزموون کردنی خه ته نه یان نه شته رگه ربی خه ته نه یه که له زۆریک له کۆمه لگاکاندا رپژه ی زۆره، چونکه پینشمه رجی خه ته نه پیشیلکه ری یه که م مافیکه که به پتی ئەم مۆدیالنه بۆ مندالان مسۆگه ره، واته مافی خاوه نداریه تییان به سه ر جهسته که گه وره ساله کان له م بابه ته دا وه ک خاوه ن ماف سه ره یدر کات. ئەم پرسه له ژیر کاریگه ربی ئەو مافانه یه که له ریکه و تننامه ی سالی 1989 نه ته وه یه کگرتوووه کان سه باره ت به مندال ها تووه که به پتی ئەوه مافه کانی مندالان وه ک مافه کانی تری مرؤف (مافی گه وره سالان) پتویستن.

په یماننامه ی نه ته وه یه کگرتوووه کان بۆ مافه کانی مندال له سالی 1989 دا جه خت له سه ر مافی چیژوه رگرتن له کات به سه ر بردن و چالاکیه فه ره هه نگیه کانی مندالان ده کاته وه و پیداغری له سه ر مافی چیژوه رگرتن و په فتار کردن له سه ر بنه مای کولتور و فه ره هه نگی و نایین و زمان به بی ترس له هه راسان کران و جیاکاری و مافی هه بوونی پانتای تاییه ت و پاریزراو بوونی و سه ره خوویی ده کاته وه. کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتوووه کان له 20 ی نۆفه مبه ری سالی 1989 به کۆی ده نگ په یماننامه ی مافه کانی مندالی په سه ند کرد و 61 حکومه ت له 26 ی جۆلای سالی 1990 واژویان کردوو. ئەم په یماننامه جه خت له سه ر مافی به شداری کردنی مندالان وه ک هاوولاتیانیک ده کاته وه که ده بی له و بابه تانه ی که په یوه ندییان به وانه وه هیه راپوژیان له گه ل بکری و بۆچوونه کانیان به هه ند وه ر بگیری ت. ئەم په یماننامه به تاییه تی جه خت له سه ر ئەم مافانه ی خواره وه بۆ مندالان ده کاته وه:

مافی راده ربین سه باره ت به هه موو ئەو شتانه ی که په یوه ندییان به مندالانه وه هیه و بۆچوونه کانیان به هه ند وه ر بگیری ت؛

مافی نازادیی راده ربین، له وانه ش نازادیی گه ران و وه رگرتن و بلا و کردنه وه ی هه ر زانیاریه ک له رینگه ی هه ر میدیایه ک که خو یان بیان هه ویت؛

مافی سوودمه‌ندبوون له‌و په‌روه‌ردانه‌ی که‌هاوکاریی گه‌شهی سۆزدارى و هزرى و جه‌سته‌یى مندال ده‌کا و هه‌روه‌ها هۆشيارى و تىگه‌يشتنى مندالان له‌رۆلى داىک و باوک و گرینگى شوناسى فه‌ره‌ه‌نگ و زمان و به‌هاکان زىاد ده‌کا و بۆ ژيانىکى به‌رپرسيارانه له‌ ناو کۆمه‌لگادا ناماده‌يان ده‌کات (ماده‌ى ۲۹).

حکومه‌ته‌کان ورده‌ ورده‌ مندالان وه‌ک شارۆمه‌ندانىکى شايسته‌ى مافى هاوولائتى‌بوون و به‌ خاوه‌ن مافى به‌شدارى کردن به‌ فه‌رمى ناسیوه و پراوژيان پى‌ ده‌که‌ن و له‌ سه‌ر بنه‌ماى بى‌رۆکه‌کانيان سياسه‌ت و ياسا داده‌رپژن. به‌ گوپه‌رى نه‌وه، يه‌کىک له‌و سياسه‌تدارپشتن و ياساداناهه‌ که‌ پى‌ويسته له‌ سه‌ر بنه‌ماى بى‌رۆکه‌ى منداله‌کان لىک بدریته‌وه، په‌یوه‌ندى به‌ بواری نه‌زموونکردن يان نه‌شته‌رگه‌رى خه‌ته‌نیه‌ که‌ زۆر گرینگه، چونکه‌ ته‌نانه‌ت له‌ سالانى دواتردا و له‌ ته‌مهنى گه‌وره‌سالىدا ناسه‌وار و لىکه‌وته‌ زۆره‌کانى خه‌ته‌نه‌ خووى ده‌نوینیت. يه‌کىک له‌و ستراتیژانه‌ى که‌ حکومه‌ته‌کان ده‌یگرنه‌ به‌ر دروست کردنى کۆمىسارىيان پشکىنى مندالانه. حکومه‌تى به‌رىتانيا به‌ فه‌رمى سه‌رپه‌رشتى نه‌و به‌شانه‌ى کردووه که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ به‌شدارىی مندالانه‌وه هه‌یه (هه‌مان سه‌رچاوه، ۳۱۵ و ۳۱۶).

له‌ روانگه‌ى فه‌لسه‌فه‌ى نه‌خلاق يان مافه‌کانى منداله‌وه، قرتاندن و بپىنى به‌شیک له‌ جه‌سته‌ى مندال دژى مافه‌کانى منداله و نه‌گه‌ر خه‌ته‌نه‌ پى‌ويست بى، ده‌بى مروّف له‌ ته‌مهنى گه‌وره‌سالىدا بپارىارى له‌ سه‌ر بدا و داىک و باوکىش بۆيان نیه‌ بپارىکى له‌و شپوه بۆ نه‌و بدن و جه‌سته‌ى بگۆرن. له‌ راستیدا به‌ گوپه‌رى نه‌و قسانه‌ى سه‌ره‌وه، لپه‌دا ده‌توانىن شىکارى بکه‌ين که‌ فه‌رمانه‌ فیه‌یه‌کان سه‌باره‌ت به‌ پرسى مافى مندالان له‌ نه‌زموونکردنى خه‌ته‌نه‌ يان نه‌شته‌رگه‌رى خه‌ته‌نه‌ پى‌چه‌وانه‌ى فه‌لسه‌فه‌ى نه‌خلاقه، چونکه‌ فه‌رمانه‌ فیه‌یه‌کان شه‌رعییه‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌ده‌ن، به‌ جۆرکى که‌ نه‌گه‌ر خه‌ته‌نه‌ نه‌کرى، چه‌جه‌که‌ى به‌ به‌تال و چه‌رام راده‌گه‌یه‌نى، له‌ حالیکدا ناراسته‌ى فه‌لسه‌فه‌ى نه‌خلاق له‌ سه‌ر بنه‌ماى جه‌خت‌کردنه‌وه له‌ سه‌ر ده‌سه‌لانى مندال به‌ سه‌ر جه‌سته‌ى خووى دامه‌زراوه که‌ خه‌ته‌نه‌ش ده‌گرپته‌وه.

یه‌کىک له‌ خاله‌ قورساییه‌کانى دنیای نوئ، زال‌بوون به‌ سه‌ر دل‌ه‌راوکىنى دواى به‌زاندى نه‌و بقه‌ و تابۆيانه‌یه‌ که‌ له‌ ئىمامان و پى‌غه‌مبه‌رانه‌وه بۆ کۆمه‌لى ئىمانداران گوازراوه‌ته‌وه. هه‌ندى له‌ ئىمانداران توانای نه‌وه‌يان نیه‌ که‌ بزنان ئاخۆ مافه‌کانى مندال لپه‌دا رپه‌چاوه ده‌کرى يان نا، چونکه‌ ماف و مافه‌کان به‌ نه‌نجامى دروست و هه‌له‌ و مسته‌حب و واجب

دهزانن و دهگه نه ئه و نهجمه ی که خه ته نه بۆ مندال باشه، چونکه ماف و مافه کانی مندال ئه وه دهخوازیټ. وه ک شتی مرقفه دینداره کان به مانایه کی سه ره خو که متر بیر له ماف و مافه کان دهگه نه وه! ئه م جوړه رهفارانه پیشیل کردنی ناشکرای مافه کانی مندالانه. کون کردنی گوئی کچان یان ههر چه شنه گۆرانکاریه کی ناپنویست له سه ره جهسته و دهروونی مندال، له راستیدا پیشیل کردنی مافه سه ره تاییه کانیانه، که رهنگه نه خوازاوانه داهاتوویان بگوړی و دهرفه تی هه لټاردنی جیاوازیان لی زهوت بکات. له نایینه کانداهیهچ شوپنیک کی تاییه ت بۆ ئه و ماف و شوناسه تاکه که سیبانه شک نابه ی که مندالان له پرۆسه ی گه شه کردندا به دهستی دههینن. به پنی چه مکی مافی خاوه نداریه تی به سه ره جهسته، مرقفه نایینداره کان ته نها مافی خه ته نه کردنی خو یانیان هه یه، چونکه به پنی باوه رپیان، خه ته نه نهر پتیکه که له رووی نایینه وه پتویسته، به لام ته نها بۆ خو یان کاتیک بالق بوون و نه ک بۆ منداله کانیان. ئه م حاله تانه لیکدژن و له گه ل پیشگریمان ه و ناراسته نو پیکانی بواری تو یژینه وه ی مندالان که باس کران، ناکوکن.

وه ک نموونه یه کی گرینگ لیره دا ده توانین ناماژه به ئاره زووی سیکیسه بکه ین، که زیاتر له ههر فاکته ری دیکه له پیناسه کردن و دیاری کردنی جیاوازی نیوان تافی گه وره سالی و هه ره تی مندالی ئالیکاریمان ده کات. ئه م ئاره زووه بواریکه که له بری ئه وه ی ته مه نی بالقموونی مندالان وه ک قو ناغیک کی سروشتی گه شه کردن لی بی پروانری و هان بدری و ستایش بکری، وه ک کپشه یه ک سه بری ده کات. ته مه نی یاسایی نیستای مندالان بۆ په یوه ندی سیکیسه شازده سالانه. بۆ یه یاسای تاوان ریژه ی یاسایی دیاری ده کات. یاساکه مندالانی خوار ته مه نی شازده سال به بوونه وه ریکی ناسیکیسه یان به دوور له گیرۆده ی سیکیسه پیناسه ده کا، له حالیکدا کاتیک ده گه نه ته مه نی شازده سالان، به بوونه وه رانیکی خاوه ن سه ره به خو ی سیکیسه داده نرین که شوناسی سیکیسه جوړاو جوړ و زهینیه تیک کی ئالوزیان هه یه. ئه م سنووره ته مه نییه ره هه ندیک کی روشنی فهره نگی و میژووی هه یه. له سه ده ی نۆزده هه مدا ته مه نی راده ی یاسایی ته مه نی سیزده سالان بووه و له ولاتانی ئه وروویای رۆژاوی ئه م رۆدا ته مه نی یاسایی بۆ په یوه ندی سیکیسه له سیزده ساله وه بۆ هه ژده سال جیاوازه. قه ده غه یاساییه کان شیوازی توندی کو تترؤل کردن و پاراستنی مندالان، به لام ناستی به رزی چالاکیه سیکیسه کان له ناو مندالانی خوار ته مه نی شازده سال ئه وه درده خا که مندالان خو یان له ناو کو مه لگا و گروه کانیاندا سه بارت به رؤل و به های ته مه نه له یاساکانی په یوه ست به ته مه نی یاسایی و هه بوونی

په یوه نډی سیکسی بۆچوونی تایبه تی خو یانیا ن هه یه.

ئه نجامه که ی ئه وه یه که له نیوان نکۆلی له مه یلی سیکسی مندال، به هۆی به هیز بوونی ئه وه ئه فسانه ی که ره گیکی قوولی دا کو تا وه که ئه ویش ئه وه یه که مندال نابی به بابه تی سیکسیه وه گیرۆده بی و به هه ندوره نه گرتنی مندال، به هۆی پاراستنی مندالان له مه ترسیه ناشکراکانی وه کو وه خو شیهه نزیکیه کان و ئایدز، و ریگری کردن له لیکه وته سیکسیه کان وه کو دوو گیانی میر مندالان و کیشه کانی شوناسی ره گه زی وه کو وه هاوره گه زخوازی که له رووی سیاسه تی گشتی و ئه خلاق ی زال زیانی بۆ مندالان هه یه، ناکوکی له ئارادیه. ئه م حاله تانه که نامازه یان پی کرا ده بی نه شته رگه ربی خه ته نه و به نه زموون کردنی خه ته نه ش زیاد بکری که هه مان ئه وه سیاسه ته گشتی و ئه خلاقه زاله یه که له ژیر کاریگه ربی ناراسته ئاینی و نه ریته خوزه کانه و ئه مه بۆ مندالان به سوو دمه مند ده زانی و شه رعیه تی پی ده به خشی و پنچه وانه ی ئه مه ده بیته گرژی و ناکوکی. یاسا هه میشه به شه رعیه تان به به رسازه ی لیکدژ سه بارت به مندال له بارو دۆخه جیا وازه کاند (که باس کران). له چاره سه رکردنی ئه م گرژی به دا رۆلئیکی گرینگ ده گپریت (کرمانی، 1396 ی هه تاوی).

ئیهستا مه سه له ی سه ره کی "مندالان" ن و ده بی مافه کانیان لانیکه م له سه ر ئاستی جارنامه ی جیهانی مافی مرۆف به فه رمی بنا سری و هه موو بیر و باوه ر و فه رمانه کان به م مافانه وه سنووردار بکه یه وه و قبوولی بکه ین که مندالان پیش ئه وه ی بگه نه هه ره تی بالقبوون نابی له رووی ده مارگرژی نه ته وه بی و ئاینیه وه شوناسی ئاینیان پیوه بلکینین یان شوناسی ئاینی دیاریکراویان بۆ دابتاشین. (که ره می، 1397 ی هه تاوی). هه روه ها له بهر ئه وه ی خه ته نه کاریکی شیای گه رانه وه نیه و مندال هیهچ کات ناتوانی دوا ی بالقبوون به نه شته رگه ربی هه سته عه سه به قرتینرا وه کانی بگه رپنیه وه، ده توانین به مه به سته مسۆگه رکردنی مافه کانی مرۆف به ره نگاری بیه وه و به هه ولدان بۆ به نایاسایی کردنی خه ته نه ی مندالان، هه تا کاتی هه ره تی بالقبوون و توانای هه لپژاردنی و بریاردان ریگری له نووقسان کردنی مندالان بکه ین. بیگومان به هۆی بالاده سته و زالیه تی ئاین و نه ریت، گه یشتن به م قوناغه، چالنج بزوی و وه ختگر ده بی، به تایه ت له و کۆمه لگایانه ی که ناراسته ی ئاینی و بیر و باوه ره نه ریته یه کان به شیوه ی زالت و بالاده سته ر بالیان به سه ر پانتای فه ره نگی و کۆمه لایه تی و پنکه اته ی سیاسیدا کیشه وه.

مافی تهنډروستیې له یاساکانی کوماری ئیسلامی ئیران

له یاساکانی کوماری ئیسلامی ئیراندا هیچ ناماژه په ک به کردهوی خه تهنه و له بنه په تهنه و یاسایی بان نایاسایی بوونی خه تهنه نه کراوه و ناتوانین له بازنه ی یاسادا لیبی بکولینه ووه و خواز یاری چاکسازی بین. له ماده ی ۲۶۹ ی یاسای سزادانی ئیسلامی که له سالی ۱۳۷۰ ی هه تاوی له لایهن کومیسسیون کاروباری داد و یاسای نه نجومه نی ئیسلامی ئیران په سه ند کراوه، هاتووه: "برین یان بریندارکردنی نه ندامیک، نه گهر به مه به ست بی، قیاسی لی ده که وپته ووه و به پنی دوسییه که سیک که تاوان له دژی نه نجام دراوه ده توانی له سهر نیزی وه لی نه مر قیساس بۆ تاوانبار دیاری بکریت." به لام به و پتیه ی که خه تهنه کرده ویه کی شه رعیه و له فیه هوه وه رگراوه، زور کهس خه تهنه بۆ کورانیان به پتویست ده زانن و به یه کیک له مهرجه کانی ئیسلامی داده نین و ههندیک له فه قیکان به شتیکی مسته حبه ی ده زانن که نه نجامدانی باشت له نه نجامنه دانیه تی. هه لبت سه به ارت به خه تهنه کردنی کچان، بۆ چوونی زوربه ی فه قیکان له سهر مسته حبه بوونی خه تهنه یه. بۆ به به له بهر چاوگرته ی نه وه ی که یاساکانی کوماری ئیسلامی ره گی شه رعیه یان هه به و له سهر بنه مای نه م یاسایانه باوک و باپیری باوکی هینده ده سه لات ی گیان و مالی منداله کانیان هه به که تهنانه ت له حاله تی کوشته ی مندالیشدا، نه وان وه بهر سزای قیساس که سزای کوشته ناکه ون، چۆن ده توانین باس له بهر پر سباریتی تاوانکاری باوک سه به ارت به خه تهنه کردن و نازاردانی جهسته یی و دهروونی منداله که ی بکه یین؟ باوکه کان له پروی شه رعیه ویه نه رکی سهر شانیه که داب و نهریتی موسلمانیتی و خه تهنه کردنی کوره کانیان له کاتی خویدا جیهه جی بکه ن (په راکه ند، 2018). ههندی له م یاسا و ریسیایانه ته نسسی و دامه زراوه یی نین و نه مه به و مانایه که نه م حوکمانه له لایهن ئیسلامه وه دروست نه کراون و پیغه مبهری ئیسلامیش داینه مه زران دوون. نه مانه نه و فه رمانانه که له سه رده می پش ئیسلامه وه و زیاتر له ریگای نایینی جووله که وه له ناو موسلماناندا به رویان په یدا کردووه و پیغه مبهری ئیسلام قه ده غه ی نه کردوون (یووسفی نه شکووری، 1397 ی هه تاوی). خه تهنه ش یه کیک له م حوکمانه یه که سهرباری نه وه ی ره گی ده گه رپته وه بۆ بهر له نایینی جووله که، له نایینی جووله که و ئیسلامدا بۆته هیمایه کی نایدولژیک و نیمانی پیاوان به برینی پیستی نووکی سیره تیان داده مه زریت!

به له بهر چاوگرته ی نه وه ی که ئیران په یماننامه کانی وه کوو په یمانی نیوده وه لته یی مافه نابووری، کومه لایه تی و فه رهه نگیه کان، په یماننامه ی نیوده وه لته یی نه هیشته ی هه موو جوړه هه لاواردنیک ی ره گه زی و په یماننامه ی مافی مندالانی واژو کردووه، ده توانین بلین که نه م

ولآته مافی تهنډروستی به فهرمی ناسیوه و جگه له مانه، چه نډین برگه له یاسا و ریسا ناوڅوپییه کان سه بارهت به تهنډروستی و هندی ریوشوین بۆ باشترکردنی نه مانه بۆ خه لک هه یه. به سه رنجډان به جهخت کردن له سه ر مافی تهنډروستی له یاسای بنه رپه تی ئیران، به لگه نامه ی ناسوی بیست ساله، به شی هه وته می به رنامه ی چواره می گه شه پیدان، یاسا کانی په یوه ست به بیمه و ماده کانی ۳۲ تا ۳۵ یاسای پینجه می به رنامه ی گه شه پیدان، له م به شه دا، پیگه ی مافی تهنډروستی و مژاری په یوه ست به خه تهنه و نه گه ر و نه گه ره کانیان لیک ده درپته وه. نمونه ی گرینگی پیدان و جهخت کردنه وه له سه ر مافی تهنډروستی له یاسای بنه رپه تی کوماری ئیسلامی ئیراندا له م برگانه ی خواره وه ده بینه ریت: له یاسای ۱۳ هاتووه: "حکومه تی کوماری ئیسلامی ئیران ده بی بۆ نه و مه به ستانه ی که له برگه ی دووه مده هاتووه که لک له هه موو ناسانکاریه کان وه برگریت." که له یه کیک له بابه ته نامه پیکراوه کاند، به پی برگه ی دوازه هاتووه: "دارشتی نابووریه کی دروست و دادپه روه رانه به پی ریسا ئیسلامیه کان بۆ ره خساندن خۆشبرژیوی و نه هیتتی هه ژاری و لابرندی هه ر جوړه بیبه شییه ک له که رته کانی خوراک، نیشه جیوون، هه لی کار و چاودیری تهنډروستی و گشتاندنی بیمه."

له یاسای ۲۱ هاتووه: "حکومه ت ده بی مافه کانی ژان له هه موو پروویه که وه به پی پیوه ره ئیسلامیه کان دهسته بهر بکا و کاروباری په یوه ست به و نه نجام بدات." نمونه ی نه م مافه بۆ تهنډروستی له برگه ی دووه می نه م یاسا په یه واته "پشتیوانی له دایکان، به تاییه ت له کاتی دووگیانی و سه رپه رشتی کردنی مندال و پشتگیری کردن له مندالانی هه تیو."

یاسای ۲۹ ده لی: "به هره مه نډبوون له ناسایشی کومه لایه تی له پرووی خانه نشینی، بیکاری، پیری، که م نه ندامی، بی سه رپه رشتیاری، له ریگامانه وه، روودا، پنداویستی خزمه تگوزاری تهنډروستی و پزشکی و چاودیری پزشکی به شیوه ی بیمه و هتد مافیکی گشتیه." به پی یاسا کان حکومه ت ده بی له داها تی گشتی و داها تی به شداری خه لک نه و خزمه تگوزاریانه ی سه ره وه و پالشتی داری بۆ ته وای خه لکی ولآت دابین بکات."

له یاسای ۴۳ دا هاتووه: "به مه به ستی دهسته بهر کردنی سه ره به خو یی نابووری کومه لگا و بنبر کردنی هه ژاری و بیبه شی و دابین کردنی پنداویستییه کانی مروؤف له ره وتی گه شه کردن به پاراستنی نازادیه که ی، نابووری کوماری ئیسلامی ئیران له سه ر بنه مای نه م پیوه رانه دامه زراوه: 1. دابین کردنی پنداویستییه سه ره تاییه کان: خانووه ره، جلو به رگ،

خوړاک، تهنډروستی، چاره‌سەر، په‌روږده و ناسانکاری پټیوست بۆ پټیکهینانی خیزان بۆ هه‌مووان ..."

به‌له‌به‌رچاوگرتنی ئه‌و پټیداگریانه‌ی که سه‌باره‌ت به مافی تهنډروستی کرا و هه‌روه‌ها جارنامه‌ی کۆرپه‌نده نیوده‌وله‌تیه‌کان سه‌باره‌ت به قه‌ده‌غه‌کردنی خه‌ته‌نه‌ی ژنان و گرینگیی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌یان، که له زۆر ږووه‌وه بۆ کچان و ژنان زیان‌ه‌خش و مه‌ترسیداره، به‌لام تا ئیستا له یاساکانی ئیراندا به‌ږوونی باس له خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان نه‌کراوه و هه‌ر بۆیه ده‌توانین ب‌لین یاساکانی ئیران له هه‌مبه‌ر خه‌ته‌نه پالپشتی له ژنان ناکات. سه‌ره‌ږای ئه‌مه ئیران هه‌ندی یاسای هه‌یه که ده‌توانین به شپوه‌ی یاسایی به‌دواداچوون بۆ ږیرینی ئه‌ندامانی له‌ش بکه‌ین و خوازیری سزا بین: به‌گوږه‌ی ماده‌کانی 479 ی یاسای سزای ئیسلامی په‌سه‌ندکراوی 1370.5.8 ی هه‌تاوی و یاساکانی 663 و 664 ی یاسای سزای ئیسلامیه‌کان په‌سه‌ندکراوی 1392.2.1 ی هه‌تاوی فه‌رمانی دییه بۆ ږیرینی کۆنه‌ندامی زاوژی ژنان ده‌رچووه، که هه‌لبه‌ت به پټی ماده‌ی 12 ی یاسای بنه‌رته‌ی، ئامانجی یاسادانه‌ر خه‌ته‌نه ناگرته‌وه. ئه‌گه‌ر ئه‌م کاره له زومره‌ی کرده‌وه یان ږیره‌سمی ناییندا ب‌ی، هیچ زیان‌ه‌رکه‌وتوویه‌ک ناتوانی له دادگایه‌کی شیاو سکالای یاسایی تۆمار بکا و به پشته‌ستن به یاسا داوای مافه له‌ده‌ستچووه‌کانی بکات. ئه‌مه‌ش خۆی له خۆیدا ئه‌وه پشتراست ده‌کاته‌وه که ئه‌و مژارانیه‌ی که له ده‌قی یاساکه‌دا ده‌رووژتیرین و په‌سه‌ند ده‌کرین له ږیگه‌ی شه‌رع و گوتاری نایینی و ئه‌م ناراستانه‌وه ره‌نگه‌ ږابگیرین و هیچ گه‌ره‌تیه‌یه‌ک بۆ جیه‌جی‌کردنیاں بوونی نه‌ب‌ی، به‌تایه‌ت له کۆمه‌لگاگه‌لیکی وه‌کوو ئیران که پټکه‌ته‌ی ده‌سه‌لات نایینییه و حکومه‌تیکي نایینی حوکمراڼی ده‌کا و گوتاری نایینی و شه‌رعی به سه‌ر گوتاره یاساییه‌کاندا زاله. بۆیه ناساییه ئه‌گه‌ر ده‌سه‌لاتی ږاگرتن و جیه‌جی‌نه‌کردنیاں هه‌بیت. نمونه‌ی ئه‌م وه‌تی له ماده‌ی 12 ی یاسای بنه‌رته‌ی کۆماری ئیسلامی ئیراندا ده‌بینری که جگه له به‌فه‌رمی ناسینی نایینزا جه‌غه‌ږی ئه‌سناعه‌شه‌ری وه‌ک نایینزا فه‌رمی کۆماری ئیسلامی ئیران، نایینزا ئیسلامیه‌کانی دیکه له‌وانه خه‌نه‌فی، شافیعی، مالیکی و حه‌نبه‌لی و زه‌یدی، نازادیی نه‌نجامدانی ږیره‌سمی نایینی و پټگه‌ی که‌سییان پ‌ی دراوه. که‌واته ده‌توانین به‌جوړیک له جوړه‌کان ماده‌ی 21 ی یاسای بنه‌رته‌ی بۆ پشتیوانی له‌م تاقمه‌ خه‌ساره‌ت هه‌لگه‌ به‌کار به‌ینین. له ږگه‌ی یه‌که‌می ماده‌ی 21 ی یاسای بنه‌رته‌ی کۆماری ئیسلامی ئیراندا، دان به‌نه‌رکی حکومه‌ت بۆ گه‌ږاندنه‌وه‌ی مافه‌مادی و مه‌عنه‌وییه‌کانی ژنان نراوه و ئه‌مه له

حالیکیدایه که نه‌گهر پیکهاته‌یه‌کی یاسایی بۆ سکالا و وهرگرته‌وه‌ی مافه‌کان هه‌بێ، زۆر نه‌سته‌مه که له نه‌ریت و فهره‌نگه‌ باوه‌کاندا، که‌سی خه‌ساربینراو له‌ دژی دایک و باوکی خۆی سکالا تۆمار بکات (ئه‌حمه‌دی، 1394 ی هه‌تاوی). ئه‌مه‌ ئه‌وه‌ دهرده‌خا که له‌ کۆمه‌لگاگه‌لیکی وه‌کوو ئیران که‌ بێر و باوه‌ری نه‌ریتی و فهره‌نگی و عورفی هه‌یز و ده‌سه‌لاتی خۆیان هه‌یه، ئه‌م بۆچوون و باوه‌رانه‌ که له‌ ناخی نه‌ریت و کولتوور و فهره‌نگی عورفییه‌وه‌ هه‌لقوولاون به‌ هاوکاری له‌ گه‌ل ئاراسته‌ ئایینی و شه‌رعییه‌کان توانیویانه‌ یاسای پشتبه‌ستوو به‌ مافی خاوه‌نداریه‌تیی به‌ سه‌ر له‌ش، بۆ هه‌ندی کرده‌وه‌ یان نه‌زمووێکی وه‌کوو خه‌ته‌نه‌ بێ‌ بایه‌خ و بێ‌ ده‌سته‌به‌ر بکه‌ن و هه‌لیانپه‌سه‌ین. هه‌ر بۆیه‌ هه‌م به‌رپرسیانی حکومه‌ت و هه‌م ئه‌و خه‌لکه‌ی که مافی خاوه‌نداریه‌تییان به‌ سه‌ر جه‌سته‌دا هه‌یه، به‌و پێیه‌ی که هه‌میشه‌ بێر و باوه‌ری نه‌ریتی و عورفی و ئایینی و شه‌رعی به‌ سه‌ر زه‌ینیان زال بووه، به‌ ده‌گمه‌ن بێر له‌ بۆچه‌تیی کرده‌وه‌یه‌کی له‌و شتیه‌ (خه‌ته‌نه‌) ده‌که‌نه‌وه‌ و ره‌خنه‌ی لێ ده‌گرن.

له‌ یاسا‌کانی ئیراندا خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان، به‌و پێیه‌ی که‌ یه‌کیک له‌ فهرمانه‌ ئایینییه‌کانه‌ و پێوستییه‌کی فهره‌نگیشه، نه‌ک هه‌ر به‌ تاوان نازاری، به‌لکوو پشتیوانیی لێ ده‌کریت. ده‌توانین له‌ یاسای سزادانی ئیسلامیی ئیراندا بۆ کێشه‌ و خه‌ساره‌ته‌کانی خه‌ته‌نه‌ بدۆزینه‌وه‌، به‌لام به‌ر له‌ لیکدانه‌وه‌ی مژاره‌کانی په‌یوه‌ست به‌ خه‌ته‌نه‌، ده‌مه‌وی خالیک بخه‌مه‌ روو: له‌ یاسای سزای بنه‌مای یاسایی بوونی تاوان و سزاکان و به‌ گشتی بنه‌ماکانی ۳۶، ۳۷، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹ ی یاسای بئه‌ره‌تیی ئیران و ماده‌کانی ۲ و ۱۱ ی یاسای سزادانی ئیسلامی، دادگا‌کان ده‌بێ یاسا بکه‌نه‌ بئه‌مه‌ی پێراگه‌‌په‌شتن و سزادان. بۆیه‌ ناوه‌نده‌ ئینتزامییه‌کان و ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری ناتوانن [وه‌کوو یاسای رێکاری مه‌ده‌نی]، به‌ پتی عورف، ئه‌نجامدان یان ئه‌نجامنه‌دانی کاریک به‌ تاوان بزانه‌ و به‌ پتی دابونه‌ریت سزایه‌ک بسه‌پنن (گولدوو‌زیان، 1395 ی هه‌تاوی) و به‌ واتایه‌کی دیکه‌ نه‌گه‌ر کیشه‌کانی دوا‌ی پرۆسه‌ی خه‌ته‌نه‌کردن و یان خه‌ساره‌ته‌ که‌م خایه‌ن و درێخایه‌نه‌کان به‌ تاوان نه‌زانه‌، یاسادانه‌ر بۆی نییه‌ سه‌باره‌ت به‌م بابه‌ته‌ به‌دواداچوون یان فهرمان دهر‌بکات. به‌لام نابێ ئه‌وه‌ له‌ بێر بکری که مافه‌کانی مرۆف بۆ جیه‌جی کران و کاریگه‌ر بوون ده‌بێ شیای سکا‌لا تۆمارکردن ب؛ واته‌ نه‌گه‌ر حکومه‌ت یان رێکخه‌راوه‌ په‌یوه‌ندیده‌ره‌کان ئه‌رکه‌کانیان جیه‌جی نه‌کرد خاوه‌ن مافه‌کان بتوانن بچنه‌ لای ده‌سه‌لاتی دادوه‌ری و سکا‌لا تۆمار بکه‌ن و داوا‌ی قه‌ره‌بوو بکه‌نه‌وه‌ (کوکی سقی، 1395).

توانای داواکردنی مافیک له بهر نه وه گرینګه که هم توانایه کاریګه ری له سهر تپروانینی حکومت ته کان سه باره ته به هر پرسیار ټیټه کانیاں به رامبه ر به خه لک داده نی و نه گه ری پابه ندبوونیاں به نه رکه کانیاں زیاتر ده کات. به دلنیا یه وه حه قیوونی مافیک که ناتوانی سکالا له دژی تومار بکری و ده ولت هیچ قهره بوویه کی بو دابین نه کردووه، گومانی له سهره (هه مان سهرچاوه). سه باره ته به لکاندنې په یماننامه ی مافی نابووری، کومه لایه تی و فهره نگی به ئیران له سالی ۱۹۷۶ ی زاینی، ئیران ده بی مافه باسکراوه کانی ناو هم په یماننامه به به کاره ییانی هه موو توانا و به بی هیچ جیاکاریه ک بو نه دمانی کومه لگا که ی دابین بکات.

له هه ندیک کومه لگه ی ئیسلامیدا خه ته نه چیه کان (هه م پزیشک و هه م خه ته نه چیه نهریتی) به هر پرسی کاره کانیاں، چونکه خه ته نه رینماییه تایه ته کان جیه جی ده کا و نه گه ر که سیک به وردی هم رینماییا نه جیه جی نه کا و زیان به نه دمانی سینکسی بگه یه نی، نه وا پتویسته دیه ی [ته واو] بدات. (نه حمده ی، ۲۰۱۴). به لام دیاری کردنی دیه ی خه ته نه پرسیکه که هه ندیک له ناوه نده ئیسلامیه کان به هژی ره گ و ریشه ی ناینیه وه دزایه تیان کردووه. هه لبت پیدانی دیه ی بو نه جامدانی خه ته نه بو نه و حاله تانه یه که ده بیته هژی برینداربوون و نووقسانبوونی نه دمانی زاوژی. به لام به گویره ی یاسای سزادانی ئیسلامی، ده توانین بو هم رووداوه و به تایه ت بوونی خه ته نه چیه نهریتییه کان و پزیشکان شروفه یه کی وردتر وه ده ست بینین. هه ر له م پیوه ندیه دا و سه باره ته به پرسی دیه ی، به کیک له خاله گرینګه کانی قسه کردن له سهر خه ته نه کردنی کوران له ئیراندا به م شیوه یه: نایا خه ته نه کردنی مندل له لایه ن دایک و باوکوه به یاسایی داده نری یان نه گه ری نه وه هه یه که که سی گه وره سال بو هم مه به سته سکالا له دایک و باوکی خو ی بکا و داوای دیه ی بکات؟

هه روه ها له ماده ی ۱۵۸ ی یاسای سزادانی ئیسلامیدا هاتووه: "جگه له و دوسیانه ی که له ماده کانی پتیشودا نماژه یان پیکراوه، نه جامدانی کردوه یه ک که به پی یاسا به تاوان داده نری، به پی نه م حاله تانه سزا نادریت." له درپژه و له برګه ی ج نه م ماده هاتووه: "هه ر جوړه نه شته رګه ری یان کاریکی پزیشکی که به ره زامه ندی که سه که یان دایک و باوک یان سهر په رشتیاری یان نوینه رانی یاسایی و پابه ندبوون به پیوه ره ته کنیکی و زانستییه کان و ناوه نده حکومتیه کان نه انجام ده درئ له حاله تی به په له دا، وه رګرتی ره زامه ندی پتویست نیه." به پی برګه ی ج هه مان ماده ده توانین بلین خه ته نه چیه نهریتییه کان، که هه ندیک

جار له ناوچه دوور و ههلدیره کانن به بیئ ئه وهی سوود له ستاندارده ته کنیکی و زانستییه کان وهر بگرن چالاکی ده کن، ئهم ئاوارته نایانگریته وه و وه بهر سزا ده که ون. سه بارهت به سزادانی ئه و دؤسیه ی ئاماژه ی بیئ کراوه، که په یوه نندی به بواری نایینه وه هه به، جگه له ماده ی 662 ی دؤسیه ی ئاماژه پیکراوی شاره زایانی یاسایی، ماده کانی 661 و 663 ی یاسای سزادانی ئیسلامی باسیان له م بابه ته کردوه که له درپژه دا پیندا چوونه وهی بؤ ده که یین:

ماده ی 661: برین و له ناو بردنی ئه ندامی زاوژی بیاو هه تا به ریپست یان زیاتر وه بهر دییه ی ته واو ده که وی و که متر له به ریپست بیئ به پیی به ریپست دیاری ده کری و به هه مان راده دییه ی بیئ ده درپت.

تییینی یه که م: له م حوکمه دا له نیوان ئه ندامی مندال، گنج، پیر، نه زوک، و که سیکی که گونی ته ندروسته یان گونی نییه، هیچ جیاوازییه ک له نارادا نییه.

تییینی دووه م: ئه گهر لیدانیک هه تا به ریپست ئه ندامی زاوژی زایانی بیئ بگا و دواتر تاوانبار یان که سیکی تر ئه و به شه ی که ماوه ته وه یان به شه که ی دیکه ی ئه ندامی زاوژی له ناو ببا، ئه وا دییه ی ته واو بؤ به ریپست دیاری ده کری و زیاتر له و راده ش ئه و بره دییه نه گۆره.

تییینی سییه م: ئه گهر که سیکی به شیک له به ریپستی بپردری و به شه که ی تری به ریپستی له لایه ن که سیکی دیکه وه بپردری، هه ره که یان به پیی ریژه ی ئه و شوینه ی که له به ریپست بریویانه، زامنن و ئه گهر که سیکی به شیک له به ریپست بپری و که سیکی تر ئه و به شه ی که له به ریپست ده مپینته وه به هه موو یان به شیک له ئه ندامی زاوژی بپری، به به راورد له گهل تاوانی یه که م، دییه که ده بیئ به قهت راده ی پیستی قرتاوی بیئ و به به راورد له گهل تاوانی دووه م، پاشماوه ی دییه و دییه ی زیاده (ارش) ی برینی ئه ندامی زاوژی نه گۆره.

ماده ی 662: برینی ئه ندامی زاوژی که سیکی ئیفلیج ده بیته یه ک له سه ره سیی دییه ی ته واو و ئیفلیج کردنی ئه ندامیکی ته ندروست ده بیته هۆی دوو له سه ره سیی دییه ی ته واو، به لام له حاله تی برینی ئه ندامی زاوژیدا ده بیته یه ک له سه ره سیی دییه ی ته واو. تیینی: برینی به شیک له ئه ندامی که سیکی ئیفلیج به به راورد له گهل ته واوی ئه ندامی زاوژی چ به شی برای به ریپست بیئ یان نا، وه بهر دییه ده که ویئ.

بۆ زانیاری زیاتر (8)

خه‌ته‌نهی کچان له پوانگهی یاسا ئیسلامیه‌کانی ئێران
(به ناوی نهریت، کامیل نه‌حمه‌دی، 1394 هه‌تاوی)

کۆماری ئیسلامی ئێران هه‌ندیک بره‌گی یاسای سزادانی ئیسلامی بۆ برینی نه‌ندامی زاوژی ئافره‌تان ته‌رخان کردوو:

له ماده‌ی ٦٦٣ ی یاسای سزادانی ئیسلامیدا هاتوو هه‌ر کهم له دوو له‌جی نه‌ندامی زاوژی ئافره‌ت وه‌به‌ر نیوه‌ی دییه‌ی ته‌واوی ژنیک ده‌که‌وی و برین و له ناو بردنی له‌جیکی شه‌رمگه‌ی ژن وه‌به‌ر هه‌مان بری دییه‌ ده‌که‌ویت. له‌م حوکمه‌دا هه‌یج جیاوازییه‌ک له نیوان پاکیزه‌ و ژن، که‌مه‌مه‌ن و گه‌وره‌سال، ته‌ندروست و که‌مه‌ندام نییه‌. له ماده‌ی ٧٠٦ دا هاتوو که له‌ناو بردنی هه‌یزی ئاوه‌اته‌وه‌ یان زاوژی پیاو یان دووگیانیی ژن، یان له‌ناو بردنی چه‌ژێ په‌یوه‌ندیی سیکسی ژن یان پیاو وه‌به‌ر دییه‌ی ئه‌ره‌ش ده‌که‌وی و ماده‌ی ٧٠٧ به‌ته‌واوی له‌ناو بردنی توانای سیکس کردن وه‌به‌ر دییه‌ ده‌خات. که‌واته برینی له‌جی شه‌رمگه‌ی ژن وه‌به‌ر دییه‌ ده‌که‌وی (ماده‌ی ١٧ له یاسای سزادانی ئیسلامی: دییه‌ بره‌ پاره‌یه‌که‌ که بۆ تاوانیکی نانه‌نقه‌ست له‌ دژی که‌سێک یان نه‌ندامیک یان تاوانیکی به‌ نه‌نقه‌ست که یاسای قیساس نایگره‌ته‌وه‌ به‌ پنی یاسا دیاری ده‌ییت) و به‌ هه‌مان شه‌یه‌ هه‌ر تاوانیک که له‌ دژی نه‌ندامی زاوژی ژنان نه‌نجام بدری ئه‌گه‌ر نه‌نقه‌ست بی و وه‌به‌ر قیساس ده‌که‌وی (ماده‌ی ١٦: قیساس (تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌)، سزای سه‌ره‌کیی تاوانی به‌نه‌نقه‌ستی دژی نه‌فس، نه‌ندام، به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانه‌) و له‌ نه‌گه‌ری نانه‌نقه‌ستبوون و نه‌بوونی هه‌لی تۆله‌کردنه‌وه‌ و قیساس، سزاکه‌ بره‌تییه‌ له‌ پیدانی بره‌ پاره‌یه‌ک که وه‌ک قه‌ره‌بووی زیانه‌ دارایی یان جه‌سته‌یه‌یه‌کان که له‌ شه‌ریعه‌تدا دیاری نه‌کراوه‌ ده‌دری به‌ که‌سی زیانمه‌ند. له‌ هه‌ندیک ولاتی دیکه‌دا حکومه‌ت سزای برینی نه‌ندامی زاوژی ژنانی له‌ به‌ر چاو گرتوو. هه‌لبه‌ت ده‌بی ئه‌وه‌ له‌به‌ر چاو بگرین که یاسای دیاریکراو سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نهی کچان / ژنان و ته‌نانه‌ت پیاوان/کوپان بوونی نییه‌ و هه‌یج ئاماژه‌یه‌ک به‌ بابه‌ت یان خه‌ته‌نه‌ یان به‌ تاوان ناساندنی ئه‌م کاره‌ له‌ ناو یاساکانی ئیستای ئێراندا نه‌کراوه‌ و ئه‌و مژارانه‌ش که هه‌ن گشتین و له‌ یاسای به‌ره‌تیدا هه‌یج هه‌لوێستیکی پوون و ئاشکرا بوونی نییه‌. ئه‌مه‌ له‌ کاتیکدایه‌ که کۆماری ئیسلامی ئێران به‌ په‌یوه‌ستبوون به‌ په‌یماننامه‌کان و به‌لگه‌نامه‌ نیوده‌وه‌له‌تییه‌ جه‌وراو جه‌وره‌کان دان به‌ "مافی ته‌ندروستی" که یه‌کیکه‌ له‌ مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی مرۆف، داده‌نی و پشتیوانی لی ده‌کات. له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه‌ ئێران به‌ واژوکردنی

پەیماننامەى نۆدەولەتیی مافەکانى مندالان بەلینى داوہ بەرژەوہندى بالای مندالان لە بەرچاوی بگرئ و بەرگری لە مافەکانیان بکا و بەرەنگاریی ھەر کردەویەك بپیتەوہ كە تەندروستیان دەخاتە مەترسییەوہ. ئیستا پرسىاری بنچینەیی لێردا ئەوہیە كە ئەگەر بە تاوان نەزانئ و سەرەپای بوونى گەلآلە و داخوایى رپیکراوى نەتەوہ یەگرتووەکان و بەشپیک لە چالاكشانان بۆ قەدەغەکردنى خەتەنە لە ئیران، حکومەتى ئیران ھەتا ھەنووکە ھىشتا ھىچى نەکردووہ و ئەم ناروونى ھەر ھەبە كە ئەگەر سکاڵاکار ھەبئ، ئایا دەزگای داد بەدواداچوونى بۆ دەكات؟ ئایا ئەگەرى ئەوہ ھەبە منداڵیک سکاڵا لە دژى دایک و باوکی تۆمار بکات؟ ئەگەر كەسێك سکاڵا تۆمار بکا یاسا و سیستەمى دادوہرى چۆن مامەلە لەگەل سکاڵاکار و سکاڵا لیکراودا دەكات؟

خاڵیکى گرینگ لەم بابەتەدا پتویستى پەيوەندى سیکسى نیوان ھاوسەرەکانە، ھەر وەك قورئان ناماژەى بە گرینگى چێژوہرگرتنى ھاوسەرەکان لە یەكترى کردووہ:

«لە شەوگارى پەمەزاندا تیکەلبوونتان لەگەل ھاوسەرانتان بۆتان حەلآل کراوہ. ئەوان پۆشاکن بۆ ئیوہ و ئیوہش پۆشاکن بۆ ئەوان»¹

یان لە شوپنیکى دیکەدا دەفەر مووی:

«یەكێك لە نیشانە و بەلگەکانى تری ئەوہیە: كە ھەر لە خۆتان ھاوسەرى بۆ دروست کردوون بۆ ئەوہى ئارام بگرن لە لايدا و لە نیوانتان خۆشەویستى و سۆز و مپہربانى بەرھەم ھیناوہ.»²

ھەر کارێك كە پرۆسەى تیربوون لە پەيوەندى سیکسى بشوینئ ئەوہ ئاشکرا لەگەل جەوہەرى ئیسلام ناسازە. بە پنى کتیبى الفقہ المنھجى على مذهب الامام شافعى كە کتیبیکە لە بواری فیقہى ئیسلامیە ھاتووہ:

«ئەوہى كە ژنان و پیاوان توانای پەيوەندى سیکسىیان ھەبئ و چێژى لئ ببنن نەعمەتیکە كە لە لایەن خوداوہ پیمان بەخشاوہ. ئەم توانایە یەكێك لە بەھتەزترین خواستەکانى ئازەلانە. بە پنى یاسا ئیسلامیەکان توانای چێژبردن لە پەيوەندى

1- أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَّامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَّاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَّاسٍ لَهُنَّ [...] (سورەتى بەقەرە، نایەتى 187) وەرگێرانی بورھان محەمەد ئەمین

2- وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً (سورەتى الروم، نایەتى 21، وەرگێرانی بورھان محەمەد ئەمین

سیکسی په کیک له نامانجه گرینگه کانه. کهواته [تیرکردنی ئەم ئارەزووه] په کیک له مافه سه‌ره‌تاییه‌کانی هه‌موو مروفه‌کانه» (الخن، 1413 ک)

بۆیه چاوه‌رپیی ئه‌وه‌ش ده‌کرئ ئەمه له یاسا‌کانی کۆماری ئیسلامی ئیرانی‌شدا ئاوپرئ لئ ب‌دریته‌وه. بۆ نمونوه له به‌شی هاوسه‌رگیری و لیک جیابوونه‌وه (نیکاح و ته‌لاق) له به‌شی مژاره‌کانی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی نیکاح له بر‌گه‌ی سییه‌می ماده‌ی 1122 قرتا‌بوونی ئەندامی زاو‌زایی پیاو به‌را‌ده‌یه‌ک که نه‌توانئ سیکس بکا ده‌بیته هۆی مافی هه‌لوه‌شاندنه‌وه بۆ‌ژن.

به پیتی ماده‌ی 647، دییه‌ی شکاندنی بر‌پ‌پ‌ه‌ی پشت باس کراوه که له بر‌گه‌ی (ب)‌دا به‌م شپوه‌ نووسراوه: "شکاندنی بر‌پ‌پ‌ه‌ی پشت، که بی که‌موکوری چاره‌سه‌ر ب‌کرئ به‌لام بیته هۆی له‌ده‌ستدانی په‌کیک له سووده‌کانی، وه‌کوو ئه‌وه‌ی قوربانیه‌که نه‌توانئ به‌رپ‌گاوهر‌پ‌وا یان دابنیشئ یان توانای سیکسی یان کۆنتروڵئ میزکردنی له‌ده‌ست ب‌دا، ئه‌وه دییه‌ی ته‌واوی ده‌که‌وئیت."

ماده‌ی 706 له ناو‌بردنی هیزی ره‌حه‌ت‌بوون یان زاو‌زایی پیاو یان دوو‌گیانی ئن یان له‌ناو‌بردنی چپ‌ژی جووت‌بوونی سیکسی ئن یان پیاو وه‌به‌ر ئه‌ره‌ش ده‌که‌وئیت.

ماده‌ی 707 له‌ناو‌بردنی ته‌واوی توانای سیکس کردن وه‌به‌ر دییه‌ی ته‌واو ده‌که‌وئیت. ئە‌گه‌ر خه‌ته‌نه به‌ پیتی ستاندارده ته‌کنیکی و زانستی و سیسته‌م حکومیه‌کان ئە‌نجام درابئ به‌لام برینی لئ ب‌که‌وئیت‌وه، به‌ پیتی ماده‌ی 495 یاسای سزادانی ئیسلامی:

"هه‌ر کاتیک پزیشک له‌و چاره‌سه‌ره‌ی که ئە‌نجامی ده‌دا بیته هۆی زیان یان خه‌ساره‌تی جه‌سته‌یی، ئه‌وه‌ ده‌بئ دییه‌ ب‌دا مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی کاره‌که‌ی به‌ پیتی رپ‌سا پزیشکی و ستاندارده ته‌کنیکیه‌کان بی، یان ئه‌وه‌ی که پیش چاره‌سه‌رکردن لئ خۆش‌بوونی بۆ ده‌رک‌رابئ و هه‌یج هه‌له‌یه‌کیشی لئ نه‌وه‌شایته‌وه و ئە‌گه‌ر وه‌رگرتی لئ خۆش‌بوون له‌ نه‌خۆش به‌ هۆی پینه‌گه‌بشتوویی یان شپتی‌بوونی ئه‌و منداله‌ بایه‌خی نه‌بئ یان وه‌رگرتی لئ خۆش‌بوون له‌و که‌سه‌ به‌ هۆی بیته‌و‌ش کردن و هاوشپوه‌کانی گونجاو نه‌بئ، لئ خۆش‌بوون له‌ سه‌ره‌ر‌شتیاری نه‌خۆشه‌که وه‌رده‌گیرئیت."

خالی گرینگ ئیوان تبیینی په‌که‌م ئە‌م ماده‌یه‌ که بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ ده‌کا که له‌ نه‌بوونی که‌مه‌رخه‌می یان هه‌له‌ی پزیشک له‌ زانست و کرده‌وه‌دا هه‌یج ده‌سته‌به‌ریه‌ک نایگر‌پ‌ته‌وه ته‌نا‌نه‌ت ئە‌گه‌ر لئ خۆش‌بوونیشی وه‌ر‌نه‌گرتبئیت.

خالی گرینگ لیره‌دا تبیینی په‌که‌می ئە‌م ماده‌یه‌، که ئیدعای کردووه که ئە‌گه‌ر پزیشک

که متهرخه می یان هه له ی کردبێ زانین و کرداره که ی دهمسته بهر ناکرئ، ته نانهت نه گهر بیتاوان بوونی وهر نه گرتبیت.

نهریته کان ته مه نیان بارت ه قای ته مه نی میژوووه و ته نانهت نه گهر لایه نه زیانه خشه کانیشیان به سه لمینرئ، بۆ گۆرینیان پیوستمان به کاتبکی زۆره. خه ته نهش به هۆی پیشینه ی هه زاران ساله و نه و ره وادارییه ی که له ئایینی وهر گرتوووه، بابه تیکه که ههر چه شنه لیکدانه وه یه که ده بی به ره چا و کردنی هه موو لایه نه کانی بیت. ئاشکرایه گۆرینی پروانگه ی نه و که سانه ی که پرسیکی وه کوو خه ته نه یان وه ک به شپکی دانه برپاوی نه ریت و ئاین قبول کردوووه، کاریکی ههر وا ئاسان نییه و به شه ویک ناکرئ، به لام روون کردنه وه و زانیاری به خشی و پهروه ده ی گشتی ده توانئ کلیلێ چاره سه ری نه م ریگا بیت. له به شی کوتایی نه م کتیبه دا بۆ مامه له کردن له گه ل دیارده ی خه ته نه و که م کردنه وه ی زیان و لیکه وه ته نه گه ریه کانی خه ته نه کۆمه لیک ریگه چاره ی پیشنیار کراوه که بی گومان بۆ به دیه پنهانی ههر یه کیک له م چاره سه رانه پیوستمان به ئیراده ی به کۆمه ل و هه ولی گروپی ده سه لاتداران، سیاست دانه ران و چالا کفانانی کۆمه لگه ی مه ده نییه.

ویته ی ژماره ٥٨: "واز له نه شکه نه جدانی کورپان بپنن"، ناره زایه تی ده برپین به رامبه ر به

خه ته نه کردنی پیاوان له نه مریکا (لایه ره ی ئینستاگرامی khatneh.no)

په یماننامه ی نیوده وه له تبه مافه کانی مندال

پیشتر باس له وه کرابوو که ئاوردانه وه له مافه کانی مندالان گرینگه چونکه نه وان له گروپه خه ساره له گره کانن و توانای بهرگری کردن له خۆیانیان نییه و له هه ندیک چالاکی تیناگه ن و توانای ده برپینی په زامه ندیبی ئاگادارانیه یان نییه. نابئ نه وه له بیر بکرئ که سوومه ندبوونی مندال له مافی ته ندروستی هه م کاریگه ریه ی له سه ر مافه کانی دیکه

داده نې و ههم له ژیر کاریگری ئهوانه. ئه گهر که سیک له مندالیدا له رپوی جهسته ییه وه نازار درایی و هه راسان کرابی و تندر وستیه جهسته ییه که ی تیک چووبی، له وانه یه بو ماوه یه ک له چوونه قوتا بخانه و مافی خویندن بیسه ش بکریت. به هه مان شیوه ئه گهر مافه کانی دیکه ی مندال وه ک رزگار بوون له توندوتیژی ره چاو نه کری، راسته و خو کاریگری له سهر مافی تندر وستیه مندال داده نیت. به لام پیوسته ناماژه به وه بکری که پروداوه کانی ئه م خه ساره ته جهسته یی و دهر وونیمانه ته نیا له منداله که دا سنووردار نایته وه و دهوانی کاریگری له سهر کومه لگه ی دهر و به ری منداله که ش دابنی، که دهوانین ناماژه به را کردن له ماله وه، نه نجامدانی تاوانی سیکسی، توندوتیژی له دزی مندالان و هاوسهر و ... بکه یین. روانینی فره ره هند و به رفراوان بو پرسه خه ته نه وه ک دیارده یه کی کومه لایه تی به هه نگاویکی گرینگ بو ریگری کردن و که مکردنه وه ی خه ساره ته کومه لایه تییه کانی دیکه له قه لم دهری، چونکه کاریگری و لیکه وته کانی خه ته نه وه ک کرده وه یه ک یان نه زمونیک ته نها تاک ناگریته وه، به لکوو کومه لگاش تیوه ده گلینی و کاریگری له سهر داده نیت. به بیر کردنه وه له م کرده وه و پیدا چوونه وه به سیاست و یاسای په یوه ست به خه ته نه، دهوانین هه نگاویکی گرینگ له پیناوه و کیش و زیاناندا هه لبینین که لایه نی نابووری و ناابوریان هه یه. له راستیدا بنیاتی خه ته نه وه ک دیارده یه کی کومه لایه تی له ناو کومه لگادا هه میسه له په یوه ندی کاریگر و کار تیکراو له نیوان کومه لگا و تاک وه ک مروفتیکی کومه لایه تیدایه.

به داخه وه ریکه وه وتنامه ی مافه کانی مندال که یه کیک له گرینگترین به لگه نامه پالپشتیه کانی بواری مافه کانی مندالانه، توندوتیژی پیناسه نه کردوه و ته نیا له ماده ی 9 دا ناماژه ی به نمونه کانی کردوه. به لام به گشتی یه کیک له وشه کللییه گرینگه کانی پیناسه ی توندوتیژی سه پاندنی زهر و زهنگه، بابه تیک که له م توژی نه وه دا له بیره وه ریه کاندای باسی لی کراوه، به هزی ئه وه ی که سانی دیکه وه دوا ی منداله خه ته نه کراوه که کهوتون یان قاچه کانیان گرتوه و ... ناماژه ی پی کراوه. ههروه ها ماده ی 58 ی یاسای مندالان سالی 2004 ی نینگلته را شروفه یه کی سهرنجراکیش سه باره ت به راده ی رینگه پندراوی ته مبی و سزاکان ده خاته روو که ناماژه به ته مبی کردنی مندالان له لایه ن گه وره سالان به گشتی و خه ته نه به تاییه تی بکه یین. به پیی ئه م ماده یاساییه، ههر چه شنه زیانیک له لایه ن دایک و باوک یان سهر پرشتیاری منداله که له دزی مندال له راده ی سووری پیست زیاتر بی یان ئه گهر زیانه که زیاتر له زیانیکی کاتی و جیدی بی،

ئهوه ده چیتته دهرهوهی سزای گونجاو و پاساوی بۆ نییه.

به گوێری برگهی سییه می مادهی 24ی پهیماننامهی مافهکانی مندال، ئهوه ولاتانهی لایهنگری پهیماننامه کهن، هه موو ریوشو ئینکی پیویست و گونجاو بۆ نه هیشتتی شیوازی چاره سهری نه ریتی و خورافی له بواری ته ندروستیی مندالاندا ده گرنه بهر. ههروهها له مادهی 39ی ئهم پهیماننامه دا جهخت له سهه ئهم بابه ته گرینگه کراوه ته وه که ولاتانی لایهنگری پهیماننامه هه موو دا بهر و ریوشو ئینکی پیویست بۆ خیرا کردنی چاکبوونهوهی جهستهیی و دهروونی و خوگونجاندنی کۆمه لایه تیی ئهوه مندالانه بگرنه بهر که بوونه ته قوربانیی پشتگو ئیخستن، که لکاوه ژویی، ئه شکه نهجه دان، یان کاری توندوتیژ، نامرؤفانه و ریسواکه ر یان جهنگ. ئهم رهوتی چاکبوونهوه و هاته وه بۆ ناو کۆمه لگا پیویسته له ژینگه یه کدا ئه نجام بدرئ که ئه نجامه که ی بیته ته ندروستی و پشتبه ستن به خو و ریزگرتن له منداله که.

به پتی ئهوه یاسا په سه ندرکراوانه ی که باسمان کرد، ئهوه پرسیاره ی که دیتته ناراو ه ئه وه یه که ده بی چ سیاسه تیک له دژی خه ته نه بگیریته بهر؟ خالی گرینگ له بواری خه ته نه دا ئه وه یه که به بی گویدانه زیادبوونی ریزه ی ئه نجامدانی ئهم کاره و سوود یان زیانه کانی خه ته نه، له چه ندین لیکۆلینه وه دا زیانه جهسته یی و دهروونیه کانی خه ته نه سه لمینراوه، به لام روون نییه که ده بی چ ناراسته یه ک بۆ ئهم بابه ته بگیریته بهر. ئایا به وه ی که پزیشکه کان پشتراستی ده کهنه وه که سووده کانی خه ته نه له زیان و لیکه وته کانی زیاتره ده کرئ چاوپۆشی له زیانه جهسته یی و دهروونیه کانی خه ته نه بکه ین و به توندوتیژی بهرامبه ر به مندالی کور له قه له می نه ده ین؟

خالیک که نابئ له م رووه وه پشتگو ئی بخرئ، چه مکی مندالییه که له سه ر بنه مای پیناسه و به لگه نامه نیوده وه لته یه کان دامه زراوه. له ماده ی یه که می پهیماننامه ی جیهانی مافه کانی مندال، هه ر که سپک له خواری ته مه نی هه ژده ساله وه بی به مندال ده زانرئ، به بی گویدانه ئه وه ی که له کام شوینی جوگرافیا ییدا ده ژی و سه ر به چ ئایین، یان نه ته وه و ره گه زیکه وه ک مندال سه ر ده کرئ و حکومه ته واژۆکه ره کانی ریکه وه تننامه ی مافه کانی مرؤف دهره وه ست کراون که ته ندروستیی جهسته یی و دهروونیی مندالان مسۆگه ر بکه ن و به ره نگاری زیانه مندبوونیان ببنه وه. به پتی ئهم ریکه وه ته و به لگه نامه کانی دیکه ی مافی مرؤف، نمونه ی توندوتیژی دژی مندالان له هه موو شو ئینکی جیهان وه ک یه که و چالا کفانانی مافی مندالان خه ته نه به یه کینک له و نمونه نه ده زانن.

بۆ زانیاری زیاتر (9)

قه دهغه کردنی خه تهنه له ههندیك ولاتی ئه ورووپاییدا

له م سالانه ی دوااییدا خه تهنه له ولاته جیاوازه کانی ئه ورووپادا پووبه پرووی حوکمی جیاواز بووه تهوه که ههندیك جار له سهر ناستی ناوچه یی و ههندیك جاریش له سهر ناستی نیشتمانیدا په سهند کراوه، له ناو ئه م بریارانه دا ده توانین ئاماژه به قه دهغه کردنی خه تهنه کردن له ولاتی تانی سوید، ئایسله ند، کۆلن، ئه لمانیا و نه رویج بکه ین. بیگومان له وه لامی بریاره ده رچوو ه کاندای ده توانین ئاماژه به ماده ی 18 ی جارنامه ی جیهانی مافه کانی مرؤف بکه ین:

"هه موو که سیك مافی ئه وه ی هه یه سوود له نازادی بی رکدرنه وه و ویژدان و ئایین وه برگریت. ئه م مافه نازادی گۆرینی ئایین یان را و بۆ چوون و ههروه ها نازادی راده برینی و ئیمان مسۆگه ر ده کا و ههروه ها فیرکردنی وانه ئایینییه کان و ئه نجامدانی رپۆره سمه ئایینییه کانیش ده گرته وه ..."

به لام نه یارانی خه تهنه له و ولاتانه ی که ئاماژه یان پینکراوه پینان وایه:

ئه گه ر هه یچ هۆکاریکی پزیشکی بۆ خه تهنه کردنی کوران بوونی نه بێ، پتویسته به زووترین کات ئه م کاره قه دهغه بکریت.

قه دهغه کردنی خه تهنه ی کوران باهه تیکه که تیشک ده خاته سهر مافی مندالان و هه یچ په یوه ندییه کی به ئایینه وه نییه.

به پتیی ئه م گه لاله، هه ر که سیك به هۆکاری ئایینی یان کولتووری و فه رهه نگی خه تهنه ئه نجام بدا، رهنه گه هه تا 6 سال زیندانی بکریت. لایه نگرانی ئه م گه لاله خه تهنه ی کوران به شیواندنی کۆنه ندای زاوژی ژنان (خه تهنه ی ژنان) ده شووبه پین و به پیشیل کردنی مافی کورانی که ته مه ن لئی ده روان.

خه تهنه کردن کاریکی هه میشه یی و بێ گه رانه وه له سهر جهسته ی منداله و ته نانته ئه گه ر دایک و باوکیش پتیی رازی بوون، هه شتا وه ک زیان گه یانندن به جهسته سه یری ده کریت. له م باره وه پزیشکی که به بۆ چوونی دادگاوه به پیشیل کردنی یاسا گومانی لئ کرابوو به هۆی ناروونی و حاشاهه لنه گر بوونی باهه ته که به تاوانبار نه ناسرا.

ئه م کاره زیانی ده روونی و جهسته یی به مندال ده گه یه نیت.

جگه له و مزارانه ی که ئاماژه یان پتیی کراوه، ده توانین چاوئیک به ههندیك ماده ی یاسایی له په یماننامه کانی ئه ورووپادا بخشینین که په یوه ندییان به بۆ چوونی دژبه رانی

خه‌ته‌نه‌وه نییه. به پیتی مادهی ۲۰ی په‌یمان‌نامه‌ی ئه‌وروپایی بۆ مافه‌کانی مرۆف و زینده‌ورناسی، لابرینی ناپزیشکیی شانیه‌ک له جه‌سته‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که هیشتا توانای بریاردانی سه‌ربه‌خۆ و ده‌ربرینی ره‌زامه‌ندیان نییه، قه‌ده‌غه‌یه. مندالان مافی خۆیانه خۆیان بپارێزن و له‌ دژی ره‌فتاری سووکایه‌تیانه وریای خۆیان بن که خه‌ته‌نه پیشیل کردنی ئه‌م مافانه‌یه. پیوسته‌ پزیشکه‌کان رێز له‌ مافی نه‌خۆش بگرن. هه‌ر بۆیه ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه به‌ کاردای خۆپارێزانه له‌ سه‌ر مندالانی خوار ته‌مه‌نی یاسایی نابێ له‌ رووی ئه‌خلاقییه‌وه به‌رده‌وام بێ و خه‌ته‌نه‌ ده‌بێ له‌ سه‌ر ئه‌و پیاوه‌ پێگه‌یشتووانه ئه‌نجام بدری که توانای ده‌ربرینی ره‌زامه‌ندیی ناگادارانانه و یاساییانه‌ی خۆیان هه‌یه (هیل، 2003، ل 50).

وینه‌ی ژماره ۵۹: ناره‌زایه‌تی^۱ به‌رامبه‌ر به‌ خه‌ته‌نه‌کردنی کوپان (BBC)

1- له‌م سالانه‌ی دواییدا له‌ ولاته‌ جیا‌جیا‌کانی جیهاندا بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان چه‌ندین هه‌لمه‌ت ده‌ستی پیکردووه. به‌لگه‌نامه‌ی سالێ ۲۰۳۰ ریکه‌هه‌وتنیکی جیهانی بۆ گه‌شه‌پێدانی به‌رده‌وام هه‌تا سالێ ۲۰۳۰ی زایینییه. ولاتانی واژۆکاری ئه‌م به‌لگه‌نامه به‌لێتیان داوه که هه‌موو توانا و ئاسانکارییه‌کانی خۆیان بۆ گه‌یشتن به‌ ئامانه‌کانی ئه‌م به‌لگه‌نامه جیهانییه‌ بخه‌نه‌ گه‌ر. به‌لام ئه‌م جارنامه ئێوده‌وله‌تییه له‌ ئێران له‌ لایه‌ن که‌سانی سه‌ر به‌ حکومه‌ت و خه‌لکی نایینییه‌وه رووبه‌رووی ئاسته‌نگ بووه‌ته‌وه. نه‌پاران ئه‌م به‌لگه‌نامه به‌ دژبه‌ری بیر و باوه‌ری نایینی ئێرانیه‌کان ده‌زانن.

مافی خاوه ندراره تیغی به سهر ته ندروستی له په یمان نامه جیهانیه کانی مافه مرویبه کان

له نیو نه و لیکو لینه وانه ی که له په یمان نامه و جار نامه و به لگه نامه کانی مافی مروی جیهاندا نه نجام دراون، و پرای جهخت کردنه وه له سهر گرینگیی ته ندروستیی مروی، چه ندین نمونه و حالهت باس کراون که دهسته بهری ته ندروستیی تاکه کان یان پیشیلکه رین، به لام له ناو هم نمونه و حاله تاندا هیچ ناماژه یه که به خه ته نه ی پیاوان نه کراوه و له راستیدا هم کاره هیچ کات له لایه ن نه ته وه یه کگرتوه کان یان له لایه ن ریکخواه کانی دیکه ی مافی مروی وه لیراوانه ئیدانه نه کراوه و ته نانهت له هه ندیگ حاله تدا پشتیوانیشی لی کراوه که ده توانین ناماژه به دانیشستی مانگی جوونی (حوزه یران) نه ته وه یه کگرتوه کان له سالی ۲۰۱۶ بکه یین، کاتیک ولاتانی جیهان به لنینان دا هه تا سالی ۲۰۳۰ کو تایی به نه خو شیی ئایدز به یین یه کیک له چاره سهره پیشنیار کراوه کان بو به رهنکار بوونه وه ی په تایی ئایدز نه نجامدانی خه ته نه بوو.

یه که مین و گشتی ترین هیمای مافی ته ندروستی له به لگه نامه نیوده وله تیغه کانی جار نامه ی نه ته وه یه کگرتوه کانه. ههر چه نده له م جار نامه دا هیچ ناماژه یه کی ناشکرا به مافی ته ندروستی نه کراوه، به لام پرگه ی نه ی ماده ی ۵۵ ی هم جار نامه نه و ریکخواه ی پابه ند کردوه که ستاندارده بالاکانی ژیان به ره و پیشه وه بیا و ریگه چاره بو پرسه نیوده وله تیغه کانی په یوه ست به ته ندروستی بدوز یته وه. ره نگدانه وه ی دووه می مافی ته ندروستی له به لگه نامه نیوده وله تیغه کانی ریکخواهی ته ندروستیی جیهانی (WHO) له سالی ۱۹۶۶ ه. له م ساله دا بو یه که م جار مافی ته ندروستی له یاسای بنه ره تیغی ریکخواهی ته ندروستیی جیهانیدا ناسیندرا. ههروه ها له پیشه کیی هم هیمان نامه دا هاتوه که سو دوه رگرتن له بالاترین ستانداردی ده ست پیراگه یشتوی ته ندروستی یه کیک له مافه بنه ره تیغه کانی هه موو مروی تیکه و ته ندروستیی گه لان لایه نیکی بنه ره تی بو گه یشتن به ناشتی و ناسایشه. ماده ی بیست و پینجی جار نامه ی جیهانی مافی مروی به راشکوا ی جهخت له سهر هم گرینگیه ده کاته وه: "هه موو که سیگ مافی نه وه ی هه یه ناستی ژیان و ته ندروستی و خو شبو یوی خو ی و خیزانه که ی له پووی خو راک و خانو به ره و چاودیری پزیشکی و خز مه تگوزاریه پیویسته کو مه لایه تیغه کان مسو گه ر بکا و ههروه ها مافی نه وه ی هه یه له کاتی بیکاری، نه خو شیی، که م نه ندای، بیوه یی، پیری، یان له هه موو حاله ته کانی تر دا که به هو ی هه ندی هو کار که له ئیراده ی مروی دا نیبه نامرازه کانی بژیوی

له دهست چووبن ژيانیکی شه پهمه نديان هه بئت.¹
 به لام له گهل هه موو ئهم پنداگرييانه دا که ناماژه به که ميکيان کراوه به پيى
 ليکدانه وه بهک، ته نهها له ياساي بنه رته تبي سه د و ده ولا تي جيهاندا، وه ک ياسايه ک ناماژه
 به مافي ته ندروستى کراوه و له حه فتا و سئ ولا تدا، باسى مافي خزمه تگوزاريى
 ته ندروستى و پزيشکى کراوه (رهزايى قه لعه، 1385).

پيش ئه وهى له روانگهى ياساييه وه قسه له سه ر پرسی خه ته نه بکه ين، پيده چي
 پتيويست بي ئهم خاله گرینگه بخه ينه روو که مه به ست له خه ته نه کردن له م به شه دا به
 ماناي شيوازه تونده کاني نيه که هه نديک جار برتييه له بريني پستي کير و گون و هه تا
 کووم، به لکوو ته نهها باس له جوړيکى خه ته نه ده کړي که بريني به رپنست (نووکى سيرهت)
 ده کات. به پيى ياساي مافي مروؤف ئهم ماده ياسايانه مان هه يه (گاتارد، 2003، ل 76).
 مادهى ستيه م: قه ده غه کردنى ئه شکه نجه دان: نابي هيج مروؤفيک بکه ويته به ر
 ئه شکه نجه و سووکايه تي و چاره سه رى سووکايه تيبانه و ته مبي کردن.

مادهى هه شته م: مافي ريزگرتن له ژيانى تاکه که سى و ياسايى: هه موو مروؤفيک
 مافي ئه وهى هه يه ريز له ژيانى تايه تبي خوړى و خيزان و په يوه ندييه کاني بگيريئت. نابي
 هيج ده ستيوه ردايک له لايه ن داموده رگا کاني حکومه ته وه بوونى هه بي، مه گه ر له
 بارودوخى تايه ت ... له پيناو پاراستنى ته ندروستى و ئه خلاق و پاراستنى ماف يان
 نازاديى که ساني تر.

مادهى نو يه م: نازاديى ئه نديشه، وشياري و ئايين: هه موو مروؤفه کان مافي نازاديى
 ئه نديشه و بير کردنه وه، وشياري و ئايينان هه يه. ئهم مافه برتييه له نازاديى گوړپني ئايين
 يان بير و باوه رپى مروؤف و نازادبوون له پاراستنى ئايين يان بير و باوه رپى خو، ئه نجامداني
 کاروبارى په ره ستن و به نديايه تي، وانه و ته وه، راهيئان و رچاوگرتن، جا چ به ته نيائي و چ
 له ناو کوومه لگا له گهل ديتران، چ له ناو جه ماوه ر يان له ته نيائي.

سه باره ت به مادهى 3، وای له به رچاو بگرن که خه ته نه کردن ئيشى زوره (ئيش و
 نازاريک که له به کارنه هيئاني ده رزيى سر کردن و گونجاوه وه سه رچاوه ده گريئت) و له وهش
 گرینگتر، منداله که خوازاري نه بووه يان پتيوشويى نه که وه تووه، هه رچه نده منداله که
 کوړپه يه. سه باره ت به مادهى 8 که پالپشتى له مافي ژيانى تاکه که سى ده کا، به و تنيکى

1- بر وانه: نه ته وه يه کگرتووه کان (2017)، جارنامهى جيهانى مافه کاني مروؤف.

ساناتر که سیک که به بی په زامه نندی یاوه ریی مندالیک ده کا و نه شته رگره ریبه ک له سهر جهسته ی نه نجام ددها که نازاریک زور به سهر نه و کور په دا ده سه پینی که هیچ سوو دیک کورتخایه نی ناشکرای نییه، به شیوه ی هیزه کی و په نگر او ده بیته هوی پیشیل کردنی نازادی. به دوا ی نه مه دا پاراستنی ژبانی خیزانیش به ستراوه ته وه به قبول کردن یان رت کردنه وه ی مندال له لایه ن کومه لگایه کی نایین په روه ر یان نژادیک کی تایه ته وه. کار دایه کی هاوشپوه له ماده ی ۹ له بهر چاو بگرن که په نگه خه ته نه پیشمه رچی بوونه نه ندای له ناو کومه لگه تایه ته کان (وه کوو موسلمان و جووله که) بی که به سهر مندالدا ده سه پینری، به لام مندال که په نگه نه یه هوی بیته نه ندای کومه لگه یه کی نایینی یان نیژادی دیاریکراو. وا دیاره هر په یمانیکی هه له ده گه رپته وه بو سهر ده می روودانه کی و نه ک ته نها نورمه کانی ناو کومه لگه تایه ته کان به لکوو پیوستی قبول کرانی که سیک کاریگری له سهر خیزانه که داده نیت. ده توانین بلین که ماده کانی هه شته م و نویم له وانیه پیشیل بکری، نه گه ر دایک و باوکه که به نه نقه ست نه توان مندال که یان له کاتی گونجاودا خه ته نه بکه ن.

به پی ماده ی پینجه می جار نامه ی جیهانی مافه کانی مروف، هیچ که سیک نابی تووشی نه شکه نجه یان سزا یان رفتاریک درنده یان دژی مروفایه تی و شان و شکزی مرویی یان هیرشبه رانه بیته وه.

هه روه ها ماده ی حه و ته می په یمان نامه ی نیوده وله تیبی مافه مه دهنی و سیاسیه کانیش جه خت له وه ده کاته وه که هیچ که سیک نابی تووشی نازار و نه شکه نجه یان هه لسوکه وتی درنده یان نامروفانه بیته وه، به تایه ت نه نجامدانی تاقی کردنه وه ی پزیشکی یان زانستی له سهر که سیک به بی په زامه نندی نازادانه ی خزی، قه ده غه یه.

هه ندیک باسیان له وه کردوه که بهو پییه ی خه ته نه له بنه رتدا نازار به خشه ته نانه ت نه گه ر که لک له شیوازه کانی کونترول کردنی نازار وه کوو بلوک کردنی عه سه به کانی نه ندای زاوژی و کریمی سرکه ر بگری، هیشتا جوریک نه شکه نجه دانه. له روانگی نه م کومه له ره خنه گرانه وه، بهو پییه ی کور په کان چینیکی خه ساره لگرن و توانای دهر برینی نازاریان نییه، بو یه خه ته نه کردن وه ک جوریک له نه شکه نجه دان سهر ده کری، هه ر وه کوو هه ر کرداریک که په نچ یان نازاریکی توندی لی ده که ویته وه، چ جهسته یی بی یان دهر وونی، به نه نقه ست له سهر که سیک نه نجام دراب یان به هوکاری جیاکاری جیه جی کرایت (ساردی، 2011). له هه مان کاتدا نه م کاره به زوره ملی و پیشیل کردنی

نازادییه‌کانی ئەو به سەر مندالدا دەسه‌پینریت.

له‌سالی 1997 ئەنجومەنی ئەورووپا توانی پیماننامەیک ساز بکا که پەپوهندی به‌بایۆزیشکییەوه‌هه‌یه. ئەم پیماننامە باس له‌رێساکانی پەپوهست به‌پزۆزێنه‌ندیدی نه‌خۆش بۆ چاودێری تەندروستی، پاراستنی ژبانی تایبەت، مافی دەستپراگە‌پشتن به‌زانباری، دەستپوهردانی ژنیتیکی له‌مرۆف، جیاکاری، پاراستنی کەسانی بەشدار له‌توێژینه‌وه‌زانستییه‌کان، لابردنی ئەندام و شانه‌بایۆلۆژییه‌کان و به‌خشینی ئەندامە‌کانی جەستە‌ی مرۆف. یه‌که‌م پرۆتۆکۆلی پەپوهستکراو به‌پیماننامە‌که‌ئاماژە به‌قەدەغە‌بوونی "هەر چه‌شنه‌دەستپوهردانیک که‌هه‌ولێ دروست‌کردنی مرۆفیک‌بدا که‌له‌پرووی بۆماوه‌ییه‌وه‌هاوشیوه‌ی مرۆفیکی دیکه‌بی، جازیندوو‌بی یان مردوو" ده‌کات.

وه‌ک‌پیشتر ئاماژە‌مان‌پیدا، به‌پیتی ماده‌ی 18‌ی‌جارنامە‌ی‌جیهانیی مافە‌کانی مرۆف، "هه‌موو‌کە‌سیک مافی نازادیی بیر‌کردنه‌وه‌و‌ویژدان و‌ئایینی هه‌یه. ئەم مافە‌ نازادیی گۆرپنی‌ئایین یان‌را‌و‌بۆ‌چوونی مرۆف و‌هه‌روه‌ها‌نازادیی‌دەرپ‌رینی‌بۆ‌چوون و‌باوه‌رپی‌خۆی و‌هه‌روه‌ها‌وتنه‌وه‌ی‌وانه‌ئایینییه‌کان و‌ئە‌نجامدانی‌رپۆره‌سمی‌ئایینییش‌ده‌گرێته‌وه‌. هه‌موو‌کە‌سیک‌ده‌توانی‌به‌ته‌نیا‌یان‌به‌کۆمه‌ل‌ئەم‌مافە‌ی‌هه‌بیت." ئیستا‌ئە‌گەر‌جوله‌که‌کان‌پێیان‌وايه‌خه‌ته‌نه‌کردنی‌پیاو‌په‌پوهندی‌به‌شوناسی‌جوله‌که‌وه‌هه‌یه‌(خه‌ته‌نه‌کران‌نیشانه‌ی‌په‌یمانی‌پیاوانی‌جوله‌که‌له‌گه‌ل‌خودایه‌که‌ئە‌و‌کە‌سه‌ده‌کاته‌جوله‌که‌)، له‌ئە‌نجامدا‌ده‌بی‌مافی‌خه‌ته‌نه‌کردنی‌کۆرپه‌جوله‌که‌کان‌که‌پیشیل‌کردنی‌مافی‌نازادیی‌گۆرپنی‌ئایین‌و‌ئە‌نجامدانی‌رپۆره‌سمی‌ئایینییه‌کانه‌، قەدەغە‌بکریت. به‌واتایه‌کی‌دیکه‌خه‌ته‌نه‌وه‌ک‌ه‌یمايه‌کی‌ئایینی‌له‌قۆناغێکدا‌ئە‌نجام‌ده‌دری‌که‌مندال‌که‌هه‌یچ‌چه‌شنه‌ده‌سه‌لاتیکی‌برپاردان‌و‌هه‌لبژاردن‌و‌نازادی‌نییه‌و‌خه‌ته‌نه‌زیاتر‌له‌سەر‌سه‌پاندنی‌ئایین‌یان‌نایدۆلۆژیایه‌کی‌تایبەت‌ده‌چی‌ئە‌ک‌قبوول‌کردنی.

هه‌ندیک‌که‌س‌پێیان‌وايه‌که‌کارکردی‌دایک‌و‌باوک‌له‌برپاردان‌بۆ‌ئە‌نجامدانی‌خه‌ته‌نه‌مندال‌کانیان‌پیشیل‌کردنی‌مافی‌مندال‌له‌خاوه‌نداریه‌تی‌به‌سەر‌جەستە‌ی‌خۆیه‌تی. له‌به‌رامبه‌ر‌ئە‌م‌په‌خنده‌دا‌بۆ‌چوونیک‌هه‌یه‌که‌ئە‌گەر‌بمانه‌وه‌ی‌خه‌ته‌نه‌کردن‌به‌پیشیل‌کردنی‌مافی‌خاوه‌نداریه‌تی‌مندال‌به‌سەر‌جەستە‌ی‌بزانین، کیشه‌یه‌کی‌بنه‌رته‌تی‌له‌مافی‌دایک‌و‌باوک‌بۆ‌سەر‌په‌رشتی‌کردنی‌مندال‌کانیان‌سەر‌هه‌لده‌دات. به‌قبوول‌کردنی‌ئە‌م‌بۆ‌چوونه‌که‌خه‌ته‌نه‌کردن‌مافی‌خاوه‌نداریه‌تی‌مندال‌به‌سەر‌جەستە‌ی‌پیشیل‌ده‌کا، له‌پاستیدا‌ئە‌وه‌ئیمه‌ده‌سه‌لاتی‌دایک‌و‌باوک‌بۆ‌برپاردان‌له‌سەر‌هه‌موو‌هه‌شته‌رگه‌ریه‌که‌

له وان زهوت ده که یڼ. ئەم بابەتە ته نانهت ده توانیٔ بابه تی دیکه ی په یوه ست به مندال وه کوو په روه رده ش بگرېته وه. دواى گه یشتن به ته مهنى بالقبون، رهنه گه منداله که به رامبهر به دایک و باوکى نارېزایى ده ربېرې که بوچی منتان نارده قوتابخانه، من به مه رازی نه بووم. له حالیکدا لهو ته مه نه دا توانای پرپاردانى لهو بواره دا نه بووه. که واته ده کرى بلین نه گهر مافی خاوه ندراریه تى به سهر جهسته بدهین به مندال و نه گهر بو بابه تی خه ته نه ش بیگشتین، به شیوه یه کى ناراسته وخو ده توانیٔ بیته هوى زهوت کردنى گشتی دهسه لاتی دایک و باوک به سهر منداله کاناندا. لهم حاله ته دا سروشتیه که سهره تایتیرین پنداو یستیه کانى مندال، واته ته ندروستیه که ی ده که وپته مه ترسییه وه. بو نه وه باشتره ریز له مافی مندال بو خاوه ندراریه تى به سهر جهسته ی خو، باشتره خه ته نه بخریته ته مهنیک که مندال گه یشتیه ناستیک له ژیری و عه قلا نیهت که خو شى بو نه نجامدانى خه ته نه بریار بدات. خو ئەم کاره به شیوه ی یاسای ده کرى، به لام به یاسای کردنى ئەم رېکاره زوریک له مافه کانى تری دایک و باوک به سهر منداله کاناندا چ کوړ و کچ له دایک و باوک زهوت ده کات. نه گهر بریاره گورانکاریه کى لهو شیوه له یاسادا روو بدا، پتویسته مروف بیر لهم جوړه لیکه وتانه بکاته وه و به شیوه یه کى دروست و یاسای رېگرى لى بکات. بېگومان دهسه لاتی دایک و باوک به سهر مندالاندا وه که له په یمانامه کانى مافی مروف و رېککه وتنامه ی مافه کانى مندالدا قبول کراره، بابه تیکه که نه گهر بچیته ژیر پرسیار، له پله ی به که مدا مندالان خو یان زهره مهنه دهن (سادی زاده میلانى، 1397 ی هه تاوى).

به رامبهر به ناراسته ده توانین نامازه به ماده ی 58 ی یاسای مندالانى سالى 2004 له ئینگلترا و مافی نه خو شبوون وه که ناراسته یه کى سه رنجراکیش بو مافی ته ندروستى بکه یڼ. له ماده ی 58 ی یاسای مندالان که بووه هوى قه دهغه کردنى ته مې کردنى مندال له لایهن دایک و باوکوه، جهخت له وهه کراوه ته وه که ههر زیانیک له لایهن دایک و باوک یان سهر پهرشتیار له مندال بکه وى که له راده که ی سووربوونه وه ی پست زیاتر بى یان نهو زیانه ی که پى ده گا زیاتر له زیانیکى کاتى و جیدی بى، له ته مې کردنى ژیرانه در چووه و پاساوى بو نییه (نه مانى زارین، مه کارین و که ریمى نژاد، 1396). هه روه ها مافی نه خو ش که وتن نامازه به خو بوواردن و مل نه دان به چاودیرى پزیشکى و ته ندروستى به هوکارى تاکه که سى، نایدولوزیایى و هوکارى نایینى ده کات. هه لبه ت نهو ناسته نگانه ی که به هوى دایین کردنى لانیکه مى ناستى ته ندروستى و نهو ناسته نکه ی که نه نجامى به رژه وندییه حکومیه کانه دژى ته کووزی گشتى و ناسته نگی یاسایى و بنه ما

ئه خلاقیه کان و بیر و باوه‌ری نایینییه و هاتنه دی ئه مانه تووشی گیر و گرفت ده کات (اصلانی، 1397ی هه تاوی). له ئه نجامدا ده توانین وا گریمانیه بکه یین که مافی نه خووشی به پیی جووری نه خووشیه که و پژیژی گشتگیری و ناستی ته ندروستی شوینی نیشته جیبوونه که و تیچووی چاره سه رکردن و لیکه وته کانی سنووردار ده بیته وه، ههر چه نده پیشتریش ناماژه به سیاسه تی ریکه خراوی ته ندروستی جیهان بۆ سوودوه رگرتن له خه ته نه وه ک چاره سه ریک بۆ روو به روو بوونه وه ی په تایی نایدز تا سالی 2030 کراره، ههروه ها به پشتبه ستن به یاسای زۆره ملیتی لیدانی فاکسینی کزۆله بۆ ئه و ژنانه ی که بهر له هاوسه رگیری که له 23 نیسانی 2017 (23 نه ورۆزی سالی 1397ی هه تاوی) په سه ند کراره: "بۆ ریکری کردن له مردنی به هۆی کزۆله، پیوسته خانمان پیش ئه وه ی هاوسه رگیری بکه ن له و ناوچانه ی که وه زاره تی ته ندروستی و چاره سه ر و په ره ورده ی پزشکی رایانگه یاندوووه خو یان له دژی نه خووشی کزۆله فاکسینه بکه ن. نووسینگه کانی هاوسه رگیری پیوسته پیش هاوسه رگیری بروانامه ی ره وای کوتانی دژه کزۆله له ژنه که وه ر بگرن و دوای تۆمار کردن، به پیی ئه و ورده کارییه دیاریکراوه کانه ی که له ناو به لگه ی کوتانه که دا هاتوووه هاوسه رگیرییه که تۆمار بکه ن، (ئه سلانی 1397 هه تاوی). که واته ره نگه بتوانین به پیی کارداکانی خه ته نه بۆ پیشگری له په تاگه لی وه کوو نایدز و له ناوچه دواکه وتوووه کان وه کوو ئه فریقا، رینگه یه کی جیاواز بگیریته بهر، ئه مه دهرمانه گرینگه کانی دیکه ش ده گریته وه که له هه ندی له ده فته ر و ناوچه کاندای به پیی بلاو بوونه وه ی هه ندیک نه خووشی ده گمه ن ژماره ی ئه و دهرمانانه ده توانیت زیاد بکات.

بۆ زانیاری زیاتر (10)

خه ته نه کردنی کچان له پوانگه ی ریکه خراوه نیوده وه له تیه کانه وه به هۆی ئه و کاریگه ریه زیانبه خشه ته ندروستی کۆمه لایه تی و زیانه لاهه کییه جهسته یی و دهر وونیه کانی خه ته نه ی ئافره تان و به مه به سستی کۆتایی هینان به م جوړه توندوتیژی و نه ریته خه سه رته به خشانه، ولاتان و ریکه خراوه جیاوازه کان سزای جیاوازیان بۆ داناوه. کۆمه له ی گشتییه نه ته وه یه کگرتوووه کان (1993) له یه که مین جارنامه ی نه هیتستی توندوتیژی دژی ژنان، پیناسه ی "توندوتیژی دژی ژنان"ی به م شیوه پیناسه کردوووه: "ههر کرده وه یه کی تونداژۆیا نه له سه ر بنه مای ره گه زیتی که بیته هۆی دهرکه وتنی زیان یان خه سه رته جهسته یی، سیکسی، یان دهر وونی و یان رهنج کیشان و هه راسان کردنی ژنان ئه وه له دژی ژنان توندوتیژی رووی داوه. کۆنفرانسی جیهانی

مافه کانی مروڤ له فیسه نا له سالی ۱۹۹۳ بۆ یه کهم جار خه ته نه کردنی ژنانی وه ک پیشیل کردنی مافه کانی مروڤ ناساند. ههروه ها جار نامه ی نه ته وه یه کگرتووه کان له سالی ۱۹۹۰ له ئیدانه کردنی شیواندنی کۆنه ندامی زاوژیی ژنان له ریگه ی خه ته نه وه ئه م بۆ چوونه ی پشتراست کرده وه. نه ته وه یه کگرتووه کان ۶ فیبریویزی (شوبات) ۲۰۰۳ ی وه ک "رۆژی نیوده وله تی بۆ نه هیشتنی خه ته نه کردنی ژنان" نازه د کرد بۆ ئه وه ی بیته خالی ده ستپیک بۆ نه هیشتنی ئه م کاره. جگه له وهش ریڤکخراوی ته ندروستیی جیهانی یاسای توندی له دژی هه موو جوړه خه ته نه کردنی ژنان داناوه. له سالی ۲۰۰۸ ریڤکخراوی ته ندروستیی جیهانی و چه ند ریڤکخراویکی سه ر به نه ته وه یه کگرتووه کان، خه ته نه کردنی نافره تانیان به پیشیل کردنی مافه کانی مروڤ و ستاندارد و نۆرمه کانی مروڤ ناساند. ریڤکخراوی ته ندروستیی جیهانی باس له نهریتی بوونی ئه م دیارده ده کا و زانیاری ته واو له مه ر ناناینی بوونی خه ته نه له هه موو ولاتانی ئه ندامی نه ته وه یه کگرتووه کان بلا و کردۆ ته وه له ۲۰ دیسه مبه ری ۲۰۱۲، کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتووه کان بریار نامه ی ژماره 146.67 ی سه بارت به قه ده غه کردنی خه ته نه ی ژنان ده رکرد و داوای له حکومه ته کان کرد که ریوشوینی هه مه لایه نه له سه ر ناستی نیشتمانی بۆ نه هیشتنی خه ته نه کردنی ژنان بگرته بهر و پیشینی میکانیزمی چاودیری هه مه لایه نه بۆ بهر نه نگار بوونه وه ی توندوتیژی دژی ژنان بکه ن. سه ره رای پاسپارده و داواکارییه کانی ریڤکخراوی نه ته وه یه کگرتووه کان له حکومه تی ئیران، ئیران سه ره رای بوونی خه ته نه له سه ر ناستی چوار پارێزگای خو ی که زۆرینه ی سونه ن واته نازه ر بایجانی رۆژاوا (ناوچه کوردیه کان)، کوردستان، کرماشان، هورمزگان، دانی به بوونی خه ته نه کردنی ژناندا نه ناوه و هیچ بهرنامه یه کی پهروه ده یی و یان به تاوان کردنی خه ته نه نه خراوه ته چوار چپوه ی کاره وه و ئیران هه تا ئیستاش له نه خشه ی جیهانی و له لیستی ئه و ولاتانه دا که خه ته نه کردنی ژنان ئه نجام ده دن، نایینریت.

بهشی شه شه م: كاردا و هوکاره کانی بهرده و امیی خه تهنه له جیهاندا

پیشه کی

خه تهنه دیارده یه که که میژوو که می ده گه پته وه بۆ چهنده هزار سال له مه و بهر و به شیوه ی وردتر ده توانین ئیدعای ئه وه بکه یین که ئه م دیارده له گه ل سه ره له دان و دامه زراندن ئاینی جووله که بوو به شیکه یی له بیر و باوه ری جووله که کاند، ههروه ها ده توانین به لگه ی ئه وه بیننه وه که پیشتریش خه تهنه له ناو میسر ییه کانی سه رده می فیره ونه کاند باو بووه. ئه مه له کاتیکدایه که زور ره خنه له سه ری گیراوه و ئه وه ی سه رنچراکیش تره ئه وه یه که سه ره رای ئه وه ی پانتای ئه م ره خنانه له سه رده می مؤدی رندا زور فراوان تر بووه، به لام هیش تاش به سه دان ملیۆن که س باوه ریان پییه تی بان هه ول بۆ ئه نجامدانی خه تهنه ده دن.

ئه م به شه به نیازه هه ندیک له هوکاره کانی بهرده و امبوونی خه تهنه روون بکاته وه. بۆ ئه م مه به سته له پروانگه ی جیاوازه وه لیکۆلینه وه له سه ر کارداکانی خه تهنه کراوه. سی بواری سه ره کی کاردا ی خه تهنه له م لیکۆلینه وه دا بریتین له: بواری کاردا ته ندروستی و پیشکییه کانی خه تهنه رۆلی ئه م کاره یان له پاریزراوی له هه مبه ر نه خو شیکه لیکه وه کوو نایدز، شیر په نجه ی کۆنه ندامی زاوژی و هه وکردنی میزدا تاوتوی کردووه. له روون کردنه وه ی کاردا کۆمه لایه تیه کاند ده توانین ناماژه به قبو لکرانی ئاینی و نه ته وه یی، پیدانی شوناسی جینده ری به پیاوان و پیاوسالاری و پاراستنی به رژه وه ندییه کانی پیاوان بکه یین و له روون کردنه وه ی ناراسته ئابوورییه کانی خه تهنه دا، ده توانین خه تهنه وه ک پیشه و ههروه ها هوکاره بازگانیه کانی بهرده و امبوونی خه تهنه تاوتوی بکه یین.

کاردا ته ندروستی و پزیشکییه کانی خه ته نه بهرگری و ریگری له په تای نایدز

بهرپیست، جگه له کاردا پاریزه ری میکانیکیه کان، کاردای پاریزه ری - بهرگریه هیه. هر چه نده له م بواره دا هیشتا پیو یستمان به لیکو لینه وهی زیاتره، به لام توپزینه وه کانی ئیستا دهریده خه ن که بهرپیست خانه ی چالاکی بهرگری هیه و له پانتای بهرپیستدا ماده ی پاریزه ری بهرگری به دی ده کریت. بؤ نمونه لایزوزیم که له روهی بهرگری ناسیه وه نانزیمیکی چالاکه و له سهر رووکاری په رده ی لینجی و له دهر دراوه کانی وه کوو فرمیسک و لیک و شیر ی دایکدا هیه، له شله ی ژیر بهرپیستی مروفیشدا هیه. هه روه ها دهرکه وتوه که ژماره ی خانه کانی پلازما له بهرپیستی گا له وه لامی هه و کردنی باکتریاییدا زیاد ده کا و هم خانانه له بهرپیستدا دژه ته ن دهرده که ن (لانگلی، تی تی دژ، 2016).

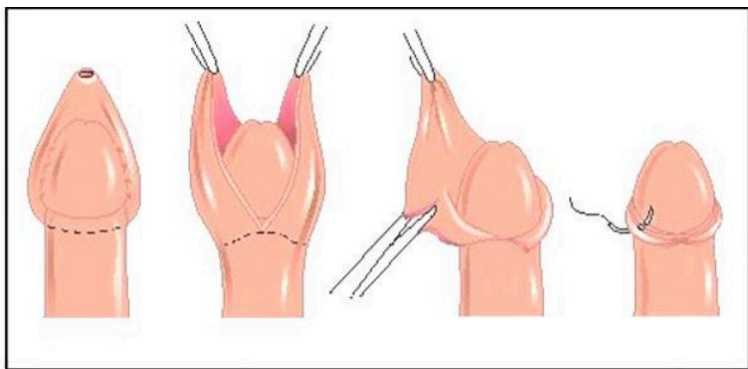
خانه کانی لانگه رهانس کوم لیک خانه ی چالاکی بهرگری له شن که له پیست و هه ندیک په رده ی لینجیدا ده بیترین، له وانه ش له بهرپیست (پیاوان) و زی (واژه نی ژنان). له م دوایانه دا لیکو لینه وه له سهر نمونه ی شانه مرویبه کان دهر یخستوه که هم خانانه پروفیتینیک به ناوی لانگرین دروست ده که ن که شوینه که له بوونی فایرؤس و گواستنه وهی هم فایرؤسانه له خانه وه بؤ شویتینیکی دیکه خاوپن ده کاتوه. همه له حالیکدایه که هه ندیک له توپزه ران راپانگه یاندوه که بوونی خانه کانی لانگه رهانس له بهرپیست ریگه بؤ توش بوون به هه و کردنی تیچ نای شی خو ش ده کا و به م پاساوه وه که ریگری له توش بوون به نه خو شیی نایدز ده کا بهرگریان له خه ته نه کردوه (هه مان).

له توپزینه وه یه کدا که را و بوچوونی هه ندی له ژنانی لیک داوه ته وه که نه زموونی هاو جییی هم له گه ل پیاوانی خه ته نه کرا و خه ته نه کراویان بووه دهرکه وت که زوربه ی هم نافر تانه جووتبوون له گه ل هاو به شه سپکسیه خه ته نه کراوه کانیا ن پی خو شتر و ناسووده تر بوو و توانیوانه ته نها به تیخزانی نه ندای زاوزی بؤ ناو واژن زورتر نو رگازم بکه ن. رهنگه له بهر نه وه بی که نه ندای زاوزی پیاو خه ته نه کراو په یوه نندیه کی نریکتری له گه ل نه ندای زاوزی ژندا هیه.

به لام نه وهی تا ئیستا به دی نه هاتوه، نه و دلنیا یه که سووده کانی خه ته نه له زیانه کانی پتره یان نا پنچه وانه وه یه زیانه کانی زیاتره. هه ر له بهر هم هوکاره، ناوه نده پزیشکیه نیوده وه لیه کانی، سهره رای هه لویستی پته ویان له دژی خه ته نه کردنی ژنان، هیچ

ناراسته یه کی دیار یکر او یان بو خه ته نه کردنی پیاوان نه بووه و ته نیا پنیان وایه پیش نه جامدانی خه ته نه، پیو یسته نه و که سه یان نه و بهر پر سانه ی که باسیان ده کری ئاگاداری لیکه و ته کانی بن و پاشان بر یار له سهر جیه جی کردنی بدن. ره ننگه ههر نه م بوونی سیاستی بیلا یه نه له دژی کار یکی دیرین و کون و ناماژه کردن به لایه نه نه رینی و نه رینی کانی خه ته نه وای کردی که خه ته نه به رده و ام بی، ههر چه نه ناتوانین پشکی هه ندیک پاساوی پزیشکی له م بواره دا پشتگویی بخه یین.

بهر پیست پیستیکی در یژی نه ندای زاوزیه که نووکی سیره ت و بوری میز لدان داده پو شیت. بهر پیست له ریگه ی فرینؤلومه وه به نووکی سیره ته وه لکاو. له حاله تی نارپه پوونی نه ندای زاوزی پیاوانی خه ته نه نه کراودا، روی ناوه وه ی بهر پیست¹ بهر که و تنی له گه ل سهری نه ندای زاوزی² و ته نه دا³ ده بی و به م شیوه ژینگه یه کی شیداری پار یزارا بو فلوره میکروبیه کانی نه م ناوچه دابین ده کات. نه گهر نه م شوینه په یتا په یتا خاوین نه کری ته وه، ده بیته شوینیک بو زور بوونی ماده نه خو شکی زاکان (دویل، 1389، ل 361).

وینه ی ژماره 60: قوناغه کانی خه ته نه کردن (لانگلی و تی تی دژ، 2016)

نایدز یه کیک له و نه خو شیانیه که له باسه پزیشکیه کانی په یوه ست به خه ته نه گرینگی پی دراوه و بوجوونی باوی کومه لگه پزیشکیه کانی وه کوو ری کخر او ی ته ندروستی جیهانی نه وه یه که خه ته نه کردنی پیاوان په یوه ندیه کی ناراسته و خو ی له گه ل نایدزا هیه و له هه ندیک لیکولینه وه دا، وه کوو بهر نامه ی هاو به شی نه ته وه یه کگر تووه کان بو ته شه نه سه ندنی نایدز، وایان خه ملاندوووه که خه ته نه ده توانی هه تا 5060 له سه د

1. inner prepuce
2. glans
3. shaft

نه گهري تووشبوون به نایدز له په یوه نندی سیکسی دیتره گه زخوازن کهم بکاته وه. (UNAIDS, 2010). په یوه نندی نیوان هه وکردنی ئیچ نای فی و خه ته نه ی پساوان په کهم جار له سالی 1986 له دهقه پزیشکیه کاندا باسی لڼ کرا و ته نانه ت پیشناری هاوبه ش له لایه ن ریکخواوی ته ندروستی جیهانی و بهرنامه ی هاوبه شی نه ته وه په کگر توه کان سه بارت به ته شه نه سندن نایدز خراوه ته پروو و باس له وه کراوه که خه ته نه کردنی پساوان وه ک ستراتیژیکی کاربگه ره که ناهیلې فایرؤسی نایدز و هه وکردنه کانی دیکه له رپگه ی ره گه زی به رامبه ره وه بگوازیته وه. به گویره ی راپورتی چاودیری کونترؤل کردنی نایدز که له لایه ن سکرتری کارگروپی نیستمانی کاری نایدز له وه زاره تی ته ندروستی و چاره سه ر و په روه ده ی پزیشکی له مانگی به فرانباری سالی 1395 ی هه تاوی له کؤبوونه وه ی مانگی جونی 2016، به پشتبه ستن به راگه یاننده کانی پیشو، ولاتانی نه ندامی نه ته وه یه کگر توه کان به لینی داوه به شیوه یه کی خیرا بهر ننگاری نایدز بنه وه بؤ نه وه ی په تاکه هه تا سالی 2030 بنبر بکن. نه م رپگا خیرایانه بؤ ده به ش دابه ش کراون و ولاتان به لینیان داوه داپه ری کاریگه رانه تر بؤ کونترؤل کردنی په تای نایدز له م بوارانه دا له سالانی 2016 تا 2020 نه نجا بدن بؤ نه وه ی نامانجه کانیان له سالی 2030 به دی بهینریت. نامانجه کانی سالی 2030 بریتین له: سفربوونی ریژه ی تووشبوون به نایدز، سفربوونی گواسته وه ی نایدز له دایکه وه بؤ مندال، هه روه ها سفربوونی مردن. سه بارت به مژاری سییه می نه م ده به لینه، باس له ده ستر اگه یشتن به بژارده ی جؤراو جؤری خزمه تگوزاری خؤپاریزی کراوه که یه کینک له وانه خه ته نه کردنی پساوانه (دبیر خانه کارگروه کسوری ایدز، 1396 ی هه تاوی).

له روونکاری چؤنیه تی کارکردی به ریست له زیاد کردنی نه گه ری تووشبوون به نایدز - وه ک پیشتریش و ترا - ده تانین بلین له حاله تی په پوونی نه ندامی زاوژی پساوانی خه ته نه نه کراو، پرووی ناوه وه ی به ریستی نه ندامی زاوژی بهرکه وتنی له گه ل سه ری نه ندامی زاوژی و ته نه دا ده بی و به م شیوه ژینگه یه کی شنیداری پاریزراو بؤ فلؤری میکروبیی نه م ناوچه دابین ده کات. نه گه ر نه م شوینه په پتا په پتا خاوپن نه کریته وه، ده بیته شوینیک بؤ زؤربوونی ماده نه خووشی زاکان. نه و توژی نه وانه ی که له کینلگه ی تاقیگه دا نه نجام دراون ده ریده خه ن که پرووی ناوه وه ی به ریستی نه ندامی زاوژی پساوانی نه کایه کی زؤری بؤ تووشبوون به جؤری یه که می HIV هه یه. یه که م له بهر نه وه ی پرووی ناوه وه ی به ریست خانه ی ناماده یی (خانه کانی لانگه رهانس، خانه کانی T جؤری CD4+ و ماکرؤفاژه کان)

بۆ تووشبوون به فایرۆسی نایدز جوړی یه کهم هه یه که ههر کام له م خانانه وهرگره کانی کیمۆکاین (CCR5 یا CXCR4) ده خه نه سهر پرووی خوړیان که چوونی فایرۆسی HIV جوړی یه کهم بۆ ناو شاننه کانی ئەندامی زاوژی پیاو ناسان ده کاته وه (لانگلی، تی تی دژ، 2016).

شتیکي تر ئەوه یه که ئەگه ری برینی کۆنه ندامی زاوژی له پیاوانی خه ته نه نه کراودا زیاتره و سه لمپنراوه که برین بان هه وکردن پڕیژه ی خاننه کانی لانگه رهانس له بهر پیست زیاد ده کا و ئەگه ری چوونه ژووهره وی فایرۆس ناسان ده کاته وه. شتیکی تر ئەوه یه که له کاتی جووتبوونی سیکسی پیاویکی خه ته نه نه کراو له گهل په گهزی بهرامبه ردا، خاننه کانی پرووی ناوه وی بهر پیست بهرکه وتیان له گهل ده درواوه کانی زیی ژندا ده بی، ههر بۆیه ئەگه ری وهرگر تی فایرۆسی نایدزی جوړی یه کهم له ریگه ی خاننه کانی نامانج وهرگر تی ئەمه فایرۆسه که زیاد ده کا، چونکه خاننه کانی لانگه رهانس ناو ئیپیتیلیۆمی لینجی واژن به شیوه ی هه لبرێردراو له لایه ن فایرۆسه که وه ده کرینه نامانج و تووش ده بن. پاشان ئەم خانانه به له نفۆسیته کانی CD4 + ناوچه ی ئیپیتیلیۆمه وه دلکین و له ریگه ی سیسته ماتیکي له نفاتیکیه وه کۆچ ده کن و ده بنه هۆی هه وکردنی سیسته ماتیکي. ئەمه ش له حالیکدا یه که له م جوړه بارودۆخانه و له پیاوانی خه ته نه نه کراودا ته نه ی ئەندامی زاوژی پیاو به ئیپیتیلیۆمی ئەستووری کراتینیزه کراو داپۆشراوه که له هه وکردن ده یاریزیت (هه مان سه رچاوه).

ماوه یه ک بهر له ئیستا زانایانی ئەفریقی شتیکی سه یریان بۆ ده رکه وت که ئەویش ئەوه بوو که دوا ی پشکنینی ۱۸۷ هاوسه ری نایه کسان له پرواندا، ده رکه وت که هه موو ئەو ژنانه گیرۆده ی فایرۆسی نایدز بوون، له حالیکدا پیاوه کان تووشی ئەم فایرۆسه نه بوون. دوا ی ئەوه ی ئەم بابه ته ده ستنیشان کرا، پزیشکه کان پیاوه کانیا ن له مه ترسیی زۆری تووشبوون به فایرۆسی نایدز ناگادار کرده وه و کۆندۆمیان به خوړایی پیدان، به لام هه وله کانیا ن بی که لک و بی هه وده بوو و هیچ کام له پیاوه کان نامۆژگاریی پزیشکه کانیا ن جیبه جی نه کرد. دوا ی دوو سال و نیو، شتیکی تری سه رسوهرینه ر پرووی دا که له و ۵۰ پیاوه ی خه ته نه کرابوون هیچیا ن تووشی نایدز نه بوون، له کاتیکیدا هه موو پیاوه خه ته نه نه کراوه کان گیرۆده ی نایدز بوون. بۆیه چاوه ریپئ ئەوه ده کری که هه ندیک ری کخراوی نیوده وه تی خه ته نه نه کردن به باشتترین ریگا بۆ به رنه نگار بوونه وه ی نایدز له هه ندیک ولاتدا بزانت. ئەم راسپارده به تاییه ت بۆ ئەفریقا کاریگه ر ده بی، چونکه له م

کیشوره‌دا زۆربه‌ی پیاوانی تووشبوو به نایدز له ریځه‌ی جووتبوون له‌گه‌ل ژنانی تووشبووی پته‌ای نایدز، گیرۆده‌ده‌بن. 70 له‌سه‌دی که‌سانی تووشبووی نایدز له باشووری بیوانی نه‌فریقدا ده‌ژین نه‌وه له‌حالی‌کدا‌یه‌ نه‌م ناوچه‌ته‌نها 10 له‌سه‌دی دانیشتوانی جیهان له‌خۆده‌گریت.

تویژینه‌وه‌کانی ناوه‌ندی خۆپاراستن و چاره‌سه‌ری نه‌خۆشیه‌کان¹ دانیان به‌وه‌دا ناوه که‌خه‌ته‌نه‌کردنی کۆرپه له‌ئهمریکا بۆ به‌رنگاربوونه‌وه‌ی نایدز به‌بێ گوێدانه‌ سووده چاره‌سه‌ریه‌کانی دیکه‌ی له‌رووی ئابورییه‌وه‌ باشتره. نه‌م ناوه‌نده‌ رایگه‌باندووه‌ که‌ پنیوسته‌هه‌موو دایک و باوکان کوره‌کۆرپه‌کانیان خه‌ته‌نه‌بکن. به‌لام پنیوسته‌نامه‌زه‌ به‌وه بکری که‌ته‌ناهت نه‌گه‌ر که‌سانی خه‌ته‌نه‌کراویش له‌ئهمریکا خه‌ته‌نه‌بکری، ناستی دابه‌زینی ریژه‌ی تووشبووانی نایدز له‌م ولاته‌دا که‌متر له‌هی نه‌فریقایه، چونکه‌ به‌شیکه‌ی به‌رچاوی تووشبوون به‌پته‌ای نایدز له‌م ولاته‌دا له‌ناو پیاوانی هاوهره‌گه‌زبازدا روو‌ده‌دات (AAP, 2012).

نه‌م کاردای خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوانه‌ بۆ که‌م‌کردنه‌وه‌ی نه‌گه‌ری تووشبوون به‌فایرۆسی نایدز له‌په‌یوه‌ندییه‌ سیکیسیه‌کانی پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراو له‌گه‌ل ره‌گه‌زی به‌رامبه‌ردا نمونه‌ی هه‌یه، به‌لام پیده‌چی رۆلی پارێزهرانه‌ی خه‌ته‌نه‌ له‌په‌یوه‌ندییه‌ سیکیسیه‌کانی نیوان پیاوانی هاوهره‌گه‌زباز که‌متر بێ و تا ئیستا هیچ که‌مبوونه‌وه‌یه‌ک له‌ریژه‌ی تووشبوون به‌نه‌خۆشی نایدز له‌ناو هاوهره‌گه‌زبازه‌کاندا نه‌بینراوه. نه‌گه‌ری نه‌وه‌هه‌یه‌ جیاوازی ناستی پاراستن یان نه‌بوونی پاراستن له‌به‌ر نه‌م راستیه‌ بێ که‌ له‌تویژینه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌هاوهره‌گه‌زبازانی پیاودا، پیاوان رۆلی بکه‌ر و به‌رکار ده‌گیرن، له‌نه‌نجامدا روون نییه‌ که‌خه‌ته‌نه‌ له‌چ بارودۆخیکدا ده‌توانی رۆلی پارێزهرانه‌ له‌دژی نایدز بۆ نه‌و پیاوانه‌ بگپری که‌دوری بکه‌ر بۆ نه‌وه‌ که‌سه‌نه‌ده‌بین که‌ پێیان خۆشه‌ به‌رکار بن (هه‌مان). پنیوسته‌ نه‌وه‌ش بلین که‌ زۆربه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ نه‌نجام دراوه‌کان له‌پیناو لیکدانه‌وه‌ی خه‌ته‌نه‌ی پیاوان و نایدز له‌ولاتانی نه‌فریقدا جیه‌جی کراوه‌ که‌کهرتی ته‌ندروستییان له‌ناستیکی نزمدا بوو. له‌نه‌نجامدا ناوردانه‌وه‌ له‌م‌بابه‌ته‌ گرینگه‌ که‌ له‌بهراره‌کانی په‌یوه‌ست به‌خه‌ته‌نه، به‌تایبه‌تی به‌ نامانجی که‌م‌کردنه‌وه‌ی نه‌گه‌ری تووشبوون به‌نایدز، ده‌بێ سه‌رنجمان بخه‌ینه‌ سه‌ر ناستی کهرتی ته‌ندروستی کۆمه‌لگه‌ی نامانج و نه‌گه‌ری تووشبوون به‌نایدز له‌و کۆمه‌لگه‌دا. نه‌گه‌ر خزمه‌تگوزاری گونجاو له‌به‌رده‌ستدا بێ خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان به‌شیه‌یه‌کی به‌رچاو

شیاوتر ده بیت. تیچوو و بری تیچوو - کاریگه ری سی خه ته نه کردنی پیاوانی پیگه یشتوو وهک ده ستیوره دانیکی نه شته رگه ری به شیوه یه کی سه ره کی به مؤدیلی پیدانی خزمه تگوزاری و راده ی ناوچه یی تووشبوون به HIV به ستراوه ته وه. له تاقی کردنه وه په کدا که له کیلگه ی پرته قال (ئورنج فارم)¹ له باشووری نه فریقا نه نجام درا، ههر نه شته رگه ری به کی خه ته نه له نۆرینگه ی پزشکی گشتی به ۴۷ دۆلار نه نجام ده درا. به به کارهینانی مؤدیلتیک که ریژه ی تووشبوون به نایدز له پیاوان له م پاریزگایه دا (25.6 له سه د) نشان ده دا، بۆ ههر هزار خه ته نه یه ک که له سه ر پیاوانی بالق و پیگه یشتوو نه نجام ده درئ، له ماوه ی بیست سالدا ریگری له تووشبوونی 308 حالت به نه خۆشی نایدز ده کری که ده کاته 2.4 ملیۆن دۆلار باشه که وتی په تی له که رتی خزمه تگوزاریی چاودیری ته ندروستی. تیچوو ی چاره سه ر بۆ ههر هه وکر دتیک بری 181 دۆلار بووه. توژیینه وه کانی دیکه پاش لیکچوو واندن له رووی بارو دۆخی گشتگیری، تیچوو ی ناوچه یی و چوارچپوه ی کاتی نه نجامی هاوشپوه یان وه ده ست هینا. نه گه ر نه نجامه پزشکیه سه ره خۆ و بئ لاگیر بیانه نه نجام درا بی، خه ته نه ی پیاوان به به راورد له گهل ده ستیوره دانه پشگریه کانی دیکه له بواری ریگری کردن له گواسته وه ی تووشبوون به HIV له ولاتانی له حالی گه شه ده توانی ریکاریکی زۆر هه رزان و باش بیت (هه مان سه رچاوه).

حه میدره زا بادلی (1397) له توژیینه وه په کدا به ناویشانی "تأثیر بیولوژیک ختنه در پیشگیری از ایدز، اچ آی وی، و ویروس پاپیلوما" کاریگه ری بایۆلۆژیی خه ته نه له ریگری له فایرۆسی نایدز و نیچ نای فی و پاپیلوما" ده نووسی: به گشتی یه که م خانه یه ک که به هو ی فایرۆسی نیچ نای فی یان نه خۆشیی نایدزه وه هه و ده کا نه و خانانه که پشپان ده وترئ لانگه رهانس. نه م خانانه به ریژه یه کی یه کجار زۆر له پیستی ناوچه ی نه ندانی زاوژیی خه ته نه نه کراوی که سی تووشبوو به فایرۆسی نایدزدا هه یه. له توژیینه وه تاقیگه ییه کانداهه که وتوه ریژه ی راکیشانی نه م فایرۆسه له ریگه ی توژییه لینجه ییه کانی پیستی ناوچه ی نه ندانی زاوژیی حه وت قات له زاره کی ملی مندالدانی نافرته تان (سپرفیکس) زیاتره. توژیی پیست نه و توژییه نه ستوره ی نییه که پیی ده وترئ کراتین که زیاتر له پیستی شوینه کانداهه یه، له بهر نه م هوکاره خانه کانی لانگه رهانس و خانه کانی دیکه ی سیسته می بهرگریی له ش به ناسانی خۆیان ده گه ییننه نه م ناوچه. بوونی ریژه یه کی

زوری دهماره خوښییه کان له پېستی ناوچه‌ی خه‌ته‌نه و فریڼولومه‌که‌یدا، به هوی بوونی ریژه‌یه‌کی زوری ورده‌ده‌مار، له کاتی جووتبوونی سیکسیدا زور کم خوښیان لئ دیت. هم برینه زور بچووکانه شوینتیکی باش بو چونه ژوره‌وه‌ی فایروسی ئیچ‌نای‌فین. له هۆکاره‌کانی دیکه که ده‌توانن بینه هوی نه‌وه‌ی فایروسه‌که بچپته‌ناو هم ناوچه برینی نه‌وه‌خوښیانه‌ن که له ریگه‌ی سیکسه‌وه ده‌گوازرینه‌وه که فایروسه‌که به ناسانی ده‌چپته‌ناو له‌شه‌وه. له‌م لیکولینه‌وه‌دا نه‌گه‌ری گواسته‌وه‌ی فایروس له نیوان ژنان و پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراودا که‌متره. پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراوی تووشبوری ئیچ‌نای‌فی، که ریژه‌ی load Viral $< 50\ 000$ / کز پیاوانی له میلیمتردا بووه هیچ کام له ژنایان پاش دوو سال تووشی ئیچ‌نای‌فی نه‌کرد. به‌لام له به‌رامبه‌ردا، نه‌وه‌پیاوانه‌ی تووشی نایدز بوون و خه‌ته‌نه‌یان نه‌کردبوو، له ماوه‌ی دوو سالدا ۲۶ ژیان له کوی ۱۴۷ ژن تووشی نایدز کردبوون. له‌وه‌هاوسه‌رانه‌ی که پیاوان تووشی ئیچ‌نای‌فی ببوون، خه‌ته‌نه‌ریژه‌ی تووشبوونی ژنه‌کان به ئیچ‌نای‌فی بو 40 له سه‌ده‌دابه‌زاندبوو. هم توژینه‌وه‌به‌راورد به توژینه‌وه‌ی پیشوو کاریگه‌ری خه‌ته‌نه‌کردنی که‌متر نیشان داوه. پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراو نه‌گه‌ری تووشبوونیان به فایروسی پایلوما HPV زور که‌متره.

له ناو‌کاره توژینه‌وه‌یه‌کانی دیکه‌دا ده‌توانن ناماژه به توژینه‌وه‌کانی دوپل و هاوکارانی (2010) بکه‌ین که خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان وه‌که‌ی‌کنک له ستراتیژییه جیهانییه‌کان بو ریگری کردن له گواسته‌وه‌ی فایروسی نایدز و ئیچ‌نای‌فی لیک داوه‌ته‌وه و له‌م رووه‌وه‌چهن‌دین وتاری په‌یوه‌ندیاریان تاوتوی کردووه. نه‌وان به‌مه‌به‌ستی ده‌ست‌نشان‌کردنی بابه‌ته‌کانی ئیستا که باس له بابه‌تی ئیچ‌نای‌فی و خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان ده‌که‌ن، له‌میدلاین‌گه‌ران و نه‌وه‌داتایانه‌ی که له‌م بابه‌تانه‌دا به‌ده‌ست‌هاتوون پندا‌چوونه‌وه‌یان بو کرا و کورت کرانه‌وه. دوزینه‌وه‌کانی سی‌تاقی‌کردنه‌وه‌ی هه‌ره‌مه‌کیی شایه‌ت‌دار ده‌ریان‌خست که خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوانی گه‌وره‌سال‌را‌ده‌ی تووشبوون به ئیچ‌نای‌فی هه‌تا ریژه‌ی 5060 له سه‌ده‌که‌م ده‌کاته‌وه و پیناچی خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان کاریگه‌ری نه‌رینی له‌سه‌ر کارکردی سیکسی نه‌وان داناب و مؤدلسازی نابووری و په‌تازانی (ئپیدمیولوژیک) ناماژه‌به‌وه‌ده‌کا که خه‌ته‌نه‌ده‌توانی به‌شیوه‌ی هیزه‌کی و په‌نگراو بو ریگری له‌گواسته‌وه‌ی فایروسی ئیچ‌نای‌فی ریکاریکی که‌م‌تیچوو و کاریگه‌ر بیت و له‌کۆتاییدا پینشیار کرابوو که نه‌وه‌کلینیکانه‌ی که‌خزمه‌نگوزاریی که‌م‌تیچوو و به‌کوالیتی به‌رز و بی‌مه‌ترسی بو خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوانی گه‌وره‌سال پیشکه‌ش ده‌که‌ن ده‌بی

وهك به شپك له پرۆسهی گشتگیری ریگری له ئیچ ئای فی لهو ناوچانهی كه ریژهی تووشبوونیان زۆره، پیشكهشی ههمووان بكریت.

ریگری له تووشبوونی پیاوان به شیرپهنجهی كوئهندامی زاوژی

سهبارهت به په یوه نندی ئیوان خهته نه کردنی پیاوان و نه گهری تووشبوونیان به شیرپهنجهی نهندامی زاوژی چه نندین بۆچوون له نارادایه و لیکۆلینه وهش کراوه. ریگخراوی ته ندروستیی جیهانی به پشتبهستن بهو لیکۆلینه وانهی که له مەمەرکا نه نجام دراوان و به گویرهی به لنگهی باوه ریگراو، دانی به وهدا ناوه که خهته نه کردنی پیاو نه گهری تووشبوون به شیرپهنجهی نهندامی زاوژی پیاو کهم ده کاته وه. هه نندیکیان له وه زیاتر تیپه ریون و شیرپهنجهی نهندامی زاوژی پیاویان به تاکه شیرپهنجهی ک ناو بردووه که شیاوی ریگری لیکردنه. نه نجامدانی خهته نه له کاتی کۆرپهیی و شیره خۆریدا به دلناییه وه ریگری له شیرپهنجهی نهندامی زاوژی کورپان ده کات. نهو فاکته ره ی که کاریگه ری له سه ره هلدانی نه م شیرپهنجه داده نی فایرۆسی پاپیلۆمای جۆری ۱۶ و ۱۸، که له ریژه یان له به ریستی کوئهندامی زاوژی خهته نه نه کراواد له حاله ته خهته نه کراوه کان زۆر زیاتره (نه ربای، 1379 ی هه تاوی).

له روانگهی داکوکیکارانی خهته نه باشتزین ته مهن بۆ خهته نه کردن ته مهنی کۆرپه ییه و له روانگهی نه وانوهه گرینگترین سووده کانی خهته نه بریتیه له ریگربوونی خهته نه له هه مبه ره هه وکردنی بۆری میز و زیانه لاهه کییه مه ترسیداره کانی و شیرپهنجهی نهندامی زاوژی پیاو. به پنی بۆچوونی باوه پردارانی خهته نه، هه چمی مندال له ته مهنی که متردا خهته نه بکری سوودی زیاتری ده بیت. له سه ره بنه مای نه مهش سه لمینراوه که ته نه یه ک شیرپهنجه به دلناییه وه ریگری لی ده کری، نهویش شیرپهنجهی نهندامی زاوژی کورانه که به خهته نه کردنی پیشه وخته (تافی کۆرپهیی) به ده ست دیت. نهو زیانه لاهه کیانه ی که به هۆی خهته نه کردنه وه دروست ده بن (خوینبه ربوون، هه وکردنی شوینی برین، ته سکبوونه وهی مییا) به هه لباردنی شیوازی گونجاو و گرینگیدانی پنیوست له کاتی نه شته رگه ری و دوا ی نه شته رگه رییه که له زۆربه ی حاله ته کانداه توانین ریگریان لی بکه ین، به تاییه ت به به کارهینانی شیوازی پلاستییل، و له نه گه ری روودانی زیانی لاهه کیشدا، نهوه چاره سه ریکی ناسان و هه رزانه (هه مان سه رچاوه).

سهبارهت به تووشبوون به شیرپهنجهی نهندامی زاوژی پنیوسته ناوړ له چه ند خالییک بدینه وه: نه گه ری تووشبوون به م جۆره تاییه ته ی شیرپهنجه چه نه؟ ئایا خهته نه کردن تاکه

رېگیا بۆ رېگری کردن له پروودانی شیرپه نجهی کؤنه ندامی زاوژییه؟ هه ندیک له توژیینه وه کان لیکۆلینه وه بیان له سه ر نه گه ری پروودانی شیرپه نجه و راده ی خه ته نه کردنی پیویست و به پیی گیرانه وه به ک به راورد کردنی ئابووریی ئه م بابه ته کردوه. توژیینه وه به ک ده ریخستوه که پیویسته ۹۰۹ خه ته نه بکری بۆ ئه وهی رېگری له ۱ حاله تی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو بکری، توژیینه وه به کی تر ئه م گرینگیه ی زیاد کردوه و ئیدعای ئه وه ده کا که بۆ هه ر ۳۲۲ هه زار خه ته نه کردن له ته مه نی کۆرپه بیدا سالانه رېگری له ۱ حاله تی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو ده کریت. بېگومان پیویسته له بیرمان نه چی که خه ته نه کردن سوودی دیکه شی هه یه، بۆ نمونه پیاوانی خه ته نه کراو له چاو پیاوانی خه ته نه کراو که متر تووشی فایرۆسی پاپیلۆمای مرفۆبی ئه ندامی زاوژیی ده بن که ئه مه ش خۆی ده توانی هۆکاریک بۆ که مبون وهی نه گه ری پروودانی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو سه یر بکریت. کریستیان جه لیس¹ (1978)، کاردیۆلۆژیست پتی وایه ریژه ی مه رگی سالانه ی به هۆی خه ته نه کردنه وه زیاتر له ژماره ی مه رگی به هۆی شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاوه. ئه نجه مه نی نه خۆشیه کانی مندالان له ولاتی ئه مریکاش، به لیکدانه وهی که مبون وهی ریژه ی تووشبووانی ئه م جوړه شیرپه نجه له سه ر ئاستی هه ر دوو ولاتی ئه مریکا و دانیمارک، وه ک دوو ولات که ریژه ی خه ته نه کردن تیئاندا به ریز زۆر و که مه، پیمان وایه ئه م که مبون وهی ژماره ی تووشبووانی شیرپه نجهی کؤنه ندامی زاوژیی پیاو به به کاره یینانی خه ته نه روون ناکریته وه، به لکوو هۆکاره کۆمه لایه تی و ئابوورییه کانی گه شه وه کوو کاریگه ری خووه ته ندروستیه کان، رۆلکیکی به رچاویان له که م کردنه وهی ریژه ی پروودانی ئه م جوړه شیرپه نجه دا هه بووه. ئه گه ر ئیمه باوه رمان به کاردای لابرندی به ریپتست له ژیر ناوی خه ته نه بۆ رېگری کردن له شیرپه نجهی ئه ندامی زاوژیی پیاو هه یی، که به پیی وته ی کۆمه لگه ی تووشبووانی شیرپه نجهی ئه مریکا ته نها 1 له 100 هه زار که س تووشی ده بن (که متر له 1 له سه د)، وادیاره ئه و بېرۆکه ش ده توانین لیک بدینه وه که ژنانیش دوا ی ماوه ی دووگیانی مه مکیان ده پر نه وه بۆ ئه وهی رېگری له تووشبوونی شیرپه نجهی مه مک بکه ن، چونکه به پیی راپۆرتی هه مان رېکخراوه ریژه ی تووشبوون به م شیرپه نجه له ناو ژنانی ئه مریکا دا زۆر زیاتره و نزیکه ی 1 له هه ر ۸ که سه، واته نزیکه ی ۱۲ له سه د (دارابی، ۲۰۱۷).

مارگریت سۆمەرڤیل¹ ئەم بابەتە زیاتر شی دەکاتەووە و دەڵێ: "ئەگەرچی ئیمە لە بیرۆکەى لابردنى مەمكى كچان بۆ رپڤگرى كردن لە شىرپەنجەى مەمك تووشى شوک دەبین و دەترسین، بەلام بەرامبەر بە بیرۆکەى لابردنى بەرپيست بۆ رپڤگرى كردن لە شىرپەنجەى ئەندامى زاوژي پياو و ئايدز بە دەگمەن کاردانەووەمان دەبیت. هۆکارى ئەمەش بە ئاسانى دەردەكەوى: مەمك پرپايەخە؛ لابردنى مەمكى ئافرەتان بە زەبريکى قورس دەبينين که لە ئافرەتان دەووەشپنرى، بەلام خەتەنەکردنى پيستی نووکی سیرەتمان پي گرینگ نيه. لە راستیدا هەندىک جار بە بي بايەخ لى دەروانين، وەك چۆن لە وشەدا پي دەلپين پيس و بي هەست و ناپاک. لە حالیکدا هەر دووکیان بەشیکى سروشتى جەستەى مرۆڤن و جگە لە کارداى سیکسى کارداى دیکەشيان هەيه (هەمان).

خالیکی گرینگی دیکە که دەتوانین لە وەلامى ئەم بەراوردکارییە ناماژەى پي بکەین، کارکردى ئەندامەکانى جەستەيه. ئەگەر لە پروانگەى رەخنەگرانیە لایەنگران و هەلسوورپاوانى مافی ژنانەووە لە هەندىک ریکلام و زنجیرە تەلەڤزیونی و بابەتى وانەکان و هتد بکۆلینەووە، تیدەگەين که يەکنیک لەو حالەتانه پروانينى ئۆبژەناسایانە بۆ ژن بەتایبەت جەستەى ژنە که هەندىک جار پینگەى ژنان هەتائاستى فاکتەرپک بۆ تیرکردنى ئارەزوووە سیکسییەکانى پياوان دادەبەزپیت. هەر بۆیە ویناکردنى ژنیکی بي مەمكى زۆر پي ناخۆشه. بەلام لە لایەكى ترەووە کارداى گرینگی ئەندامى زاوژي پياو بۆ زاوژى کردنه. لە ئەنجامدا ئۆرگازمى پياوان زۆر گرینگ دەبیت. لەم پروووە دەبي بلپين ئەگەر پیکهاتەى ئەندامى زاوژي پياو وەك خۆى بمپینتەووە و پياوان بتوانن بە ئاوهاتنەووە ئۆرگازم بەئەزموون بکەن، نەشتەرگەرى بۆ ئەندامى زاوژي پياو (بەخەتەنەشەووە) لە بەرچاودەگیریت. لەم پیکهاتەدا ئۆرگازمى پياو بۆ زاوژى پنیویستە و نیشانەكەى تۆواوە بان شاووەتە، شتیك که نەك هەر نیشانەیهكى دەرەكى بۆ ئافرەتان تیدا نییه، بەلكوو لە زاوژیدا رۆلیكى لاوہكى دەگیریت (بیل، ۲۰۰۵).

یاسەمەن کەریم نژاد و موزگان مونتەزریان (1398ی هەتاوی) لە لیکۆلینەووەیه کدا لە ژیر ناوی "بررسی تأثیر فواید ختنه نوزادی" (لیکدانەووەى کاریگەرییەکانى خەتەنەى کۆرپەیی) دەنووسى: دۆزینەووەکان ناماژە بووە دەکەن که ئەگەر لە کاتى کۆرپەیدا خەتەنە ئەنجام بدرى بۆ رپڤگرى كردن لە شىرپەنجەى کۆنەندامى زاوژى چاکە.

رېگرى لە ھەوکردنى بۆرىيى مېزکردن

ھەوکردنى كۆنەندامى مېز¹ بە كېچك دېكە لەو نەخۇشيانە بە كە بە ھۆى پەيوەندىيە كەى لەگەل خەتەنە كەردنى پياوان گرېنگىيە كى زۆرى پى دراوہ. ئەم جۆرە ھەوکردنە بە كېچك لە ھەوکردنە باوہ كانى مندالانە كە بە ھۆى ھەستىارىي گورچيلە لە ھەرەتى كۆرپە ييدا و ھەستىارىيە كەى لە ھەمبەر ھەوکردن دەبىتە ھۆى تېكچوونى گورچيلە، بەرزبوونەوہى زەختى خوین، سىپتى سىميا بە ھۆى ھەوکردنى مېز و پەلەى گورچيلە (سكار) و لەكاركەوتنى درېخايەنى گورچيلە. ئەم جۆرە زيان و لىكەوتانە زياتر لە كاتى شيرەخۆرىدا روو دەدەن. ھەر چەندە ھەوکردنى بۆرىيى مېز لە كچاندا زياتر لە ھى كورانە، بەلام لە سەرەتای شيرەخۆرىيدا زياتر لە ناو كوراندا روو دەدات. نزيكەى ۱ لە سەدىان ۲ لە سەدى كوران ھەتتا تەمەنى دە سالان تووشى ھەوکردنى بۆرىيى مېز دەبن. شىكارىي ئەنجامى ۹ تاقى كەردنەوہى كلينىكى دەريخستووە كە لە سالى يەكەمى تەمەندا ھەوکردنى كۆنەندامى مېز لە كورانى خەتەنەنە كراودا ۱۰۰ ھىندە زياتر لە كورانى خەتەنە كراوہ و ئەگەرى وەرگرتيان لە نەخۇشخانە ۱۸ قات زياترە (نيسماعىلى و ئەحمەدنيا، ۲۰۱۴).

سەبارەت بە چۆنەتېيى كارىگەرىيى خەتەنە لە سەر ئەگەرى كەم كەردنەوہى تووشبوون بە ھەوکردنى بۆرىيى مېز دەبى بلېين لەبەر ئەوہى كە ژىنگەى ناوہوہى بەرپىست گەرم و شىدارە، ئەوا دەبىتە ھۆى بەرگرى و زۆربوونى پاتۆژېنەكان²، رەوتېك كە بە ھۆى نزمىي ئاستى تەندروسىتېيەوہ خىراتر دەبىتەوہ. بۆ نمونە دەرکەوتووە كە كۆرپە خەتەنەنە كراوہ كان زياتر لە بۆرىيى مېز و شوئىيى حال³دا تووشى كلۆنيزاسىيۆنە ئۆرگانىزمەكانى ئۆرۆپاتۆژېنىك⁴ وەكوو ئىشرىشياكۆلى⁵ دەبنەوہ، بابەتېك كە وا دەكا باكتىريا ئۆرۆپاتۆژېنىك بنووسىن بە رووكارى لىنجەيى ناوہوہى بەرپىست، كە بە پىچەوانەى رووى دەرەوہى بەرپىست كراتىنىز ناىت (WHO, 2007). ئەنجومەنى نەخۇشىيەكانى مندالانى ئەمريكاش لە روون كەردنەوہى ئەم بابەتەدا دەلىل زىادبوونى كلۆنيزاسىيۆن باكتىريەكانى بۆرىيى مېز⁶، ھەر خۇيان ھۆكارى مەترسى بۆ ھەوکردنى كۆنەندامى مېز. پىويستە نامازە بەوہ بكىرئ كە لە ماوہى شەش مانگى يەكەمى ژياندا، ئۆرگانىزمە ئۆرۆپاتۆژېنىكىيەكان لە دەورى بۆرىيى مېزەلدانى كۆرپەى خەتەنەنە كراو لە چاو كورانى

-
1. urinary tract infection (UTI)
 2. pathogens
 3. uropathogenic
 4. escherichia coli
 5. periurethral area
 6. periurethral bacterial

خه ته نه کراو زیاتره. ئەم کۆلۆنیزاسیۆنه له هەر دوو گروپه کهدا [خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراو] دواى شهش مانگ کهم ده بیته وه (هه مان).

ههروهها لیکۆلینه وه کان یارمه تیی پشتراست کردنه وهی ئەم ئیدعا یه بیان کرد. بۆ نمونه شیکاریی ئەنجامی ۹ تاقی کردنه وهی کلینیکی پیشانی داوه که له سالی یه که می ته مه ندا راده ی هه وکردنی بۆری میز له کورانی خه ته نه کراو دا دوازه قات له کورانی خه ته نه نه کراو زیاتره. له توێژینه وه یه کی دیکه دا ده رکهوت که تیچووی چاره سه ری هه وکردنی کۆئه ندامی میز له کورانی خه ته نه نه کراو دا ۱۰۰ ئەوه ندە ی کورانی خه ته نه کراوه و ئەگه ری خه وان دنیان له نه خۆشخانه ۱۸ هینده زیاتره. که واته پنده چی لابرندی به رپنست کهم کردنه وهی ریزه ی هه وکردنی میز له کورانی لی بکه ویته وه. سه وده کانی خه ته نه له مندالانی کوردا که رووبه رووی کیشه ی ئانا تو میکی وه کوو گه رانه وهی میز یان هه وکردنی به رده وای کۆئه ندامی میز ده بنه وه زیاد ده بیت (فه ره وودی، 1392).

هه لبه ت هه ندیک له لیکۆلینه وه کانیش جوړیک له خه ته نه کردنیان وه ک هۆکار یکی کار یگه ر بۆ روودانی هه وکردنی کۆئه ندامی میز ناساندووه. له هه ندیک له لیکۆلینه وه کاندان به ودا نراوه که ئەگه ری هه وکردنی کۆئه ندامی میز له ئیسراییل به هۆی ئەو خه ته نه کردانه ی که له لایه ن مۆه یله نه ریتییبه کانه وه ئەنجام ده درین زیاتر له و خه ته نه یه که له لایه ن پزیشکانی نه شته رگه ریه وه ئەنجام ده دریت. خالیکی دیکه که سه رنجمان بۆ روودانی ئەم جوړه هه وکردنه که به هۆی خه ته نه یه راده کیشی بابه تیکه که که متر باسی لی کراوه؛ واته کۆمه لیک لیکۆلینه وهی سه رنجراکیش که روانگه جیاوازیان سه باره ت به په یوه ندیی نیوان خه ته نه و هه وکردنی کۆئه ندامی میز خستۆته روو. مندالان له چاو گه ورساله کان کاردانه وهی فیزیۆلۆژی به هیز تر یان بۆ نازار هه یه. خه ته نه کردنی کوران نازاریکی قورس، ئەمومونیککی ناخۆش، زه بر به خس و تاقه ت پرووکین به سه ر مندالی خه ته نه کراو دا ده سه پنییت. جگه له مانه، خه ته نه ده توانی سه رچه شنی خه وی مندال تیک بدا و دابرا نی مندال له جیهانی ده ورو به ری، له وان هس تیکچوونی خواردنی شیر ی دایکی لی بکه ویته وه. ههروهها به لگه له و کۆرپانه هه یه که دوا ی خه ته نه کران توانای مژینی مه مکی دایکیان له ده ست داوه. ئەمه کاتیک گرینگ ده بی که بۆمان ده ر بکه وی که باکتریاکانی ئیشیریا کۆلیی ناو گوو (پسای) باوترین هۆکاری ئیئیۆلۆژیک¹ بۆ هه وکردنی بۆری میزی له ناو مندالان و کۆرپه کانه که زبانی لاوه کی نیسه. شیر ی مرۆف

تولېگو ساکاریدی (oligosaccharides) تیدایه که له گه‌ل میزکردنی کورپه‌دا له له‌ش ده‌چیته دهره‌وه و لکاندنی ئیسیریاکولی به شانه‌کانی کونته‌ندامی میز له ناو ده‌بات. هه‌روه‌ها زانایانی ئیتالی و توپزه‌رانی سویدی هم کاردا پاریزه‌رییه‌ی خواردنی شیري دایکیان پشتراست کردوه. به‌لام خواردنی شیري دایک نه‌ته‌نها له کوران، به‌لکو له کچانیشدا، که نه‌گه‌ری تووشوونیان به هه‌وکردنی بوری میز چوار هینده زیاتر له کورانه، نه‌گه‌ری تووشوون به هه‌وکردنی بوری میز که ده‌کاته‌وه. له نه‌نجامدا هه‌ندی که سه‌خه‌ته‌نه‌یان به به‌راورد له‌گه‌ل خواردنی شیري دایک وه‌ک ریگه‌یه‌کی نه‌شیاو بو ریگری کردن له هه‌وکردنی بوری میز ناساند (NOCIRC، 2002).

محه‌مه‌د ئیسماعیلی (۱۳۸۷) له لیکۆلینه‌وه‌یه‌کدا کاریگه‌ری خه‌ته‌نه‌ی له ریگری کردن له هه‌وکردنی کونته‌ندامی میز له کورانی خوار ته‌مه‌ن شه‌ش سال و دیاری کردن ته‌مه‌نی گونجاو بو خه‌ته‌نه‌کردن تاوتوی کردوه. هه‌وکردنی بوری میز به هۆی هه‌وکردنی باکترياله‌وه له ناو مندا‌ل‌ندا باوه و ده‌توانی زیانی گورچيله، به‌تایه‌ت له تافی شیره‌خوری لی بکه‌ویته‌وه. له سه‌ره‌تای شیره‌خوریدا هه‌وکردنی میز له کوراندای زیاتر له هی کچانه. لینجی به‌ریست شوینی کولونیزاسیونی نه‌و به‌کتريایانه‌یه‌که ده‌بنه هۆی هه‌وکردنی بوری میز. له‌م توپزینه‌وه‌دا به شیوه‌یه‌کی داها‌تووبینانه، له ماوه‌ی سه‌وت سالدا ۱۶۶ کوری خه‌ته‌نه‌نهرای خوار ته‌مه‌نی شه‌ش سال تووشی هه‌وکردنی بوری میز بوون، که نه‌م ۱۶۶ کوره‌خه‌ته‌نه‌نهرای له شروقه‌ی حاله‌ته‌کاندا، پشکینیی فیزیایی، سوئوگرافی کونته‌ندامی میز و سیستوگرافی دۆزینه‌وه‌یه‌کیان نه‌بوو که له به‌رزه‌وه‌ندی ناو‌مالي میز بی، به سه‌ر دوو گروپدا دابه‌ش کرابوون. گروپی ئه‌لف له ۷۹ مندا‌ل له مه‌ودای ته‌مه‌نی ۲ مانگ تا پینج سال و نیوپیک هاتبوو (3.1 + 11.3 مانگ) ده‌ستبه‌جی دوا‌ی چاره‌سه‌ری هه‌وکردنی میز خه‌ته‌نه‌کران و بو ماوه‌ی شه‌ش مانگ به نه‌نجامدانی پشکینیی میز (U/A) و کینلگه‌ی میز (U/C) هه‌ر یه‌که‌یان بو دوو مانگ به‌دوادا‌چوونیان بو‌کرا. گروپی ب له 87 مندا‌ل له مه‌ودای ته‌مه‌نی چل رۆژ هه‌تا پینج سال و نیوپیک هاتبوو (3.4 + 12.1 مانگ) له دوا‌ی چاره‌سه‌ری هه‌وکردنی میز بو ماوه‌ی شه‌ش مانگ به نه‌نجامدانی U/A و U/C هه‌ر یه‌ک بو دوو مانگ به‌دوادا‌چوونیان بو‌کرا و پاشان خه‌ته‌نه‌کران و بو ماوه‌ی شه‌ش مانگ دوا‌ی خه‌ته‌نه‌کردن هه‌ر به‌م شیوه پشکینییان بو‌کرا. به‌گۆیه‌ی لیکه‌وته‌کانی نه‌م توپزینه‌وه‌ ئیدعای نه‌وه ده‌کری که باوترین ته‌مه‌نی هه‌وکردنی بوری میز له کوراندای ته‌مه‌نی شیره‌خورییه (3.2+ - 11.7 مانگ).

لەم توێژینەوهدا، 2 حالەتی هەوکردنی بۆریی میز لە گروپی ئەلفدا (خەتەنەکراو) بینرا و لە گروپی ب لە شەش مانگی پێش خەتەنە، 12 حالەتی هەوکردنی میز بینراوه، شەش مانگ دواى خەتەنەکردن، 1 حالەتی هەوکردنی میز بینراوه. کەپەتەکانی هەوکردنی میز لە گروپی ئەلف (شەش مانگ دواى خەتەنەکردن) و گروپی ب (شەش مانگ پێش خەتەنەکردن) بەراورد کران جیاوازییەکی ماناداریان هەبوو ($p = 0.009$). لە گروپی ب، پروودانی هەوکردنی میز لە شەش مانگ پێش خەتەنەکردن لەگەل شەش مانگ دواى خەتەنەکردن بەراورد کرا و جیاوازییەکی مانادار بوو ($p < 0.001$). لە کۆتاییدا محەمەد ئیسماعیلی گەیشتە ئەو ئەنجامەى کە دەبێ بە زووترین کات لە قۇناعی کۆرپەیدا کوربان خەتەنە بکەین بۆ ئەوەی رێگری لە تەشەنەسەندنی هەوکردنی بۆریی میز لە شیرەخۆرەکان و زیانە لاوهکییە گرینگەکانی بکەین. بە لەبەرچاوترتی رۆلی خەتەنە لە پیشگیری لە هەوکردنی بۆریی میز ناوبرا و پشینیاری داوه کە ئەو کوربانەى خەتەنە نەکراون و جارێک بۆریی میزیان هەوی کردۆتەوه و لە دۆسیە و پشکینی جەستەیی و سۆنۆگرافی کۆتەندامی میزدا ئەنجامیکیان بە قازانجی ئانۆمالیی یان ناتەواوی کۆتەندامی میز نەدۆزراوهتەوه، باشتەر وایە خەتەنە بکرین و بە ئەنجامدانی پشکینی تەواو و کیلانندی میز بەدواداچوونیان بۆ بکریت.

هەر وهه ئه میر هوشه ننگ ئه ربابی (1379) له لیکۆلینهوهیه کدا سوود و زیانە لاوهکییەکانی خەتەنەکردنی کۆرپەى بە شیوازی پلاستییل تاوتوئ کردوو. لەم لیکۆلینهوهدا 4700 حالەتی خەتەنەکردنی بە پلاستییلیان پشکینیوه کە بۆ ماوهی هەوت سال (لە سالی 1370 تا 1377ی هەتاوی) لە نەخۆشخانەى مندالبوونی شەهید ئەکبەرئابادی لە تاران ئەنجام دراون. ئەنجامه گشتییه کان ئەوه دەردهخا کە باشتەین تەمەن بۆ خەتەنەکردن تەمەنی کۆرپەیه و گرینگترین سووده سهلمینراوهکانی بریتیه له رۆلی رێگرانهی خەتەنە له هەوکردنی بۆریی میز (وزیانە لاوهکییه مهترسیدارهکانی) و شیرپهنجەى ئەندامی زاوژیی پیاو. بە پێی بەلگهکان، هەتا مندال له تەمەنی بچووکتەدا خەتەنە بکری، سوودهکانی زیاتره. بە پشتبەستن بەم بابەتە ئەوه سهلمینراوه کە تەنها یەك شیرپهنجە به دنیاییهوه شیواى چارهسەرە کە ئەویش شیرپهنجەى ئەندامی زاوژیی پیاوه کە رەنگه به خەتەنەکردنی پیشوهخته (تافی کۆرپەیی) رێگری لەم جۆره شیرپهنجە بکریت.

کاردا کۆمه لایه تییه کانی خه ته نه قبوول کردنی نایینی و نه ته وه یی

سه ره پای ئه و باوه رانه ی که له هه موو قوناغه کانی میژوودا هۆکاری به رده و امبوونی خه ته نه بوون، به لام نابی رۆلی گرینگ و ته وه ری ئه م کاره له ناوه نایینه ئیبراهیمییه کاندای پشنگوی بخه بن. هه ره وها لیکۆلینه وه په یوه نیدیاره کانیش جه ختیان له وه کردوه ته وه که گرینگترین هۆکار بۆ نه جامدانی خه ته نه له ناو شوئیکه وتووای و به رده و امبوونی خه ته نه، کتیبی پیروژ بووه. بۆیه به بی ره چاو کردنی پاشخانی نایینی خه ته نه شی کردنه وه ی ئه م نهریته له پپچه لپیچی میژوودا شیواو نابی، به تایهت ته وه ی که ئه م نهریته له ناو هه ندیک له شوئیکه وتووای نایینه ئیبراهیمییه کان، له وانهش گروپی گه وه ی جووله که و موسلمانان، وه ک یه کیک له مهرجه سه ره کییه کان بۆ قبوول کران له ناو نایین له قه له م ده دریت.

له گه شتی سیفری نافراندندا هاتوه: "خودا به ئیبراهیمی فه رموو تو و رۆله کانت و نه وه کانی دواییت نه رکی سه رشانتانه که به لینی من جیه جی بکه ن. ده بی هه موو پیوان و کوپراتان خه ته نه بکرین بۆ ته وه ی پشان بدن که په یمانی منیان قبوول کردوه. هه ر کوپکی هه شت رۆژه ده بی خه ته نه بکریت. ئه م یاسایه پیای خانه زاد¹ و به زیپرکپردراویش ده گریته وه. پیوسته هه موو که سپک خه ته نه بکرئ و ئه م نیشانهش په یمانی هه مپشه یی منه له سه ر جهسته تان. هه ر که سپک نه یه وه ی خه ته نه بکرئ، ده بی له هۆز و گه لی خو ی وه در بنرئ، چونکه په یمانی منی شکاندوه (په یمانی کۆن، ۲۰۱۹: ۲۲). ئه م نهریته لای ئیسراییلییه کان ئه وه نده گرینگ بووه که "خه ته نه کران" بوو به سیفه تیکی دیاریکراو بۆ ئیمانداران که ئه وانئ له بیباوه ران جیا کرده وه (قرایمی، 1380).

به لام نه نجامی خه ته نه نه کرانی ئه و که سانه ی که سه ر پیچی له به لین و په یمانی خودا ده که ن باهه تیکه که له به لینی کۆندا تاوتوی کراوه. گرینگیی خه ته نه له ته وراتدا هه تا ئه و راده یه که له کتیبی به لینی کۆندا که سان و نه ته وه ناجوله که کان به "خه ته نه نه کراو" و "گلاو" ناو ده برین و خوداش فه رمان به ئیبراهیم ده دا که خه ته نه نه کراوه کان له خوی بتاریتیت. خه ته نه نه کراو له ته وراتدا به که سائیک ناسراون که له رووی شه رعییه وه پاک نین. جووله که کان به پیی رپساکانی شه ریعه تی خو یان به ریستیان به گلاو و ناپاک ده زانن و که سینیکی ناوا بۆی نییه له جیژن و رپوره سمه کاندای به شداری بنوئینی، رپگه ی پی

1- مندالیک که له مالی خه لک له دایک بووه.

نادهن بچیته شوینه پیروزه کان و هاوسه رگیری له گهل هم کهسه به حرام دوزانن. (سه عیدی، 1390 ی هه تاوی)، وهک سه عیدی پیی وایه جووله که کان خه ته نه به نشانهی جیا کردنه وهی ئیسراییلیه کان و پهیمانی نیوان خودا و وهجهی ئیبراهیم دوزانن و پیی ده لئین "بیریت میلا" واته پهیمانی لیپراوه.

راسته خه ته نه کردن له ناو ئایینی مه سیحیدا به ته وای قبول نه کراوه، به لام له چهند لقی قبول کراوی مه سیحیدا هیماهی دهره وستوونی تاک به ئایینه، وه کوو چوون مه سیحیه کانی که نیسه ی نومیا له کینیا خه ته نه کران به یه کیک له بزیره کانی نه ندا میتی له م کلئیسایه دوزانن. پرسه بنه رته ی و سه ره کیی مه سیحیه به ره چه له ک جووله که کان رزگار بوونی مه سیحیه ناجووله که کان نه بوو، به لکوو بابه ته که نه وه بوو که به بوچوونی نه وان خه ته نه پتوه ریگ بو په ره و کردنی ریسا ئایینییه کان بوو و ناجووله که کان بو رزگار بوون ده با شه ریه ته ی موسایان جیهه جی بکر دایه. دهره وستی و پابه نندبوون به فخر مانه ئایینییه کان و نۆرمه کۆمه لایه تی و فخرهه نگییه کان یه که مین و گرینگترین پالنه ر و هۆکاری به رده و امیی خه ته نه له ئیران بووه. له گهل هاتنی ئیسلام بو ئیران و خیرایی په ره سه نندنی هم ئایینه، خیرا کۆمه لگای ئیران تیبه لکیشی بنه ما و بیر و باوه ره ئیسلامیه کان بوو (هه مان).

نه و باوه ره ی که خه ته نه ته نیا کرده وه یه کی نه ریتی رابردووان نییه، به لکوو مه ر جیکی خودایی بو موسلمانان و جووله که کان بووه، هه ندی ناکۆکی له چۆنه تی بیر کردنه وه له مه ر خه ته نه ی پیاوان و ژنانی دروست کردوه و نه مه وه بیر دینیه وه که باوه ری ئایینی زیاتر له نه ریت و فخرهه نگیه کان هۆکاری مانه وه ی هم نه شته رگه رییه بووه، چونکه ئایین بو پتو یستیه کان سه رچاوه یه کی هه میشه ییه و هیوادار بوون به خودا ریشه ی کرداره کانیه تی. به لام له لایه کی دیکه وه بابه ته فخرهه نگی و که لتوورییه کان ته نیا پیشانده ری چه مکه باشه کاتییه کانن. بۆیه گرینگیدان به ره گ و ریشه ی ئایینی نه شته رگه ربی خه ته نه ده توانی تیگه یشتنی هه رچی باشتر و گرینگی و هۆکاره کانی مانه وه ی خه ته نه ی لی بکه و پته وه.

نه گه رچی نه مانه ولامی هۆکاره مومکینه کانی به دهرونی بوونی خه ته نه وهک بابه تیکی پتو یستی دینی له ئیسلام نین. شپینگلیز له شوئینیکدا ده لی: "نه و کهسه ی زۆر باسی نیژاد بکا، پیشانده ری نه وه یه که نه و کهسه ئیتر نیژادی نییه". ده توانین دژی بووه ستینه وه و بلئین ئیسلام نیژاد نییه، به لام هم وه لامه هه له یه. به و پتیه ی که زۆر به ی ولاتانی تازه پیگه یشتووی ئیسلامی توانای نه وه یان نییه که شوناسیکی سه قامگیر و مانادار بو

هاوولاتیانیا دابین بکن، ده توانین له جیاتی وشه‌ی "نیژاد"ی سپینگلهر نایین وه ک سهرچاوه‌ی سهره‌کیی شوناسی ولاتانی ئیسلامی به کار بیین (نه‌به‌وی، 1395).
 ئەم بابەتە گرینگەش لە لیکۆلینەوه‌یه‌ک لە ژیر ناوی "خەتەنە وه‌ک شوناس‌خوازی" تاوتوئێ کراره. کاردایه‌ک له خەتەنە که بووه‌ته هۆی جیاوازیی نیوان گروپه خەتەنە‌کراوه‌کان و گروپه‌کانی دیکه‌ی خه‌لک و هه‌ندێک جار له پیناسه‌کردنی گروپی نه‌یاران هه‌ندئێ سیفەت و به‌ها به کار ده‌هینرێن، به‌جۆرێک که سهرچاوه‌ نه‌ریتیه‌کان، قورئان و فه‌رموده‌کانی پینغه‌مبه‌ریش له سهر بنه‌مای لۆژیکیکي ساده‌ن و ئه‌ویش دابه‌ش‌کردنی جیهان بۆ سهر ئیمانداران که هه‌موو کاره‌کانیان دروسته و کافره‌کان که له ههر کوئێ بن مایه‌ی نه‌گه‌ته‌ی و به‌دبه‌ختین (عبدالصمد، ۲۰۱۱).

پاکبونه‌وه‌ی تاکه‌کان

له‌ لیکدانه‌وه‌کانی خه‌ته‌نه‌دا، ئاماژه‌ به‌وه‌ کراوه‌ که خه‌ته‌نه‌ واته "پاک‌کردنه‌وه" و له‌ هه‌ندێک فه‌رموده‌دا وشه‌ی "طهور" له‌ بری خه‌ته‌نه‌کردن به‌ کار هاتوه‌ و له‌ عه‌لامه‌ مه‌جلیسی ده‌گێر نه‌وه‌ که له‌ رواله‌ تدا خه‌ته‌نه‌کراوه‌ لیکدانه‌وه‌ی پاکه‌ (مطهر) چونکه‌ وا باوه‌ وشه‌ی پاک‌کردنه‌وه‌ بۆ خه‌ته‌نه‌کردن به‌ کار ده‌به‌ن و که‌لینی بابی خه‌ته‌نه‌کردنی به‌ بابی ته‌هیر شووبه‌اندوه‌وه. له‌ پشتراست‌کردنه‌وه‌ی لایه‌نی پاکیی خه‌ته‌نه‌ و که‌سی خه‌ته‌نه‌کراودا ده‌توانین ئاماژه‌ به‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی ئیمامانی شیعه‌ی پینجه‌م و شه‌شه‌م بکه‌ین:

له‌ رۆژی هه‌وته‌مدا منداله‌ کانتان خه‌ته‌نه‌ بکه‌ن چونکه‌ پاک‌ده‌بنه‌وه‌ و زه‌وی له‌ باره‌گای خودای میری مه‌زن گله‌یی و گازنده‌ له‌ میزی که‌سی خه‌ته‌نه‌کراوه‌ ده‌کا و ده‌نالینیت (حور عامیلی، بی‌تا، ب 21، ل 434؛ کلینی، ب 6، ل 35).

له‌ فه‌رموده‌یه‌کی دیکه‌دا که‌ هی ئیمام سادقه¹ هاتوه‌:

منداله‌ کانتان له‌ رۆژی هه‌وته‌م خه‌ته‌نه‌ بکه‌ن که‌ مندال جوائتر ده‌کا و گوشت ده‌گرئ و زه‌وی بیز له‌ میزیک دپته‌وه‌ که‌ هی که‌سیکی خه‌ته‌نه‌کراوه‌ (حور عامیلی، بی‌تا، ج 15، ل 14).

وه‌ک وترا هه‌ندئێ له‌ گێرانه‌وه‌ی شیعه‌کان به‌تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌ پاکیه‌ک که‌ به‌ هۆی خه‌ته‌نه‌یه‌ پیداکریمان نواندوه‌وه‌ و میزی که‌سی خه‌ته‌نه‌کراویان به‌ هۆکاری پیس‌بوونی زه‌وی و هاوار‌کردنی زه‌وی له‌ باره‌گای خودا زانیوه‌. ههر له‌م پیناوه‌دا ره‌نگه‌ بتوانین باشت

1- ئەم فه‌رموده‌ به‌ پێی گێرانه‌وه‌یه‌ک هی حه‌ره‌تی محمه‌ده‌ و به‌ هی ئیمام عه‌لیشی ده‌زانن و له‌ سهر بیژه‌ری ئەم فه‌رموده‌ کو‌ده‌نگیه‌ک له‌ نارادا نییه‌.

لەم بابەتە تێگەین کە بۆچی یەکیک لە شەرۆفە باوەکانی هەندێ لە کۆمەلگە ئیسلامییەکان ناوبردەکردنی کافران یان بێ باوەران بە "گلاو". بەلام لە کۆمەلگە ئیسلامییەکاندا کەسێکی خەتەنەنە کراویان بە تەواوەتی بە دوور لە پیسی نە دەزانی گوايا ئەم پیسییە لە مێزێک کە لە ئەندامی زاوژێوە دەردەچێ سەرچاوەی گرتووه، چونکە بەرپێست (پێستی نووکی سیرەت) نەیدەهێشت ئەندامی زاوژێ بە تەواوەتی لە مێز خاوین بپێتەوه و لەبەر ئەوەش دەبا بېرئابایەتەوه.

فرۆیدیش سەبارەت بەم بابەتە دەلی: یەکیک لەو جوینانەیی کە تورکەکان بە مەسیحییەکانی دەدەن "سەگی خەتەنەنە کراو" (فرۆید، 1348ی هەتای) و بەو گریمانەیی کە زۆرەیی گەلی تورک موسلمانن و بە پیسی یاساکی ئیسلام موسلمانان سەگیان پێ ناژەلێکی گلاو، پێناسەکردنی ئەو مەسیحییانەیی کە زۆرەیان خۆیان لە خەتەنە دەبوێرن، بەم دیوانە روون دەکرێنەوه. لەم روووەو پاکێ و گلاوی جیا لە هیمای خێر و شەربوونی خەتەنە، زیاتر لایەنی تەندروستی و پزیشکیی خەتەنە وەبیر دێنیتەوه نەک ئەو بژێرانەیی کە لە نایینی یەهوودی و وانەکانی مووسا کە هۆکاری نزیک بوونەوه و دوورکەوتنەوه لە یەزدانن.

یەکیک لە هۆکارەکانی سەرھەڵدانی خەتەنە کە کەمتر لەوانی تر ئاوپرێ لێ دراوەتەوه ئەوەیە کە ئەم رۆپۆرەسمی مێژووییە دەلالەت لە سەر قوربانی کردن دەکاتەوه. ئەنجامی ئەم نایینە کۆنە وەک شایەتی لە سەر ملکەچی نایینەکان لە ئاست خودا سەیر کراوە و سەیرکردنی خەتەنە وەک جوړێک لە قوربانی کردن دەتوانی هەندێکی دیکە لە کارداکانی ئەم کارە بە درێژایی مێژوو روون بکاتەوه.

قوربانی کردن رۆپۆرەسمێکی دێرین و جیھانییە و رەگ و ریشەیی لە هەموو نایینەکاندا هەیە. یەکەم جار هابیل و قابیل کە لە یەکەمین مەرۆفە دروستکراوەکانی خودا بوون، بۆ یەکەمجار ئەو کارەیان ئەنجام دا. ئینسایکلۆپیدیای نایین قوربانی کردن بە کردەوێیەکی نایینی دەزانێ کە تیایدا هەندێ لە شتەکان لە چنگی مەرۆف دەردەهینرێن و تەرخانی خودا یان هیزێکی سەرورسروشتی دەکرێ و پێشکەشی ئەوان دەکرێت (هینگیگر، 1987). قوربان بە واتای نزیکبوونەوه دیت. لەم نێوەندەدا قوربانییە کە دەتوانی ناژەل یان مەرۆفێک بێ، بەلام هاوکات لەگەڵ ئەو گۆرانیکارییە کە بە درێژایی مێژوو لە ناو هەندێک لە نەتەوه و کولتور و فەرھەنگەکاندا رووی داوه، گۆرانیکاری لە شینوازی قوربانی کردنی سەری هەڵداوه و قوربانییە کە لە مەرۆفەوه بۆ ناژەل گۆراوه (نەلسەلام، 2002). لە ئەفسانە

و ئوستووړه کاندا قوربانۍ کردن هم بۆ خودا و هه‌میش بۆ شه‌یتانه‌کان ده‌کرا. له‌ حاله‌تی به‌که‌مدا نامانج به‌ده‌سه‌ته‌ینانی ره‌زامه‌ندی خودا بووه، له‌ حاله‌تی دووه‌مدا که‌ پیده‌چۍ باوه‌رپښکی بالا‌ده‌ستتر له‌ نارادا بی، بۆ نارام‌کردنه‌وه‌ی شه‌یتانه‌کان و په‌واندنه‌وه‌ی تووره‌پیه‌کانیان بووه. به‌م تپروانینه‌وه‌ که‌ به‌زه‌بی شه‌یتانه‌کان کاتیک ده‌بزوی که‌ قوربانیه‌کان سته‌ملنکراوترین و بیتاوانترین که‌س بن. بۆیه له‌ زورر حاله‌تدا مندا‌لان باشت‌ترین بژارده‌ بوون (هه‌مان سه‌رچاوه).

ره‌نگه له‌ سیف‌ری ده‌رچووندا به‌که‌م نیشانه‌کانی خه‌ته‌نه‌وه‌ک جۆرپک له‌ قوربانیدان له‌ کتیبی پپروژ بینرابی که‌ نه‌و شوینه‌ی که‌ خودا به‌ هۆکاری نادیار به‌ گژ‌ه‌زرتی مووسا و سه‌فورا (ژنه‌که‌ی) و مندا‌له‌که‌یاندا ده‌چیته‌وه (هه‌لبه‌ت سه‌بارت به‌ تووره‌پیی و به‌گژدا‌چوونی خودا له‌ مووسا چه‌ند هۆکار و رووژ‌پنراوه، به‌لام هیچ‌کۆده‌نگیه‌ک له‌ نیوانیاندا نییه‌ که‌ به‌ چروپری له‌ به‌شی نایینیدا شی کراوه‌ته‌وه). لیره‌دا به‌ پشته‌ستن به‌ به‌شی چواره‌می سیف‌ری ده‌رچوون وه‌رگنرا‌ینکمان له‌ په‌یمانی کۆن هه‌یه‌ که‌ مووسا و خیزانه‌که‌ی به‌ره‌و میسر وه‌رپۆ که‌وتن. له‌ نیوه‌ی ریگادا خودا خوی بۆ مووسا ده‌رخست و هه‌رپه‌شه‌ی مه‌رگی لی کرد. هه‌ر بۆیه سه‌فورا‌ی ژنی مووسا به‌ردپکی تیژی هه‌لگرت و به‌ریستی سیره‌تی کوره‌که‌ی خه‌ته‌نه‌کرد و فرییدا به‌ر دم خودا و وتی: تۆ خوینی می‌رده‌که‌می¹. " (تانگۆک، ۲۰۱۸، ل ۲۸۳). بینگومان لیره‌دا ناروونیه‌ک هه‌یه: چۆن سه‌فورا بۆی ده‌رکه‌وت که‌ خه‌ته‌نه‌ده‌توانی ریگابه‌ک بۆ ده‌رچوون له‌ مه‌ترسی مه‌رگ بیت؟! به‌ گویره‌ی کتیبی ده‌رچوون²، گپ‌دراوه‌ته‌وه‌ که‌ ماریک له‌م رووداوه‌دا مووسا قوت ده‌دا و ته‌نیا نه‌ندامی زاوژی ده‌میتته‌وه، که‌ سه‌فورا زوو تیده‌گا که‌ نه‌مه‌ ناماژه بۆ هیززی ژیا‌نبه‌خشی خه‌ته‌نه‌ده‌کا و مندا‌له‌که‌ی خه‌ته‌نه‌ده‌کات. نه‌گه‌ری نه‌وه‌هه‌یه‌ که‌ نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌وای کردوه‌ که‌ مووسا به‌ ته‌واوی قوت نه‌درپت. (تیرنی، ۲۰۰۳).

له‌ سه‌رده‌می دواتر و نه‌م‌ریکای نافی‌ن و باشووریدا هه‌ندی گپ‌رانه‌وه‌ی به‌ پنی خه‌ته‌نه‌کردنی مندا‌لان له‌ چوارچیه‌ی قوربانۍ کران دۆزراوه‌ته‌وه. خه‌ته‌نه‌دوایین قۆناغی پرۆسه‌ی گوورانی قوربانۍ کردن بۆ خودا‌کان بووه. تۆلتیکسه‌کان³ و مایاکان⁴ له‌ مه‌کسیک گه‌وره‌ساله‌کان و فینیقیه‌کان⁵ مندا‌لیان قوربانۍ ده‌کرد. له‌ قۆناغیکی دیکه‌دا

1. blood bridegroom
2. Exodus Rabbah
3. Toltecs
4. Maya
5. Phoenicians

کۆنه ندامی زاوژیان بۆ خودای دایک قوربانی ده کرد و له کۆتاییدا بهر پیست وهک بهشی قوربانیکراو پيشکەشی به یه هوه¹ (یه کێک له ناوه کانی خودا له تهوراتدا) ده کرا. له ناو ژن و پیاوی مایادا دا بونه ریتی خو قوربانی کردن هه بوو، واته له کاتیکدا که سه که چۆکی داده دا، رشتتی خوینی ئەندامیکی جهسته ی له بهر دهم فه رمانه وایان که سیککی ئایینی (بۆ پیاوان، ئەندامی زاوژیی پیاو بوو و بۆ ژنان، زمان بوو که گوریسیکیان له ناویه وه رهت ده کرد). به نهایه تیی خو یان بۆ خوداکان ده سه لماند. ئەم کاره (خه ته نه) له راستیدا له بهر دوو هۆکار ئەنجام ده درا: یه که م نه وه ی که هیمای قوربانیکردنی ئاره زووی سیکسی و ملکه چ کردنی خواسته کانی مرؤف بۆ بهر ژه وه ندییه ئایینییه کانه، دوو هم نه وه بوو که هیمای قوربانی کردنی هه موو جهسته بۆ خودایه کی تایهت بوو. ئەم کاره وای کردووه که مرؤف دهروه ستی خودا و گه له که ی بیت. له راستیدا قوربانی کردنی به شیک له جهسته له ناو زۆربه ی هۆزه کانی ئەمریکادا به شیوازی جۆراو جۆر بوونی هه بووه، ههروه ها دۆگۆنه کان له رۆژاوا ی ئەفریقا پێیان وابوو که مندال به هه ر دوو ره گه زی نیر و می له دایک ده بی؛ کچان رۆحی نیر له کلیتۆریس و کوره کان رۆحی ژنانیان له بهر پیستاندا یه، له ئەنجامدا به برینی ئەم پیسته ئاسانکاری بۆ گه شه کردنی ره هه نده کانی دیکه ی که سایه تی و توانای زاوژیی مندالان ده کات. ههروه ها ئەو باوه ره هه بوو که به و پیه ی که مرؤف له زهوی وه رگیراوه، ده بی به خوینی خۆی ئەرکی به جی بیئێ و به م پیه خوینی خه ته نه ده تکیته سه ر زهوی. ده بی ئاماژه به وه بکری که باوه ری پشینیان سه بارهت به قوربانی کردن نه وه بووه که خوین نیشانه ی ژیا نه. که واته رشتتی خوین و ره وان و به خو رکردنی خوین پشانده ری ره وان بوون و به رده وامبوونی ژیا نه. ههروه ها ئەم باوه ره هه بوو که خوینی قوربانی ده توانی زهوی به پیت بکات. ئەم باوه ر و شیوازی بیر کردنه وه ده گه رپته وه بۆ سه رده می ئەنیمیزم و گیانگه رپتی له میژووی مرؤفایه تیدا، ئایینیک که شوینکه و تووه کانی پێیان وایه هه موو توخمه کانی سروشت رۆح و گیانیا ن هه یه. ئەم رۆح و گیانانه زۆر جار ده خرانه پال رووه ک و ناژه لان. به پئی ئەم بیرو که، رۆح و شه ی تانه کان ده بنه هۆی جووله ی سروشت. هه ندیک له و رۆحانه ده بنه هۆی خراپه و هه ندیک ی تریش ده بنه هۆی چاکه. ته یلۆر، خه لک ناسی به ریتانی، له سه ده ی نۆزده هه مدا ئەم چه مکه ی زیاتر فراوان کرد. له کتییی فه ره هنگی سه ره تاییدا ده نووسی:

"ئانیمیزم (گیان گه رپتی) یه که م فۆرمی ئایین له میژووی مرؤفایه تیه و له بهر نه وه ی

ئهم باوهره له سهر خه یال و وه همه کانی مرؤفی سهره تایی دامه زراوه، بناغه ی نایین به هه له دانراوه". (رپووحولنه مین، 1364)

خه ته نه وه ک رپوره سمی تیپه رین و شوناس به خشینی جینده ری به کوران هه ندیک له تویره ران باس له کاردا کۆمه لایه تیبه کانی خه ته نه وه ک هۆکار یک ده که ن که شوناسیکی پیاوانه به کوران ده به خشیت. به بروای نه وان خه ته نه جۆریک له رپوره سمی گواسته نه وه له مندالییه وه بۆ گه ورسالییه و سترسی چوونه ناو قوناغی نوئ که م ده کاته وه. پینار سه له ک، کۆمه لئاسی خه لکی تورکیا، له کتیه کهیدا له ژیر ناوی "هه نگاو به هه نگاو هه تا پیاوه تی" ¹ ئیدعای نه وه ده کا که کور بۆ نه وه ی ببی به پیاو پنیوستی به تیپه رینی چوار قوناغی سهره کییه بۆ نه وه ی کۆمه لگا وه ک پیاویکی راسته قینه لینی بروانی و ئهم قوناغانه بریتین له خه ته نه، چوون بۆ سهر بازی، کار و پیشه، هاوسه رگیری و پیکهینانی خیزان. خه ته نه کردن له م ولاته دا نه ریتیک بۆ چوونه ناو دنیای پیاوه تیبه. ² له درپژه ی ئهم باسه دا ده توانین ناماژه بهو بیر و باوهرانه بکه یین که له ناو هه ندیک کهس و نه ته وه دا باون و خه ته نه له سهر مندالانی ناپینگه یشتوو به کرده وه یه ک ده زانن که به شیوه ی رهمزی ده چنه ریزی پیاوه پینگه یشتوو ه کان و له دنیای ژنان جیا یان ده کاته وه، له دایکبوونه وه یه کی دووباره که له لایهن باوکه که ده دری به کور و له گه ل مه رگی سیمبولی تافی مندالی و له دایکبوونی گه ورسالییه ههر له بهر نه وه ئهم کاره به چه مکه گه لی وه کوو پیاوه تی، بویری، دهروه سستی کۆمه لایه تی له گه ل هاوته مه نه کانی که هاوکات خه ته نه کراون و رۆحانییه ت پیناسه ده کرپته وه (WHO 2007).

له تورکیا خه ته نه کردن واتابه کی ئه رینی هه به و رهمزی چوونه ناو هه ره تی گه ورسالییه. له کۆمه لگای تورکیادا که سبکی خه ته نه نه کراو وه رناگیری و کورانیس شهرم له خه ته نه نه کران ده که ن و هه ست به ناته واوی ده که ن. کورانی تورک پیش نه نجامدانی خه ته نه ناگاداری پرۆسه ی خه ته نه ده کرپنه وه. به هۆی خه ته نه وه گوشار و زه ختی کۆمه لایه تی به سهر مندالاندا ده سه پینری، به جۆریک که هه تا خه ته نه نه کرین خۆیان به پیاو نازانن (یاووز و ناکنیز، 2018).

له م رووه وه پنیوسته دان به وه دا بنیین که پیناسه کردنه وه و رپه پالدانی چه مکه گه لی وه کوو

1- بروانه: افتان و خیزان تا مرد شدن، له ماله پری

پیاویتی و بویری بۆ کورانی خهته نه کراو و چۆنیه تیی مامه له کردنی کۆمه لگهی به رباس له گهل کهسانی خهته نه نه کراو توانیویه تی زهینیه تیکی ئهری بی به رامبه ر به خهته نه کردنی پیاو دروست بکات. به واتایه کی دیکه ئه م جۆره رهفتارانه وای کردوه که له درێژخایه ندا خهته نه کردن له هه ندیک کۆمه لگادا بیته نه ریت و به هایه کی به رز و پابه ندبوون به نه ریه کان ستایش بکریت. به هۆی ئه مه وه منداله کان به خواست و ئاره زووی خۆیان مل به خهته نه ده دن.

به لام به و پینیه ی که ئه م باوه ره هه لقولاوی نه ریت و فره هه نگه و ریشه ی له هزری پیاوسالارانه له هه ندی له کۆمه لگاگاندا هه یه، له لایه ن داکوکیکارانی یه کسانیی جینده ریه وه ره ت ده کریته وه، وه ک میریام پۆلاک (2002)، چالا کفانی مافی ژنان، پیی وایه سه رچاوه ی خهته نه زالبوونی پیاوانی کۆمه لگا به سه ر ژنانه که سووکایه تی به دایکان ده کا، چونکه ده لاله ت له سه ر سنووردار بوونی ده سه لاتی ژنان له په یوه ندی له گهل پیاوان ده کا و ئه م خاله جیاکارییه بیر ده خاته وه که کوران سه ر به کۆمه لگهی پیاوان.

له دیکه ی هۆکاره باوه کانی ئه نجامدانی خهته نه و ئه نگیزه درێژه پینده ره کانی خهته نه، ده توانین نامازه به پرسی شوناس خوازیی ئه م کاره بکه یه ن. به وتیکی دیکه شوینکه وتووانی ئاینیکی تاییه ت له و کۆمه لگایانه ی که له چه ند گروهی جه ماوه ری دیکه پیکهاتوون ده یاتتوانی به دانانی نیشانه له سه ر ئه ندامه کانی جهسته یان له نیوان خۆیان و ئه وانی دیکه جیاوازیی دروست بکه ن وه کوو چۆن کۆیله کانیان داغ ده کرد بۆ ئه وه ی له مرۆفه نازاده کان جیا یان بکه نه وه و یان هه ندیک له گروهی گه نج خوازه کان تاتویی دیاریکراو وه ک هیما ی گروهی خۆیان به کار ده یین. خالی گرینگ له مه دا ئه وه یه که هه ندیک جار ئه م نیشانه هیما ی بیناریین که به سه یر کردنیان ده ره وه ستییان ده ستیشان ده کری، به لام هه ندیک جار ئه م کاره به شیوه ی ره مزی و هیما دار ئه نجام دراوه که ئه م بابه ته گرینگه له ئیستادا زیاتر به ناوبانگه (کرودک و هاوکاران، 2013) له ناو نمونه کانی ئه م هیما بینارییانه له سه رده می سه دری ئیسلامدا، ده توانین نامازه به نیشانه شوناس سازه کانی موسلمانان و بته رستان بکه یه ن، که دکتۆر عه لی نووری، کۆمه لناس و توێژه له م باره وه ده لی: بۆ نمونه له سه رده می سه دری ئیسلامدا یه کیک له نیشانه کانی شوناس خوازیی موسلمانان ئه وه بوو که ریشیان کورت بوو و له به رامبه ردا بته رستان ریشیان درێژ و شانه کراو و رازاوه بوو. به لام موسلمانان به پیغه مبه ر و هاوه له کانی شه وه ردین و سمیلیان کورت ده کرده وه و به م شیوه ده ناسرانه وه. بۆیه به کاریکی شوناس خوازانه

بۆ ئەوان سەیر دەکرا، بە جۆریک که هەر کەسیکیان بە ڕیش و سمیلێ کورتەووە بدیبایه دەیانگوت موسلمانە. بە هەر حال هەر نەتەووە، ئابین زایان نهریتیکی ڕهنگه بۆ شوناس خوازی ئامراز و نیشانه به کار بهینیت " (هه مان).

هه ندیک جار ئەم پیدانی شوناسی پیاوانه له هه رپه تی کۆرپه یی و به شیوه ی ڕه مزى و هه ندیک جاریش له کاتی بالقبووندا ڕوو دەدا هه ر بۆیه ئەم کاره به ڕیورپه سمى شایى و کۆبوونه وەى خه لکی ده ورو به ر ئەنجام ده درى که له به شی ئاههنگى نان خه ته نه به تیر و ته سه لى باسما ن کرد. بۆ نمونه له هۆزى دیمبۆ¹ له زامبیا، مه به ست له خه ته نه گه رانده نه وەى په یوه ندی ئیوان کوران و دایک و باوکیا نه، چونکه مندا له که له ڕیگه ی دایکيه ووه ته نیا په یوه ندی به هۆزیکه ووه هه یه، له حالیکدا باوکى له ڕیگه ی هۆزه کانی دیکه ووه به گرو په کانی دیکه ی ده ناسینیت. له ئەنجامدا مندا لان هه تا به ر له خه ته نه کران پشت به دایکیان ده به ستن و له کاروبارى ڕۆژانه دا هاوکارىیان ده کهن و به ناپاک و ناپیگه یشتوو له قه له م ده درین که شایه نی ئەوه نین له لایه ن باوکیان و پیاوانى دیکه ووه ڕیتمایى بکرین. له هه ندیک له هۆزه کان وه کوو بوشمه نه کان² له نه فریقای باشوورى ناویکی نوێ بۆ کورانی خه ته نه کراو داده نین و بۆیان هه یه جلو به رگی پیاوان له به ر بکه ن و چیژ له هه فیازى و خاله گه لى وه کوو ڕاوکردن و شه رکردن وه ربگرن. له عه شیره تی جو دۆدا³ ته نها پیاوانى خه ته نه کراو بۆیان هه یه هۆز و ڕیورپه سمه کان به رپوه به ن و دیارى ئاژه ل و جلو به رگ وه ربگرن و هه روها له چالاکیه کانیا ندا که لک له هیزی نه وەى گه نه ج وه ربگرن. هه ندیک له هۆزه کان، وه کوو دۆگۆ نه کان⁴، ئەفسانه ی دووره گه زى ده قۆز نه ووه؛ ئەوان پیاوان وایه مندا ل به هه ر دوو ره گه زى نیر و مى له دایک ده بی و کچان له کلیتۆریسیاندا ڕۆحى پیاوانه یان هه یه و کورانیش له به ریستی نوکی سیره تیا ندا که سايه تی ژنانه یان هه یه، له ئەنجامدا لا بردنى به ریست و کلیتۆریس هاوکارىی گه شه کردنى که سايه تی ده کا و توانای زاو زیا ن زۆر ده کات. هاوشیوه ی ئەفسانه ی له دایکبوونى مندا ل به دوو ره گه زه ووه، خه لکی هۆزى دیمبۆ پیاوان وایه که به ریستی پیاوان وه ک لیواری ده ره وەى زبى ژن وایه. له ئەنجامدا لی کردنه وەى هه نگا ویک به ره و دا برانى په یوه ندی دایک و مندا له. له هۆزه کانی دیکه دا، له وانه دۆوا یۆ⁵ له ڕۆژا وای ئەفریقا و

1. Ndembu
2. Bushmen
3. Judo
4. Dogon
5. Dowayo

خوسا¹ له ئەفریقای باشووری، بەرپێستی نووکی سیرت بە بەشی ژنانە ی ئەندامی زاوژنی پیاو دەناسن که بە لی کردنەوی پیاو دەست له تافی مندایی خۆی هەلده گریت. لەم ڕووەوە دانیشتوانی گینە ی نویش له بری خەتەنە، کونیک له لوتی کورانی گەنج دەکەن بۆ ئەوەی له خوینی دایکیان رزگار بن و ببنه پیاوانیکی ڕاوچی و جەنگاوهر.

له درێژە ی ئەم باسەدا دەتوانین ناماژە بەو بیروباوەرانه بکەین که له ناو هەندیک کەس و نەتەویدا باون و خەتەنە کردنی مندالانی ناپینگەشتوو بە کاریک دەزانن که بە شیوەی ڕەمزی دەیانکا بە پیاوانیکی پینگەشتوو و لە جیهانی ژن جیا یان دەکاتەو، لەدایکبوونەوێه که له لایەن باوکەو دەدری بە کور و لەگەل مەرگی ڕەمزی هەپرتی مندالی و لەدایکبوونی گەورەسالییه.

له درێژایی میژوودا هەمیشە خەتەنە بۆ مەبەستی جیاواز بە کار هاتوو و گرینگترین هۆکاری ئەمەش کاردای "شوناس بەخشی" یه. له هەندیک کۆمەلگا و کولتور و فەرەنگدا ئەم کارە ناماژە بۆ هاتنە ناووەوی کوران بۆ ناو کۆمەلگە ی پیاوان یان ئایینی خوازاو یان تیکەلەیه ک له هەر دووکییان دەکا و شوناسی ناماژەپیکراو بە کەسی خەتەنەکراو دەبەخشریت. له راستیدا هەر کات مەرۆف له ڕووداویکی سروشتی یان غەریزییهو بۆ حالەتیک کۆمەلایەتی تێپەرێ بیی، بە بەشداری کردن له ڕیورەسمی ئالۆزی تێپەرنیدا هیژ و لیها تووی گۆران وە دەست دینیت. میرچا ئەلیاده که ئەم تیوریهی سەبارەت بە ڕیورەسمە نهنینییه کانی تەشەرۆوفی له کتیبە پیرۆز و ناپیرۆزه کاندای لیک داوئەو، دەنووسی:

مەرۆف له ئاستیکی سروشتیدا دەژی، ناتوانی مەرۆفیکی تەواو بیت. بۆ ئەوەی مەرۆف بە شیویه کی سروشتی کامل بێ و بە مانا تەواو کە ی بێتته مەرۆفیکی تەواو، دەبی له بوونە کەیدا خۆی بمرینێ بۆ ئەوەی له ژبانیکی مەزن که ژبانیکی ئایینی و فەرەنگیهی لەدایک بێتتهو. (تانگۆک، 283 ل، 2018)

ناوبراو ئایدیالی مەرۆفی سەرەتایی له گەشتن بە ئاستیکی بەرز ی مەرۆفی یان سەرۆومرۆفی دەزانێ و ڕیورەسمی تەشەرۆوف وەک گۆرینی مەرۆف له ئەزمونیکی سەرۆوسروشتی مەرگ و زیندوو بوونەو یان لەدایکبوونی دوو هەم پیناسە دەکات. ئەو دەلی:

فیرخواز بە ئەنجامدانی ڕیورەسمی تەشەرۆوف لاسایی کردنەوێه کی ئەوپەرمۆی و ئیلاهی دەکاتەو و هەول دەدا خۆی بە پینی ئەو وێنە ئایدیالییه که له رینگە ی

ئوستورره کانهوه بوئی ئاشکرا بووه، خوئی چئی بکات. فیرخواز تیده کوئشی به نه نجامدانی هه موو تاقی کردنهوه کانی رپوره سمی ته شه رووف له کومه لگا که یدا بگا به نایدیالی نایینی - مرویی و هه وله کانیش هه لگری خوړه هه موو نه و هه خلاقانه به که دواتر له کومه لگادا گوړانی به سهردا هاتووه، به کار دههینریت (هه مان سه رچاوه). زیان و لیکه وته روچی و دهروونیه کانی خه ته نه بابه تیکه که زوریک له تویرهانی جیهان لیکوئینه وه یان له سهر کردووه که له ناویاندا ده توانین ناماژه به تویره نه وه ی شاین و هاوکارانی بکه یین. نه م تویره انه لیکه وته دهروونیه کانی خه ته نه یان تاوتوی کردووه. به پروای نه م تویره انه، خه ته نه کردنی کوړان له ولاتی تورکیا بو به دیهینانی شوناسی پیاوانه پیویسته. (شاین و هاوکاران، 2003)

له کومه لگای به کارهینه ری مؤدیرنیشدا جهسته بووه ته بابه تی "رزگاری" و له م کاردا نه خلاقی و نایدیولوژییه دا جیگه ی روچی گرتوته وه. بویه پیویسته وه ک سه رمایه یه کی بی به دیل بناسرته وه و بو پاراستنی قوربانی بدریت. سه رمایه دانان له سهر جهسته به په نابردن بو کالآ و خزمه تگوزارییه به پروالته میهره بانه کان مه پسه ر ده بیت. په یامه که نه وه یه: خوت له گه ل جهسته ی نایدیال به راورد بکه و به به کارهینانی کالآی دروستکراو جهسته ت چاک بکه ره وه و له گه ل جهسته ی نایدیالدا رپیک بکه! له کومه لگای به کارهینه ردا بازار له وه که لوپه ل و خزمه تگوزارییه فره چه شنه جمه ی دی وا بو ولامدانه وه ی خواستی چاکسازیی جهسته یه و هه ر بو نه م مه به سته په ره ی سه ندووه و به لین و گه رنتی نه وه ده دا که به به کارهینانی نه م کالآ و خزمه تگوزاریانه، به ده ستهینانی جهسته یه کی نایدیال و دلخواز شیواو ده بیت. جهسته ی میزومورف هه لگری به هاگه لی پیاو ته ی و له سهر بنه مای نه وه چه شنه کلیشانه یه که به هیز بوون و تووره یی وه ک تایه تمه ندیی پیاوانه پیشان ده دات. نیرینه. نه م جهسته له لایه ن بووکه له کان و نه سته ره کانی سینه ما و مؤدیل و هتده وه وه ک جهسته یه کی نایدیال دروست ده کری، نیره یی پیاوان ده ورورژینی و بو هه ولدان بو هاوئا ههنگی خو لکیان ده کات (کازمی، 1398 ی هه تاوی).

باوک سالاری و کوئترول کردنی ناره زووی سیکیسی کوړان

نهریتی خه ته نه ی کچان و کوړان ناماژه بو قوناعی دوای پاشه کسه ی دایک سالاری و سه ره لدانی پیاو سالاری و ده رکه وتنی خاوه ندریه تیی تایه ته ده کات. له م چاخه دا هه موو شتیک به ژن و منداله وه چوونه ژیر ده سه لات و قورغکاری پیاوانی هوز و پیاوان سوو دمه ندبوون له چیرزی جهسته ییش له ناو چوار چیره ی نه م خاوه ندریه دا بو خو یان

قۆرخ کرد و بۆ ئه‌وه‌ی ملک و ره‌چه‌له‌ک و میراتی ئابووری و بۆ ماوه‌ی بیاریزی هه‌ر چه‌شنه‌ په‌یوه‌ندییه‌کی سیکسی له‌ دهره‌وه‌ی بازنه‌ی خیزان له‌ ژنان قه‌ده‌غه‌ کرا. له‌م روه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ژنان په‌کیک له‌و گه‌ره‌نتیانه‌ی پیاوان بوو بۆ ئه‌وه‌ی دلنیا بن له‌وه‌ی که‌ ژنان له‌ نه‌بوونی مێرده‌کانیاندا له‌گه‌ل پیاوانی دیکه‌ هاو‌باخه‌لی ناکه‌ن و به‌ پیچه‌وانه‌شه‌وه‌ خه‌ته‌نه‌کردن بۆ پیاوان له‌به‌ر ئه‌وه‌ بره‌وی پێ درا که‌ زیاتر له‌ سیکس چیژ به‌ن.

خه‌ته‌نه‌، چ بۆژن و چ بۆ پیاو، له‌گه‌ل سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌لگه‌ پیاوسالارییه‌کان ده‌رکه‌وت و هیچ زانیارییه‌ک له‌باره‌ی بوونی خه‌ته‌نه‌ به‌ر له‌ چاخ‌ی سه‌ره‌له‌دانی ئه‌و کۆمه‌لگایانه‌ له‌ نارادا نییه‌. له‌ درێژدا، مانه‌وه‌ و به‌هیزبوونی خه‌ته‌نه‌ له‌ به‌ستینی ئه‌و ولاتانه‌دا به‌دی ده‌کری که‌ خاوه‌نی هه‌مان هزری پیاوسالارین. ره‌نگه‌ بتوانین هۆکاری روودانی ئه‌م جۆره‌ پێشهاتانه‌ له‌م جۆره‌ کۆمه‌لگایانه‌دا له‌و راستییه‌ گرینگه‌دا بدۆزینه‌وه‌ که‌ له‌م جۆره‌ ولاتانه‌دا خیزانه‌کان که‌ له‌ هاوسه‌ر و دایک و باوک و مندال پیکهاتبوون له‌ ناو هه‌موو پیکهاته‌ و ریکخواه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا ریزیان لێ ده‌گیرا و له‌ ناو دلی ناوکی خیزاندا ده‌سه‌لاتیکی پیاوسالاری به‌رپرسی روو‌به‌روو‌بوونه‌وه‌ له‌گه‌ل واقیعه‌کانی جیهانی ده‌روه‌ بوو و کاروباری خیزان ئه‌رکی سه‌ر شانی دایک بوو که‌ ئه‌مه‌ش مرؤف بۆ ئاستی ئاژهل داده‌به‌زینی و ده‌بی سه‌رکوت بکری. به‌لام جگه‌ له‌م جۆره‌ کۆمه‌لگا پیاوسالاران‌ه‌ی که‌ یارمه‌تی به‌رده‌وامی خه‌ته‌نه‌کردن‌ه‌دا، ئایینه‌کانیش بۆ ئه‌وه‌ی سه‌رنجی خه‌لک له‌ بابه‌ته‌ سیکسیه‌کانه‌وه‌ بۆ بابه‌ته‌ ئایینه‌کان رابکێشن په‌نایان بۆ خه‌ته‌نه‌ بردوه‌، هه‌رچه‌نده‌ تۆماس ئاکوئینی¹ باوه‌ری به‌ پیوستی هه‌میشه‌یی خه‌ته‌نه‌ هه‌بووه‌ و هه‌روه‌ها هاو‌پرای مومسا کوپی مه‌یموون خه‌ته‌نه‌ به‌ ئامرازیک بۆ لاوازکردنی ئاره‌زووی سیکسی ده‌زانی و به‌ نیشانه‌ی هه‌میشه‌یی له‌ سه‌ر جه‌سته‌ی که‌سی جووله‌که‌ له‌ قه‌له‌می ده‌دا که‌ ناهێلی به‌ندا‌یه‌تی فه‌رامۆش بکری (سعیدی، 1390).

بۆیه‌ په‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی روودانی خه‌ته‌نه‌ له‌ ناو پیاواندا که‌ که‌متر باسی لێ کراوه‌، کۆنترۆل‌کردنی ئاره‌زووی سیکسیانه‌. ره‌گی ئه‌م باوه‌ره‌ له‌ خه‌ته‌نه‌کردنی ئافه‌ره‌تانیشتا هه‌یه‌، چونکه‌ هه‌ندیک له‌ تیۆریسیه‌نه‌کان کۆنترۆل‌کردنی ئاره‌زووی سیکسی ژنایان له‌ ناو کۆمه‌لگا پیاوسالارییه‌کان به‌ پالنه‌ری سه‌ره‌کی خه‌ته‌نه‌کردنی کچانی پاکیزه‌ زانیوه‌ بۆ ئه‌وه‌ی پێش هاوسه‌رگیری په‌رده‌ی کچینیان پارێزراو بیست (ئه‌حمه‌دی، 2014). له‌م ئیوه‌نده‌دا هه‌ندێ ریشه‌ی پیاوسالاریش هه‌ن که‌ خه‌ته‌نه‌ی پیاوان به‌ هه‌ولێک له‌ پیناو

کوټرټرول کردنی ناره زووی سینکسی پیاوان ده زانیت (جوهانستین، 2010).

سه بارت به سه رکوت کردنی ناره زووی سینکسی له ناو کوټمه لگا پیاوسالاریه کانددا، ده توانین ناوړ له دوو گپړانه ووش بدهینه وه: په کمه نه وهی که په یوه نندی سینکسی زور گرینگ بووه، به جوړیک که جگه له په وته کانی نه مړوی جیهان، وه کوو هاوړه گه زبازی، دیتره گه زبازی و دووړه گه زبازی، نیمه شاهیدی جوړیک له په یوه نندی سینکسی که پتی دهوتری به چه زبازی یان مندالبازی له ناو پیاوانی ناوچه ی خوړه لاتنی نافیین و له یونان بووین، به واتای جوړیک سینکس کردن که پیاوان بهر له گه یشتن به تهمه نی بالقیون وه که بهرکار سینکسیان ده کرد و دواي تپه رین لهم قوناعه، سه رنجی ده پړژانده سه ر کورانی نابالقی و له هه مان کاتدا ژنیان ده هینا و مندالیان ده خسته وه. وه که نه فسانه نه جم نابادی (۲۰۱۷) له کتیبی (زان سیبیلو و مردان بی ریش) "ژنه سمیلیه کان و پیاوه بی ردینه کان" دا له سه ر هم بابه ته نووسیو یه تی:

به چه هاوواتای چه مکیکی ناره زووی سینکسیه که هوگری بو هاوړه گه ز به شتیکی وه رگیرو و داتاشراوی هوگری بو ناهاوړه گه ز نازانری، به ژنانی له ناوانی به چه (نهمه د)، نووسه ران به بی نه وهی بزنان که وتنه ناو ته له یه که وه که هاوړه گه زبازی بووه هاوواتای له زه ت نه بردن و تیرنه بوون له دیتره گه زبخوازی. بو یه ناکری به چه زبازی له جیهانی نه مړو دا وه که هاوړه گه زبازی لپی بروانین و بو پشتر است کردنه وهی هم ئیدعا یه ده توانین ناماژه به مانه وهی جوړی مرؤف بکه یین که نه نجامی جووتبوونی دووړه گه زه که به هر هوکاریک لهم ناوچانه دا رووی داوه و چهند زورن نهو گپړانه وانهی که باسی به چه خانه و قه حبه خانه کان ده کهن که بهر پوه به ره کانیان باجیان به ده سه لاتداریانی نهو کاته ددها. گپړانه وهی زور سه بارت به به چه زبازی له یونان و ئیرانی کون و ههروه ها له ناو تورکه کانددا هیه و هم بابه ته تا سه دهی رابردوو نه ونده باو بووه که میسیؤنیریکی نه مریکی به ناوی ساوس گهیت¹ نووسیو یه تی:

من راستیبه کم هه به که به دنیاییه وه دهیسه لمینتی که له فارسدا کمه کهس هه یه بهم تاوان و گنده لیبیه وه تیوه نه گلابیت. هر هم گونا هه له تورکیه شدا زوره، به تاییه تی به شیوه یه کی قیزه ووتر له پایتخت و له ناو سوپادا به لام له هی فارسه کان که متره. بارودوخه که له میسریش به هه مان شیوه یه و له هه موو هم ولاتانه دا فرانکه کان کمه تا کورتیک لایه نگر و هوکاری تاوانه کهن. به لام هم کاره تنها له ناو فارسه کانددا تاییه تمه نندی کی نه ته وهی زهقی به خووه گرتووه. نه وهی له وی بوم

ناشکرا بوو ئه وهنده په شوکینه بوو که وشه کان ناتوانن وه سفی بکهن. دیمه نی بپه ووشتانوی وه هام لی ناشکرا بوو که بی هیوای کردم، وهک ئه وهی ئاماده بم ئه م سودومه هاوچه رخه به جیبه ئلم و خووم ته سلیمی ئاگری دوزه خ بکه م. (فلور، 2010)

به له بهر چا وگرتنی فراوانی و هه مه چه شینی کاروباری سیکسی و له لایه کی دیکه وه بوونی ناراسته یه کی له و شیوه که جه خت له سهر سه رکوت کردنی غه ریزه کان ده کاته وه، پیده چی خویندنه وهی ئه م گپرا نه وهی بیرتون له سالی ۱۲۶۴ی هه تاوی دوور له چاوه روانی نه بی:

ئه و گه نجانه ی ده گه نه ته مه نی بالقبوون، له و ئاسانکاری بیانه ی که ئه ورو بییه کان بو سهر جی بی پیش هاوسه رگیری هه یانه، بی به شن. به خه ته نه کردنیان، تا راده یه ک له خو په حه ت کردن ده یان تو قین و سهر جی له گهل خزمه تناره کان یان سیغه کانی باوکیان مه رگ نا به لام سزای توندی لی ده که ویته وه. به م شیوه به نوره یه کتر به کار ده هینن و به مه ش ده لین عه لیش ته کیش¹ (هه مان).

ههر وه ک له م ده قه دا بو مان ده رده که وی، ده بی خه ته نه له کاتی بالقبوونی کوراندان نه نجام درایی بو ئه وهی به بروای بیرتون، نازار یان وه حشه تی روودا وه که بیته به بهر به سستی به رده م خو په حه ت کردن. به لام کاردای خه ته نه وه ک به رگیری وهی ناره زووه سیکسیه کان له روانگیه کی دیکه و به پی تیوری گری نی ئودی پی فرؤید سهرنجی پی دراوه. له م لی کدانه وه دا خه ته نه هیمای سهرتری و بالاده سستی باوکان به سهر کوره گه نجه کانه که دایک هه رپشه له په یوه ندیه کان یان ده کات (ئه لسه لام، ۲۰۰۲) و گرینگی ئه م قوناغه ههر ئه وهنده به س بی که فرؤید به دانانی گری نی ئودی پ له جیگه ی "گری نی سهرچاوه ی تی کچوونه ده روونیه کان" و له وه زیاتر له چه قی هه موو کاردا ده روونیه ئالوزه کان ئه وهی قبو لی کرد که چیرۆکی ئودی پ ریکخه ری ژیا نی ده روونی مرؤفه.

له سهر بنه مای ئه مه ش تیوری گری نی ئودی پی فرؤید گوزارشت له دؤخیک ده دا که مندالیکی کوپ هه ول ده دا بیته خاوه نی دایکی، به لام له م نیوه نده دا تووشی کیشه یه ک ده بی و ئه ویش ترس له توله سه ندنه وهی باوک به برینی ئه ندامی زاوژی منداله²، بابه تی ک

1- له زمانی تورکیدا به واتای دان و ستانه.

2- بروانه: "توری قربانی وعقده ادیب به عنوان ریشه ختنه، (بهرواری ده سته پراگه یشتن: 1399/03/21)

کە پێی دەوتری گریی لە پیاوەتیکەوتن¹. فرۆید لە قۇناغئیکدا بریاری دا چێژی ئەندامانی جەستە و خۆرەحە تکردن وەک تەوهری جیندەریی مندال بناسینی، پەوتیک کە بە قۇناغەکانی گەشەکردنی دەروونی سیکسی یان قۇناغەکانی خولیا سیکسی مندال دەناسری و ئاوا پروون دەکرێتەوه: دەمی و کۆمی، ئەندامی زاوژیی یان ئۆدیوی / قەزیی، شاراوویی / کۆمۆن و ئەندامی زاوژیی کە لە هەر کام لەم قۇناغانەدا مندال تێدەکوژی پنداویستییهکانی دابین بکا و چێژەکانی تیر بکات. بۆ نمونە لە قۇناغی دەمی کە تا سالیک دەخایەنی، کۆرپە بە مژین چێژی سیکسی بە دەست دەهینی² و لەبەر ئەوه هەندیک جار کە لوپەل و نامیرەکانی دەورووبەری خۆی بۆ دەمی دەبا، تەنانەت توندیی نارەزووەکەش دەتوانی بێتە هۆی وەهمی تیربوون (تامی خۆشی شیر لە ناو دەمدا، گەرمییەکی، هینوربوونەوه و هتد) تا ئەو جیگایەکی کە بزانی کۆرپە برسییەکی هەوای بەتال هەلدەمژی و خەوی لیدەکەوێت. هەموو شتییک ناماژە بەوه دەکا کە کۆرپەکە ئەو تیربوونەکی کە بۆ خۆی و یستووویەتی دروستی کردووه. فرۆید ئەمە بە "تیربوونی وەهمی هۆگری" ناو دەبات. بەلام کۆلین³ کە یهکیک لە شوێنکەوتوووانی فرۆیدە سەبارەت بە سەردەمی ئۆدیپال، کە هەندیک جار بریتییه لە سێ بۆ پینج بۆ شەش سالان، گێرپانەوێکی زۆر مانادارتر بە دەستەوه دەدات. بە وتەکی ئەو، گریی ئۆدیپ لە سەرەتای تەمەنەوه هەیه، تەنانەت پێش ئەوهی مندالەکی فامی ئەوهی بێی کە بتوانی رەگەزەکان لێک جیا بکاتەوه. بە گۆرێکی کلاین گریی ئۆدیپ زیاتر لێکەوتەوی راستەوخۆی "سپیانەکی سەرەتایی"⁴، واتە دایک - باوک - مندالە و دۆخیک ساز دەکا کە مندالەکی هەمیشە لە بەر دەم پەراویزخرانە، بارودۆخیک کە زیاتر دەبێتە هۆی دلەراوکییەکی زۆر (لۆپیز و رافائیل، 1399ی هەتاوی). لەم کاتەدا مندال هەلۆهەدا ناسینی ژینگەکی دەورووبەر و پەيوەندییهکانی ناو ئەم ژینگەیه و بە هاوشیوهبوون لەگەڵ رەگەزی بەرامبەر (لێرەدا باوک) هەوڵ دەدا لاسایی بکاتەوه و پینگەکی وەر بگرێتەوه. بۆ نمونە ئەمە بۆ مندال جیی پرسیارە کە بۆچی دواي تەواوکردنی کاروباری رۆژانە، جیا لە دایک و باوکی رۆژ بکاتەوه، بەلام دایک و باوکە کە دەچنە ژووړیکی تر و لە باغەلی یهکترا دەخەون. بۆیه هەوڵ دەدا

1. castration anxiety

2- برۆانە: خلاصە مراحل رشد روانی جنسی فروید، (بەرۆاری دەستپێرپاگەیشن: 1399/03/21) <https://www.male-initiation.net/anthropology/sacrifice.html#start>

3. Melanie Klei

<https://www.male-initiation.net/anthropology/sacrifice.html#start>.

4. original triad

لە تەنیشت ئەوان و لە سەر جینگای دایک و باوکی بخەوێت. کلاین پیتی وایە چەقی گریی ئۆدیپ - ناوشارترین بەشە کە ی کێپرکیی مندالە کە لە گەل دایک یان باوکە هاوڕەگەزە کە ی (دایک و کچ، کور و باوک) و گەران بە دوا ی دایک و باوکە ناهاوڕەگەزە کە نیبە، بە لککوو پیوستی بە دوورکەوتنە وە لە نازاری کوشندە ی پەراویزخران و وە لانرانە. (هەمان سەرچاوە).

بە لام لەم نێوەندەدا بە برۆ ی فرۆید ئەو شتە ی کە ناھێلی کور بێتە خاوەنی دایک گریی لە پیاوەتی کەوتن یان ترس لە برینی ئەندامی زاوژی کور لە لایەن باوکە. هەر بۆیە هەندیک گەشێتوونە ئەو ئەنجامە ی کە تیۆری فرۆید ئەندامی زاوژی تەوەر¹ یان لە سەر بنەمای زالیەتی ئەندامی زاوژی پیاو (قضیب) و ئەم گریمانە ی زالیەتی و بالادەستیە ی ئەندامی زاوژی پیاو بنەمای تیۆری گشتی گریی لە پیاوەتی کەوتنە. بە ئەگەرێکی تر کورانێ کە تەمەن پێیان وایە کچۆلە کان لەو ی کە ئەندامی زاوژی پیاوانە یان نیبە، لەبەر ئەو یە کە ئەندامی بەنرخێ جەستە یان لا براو و رەنگە ئەمەش بە هۆی ئەو گوناووە بێ کە کردوویانە و وە ک سزایە ک بە سەریاندا سەپاوە. لەم نێوەندەدا، باوهرێکی دیکە ئەو یە کە خەتەنە کران سووکە لە ی لە پیاوەتی کەوتنە کە بە هەر حال دەسەلاتی مندالە ک تیک دەدات. وایس² لەو ش تێدەپەرێ و دەلی خەتەنە ک تەنە نیشانە ی لە پیاوەتی کەوتنە بە لککوو نیشانە ی مەرگیشە و کردەو ی خەتەنە گری دەداتەو بە بۆچوونی هەندیک لە هۆزەکانی ئەفریقا کە مندالان لە لایەن ئەهریمەنە کانەو دەخورین یان دەکوژرین. لە هەندیک لە هۆزەکانی ئەفریقای باشووری و کۆنگۆ و سوودان و نەیحیریا خەتەنە یان بە مەرگی سەرەتایی و لەدایکبوونەو لیک دەداو و تەنانت خەتەنە چی و هاوکارەکانی هەندیک جار جل و بەرگ و دەمامکی ترسناکیان لە بەر دەکرد (هەندیک جار پیستی نازەلیان بە کار دەهینا) و بە شیو ی رەمزی ئەم ئەژدیھایە مندالە کە یان هەلمە لە قووت دەکرد و لەدایکبوونی نوێیان پێ دەبەخشی (هەمان سەرچاوە).

لەو ش سەرنجراکێشتر، بە باوهری فرۆید، ئەم قوئاعە کە لە قوئاعی خولیای سینکسی مندالدا وە ک قوئاعی قەزبیبی دەناسرێ لە نیوان تەمەنی سی بۆ پینج بۆ شەش سالدراو دەدا، هەمان ئەو تەمەنە ی کە کوران لە هەندیک لە کۆمەلگەکاندا خەتەنە دەکرین. لە توێژینەو یە کدا کە لە سالی ۲۰۱۲ لە شاری دەنیزلی لە تورکیا ئەنجام درا، توێژەران

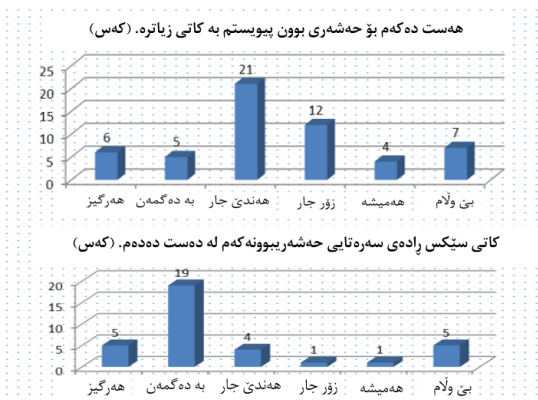
1. Weiss
2. phallogentric

گه یشتنه ئه و نه نجامه ی که ئه و مندالانه ی له ته مه نی که متر له حهوت سالد ا خه ته نه یان بۆ کراوه، پیمان خو ش بوو له ته مه نی سه رتردا خه ته نه یان بۆ بکری ت. هه ندیک له لیکۆ لینه وه کان ده ریان خستوه که نه نجامدانی نه م کاره له ته مه نی بچو وکدا له لایه ن مندالانه وه وه ک کرده وه به کی توندو تیژانه و وه ک له پیاوه تی که وتن وایه. له م تو یژینه وه دا نزیکه ی 26 له سه دی مندالان له سه رده می قه زیبی (قضیب) خه ته نه کرابوون و نزیکه ی 10.4 له سه د و 9.1 له سه دیان که به ریز پیمان وا بوو نه ندای زاو زی پی پیاوانه یان بچوو کتر ده بی یان لا ده بری که ده توانین نه م تر سه گری بده ی نه وه به گری له پیاوه تی که وتن. له وه ش گرینگتر وه حشه ت و نیگه رانی له کاتی نه شته رگه ری خه ته نه و ئیش و نازاری دوا ی خه ته نه له ناو نه م کۆمه له مندالانه دا که له قۆناغی ئو دپی یان قه زیبدا خه ته نه کراون، زیاتر له گرو په ته مه نییه کانی دیکه بووه. له نه نجامدا نه ته نیا له م تو یژینه وه به لکرو له هه ندی تو یژینه وه ی دیکه شدا وا پیشنیار دراوه که له م قۆناغی هه ره تی مندالیدا جگه له هۆکاری پزشکی نه بی، مندالان خه ته نه نه کری ن (کرو دک و همکاران، 2013).

هه ندیک له سپۆرانی ته ندروستی باس له وه ده که ن که خه ته نه کردن ده بیته هۆی که م کردنه وه ی هه سته سیکی، چونکه به م شیوازه هه زاران تر مینالی عه سه بی نووکی سیره ت ده قرتین ی ت. تو یژینه وه یه ک که له سالی 2007 نه نجام دراوه ده ریخستوه که نه ندای زاو زی پی پیاوی خه ته نه کراو زیاتر به لیک ساوین و ده ست لیدانیکی سووکیش ده بزوی ت. جگه له وه ش نه م پیسته زیاده یه له کاتی تیخزاندا ده بیته هۆی لیکخشان و بزواندن. به وه ی دکتۆر نه لیکس شتین شلیوگی¹ به رپوه به ری به شی ئۆرۆلژی نیویۆرک، تو یژینه وه کان هیه ج گۆرانکاریه کیان له هه سته پیاوانی پینگه یشتووی خه ته نه کراودا نیشان نادا ت. تو یژینه وه یه ک که له سالی 2016 نه نجام دراوه، نه م خاله ی پشتر ا سته کرده وه که ناس ته چیژی سیکی له ناو نه و پیاوانه ی که خه ته نه کرابوون هیه ج گۆرانکاریه کی به سه ردا نه ها تووه. به لām لیکۆ لینه وه ی دیکه ش هه ن که پینچه وانه ی نه نجامه کانی شتین شلیوگی ده سه لمینن. راستی هه ر کام له م ویژینه وانه پیوستی به سه رمایه دانانی که لین و تیچووی زۆر، تاقی کردنه وه، سه ربه خۆی دامه زراوه تو یژینه وه یه کیان و ههروه ها ته رخان کردنی کاتی زۆره. له به شی بۆ زانیاری زیاتر (11) هه ندی نه نجامی مهیدانی نه م تو یژینه وه سه باره ت به م بابه ته ها توون.

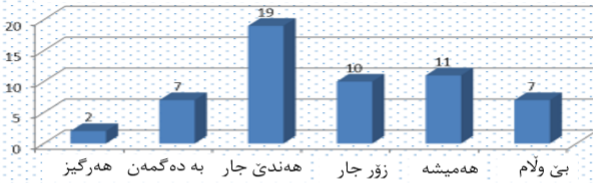
له ناو جووله که کاندا نهشته رگه ریی خه تهنه به لیکدانه وهی جیاواز پروون کراوه ته وه: هیلستن¹ پپی وایه جووله که کان خه تهنه وه ک نامرازیک بو کۆنترۆلی سیکسی و مهیلی پیاوان بو ژنان به کار ده هیمن. ههروه ها ئه م نهشته رگه رییبه وه ک نیشانه یه ک بو جیاکردنه وهی باوه پداران و بی باوه پاران به کار هینراوه (هیلستین، 2004، ل 253). هه ندیکی دیکه پیمان وایه که خه تهنه، جگه له و بابه ته گرینگه ی که پیاوان له پرووی جه ستیی و رۆحیه وه له که سانی خه تهنه نه کراو جیا ده کاته وه، به که م کردنه وهی ئاره زووی سیکسی، پیاوان به ره وشت ده کات. لایه نگرانی خه تهنه ی پیاوان له کاردای ئه م نهشته رگه رییبه له که م کردنه وهی ئاره زووی سیکسی ناگادارن. مووسا میمۆنیدس²، پزیشکیکی جووله که که له سه ده ی 13 دا ژیاوه، ناماژه ی به وه کرد که خه تهنه کردنی پیاو به مه به ستی باشتر کردنی ره وشت و داو پیاکییان وای کردووه که توانا و چپژی سیکسی پیاو که م بیته وه (ئه لسه لام، 2002).

بو زانیاری زیاتر (11)

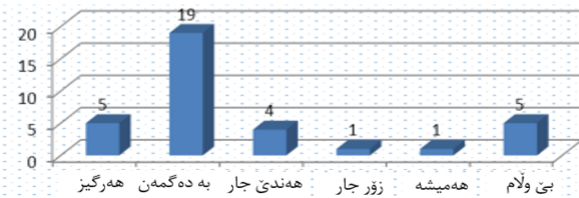

1. Hellsten
2. Mosses Maimonides Exodus Rabbah

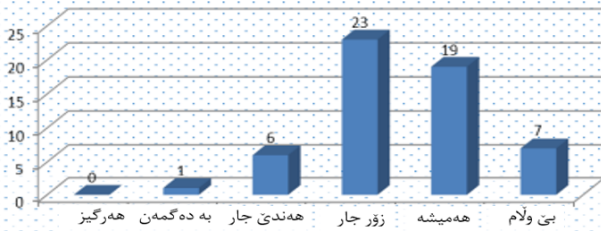
کاتی سیکس ماوه به کی زوری پئ ده چی هه تا حه شه ری بم. (کەس)

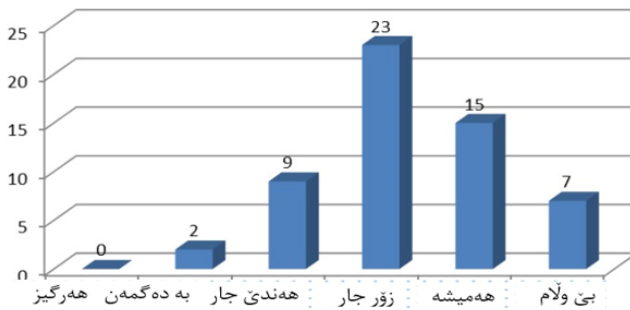
کاتی سیکس راده ی سه ره تابی حه شه ری بونه که له ده ست ده دم. (کەس)

به گشتی سیکسم پئ خوشه (کەس).

هاوبه شه سیکسی به کهم سیکس له گه ل منی پئ خوشه. (کەس)

بی هیژی پیوان له پرۆسه ی زاوژی و ئیره یی بردن به ژنان هه ندیک له میژوونوسان خه ته نه کردنی پیوان به شه نجامی ئیره یی بردنیان به توانای

زکوزای ژنان ده زانن. دووگیانی بو ئافرهت بهرزترین هیماى سروشتی خوگه ره کیسه، ههست کردن به ته و او یه تی، نهو جیگایه ی که دایک و کوږیه له خوږاکى به یه کتر دهدهن و باوک و به گشتی هه مووئه و شتانه ی له دهو رو بهرن له پرووی دهروون ناسییه وه له دهروهی نه م په یوه ندییه دان. بو یه ده بینین پیاوان ئیره یی به ژنان ده بن له وهی که جهسته ی ژنان راکیشه ره و ههروه ها ئافرهت توانای زاوژی کردنی هه یه. مارگرهت مید له و باوهره دایه که ئیره یی خوینرژان له پیاواندا هوکارى شیواندنی سیکسی پیاوان (خه تهنه) له لایه نی خو یانه وه بوو، چونکه نه وه پیشانی ده دا که پیاوانیش له پرۆسه ی زاوژیدا رو لیان هه بووه (زه رله کی، 1395 ی هه تاوی).

هه ر به م پتیه هه ندیک پتیا ن وایه له بهر نه وه ی ئافره تان توانای زاوژیان به سووری مانگانه وه دهست دئ، خه تهنه کردنی پیاوان هیمایه ک له م سیفه ته ژنانه یه. شه هلا زه رله کی له کتیی "ژنان، دشتان و جنون ماهانه" (ژن و خوینرژان و شیتیه تی مانگانه دا) له روون کردنه وه ی نه م باوهره دا ده نووسی:

ئه ندره زیگموند له وتار ئکدا زا راوه ی "ئیره یی خوینرژان"¹ به کار ده بات. نهو ده لئ نه م چه شنه ئیره ییه بووه هو ی سه ره له دانی "خوینرژانی هاوته ریب"². خوینرژانی هاوته ریب کو مه لئیک ره فتار و رپوره سم ن که له پرۆسه ی ناسییه بوون (هاوشیوه بوون) رپوره سمی ئاههنگی خوینرژانی کچان بو کوره تازه ییگه شتووه کان نه نجام ده دریت. نه م رپوره سمه له ناو هیندییه کانی کالیفورنیادا (سوور پیسته کان) باو بووه. هه لبهت دیاره نه م ئاههنگه رپوره سمی گوشه گیری و زه بر و زهنگی خوینرژانی ئافره تان ناگریتته وه و کوران ناچار نین بو چه ند روژیک له ماله وه دوور بخریتته وه. له راستیدا خالی هاوبه شی نه م رپوره سمه ئاههنگی کوتاییه که به بو نه ی ته م نه ی بالقبوونه وه بهر پتیه ده چیت. خه لکی ره سه نی ولاتانی ئوسترالیا و گینه ی نو ی و فلیپین و نه فریقا له ئاههنگ و رپوره سمی خوینرژانی هاوته ریب زیاتر له ئاههنگ و هه لپه رین ده چن و بو نه وه ی زیاتر له ئاههنگی خوینرژانی ژنان بچئ کارگه لئکی وه کوو دروست کردنی درزئکی بچوو ک (وه ک زئی ژنان) له سه ر نه ندامی زاوژی کوران یان ددان کیشان بو نه وه ی خوین برژیت. قه دهغه کانی نه م رپوره سمه بو کوران بریتی بوو له قه دهغه بوونی خوړاندنی سه ر و جهسته. بیوانی هوژه کانی جاوه ده چنه سه ر روبراری ئامازو ن و پشت رانیان ده رووشین و خوینه که یان له رووباره که دا ده شو نه وه و ژنان بو یان نییه به شداری تیدا بکه ن.

1. menstruation envy
2. parallel menstrual

(هه مان سه چاوه، ل 116 117).

له نمونه کانی دیکه ی خوینپرژانی هاوته ریب خه تهنه و که له شاخه. خه تهنه و نازاره که ی (په نکه بتوانین ناماژه به خوینبهر بوونی خه تهنه ش بو ئەم باهه ته گرینگه بکه یین) جوړیک هاوشپوه سازی له گه ل ژانی مندالبوون و نازاری خوینپرژانه. گراهان¹ ده لئی که له شاخ و ده مار برین که خوینبهر بوونی زوری پیاوانی لی ده که و پته وه، باوترین خالی هاوبه شی له گه ل خوینپرژان هه یه. پنده چی ئەم رهفتاران له رووی هه سستییه وه ده یانکا به هاوړپیی هاوسه ران و دایکان و خوشکه کانیان. جوړیک ناسیمیله کردن (هاوشپوه کردن) ی پیاوان و ژنان و کهم کردنه وه ی جیاوازیه جینده ریه کانه. به لام ئوستووره ناسان باوهریان به کار دایه کی دیکه ش هه یه. ئەوان پیمان وایه ئەم رپوره سمه ده بووه هوی نه وه ی هیزی نه پینی خوینپرژان بگوازیته وه بو پیاوانیش. بویه دیارده ی خوینپرژانی هاوته ریب له و کۆمه لگایانه دا باوه که خوینی خوینپرژان وه ک هیمای هیزی سیحراوی پیروز ده کرا و ریزی لی ده گیرا. ناندره زیگموند هۆکاری ئەم پیروزییه له ئەفسانه په یوه نندیداره کان به خوداوهندی زهوی ده زانیت. مرؤفی ئوستووره په رست خوینی خوینپرژانی به هیمای نه خوشی و لاوازی نازانیت. له روانگه ی ئەو ئەم خوینه نیعمه ت و ره حمه تی دایکی زهوییه. ناوبراو بو روون کردنه وه ی زیاتری ئەم چه مکه هاوړپیشه بوونی که لک له هه ر دوو وشه ی خوین و پیروز وهرده گریت. ههندی له توپه ران ناماژه به هۆکاره کانی دیکه ی ئەم پیروزیییه ده کهن. بو وینه ههندی که له توپه ران ده لین به و پیه ی که ئەندامانی زاوژی هیما پیروزه سه ره تاییه کان بوون، که واته ناساییه ئەو خوینه ی له ئەندامانه دهرده چی گرینگیی کۆنه سه ره شنیان هه بیت. ئەم خوینه له هه موو ئەو کولتور و فهره نگانه دا که خوینیان پی پیروزه هیمای ژیان و زاوژییه (زه رله کی، 1395 ی هه تاوی).

بیگومان پیویسته ناماژه به وه بکه یین که له م سه رده مه دا ئیره یی ئەم پیاوانه بو توانای زاوژیی ژنان که می کردووه، چونکه به دۆزینه وه نوپیه کان که له رپگه ی میکرو سکۆپه وه وه دست هینراون پیاوان بو یان دهرکه وتوووه که ئەوانیش پشکیکی حاشاهه لنه گریان له زاوژیدا هه یه، ئەوان زیاتر رۆلی پیاوانه یان قبول کردووه و له باوکبوونی حه تمیی خو یان دلنیا بوونه ته وه. ئیستا ئەو باوکیکه نه ک هه ر بینه ریکی ساده یان شایه تحال (هه مان

سه رچاوه).

کارداى نابوورى خه تهنه

راسته نه و داتایانه ی که بو به به لگه کردنی کارداى نابوورى خه تهنه به کار دین زور و به فراوان نین، به لام هه ندیک داتای خه لک ناسی له سه ده کانی رابردوودا و له مه ر بازارگانییه ک به ناوی خه تهنه له پزشکی مؤدیرن و له پیشه سازی دروست کردنی جیاز و نامیر و که ره سه ی جوانکاری و ته ندروستی نه شته ره گری جوانکاری گوزارشت له وه ده کهن که به شیک له هوکاره کانی به رده و امیی و مانه وه ی خه تهنه ره نگه به هو ی کارداى نابوورى بیت.

هه ره وک له کتیه میژوو ییه کان دهرده که وئ نه م رپوره سمه گرینگیه کی زوری هه بووه و هه ندیک جاریش به رپرسانی بالای سه ر بازی و ناو خو یی له م رپوره سمه دا بانگه هشت کراون. شکومه ندیی نه م نا هه نگی نان خه تهنه په یوه ندی به چند هوکاریکه وه بووه که په کیکیان فاکته ری نابووریه. پادشاکان ده یانتوانی چند رپوزیک نا هه نگ بگیرن و هه لپه رن و نان بدن و هه ندیک جار پاشا و والیه کان له گیرفانی خو یان منداله کانی خو یان و مندالانی دیکه ی شاریان خه تهنه ده کرد. له م چه شنه نا هه نگانه دا ده تانین ناماژه بکه ین به: نه لمه قته دار له سالی ۳۰۲ ی کوچیدا پری ۶۰۰ هه زار دیناری بو خه تهنه کردنی هه ر پینج منداله که ی داوه و نا هه نگیک شایسته ی ساز کردووه. هه روه ها مه حموود خان ده شتی زاوای فته تحه لی شا، له نا هه نگی خه تهنه ی کوره که ی که دوا ی چند کچ له دایک بووه، له خو شیان دراوی زیری به ناوی منداله که یه وه به سه ر خه لکی نه و شارها که له ژیر فرمانی خویدا بوون، دابه ش کرد. هه لبه ت نه م رووداوه بووه هو ی نه وه ی له پوسته که ی دوور بخریته وه. هه روه ها محمه مد عه لیشا نا هه نگیک شکومه ندی بو خه تهنه ی نه حمه د میرزای کوری ریک خست و نه و دیاری و پیشکه شانه ی که پیاوه ده ستر و یشتووه کان له م بو نه دا پیشکه شیان ده کرد نه وه ننده زور بوو که شای هه ژار توانی سو پایه ک بو سه رکوت کردنی شور شگیرانی ته ور یژ کو بکاته وه. ویلیام فرانکلین، که خو ی له نزیکه وه جه ژنی خه تهنه کردنی شه شه مین فرمانره وای زندی بینیبوو، دنووسی حهوت رپوز بهر له رپوزی خه تهنه نا هه نگی نان خه تهنه ده سستی پین کرد و هه تا دوا رپوزی نا هه نگه که به رده وام بوو. هه موو بازاره کان و به تاییه ت بازار ی گه وره (واته بازار ی وه کیل) نه م سه ر تا نه و سه ری به فانوس و گلپوی ره نگا وره نگ که له سر میچه وه تا ناوه راستی بازاره که هه لواسرابوو، چراخان کرابوو. جه عفر خانی زهد به بو نه ی نا هه نگی خه تهنه ی کوره که ی نا هه نگیک

گه وړه له قه لای که ریمخان به پړوه برد. پیاو ماقوولان بانگه پستی نهم شاره کرابوون. له کۆتایی ناهه ننگه که دا نمایشکی یاریی ناگرینی گه وړه ساز کرا (فرانکلین و ئیسکات وارینگ، 1398) بی شک په کیک له درېژترین ناهه ننگه کان ناهه ننگی خه ته نه کردنی شازاده میحه مد بوو. دهوتریت له سالی ۱۵۸۲ی زاینیدا سولتان مرادی سیهم له رپوره سمیکدا ناهه ننگی خه ته نه کردنی بۆ کوره که ی نهمجام دا، که میژوونوسیک به درېژترین و گرانبه هاترین و پرشکۆترین رپوره سمی عوسمانیه کانی له قه له می دا و به پیی راپورته کان زنجیره ناهه ننگ گه لیک بۆ ماوه ی په نجا رۆژ به ناماده بوونی خه لکی ناوچه که و نه ورو پییه کان به رپوره چوو (واشه نگتن پۆست، ۲۰۱۵). یاکۆف دویچ، ویرای شی کردنه وه ی نهم ناهه ننگه راپگه یاندووه که خه ته نه خۆی رۆلکی سهره کی له ناهه ننگانه دا نه بووه و به پیی لیکۆلینه وه کانی خۆی، ته نانه ت له هندی ک راپورته د باسی خه ته نه نه کراوه (دویچ، 2013). نهم پرسه پیشان دها که هندی جار ناهه ننگی نان خه ته نه جیا له رپوره سمه رهمزیه که ی که بۆ وهرگرتی شوناسی پیاوانه و هاتنه ناو کۆمه لگای نایینی بووه، کاردای دیکه شی هه بووه. محمه مدع لیشا که باسی لئ کرا به بیانووی خه ته نه کردنی کوره که ی هه لوه دای کۆکردنه وه ی سهرمایه ی پیویست بۆ سهرکوت کردنی شۆر شگیران له ته ورپژ بووه.

وهک له به شه کانی پیشوودا نامازه مان پی دا، له راپردوودا خه ته نه له لایه ن خه ته نه چیه نهریتیه کانه وه نهمجام ددر. نهم که سانه له به ریه تی نهم کاری ده یان کرد حه قده ستیان له دایک و باوکه کان وهرده گرت و له راستیدا خه ته نه چیتی پیشه بوو که به وه بژیوی ژیانان دابین ده کرد. نهم که سانه خه لکی ههر نهم ناوچه و که سانی رهمه ن بوون و نهم پیشه یان له باوکان و نه ژدادی خۆیان فیر ببوون و به راکیشانی کرپاره ناوچه پییه کان بژیوی ژیانان دابین ده کرد، له دنبا ی مؤدیرنی نهمرۆدا، ههرچه ننده پزیشکه کان جیگه ی خه ته نه چیه نهریتیه کانان گرتووه ته وه، وا دیاره به هۆی پهره ساندنی 100 له سه دیی خه ته نه له ناو موسلمان زاده کاندا، ره هندی نابووری و سووری دارایی سهرنج راکیشی نهم کاره بۆ پزیشکان ده توانی به کیک له هۆکاره گرینگه کانی به رده و امیی خه ته نه له م سهرده مه دا بیت.

بهشی حهوتهم: ئەزموونی بەشداربووان لە تووژینهوه

پیشهکی

بهشی حهوتهم تهرخان کراوه بۆ دهربرینی ئەزموونی بەشداربووانی تووژینهوهی "خهتهنه". دهتوانین بلیین بهشی حهوتهم چهقی ئەم تووژینهوهیه و داتاکانی وهک کلیلێ ترین داتاکانی ئەم تووژینهوه ههژمار دهکریت. ئەو داتایانهی که له م بهشه دا خراوته پروو، له دیمانهی قوولوه وههگرایون که له گهڵ کهسانیک که زۆر بهیان ئیرانی بوون له نهتهوه جیاوازه کان، له سهراسهری ئیران و ههنديک ولاتی دیکه دا نهجام درا. راپۆرتی داتاکانی ئەم بهشه له سێ بهشی سهههکی پیک هاتوون: له بهشی یهکه مدا به پشتبهستن به ئەزموونی بهشداربووان باس له فۆرم و نامرازه کانی خهتهنه کراوه؛ بهشی دووهه م تايهته به دووباره ناسينه وهی بواره کانی خهتهنه له م ئەزموونانه دا و له بهشی سهپهه مدا سوود و زیانه کانی خهتهنه له روانگهی بهشداربووانی ئەم تووژینهوه تاوتوی دهکرین.

شیواز و نامرازه کانی خهتهنه

ئەزموونی خهتهنه کاریگه ریی گرینگ و درپژخایه ن و قوول له زهینی که سی خهتهنه کراودا به جی دههیلێ که چه ندين رهههندی ههیه، له ناو نه مانه دا نامراز و شیوازه به کارهینراوه کان له بهرده سستین و له هه مان کاتدا روونترین یادگاریی ئەزموونی خهتهنه یه. نامرازه سههه تايهه کانی وه کوو تیخی سههه تاشی و کیسه کیشی و به کارنه هینانی دهززی سپکه ر ئەم ئەزموونه بۆ ئەو که سانهی که به شیوازی نه ریتی خهتهنه کراون کردووه به یاده وه ریه کی پر له نازار. ئەگه ر به کارنه هینانی دهه مانێ گه مار به ریش به م ئەزموونانه زیاد بکه ین، وینه یه کی زۆر ترسناک له خهتهنه مان پيشان ده دا، که ئەمه ش بۆ مندالانی ئەمپرو دژوار و تۆقینه ره. ئەزموونی هه میشه یی ترس له ناو دلێ که سانه و گۆشه ی دیار و شاراوه ی پر سه دهروونی و بایۆلۆژییه کان که به هۆی نه انجامدانی خهتهنه به که رهسته و نامرازی نه شیوا ی رابردوو له ناستی سههه تایی و گه شه نه سه ندووی کۆمه لگایه په یوه ندی به

بالا دهستی باوره کۆمه لایه تی، کولتوری و فهره نگی و نایینییه کانه وه هه یه که گۆرین و نه هیشتی پیوستی به ناگادار کردنه وهی خیزانه کان و بلاو کردنه وهی روشن گه ری له سهر ناستی کۆمه لگا و دامه زراوه په یوه نیداره کانه. له درێژه دا چهند نموونه یه ک له م حاله تانه تاوتوی ده که یین.

تیغی ریشتاشی ناسایی و قامیشیک هه موو که رهسته و ته کنۆلۆژیای نه شته رگه ری خه ته نه ی ئه و که سانه ن که سالانیک پیش ئیستا به شیوه یه کی نه ریتی مندالیان خه ته نه کردوو. به گشتی مندالی لادییی و هه ژار به کۆمه ل خه ته نه ده کران. له ناوشیارگه ی به کۆمه لی ئه م که سانه دا، فۆرمیکی ره مزی ئه م ئه زموونه، واته خه ته نه، به شیوه ی به کۆمه ل و گروپی تۆمار کراوه، که ده توانی له گه وره سالیدا هه ستی شهرم دروست بکات. هه موو ئه م ورده کارییانه له ئه زموونی یه کیک له به شدار بوواندا ده بینین که پیاویکی شه ست و پینج ساله و له کانادا ده ژی. ئه ویش که به خه ته نه چیه که ی ده لی کیسه کیش، بیره وه ریه کانی ئه و رۆژه به م شیوه باس ده کات:

ئیمه له توره تی جام ده ژایین؛ له بهر ئیشی باوکم ئیمه له وی بووین. باشم له بیره که بریار درا ئیمه ههر سیکمان خه ته نه بکه ن. ئیتر پیم وایه زۆر نه ریتی بوو. کابرای کیسه کیش (مه به ستی خه ته نه چیی نه ریتییه) به چهند نامیرنکی سه ره تای هات ... قامیش بوو، ئیتر نازام، ههر ئه م رووداوه له مېشکمدایه نازانم. پاشان تیغه که ی له تیغی ریش تاشین ده چوو، ئه و تیغه ی که له سه رتاشی به کاری ده به ن. ده سکیکی هه بوو به م شیوه، ههر ئه وه م له بیره. زۆر هۆش و ته رکیزمان نه بوو، به لام قامیشه که م له بیره. ئه و شتانه ی که بو دوا ی نه شته رگه ری دروست کردبوو، چون بلیم، [دهنگی پیکه نین] وه ک دۆناتس، ئیتر قسه یه ک ده کم دلت هه لئه شیوی ئیتر دۆناتس نه کری. به لام گه وره تر بوو که ئه مه بپاریزیت. دوا ی نه شته رگه ریه که ئه وه ی که خو ی دروستی کردبوو داینا.

مۆحسین (ناوی ساخته) که ئیستا ته مه نی سی و شه ش سالانه و خه لکی تاران، ئه زموونیک ترسناک و له هه مان کاتدا کۆمیدی خه ته نه کردنی خو ی باس ده کا، ئه زموونیک که و پیرای پیکه نینی بوونی، باس له راستیکی تال ده کا که له رینگه ی گه وره ساله کانه وه که راپه رینه رانیک لیه اتوو و هه روه ها نامراز و که ره سه ته ی وه کوو نامرازی هیز ساز کراون و خه ته نه ئه نجام ده دن. له ئه زموونه که یدا جو ریکی تری خه ته نه چی ده بینین که پیمان ده و ترا "لۆتی"، که نامیر و نامرازه کانی کاری خه ته نه یان بو ئه نجامدانی ئه م نه شته رگه ریه ته نها تیغی ریشتاشی و قامیش بوو. خو ی له گیرانه وه ی

سه بارهت به خهته نه ده لیت:

له سالی ۱۳۶۸ی ههتاوی له پۆلی دووه می سه رهتایی بووم که زانیم برپاره خهته نه من بکهن. من به شهقام و کۆلانه کانی گه ره کدا رام ده کرد، ته نانهت هاوړی و منداله کانی گه ره که که شه له گهل باو کم و مامم به دوامدا ده گه ران. له کۆتاییدا گرتمیان و پیاوینکی رهش تاله که پیمان دهوت لۆتی به تیغی ریشتاشی و قامیشیک که له ناوه راسته وه هه لقلیشابوو و به جیریک پینکه وه لکانبدووی، پیستی گونمی بری.

له نهزموونی نه حمهد موقیمی که ته مهنی نزیکه ی شهست ساله و له کاتی خهته نه دا له ویستگه ی شه مه نده فهری نه سفه راین ژیاوه و ئیستا له گه ره کیککی پاريس نیشته جیه، لایه نیککی دیکه ی نهزموونی خهته نه ناشکرا ده بیت. نهو که له هه مان کاتدا له گهل برا گه وره که ی خهته نه کراوه، باسی نهو فیلانسه ده کا که گه وره ساله کان بو سه رقال کردنیان به کاریان ده یینا. نه مهش خو ی له روانگه ی کۆمه لناسیه وه باس له روانگه یه کی ناراسته قینه و نامرؤفانه ی گه وره ساله کان به رامبه ر به مندالان و دیارده ی مندالی ده کات. شاهیه نی تیرامانیسه که عه قلیه تی گه وره ساله کان سه بارهت به مندالان هه لگری نهو پیشگریمانه یه که مندالیان پی نه قام و لاوازه و نه مهش کاتیک زهق ده بیته وه که به بی ره زامه ندیی منداله که پنداگری له سه ر نه نجامدانی خهته نه کردنی ده کهن. له درێژدا باس له حاله تیککی تری خهته نه به بی ره زامه ندیی مندال ده کهین. خالیکی سه رنجراکیش له یاده وره یه کانی نه م نهزمونه نه ریتیه دا نه وه یه که خو له میشی گه رمی کۆتالی سووتاو بو گه ماربه ری (ستریلیزه) و پینچاندنی به شه براوه کانی نه ندامی زاوژی خهته نه کراوی کوران به کار هینراوه. ناو براو بیره وه ری خهته نه کردنه که ی به م شیوه باس ده کات:

من ته مهنم له ناو چوار سال و نیو بوو و زور فهرم به دنیاوه نه بوو، به لام نه کبه ری برام که ته مهنی حهوت سالان بوو، ده یزانی چی روو ده دات. نهو پرۆژه باو کم من و براکه می برده ماله وه. له ناوقه د به رهو خواره وه روتی کردمه وه و له سه ر دۆشه کیک رایکشاندم. نه کبه ری برامی له سه ر دۆشه که که ی تر دانا. چهند که سییک له ده وره به رمان دانیشته بوون. من له لایه که وه له خو شی نهو شیرینی و دراوانه ی که پینم درابوو، پام وه عه رز نه ده کهوت و له لایه کی دیکه شه وه یه ک یان دوو که سییک به پرسباری په بتا په بتا سه رقالیان ده کردم و عه قلم به هیه چ نه ده شکا. هه تا نه وه ی که به تیغیکی وه کوو چه قو نه ویمی بری و گریام. کاتیک خهته نه چی له ته په رۆیه کی سووتاند و خو له میشه داغه که ی له سه ر گونم دانا یه ک به خو م زریکاندم. پاشان چوه لای نه کبه ری برام و به هه مان شیوه خهته نه ی کرد.

نه نجامدانی خه ته نه کردن له سهر دهستی خه ته نه چیه نهریتیه کان، له جوړی گروپی یه کهم که پیشه ی دیکه یان هه بوو به لام خه ته نه شیان نه نجام ددا، شتیکی زور باو بوو. نه م که سانهش به که ره سته ی زور سهره تایی مندا لانیان خه ته نه ده کرد. لهو سهرده مه زه مه نیه دا ئیمه دابه شکرانی کاری کومه لایه تیی پیشه کان و پسپوړی خوازی له خه ته نه وه ک دیارده به کی کومه لایه تی - نابووری به دی ناکه یین. له حالیکدا نه مړو ئیمه شاهیدی جیابوونه وه و به پسپوړی بوونی پیشه و ده رکه وتنی نه و راپه رپانه یین که به تایه تی نه م کاره نه نجام ددهن. نه م بابه ته گرینگه ده توانی خوئی په یوه ندی و ته رکیزی پزشکی له چوار چپوهی زانیی نه نجامدانی خه ته نه وه پیشان بدا، خه ته نه که دیارده به کی کومه لایه تیه و په یوه ندی به ده سلا ت و میکانیزمه کانه وه هه یه. پیاویکی ته مه ن شه ست و پینج سالان که له کانادا ده ژی و خاوه ن پروانامه دیلو موه بیره وه به یه کانی خوئی به م شیوه ده گیر تته وه:

ئیمه له توره تی جام ده ژیان؛ له بهر ئیشی باو کم ئیمه له وی بووین. باشم له بیره که بریار درا ئیمه ههر سیکمان خه ته نه بکه ن. ئیتر پییم وابه زور نهریتی بوو. کابرا خه ته نه چیه نهریتی بوو به چهند نامیریکی سهره تایی هات و له یه ک رۆژدا ههر سیکمانی خه ته نه کرد، له گه وره ترینه وه دهستی پیکرد، پاشان من، پاشان چکو له تره که مان؛ واته نه چووینه نه خوشخانه. له بیرمه ئیمه له ماله وه خه ته نه کراین و زور سهره تایی بوو. نامیره کانی خه ته نه ساکار بوون. به لام نه وسا ئیمه ته نیا بیرمان له تابشته یانی ئیشه که ده کرده وه. ئیمه ده مانزانی که برینیکه و نه م برینه که میک نازاری هه یه، ده مانزانی نازاری ده ی، ده رتانه مان نه بوو ده بوو نه مه مان بکردایه.

چیرۆکی پیاویکی ته مه ن ۴۳ سال که له تاران ده ژی و خاوه ن پروانامه ی به کالور یوسه سه باره ت به خه ته نه کردنی خوئی نامازه بو جوړیک له گوړانکاری و به واتایه کی دیکه باشر بوونی بارودوخی ته ندروستی نه م کاره ده کات. له لایه ن خه ته نه چی یان لوئی خه ته نه نه کرا، به لکوو له لایه ن که سیکه وه خه ته نه کرا که ههر چهنده پزشکی نه بوو، به لام سهره ندری پزشکی مؤدیرنی ده کرد؛ ده رزی وه شینی گه ره ک خه ته نه ی کردبوو و بو نه م مه به سته ماده ی گه مار بهر و سرکه ری به کار هینابوو. به پیی گیرانه وه ی نه و سه باره ت به م پرووداوه، له رابردوودا نه م کاره له لایه ن خه ته نه چیه نهریتیه کانه وه نه نجام ددره. نه م که سانه له به ریته تی نه و کاره ی دیانکرد حه قده ستیان له دایک و باوکه کان وهرده گرت و له راستیدا خه ته نه چیتی پیشه بوو که به وه بژیویی ژیانان دابین ده کرد. نه م که سانه خه لکی ههر نه و ناوچه و که سانی ره سه ن بوون نه م پیشه یان له باوکان و نه ژدادی خوئیان فیتر ببوون و به راکیشانی کرپاره ناوچه ییه کان بژیویی ژیانان دابین ده کرد. پیداچوونه وه به

بیره‌وه‌رییه‌کانی هه‌ندی‌ک له وه‌لام‌ده‌ره‌کانی پرسیارنامه‌ی ئەم توێژینه‌وه سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که له کورێ و له لایهن کێوه‌خه‌ته‌نه‌ کراون، له‌م به‌واره‌دا جیگه‌ی سه‌رنج و خویندنه‌وه‌یه. ناوبراو بیره‌وه‌ریی خۆی له‌م رووداوه به‌م شیوه‌ ده‌گێرێته‌وه:

له‌ گه‌ره‌که‌که‌ماندا دراو‌سێبه‌ک هه‌بوو ئەم کاره‌ی ده‌کرد؛ واته‌ ده‌رزیه‌وه‌شێن بوو و خه‌ته‌نه‌شی ده‌کرد. پاشان به‌شێک له‌ ماله‌که‌ی کردبوو به‌ شوینی ده‌رزێ لێدان و ئەمانه. ئیتر چووینه‌وه‌وئێ و دیمه‌نی ستریلیزه‌ کردن (گه‌ماربه‌ری) و ئینجا ده‌رزیه‌ی سێکردن و ئەمانه‌م هه‌مووی باش له‌ بیره. پاشان چهند رۆژێک ته‌نوره‌م له‌ پا کرد و ئەوه‌شم باش له‌ یاده. هه‌تا ئەوه‌ی که چوومه‌وه‌ بۆ لای باند و شته‌که‌ی لا برد. ئیستا ورده‌کاری دیکه‌شتان پێ بلیم. له‌ نۆرینگه‌ بوو. به‌لام دکتۆر نه‌بوو. له‌وه‌ کسانه‌ی که ده‌رزێ لێده‌دا و خه‌ته‌نه‌ی ده‌کرد. پزیشکی مندالان و نه‌شته‌رگه‌ری گشتی نه‌بوو.

له‌ راستیدا خه‌ته‌نه‌چیتی پیشه‌ بوو که که‌سی خه‌ته‌نه‌چی به‌وه‌ بژێوی ژیان دابین ده‌کرد. ئەم که‌سانه‌ خه‌لکی هه‌ر ئەو ناوچه و که‌سانی ره‌سه‌ن بوون ئەم پیشه‌یان له‌ باوکان و ئەژدای خۆیان فیر ببوون و به‌ راکیشانی کرپاره‌ ناوچه‌یه‌که‌ بژێوی ژیانان دابین ده‌کرد. دوو گروپی خه‌ته‌نه‌چی نه‌ریتی هه‌بوون: گروپی یه‌که‌م ئەوانه‌ بوون که‌ کاری وه‌ک سه‌رتاشی و کیسه‌کیشیان ده‌کرد، به‌لام خه‌ته‌نه‌شیان ده‌کرد و گروپی دووه‌م ئەو که‌سانه‌ بوون که‌ ته‌نها له‌ رێگه‌ی ئەم کاره‌وه‌ بژێوی ژیانان ده‌ست ده‌که‌وت. ئەم که‌سانه‌ جگه‌ له‌وه‌ی ئەو کاره‌یان له‌وه‌ ده‌فهر و گونده‌ی که‌ تێیدا ده‌ژیان ئەنجام ده‌دا، جارجار سه‌ردانی ناوچه و گونده‌کانی دیکه‌یان ده‌کرد و له‌وانه‌ بوو به‌ سه‌ردانی هه‌ر گوندێک، ژماره‌یه‌ک کورێ ئەو ده‌فهره‌یان له‌ یه‌ک رۆژدا خه‌ته‌نه‌ بکراوه‌یه. یه‌کێک له‌ وه‌لام‌ده‌ره‌کانی پرسیارنامه‌ی ئەم توێژینه‌وه‌ که‌ پیاویکی ته‌مه‌ن سی و چوار سالانی خه‌لکی شاری ئەه‌واز و خاوه‌ن بر‌وانامه‌ی به‌کالۆریۆسی و شیعه‌ مه‌زه‌هب بوو سه‌باره‌ت به‌م که‌سانه‌ ده‌لی:

من له‌ لایهن دکتۆرێک له‌ شار خه‌ته‌نه‌ کرام. ئیمه‌ تازه له‌ ئەه‌واز نیشته‌جێ ببووین، به‌لام بێشتر هه‌ندی‌ک که‌س به‌ فائیت و کومه‌لی که‌ره‌سته‌وه‌ ده‌هاته‌ گونده‌کان، پیم‌ وایه‌ قامیش و قه‌یچی و ده‌هاته‌ ده‌پاته‌کان و مندالیان خه‌ته‌نه‌ ده‌کرد. نامۆزاکانمیان خه‌ته‌نه‌ کرد. ئەوسا زۆر ده‌گریام و نه‌مه‌هێشت خه‌ته‌نه‌م بکه‌ن، به‌لام براکه‌م به‌و شیوه‌ خه‌ته‌نه‌ کرا، خۆشه‌ختانه‌ خێزانه‌که‌م تېگه‌یشتن و پیمان وتم ده‌ته‌بینه‌ لای پزیشک خه‌ته‌نه‌ت ده‌که‌ین.

له‌ گه‌ل پێشکه‌وتنی پیشه‌سازی پزیشکی یان به‌ واتایه‌کی تر تیۆری به‌ پزیشکی بوونی کۆمه‌لگا و خێرای فه‌ره‌هه‌نگی شارنشین، جیگه‌ی خه‌ته‌نه‌کاره‌ نه‌ریتیه‌کان ورده‌ ورده‌ ئەو

پزیشکانه گرتیا نه وه که له کلینیک و نه خوځښخانه و ناوهند پسرپوریه کانی ته ندروستی به نامیری پیشکه ووتو خه ته نه یان نه انجام دده. هه لبت خه ته نه چیه نهریتیه کان هه تا ئیستاس له زوریک له ناوچه گوندنشینه کاندانه کاره ده کهن، به لام له کیپرکی نیوان خه ته نه چیه نهریتی و مؤدیرنه کاندانه، خه ته نه کاره نهریتیه کان به خت زور یاریان نییه. له خه ته نه شدا، کیپرکی نیابوری یه کیک له گرینگترین میکانیزمه کانی دهسه لاتی کومه لگه ی مؤدیرن و سه رمایه داریه که هاتوته ناو کایه وه و پزیشکانیش له ریگه ی پزیشکی و پهره پیدانی ته کنه لژیا و به کاره یانی ته کنه لژیا له شیوه ی زانست به پنجه وانه ی ناراسته و شیوازه کانی پیشوو و شیوازه نهریتیه کان له نه انجامدانی خه ته نه کردن به رده وامن، چونکه خواستی دایک و باوک بو نه وه ی نه م نه شته رگه ریبه له ناوهنده پسرپوریه ته ندروستیه کاندانه انجام بدری، زیاتر بووه بو نه وه ی نه گه ری برینداربوون و نازار که م بکه نه وه. له راستیدا له گه ل گه شه کردن و مؤدیرنیزاسیونی کومه لگادا، نه ک هه ر نه م نهریت و کولتور و فره رهنکه کال نه بوته وه، به لکوو مؤدیرنتر بووه و نامزای هه مه چه شتر هاتوووه بو نه وه ی هاوکاری نه انجامده رانی خه ته نه و نهریت خوازان بکات.

زهمینه کان

لیکدانه وه ی هوکاره کانی به رده وامبوونی خه ته نه له ناوچه جیا جیا کانی جیهان نه وه دهرده خا که له ناو هه ندیک گروپی نه ته وه پیدا نهریته خو مالیه کان، له هه ندیک ناوچه ی جوگرافی فره مانه ناینیه کان و له هه ندیک ولاتیشدا پیشنیه پزیشکیه کان و له زور حالته دا، تیکه لمبوونی هه ر سی بژیره که له هوکاره کاریگه ره کانی به رده وامی و فراوانبوونی خه ته نه هه تا نه مرون. نه م حالته تانه زالبوونی گوتاره پزیشکی و نهریتی و ناینیه کان له سه ر دیارده ی خه ته نه و به ئو بژیکتیزه کردن نه م دیارده له ریگه ی هه ر کام له م گوتارانه پیشان دده، که هه لبت پنده چی له هه ندی سه رده می زه منیدا زالبوونی نه م گوتارانه تیکه لاو و هاوکات بوون. شه رعیه تدان به خه ته نه و په یوه ندی خه ته نه له گه ل پیکهاته و میکانیزمه کانی دهسه لات له ریگه ی نه م گوتارانه وه شیوا ی خویندنه وه و تیرامانه. بویه لیکدانه وه ی نه م بابه ته له پروانگه ی میژوووی و یاسایی و مرؤف ناسی و کومه لئناسیه وه پیو یسته.

ناتینا کامیل، خویندکاری دکتورای کومه لئاسی، ویرای جه خت کردنه وه له سه ر گرینگیی لیکدانه وه ی فره ره هه ند ده لی:

ده بی له په هندی جیاوازه وه به فراوانیی خه ته نه له هه ندیک ناوچه ی جیهان له ناو

هه‌ندیك نه‌ته‌وه و ئاییندا تاوتوئ بکه‌ین. به واتایه‌کی تر ده‌بی بتوانین شیکاری بکه‌ین و بزانیین تیکه‌ل کردنی خه‌ته‌نه له‌گه‌ل بابه‌تی شوناسی، ئایینی، نه‌ربتی و ته‌ناهت چینایه‌تی له پال ره‌زامه‌ندی و پینشنیاری پزیشکی تا چه‌نده کاریگه‌ری له سه‌ر بلا‌بوونه‌وه‌ی هه‌بووه. مه‌به‌ستم ئه‌وه‌یه به له‌به‌رچا‌و‌گرتنی فاکته‌ره شوناسی و ئایینی و نه‌ربتییه‌کان، ده‌بی بزانیین ریژه‌ی خه‌ته‌نه له ناوچه جیا‌وازه‌کانی جیهان چون زیاد و که‌می کردووه؟

زهمینه نه‌ته‌وه‌یی، نه‌ربتی و نۆرمه کۆمه‌لگایه‌تییه‌کان

وه‌ک له خسته‌ی ناماری خه‌ته‌نه‌کردنی پیاوان له ناوچه جیا‌وازه‌کان و هه‌روه‌ها خه‌ریته‌ی بلا‌بوونه‌وه‌ی خه‌ته‌نه به پپی راپۆرتی ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی نیشان ده‌دا که فره‌یی ئه‌نجامدانی خه‌ته‌نه و دریژه‌پیدانی له ناو‌ه‌وه کۆمه‌لگایانه‌دا زیاتره که دارشته‌یه‌کی ره‌سه‌نیان هه‌یه و نه‌ریت و فه‌رمانه ئایینییه‌کان به جیدی په‌په‌وه ده‌کرین و ئه‌مه‌ش زیاتر له رۆژه‌ه‌لاتی نافین و ئه‌فریقادا باوه. هه‌ر چه‌نده و‌لاتانکی وه‌کووه ئه‌م‌ریکا له ریزی ئه‌وه و‌لاتانه‌دان که ریژه‌ی خه‌ته‌نه‌کردنیان زۆره، به‌لام هۆکاره‌کانی لایه‌نگری له خه‌ته‌نه له‌م و‌لاته‌شدا گرینگه، چونکه نه‌ک له سه‌ر بنه‌مای بیر و باوه‌ر، به‌لکو به‌هۆی هه‌ندیك راپۆرتی پزیشکییه‌وه پینشوازی لی‌ کراوه. ئه‌م بابه‌ته‌بارته‌ق‌ای پیوستی ئاراسته‌یه‌کی تایبه‌ت، بوونی ئاراسته‌یه‌کی گشتی بۆ دیاره‌ی خه‌ته‌نه ده‌سه‌لمینیت؛ به‌جۆرێک که له تاوتوئ‌کردنی دیاره‌ی خه‌ته‌نه، هه‌م بیچم‌گرتی گشتی خه‌ته‌نه له جیهان و کۆمه‌لگا جیا‌وازه‌کان تاوتوئ و شروقه‌ بکرین که خاله‌هاوبه‌شه‌کانی ئیوان کۆمه‌لگا‌کان له روانگه و کرده‌وه‌دا سه‌باره‌ت به‌م دیاره‌ ده‌رده‌خا و هه‌م پیوسته‌ بیچم‌گرتنه تایه‌تییه‌که‌ی چاودیری بکری و پرۆسه‌ی پینکهاتن، گۆرانکاری و په‌ره‌سه‌ندنی ئه‌م په‌وته له پرۆسه‌ی گۆران و وه‌رچه‌رخانی هه‌ر کۆمه‌لگایه‌کدا به‌شیوه‌ی تایبه‌ت هه‌لبه‌سه‌نگیندریت. سه‌باره‌ت به‌ با‌بوونی خه‌ته‌نه له‌وه‌ کۆمه‌لگایانه‌ی که نه‌ریت و نۆرمه‌کان گرینگیه‌کی زۆریان هه‌یه، دکتۆر مه‌هدی فه‌یزی، ئابووریناس و وه‌رگی‌ری کتیبی "ئابووری شوناس" ده‌لی:

هه‌ندیك جار ئیوه‌ پروبه‌رووی کۆمه‌لگایه‌ک ده‌بنه‌وه که وه‌ک کۆمه‌لگا رۆژه‌ه‌لاتیه‌کان به‌گشتی و و‌لاتانی رۆژه‌ه‌لاتی نافین به‌تایبه‌تی، به‌هۆکاری میژوویی زۆر به‌ر‌بلا‌و تووشی فره‌چه‌شنی و پۆلین‌به‌ندبی کۆمه‌لایه‌تی هاتوون بۆ نموونه نه‌ته‌وه‌کان. تۆ ئه‌م ریژه‌ زۆره نه‌ته‌وه‌یییه که له ئه‌فغانستان و ئیران یان له

ناو هه نديک هۆزی ئەفریقیدا دهیبینی له زۆر ولاتی تردا نایینیت. بۆیه دهبی ئەوه قبوول بکهین که له هه ندى کۆمه لگادا ئەم جوراوجورى و جياوازييه زياتره. ههر گروپیک شوناسیکی ههیه و وا دياره ئەم پاچه پاچه بوونی شوناسه، ئەم ناكۆکیی یان مملاتیی شوناسه کاتیك جیدی دهبی که هه مووان هه ول بدهن شوناسه که یان زیاتر زهق بکه نهوه.

ئاماری پیاوانی خه ته نه کراو له سه ر ناستی ولاته جياوازه کانی جیهان ده ریده خا که نهریت له هه ندى کۆمه لگه ی فره شوناسدا زۆر گرینگه، له هه نديکی دیکه شدا وا نییه و مرۆفه کان نووقمی داب و نه ریه که نه کان نابن بۆ وینه ده توانین ناماژه به ولاتی کاناډا بکهین که سه ره پای به رفراوانی شوناسی، ته نیا 31.9 له سه دی پیاوانی ئەم ولاته خه ته نه کراون. شیکاریی دکتۆر ميهدی فه یزی له م پتوه نديیه دا جه خت له سه ر جياوازیی نیوان کۆمه لگا رۆژه ولاتی و رۆژاوا ییه کان ده کاته وه و ده لی:

ئه وه ی له رۆژه ولاتا ده دی ده کری میژووپی و زه مه ن دار و گووراوه و ئه وه ی له رۆژاوادا هه یه تازه و نوبیه و ئەم دووانه به راورد نا کرین. جياوازییان به کجار زۆره. له رۆژاوا جوړه توپکلیکی فره که لتووری¹ هه یه، به لام ته نه نا توپکله، کاتیك به ناویدا شوڤ ده بیته وه دهیبینی زۆر هاوشیوه ن، به لام له رۆژه ولات به م شیوه نییه. بۆ نموونه له کۆمه لگای کاناډا، تۆ شوناسی ره گه زیتی به هه ند وه رناگری، له کاتیکدا له رۆژه ولاتا شوناسی ره گه زی زۆر گرینگه یان گرینگه به شوناسی نه ته وه یی ناده ن به لام ئەم بابته له رۆژه ولاتا زۆر جیدییه. له وانیه وه ها ئیدعا بکه ن به لام له کۆتاییدا، ئەگه ر به ته هوئی له و کۆمه لگایه دا سه رکه وتوو بی، ده بی تیکه لیان بیت². تیکه لبوون واته ده بی له و کۆمه لگا و که لتووره بالاده سته دا بتویتیته وه، بۆیه ده بی هه موو جياوازییه کانتان وه لا بنین. ئەزقه زا له وئی ئەم خاله گرینگه که مه رچی مانه وه له رۆژاوا له ییرکردنی فاکته ره شوناسییه کانه و له رۆژه ولاتی شدا ته واو پینچه وانه که ی راسته و ده بی فاکته ره شوناسییه کان زۆر به هه ند وه ر بگیری و توخی بکه به ته وه.

دکتۆر ميهدی فه یزی ئەندامی لیژنه ی نابووری زانکۆی فیرده وسییه مه شه ده ناماژه به و زه خت و گوشارانه ده کا که ئەگه ر په پره نه کرین له شیوه ی شه رمه زاری به سه ر خه لکدا ده سه پتینیت. ئەم شه رمه زارییه له ریگه ی جیاکاریی کۆمه لایه تی و پۆلینه ندی دوو فاقه یی کۆمه لگا دروست ده بی و له راستیدا هه سستیکی سازکراو و بنیات نراوی کۆمه لگایه. له مه ر خه ته نه ئەم جیاکارییه کۆمه لایه تییه له ریگه ی دابه ش کردنی

1. multi-culturality
2. integrate

دوو فاقه‌یی خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان و خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان ده‌سه‌پینریت. خه‌ته‌نه‌کراوه‌کان ده‌تاریپرین و به‌نۆرمه‌کانی هه‌مان ئه‌و کۆمه‌لگا په‌راویز ده‌خرین. لیره‌دا تیۆری تارانندی کۆمه‌لایه‌تی و به‌رسازی کۆمه‌لایه‌تی دوو تیۆری روونکه‌ره‌وه‌ن. ئه‌و ده‌لی:

"ئه‌گه‌ر که‌سیک بیهه‌وی رپۆره‌سمیک کۆمه‌لایه‌تی یان رپۆره‌سمیک نهریتی یان رپسایه‌کی نایینی که‌ په‌یونده‌ی به‌و جفاکه‌وه‌هه‌بێ که‌ ده‌یخه‌نه‌ پال که‌سانی دیکه‌ ئه‌نجام نه‌دا، ئه‌وا توشی گوشاریکی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بیته‌وه. چونکه‌ ئه‌و که‌سه‌ ریزی له‌ نۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نه‌گرتوه، له‌م حاله‌تانه‌دا ده‌لین شهرم و شهرمه‌زاری کۆمه‌لایه‌تی ده‌ستی به‌ سه‌ردا گرتوه. به‌و شیوه‌ خۆی ده‌رده‌خات. له‌ حالیکدا دواتر ده‌رووناسییه‌که‌ی به‌ره‌و ئاقاریک ده‌چێ که‌ بری تیچووی ده‌روونی که‌م بکاته‌وه¹، به‌ واتایه‌کی دیکه‌ رپۆه‌ی به‌کاره‌ینانه‌که‌ی که‌م بکاته‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و به‌ر تیچووه‌ که‌م بکاته‌وه، له‌ گه‌ل جه‌ماوه‌ر هاوئاه‌ه‌نگ ده‌بێ به‌ بێ ئه‌وه‌ی بێر له‌وه‌ بکاته‌وه‌ که‌ ئه‌و کاره‌ باشه‌ یان خراپه‌."

ئه‌و له‌ درپۆه‌دا و سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که‌ کام گروپ له‌ ناو کۆمه‌لگادا مل به‌م رپۆره‌سم و نهریتانه‌ ده‌ده‌ن، ده‌لی:

"به‌گشتی، مل‌دان به‌ رپۆره‌سم و نهریته‌کان زیاتر له‌ ناو که‌مینه‌کاندا پوو ده‌دا، چونکه‌ که‌سیک که‌ ئه‌ندامی که‌مینه‌یه‌ له‌ تارینران و دوورخستنه‌وه‌ ده‌ترسیت. بۆیه‌ زۆر زیاتر ده‌بێ ملکه‌جی ئه‌م رپۆره‌سمانه‌ بێ و ئه‌گه‌ر ملکه‌جی ئه‌م رپۆره‌سمانه‌ نه‌بێ، له‌ راستیدا زۆر که‌متر قبول ده‌کریت. جا ئیتر ئه‌م که‌مینه‌ ده‌توانی ئیتتیک بێ، ره‌نگی پێست بێ، ره‌گه‌ز بێ یان هه‌ر شتیکی دیکه‌ بیت."

خه‌ته‌نه‌وه‌ها تیه‌ه‌لکیشی نایدۆلۆژیا و بێر و باوه‌ری تاکه‌کانی ناو کۆمه‌لگه‌ نهریتییه‌کان بووه‌ که‌ زۆربه‌ی ئه‌ندامانی ناو ئه‌و جفاکانه‌ وه‌ک شتیکی سروشتی لینی ده‌روانن. له‌ باوه‌ری ئه‌واندا خه‌ته‌نه‌ پنیستی بابه‌تیکی وه‌کوو پیاو‌بوونه‌ و هه‌یج که‌س به‌ بێ خه‌ته‌نه‌کران ناتوانی بیته‌ پیاو. لیره‌دا خه‌ته‌نه‌ به‌ هه‌یمای پیاو‌بون و پیاوه‌تی داده‌نری و نه‌شته‌رگه‌ری خه‌ته‌نه‌ که‌ بابه‌تیکی کۆمه‌لایه‌تی و دروست‌کراوی کۆمه‌لگایه‌ وه‌ک شتیکی سروشتی فام ده‌کریت. پنده‌چێ له‌م بواره‌دا تیۆرییه‌کانی کۆمه‌لناسی ره‌گه‌زی (که‌ ژیرلقی کۆمه‌لناسییه‌) روونکه‌ره‌وه‌ بیت. یه‌کین له‌و پیاوانه‌ی له‌م توێژینه‌وه‌دا به‌شدار بوو پیاویکی ته‌مه‌ن 65 سا‌له‌ و خاوه‌نی بروانامه‌ی دیپلۆم بوو و له‌ کانادا ده‌ژی، له‌م باره‌وه‌

وتی:

"له من وا بوو که پیوسته هه موو که سیک خه تهنه بکری، واته ئه وه کاریک بوو که پیوست بوو هه موو که سیک بیکا، که میک له بهر ئه وه ی ئیمه ئاسانتر مامه له له گه ل ئه م با به تدا بکه ی، واته جاران گویمان لئ ده بوو، بو وینه، جا تو خه تهنه کراوی یان نا، بو نمونه ئه گهر تو له خه تهنه نه کراوان بی ئه وه مانای ئه وه یه که نه بوو یته پیاو، یان جوړه که سایه تیه ک بوو، ئه و شته هیما ی گه و ره بوونی پیاو بوو واته به ها بوو. سه ره رای ئه وه ی که ده مانزانی که ده بیړن و ئازار یکی زوری هه یه و به و پیسته زیاده ی که هه یه تی قبوولکراو نییه، واته هی کوری به م شیوه بوو. ئیمه ش که له و ته مه نه دا بوو ی و بو نمونه ئه گهر بیان دیبا به یان چوو زانم شتیکیان ده کرد ئیمه وه ک ده لین هیشتا نه بوو ی به پیاو پیمان خو ش بوو که بیینه ناو ئه م جه رگه وه به لام ئیتر پیشینه یه کمان هه بوو، ده مانزانی که ئه وه شتیکه که ده بی ئه نجام بدریت."

هاو ئاهه نگی له گه ل جه ماوهر و ریسوانه بوون یه کیک له گرینگترین کاردا و هۆکاره کانه که پیاوان له کۆمه لگا گه لیکه وه کوو ئیران به ئه نجامدانی خه تهنه به دوا یدا ده گه رپین. با به تی حه یاتکان که له ناو دلئ نهریت و نۆر مه کانی ناو کۆمه لگا هه لده قولئ، له هه ندئ کۆمه لگای وه کوو ئیران که تاییه تمه نندی کۆمه لگایه کی خپله کی و ئاپۆریه هه یه، هه میسه پرسیکی گرینگ بووه که بواری بو سه ره له دان و ده رکه وتی جیاوازییه کۆمه لایه تیه کانه و ئه و کار لیکانه ی که ده رها و یشته ی جیاوازییه کۆمه لایه تیه کانه به رته سک و سنووردار کردووه. وا دیاره لیره دا تیوری ره زامه نندی کۆمه لایه تی و تیوری کۆمه لگه ی ئاپۆریه ی و تیوری هاو ئاهه نگی کۆمه لایه تی روونکه ره وه ن.

لیدوانه کانی پیاویکی ته مه ن 65 سالی ئیرانی دانیشتووی شاری تورنیتۆ له م رووه وه

به م شیوه بوو:

"مه به ستم ئه وه یه ئه مه بو چوونی من نه بووه، واته ئیستاش هه ر ئه و بو چوونم هه یه. واته خه تهنه مان پئ خراب نه بوو ته نانه ت له روانگه ی ته ندروستی شه وه خه تهنه باشتر بوو و ئه وه شتیکی زور چاک بوو، ده توانین بلین، که له دارشته ی کۆمه لگا که ماندا ئه گهر که سیک خه تهنه نه کرا به شتیکی ته واو نااسایی بوو، چونکه دواتر ده که وته به ر کونجکولئ و پرسیا ره وه، واته له بهر ئه وه ی ئاسایی بی و چون بلیم، ره نگه وشه ی تابو بوون زور به باشی ئه م حاله ته پیشان نه دا ئیتر چوو زانم پیمان شتیکی بی زیان بوو که ده با بکرا به ت."

هه موو ئه م نیشانه باس له ده سه لاتئ بی به دیلی نهریت و نۆر مه کۆمه لایه تیه کانه

ده کهن که به هۆیانوه زۆر کەس به بێ ئهوهی هۆکارێکی ڤوون و دیاریکراو بۆ کرداره کانیاں بدۆزنهوه، ملکه جی نۆرمه کۆمه لایه تیهه کان ده بن و شویتپی ڤا بر دووان هه لده گرنهوه. بۆ تیگه یشتنی باشر له م بابه ته، ده توانین ئه و لآمانه ی که بۆ پرسیارنامه گشتیهه کانی ئه م توژی نه وه دراونه ته وه تاوتوی بکه یین؛ زۆربه ی ئه وانه ی وه لآمی ئه م پرسیارنامه یه یان داوه ته وه له ڤوون کردنه وه ی هۆکاری خه ته نه کردنی خۆیان یان مندآله کانیاندا باسیان له نۆرم و دابونه ریتی کۆمه لایه تی کردوو: ژنیکی ته مه ن ۳۵ سا ل خه لکی جوانۆ سه ر به ڤاریزگای کرماشان ده لێ:

"دوو کورم هیه و ههر دووکیانم پیش ته مه نی دوو مانگان خه ته نه کردوو، زۆربه ی خزم و کەس و کاره که م ههر له م ته مه نه دا کوره کانیاں خه ته نه ده کهن. سه باره ت به وه ی بۆچی خه ته نه م کردن؛ ئه وه ی راستی بێ ئه وه نه بوو که دا بنیشم و بییری لێ بکه مه وه و دواتر بچم خه ته نه یان بکه م، ئه م پرسه له شه رع و عورفی کۆمه لگای ئیمه دا ئه وه نده قبوولکراو و ئاسایه که کەس بیر له بۆچیه تیهه که ی ناکاته وه، وه ک ئه وه وایه له که سیک پیرسیت بۆ به که وچک نان ده خویت؟ به هۆی ئه و ڤا لپشتیه ی که شه ریعت و دابونه ریت هه تا ئیستا له خه ته نه یان کردوو و به هۆی ئه و خاله ئه ری نییانه ی که ده لێن له ڤووی ته ندروستییه وه باشه، ئه م بابه ته له کۆمه لگای ئیمه دا ته واو ئاسای و قبوولکراوه."

ده سه لاتی ڤه سم و یاسا و فه ره هه نگ و دابونه ریت له شپۆزی ژیا نی مرۆفه کان و ئه و بریارانه ی که ده یه دن ئه وه نده به هیزه که له خاله ته کانی وه کوو خه ته نه کردنی ڤا واندای هه ندیک کەس به بێ ئه وه ی که بیر له بۆچیه تی خه ته نه بکه نه وه، لاسای ڤا بر دووانی خۆیان ده کهنه وه. سه ری پچی کردن له نۆرم و نه ریته کانی کۆمه لگا جوړیک لادان له و پنه وانه یه که دۆخی ناسای له کۆمه لگادا دیاری ده کهن و پینه چی "خه ته نه کران" یه کیکی له نموونه کانی باری ناسای له باوه ری کۆمه لگا گه لیکی وه کوو کۆمه لگای ئیران بێ، به جوړیک که ڤیاویکی ته مه ن ۴۳ سا له ی دانیش تووی تاران له وه لآمی پرسیارنامه ی ئه م توژی نه وه سه باره ت به وه ی که بۆچی کوره که ی خه ته نه کردوو ده لێ:

"بێ هیچ هۆکارێک خه ته نه م کرد، به لآم زیاتر له بهر ئه وه ی له م کۆمه لگایه دا، هه موو که سیک ده بی ڤۆژیک ئه م کاره بکات."

له راستیدا، نه ریته کان جگه له وه ی که خه لک ڤا به ند به جیه جی کردن یاساکان ده کهن، ڤیگه ی ورووژاندنی ههر چه شه نه پرسیاریک له باره ی ئه م یاسایانه قه پات ده کهن. نه ریته کان له ڤیگه ی ناسای نواندنی ئه و دیاردانه ی که بابه تی کۆمه لایه تین و به رسازی کۆمه لگا و هه لومه رجه کانس و لیڤه دا خه ته نه به کیکی له و دیاردانه یه، ڤیگای پرسیار کردن و

رەخنە گرتنی زەینە راپەرپنەرەکان دادەخەن و هیچ پێو یستییە ک بۆ ئازادی و دەسەلات و رەخنە کۆمەلایەتی لەبارە ئێم دیاردانە ناهێلنەوه. بۆ ئەوەی باشتەر لەم پرسە تییگەین، وەلامی پیاویکی تەمەن ۶۵ سالی خەلکی تۆربەت جام سەبارەت بە هۆکاری خەتەنەکردنی منداڵە کەمی شاہینی تێرمانە:

"ئەمە کاریکی ئاسایی بوو کە دەبوو بە پێی رۆتین ئەنجام بدریت."

بەلام ئایا لاسایی کردنەوه و شۆینکەوتنی باوبایران و رابردوان پێو یستییەکی حاشاھەنەرە گرەیان نا بابەتیکە کە دکتۆر ئەکبەر کەرەمی پزیشک و مامۆستای کۆلیژی نۆفا لە ویلائیەتی فێر جینیا لە چاوپنیکەوتنیکدا لەگەڵ رادیۆ فەردا (رادییۆ ئەوروو پای ئازاد) بۆ چوونیک لەم بارەوه خستوووەتە رۆو کە شیای تێرمانە. ناوبراو جەخت لەوه دەکاتەوه کە جیھانی ئەمرۆمان دەبێ پێگا و پشتبەستوانە و بە لۆژیک و عەقلانییەوه درێژە بە ئاقاری خۆیدا بەدا:

دەبێ ئێتر دان بەوەدا بنین کە زۆر بەی ئەو کارانە باوبایرانمان کردووایە، لۆژیک و عەقلانییەتیکی ئەواویان ئەبوو. چونکە ئەوان لە دۆخیکدا ئەبوون کە بە لۆژیک و عەقلانییەتی ئەواو بتوانن سەیری بابەتە کە بکەن. پێویستە خۆمان ئەم پێگەیشتن و پشتبەخۆبەستووویە بە فەرمی بناسین؛ خۆ ناکرێ هەر کۆبەلی باوبایرانمان بین. من پێم وایە لانییکەم بەشیک لە لۆژیک ئابینیش ئەم کۆبەلییە قبوڵ ناکات. ئەم کۆبەلییە تەنانت پێچەوانە ئێم بە کۆرتووویە کە زۆرێک لە رەوتە پێشکەوتن خوازە ئابینیەکان باسی دەکەن. ئەوەی کە چاوی خۆمان لە ئاست باوبایرانمان بنووقینین و لە خۆرا ستایشیان بکەین. بۆ نمونە دەتوانی ئەو حالەتانە بژمیری کە چل پەنجا سال پێش ئیستا خەتەنە چ کارەساتیکە بە سەر منداڵاندا هێناوه. دەی باشە ئێمە چۆن دەتوانین بەرگری لەم بابەتە بکەین. دەبێ دان بەوەدا بنین کە هەلە بووین. پێویستە پیاوی سەردەمی خۆمان بین و لە سەردەمی نویدا ناستامی خۆمان وەها بنیات بنین کە شانازی پێوە بکریت.

شارام ئیقبال زادە، وەرگێر و رەخنەگر و نووسەری ئەدەبی منداڵان لەم بارەدا دەلی:

"لە رەوتیکە گشتیدا، ئەم جۆرە گۆرانکاریانە لیکچووونیک زۆریان هەیه، لەگەڵ ئەوەی رۆژاوا زۆر زووتر گەیشتوووەتە ئەم قوناعە، بۆ وینە بە هۆی ئەو پەیوەندییە بەرفراوانە کە بە هۆی سەرمايەدارییەوه بوو، سەرمايەداری دەبیتە دیاردیەکی جیھانی، واتە لە سەر ئاستی نیشتمانییەوه بە ناچاری تیبەر دەبێ چونکە دەبێ بەرھەمھینانی زیادە و کالاکانی خۆی هەناردە بکا، دەبێ مادە خواوەکانی دا بین بکا، هەر بۆیە پەیوەندییەکان زۆر بەرفراوان دەبن. ئەم پەرسەندە تەنیا لە ئاستی ئابووریدا نییە، بەلکۆو لە سەر ئاستی فەرھەنگ و سیاسەتیشدا رۆو دەدات. لە

قوناغە سەرەتاييەکاندا، کە هېشتا چرپوونەوێ سەرمايە و دەسەلاتی قۆرخکاری لە نێوان بەلە سیاسییەکاندا پێک نەهاتوو، زەرورەتی سوورانهوێ نازادانە سەرمايە دەبێتە هۆی نازادیی سیاسی و فەرھەنگی و پیرۆزیتی سەرینەوێ لە هەندێ لە رێوڕەسمە ئاینییەکان و تەنانەت رێگری کردن لە دەستپێکردنی کەلیسا لە پرسە فەرھەنگی و نایدۆلوژیاییەکان، بە هاتنی نازادیی ئەندێشە زۆریک لە کلیشە رەگەزی و نێمچە پیرۆزەکان بە چالنج دەکێشێن و دەخرێنە ژێر پرسبارەو. رێبەرانێ ئاینی و دامەزرارە ئاینی و سیاسییەکان و سەرکردە نەتەوێ هۆزییەکان یان ئاینی - ئاینزاییەکان و رێبازییەکان کە دەسەلاتی کۆدکردنەوێ و لێکدانەوێ حەرمانی و تابو سیکسییەکانیان هەبێ، لە ئەنجامدا، لە درێژە پڕۆسەیکە مێژوویدا هەم دەسەلاتی کۆدکردنەوێ و لێکدانەوێ ئەم نێمچە پیرۆز و مەحرەمانەیان کە بوونەتە دەسەلاتی کۆمەلایەتی و سیاسی و فەرھەنگی و دەدەست هیناوە و هەمیش هەقیازی و خالگەلێکی تايبەتییان بۆ خۆیان داناوە و جیا لە هەندیکیان نەبێ، بوونەتە چینی یان کاستیکی بەهێز، واتە ئەوان بوونەتە چینیکی بەلادەست، بەشێک لە چینی دەسەلاتدار، کە دوو کۆلەکە ی هەبێ، یەکیان دەسەلاتی سیاسییە و ئەوێ دیکەیان دەسەلاتی رێبەرایەتی ئاینییە. ئەوانە رێگە بە هیچ جۆرە لێکدانەوێ و کۆدکردنەوێکە نادەن، چونکە دواجار ئەگەر دەسەلاتیان تیک بشکێ و متمانە و دەسەلاتی مەعنەوییان لە دەست بچێ، دەسەلات و هەژموونی سیاسییان دەخرێتە ژێر پرسبارەو و ئەمەش دەتوانی قەیرانیان بۆ دروست بکات."

شیخایەتی و پیرسالاریش بەشێک لە لۆژیکی ئەو کەسانەیکە بە باوەریان بە خەتەنەیکە. لە کۆمەلگای نەرتیدا پیر و بەسالچووان هەبێنە و دەسەلاتی بالاییان لە ناو ئەندامانی کۆمەلگادا هەبێ. یەکیک لە بەشداربووانی ئەم توێژینەوێ ژینیکی تەمەن ۳۰ سالانە و لە شاری شاهین شاری سەر بە پارێزگای ئەسفەهان دەژی. لە بەشێکی قسەکاندا ناو براو سەبارەت بە بۆچیەتی رازی بوونی بە خەتەنەکردنی کۆرەکە ی وتی:

"بە پێی بۆچوونی گەورەکان ئەم کارەمان کردوو."

لەم رۆوێ پێویستە دان بەوەدا بنێین کە دووبارە پێناسەکردنەوێ و رەپال خستنی چەمکەلێکی وەکوو پیاوێتی و بویری بۆ ئەو کۆرانیەکی کە خەتەنە کران و شیوازی مامەلەکردنی کۆمەلگە ی مەبەست لە گەل کەسانی خەتەنەکرادا توانیویەتی عەقلیەتییکی نەرتی بەرامبەر بە خەتەنەکردنی پیاوان دروست بکات. ئەم دووبەرەکیە کۆمەلگە کە دەگەرپێتەوێ سەر خەتەنەکران و خەتەنەکران و پێشتریش باسی کران، خۆی فاکتەرێک بۆ تارانندی کۆمەلایەتی کەسانی خەتەنەکران و لە ئەنجامدا کەسەکان بە نامانجی بە دەستپێتانی داکوکیی کۆمەلایەتی، ملکەچی خەتەنە دەبن. بە واتایەکی دیکە

نهم جوړه رهفتارانه بوونه ته هوئی نهوهی که له درېژخایه ندا، له ههنديک کومه لگادا خه ته نه بېته نهریت و بهه هایه کی بهرز و پابه نذبوون به نهریته کان ستایش بکریت و بهم شیوه مندالان به تامه زرویی و هوگریه وه نهم کاره قبول ده کهن. پیاویکی ئیرانی ته مهن 65 سال و دانیشتووی شاری شانديزی سهر به پاريزگای خوراسانی رهزهوی له وه لامی نهو پرسپارهی که بوچی برپاری داوه کاریکی لهو شیوه به سهر منداله کانیدا بسه پیتی، وتی:

"بیتر وهک نوېژکردن وابه، چونکه باوکمان نوېژی ده کرد، ئیمه ش لهو ته مه نه دا نوېژمان ده کرد."

ناشکرایه که نهو ژینگه و جوگرافیا یه ی که مرؤفه کان تپیدا ده ژین، کاریگه ری له سهر هه لژاردن و دمه لاتی مرؤفه کان داده نی که کویر و که رانه درېژه پیده ری نهریته کان بن یان نا به بیرتیژی هوه نهریته کان جیبه جی بکه ن و نهم بابه ته گرینگه له گیرانه وهی ههنديک له وه لامده ره کاندا ده پینری که منداله کانیا ن له ئیران خه ته نه کردوه به لام له ئیستادا له ولا تیکی دیکه ده ژین؛ بو نمونه ژنیکي ئیرانی ته مهن 56 سال که له شاری تورینتو ده ژی، سه بارت به هوکاری خه ته نه کردنی منداله که ی وتی:

"چونکه له ئیران باو بووه و به بی هیچ هوکاریک نهم کاره م کرد."

ههروه ها پیاویکی ئیرانی ته مهن 70 سال که له شاری کولنی نه لمانیا ده ژیا، وتی لاسایی کردنه وهی کویرانه ی دابونه ریت وای لی کردوه که کوره که ی خه ته نه بکات. به واتایه کی دیکه نهم که سانه پاش ده رچوون له ژینگه و کومه لگایه ک که له سهر نهریته کان سوورن، نهم هه له یان بو ده رخصی که بهر له نه نجامدانی کاریک به روانینتکی پرونتر و بیرتیژانه تر سه بارت به هوکاره کانی نهو کاره بیر بکه نه وه. له راستیدا وا دیاره زور که س منداله کانیا ن خه ته نه ده کهن بو نه وهی لهو کومه لگایه دا که تپیدا ده ژین قبول بکرین، یان با بلین ها وره نگی جه ماوهر بن. نهم نه زمونه ژیا وانه دمه لاتی کومه لگا به سهر به رسازی زه نی راپه رپنه رانی کومه لایه تی له ناو کومه لگایه کی داخراو و نهریتخواز و خیله کی پیشان ده دا، به جوړیک که په پره ونه کردنی نوره کانی کومه لگا به ناته بابی و ناها ونا هه نگی له قه لهم ده درئ و ده بېته هوئی تارانندی کومه لایه تی، ههر بویه ئیزنی راپه رینی چالاک و داهیتنه رانه له تاک زهوت ده کری و تاکه کان له ترسی کوژران و تارانندن ناتوان رهفتاری پینچه وانه ی نوره کانی کومه لگا و جیاواز له زورینه بگرته بهر. لیره دا ترس له نه ویتری بوون و نامو بوون و لینانی ناوه نیتکه ی کومه لایه تی ده بېته هوئی یه کسانبوون و پابه نذبوون به نه نجامدانی خه ته نه که له ناو کومه لگادا نوره میکی زاله. پیده چی تیوری ناوانتوره ی کومه لایه تی و تیوری تارانندی کومه لایه تی نهم دوخه شی بکاته وه. کچیکی

تەمەن ۳۶ سالانی خویندکاری زانکۆ که له ئینگلتەرا دەژی و خەلکی شاری سنەیی ناوەندی پارێزگای کوردستان، سەرەرای ئەوەی برۆی بە خەتەنە نییە و وەک شیواندنی لەش لێی دەروانی، بە لām و یرای بە ئاماژەدان بە نۆرمەکانی کۆمەڵگای نەریت خواز، باس لە سەختییەکانی پابەندبوون بەم بیر و باوەرە دەکات. ئەو دەلی:

"بە رای من خەتەنەکردن جوړیک لە شیواندنی کۆئەندامی زاوژییە و ئەگەر مندالێکی کورم هەبێ بە هیچ چەشنیک خەتەنە ناکەم، بە لām ئەوەش دەزانم ئەگەر لە خیزانێکی ئایینی و نەریتیدا بوابێم که بە هۆی نەریت، ئایین و پرسە تەندروستییه‌کانەوه خەتەنە ئەنجام دەدەن، بە دلنیاپییه‌وه له دژی خۆم و ئەو برباره‌ی که داومه‌یان تەنانەت دژی مندالە‌که‌م هەلوێست دەگرن و ئەمەش بابەتە‌که‌ قورس دەکا، بە لām بە دلنیاپییه‌وه هەول دەدەم قەناعەتیان پێ بی‌نم که ئەم خەتەنە‌کردنە شیواندنی کۆئەندامی زاوژییە."

له ئەزموونی هەندیک له بەشداربوواندا ئاماژە بە هەندیک ئاستەنگ کراوه که پیاویکی خەتەنە‌کراو له ژایانی رۆژانه‌یدا رۆوبه‌رۆوی ده‌بیته‌وه. وا دیاره‌ پرسى پاک و خاوپنى و ئەوەی که له ئەده‌بیاتی ئایینیدا به "پاکى (طهور)" ناو ده‌برى، په‌یوه‌ندییه‌کی قوولێ له‌گه‌ل خەتەنە له‌عه‌قلییه‌تی ئایینیدا هه‌بووه و له‌هاندانیان بۆ ئەنجامدانی خەتەنە زۆر کاریگەر بووه. بۆ نموونه‌ پیاویکی موسلمانى تەمەن ۳۴ سال، خاوه‌ن برۆانامه‌ی به‌کالۆریۆس، شیعه و دانیشتووی شاری ئەهواز له‌م باره‌وه ده‌لی:

"باشم له‌بیره‌ له‌گه‌ل باوکم و مامدا چوین، به‌ تیغی ئیسلام برینداریان کردم و بووم به‌ موسلمانێکی خاوپن، پێش خەتەنە‌کردن پێیان ده‌وتم ناتوانی سه‌ری مریشک ببری، چونکه‌ خەتەنە نه‌کراوی، پیسی. هه‌لبه‌ت دواى خەتەنە‌کردنیش سه‌ری مریشکم نه‌برى، کۆمه‌لێ دیارییان پێ دام و خوشحال بووم. پاش خەتەنە‌ش ته‌رسه‌قولى ما که‌ریان بۆ هینام و سووتاندنیان بۆ ئەوه‌ی دووکه‌لم پێ بدن به‌و ته‌نوره‌ سووره‌ی وا له‌ پێیان کردبووم."

زه‌مینه‌ ئایینی و ئایین‌زاییه‌کان

وه‌ک به‌لگه‌ میژووییه‌کان ده‌یسه‌لمێنن، رۆلی ئایین له‌ به‌رده‌وامی خەتەنە‌یه‌کلاکه‌ره‌وه بووه، به‌ جوړیک که به‌ درێژی میژوو هه‌میشه‌ که‌سانیک هه‌بوون و هه‌ن که ئەم کاره ئەنجام ده‌دەن، به‌ بێ ئەوه‌ی جگه‌ له‌ په‌یره‌وکردنی فەرمانه‌ ئایینییه‌کان، هۆکاریکی دیاریکراو و رۆونیان بۆ ئەم کاره‌ هه‌بیت. هه‌روه‌ها هه‌ندیک له‌ وه‌لامه‌کانی دایکان و باوکان بۆ پرسیارنامه‌ی گشتی ئەم توێژینه‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌وه‌ی بۆچی مندالە‌کانیان خەتەنە کردوو، ئەم بابەتە پشتراست ده‌کاته‌وه. پیاویکی تەمەن ۶۵ سال که خاوه‌نی برۆانامه‌ی

دیپلومه و له کانادا ده ژى، له م باره وه ده لئى:

"ئه وه شتيك بوو كه باو بوو. ئاخړ ئيمه له كومه لگه به كى نايينيدا بوو، ئه مه ش په يوه ندى به نايينه وه هه بوو. ئه وسا گويمان له وه كه سانه ده بوو كه نايينه كه يان له گه ل نايينى ئيمه جياواز بوو، ئيستا باوهرم پيى نيبه، ئه وسا ئيمه وه ك شيعيه كه، ده مانزاني كه ده بي خه تنه بكرى و ئه مه جوړه كه سايه تي پيدانتيكه، بو نمونه ده مانزاني كه مه سيحييه كان ئه مه ناكه."

ئو باوك و دايكانه ي كه بو پرسپاره كاني پرسپارنامه ي ئه م تويزينه وه وه لامى كورتيان داوه ته وه سه باره ت به هوكارى خه تنه كورنى منداله كيان، باسيان له رولسى چاره نووس سازى نايين كرد و به ئه ركى سه ر شاني خو ياني ده زانن كه به بي هيج گومانتيك فه رمانه نايينيه كان جيبه جى بكه ن. بو نمونه ژنيكي ته مه ن 30 سال خه لكى بير جه ند سه ر به پاريزگاي خوراساني ره زه وي په پر وه كورنى شه ريعه ت به هوكارى ديارى كه ره وه ي خه تنه كورنى منداله كه ي ده زانتي. پياوړيكي ته مه ن 29 سال خه لكى شارى تايبادى سه ر به پاريزگاي خوراساني ره زه وي ده لئى گوپرايه لئى بو نايين و بنه مالله هوكارى خه تنه كورنى كوره كه ي بووه. هه روه ها ژنيكي ته مه ن 59 سال خه لكى كاشمه رى سه ر به پاريزگاي خوراساني ره زه ويش نايينى ئيسلام و ته ندروستى به هوكارى خه تنه ده زانتي. بو نمونه ژنيكي ته مه ن 36 سال خه لكى تاران ده لئى:

"من كوره كه م خه تنه كرد و دلنيام ده بوايه ئه م كارم بكردايه، چونكه خه تنه كردن سونه تي بيغه مبه ره و ئيمه ئه ركى سه ر شانمانه كه منداله كانمان خه تنه بكه ين. ئه گه ر روژنيك كوره كه م ليم پيرسى كه بوچى خه تنه ت كردم، به دلنياييه وه پيى ده ليم چونكه تو موسلمانيت و ئه گه ر خه تنه نه كراباي نه تده توانى بيته زاوا و نويزه كه ت قبول نه ده بوو."

ئاسايى بوونه وه ي خه تنه به هوى كاريگه رى نايين له سه ر ژيانى مروف و هه روه ها نه زاني، فاكته رگه ليكن كه دكتور عه لپه رزا كرمانى، كومه لئاسى بوارى مندالان، وه ك گرينگترين هوكارى به رده واموونى خه تنه له دريژايى ميژوودا ئاماژه يان پي ده كا:

"ئيمه له ژينگه به كدا گه وره بوو و ژياوين كه نه ك هه ر هيجمان له باره ي ليكه وه ته و كاريگه ريه نه ريئيه كاني خه تنه نه يسيستوه، به لكوو ئه وه نده بانگه شه بو كاردا ئه ريئيه كاني خه تنه ده كرا كه پيمان وابوو كاريكي سروشتيه و پيوسته ئه نجام بدرت. ئه گه ر بمه وه ي نمره به هه ر يه كيك له وه كارانه بده م كه به دريژايى ميژوو بوونه ته هوى دريژه پيدان و به رده وامى خه تنه، پيم وايه ناوشيارى و بالاده ستى نايين و نايينزا به سه ر ژيانى مروف له ماوه ي سه ده كاني رابردوو و دوا جاريش ره نگه

شتیک به ناوی بازگانایی پزیشکی له سهردهمی هاوچهرخدا دهتوانی هۆکاری فراوانبوون و بهردهوامبوونی خهتهنه بیت".

جیا له را و بۆچوونی تاکه کان سهبارهت به سیکسی پیاوانی خهتهنه کراو و خهتهنه کراو که له نهزمونه تایهته کانیانهوه سهراوه دهگری، ناتوانین هیزی نۆرمه شه رعیه کان و کاریگه رییان له سهر ههلبژاردی تاکه کان پشتگوئی بخهین. ئەمهش ناماژه به بۆ نهو ژنانهی که به هۆی ههلهکوتهی جوگرافی و دابونه ریتی کۆمه لایه تیهوه، ده بی پیاویکی خهتهنه کراو بۆ هاوسه رگیری ههلبژیرن، تهناهت نه گهر بزانه نهو پیاوه توانای سیکس کردنی چاکی نییه؛ بۆ نمونه دهتوانین ناماژه به قسهی ژنیکی تهمن ۳۵ سالانانی خهلهکی جوانرۆ له پارێزگای کرمان بکهین:

"له کۆمه لگای ئیمه دا کهم پیاو ههیه که گهیشته تته تهمنی گهوره سالی و خهتهنه نه کرا بێ، به لام کۆمه لگا وهک که سیکسی ناسایی سهیری پیاویکی خهتهنه کراو ناکات. زۆر بهی پیاوان کاتیک مندالان خهتهنه دهکرین و خهتهنه بکرین یان نا، ههلبژاردی نهوان نهبووه، له گهل نهوه شدا ئەم بابته نهوهنده پاساوی ئایینی و دابونه ریتی ههیه که خۆ به خۆ کاریگه ری له سهر تپروانیکی کۆمه لگا بۆ پیاویکی خهتهنه کراو داده نیت. بۆ نافرته به تایهت نه گهر نهو نافرته پابه ند به شه ربعت و سونهت بی زۆر گرینگه میرده کهی خهتهنه کراییت. تهناهت لهوانه یه خهتهنه کران به نوقسانی سهیر بکات".

جۆزیف، نه ندازیاری میکانیک خهلهکی ئیرله نده، ههر چهنده خۆی باوه ری به خهتهنه کردن نییه، به لام ناگاداری زهخت و گوشاری ئایینی بۆ نهجامدانی خهتهنه یه. نهو پیتی وایه:

"ئیمه جووله کهین و خۆ دهزانن چهنده پابه ند به خهتهنه کردنی پیاوین. گریمان ههیه کی ئایینی ههیه و پیوسته رتپوره سمیکی بۆ وه ر بگیری ت. به لام منیک که له ئیسراییل له دایک نه بووم و گهوره نه بووم و ئایین په روه ریش نیم، بۆچوونیک جیاوازم له سهر ئەم بابته ههیه. ژنه کهم ئیرله ندیه و جووله که نییه و بیدهنگانه بریارمان دا دوو کوره کهمان خهتهنه نه کهین. ههر کات خیزان و کهس و کارمان پرسیار ده کهن ده لیتن خهتهنه مان کردن. من دهزانم لهوانه یه درۆ کردن کاریکی چاک نه بێ، به لام ناتوانن له م بابته تیبگهن و فامی بکهن، ئیمهش دامانواوه که کات تهمانه چاره سه ر بکات. له ئیستادا ته نه ا موسلمانان و جووله که کانه که خهتهنه ده کهن و پیداکری له سهر شیوازه کهی ده کهن. ویده چهی جووله که و موسلمانان له یهک پرسدا یهک بۆچوونیان هه بیت".

بۆ زۆریک له به شداریوانی ئەم توژیینهوه، به تایهت نهوانه ی نهزموونی ژیا نی

رۆژاوايان ههيه يان خویندنی بالايان ههيه، ریزگرتن له نۆرمه نایینییهکان به مانای
 ملکه چبوونی تهواو له هه مبهه ئهوان نییه. بۆ بوونه مندالی سهردهمی خو، وهک دکتۆر
 کهرهمی ناماژهی پێ دهکا، پێویسته له کۆمه لگادا بیرۆکهیهک ساز بێ که چیت رهخهنگرتن
 له نهریت و نۆرمه کۆمه لایه تیهیهکان که رهگ و ریشه یان له نهریت و میژوودایه، به واتای
 دهه چوون له نایین و پێشیل کردنی بنه ماکانی کۆمه لگا نه بی ئه وه له حالیکدا یه که نۆرمه
 نهریتییهکانی وه کوو خه ته نه کردن به هۆی شه رعیه تهی نایینی و میژووی خۆ یانه وه
 ده سه لایه تیکی وایان به ده ست هینا وه که ته نانه ت هه ندیگ جار رو به رو بوونه وه یان
 مه حاله. له راستیدا ئه مه به واتای شه رعیه تدان به خه ته نه له رینگه ی گوتاری نایینییه یان
 به واتایه کی دیکه شه رعیه تدان به و نۆرمه کۆمه لایه تیا نه یه که له پنه وندی له گه ل ئه م دیارده
 کۆمه لایه تیا نه دا بیچمیان گرتو وه و له رینگه ی ئه م شه رعیه ت پندانه وه ده سه لایه تی
 کۆمه لایه تیا نه به ده ست هینا وه، بۆ ئه وه ی خه ته نه وه ک بابه تیکی کۆمه لایه تی و بابه تیکی
 سروس تهی پیشان بده ن که ئه نجام نه دانی خه ته نه بقه و گونا هه و لادان له فه رمانه
 نایینییه کانه. سو یسن ره زایی، خو یندکاری دکتۆرا له بواری رۆژه لات ناسی له شاری
 کولنی ئه لمانیا، پێی وایه یه کیک له رینگا کانی گۆرینی هه لئو یستی کۆمه لگه ی موسلمان و
 جووله که به رامبه ر به خه ته نه ئه وه یه که ناس تی وشیا ری په ی ره وانی ئه و نایینه سه باره ت به
 کاردا کۆمه لایه تیه کانی خه ته نه زیاد بکه یین:

"ده ی ئه گه ر به م شیوه سه بری خه ته نه بکه یین ئه وسا ده توانین له هه نگاوی
 داهاتوودا دایک و باوک و کۆمه لگا رازی بکه یین که ده ی باشه، ئیوه خه ته نه بۆ
 مه به سته یکی کۆمه لایه تی ئه نجام ده دن، که واته ده توانن فیزیاکه ی نه رمتر
 بکه نه وه. واته له بری ئه وه ی به شیک له پێستی مرو فیک لابه ی، به شیوه یه کی
 ره مز ی به حال بیرووشینه یان له جیا تی ئه وه ی ئه وه نده نازاری منداله که ت بده ی،
 به ئاهه نگیک کۆتایی به با سه که بی نی و ئاهه نگی چوونه ناو قوناغیکی نو ئی بۆ
 بگێریت. به لآم ئه مه شتی که له پرینکدا جیبه جی نای، هه نگا و به هه نگا و به ده ست
 دپت."

بواره نایینییه کانی خه ته نه ئه وه نده گرینگن که هه ندیگ پیا ن وایه ئه م دۆخه وای
 کردو وه که زۆر یک له ریک خرا وه ئیو ده وله تیه که کان به گرتنه به ری ئاراس ته یه کی
 کونسیر فاتیفانه ناهیلن سیاسه تیکی ئیو ده وله تیی دژی خه ته نه دروست بییت. بۆ وینه
 دکتۆر ره زا یه حیا یی، پسپۆری پزیشکی مندالان له کانا دا، سه باره ت به هۆکاره کانی
 دژایه تی نه کردنی خه ته نه کردنی پیا وان و بی ده نگی له لایه ن دامه زرا وه مه ده نی و

نیودهوله تیهه کانه وه ده لی:

"هۆکاری ئەوهی که بۆچی هیچ هه لویستیکی دیاریکراو دژی خه تهنه بوونی نییه زۆر روونه، چونکه سه رلقی زانستی پزیشکی له ئایینی جووله که وه سه رچاوه ده گری ده ی هه ر شتیکی که په یوهندی به ئایینی جووله که وه هه ی، به هیچ شیوهیه ک دزایه تی نا کریت. ئەم بابته ته نه ا له خه تهنه کردندا سنووردار نابیتته وه و پرسه کانی دیکه ش ده گریته وه. سه باره ت به خه تهنه، به و پنییه ی بیر و باوه ری ئایینی جووله که کان ئەوه به که مندالان له رۆژی هه شته مدا ده بی خه تهنه بکرین، هه ر که سبک دژی ئەمه بووه ستیتته وه ده بیته دژه جووله که".

ئهم وتانه ره گ و پریشه ئایینییه کانی خه تهنه پیشان ده دا که له ئایینی جووله که وه سه رچاوه ی گرتوه و ره واداری به نه شته رگه ری خه تهنه ده دات.

سووده کانی خه تهنه

بی گومان درێژدان به خه تهنه به درێژی چه ندین سه ده و سه رده م و قبوول کردنی له ناو زۆرینه ی کۆمه لگا موسلمان و جووله که کاندای له سه ر بنه مای باوه ری ئەو که سه نه یه که پیمان وایه خه تهنه سوودی به سووده.

سووده پزیشکییه کانی خه تهنه

ئەوه ی هه تا ئیستا به دی نه هاتوه، دلناییی ئەوه یه که سووده کانی خه تهنه له زیانه کانی زیاتره یان به پیچه وانه زیانه کانی زیاتره. له م روانگه وه ناوه ندیه پزیشکییه نیوده وله تیهه کان سه ره پای ئەو هه لویسته لیبراه ی که له دژی خه تهنه ی ژنان هه یانه، هیچ ناراسته یه کی دیاریکراویان بۆ خه تهنه ی پیاوان نه بووه و ته نیا له سه ر ئەو بۆچوونه ن که پیش روودانی خه تهنه، پنیسته که سه که یان به پرسانی په یوه نیدیادار ناگاداری لیکه وته کانی خه تهنه بن و پاشان بریار له سه ر جیه جی کردنی بدن. ره نگه هه ر ئەم بابته واته که مه تر خه می له ئاست ئەم کاره دیرین و کۆنه و ده برینی لایه نه ئه ری و نه ری تیهه کانی خه تهنه، به رده وامیه که ی به هیز تر کردی، هه رچه ندیه ناتوانین هه ندی له دا کۆکی پزیشکی له م بواره دا پشتگۆی بخرین. ئاتینا کامیل وه رگپری کتییی زنان سبیلو و مردان بیریش (ژنای سمیلی و پیاوانی بی ردین) ناماژه به م خاله ده کا و ده لی:

پاساو و دا کۆکیه پزیشکییه کان وه ک خالیکی وه چه رخانه گرینگ رۆلنکی گه ره ی له به رده وامیه خه تهنه دا هه بووه. پاساوگه لی وه کوو خه تهنه نه گه ری تووشبوون به هه وکردنی که م ده کاته وه یان ته نانه ت نه ندروستی سبکیی ژن و

پیاو باشر ده‌کا، ئەم پاساوانه له به‌رده‌وامیی خه‌ته‌نه زۆر کاربگه‌ر بوون. ئە‌گه‌ر چي هیشتا خه‌ته‌نه به ته‌واوی سروشتیکی تو‌خی نایینی هه‌یه، به‌لام زۆریک له تو‌یژینه‌وه زانستییه‌کان ئیدعای بوونی کاردا و سوودی پزیشکی خه‌ته‌نه ده‌که‌ن. له‌م حاله‌تدا دوو کۆمه‌لگای ئە‌مریکا و هیندستان به‌نموونه‌ دینیه‌وه که له‌یه‌کیاندا که ئە‌مریکایه، ب‌لا‌وبوونه‌وه‌ی پاساوی پزیشکی بووه‌ته‌هۆی په‌ره‌سه‌ندنی خه‌ته‌نه و له‌ کۆمه‌لگه‌ی دیکه‌شدا که هیندستانه، ئە‌م پاساوانه هاتوونه‌ته‌ ناو باسی گشتیه‌وه که پنده‌چي له‌ داها‌توویه‌کی نه‌ زۆر دوور کۆمه‌لگه‌ی هیندوویی به‌گه‌رمیه‌وه پ‌شوازی له‌ خه‌ته‌نه بکات. به‌لام له‌ ئیستادا ئە‌مریکا تاکه‌ ولاتیکه که به‌ شیویه‌کی سه‌ره‌کی خه‌ته‌نه‌کردن ت‌ییدا به‌هۆکاری نایینی و له‌ سه‌ر بنه‌مای هۆکاری پزیشکی ئە‌نجام ده‌دری‌ت. به‌ پ‌یی خه‌م‌لاندنه‌کان نزیکه‌ی ۶۰ له‌ سه‌دی خه‌ته‌نه‌کردنی کورپه‌ کۆرپه‌کان له‌م ولاته‌دا به‌هۆکاری نایینییه. ئە‌مه‌ش ئە‌وه‌ پ‌شتراست ده‌کاته‌وه که خه‌ته‌نه سازکراو و بنیاتیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌ نه‌ک سروشتی، چونکه له‌ کۆمه‌لگایه‌تی و که‌م‌گه‌شه‌سه‌ندووه‌کاندا حه‌قیقه‌تی خه‌ته‌نه له‌ لایه‌ن گوتاری نه‌ریتی و نایینییه‌وه بنیات ده‌نری و ئە‌م‌گوتاره به‌ سه‌ریدا زاله، له‌ حالیکدا له‌ کۆمه‌لگایه‌تووتووتره‌کاندا گوتاری پزیشکی ئە‌م راستیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ی بنیات ناوه. جگه‌ له‌وه‌ی که ئە‌مه‌ جیاوازی گوتاره‌ بالاده‌سته‌کان سه‌باره‌ت به‌م راستیه‌ له‌ کۆمه‌لگاکاندا نیشان ده‌دا، ئە‌وه‌ پ‌شتراست ده‌کاته‌وه که خه‌ته‌نه دیارده‌یه‌کی سازکراو و بنیات‌نراوی کۆمه‌لایه‌تی / فه‌ره‌ه‌نگیه‌ و له‌وه‌ ده‌چي‌ بابه‌ته‌ ناماژه‌ پ‌نکراوه‌کان به‌ ناوردانه‌وه له‌ ت‌یوری بنیات‌نراوی کۆمه‌لایه‌تی و شیکاری گوتار بتوانین‌ روون بکه‌ینه‌وه.

هه‌ر چه‌نده‌ پ‌شکی پ‌شنیار و هۆکاره‌ پزیشکیه‌کان له‌ ناماری خه‌ته‌نه‌کردنی پ‌یاواندا به‌ به‌راورد له‌گه‌ل نه‌ریت و بیر و باوه‌ره‌ نایینییه‌کان زۆر که‌متره، به‌لام ناتوانین‌ فره‌یی ئە‌وه‌ که‌سانه‌ پ‌شتگۆی ب‌خه‌ین که به‌هۆکاری ته‌ندروستی و پزیشکی ئە‌م‌کاره‌ ده‌که‌ن. که‌سانیک که ده‌روه‌ستی فه‌رمانه‌ نایینییه‌کان نین. ژنیکي ئیرانی ته‌مه‌ن ۶۲ سا‌ل خه‌لکی شاری تۆرینتۆ:

"هه‌ر له‌به‌ر ئە‌وه‌ بابه‌ته‌ی که پزیشکه‌کان ده‌یانگوت له‌ روانگه‌ی ته‌ندروستییه‌وه پارێزراوتر ده‌بی، ئە‌گه‌ر نا من ه‌یچ لایه‌نی نایینی به‌لامه‌وه‌ گرینگ نه‌بوو چونکه ئە‌وسا نایین‌ په‌روه‌ر نه‌بووم."

بیر و باوه‌ری سه‌باره‌ت به‌ ئە‌نجامه‌ ئە‌ر‌ینییه‌کانی خه‌ته‌نه که هه‌لقو‌لای نایین و فه‌ره‌ه‌نگه‌ و به‌دروونی بووه، هه‌ندیک که‌س و گروپی کۆمه‌لایه‌تی ده‌گه‌یینه‌ته‌ ئە‌وه‌ ناسته‌ی که و‌پ‌رای قبو‌ل‌کردنی زیانه‌ ئە‌گه‌رییه‌کانی خه‌ته‌نه و قبو‌ل‌کردنی لیکه‌وته‌ خراپه‌کانی ئە‌م

کاره، به پشتبسته‌ستن به نامۆژگاری و هوکاري پزیشکی ئەم کاره ئەنجام دده‌ن. ژنیکي ئیرانی ته‌مه‌ن 44 سالانی خه‌لکی وانی تورکیا ده‌لێ:

ئەگەر منالیکم هه‌بایه، به پیتی ئەو زانیاریانه‌ی که هه‌مه، ره‌نگه‌ خه‌ته‌نه‌م بکردایه چونکه ئەوه‌م بیستوهه ... هه‌لبه‌ت نازانم، به پیتی زانیاریه‌کانی خۆم خه‌ته‌نه‌م چاکه، له‌رووی ته‌ندروستییه‌وه چاکه، له‌بهر ئەمانه‌ خه‌ته‌نه‌م ده‌کرد نه‌ک له‌بهر ئایین و ئەمانه‌ وه‌ک ئەوه‌ی وتم باوه‌رم به‌هیچ ئاینیک نییه. به‌لام ئەوه‌ی بیستوهه‌م باشه و رینگری له‌ زۆر نه‌خۆشی ده‌کا، جا چ سینکسی بێ و چ رینگری له‌ هه‌ندئێ له‌ شپیره‌نجه‌کان بکا، نازانم تا چهنده‌ راسته‌ یان نا، ته‌نها ئەوانه‌ نه‌بێ که خۆم بیستوهه.

بیگومان بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی راپۆرتی زانستی سه‌باره‌ت به‌ سووده‌ پزیشکیه‌کانی خه‌ته‌نه‌ له‌ ناو چین و توێژه‌ جیا جیاکانی کۆمه‌لگادا وای کردوه‌ که خه‌ته‌نه‌ زیاتر قبول‌ بکری و لانیکه‌م توانیویه‌تی نه‌بارانی توندرووی خه‌ته‌نه‌ تووشی شک و گومان بکات. ئەوه‌ی راستی بێ ئەوه‌یه‌ که له‌م سالانه‌ی دواییدا به‌ هۆی ئەو وشیارکردنه‌وه‌ و زانیاریانه‌ی که ده‌خه‌رینه‌ روو، هه‌ندیک که‌س هه‌ستاون به‌ لیکدانه‌وه‌ی ئەم بابه‌ته‌ و به‌ نیازن زانیاری متمان‌ه‌پیکراو له‌باره‌ی کاریگه‌ریه‌ ئه‌رینی و نه‌رئینییه‌کانی خه‌ته‌نه‌ وه‌ده‌ست بێنن. ژنیکي ته‌مه‌ن 49 ساله‌ی خه‌لکی تاران:

"ئاخری نه‌مانزانی خه‌ته‌نه‌ باشه‌ یان خراپه‌، ده‌لێین خه‌ته‌نه‌ باش نییه، هه‌ندیک که‌س ده‌لێن نا ده‌بێ خه‌ته‌نه‌ بکری له‌ رووی پزیشکیه‌وه‌ سه‌لمینراوه، بۆیه‌ ده‌لێین، ده‌ی باشه، خه‌ته‌نه‌ کردن شتیکی باشه. جارێکی تر کۆمه‌لێ دین هیرش ده‌که‌نه‌ سه‌رت. من به‌ راستی نازانم ئەمه‌ باشه‌ یان خراپ، ته‌نها ده‌زانم که‌ ده‌لێن رینگری له‌ نه‌خۆشیگه‌لێکی وه‌کوو ئایدز ده‌کا، هه‌ر بۆیه‌ش دلخۆشم که‌ سی کوره‌که‌م خه‌ته‌نه‌ کرد."

ره‌وتی روو له‌ گه‌شه‌ی راپۆرت‌ه‌ ئه‌رئینییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ و کاریگه‌ریه‌کانی خه‌ته‌نه‌ له‌ سه‌ر رینگری له‌ هه‌ندیک نه‌خۆشی وه‌کوو شپیره‌نجه‌ی کۆئه‌ندامی زاوژی وای کردوه‌ هه‌ندیک له‌ ژنان به‌ مه‌به‌ستی رینگری کردن له‌ شپیره‌نجه‌ی زۆر باوی مه‌مک به‌ سه‌رچه‌شن گری له‌ کاریگه‌ری خه‌ته‌نه‌ له‌ رینگری کردن له‌ شپیره‌نجه‌ی کۆئه‌ندامی زاوژی له‌ پیاواندا، مه‌مه‌که‌کانیان بپه‌نه‌وه. سه‌ره‌رای ئەمه‌ش هه‌ندیک به‌ ناماژه‌دان به‌ لایه‌نه‌ ناپزیشکیه‌کان ره‌خه‌نیان له‌م بیروکه‌ گرتوه‌ و دژی لایه‌نگرانی ئەم بیروکه‌ هه‌لوئیس‌ت ده‌گرن. به‌ واتایه‌کی دیکه، لایه‌نگرانی خه‌ته‌نه‌، بۆ شه‌رعییه‌تدان به‌ خه‌ته‌نه‌ له‌ پال‌ پرس‌ی پزیشکی ناراسته‌ی به‌ پیتی ته‌ندروستی به‌ کار ده‌هێنن. ناماژه‌کردن به‌ بۆچوونی به‌شیک له‌

لایه نگران و نه یاران ده توانی له م بواره دا روونکهره وه بیت. له م بواره دا نه حمهد شکاری، پسپوری په ستاری و خه ته نه چی له گه ره کی ئیسلامشاری تاران، به جهخت کردنه وه له سره گرینگی وینه ی جهسته¹، له وه لآمی پرسپاری لیکو لینه وه که دا ده لی:

نه ستمه ژن قبولی بکا که مه مکی نه بی، چونکه تپروانینی کومه لگا بو ژن نه وه یه که مه مکی هه بیت. ته نانه ت زوریک له وانه ی به هوی شیر په نجه وه مه مکه کانیا ن ده بر دپرتنه وه، دواتر ده چن پروتیزی ده که ن بو نه وه ی روواله تی ژاننه ی خو یان بپار یز ن.

له نه نجامدا به پی نه وه ی که خه ته نه ی پیاو نه ک ته نها کاردا ی نه ندامی زاو زی پی او ی نه گوړیوه، به لکوو روواله تیشی ده پار یز یت. بو یه ده توانین بلین نه وه هه ستیاری یه ی که له سره نه نجامدانی خه ته نه بو ریگری کردن له شیر په نجه ی نه ندامی زاو زی پی او هه یه بو مه مکه برینی ژنان له ریگری کردن له شیر په نجه ی مه مکه به دی ناکر یت. کاردانه وه یه کی توندتری دیکه به رامبه ر به برینی مه مکی نافر ه تان ده توانی په یوه ندی به بیر و باوه ری باوی کومه لگا نه ریتیه کانه وه هه بی، که تیدا ژنان وه ک نامووس و شه ر ه ف لیان ده رو انری و ده بی جهسته یان پار یز او بی و به زمانیکی دیکه پیاوان و جهسته یان زیاتر له هی ژنان به گشتی ده زانر یت. له نه نجامدا هه ستیاری یه کی که متر بو جهسته ی ژنان ده بینر یت. دکتور یه حیایی له پرسپاری نامه ی نه م تو یژینه وه دا سه باره ت به به راورد کردنی خه ته نه و مه مکه برین، به مه به سستی به ره نگار بوونه وه ی شیر په نجه ی نه ندامی زاو زی و مه مکه نه مه ی به باسیکی به ربلاو ناودیر کردوو و ده لی:

نموونه یه ک له وانه ی که نه م کاره ی کردوو، نه نجیلنا جوولی بوو، هونه ر منه دی سینه ما؛ چوو مه مکی بریسه وه. من ناتوانم به رگری له م بابه ته بکه م، به لآم تا نه وه ندی بزانه م ده لیم بو نموونه نه گه ر دلنیا ی که تووشی شیر په نجه ده بی، باشتره نه و نه ندامه لابه ی؛ جا مه مکه بی، گوړچپله، یان هه ر شوینیکی تری له ش. به لآم په ننگه بتوانین له روانگه یه کی دیکه وه سه یری نه م بابه ته گرینگه بکه ین و نه ویش نه وه یه که جهسته ی پیاوان به در یژایی میژوو لایه نکی گشتی تری له جهسته ی ژنان هه بووه و هه ر بو یه له لایه ن کومه لگاوه هیچ کاردانه وه یه ک سه باره ت به گوړینی نه ندامی پیاوان نایین، وه ک دکتور علی نووری کومه لاس له م باره وه ده لی:

له کومه لگای نهریتی خو ماندا، به تابه ت نه وه ی که نابوو ریبه که مان نابوو ریبه کی بژیویه و دوخی خبزانه کان، دوخی نابووری به جوړیک نه بوو که ته نانه ت جلو به رگی

پنویست بۆ منداله کان دابین بکریت. هه ندىک جار کوران هه تا چووزانم ته مهنى دوازه سالان به ته وای رووت و قووت بوون. جلوه برگ و شورتيان نه بوو، ده چوونه کوپوونه وه گشتیه کان و ده هاتنه وه، به لام خیزانه کان لانیکه م جهلیکیان بۆ جهسته ی کچه کانپان ناماده ده کرد بۆ ئه وه ی ههندى له به شه کانی جهسته یان دابپوشريت. ئیتر ههر چونیك بایه ئه مه رووی ده دا. له حالیکدا ئه مه بۆ کوران وا نه بوو. به واتابه کی تر تپروانیی گشتی ئه وه بوو که جهسته ی کوران گشتی تر بوو. ده مه وه ی بلیم ئه م له گه و نموونانه بوونیان هه یه.

ئه زموونی به شیک له به شدار بووانی ئه م توژی نه وه ناماژه به سووده به رگپه وه کانی خه ته نه ده کا که به ئه نجامدانی خه ته نه رپگری له پرودانی زیانی جهسته یی له په یه ونیدی سیکی مرۆفه کاند ده کات. ئه مه ئه زموونی رۆی ماموستای گۆلف و خه لکی باشووری ئینگلته رایه. ده رپینی ئه زموونه کانی به م شپه یه:

منیش وه کوو زۆریک له م به شه ی ئینگلته را خه ته نه نه کراوم. دایکم ئابین په ره وه و دیندار بوو، به لام ئیمه لیره ئه م ره سم و یاسایه مان نه بوو. من هه یچ کات ته نانه ت بیرم له خه ته نه نه کردبووه هه تا بۆ په که مچار له گه ل دۆسته که م سیکس کرد. له کاتی تیخزاندا نووکی سیره تم زۆر ئیشا. باوه ر بکه ن خه ریک بوو ببوو یمه وه و ئیتر نه مویست دریزه به سیکسه که م بده م. وا دیاره به که م جار که سیکس ده کری پستی نووکی سیره ت هه تا کوتای ده کیشری، یان له راستیدا ده دریت. ه ی من درا و چه ند رۆزیک دوا ی ئه وه خوینم لئ ده هات هه تا دوا جار چاک بوومه وه. ئیستا هه یچ کیشه یه کم نییه، به لام ئه م بیره وه ری و ترسه م ههر ماوه.

سه باره ت به و راستیه ی که ده گوتری به رپستی ئه ندامیکی زیاده یه که برینی به قازانجی ته ندروستیه که سه که خویه تی دکتۆر ئه که به ره می، و پرای ناماژه به وه ی که ئه م باسه مشتومری له سه ره، ده لی:

"سه باره ت به وه ی که ئه مه پستیکی زیاده یه، ئه وه قسه یه که و ده کریت. کی وتی؟ کام زانستی پزیشکی یان کام کتیبی بایه خدار ده لی ئه مه پستیکی زیاده یه؟ زانستی پزیشکی به هه یچ شپه یه ک ناتوانی شتی وا بلی و هه تا ئیستا نه یوتوو و ته نانه ت له مه ر حاله تی ئاپاندیست که ئیمه پیمان وایه زیاده یه، ههندی کاردای هه یه. ناتوانین بلین زیاده یه. به لام ته نانه ت له سۆنگه ی گورانی شه وه ئه گه ر گریمانه ی ئه وه بکه ین که له داهاتوودا تیۆریه ک هه بی که بلی ئه مه زیاده یه و له ره وتی گوراندای نامینی، من ئه مه قبول ده که م، به لام ئه مه ئه وه ناگه یینی که مندالان بخه وینین بۆ نموونه له رابردوودا، به بی ئه وه ی سپریان بکه ن یان رینماییه ته ندروستیه کان بپاریزن ئه و جوړه نازارانه یان به

سهر مندالاندا سه پاندووه. دوو له سهر سی پیوانی جیهان خه تهنه نه کراون و دان به خه تهنه دا ناین و هیچ گرینگی و خالیکی ئه ریئی له خه تهنه دا شک نابهن. ناکری ئاوا مامه له له گه ل بابته کاندا بکه یین. ده بی قبولی بکه یین که ئه مه پرسیکی مشتومر بزویته و ناتوانین به زهر و زهخت خالی ئه ریئی بو بدوزینه وه.

جوانی و مود

له ئه مریکا و ناوچه کانی دیکه ی جیهان به تایهت ئیران که سانیک ههن که به هۆکاری پزشکی و تهندروستی منداله کانیا خه تهنه ده کهن. باو بوونی خه تهنه به هۆکاری نا نایینی و له وولاتانه ی که پییان دهوتری مودیرن و پیشکته وتوو بووه ته هوی ئه وه ی زور کهس به بی گویدانه ده رهنجامه ئه ریئی یان نه ریئیه کانی خه تهنه به لاسایی کردنه وه له ولاتانی پیشکته وتوو ی وه کوو ئه مریکا کوره کانیا خه تهنه بکهن. وا دیاره بلاو بوونه وه ی خه تهنه له کومه لگا پیشکته وتوووه کاندا پتانسیلی بوونه مودیکی کومه لایه تی زیاد کردوه. ئه مهش دوا ی خه تهنه له لیدوانی به شیک له به شدار بووانی توژیئنه وه که دا بینرا که بو نمونه ده توانین ناماژه به بوچوونی شارومه ندانی ئیرانی له وه لامی پرسیار نامه ی گشتی ئه م توژیئنه وه بکه یین که سه باره ت به بوچیه تی خه تهنه کردنی منداله کانیا پرسیار یان لی کرا. لیره دا خه تهنه وه ک مودیکی کومه لایه تی کارتیکراوی ناراسته ی کومه لگایه که که له پال ناراسته ی پزشکی زال، شه رعیه ت به خه تهنه له ولاتانی پیشکته وتوو تر ده دات. ژنیکی ئیرانی ته مه ن ۳۴ سالان که له تورکیا ده ژی له م باره وه وتی:

"من حقم به سهر ئه مه وه نیبه که ده لین فه رمانیکی ئایینی یان له دیرزه مانه وه باو بووه و ئه مانه، به لام بیستومه له رووی پزشکیه وه سه لمینراوه که خه تهنه کردن تهندروستی کوران ده سته بهر ده کا، ئیستا له ولاتانی ئه وروپایی و ئه مریکایی خه ریکن پشتراستی ده که نه وه که خه تهنه کردن زور باشه ئه گه ر خراب بایه له ئه مریکا مندالانیا خه تهنه نه ده کرد."

جگه له مودبوونی خه تهنه، ههن دیک له باوه ردارانی خه تهنه پییان وایه ئه م کاره ئه ندامی زاوژی پیوا جوانتر ده کا و ئه م باوه ره له رای گشتیدا بووه ته یه کتیک له و هۆکارانه ی که خه تهنه ی له ناو جه ماوه ری خه لکدا دلخواز کردوه، له بهر ئه وه ی له دنیا ی ئه مرپودا، جوانی و مود ته نه لکیشی یه ک کراون و لیک جیا ناکریئنه وه، له گه ل ئه وه ی خه تهنه وه ک مودیکی کومه لایه تی سه یر ده کری، پنداگری له سهر جوانیش په ره ی به خه تهنه داوه و به م شیوه له لایه ن چالا کفانانی کومه لایه تییه وه په سه ند کراوه. بو نمونه ده توانین ناماژه به

قسه‌ی دوو ژنی به‌شداربوو لهم باره‌وه بکه‌ین:

"خه‌ته‌نه ئەندامی زاوژنی پیاو جوانتر و له‌گه‌ل ئەوه‌شدا رپڭری له تووشبوون به نه‌خۆشییه هه‌وکردنییه‌کان ده‌کات."

(ژنیکی ته‌مه‌ن ۳۵ سال خه‌لکی پارێزگای کرمانشان)

"له‌پرۆی جوانی و ته‌ندروستییه‌وه ئەندامی زاوژنیان چاکتره و به‌گشتی سیکسیان باشتره."

(ژنیکی ئیرانی ته‌مه‌ن ۳۶ سال، خویندکار له‌شاری کۆلنی ئەلمانیا)

کاربگه‌ری له‌سه‌ر کارکردی سیکسی

سه‌ره‌پای تیۆرییه‌ پزیشکییه زۆره‌کان سه‌باره‌ت به‌زیانه‌ لاهه‌کییه ئەگه‌رییه‌کانی خه‌ته‌نه، هه‌ندێ له‌رێه‌رانی ئاینی هه‌ر چه‌شنه‌ لیکه‌وته‌ی نه‌رینی، وه‌کوو که‌مبونه‌وه‌ی چیژی سیکسی پاش خه‌ته‌نه‌ ره‌ت ده‌که‌نه‌وه. بو‌وینه‌ عه‌بدولپه‌حمان محمه‌ده‌ره‌سوولی، له‌رێه‌رانی ئاینزای سونه‌ ده‌لی:

"ئه‌وه‌ی که‌ پیاوان به‌هۆی خه‌ته‌نه‌کردنه‌وه چیژ له‌سیکس کردن نابهن، درۆیه و گریمان‌ه‌یه‌کی ساخته‌بی و بگه‌ ته‌واو پێچه‌وانه‌یه، چونکه‌ خه‌ته‌نه‌کردن ده‌بێته‌هۆی زیادبوونی چیژی سیکسی نه‌ک که‌مبونه‌وه‌ی چیژ. چونکه‌ ئه‌وه‌ پێسته‌ی که‌ سه‌ری کۆئه‌ندامی زاوژنی پیاو داده‌پۆشی، له‌کاتی جووت‌بوونی سیکسیدا ناهێلی نووکی سیره‌تی پیاو له‌گه‌ل زنی ژن به‌رکه‌وتنی ته‌واوی هه‌بی و ئەمه‌ش وا ده‌کا که‌ پیاوه‌که‌ چیژی ته‌واو له‌سیکسه‌که‌ی نه‌بات. چونکه‌ له‌کۆئه‌ندامی زاوژنی پیاودا ئه‌وه‌ نووکی سیره‌ته‌ که‌ هه‌ست به‌چیژی سیکس ده‌کا و لێی تیده‌گا نه‌ک پێچه‌وانه‌که‌ی، که‌واته‌ کاتیک نووکی سیره‌تی پیاو به‌م پێسته‌ داده‌پۆشری، ئاشکرایه‌ که‌ چیژی سیکسی ته‌واو دروست نابیت."

ژنیکی ئیرانی ته‌مه‌ن 36 سال که‌ له‌شاری کۆلنی ئەلمانیا خویندکاره و له‌گه‌ل پیاوی خه‌ته‌نه‌که‌راو و پیاوی خه‌ته‌نه‌که‌راودا سیکسی کردووه، وپرای ناماژه‌ به‌جیاوازی کارکرده سیکسییه‌کانی ئیوان ئەم دوو‌حاله‌ته‌ ده‌لی ئەگه‌ر کورپی هه‌بی ئەوا خه‌ته‌نه‌ی ده‌کا، چونکه‌ به‌پێی ئەزموونی تاکه‌که‌سیی خو‌ی، بو‌ی ده‌رکه‌وتوووه‌ سیکس له‌گه‌ل پیاوه‌ خه‌ته‌نه‌که‌راوه‌کاندا زۆر باشتره:

"من کورم نییه، به‌لام ئەگه‌ر بمبی، به‌دلنیاپیه‌وه خه‌ته‌نه‌ی ده‌که‌م، نه‌ک له‌به‌ر ئەوه‌ی نه‌ریتنه‌ یان فه‌رماینکی ئاینییه‌ یان ته‌نانه‌ت له‌به‌ر ئەو هۆکاره‌ پزیشکیانه‌ی

کە باسی دەکرێت. من بە ھۆی ئەزموونی خۆمەووە کۆرەکەم خەتەنە دەکەم، لە کۆمەڵگەییەکی موسڵمان لەدایک بووم و ئیستا لە ئەوروپا دەژیم و ئەزموونی سیکس کردنم لەگەڵ پیاوانی خەتەنەکراو و پیاوانی خەتەنەنەکراو دا ھەیە. من بە پێی ئەزموونی خۆم ئەم جیاوازیانەم بینیوە. پیاوانی خەتەنەنەکراو زۆر ھەستیارترن، ناتوانی دەست لە کۆئەندامی زاوژیان بەدە یان ساک لێ بەدە، زوو تێر دەبن، کۆئەندامی زاوژیان بۆنی دی، بچووکتەر و ئەستور نییە و ھەرھەا زووش ماندوو دەبن، بە باشی سیکس ناکەن کاتیکیش دەگەنە قونای ئۆرگازم، شلە ی ئۆرگازم لەو تۆپکەدا کۆ دەبیتەووە و بۆگەن دەبێ، بەلام پیاوانی خەتەنەکراو کەمتر ھەشەری دەبن."

ھەر لەم بارەو پیاویک کە لە تەمەنی گەورەسالییدا خۆی خەتەنە کردوو، پێی وایە: خەتەنە سیکس کردن بۆ ھاوبەشە سیکسییە کەت باشتەر و چێژبەخش تر دەکات. لێکدانەوھە کاریگەری خەتەنە لە سەر کارکردی سیکسیی پیاوان لە ڕینگە ئەزموونی تاکەکەسی ئەو ژنانە ی کە سیکسیان لەگەڵ کردوون، دەریدەخا کە کۆمەڵێک ژن کارکردی سیکسیی پیاوانی خەتەنەنەکراو یان بە باش زانیووە و ھەندیکیشیان بۆ چوونیکێ تەواو پێچەوانەیان ھەبوو. ژنیک لەبارە ی میردەکە ی کە خەتەنە نەکراو بوو وتووێت:

ئەندامی سیکسیی میردەکەم پێستینکی شۆر و ئەستوری ھەبوو کە لە کاتی رەپبووندا بە شێوھەکی ئاسایی و ئۆتوماتیکی درێژ نەدەبوو و ئەمەش دەبوو ھۆی ئەوھە کەمتر ھەشەری بێ. لە ئەنجامدا داوی چەند مانگ گتوگۆ کە لەو ماوەدا قەت تێر نەدەبووم، توانیم قەناعەتی پێ بێنم کە خۆی خەتەنە بکات. من و ھاوسەرەکەم زۆر بە ئەنجامەکان دڵخۆشین. نەشتەرگەرییەکی قورس بوو و ئیستا ھیچ خالی فرینۆلۆمیک نییە، بەلام سیکسی ئیمە لە چاوانمان باشتەر. ئەوھە راستی بێ لە کاتی جوتبووندا، لۆچی دوولۆی بەرپێست بۆ ھەلخولاندن ڕۆلی پالگە دەبینیت. کاتیکی ئەندامی سیکسیی پیاو دەخزێتە ناو زێی ژن، لێکخشانێ کۆئەندامی زاوژیی پیاو لەگەڵ دیواری زێی ژن، پێستی کۆئەندامی زاوژیی تا ڕادەیک ڕادەگری و بەم شێوھە ڕینگە بە کۆئەندامی زاوژیی پیاو دەدا کە لە کاتی سیکس کردندا لە ناو غەلافە پێستییە کەیدا پاش و پێش بکا؛ لە بری ئەوھە راستەوخۆ لە ناو زێدا پاش و پێش بکا و لە دیواری زێ بخشیت. ئەم پاش و پێشی خولخوردن و لێکنەکەوتنە، بۆ ھەر دوو رەگەزە کە سیکس کردن ئاسانتر و خۆشتر دەکات. ھەرھەا ئەم جۆرە جوولە ی پێست لە کۆئەندامی زاوژیی پیاوی خەتەنەنەکراو دا بەر لە تێخزانندن، خۆرەحەت کردن و چرکەساتی

تبخزانندی ئەندامی سینکسی رۆلی ناسان کەرەوه دەگیریت. پسپۆرێک بەم شیوە ئەم
حاله تەهی دوایی شی دەکاتەوه:

له پیاوه خەتەنە کراوه کاندایە تخبزانن دەتوانن تخبزانن به گوشاردانی پێ بو ناو گۆرهوییه ک
بهراورد بکهن که تهنها سه ره وهی کراوه تەوه، که چی له پیاوانی خەتەنەنە کراودا،
تخبزانن له گوشاردانی پێ بو ناو گۆرهوییه ک دەچی که پیشتر گنج بووه و کو
کراوه تەوه (لانگلی و تی تی دژ، 2016).

ئەوهی که کۆئەندامی زاوژی خەتەنە کراو بیان خەتەنەنە کراو کامیان له کاتی
جووتبووندا چیژی سینکسیان زیاتره په یوه ست به هۆکاری دیکه ی جگه له
خەتەنە کردنه، بو وینه له شی ژن که له پرۆسه ی سینکسیا به به شینکی گرینگی
سینکسی دادەنریت. جگه له وهش له وه لایمی کهسانی دیمانە له گهل کراودا سه به رت
به ئەزمونی هەر دوو جۆری کۆئەندامی زاوژی پیاوی خەتەنە کراو و خەتەنەنە کراو
ئەنجامی جیاواز به دی ده کهن که هەر دووکیان ئاماژهیان به کاریگه ری خوشی
خەتەنە له سه ر سینکسی و په یوه ندی سینکسی کردوو و هه م ئاماژهیان به
کاریگه ریه پیچه وانه که ی کردوو. وا دیاره لێره دا تیورییه ژیرلقه کانی کۆمه لناسی
سینکسی و کۆمه لناسی جینده ری پیکه وه شیکه ره وه ن.

عه بدولر حمان محمه د ره سوولی، له رپه رانی نایینزای سوننه، له وتاره کهیدا وه ک
فه رماتیکی نایینی بو ته واو بوونی جهسته ی مرؤف جهخت له سه ر خەتەنە ده کاته وه و
ده لی:

"هه گه ر ئەنجام نه دانی خەتەنە چیژی سینکسی زیاتر ده کا، ئەوا ده با ئەو
ناموسلمانانە ی که خەتەنە نه کران له چاو موسلمانان زیاتر چیژ له سینکسه کهیان
وه ر بگرتایه، له کاتی کدا هیچ کام له موسلمانان به هۆی خەتەنە کردنه وه هه ستیان به
که می چیژی سینکسی نه کردوو. ته نانه ت فه قینیانی شه رع وتویانه: خەتەنە کردن
هیزی سینکسی زیاد ده کات. جگه له وهش ده بیته هۆی زۆربوونی پاک و خاوینی و
پاکی مرؤف و له ئەنجامدا له هه مبه ر نه خوشییه کاندایه پاریزی و خودای گه وره
له ئایه تی ۲۲۲ سوورته ی به قه ره دا ده فه رمووی: بیگومان خودا ته وبه کار و پاکی
خوش ده ویت."¹

ناوبراو له درێژه ی قسه کانی دا ئاماژه به م خاله ده کا که:

"هه موو پیغه مبه ران یان به خەتەنە کراوی له دایک بوون، یان دواتر خەتەنە کران؛ و
ئەمه یاسایه کی خوداییه که هه رچی گوورانی تیدا بی، خودا بو پیغه مبه ره کانی ده وی

1- إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ.

و ینگومان نوقسان کردنی سینکسی له پیاوډا به نوقسانییبه کی ناخوښ داده نړی که بې شک کار یگه ری له سهر هیچ پیغه مبه ریک دانانې چونکه پیغه مبه رانی خودا له ههر چه شنه عه بیئکی جهسته یی و دهر وونی به دوور بوون. له هه موو فهر زیکي ئیلا هیدا بهر ژه وه نندی و حکمه تیک هه یه سهر باری ئه وه ی ئیمه لینی ئاگاداریش نه یین؛ بویه رای زانایانی شهرع راسته و بوچوونی دژ به وان رت ده کر یته وه.

ههر چه نده راپورته پزیشکیه کان زیاتر له لایهن که سانیکه وه بلاو ده کر یته وه که خاوه ن بر و انامه ی زانستین و ئهم راپورته پزیشکیانه له دهر چه ی دیار بیکراوی وه کوو هه نندی وتاری زانستی و تو یژ ینه وه یی له ناو کو مه لگادا بلاو ده کر یته وه به لام ئهم راپورتانه زیاتر ده بنه سهر چاوه ی ئه و بانگه شانیه که هه ول ددهن ئامانجه بازرگانیه کانی ناوه ننده کانی وه کوو کلینیکه پسرپوریه کانی خه ته نه بشار یته وه. ئهم ناوه ندانه هه ول ددهن به به کاره ی نانی راپورت و زاراوه ی زانستی وه کوو "ناوه نندی پسرپوری خه ته نه"، "خه ته نه کردنی بې ئازار"، "کلینیکي پسرپوری خه ته نه"، "کلینیکي خه ته نه کردنی ساوایان له تاران"، "خه ته نه کردنی مندالان"، "تیچووی خه ته نه له کلینیک" خه لک رازی بکه ن بو ئه وه ی کوره کانیان خه ته نه بکه ن. ئهم دهسته واژه بانگه شه ییانه که به گه ران به دوا ی وشه ی "خه ته نه" له گوو گلدا به ده ست ده هینر ین، جگه له وه ی باس له داهات دار بوونی ئهم کاره ده کا، باس له و رکابه ریبه تونده ده که ن که له م بورا ده بوونی هه یه. زور به ی کلینیکه پسرپوریه کانی خه ته نه له مالپه ر و ناو لاپه ره تایبه ته کانی خو یان به تایبه ت ئینستاگرام هه نندی با به ت له مه ر خاله ئه ر یتیه کانی خه ته نه داده نین و هه ول ددهن ئه و باوه ره بخه نه ناو میشکی خه لکه وه که له ناوه نده پسرپوریه که ی ئه واندا به باشترین شیواز و به ر وژترین جیاز و ده رگا مندالان خه ته نه ده که ن، له ناو لاپه ره تایبه ته کانی پزیشکان و ئه و نوزینگانه ی که باس کران هه ندی با به ت له مه ر خاله ئه ر یتیه کانی خه ته نه وه کوو پیشگری کردن له تووشبوون به نایدز و شیر په نجه ی کو ئه ندامی زاوژی بوونی هه یه به لام سه باره ت به زیان و لیکه وته خراپه کانی خه ته نه زانیاری بلاو ناکر یته وه یان که متر باسیان لی ده کر یت. ئه مه ش پیوه نندی که رتی پزیشکی له گه ل مافیای نابووری ریکلام و بانگه شه و گوتاره زاله کانی سهر ده سته که وته فهره نگی / ناینییه کان نیشان ددها و ئه وه پشتر است ده کاته وه که گوتاری پزیشکی له ژیر کاریگه ری پیکهاته نایدیولوژییه کانی ده سه لاته و به هاوکاری و په یوه نندی له گه ل نه وان کارداکانی ریک ده خات. به و اتایه ک له کاردای نوزینگه چالا که کانی بواری خه ته نه نموونه ی په یوه نندی زانست له گه ل ده سه لات به دی ده که یین. ئه و حاله تانه ی باس کران به شیکاریی گوتار روون ده کر یته وه.

بۆ نموونه له مالمپه‌ری یه‌کینک له کلینیکه‌ پسیپۆرییه‌کانی باکووری تاران، باس له‌ خاله‌ نهرینیه‌کانی خه‌ته‌نه‌کردن کراوه‌:

خه‌ته‌نه‌ باوترین نه‌شته‌رگه‌ری جیهانه‌ که‌ بۆ پیاوان ئه‌نجام ده‌دریت، توئزینه‌وه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان ده‌ریان‌خستوو‌ه‌ که‌ له‌و کۆریه‌ شیره‌خۆرا‌نه‌ی که‌ خه‌ته‌نه‌ نا‌کری‌ن هه‌و‌کردنی کۆئه‌ندامی میز بیست هینده‌ زیاتره‌. توئزینه‌وه‌ به‌رفراوانه‌کانی دیکه‌ ده‌ریان‌خستوو‌ه‌ که‌ پیاوانی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو زۆر زیاتر تووشی ئایدز و نه‌خۆشییه‌ سیکسییه‌ گوزار‌وه‌بیه‌کانی دیکه‌ ده‌بنه‌وه‌. هه‌روه‌ها شیرپه‌نجه‌ی ئه‌ندامی زاو‌زیی پیاو له‌ پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراودا ده‌گه‌مه‌نه‌ و شیرپه‌نجه‌ی ملی مندال‌دان له‌ ناو‌ژنی پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراودا که‌متره‌.

ئهو لیدوانه‌ی سه‌روه‌ه‌ جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌ ریگه‌ی بواری ته‌ندروستییه‌وه‌ هه‌و‌ل بۆ شه‌رعییه‌ت‌دان به‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌دری، به‌و پیه‌ی که‌ له‌ هه‌ر یه‌ک له‌ دوو ره‌گه‌زه‌ی کور‌ان/کچان ناما‌ژه‌ بۆ نه‌خۆشیگه‌لیک ده‌کری که‌ له‌ جیهانی مۆدی‌رن بۆ ئه‌و ره‌گه‌زه‌ زیاتر باو بوون و بوونه‌ته‌ هۆی "ترسی کۆمه‌لایه‌تی". بۆ نموونه له‌ نافه‌ر‌تاندا خه‌ته‌نه‌ وه‌ک خۆ‌پاراستن له‌ هه‌مبهر نه‌خۆشییه‌کانی وه‌کوو شیرپه‌نجه‌ی ملی مندال‌دان و نه‌خۆشییه‌ نزیکیه‌کان و له‌ پیاواندا وه‌ک خۆ‌پاراستن له‌ هه‌مبهر نه‌خۆشییه‌ باوه‌کانی وه‌کوو شیرپه‌نجه‌ی ئه‌ندامی زاو‌زیی باس ده‌کری‌ت. هه‌لبه‌ت به‌ که‌میک تیرامانه‌وه‌، ده‌توانین که‌ ل‌کاوه‌ژویی و خراب به‌کاره‌ینانی نازناوی "بواری ته‌ندروستی" و بلا‌و بوونه‌وه‌ی "ترسی کۆمه‌لایه‌تی" به‌دی بکه‌ین که‌ له‌ چوار‌چۆیه‌ی کاریکی کۆمه‌لایه‌تی به‌ ناراسته‌یه‌کی جینده‌ری هه‌و‌ل بۆ قبو‌ول‌کران و شه‌رعییه‌ت‌دان به‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌دریت.

مالمپه‌ری "یه‌ک کلینیک"، که‌ هی‌ پزیشکی مندال‌انه‌، لیکه‌وته‌ نهرینیه‌کان و زیانه‌ لاوه‌کییه‌ زۆر ده‌گه‌مه‌نه‌کانی خه‌ته‌نه‌ی بلا‌و کردوو‌ه‌ته‌وه‌ و به‌ تامه‌زرۆکردنی به‌رده‌نگ هه‌و‌ل ده‌دا نینگه‌رانییه‌ ئه‌گه‌رییه‌کانیان سه‌باره‌ت به‌ خه‌ته‌نه‌ که‌م بکاته‌وه‌:

زیانه‌ لاوه‌کییه‌کانی خه‌ته‌نه‌؛ باوترین زبانی لاوه‌کی: خوینبه‌بوون نزیکه‌ی له‌سه‌دا ۳ بۆ ۴ له‌ سه‌د که‌ له‌ شیوازی ئه‌لقه‌دا که‌متر به‌دی ده‌کری و له‌ مندال‌انی گه‌وره‌سال‌دا زیاتر باوه‌ و هه‌ندی‌ک جار‌یش به‌ پانسمانی په‌ستانی چاره‌سه‌ر ده‌کری‌ن. ته‌سکبوونه‌وه‌ی زا‌ره‌کی بۆری میز: به‌ ئاسانی ریگری لی‌ ده‌کری و ئه‌گه‌ر 2 بۆ 3 مانگ پاش ئه‌نجام‌دانی خه‌ته‌نه‌ زا‌ره‌کی بۆری میز به‌ فازلین یان فیتامین A چه‌ور بکری و هه‌تا مانگی دوانه‌ به‌رده‌وام میزی کۆریه‌که‌ به‌ ئاو بشۆردری، تووشی ئه‌م زیانه‌ لاوه‌کییه‌ نابی و هه‌روه‌ها دایبیه‌کی گه‌وره‌ هه‌تا ده‌ رۆژ دوا‌ی خه‌ته‌نه‌ به‌ کار بێن که‌ ئه‌مه‌ له‌ ته‌نگبوونی زا‌ره‌کی بۆری میز که‌م ده‌کاته‌وه‌. نووسانی پیست به‌

نووکى سیرهت: له مانگى په كهم و دووهه مى خهته نه دا، مه له مى تیترا سايبكلين بدرئ له شوینى خهته نه و پاشان ورده ورده به زه خته وه لټى ده كینه وه، درېزه به مه له مه لیدانه كه ده دین هه تا وه كوو ناسه واری سوور بوونه وه و هه و كړنده كه نامینیت، هه و كړدى خهته نه: كه له لهقه دا باو نیبه و به شه ربه تی سفالیکسین و شوړدنه وه ی به ناو و سابوون چاره سهر ده بیت. له یه كه م رۇژدا مه یین یان دهر دانی زهر د له سهر ئه ندامى زاوړى كوره ده بېنرئ كه كاتیبه و چلك نیبه كه له بهر كاردانه وه ی بهر گری له ش له هه مبه ر شینوازی لهقه یه. پینستی زیاده: هه ندیک جار پاش خهته نه كاتیک كورپه كه داده نیشئ، ئه ندامى زاوړى ده چېته ناو زكى و نایینرئ. ئه مه له ناو كورپه قه له وه كاندا ده بېنرئ و ئاساییه و به گه شه كړدى كورپه و كزبوونه وه ی چاره سهر ده كړیت. هه ستیاری دهرمانى: له حالته زور ده گمه نه كاندا، زبانی لاهه كیبه و به هوى لیدانى دهرزى سركردن (لیدوكاین) به دى ده كړیت.

زانستی پزیشكى هه ول دها كه له ریگه ی روونكړدنه وه ی خهته نه و ئه وه ی كه لیکه و ته كانی شیاوی چاره سهرن، متمانیه زهینى گشتى بورو و ژپنئ و به هیزی بكا بو ئه وه ی بتوانئ له قوناغه كانی دها تووی بانگه شه دا، له ریگه ی ئه م شه رعیه تدا نه ئه ویش به پاساوی پزیشكى، به کاریگه ربی كومه لایه تی زیاتر راپه رپنه رانی كومه لایه تی بو ئه نجامدانی خهته نه وه ك كرده وه یه كى سروشتى و پنیوست كه سازكراوی كومه لگا نیبه هان بدات.

زیانه كانی ئه نجامدانی خهته نه

ئه زمونى به شدار بووانى ئه م توپزینه وه ته نها له سووده كانی ئه م كارها سنووردار نایته وه و له زور حالته تا به شدار بووان باسیان له و زیانانه كرده وه كه به هوى خهته نه ی خوین یان منداله كانیان بووه. كه م بوونه وه ی چیژى سیکسى، خهساره ته جهسته ییه كان، مندال نازارى و توندوتیژى به رامبه ر به مندالان، خهساره ته دهر وونیه كان، تروما دهر وونیه كان، پینشیل كړدى مافه كانی مندالان له و خهساره تانه كه له دیمان له گه ل به شدار بووانى توپزینه وه كه دا ناماژه یان پئ كراوه.

خهساره ته جهسته ییه كان

له زور شوینى جیهاندا بانگه شه ی بهر فراوان سه باره ت به ئه نجامى خهته نه له رووى پاك و خواوینى و ته ندروستى و پزیشكیه وه ریگای ناگادار كړدنه وه ی له لیکه و ته و زیانه

لاوهکییه کانی ئەم کاره گرتوو، له حالیکدا خه‌ته‌نه ته‌نانه‌ت ره‌نگه‌ بێته‌ هۆی مردنی که‌سی خه‌ته‌نه‌ کراو. هەر له‌م باره‌وه‌ د.رەزا یه‌حیایی ده‌لی:

له‌ کتێبی ده‌قی مندالان و می‌رمندا‌انی نێلسۆن به‌ هۆی ئەنجامدانی خه‌ته‌نه‌ نه‌گه‌ری مه‌رگ له‌ سه‌دا یه‌که؛ واته‌ له‌ هەر سه‌د خه‌ته‌نه‌ کراو ئەگه‌ری مردنی یه‌کیان هه‌یه.

جگه‌ له‌ وه‌ش، نابێ مرۆف له‌ لیکه‌وته‌ ئەگه‌ریه‌ کانی هه‌ندیک رێکاری جیکه‌وتوو و په‌سه‌ندکراوی بواری پزیشکی بێ‌ ناگا‌ بێت. بۆ نموونه‌ به‌ کارهێنانی ده‌رمانی بیهۆشکه‌ر بۆ که‌م‌کردنه‌وه‌ی هه‌ست‌کردن به‌ نازار له‌ خه‌ته‌نه‌کردنی مندالدا زۆریش بێ‌ مه‌ترسی نییه‌ و ته‌نانه‌ت ره‌نگه‌ بێته‌ هۆی مردنی منداله‌که‌. چیرۆکی گیان‌له‌ده‌ستدانی مندالان به‌ هۆی بیهۆش‌کردن یان سه‌ر‌کردن له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردندا زۆرن، که‌ ده‌توانین ناماژه‌ به‌ گیان‌له‌ده‌ستدانی مندالیکی دوو مانگان له‌ شاری تاران بکه‌ین. پروداوه‌ که‌ له‌و کاته‌وه‌ ده‌ستی پێ‌ کرد که‌ پزیشکیکی ته‌مه‌ن مامناوه‌ند له‌ کاتی خه‌ته‌نه‌کردنی برازا دوو مانگه‌که‌یدا ده‌رمانی بیهۆشکه‌ری به‌ کار هێنا، به‌لام له‌ ناکاو کۆرپه‌ دوو مانگانه‌که‌ به‌و ده‌رمانه‌ گیانی له‌ ده‌ست دا (دنیا‌ی اقتصاد، 1397). له‌ حاله‌تیکي دیکه‌دا، له‌ شاری یه‌زد، مندالیکی ته‌مه‌ن دوو سالان دوا‌ی خه‌ته‌نه‌کردنی له‌ نه‌خۆشخانه‌یه‌کی گشتی، پاش کاتژمی‌ریک گیانی له‌ ده‌ست دا. له‌ ده‌قی هه‌وا‌له‌ بلا‌وکراوه‌ کاندای سه‌باره‌ت به‌م منداله‌، هاتوو‌ه:

رۆژی پینجشه‌مه‌، مندالیکی ته‌مه‌ن دوو سالان به‌ مه‌به‌ستی خه‌ته‌نه‌یه‌کی ساده‌ له‌ یه‌کیک له‌ نه‌خۆشخانه‌ حکومییه‌ کانی یه‌زد وه‌رگیرا و دوا‌ی تۆمار‌کردنی دۆسیه‌، له‌ کاتژمی‌ر 14:20 له‌ ژووری نه‌شته‌رگه‌ری به‌ سه‌ر‌کردنی شوێنی خه‌ته‌نه‌ نه‌شته‌رگه‌ری بۆ ئەنجام‌درا و کوتای‌هاتی نه‌شته‌رگه‌ریه‌که‌ له‌ کاتژمی‌ر 14:30 به‌ حالی باش و به‌ ته‌ندروستی ته‌واوه‌وه‌ را‌ده‌ستی بنه‌ماله‌ی خۆی کرایه‌وه‌ و ده‌برێته‌ ماله‌وه‌. به‌ پێی را‌گه‌یاندنی په‌یوه‌ندییه‌ گشتییه‌ کانی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی چاره‌سه‌ری ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی یه‌زد، ئەم منداله‌ دوا‌ی نزیکه‌ی کاتژمی‌ریک له‌ کاتیکدا هه‌یج نیشانه‌یه‌کی زیندوو‌بوونی یه‌وه‌ دیار نه‌بوو هه‌ترایه‌ ژووری فریاکه‌وتن که‌ سه‌ره‌پای هه‌ولێ تیمی زیندوو‌کردنه‌وه‌ و رێشوێنی زیندوو‌کردنه‌وه‌ی ته‌واو، به‌داخه‌وه‌ هه‌یچیان پێ‌ نه‌کرا و زیندوو‌نه‌بووه‌وه‌ به‌ هۆی ناروونی ئەو پروداوانه‌ی که‌ له‌ ماوه‌ی یه‌ک کاتژمی‌ردا پروبیان داوه‌ و گومان‌اوی‌بوونی با‌هه‌ته‌که‌، نموونه‌ی پێویست وه‌رگیراون و په‌وانه‌ی پزیشکی دادوه‌ری کران و لیکۆلینه‌وه‌یان بۆ ده‌کریت (ئا‌فتابی یه‌زد، 1395).

ئەزموونی سەرەوه ئەوەمان بۆ دەرەخا که خەتەنە بە شتیکی سروشتی دادەنرئ و پاساوی وای بۆ دەهینریتەوه که خەتەنە له ڕیگهی بواری تەندروستی و پزیشکی تەمەن درژ دەکا و هەر وها بە هۆی کارکردەهە لە پەپوهندییە سۆزداری و سیکسیهکاندا ژیانی کۆمەلایەتی باشتەر دەکا، بەلام دەتوانئ مەرگیشی لی بکه ویتەوه. دیاردەپەک که له ڕیگهی کۆمەلگاوه بنیات نراوه و کۆمەلگا ئەنجامدانی پینویست کردوو، له شیوهی ڕیکلام و میدیادا دەبیته هۆی مەرگی مندالان. ئەو مندالانەهی که چالاکفانن که له لایەن کۆمەلگاوه توانای بەرگری کردن له مافەکانی خۆیانیا نیه، بە هۆی ئەو وینایەهی که سەبارەت بە تافی مندالی هەیه و ئەم وینایەش کۆمەلگا خۆی سازی کردوو. کۆمەلناسی مندالی و بواری لیکۆلینەوههکانی مندالی بە ئاراسته‌ی رەخنەکارانه و پینداگریانه بۆ جەختکردن له سەر پەپوهندی نالۆزی ژیان و مەرگ بە هیز و بالادەستی نهریت و نایین و نابووری و تەنانەت هەژموونی پزیشکیش لەم بواره‌دا دەتوانئ روون کەرەوه بیت.

که مەبۆنەوه‌ی چیرۆکی سیکسی

وهک و ترا هەلسەنگاندنی کاردای سیکسی کهسانی خەتەنەکراو و خەتەنەکراو جیاوازه و تەنانەت هەندیک جار دژ به یه‌کن. له پال ئەو بۆچوونانەهی که ناماژە بۆ باشتربوونی کاردای سیکسی پیاوانی خەتەنەکراو ده‌کن، هەندیکیش هەن که به پشەبەستن به ئەزموونی تایبەتی خۆیان دەلین پیاوی خەتەنەکراو پەپوهندی سیکسیان باشتەر. بۆ نموونه ژینکی تەمەن سی و شەش سالان دانیشتووی له‌ندن، که ئەزموونی سیکسی له‌گەڵ پیاوانی خەتەنەکراو و خەتەنەکراودا هەیه، دەلن:

من پیم وایه خەتەنەکردن شیواندنی کۆئەندامی زاوژییه و له زۆر حاله‌تدا کاریگه‌ری له سەر هەست و چیرۆکی سیکسی مەرفه‌کان دادەنیت؛ راسته هەندیک خالی تەندروستی باشی هەیه، بەلام کاریگه‌رییه باشه‌که‌ی زۆر که‌متر له‌ زیان و خەسارته‌ لاوه‌کییه‌کانیه‌تی، چونکه پێستی ئەندامی زاوژیی پیاو که به خەتەنە دەبیرن پارێزهری ئەندامی زاوژیی پیاوه و له وشکبوونهوه‌ دەپارێزێت. رەنگه‌ ئەو ژنانەهی که تەنها له‌گەڵ پیاوانی خەتەنەکراودا سیکس ده‌کن پینان وای سیکسی باشتریان هەیه، له‌ حالیکدا ئەو پێسته‌ی پێشوه که لا ده‌برئ شانەیه‌کی ئەندامی زاوژیی پیاوه که ئەعساب و وه‌رگری هەستباری تێدایه که له‌ خۆش‌وه‌بستی و سیکس له‌ پیاواندا رۆلیکی گرینگ ده‌گیرێت. به‌ پیتی ئەزموونی تایبەتی خۆم، سیکس و سەرچییه‌ی له‌گەڵ پیاوانی خەتەنەکراودا خۆشتره؛ زۆر زووتر حەشهری ده‌بن و

توانای کاردانه‌وه‌یان به هۆی لیک‌که‌وتن و سیگناله‌ سیکیسیه‌کان زیاتره و منیش ئەممه‌ به ته‌واوی به‌ئەزموون کردوو. له‌ و پیاوانه‌ی که خه‌ته‌نه‌ کراون، به‌ پنی شیوازی نه‌شته‌رگه‌ری و راده‌ی له‌ده‌ستدانی ئەو شانه، کاردانه‌وه‌یان بۆ سیگناله‌کان زۆر جیاوازه، له‌ ئەزموونیکم له‌گه‌ل پیاویکی خه‌ته‌نه‌کراودا ده‌بی بلیم که هیزی سیکس و سه‌رجینییه‌که‌ی له‌ پیاوه‌ خه‌ته‌نه‌نه‌کراوه‌کان که‌متر بوو. ئەم بابه‌ته‌ له‌ سیکیسی ده‌میشدا هه‌ر وابه. پیاویکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراو چیژ سیکیسی و تیگه‌بشتنی به‌رزتری به‌ئەزموون ده‌کرد و منیش ده‌متوانی به‌ ته‌واوی هه‌ستیان پی بکه‌م، له‌ باره‌ی ئۆرگازمه‌وه‌ ده‌بی بلیم، جیاوازییه‌کی وام له‌ گه‌بشتن به‌ ئۆرگازم له‌م پیاوانه‌دا نه‌ده‌بینی، چونکه‌ گه‌بشتن به‌ ئۆرگازم له‌ بارودۆخی جیاوازا جیاوازی هه‌یه. به‌ رای من ئەو پیاوانه‌ی خه‌ته‌نه‌ ده‌کرین هه‌ندیک له‌ هه‌ست و چیژه‌ سیکیسیه‌کانیان له‌ کاتی سیکس و کاتی تیخزاندا له‌ ده‌ست ده‌دن. له‌ رووی نه‌ندروستییه‌وه‌ هه‌یج جیاوازییه‌کم به‌دی نه‌کرد؛ ئەو ئەزموونه‌ی که هه‌مبوو ئەوه‌ بوو که زۆر پاک و خاوین بوون و ته‌نانه‌ت کیشه‌ی هه‌وکردنی بۆری میز که هه‌ندیک جار روو ده‌دا، بۆ من رووی نه‌دا. به‌ لام من تیده‌گه‌م که هه‌ندیک جار ئەگه‌ر پاک‌وخاوینی ره‌چاو نه‌کرئ له‌ پیاوی خه‌ته‌نه‌نه‌کراودا ده‌توانی کیشه‌ی زیاتر ساز بکا، به‌ لام ئەم کیشه‌ له‌ پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراویشدا ده‌توانی کیشه‌ دروست بکا و پیم واییه‌ پاک‌وخاوینی هۆکاریکی باش بۆ ئەم شیواندنی کوئه‌ندامی زاوژییه‌ بیت. به‌ش به‌ حالی خۆم له‌ سیکس کردندا، هه‌یج جیاوازییه‌کی ئەوتۆم له‌ نیوان ئەم دوو پۆله‌دا نه‌بینی، به‌ لام له‌ پیاویکدا که خه‌ته‌نه‌ نه‌کراوه، به‌ هۆی تیگه‌بشتنی به‌رزتر له‌ چیژ و هه‌ستیک که له‌ کاتی سیکیسدا به‌ئەزموونی ده‌کرد هه‌ستم کرد که باشتر ده‌توانی ئەم هه‌سته‌ بۆ من بگوازیته‌وه.

ماهی، کارمه‌ندیکی بانکه‌ له‌ نه‌مسا، ئەزموونیکمی هاوشیوه‌ی هه‌یه و ده‌لی:

دۆستی به‌که‌مم (دۆسته‌ کور) که سیکیسم له‌گه‌ل کردبوو خه‌لکی سوپه‌را بوو که خه‌ته‌نه‌ نه‌کراوو و هه‌تا سیکیسم له‌گه‌ل پیاویکی عه‌ره‌ب نه‌کرد که خه‌ته‌نه‌ کرابوو جیاوازی نیوان ئەم دووانه‌م نه‌ده‌زانی. جگه‌ له‌ روواله‌تی ئەندامه‌ زاوژیکان، پیم وایه‌ که سیکیس له‌گه‌ل پیاویکی خه‌ته‌نه‌نه‌کراودا خۆشتره. جووله‌ی پیش و پاشی پستی ئەندامی زاوژی پیاو زیاتر زبی ژنه‌که‌ ده‌بزوینیت. من خویندووومه‌ و بیستووومه‌ که هه‌مان شت پیاوانی خه‌ته‌نه‌کراویش ده‌گریته‌وه. به‌ دلنیا‌یه‌وه‌ کوره‌که‌م خه‌ته‌نه‌ ناکه‌م، چونکه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که من بۆم نییه‌ ئەم کاره‌ بکه‌م، بۆچی له‌به‌ر پابه‌ندبوون به‌ بیر و باوه‌ره‌کانم نه‌هیتلم له‌ سیکیس چیژی ته‌واو بیات؟

هه‌رچه‌نده‌ زۆریک له‌ دیمانه‌له‌گه‌ل کراوانی ئەم توژیینه‌وه‌ پیمان وایه‌ خه‌ته‌نه‌کردنی کوران په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل زیادبوونی چیژی سیکیسیدا هه‌یه، به‌ لام

هه ندیک پینان وایه خه ته نه کردنی پیاو تیربوونی سینکسی نافرته که م ده کاته وه. ههر له م باره وه، ژنیکي دیکه سه بارته به کاریگه ریی خه ته نه له سه ر په یوه ندیسه سینکسیه کان ده لئ:

بؤ من جینگه ی سه رنجه که چؤن ئه گه ری ئه وه هه به که ژنانیک هه بن که پینان خوش بی له گه ل پیاوانی خه ته نه کراودا سینکس بکه ن. هه رچه نده چاوه پروانی ئه وه ده کړئ ژنانی نه وه ی داهاتوو منداله کانیا ن خه ته نه بکه ن، به لام ئه م تیرپروانینه تان هه له یه، نه گه ر ئه م پیاوانه له ریگه ی قسه کانی دایکیانه وه له باره ی بارو دؤخی خه ته نه وه بزنان و بزنان چؤن کاریگه ریی له سه ر په یوه ندیسه سینکسیه کانیا ن دانوه. نه گینا ئه م پیاوانه قه ت چیرئ خه ته نه کردنیا ن به نه زمون نه ده کرد.

وا دیاره ئه و که سه انه ی که نه زموونی سینکس کردنیا ن له گه ل ههر دوو پیاوی خه ته نه کراو و خه ته نه نه کراودا هه یه ده توانن جیاوازی نیوان ئه و دووانه پروون و شی بکه نه وه. هه روه ها فره یی ئه و که سه انه ی که چیرئ سینکسی زیاتریان له گه ل پیاوانی خه ته نه نه کراو به به راورد له گه ل پیاوانی خه ته نه نه کراودا به نه زمون کردوه، ئه وه مان بؤ درده خا که کاریگه ریی ئه رینی خه ته نه نه کران له سه ر چیرئ سینکسی له کاریگه ریه نه رینییه کانی زیاتره.

نازار و ترس و بیره وه ریه ناخوشه کان

زؤر به ی که سه انی دیمانه له گه ل کراوی ئه م توژینه وه بیره وه ریه کانی خه ته نه یان ده گپړاوه که نازار به خش و دلّه ژین و تیکه ل به ترس و توقاندنیک بوو که له و ساتانه دا به نه زمونیا ن کردبوو. زؤر یک له لیکه وته کانی ئه و نازار و ترس و رنجه هیشتا له گه لیاندا بوو و له چوار چپوه ی تایبه تمه ندیگه لیکي وه کوو که میی متمان به خؤ بوون و هه ست کردن به شهرم و هه ست کردن به بیده رتانی و بی ده سه لاتی و ... نازاری ده دان، وه ک چؤن دوا ی تپه رینی چه ندین سال هیشتاش تالییه که یان له بیره. دوو باره خو یندنه وه ی هه ندیک نمونه له و بیره وه ریه ده توانئ تا راده په ک باس له و سته م و مهینه تپه بکا که به سه ریا ندا هاتوه. بؤ نمونه موحسین (ناوی ساخته) که ئیستا سی و شه ش ساله و خه لکی تارانه، سه بارته به بیره وه ریی خه ته نه کرانی ده لئ:

له سالی ۱۳۶۸ ی هه تاوی له پؤلی دووهه می سه ره تایی بووم که زانیم برباره خه ته نه م بکه ن. من به شه قام و کولانه کانی گه ره کدا رام ده کرد، ته نانه ت هاوری و منداله کانی گه ره که که شم له گه ل باوکم و خالؤمدا به دوامدا ده گه ران. له کو تاییدا گرتمیا ن و پیاونکی ره ش تاله که پینان دهوت لوتی به تیغی ریشتاشی و قامیشیک که له ناوه راسته وه هه لقلیشا بوو و به جیریک پیکه وه لکاندبووی، پیستی گونمی

برى. زۆر ئىشم بوو ده مقيزاند، به لام كاتيك كه ده گريام خه ته نه چى چاوى ده برپيه چاوم و پنى ده وتم نه گهر بگري و بقيرژى گونت له بنه وه هه لده كه نم. منيش له ترسا بيده نگ بووم. له وهش خراپتر نه وه بوو كه نه و مند الانه ي گه رهك كه وه دوام كه و تپوون هه تا چهند ساليش ته نانه ت له كاتى خویندن ئاماده ببشدا له سه ر نه م بابه ته گالته يان پى ده كردم. نه مه متمانه به خو بوونى منى كوشت و ره نگه هه ر نه مه وای كردي كه له قوناغى ئاماده بيدا واز له خویندن بينم.

نه حمه د موقيمي كه ته مه نى نزيكه ي شه ست ساله و له كاتى خه ته نه دا له ويستگه ي شه مه نده فهرى نه سفه راين ژياوه و ئىستا له گه ره كيكي پاريس نيسته جئيه، بيره وه رى خه ته نه كردنه كه ي به م شيوه باس ده كات:

من ته مه نم له ناو چوار سال و نيو بوو و زۆر فه رم به دنياوه نه بوو، به لام نه كبه رى برام كه ته مه نى جه وت سالان بوو، ده يزاني چى روو ده دات. نه و روژه باوكم من و برا كه مى برده ماله وه. له ناوقه د به ره و خواره وه روتى كردمه وه و له سه ر دۆشه كييك رايكشاندم. نه كبه رى برامى له سه ر دۆشه كه كه ي تر دانا. چهند كه سيك له ده ورره برمان دانيشتبوون. من له لايه كه وه له خو شى نه و شيرى و سكه ي دراوانه ي كه پيم درا بوو، پام وه زه وى نه ده كه وت و له لايه كي ديكه شه وه يه ك يان دوو كه سيك به پرسارى په يتا په يتا سه ر قاليان ده كردم و عه قلم به هيج نه ده شكا. هه تا نه وه ي كه به تيغى كه وه كوو چه قو خه ته نه چى گونمى برى و گريام. كاتيك خه ته نه چى له ته په رۆيه كي سووتاند و خو له ميشه داغه كه ي به سه ر گونمدا پرژاند يه ك به خو م زربكاندم. پاشان چوه لاي نه كبه رى برام و به هه مان شيوه خه ته نه ي كرد. برا كه م هه ر له ده ستپي كه وه ده يزاني خه ته نه ئيشى زۆره، ئازار يكي زياترى هه بوو. نه و پياوه پاش خه ته نه كردنمان هه نديك كو تالى كه تانى له دا يكم وه رگرت و به و قوماشانه دوو نه لقه ي بچووكى وه ك مي زه ر به لام بچووكتر دروست كرد و يه كيكيانى له سه ر شوپنى خه ته نه كردنه كه ي من دانا، به جو ريك كه نه ندامى زاو زم له ناوه راستيدا بوو. له به ر نه وه ي كاتى په تانى ده دم به م لمدا له برينه كه نه كه وپت. هه ر چنده زياتر له نيو سه ده به سه ر خه ته نه كردندا تپيه رپوه، به لام هيشتا بيره وه ريه تاله كه يم له بيره. به تايه ت برا گه وه ره كم كه له گه لمدا زۆر نازارى چه شت، به لام دواى چهند ساليك له ته مه نى شازده ساليدا كوچى دوايى كرد. به راي من خه ته نه هى سه رده مى نه فامى و جاهيليه ته و به داخه وه تا ئىستاش هه ر به رده وامه.

مه سه وود (ناوى ساخته) كه ئىستا ته مه نى بيست و پينج ساله و له شارى سارى ده ژى، يه كيكي ديكه له وه كه سه انه يه كه له م ليكو لينه وه دا ديما نه ي له گه ل كراوه،

بیره وه بیهه کی وه حشه تی مندالینک پیشان دها که خوئی ناتاجی یارمه تیی دایک و باوکی بینوه ته وه و دایک و باوکی هاوکاریان نه کردووه ههر له بهر ئه مهش بو هه میشه و یئنه دایکیکی میهره بان له بیره وه بیدا کال ده بیته وه، سه بارهت بهم بابه ته ده لئی:

ته مه نم حهوت سالان بوو که منیان برد بو نورینگه ی پزیشک. زور ده ترسام و بهر دهوام ده مزیکاند و پیم سهیر بوو بوچی دایکم یارمه تیم نادا؟ دوو پیاو و ژنیک له ژور سهرم بوون، به لام نازانم کامیان دکتور و کامیان په رستار بوون، له کوتاییدا به چهند ده زبیهک نارامیان کردم هوه و پاش سرکردن خه ته نه کردنه که یان ئه نجام دا، که پیم وای کاتزمیریکی خایاند. چهند کاتزمیریکی دوا ی نه شته رگه ریه که نازاریکی زورم هه بوو و له بیرمه ئه وه شه هه تا دره نگانئ نه خه وتم هه تا ئه وه ی که باوکم ناچار بوو بمباته گه رماو بو ئه وه ی ئه و گازانه ی که له سه ر برینی خه ته نه بوو و وشک بوونه وه لیمان بکاته وه. چهند رۆژیک قسه م له گه ل که سه نه کرد، ته نووره بان کرد بووه پام و هه موو خه لکی گه ره ک زانیبوویان خه ته نه کراوم و ههر ئه مهش وای کرد کاتیک دوا ی حه فته به ک چومه ناو هاواریکانم هه موویان گالته بان پئ ده کردم. ئه گه ر منالم ببئ قهت خه ته نه ی ناکه م با خوئی ههر بریارینک که پینی وایه بو جهسته ی خوئی گونجاوه بیدات.

وا دیاره خه ته نه وه ک دیاره به ک له ئه زمونی ژیاوی تافی مندالیی پیاوانی خه ته نه کراوا تو مار کراوه و ههستی وه کوو رهنج، ترس و شهرم و ... ی بو ئه وان دروست کردووه. ئه م هه ستانه له قوناغی گه وره سالیدا له ناو ههسته زاله کانی سه رده می مندالی به ده روونی ده بی و ده چه سپی و لیکه وته ی وه کوو که میی خو به گه وره زانین و که میی متمانه به خوئی له ژیانی دواتری ئه م پیاوانه دا به جیهیشتوو. لیره دا ده توانین شی بکه ینه وه که نه شته رگه ریی خه ته نه له چوار چیوه ی سازکراویکی کۆمه لایه تیدا، که هه میشه له لایه ن کۆمه لگاوه شه رعییه تی پئ دراوه، پشکی گرینگی له بنیاتنای ههسته زاله کانی ناو ناوشیارگه ی به کۆمه لی پیاواندا هه یه، ئه و گروپه ی که به شیککی گرینگی فه ره نگی کۆمه لگا له ریگه ی په روه رده وه به ره م ده هیننه وه. ئه م بابه ته گرینگه پیویستی به تیرامان و شی کردنه وه ی دیاره ی خه ته نه له بواره کانی زانستی کۆمه لناسی وه کوو مندالی، هه ست، ره گه زیتی، ده رووناسی، کولتور و فه ره نگی، یاسا و هتده. ئه و بابه تانه ی که باس کراون، که له بابه تی هه ست و خه ته نه نامژه بان پئ کرا، به پئی تیوریی به رسازی کۆمه لایه تیدا شی ده کریته وه.

پیشیل کردنی مافه کانی مندال و مندالازی

جیاوازی بی و بۆچوون سه بارهت به چه مکی مندالی له جیاوازیی روانگه به که وه سه رچاوه ده گری که له کۆمه لگا نه ریتخواز و هاوچه ربه کاندای سه بارهت به مافه کانی مندال هه به، وه که له کۆمه لگا نه ریتیه کاندای ده بینین نه نجامدانی نه شته رگه ری له سه ر به شیکای تایبه تیی جهسته ی منداله که به رپوره سمیکای تایبه ته وه نه نجام ده درئ بۆ شه وه ی سترسی منداله که بۆ چوونه ناو قوئاعی گه وره سالی که م بکه نه وه، به لام له کۆمه لگه ی مؤدیرندا هه موو که سپیک له خوار ته مه نی هه ژده ساله وه به مندال داده نری و هه ر گۆرانکاریه که له جهسته یدا به بی ده ستیه وردان و مؤله تی نه وه نه ته نها پیشیل کردنی مافه کانی مندالانه، به لکوو سه روشتیکی دژه په روه ده ییشی هه به. حامید فه رمان، چالا کفانی مافی مندالان له م باره وه ده لی:

زنجیره به که داب و نه ریت و ناکاری وه کوو ئاهه نگی نان خه ته نه و ئه مانه به رای من ده توانی په یامیکای دژوا بۆ منداله که بگواز یته وه، چونکه ریک شوینتیکی تایبهت و نه شوینته ی که منداله که خوی ده بی ناگاداری بی، نه ته نها له لایه ن چهنده که سه بکه وه ده ستی لی ده درئ به لکوو ده ستکاریش ده کری و دواتر جه ماوه ریکی زۆر هه لویتسیان بوی ده بی، به تایبهت کاتیک ئه م کاردانه وه کاردانه وه به کی ئه رینی بی، ده توانی ئه وه په یامه دژوازه بگواز یته وه.

ماده ی ۱۲ی په یماننامه ی نیوده وه له تیی مافه کانی مندال به روونی ده لی: "ده وه تانی ئه ندام له په یماننامه که دا ده سه به ری ده که ن که مندالیک که توانای فۆرمدان به بۆچوونی خوی نییه بتوانی نه وه بۆچوونانه به ئازادی بۆ هه موو بابه ته کانی تایبهت به خوی ده ربهریت. پیو یسته بۆچوونه کانی مندال به پیی ته مه ن و پینگه یشتی خوی به رز بنرخینریت". ئه ندامه کانی جهسته ی مندال یه کیک له و بابه ته گرینگانه ن که په یوه ندی به وه وه هه به، هه ر چه شه نه ده ستیه وردانیک به بی مؤله تی منداله که به نمونه ی پیشیل کردنی مافه کانی مندال داده نریت". له سه ر بنه مای ئه مه ش خه ته نه کردن که جوړیک له ده ستیه وردان له جهسته ی منداله که له تافی مندالیدا و به بی مؤله تی مندال نه نجام ده درئ، جوړیک پیشیل کردنی ئه م په یماننامه به. دکتۆر عه لپه رزه کرمانی کۆمه لئاسی مندالی که هاو پای ئه م را و بۆچوونه به، له وته ی خویدا به م شیوه ئامازه ی بی ده که:

ئهندامی زاوژیی ییاو یه کیک له به شه تایبه ته کانی جهسته ی مروقه و هه ر چیه به کی به سه ریدا بی، ده بی تاک خوی برپاری له سه ر بدات. به رای من ئه نجامدانی ئه م کاره له مندالیدا نمونه ی ده ستدریزی کردنه سه ر مندالانه و پییم وایه ئه گه ر خالی

ئهر ئیښی هه بی پیوسته دوا بخړی هه تا منداله که ده گاته تمه نی بالقوون و بتوانی برپاری خوئی بدات.
 فهرهاد، کتیبفرۆشیکي خه لکی گونبه د کاووسه، له وته کانیدا ناماژه به مه ده کا، نهو پیئی وایه:

دهی هه موو کهس لیره زور له سهر خه ته نه سوورن و ئاهه نگی بو ده گرن. من له سهر خه ته نه کردنی پیاو له ئیران زور گه راوم، به لام به داخه وه هیچ نه کراوه و وا دیاره هه مووان قبوولیان کردوه. نهوهی من ده یلیم نهوهیه که مافی نهوه مان نیبه که نه م کاره به رامبر به منداله کانمان بکهین، با گه وره بن، برپاری خویمان بدن و نه گه ر خه ته نه کردن بیته هوی نهوهی زیاتر چیژ له سینکس وه ربگرن که چیژی سینکسی به کیچ له به که مین مافه مرویی و سروشتیه کانه با نهوه بان لی زهوت نه کهین.
 هه له بت نه مرو له دنیای مؤدپرن، له ولاتانی تازه پیگه یشتوودا، به ئیرانیسه وه، ده بینین که خه ته نه که جوریک ده ستکاری کردنی جهسته یه، هه میشه له گه ل ئاهه نگی نان خه ته نه بووه. پیشاندانی نه م ده ستکاری کردنی جهسته ی مندالانه، له گه ل کاروباری کومه لایه تی دیکه که مندالیان کردوه به فاکته ری جیاکاری و کیپرکی کومه لایه تی به شیوهی جوراوجور له توره کومه لایه تیبه کاندایه بیتریت. له م توره کومه لایه تیبه اندا مندال بووه ته کالایه ک بو نامانجی ئابووری سیاسی و نمایش ده دریت. ئیمه چه ندین په یچی تایه تیمان هه یه که بو مندالان له توری کومه لایه تی نیستاگرام دروست ده کری و تیدا ئاهه نگی نان خه ته نه پیشان ده دری و به نشاناندانی ده ستکاری کردنی جهسته و ریوره سمه که ی به شینوازی جیاواز هه ول ده دری جیاوازی و کیپرکی کومه لایه تی دروست بکری و له م ریگه وه نه شته رگه ری خه ته نه کاردای ریکلامی و هانده رانه ی ده بیت. له م چوارچیوه دا مندالان به مرو فگه لیک له قه له م ده درین که نه ک هه ر له مافه کومه لایه تیبه کان به لکوو له مافی مرو ییه کانیشیان بیبه شن و جیهانی ژایویان به فه رمی ناناسری و ریژیان لی ناگری؛ نه وان بوونه ته نامراژیک بو بینران له م تورانه دا و هیمای چینایه تی و نمایش کردنی پیگه ی کومه لایه تی، که هه موو نه مانه نمونه ی جوره جیاوازه کانی مندال نازاری و ناراسته زاله کانی سهر دیارده ی مندالی و مندالان له م کومه لگایانه ن. پی ده چی نه م حاله تانه به تیوری کومه لگه ی شانویی شی بکری نه وه.
 هه ر له و چوارچیوه دا، مه حمود نه میری موقه ده م، چالا کفانی مافه کانی مرو ف له ولاتی نه رویژ، له وتوویژیکدا له گه ل هه والده ری هیرنا، پیئی وایه که ده بی کومه لگه ی جیهانی بگه نه نه و نه نجامه ی که خه ته نه نمونه ی ده ستر ریژی کردنه سهر مندالانه و له م

حاله ته شدا ئایین ناتوانی بهر به سستیکی جیدی بو دروست بکات:

لیڤه دا بابه تی گرینگتر نهوه به کی ده توانی بریار بدا که مندالێکی ساوا یان کورپێکی مندال، که خوار تمه نی یاساییه، نه شته رگه ری بو بکریت؟ له م رووه وه زیاتر دایک و باوک، واته سه ره رشتیاری منداله که بریار پێکی له و شیوه دهدات. به لام نایا ده توان له سه ره بنه مای باوه ر و نه ریتکی ئایینی که بناغه زانستییه کانی نه سه لمینراون و یان لانیکه م هیه چ زانیارییه کی گشتگیر له م رووه وه له ئارادا نییه، بریار پێکی له و شیوه بدن؟ وه لامی ئەم پرسیاره له روانگه ی مافه کانی مروقه وه باش نییه. له سه ره بنه مای ئەمهش پێویسته ئاماژه به رۆلی کۆمه لگه ی مه ده نی و ئەو کاربگه ریه ی که ده توانی له م رووه وه هه یی، بخریته روو. هه ره ها توژی نه وه زانستییه کان پێویستیان به گوژمه یه و ئەو گوژمانه ش ده یی به هاریکاری حکومه ته کان دابین بکرین. به لام رپنخراوی تندرستی جیهانی ده توانی لیکولینه وه و توژی نه وه ی باشی له و باره وه هه ییت. ئەگه ر ئەمه ببینه پرسیکی گه وه رتر، ده توانی کاریگه ر بیت. بو ئەم مه به سه ته ده یی ئیراده یه کیش هه یی و که سائیک بین و بلین ئیمه قوربانی پێشیل کردنی مافه کانی مروقین و کاربگه ریه جهسته یی و ده روونییه کانی خه ته نه، به تایبه تی له تمه نی مندالیدا روون بکه نه وه (ئه میری موقه ده م، 1395 ی هه تاوی).

به شیک له بوچوونی به شدار بوونی ئەم توژی نه وه دژی ئەو باوه رپه که پابه ندبوونی بی پێچ و په نا بو نه ریته کان به هۆکاری سه ره کیی کاره که یان ده زانن و پیداغری له سه ره ده که ن. خه ته نه کردنی مندالان له زه نییه تی نه ورپویدا هه له په که که له به رچاوی منداله کانیا ن نه نجامی ده دن. بوچوونه کانیا ن نه وه ده رده خا که بوچی ئەم بابه ته له مپشکی هه ندپک که سدا بووه ته چالنج. بو نموونه پیاویکی ته مه ن شه ست و پینج سالان، که خاوه ن بر وانا مه ی دیپلومه و له کانا دا ده ژی، له م باره وه ده لی:

ئه گه ر کوره که م روژی گه وه بی، به هۆکاریک که تا ئیستاش نایزانم، بلێ ئەمه هه له بووه، که ئەمه له رووی نه زانییه وه بووه و ئەو ئەم زیانه ی به من گه یاندووه، بوچی خه ته نه ت کردم، جگه له داوا ی لیبوردن هیه چم بی نییه، چونکه راستییه که نه وه یه، به وه مه به سه ته ی که به قازانجی منداله که مم زانیوه، خه ته نه م کردووه.

فه رامه رز و په روین، ژن و میتردیکی خویندکاری زانکۆ و دانیشتووی ئیسپانیا ن، هه ر چه نه دان به وه دا ده نین که زیانه لاوه کییه جهسته ییه کان واته هه وکردن و کزانه وه یان له نه ندای زاوژی منداله که یاندا بینوه، به لام ئەزموونه که یان نه وه پیشان ده دا که ئەم زیانه لاوه کییه چاره سه ر ده کری و له وه ش گرینگتر نه وه یه که ئەم زیانا نه ناتوانی نکۆلی له "مافی جهسته" بکه ن. ده لێن:

ئیمه هاتینه ئیڤه بوینه خاوه ن کورپک و داوی خویندن و لیکولینه وه، بریارمان دا

کوره که مان خه تهنه نه که یڼ. چهند سالی یه که م هم موو شتیک باش بوو و له کاتی گهر ماو پښتی نه دنامی زاوژ پیمان له ژیر ئاوه که داخاوپڼ ده کرده وه. هه تا نه وهی که خوئی دهستی کرد به راگرتی میز و درهنگ چوونه ته والیت. کاتیک زهختی له نه دنامی زاوژ پی ده کرد، هه وی ده کرده وه و چهند روژتیک سهرمان لی شیوا هه تا چووبنه لای پزیشک و به مه له هم و کریم چاک بووه وه. نه گهر خه تهنه ناکهن پیوسته وریا بن و فیر بن که له چهند سالی یه که می مندالیدا باش ئاگانان لی بیت. به لام به گشتی تیمه هم نایدیا و بیروکهی مافی خاوه ندرایه تیی به سهر جهسته مان قبوله.

وا دیاره له دنیای مؤدیرن و نابووری سهرمایه داریدا، روانگهی نامرزی بو مندالان له ناو توره کومه لایه تیه کاندا نه ونده توخ بووه و به شیک گرینگی هم روانگه زه نییه تی دایک و باوک وه ک گروپنکی گرینگی به رده نگه کان بنیات دهنی، به لام نه و ناراستانهی که له سهر بنه مای مافی خاوه ندرایه تیی مندالان به سهر جهسته یانه زور زال نییه و له وه ناچی روانگهی له م شیوه ریژه یان زور بیت.

کومه لی ره خنه و چهند بو شاییه کی فیهی و یاسایی

له یاسا کانی ئیراندا به و پییهی که خه تهنه ی پیاوان یه کیک له مهرجه نایینی و کولتوری و فرهه نگیه کانه، نه ک ههر به تاوان نازانری، به لکوو پالشیشی لی ده کریت. له م پیوه ندییه دا چیمهن ئیسماعیل نژاد، کارناسی یاسایی ده لی، به و وینایه ی که خه تهنه شهرعی و یاساییه، ناتوانین چاوپوشی له زیانه کانی بکه یڼ:

خه تهنه ی پیاوان له ئیسلام و ئاینه کانی تردا بووه و هه یه. له قورئاندا باس له خه تهنه کردنی پیاوان نه کراوه و خه تهنه به به شیک له سونهت داده نری و به و پییه ی یاسا له ئیسلام و سونهت هوه وه رگراوه، خه تهنه یاسایی و شه رعیه. به لام به له بهر چاوگرتنی گرینگی مافی تهنروستی، پرسی یه که م نه وه یه که جگه له سووده کانی خه تهنه ی پیاوان، زیانی درپزخایهن و کورتخایه نیشی هه یه که بریتیه له زیانی جهسته یی و دهروونی که له هیه که سیک شاراوه نییه و زوریک له لیکولینه وه کان همه پشتر است ده که نه وه. ئیستا سهره رای جهخت کرده وه ی زور له سهر مافی تهنروستی، له یاسا کانی مافی مروف و یاسای بنه رته یی ئیران، ئایا تهنه ی له بهر قازانجی خه تهنه ی پیاوان و فره یه که ی ده توانین چاوپوشی له زیانه کانی بکه یڼ و یاسه تیک بو که م کرده وه ی ئه وان و تهنروستی مندالانی خه تهنه کراو نه گیریته بهر؟ سووده کانی خه تهنه ناتوان زیان و خه ساره ته کانی رته بکه نه وه و ده بی به پشتبهستن به و مادانه ی که له یاسای بنه رتیدا ئامازهی بی کراوه پیوسته

هه موو مندالانی خهته نه کراو له خزمه تگوزاریی خوشبژیوی سوودمه ند بن بۆ ئه وهی هه رچی زیاتر له که مبوونه وهی زیانه به لگه دار و سه لمینراوه کان سوودمه ند بن. بئ گومان سوودمه ند بوونی هه رچی زیاتری مرؤفئیک له پیداو بستییه کانی ته ندروستی جهسته یی و ده روونی ته نها کاربگه ری له سه ر جهسته ی ئه و دانانی و کومه لگه ی ده روو به ریشی له ته ندروستی جهسته یی و ده روونی سوودمه ند ده بن.

به لگه نامه ی سالی ۲۰۳۰ ریککه وتی جیهانی بۆ گه شه پیدانی به رده وام هه تا سالی ۲۰۳۰ و ولاتانی واژۆکه ری ئه م به لگه نامه به لئینان داوه که هه مو هیز و توانا کانیان ده خه نه گه ر بۆ ئه وهی نامانجه کانی ئه م به لگه نامه جیهانییه ده ست بخه ن. به لآم ئه م به لگه نامه نیوده و له تیه له ئیراندا له لایه ن که سانی سه ر به ده سه لات و ئایین په ره وه وه به ره له سستی کراوه. دژ به رانی ئه م به لگه ئه وه به دژی بیرو و باوه ری ئیرانییه کان ده زانن. له م پئوه ندییه دا، مه لا جه مال واژی مه لای ئه هلی سونته ی شاری پیرانشار له پاریزگای نازه ر بایجانی رۆژاوا نامازه به خالییک ده کا که شایه نی تیرامانه و ده لئ:

ملمانی نیوان فیهی ئیسلامی و به لگه نامه ی ۲۰۳۰ سه باره ت به خه ته نه کردنی پیاوان له لایه ک و پیوست بوونی خه ته نه کردنی پیاو له فیهی ئیسلامیدا له لایه کی دیکه یه. له م حاله ته دا گه رانه وه بۆ ورده کارییه کانی حوکمی پیوست بوونی خه ته نه وه همی لیکدژی ده ره و بئیتنه وه. چونکه له سه ر بنه مای فیهی ئیسلامی، بوونی حوکمی خه ته نه که سی راسته قینه ده گریته وه نه ک دایک و باوک و کومه لگا و دامه زراوه ی ئایینی یان حکومت. بۆیه دایک و باوک کوران له مندالیدا پابه ند به خه ته نه کردنی کورانیان نین و هه ر کات کوره که به ته مه نی بالقبوون بگا، حوکمه که له سه ری واجبه و له و دۆخه شدا وا گریمانه ده کری که که سیکی ژیر و بینگه شتوو و هه لبۆاردی خۆی هه یه و به رپرسیاریتی ئه م کاره له ئه ستۆی خۆیه تی.

له هه ندیک کومه لگه ی ئیسلامیدا خه ته نه چییه کان (هه م پزیشک و هه میش خه ته نه چیی نه ریتی) به رپرسیاری ئیسی خۆیانن، چونکه خه ته نه کردن رینماییه تایه ت په ره و ده کا و ئه گه ر که سیکی به وردی ئه م رینماییه جیه جئ نه کا و زیان به ئه ندای زاوزی بگه یه نی، ئه و ده بی دیه بدات. به لآم دیاری کردنی بری دیه بۆ خه ته نه بابه تیکه که به شیک له ده سه لاته ئیسلامیه کان به هۆی ره گ و ریشه ی ئایینییه وه دژایه تیان کردوو، هه لبه ت مانای پیدانی دیه بۆ ئه نجامدانی خه ته نه بۆ ئه و حاله تانه یه که ده بیته هۆی بریندار بوون و نووقسانبوونی ئه ندای زاوزی. له م بواره شدا مه لا جه مال واژی ده لئ:

به پیی یاسا شه رعییه کان دیه، ته عزیز و تاوانبار کردن کاتییک پروو ده دا که که سی تاوانبار کاریکی لئ بووه شتیه وه که هه یج بنه مایه کی له شه رعه تدا نییه و ئه نجامدانی

ناشهرعی بڼ و یان زیان به ژیان و مال و مافی کهسانی دیکه بگهیه نیت. بویه به هوۍ ئهوهی خهته نه کردن به ناشهرعی و ناروهه هه ژمار ناکرئ، له هه لومهرجی ناساییدا و بهر دیبه و غه رامه ناکه ویت. به لام نه گهر که سیکي ناپسپور که سیکي خهته نه کردبئ و ئهوه که سه له نه نجامی خهته نه کراندا تووشی زیانی جهسته بی یان سینکسی بووینته وه، ئهوا دیبه و غه رامه ده یگرینته وه.

به لام به پشتبهستن به یاسای سزادانی ئیسلامی ده توانین شروفته به کی وردتر له م رووداوه و به تایبهت بوونی خهته نه چیه نه ریتیه کان و پزیشکان به دهست بینین. ههر له م رووه وه و له ژیر پرسى دیبه دا به کیک له خاله گرینگه کان پرسى خهته نه کردنی پیاوان له ولاتی ئیران بهم شیویه: نایا بریاردان له مهر خهته نه ی مندالان له لاین دایک و باوکه وه یاساییه یان نه گهری ئهوه هه یه که که سیک له تافی گه وره سالیدا سه بارهت بهم پرسه سکالا له دژی دایک و باوکی تومار بکا و داوای دیبه بکات؟ ههر له م بوارهدا، فهرزاد، کارناسی یاسایی له نووسینگه ی پاریزهرانی تاران، پیی وایه نه گهرچی له رووکه شدا ئه م کرده وه وک زیانیکى جهسته بی سهیر ده کرئ، به لام له راستیدا به پتویست زانینی ئه م کرده وه له یاسای شهریهت و جیهه جئ کردنی رپسا یاساییه کان، ههروهها پشتگیری له تیوری پزیشکی که نامازه به سووده که ی دهکا، ناتوانین سکالا له دژی ئهوه دایک و باوکانه ی تومار بکهین که کاریکیان کردوه که به قازانجی منداله که یان زانیوه. ناوبراو دريژه ی بی دها و دهلی:

له راستیدا ههر دستدریژی بهک بو سهر به کپارچه بی جهسته بی ده توانئ قیاسی لی بکهوینته وه و نه گهر قیساس یان توله کردنه وهش نه گونجاو بوو، ئهوه دیبه ده یگرینته وه، به لام کاریک که به پیی باوهری زوربه ی فه قینه کان پیویسته و یاساگانمان له شهرعی پیروزی ئیسلامه وه ره گیراون، به دواواچوونه که ی ئهسته مه. ئهوه وتانه ی سهروهه ئهوه درده خهن که هیزی گوتاری ئایینی که نامازه به یاسایی بوونی خهته نه دهکا جگه له شهرعیه تدان بهم گوتاره له ریگه ی ههر دوو گوتاری پزیشکی و یاسایی ئه ویش له ریگه ی ئهوه رپسایانه ی که ریکی ده خهن، وای کردوه که دایک و باوک له نه نجامدانی ئه م کاره که جوریک دهستکاری کردنی جهسته یه و به پیی په پماننامه نیوده ولته تیه کان پیشیل کردنی مافه کانی مروقه، بی تاوان بن. له راستیدا له م بابه تها دایک و باوک وهک گه وره سالایک که خاوهنی جهسته ی منداله کانینان و پیویسته قازانجی ئهوان وهک بوونه وهرائیکى نهزان و بیده سه لات دیاری بکهن، له ریگه ی شهرعیه تدان به یاسای شهریه ته وه به خاوهن ماف و ده سه لات له قه له م دراون. بویه مامه له کردن له گه ل خهته نه له ریگه ی ناسایی پیشاندانی وای کردوه که فورمیکى سهریشکانه به ده سه لاتی دایک و باوک بدرئ و ده لیی له دژی خهته نه هیچ تیروانینیکى

کیشه دارانه دروست نه بووه. هه لیزاردنی دایک و باوک لهم بابه ته دا له کومه لگای ئیراندا به توندی له ژیر کاربگه ربی کولتوور و فرههنگ و ئەخلاقه که بو خوی به رهه می ئەو گو تاره ناینییه که که بالی به سهر کومه لگادا کیشاوه، واتنه خه ته نه کارئیکی شهرعی و سروشتییه.

بارام دادخا، کارناسی یاسایی خه لکی شاری که ره ج، که سئیکی دیکه یه که سه باره ت بهم بابه ته ده لی:

خه ته نه له ئیسلام و یاسای ئیراندا به هیچ شئوه یه ک دژواز نییه و وه بهر دییه ناکه ویت. به لام ئەگه ر کوره کان به هوی خه ته نه کردنه وه زیانیان لی که وت یان کیشه یه کیان هه بوو، دییه یان پین دهریت. بویه خه ته نه خوی وه بهر دییه ناکه ووی و ئایا ئەوهی که باوک و دایک مافی بریاردان له سهر جهسته ی منداله کیان هه یه یان نا، ئەوه به بنده به روانگه ی کولتووری و فرههنگی و ناینی و ئەخلاقیی دایک و باوک هوه. به پینی یاساکانی ئیران خه ته نه به مندال نازاری نازانریت.

نادییه میلان، فره مان به ری به شی یاسایی زانکوی ئیسفه هانیش بو چوونئیکی هاوشئوهی هه یه و هیچ ناکوکی له ئیوان خه ته نه کردنی پیاوان و یاسادا ناینی و له وه لامی ئەو پرسیاره ی که "ئایا دایک و باوک مافی خه ته نه کردنی منداله کانیان هه یه؟" ئەو ویش به هه مان شئوه ده لی:

به لی ئەوان مافی خوینانه و خه ته نه کردنی پیاو عورفه و یاساییه و به بوچوونی که سه که هیچ ناکوکییه کی تیدا نییه، چونکه له شهره تی ئیسلامیدا هاتووه، مه گه ر زیان به که سه که بگه یینی که لهم حاله ته دا وه بهر قیساس و دییه ده که ووی و هه روه ها ئەگه ر پیاوان له ئەنجامی خه ته نه چیژی سیکسی خوین له ده ست بدن ئەوه دییه یان ده که ویت.

دیلقین جهوشه ن، خویندکاری یاسای داد له زانکوی ئیسفه راین، بوچوونئیکی هاوشئوهی هه یه و پینی وایه:

خه ته نه وه بهر زیانگه یشتن به به کیارچه بی جهسته یی و دییه و قیساس ناکه ووی و ئەم کاره ش به یه کیک له پایه کانی ناین داده نری، مه گه ر ئەوهی که که سه که به هوی بیباکی یان ناشاره زایی زیان به که سه که بگه یینی که وه بهر ماده ی ۶۶۲ ده که ویت. له حاله تی برینداری بوونی که سه که دا، به هوی ئەوهی له بارودوخی یه کساندا قیساس مومکین نییه، ته نیا دییه (خوین بایی) ده یگر بته وه.

به بروای فره زاد خالی شاره وی گرینگی دییه، وه ک له هه ندیک گیرانه وه دا ئامازه ی پین کراوه، بهم شئوه یه:

هه ر چه شنه پیشیلکارییه ک بو سه ر به کیارچه بی جهسته یی وه بهر قیساس و

تۆله سندنهوه ده كهوئ و نه گهر قيساس و تۆله كردنه وهش نه شياو بوو، نه وه ديبه ي ده كهوئ، به لام كار يك كه به پتي باوه رې زور به ي فه قتيه كان پيوسته و ياسا كانمان له شرعي پيرۆزى ئيسلامه وه وه رگيراون، به دوا داپوونه كه ي نه سته مه. بو نمونه حاميد فه ر مه ند، چالا كفاني مافه كاني مند الان ده لي:

به لام ئيمه زبان به منداله كه ده گه ينين، به شېك له جه سته ي تووشى گورانيكى نه گه راوه ده كه ين، نه مه رېنگه پيندراو نيبه؛ نه مه پيشيل كردنى مافى مند الانه. نه مه پيشيل كردنى مافى خاوه ندار به تبي جه سته و مافى سنورى تايه تى و مافه كانيه تى، مه گهر سوودى كى روون و تايه ت و پيوانه كراوى بو منداله كه تيدا بيت. له خاله سه رنجرا كيشه كاني بوارى باب ته نايينى و ياسايه كاندا ده توانين نامازه به م وتاره ي زاناي نايينى نه هلى سونه واته مه لا جه مال واژى بكه ين:

دژايه تى كردنى باب ته تى كى پيوست بو كه سېك كه ناماده نيبه خوئ خه ته نه بكا، تووشى سزاي رۆزى په سلان ده بيته وه، به لام كه سه كه له كومه لكاي ئيسلامى و له لايه ن حكومه ته وه لتيچينه وه به كى لي ناكري و هيج كام له مافه تاكه كه سيبه كاني كه سه كه په يوه ست به خه ته نه نيبه و هيج كام له به نديا به تيبه كاني كه سى خه ته نه نه كراو بوو چهل نايته وه. به لام نه گهر دژايه تى كه سه كه بو نه نجامداني خه ته نه له حاله تى تاكه كه سى زياتر بپروا و بچيته ره ه ندى ياسايه وه و بلاوى بكا ته وه يان به واتايه كى تر بانگه شه ي دژى حوكمى خه ته نه بكا، له هه لومه ر چيكي تايه تدا ده كرى نه م كاره له كومه لكه ي ئيسلاميدا به تاوان بناسينر يت. به لام نه گهر نه م كرده وه وه ك كرده وه به كى دژه مروئى نه خاته ژير پرسيار و بو پيوست نه بوونى پشت به و نايين زا و فيقه انه نه به ستنى كه خه ته نه يان پي واجب نيبه، تير كاره كه ي تاوان نيبه.

دكتور نه كبه ر كه ره مى له ولا مى نه و هو كار انه ي كه هه نديك له نايين په روه ران سه بارت به خاله نه ر نيبه كاني خه ته نه ده يخه نه روو، و پراي نامازه به وه ي كه خه ته نه هيج پاسا ويكى لوژيكي نيبه، ده لي:

به داخه وه كاتي ك كه ساني نايين په روه ر نه ريتي ك قبول ده كه ن و له قوناغه ميژوويه كاندا له باوه ر و كولتور و فه ره نكه كه ياندا قبول كراوه، هه ول ده دن به ده ستنيشان كردنى نامانجدار انه كومه لي پاسا به يننه وه كه بلي ن چ هه ليز ا رديكي شكومه ند و سه رنجرا كيشيان بووه. نه مه خه ته نه كردنى كورانيش ده گريته وه.

به پروا ي دكتور كه ره مى خه ته نه كردن رپوره سمى كى نايينى و شوناسى هاوشيوه ي رپوره سمى كفن كردن و ناشتنه كه روليكى شوناسى زور گرينگى هه بووه، به لام كومه لكاي نه مرو ده بي تا نه و راده پيگا بو نه وه ي بتوانى جيا له دروستى و نادروستى

خه‌ته‌نه، مشووری ماف و مافه‌کانی مندالان بخوا و بهر له گه‌یشتنی مندال به ته‌مه‌نی بالقبوون و هه‌تا خو‌ریان به و ئاسته نه‌گه‌ن که خو‌ریان ده‌ست‌نیشان بکه‌ن، بر‌پاریان بو‌نه‌ده‌ن. باب‌ته‌که‌ی سه‌ره‌وه باوه‌ری به کار‌دایه‌کی شوناسی بو‌خه‌ته‌نه هه‌یه که له ر‌پ‌گه‌ی گو‌تاری ئایینییه‌وه شه‌رعیه‌تی پی‌ده‌در‌یت. خه‌ته‌نه که له پرۆسه‌ی ژیاندا قسه‌ی له سه‌ر ده‌کر‌ی، له‌گه‌ل ر‌پ‌وره‌سمی کفن‌کردن و ناشتن که دوو‌پاتکه‌ره‌وه‌ی پانتای مه‌رگه و دژی ژیانه، ده‌خر‌ینه پال‌یه‌ک و هاوشپوه ده‌کر‌ین. له خه‌ته‌نه‌دا جه‌سته که هه‌ر خو‌ی ژیانه، ده‌کر‌یته ئامانج له حال‌یکدا ر‌پ‌وره‌سمی کفن و ناشتن ر‌پ‌وره‌سمیکه که بو‌مردن ئاماده ده‌کر‌ی و به‌م شپوه سنووری نیوان ژیان و مردن کال‌ده‌بیته‌وه و وه‌ک یه‌ک سه‌یریان ده‌کر‌یت.

به شی هه شته م: ئەنجامگرتن و خستنه رووی هه ندی رێکار بو باشترکردنی دوخه که

پیشه کی

ئەم چه شنه توژیینه وانه هه ر له سه ره تاوه روو به روو بوونه وه یه کی تیوه گلانه ی له گه ل
سیاسه ته کۆمه لایه تییه کانی ئەو کۆمه لگایه دا هه یه که لیکۆلینه وه یان له سه ر ده کات. ئەم
چه شنه توژیینه وانه به نامانجی ئەوه ئەنجام ده درین که بتوانن له گۆرین یان
هه موارکردنه وه ی سیاسه ته زیانبه خشه کانی په یوه ست به و بابه ته ی لیکۆلینه وه ی له سه ر
ده کری کاربگه ر بن. به م پییه له م به شه دا هه ول ده دری به پیی ئەو زانیاریانه ی له
به شه کانی پیشووه وه کۆراونه ته وه بو گۆرین یان چاکسازی سیاسه ته کان و رێکاره کانی
ئێستا هه ندی پیشنیار بخریته روو. بو ئەم مه به سه ته سه ره تا چه ندين هه لوێستی بنه ره تی
ده خوێنرینه وه و پاشان له سه ر سێ ناستی ستراتیژ و پلان و دا په ردا هه ندی پیشنیار
خراوه ته روو.

دووباره خویندنه وه ی کۆمه لی هه لوێستی بناغه یی له مه ر خه ته نه ی کوران
1. ده یقید ریسمان¹ فه ره نه نگه کان به سه ر سێ پۆلدا دا به ش ده کات: ئەلف)
"فه ره نه نگه نه ریتی - رپبه ره کان" که تیدا نۆرمی رابردوان ئەشی و ناشیکان به سه ر
تا که کانداهه سه پینیت؛ 1) "فه ره نه نگه نه ویت رپبه ره کان" که تیدا دیتران له رپگه ی میدیای
گشتیه وه ئەشی و ناشی ره فتارییه کانی تا که کان دیاری ده که ن. ب) فه ره نه نگه "ناوخۆ -
رپبه ره کان" که تیدا خه لک به پیی ئەزموون و دوخ و هه لومه رجی خۆیان و به پشتبه ستن
به "هزری ره خه گر" رپگای گونجاوی خۆیان هه لده بژیرن. له جیهانی نویدا میدیا
گشتیه کان تیده کۆشن په ره به سه رچه شنی مرۆفی دیتر - رپبه ر بدن. ئەم میدیایانه
به رده وام پیوه ره کانی به ستانداردکردن بو کۆمه لگا به ره هه م ده هیئنن که یه کیک له وانه

جهستهی ستاندارده. وا دیاره له دنیای ئه مړوډا "هه ژمونی میدیا" بۆته به دیلی ئه و نۆرم و نهریتانهی که ناسنامهی هۆزه سه ره تاییه کان بوون و له ریگه ی به ره مه پینانه وهی "دژه وشیارى" سه رچه شنگه لیک دینته ناو کۆمه لگا و به سه ریدا دهیسه پینى که له گه ل به ره ژه و ندییه کانی جیهانی بازار و سه رمایه دا به ک ده گریته وه و به رده وام شاهیدی نه بوون یان کزیی هزری رخنه گرانه یین و هه تا ئه م دۆخه ئاوا به رده وام بى، چاره نووسی زه یین و جهسته ی مړوډ له به رده ستی بازارى بازرگانی و سه رمایه دا ده ییت. خه ته نه له ناو شوینکه و توانی نایینی جووله که و نایینی ئیسلامدا لایه نگرانیکی توندپه وی هه یه و ئه م بابه ته وای کردوه که هیزی لۆبیگه ری و وتووێژ سه باره ت به م بابه ته له دامه زراوه کانی مافی مړوډ و کۆر به نده جیهانییه کان و ریکخراوی نه ته وه یه کگر تووه کان که م بیه ته وه، به جوړیک که هه ر چه شنه ره خنه و پرسیاریک له سه ر ئه م پرسه روو به پرووی تومه تی دژه جووله که و دژه ئیسلامیتی ده ییته وه. هه ر له به ر ئه م هۆکاره ش ترس و وه حشه تی ناوه نیتکه ی دژه نایین هه تا نه نوکه بووه ته هۆی نه وه ی که کۆر به نده جیهانییه کان، ته نانه ت ریکخراوی ته ندروستی جیهانی و یونیسفیش له م باره وه بیده نگ بن یان لیدوانیکی پته و نه دن. به لām ئه م مامه له پاسیقه پیچه وانیه نامانج و جارنامه ی ریکخراوی نه ته وه یه کگر تووه کانه و به پیی گریگی ته ندروستی جهسته و ژبانى کورپان که نیوه ی حه شیمه تی جیهان پیک دین، ده بی ئه م بابه ته له سه ر ئاستی نیوده ولته تی به تایه ت له کۆبوونه وه ی گشتی نه ته وه یه کگر تووه کان بخریته به ر باس و هه لسه نگاندى بۆ بکریت (دادگه ران، 1381 ی هه تاوی).

2. ئه و پروانگه و بیر کردنه وه که هه ولی سه پاندنی ئه و چه مکه ده دا که جیهان پیاو سالاره و له ژیر ده سه لاتی پیاو دا به رپوه ده بری بووه ته هۆی نه وه ی له زۆر حاله تدا مافی کورپان پشتگو ی بخری، له کاتیکدا ره نگه کورپانیش هه ر وه ک کچان بکه ونه به ر به ده رفته ارى و ده ستردی بکریته سه ریان، به لām به هۆی نه وه ی که کۆمه لگا چاوه پروانی رۆلی پیاوانه یان لى ده کا، هه سه ته کانیان نادرکینریت. هه ر بۆیه به ده وا دا چوون بۆ ئه و کرده وانیه ی تیه لکیشى ژبانى کورپان بووه پئویست و زه روورییه و خه ته نه ش وه ک یه کیک له کرده وه دیرین و کۆنه کان به شیوه ی ره مزى پيشاندهرى ده رچوونى کورپان له تافى مندالییه وه بۆ هه رپه تی گه و ره سالی و پیاوه تییه. ناوردانه وه له خه ته نه و دیکه ی ئاکاره هاوشیوه کانی له به ر نه وه گرینگه که ده توانین به لیکدانه وه ی هه مه لایه نه و ته وا و سوود زیانه کانیان به ده ست به پینین و زانیاریی دروست و ورد بده یین به سیاسه تدانه ران و

بریاردهران. به چالنج کیشانی ئەم چهشنه بیرکردنوه تاک پرهه نده که جیهان به تهواری له دهستی پیاو دا دهبنی و ههروهها گرینگیدان به مافی مندالان زۆر گرینگه. له م روهوه ریکخواه نیوده وله تیهه کان و حکومه ته کان ده بی بۆ پاراستنی مافه کانی کوران پالپشتی له دهزگای کۆمه لایه تی بکه ن و گوژمه ی بۆ ته رخا ن بکه ن بۆ ئەوه ی له رهوتی سوورانوه ی نازادانه ی زانیاریدا تاکه کان بتوانن به زانست و زانیارییه وه سه باره ت به م بابه ته مامه له بکه ن یان به راوردی بکه ن و پلانی بۆ دا برپژن.

3. ده توانین له یاسای سزادانی ئیسلامی ئیراندا به دوادا چوون بۆ کیشه و زیانه کانی په یوه ست به خه ته نه بکه ین، به لام پیش نه وه ی مژاره کانی په یوه ست به خه ته نه لیک بدهینه وه، پینوسته خالییک بخه ینه روو: له یاسای تاوانه کاندا، ماده ی یاسایی بوونی تاوانه کان و سزا و به گشتی ماده کانی ۳۶، ۳۷، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹ یاسای بنه ره تیی ئیران و ماده کانی ۲ و ۱۱ یاسای سزادانی ئیسلامی داوا له دادگا کان ده کا که یاسا وه ک بنه مایه ک بۆ به دوادا چوون و ده رکردنی حوکم به کار بهینن. بۆیه پۆلیس و ده سه لاتی دادوه ری ناتوانن [وه ک آیین دادرسی مدنی (یاسای ریکاری دادپرسی مه ده نی] به پتی عورف نه نجامدان یان نه نجامنه دانی کاریک به تاوان بزنان و به پتی دابونه ریت و عورف سزا بسه پینن (گولدوو زیان، 1395). به واتایه کی دیکه نه گه ره نه و کیشانه ی که له پرۆسه ی خه ته نه دا هه یه و یان زیان و خه ساره ته کورت خایه ن و درپژخایه نه کان به تاوان نه زانری، یاسادانه ر ناتوانی به دوادا چوونی بۆ بکا و بۆی نییه بریار له سه ره نه و پر سه بدا، به لام نابی نه وه له بیر بکری که مافه کانی مرۆف بۆ جیهه جی بوون و کاریگه ری ده بی شیای سکا لا تو مار کردن بن؛ واته نه گه ره حکومه ت یان ریکخواه په یوه ن دیدا ره کان نه رکه کانیان جیهه جی نه کرد خاوه ن مافه کان بتوانن بچه لای ده سه لاتی دادوه ری و سکا لا تو مار بکه ن و داوای قه ره بوو بکه نه وه (که وه بی سه قی، 1395). توانای داوا کردنی مافی ک له به ره نه وه گرینگه که ئەم توانایه کاریگه ری له سه ره تیروانینی حکومه ته کان سه باره ت به بهر پر سیا ریتیه کانیان به رامبه ره به خه لک داده نی و نه گه ری پابه ن دبوونیان به نه رکه کانیان زیاتر ده کات. به دلنیا ییه وه حه قبوونی مافی ک که ناتوانری سکا لا له دزی تو مار بکری و ده وله ت ه یچ قه ره بووه کی بۆ دا بین نه کردوه، گو مانی له سه ره (هه مان سه رچاوه). سه باره ت به نه ندامی تی ئیران له په یمان نامه ی مافی نابوو ری، کۆمه لایه تی و فه ره نگی که له سا لی ۱۹۷۶ ی زاینی بوو، ئیران ده بی مافه با سه را وه کانی ناو ئەم په یمان نامه به به کاره یانی هه موو توانا و به بی ه یچ جیا کارییه ک بۆ نه ندامانی

کۆمه لگاکی دابین بکات.

4. به لّام ئه وهی تا ئیستا به دی نه هاتووه، ئه وه دلیاییه که سووده کانی خه ته نه له زیانه کانی پتره یان به پیچه وانه زیان و خه ساره ته کانی زیاتره. هه ره له بهر ئه مه هۆکاره، ناوه نده پزیشکیه نیوده وه له تیه کان، سه ره پرای هه لویستی پته و یان له دژی خه ته نه کردنی ژنان، هه یچ ناراسته یه کی دیار یکره و یان بۆ خه ته نه کردنی پیاوان نه بووه و ته نیا پینان وایه پیش ئه نجامدانی خه ته نه، پتو یسته ئه وه که سه یان ئه وه بهر پرسانه ی که باسیان ده کړی ناگاداری لیکه وه ته کانی بن و ئینجا بریار له سه ره جیه جی کردنی بدن. ره نگه هه ره ئه مه بوونی سیاسه تی بیلایه نگر یه له دژی کار یکی دیرین و کۆن و نامازه به لایه نه ئه رینی و نه رینییه کانی خه ته نه وای کردی که خه ته نه بهرده و ام بی، هه ره چه نده ناتوانین پشکی هه ندیک دا کۆکی پزیشکی له م باره وه پشتگۆی بخه یین. ناتینا کامیل وه رگری کتیبی ژنانی سمیلی و پیاوانی بن دین (ژنان سیبیلو و مردان بی ریش) و پرای نامازه به م خاله ده لی:

پاساو و دا کۆکیه پزیشکیه کان وه ک خالیکی وه چه رخانه گرینگ رۆل یکی گه ره ی له بهرده و امیی خه ته نه دا هه بووه. پاسا و گه لی وه کوو خه ته نه ئه گه ری تووشبوون به هه و کردنی که م ده کاته وه یان ته نانه ت ته ندروستیی سیکسی ژن و پیاو با شتر ده کا، ئه م پاسا وانه له بهرده و امیی خه ته نه زۆر کار یگه ر بوون.

5. سه بارت به وهی که دهوتری بهر پینست ئه ندامتیکی زیاده یه که لابر دنی هاو کاری ته ندروستیی مروف ده کا، دکتۆر ئه کبه ره مه ی و پرای نامازه به وهی که ئه م با سه مشتمر بز وینه، ده لی:

"سه بارت به وهی که ئه مه پینستیکی زیاده یه، ئه وه قسه یه. کی وتی؟ کام زانستی پزیشکی یان کام کتیبی پر پابه خ ده لی ئه مه پینستیکی زیاده یه؟ زانستی پزیشکی به هه یچ شیوه یه ک ناتوانی شتی وا بلی و هه تا ئیستا نه یگوتووه و ته نانه ت له مه ر حاله تی نا پانیدیست که ئیمه پیمان وایه زیاده یه، هه ندی کار دای هه یه. ناتوانین بلین زیاده یه. به لّام ته نانه ت له سۆنگه ی گورانی شه وه ئه گه ر گریمانه ی ئه وه بکه یین که له داها توودا تیۆریه ک هه یین که بلی ئه مه زیاده یه و له ره وتی گوراندا نامینی، من ئه مه قبوول ده کم، به لّام ئه مه ئه وه نا گه یینی که مندالان بخه وینین بۆ نمونه له رابردوودا، به بی ئه وهی سر یان بکه یین یان رینماییه ته ندروستییه کان پیاو یزن ئه وه جو ره نازارانه به سه ر یاندا سه پینین. دوو له سه ر سی پیاوانی جیهان خه ته نه نه کرا وین دان به خه ته نه دا ناین و هه یچ گرینگی و خالیکی ئه رینی له خه ته نه دا شک نابه ن. نا کړی ئاوا مامه له له گه ل بابه ته کاندای بکه یین. ده بی قبوولی بکه یین که

ئهمه پرسیکی مشتومر بزوپنه و ناتوانین به زهر و زهخت خالی ئه رینی بو بدوزینهوه.⁶ بهر له لیکدانهوهی ئه وه لویسته فهرمیانهی که له دژی خهتهنه، گرینگه خالییک بخهینه روو و ئه ویش ئه وه به که بهو پییهی خهتهنه له سهر به شیکی جهسته روو دهدا که له ههندیک کومه لگادا به بقه و تابو داده نری، لیکولینهوهی کهم لهم بوارهدا کراوه. جگه له وهش لیکولینهوه ئه نجامدراوه کانیش گشتگیر نین، چونکه تو ئیزینه وه مان ههیه که له روانگه نوپوه خهتهنه یان تاوتوی کردوه که که متر گرینگیان پین دراوه وه کوو قسه کردن له سهر کاریگه ریی خهتهنه له سهر پرۆسهی شیردانی دایکان به کورپه کان. بویه ههتا ئیستا ریکخراوی ته ندروستیی جیهانی (WHO) بوچوونی یه کلاکه ره وهی خوی سه بارت به وهی که نایا ئه مه له روانگهی پزشکییه وه زیانی ههیه یان نا، رانه گه یاندوو، به لام به شیک له ریکخراوه حکومییه کان بوچوونه کانیا ن بلاو کردوو ته وه. بو نمونه کولیزی پزشکیانی شاهانهی ئوسترالیا¹ رایگه یاندوو که ههچ نیشانه یه کی پزشکی بو خهتهنه ی پیاوان بوونی نییه. ئه نجومه نی مندالانی کانادایی² ئه م کاره ی به هه لوه شاهوه و شیواندنی ئه ندامی زاوژی زانیوه. ئه نجومه نی پزشکیی به ریتانیا³ جه ختی کردوو ته وه که ته نها ره زامه ندیی دایک و باوک بو ئه نجامدانی ئه م نه شته رگه ریه بو مندالان به س نییه. به شی ئورولوزی له ئه نجومه نی پزشکیی مندالانی ئه مریکا (AAP) پیشنیار بو نه شته رگه ریی سیکی له ماوه ی شهش مانگی یه که می ژیانی مرؤف ناکا، ئه وه مه ودایه کی زه مه نییه که پرۆسه ی په یوه ندیی مرؤفی تیدا دروست ده بیت. ههروه ها ئه نجومه نی پزشکیانی نه شته رگه ریی مندالانی ئوسترالیا⁴ پیشنیاریان کردوو که نه گه ر بپار له سهر ئه نجامدانی خهتهنه بی باشته لانیکه م هه تا ته مه نی شهش مانگانی منداله که دوا بخری، ئه وه کاته ی که ده توانن سوود له بیهؤش کردن گشتی وه ر بگرن. به لام به گشتی ده رکردنی بپاریکی جیهانی سه بارت به خهتهنه، ئه سته مه. ده بی ئه وه بزاینن که ته ندروستی یان له شساعی بابه تی هاو به شی نیوان فرههنگ و چه مکه کهم تا کورتیک جیاوازه کانه. له راستیدا هه ر کومه لگایه ک وه ک به شیک له فرههنگی خوی چه مکیکی تاییه ت سه بارت به ته ندروستی ده خاته روو و پیناسه که ی له ژیر کاریگه ریی ئاستی هؤشیاری و تیروانینی کومه لگاکان له بارودؤخی جیاوازی ئابووری و کومه لایه تی و فرههنگی و

1. Royal Australasian College of Physicians

2. Canadian Pediatric Society

3. British Medical Association (BMA)

4. The Australasian Association of Paediatric Surgeons

جوگرافیا ییډایه (اصلاڼی، 1397). تهنډروستی یه کینک لهو به هایانه یه که نه تنها ریژه یی نیه، به لکوه گشتی و جیهانییه. بو هه موو خه لکی جیهان تهنډروستی و له شساعی به به ها له قه له م ده درئ، به لام رهنکه ریڼاګاڼی به ده سته ینانی له کومه لگا جوړاو جوړه کان جیاواز بیت. له هه مان کاتدا ده توانین بلیین که تهنډروستی پرۆسه یه کی چالاک و ریژه ییه؛ "چالاک" ه واته له گهل تیپه رینی زه من چه مکه که ی ده گوړئ و "ریژه یی" ه واته به پیی کهس و ژینگه ی ژبان و جوړی چالاک و کاره کانبان رهنکه جیاواز بیت (اصلاڼی، 1397؛ نال که جیاف، 1392). نه م بابه ته گرینګه کاتیک فام ده کړئ که بزمان ده ربکه وئ که ولاتانی گه شه نه سه ندوو ناتوانن فاکته رگله و له کوو ده ستر اګه یشتن به تهنډروستی و چاره سهری پیداویستییه دابین نه کراوه کانی بنه مال ه مسوګه ر بکه، ریژه یی مه رگی دایک و مندال زوره، و له ژیر کاریګه ریی زوری HIV دان و ده ستیان به خویندن راناګات. بوونی نه م جوړه گرفتانه له ناو نه و حه شیمه تانه ی که ریژه که یان به خیرایی روو له زیادبوون ده کا، زه ختیکی زیاتر ده خاته سهر سه رچاوه داراییه سنوورداره کانی ولات، به جوړیک که ته نانه ت پاراستنی سه رانه ی سه رفکراو بو تهنډروستی و په روه رده چالنجیکی گه وره یه. (نیسلا می و ناجلی لاهیجی، 394). که واته ده توانین به گوړه ی تیچووی چاره سه رکردن و گیر و گرفته کانی هه نډیک ناوچه به نه نجامدانی گه لاله ی تیچوو - سوود بو هه نډئ لهو کارو بارانه ی که به هو ی ده ستر اګه یشتن به پیداویستییه کان و ناستی به رزی تهنډروستی له زوړیک له ناوچه کانی جیهان قه ده غه کراون یان پیشنیار نه کراون، نه م کارو بارانه به م دفره پیشنه که ووتوانه پیشنیاری بده ین. یه کینک له م کارانه خه ته نه یه، چونکه نیمه له باسی "ده زمانه گرینګه کان" دا روو به رووی ناراسته یه کی هاوشیوه ده بینه وه، ده زمانه گرینګه کان نه و ده زمانانه که پیداویستییه سه ره تایی تهنډروستییه حه شیمه تیک دابین ده که ن. ریچک خراوی تهنډروستییه جیهانی له سالی 1997 هوه لیستیکی له ده زمانه پیویسته کانی ناماده کردوه که شازده هه مین پیپرستی هی سالی 2010 بووه و 362 ده زمان له خو ده گریټ. به گوړه ی نه م ریچک خراوه، نه و لیسته ناماژه پیکراوه ته نها ناوی که مترین ریژه یی نه و ده زمانانه ی تیډایه که له ناستی بنه رته یدا بو تهنډروستییه مروؤف پیویستن. دیاری کردنی گرینګه وونی ده زمان به پیی به ناوچه ی مه به ست و ناستی تهنډروستییه گشتییه خه لکی نه و ناوچه یه. که واته بوونی نه م لیسته ریگری له وه ناکا که له ولاتانی که م پیشکه ووتوو و هه ژار ده زمانیکی جیا له م پیپرسته به ده زمانیکی گرینګه بنا سرین (اصلاڼی، 1397)، له بهر نه م هوکاره ش ده توانین چاوه رپوانی هه نډیک نه شته رگه ری

وه کوو خه ته نه بکه یین که به گویره ی ناوچه ی مه به ست و ناستی تهن دروستی خه لکه که، بتوانی له هه ندی له ناوچه کاندای که ناستی تهن دروستیان که متره، به کار بهینریت. له لایه کی دیکه وه نه وه ی جیگای سه رنجه نه وه یه که یه کیک له توژی نه وه باوه پیکراوه کانی نه م بواره لیکولینه وه ی نه نجومه نی نه خو شیه کانی مندالانی نه مریکا (AAP) یه، که رولیکی بهر چاوی له برپاره کانی خیزانه نه مریکیه کان سه بارت به خه ته نه هه یه. به لام خالیکی گرینگ سه بارت به هه لویستگری نه م نه نجومه نه، که سووده چاره سه ریه کانی¹ خه ته نه کردنی کوره کوره په کانی له زیانه کانی پی زیاتره، نه وه یه که له شوینیکدا باس له وه کراوه که نه سه ته مه برپار له سه نه مه بدری، چونکه سوود و زیانی کومه لایه تی، فرهه نگی، نایینی و خیزانیش له خوده گری و دروسته که ی نه وه یه که له کاتی برپاردان له سه خه ته نه نه م جوړه سوود و زیانه ناپزیشکیه له بهر چاوی بگریت. نه م بابه ته گرینگه له شوینیکدی تر دا دوو باره ده بیته وه، به لام نیستا پرسپاره که نه وه یه: به بی گویدانه روانگه ی نه م نه نجومه نه سه بارت به زیادبوونی سوود یان زیانه کانی خه ته نه ی کوره کوره په کان، نایا بیر و باوه ری فرهه نگی و کولتووری، نایینی، کومه لایه تی و هتد ده بی کاریگری له سه برپاره کانی پزیشک دابیت؟ نه گهر وایه لیکدانه وه ی دوسیه یه کی یاسایی له سالی 1974 جی سه رنجه که به پی نه وه دایکیکی نه یجیریای به وه سزا دراوه که هیرشی کردووه ته سه هر دوو کوره ته مه ن نوسال و چوارده ساله که ی خو ی. له م دوسیه دا نه م دایکه به تیغی پششاشی به گویره ی نه ریتیکی هوزی یورویا² که خو ی سه ر به وه هوزیه، روومه تی منداله کانی بریندار کردووه. دادگا پی و ابوو که نه گهر نه و مندالانه سه ریان بجولاندبایه له وانه بوو رووداوی جیدی لی بکه و تابه ته وه (داربی، نه سوو بودا، 2007).

له راستیدا که ریژه به کی زوری نه شته رگه ریه کانی خه ته نه هه ن که نه گهر یکی که می له ده ستدانی نه ندای زاوژیان هه یه، به لام له راستیدا چ له ماوه ی نه شته رگه ریه خه ته نه و چ به هوی هه وکردنی دواتروه نه گهری له ده ستدانی نه ندای زاوژی پی او هه یه. به م ناراسته ی دادگای به ریتانیا نایا دیسان ده بی ناوه نده پزیشکیه کان له را و بوجونه بلا وکراوه کاناندا له سه ر گرینگی دابونه ریت و فرهه نگی و هتد سوور بن و به فاکته ریکی کاریگر ناوی به ن؟! نایا نه م بابه ته گرینگه خه ته نه ی کچانیش ده گریته وه که نه ریتیکی باوی هه ندیک ناوچه یه و له سه ر بنه مای دابونه ریتی فرهه نگی و کولتووری

خه لکه؟! هه ر بویه دکتور نارفاييز¹، ماموستای زانکووی نوتردام²، پیی وایه که نه نجامه کانی کومه لهی نه خوشی مندالانی نه مریکا لاگیریی فهره نگی و کولتوری هه به و له گه ل دوزینه وهی پزیشکانی نه شته رگه ری شوینه کانی دیکه ی وه کوو نه وروپا و کانادا و نوسترالیا به ک یه ک ناگر پته وه (Psychology, 2015). خالیکی سه رنچراکیشی دیکه که ده توانی یه کیک له هۆکاره کانی خه مساردی له ناست خه ته نه ی کوران بی نه وه یه که جهسته ی مرؤف له نه ندامی جیاواز پیک هاتوو که کار و کاردانه وه کانیا ن کاریگه ری له سه ر یه کتر داده نیست. راسته خه ته نه کاریگه ری له سه ر کاردای نه ندامه کانی تری جهسته ی مرؤف داده نی، به لام لیکدانه وهی هه مه لایه نه و ته و او سه به اهرت به خه ته نه پیویستی به لیکولینه وهی زیاتره، چونکه هه ندیک جار هه ندی له لایه نه کاریگه ره کانی خه ته نه تاوتوی و بلا و ده کریته وه که پیشت دانیان پیدا نه نراوه، وه کوو زیانه ده روونیسه کانی خه ته نه و کاریگه ری به که ی له سه ر خواردنی شیر ی دایک و ... له نه نجامدا بریار دانیکی یه کلاکه ره وه سه به اهرت به زیاد بوونی لیکه وته ئه ری یان نه ریینه کان له سه ر یه کتر قورس و نه سته م ده بیست. به لام نه مه کۆتایی بابه ته که نیسه و هه ندیک جار ریخراوه نیوده وه لته یه کان به پیی هه لکه وته ی جوگرافی و ناستی ته ندروستیی ناوچه و ده شه ره کان و داها ت و تیچوو هه کان و هتد، بریار ده دن سیاسه تیک بگر نه به ر که له ناوچه کانی دیکه دا باو نیسه، وه کوو سوودوه رگرتن له خه ته نه بو به ره نگار بوونه وهی په تای نایدز له ولاتانی گه شه نه سه ندوو که ریخراوی ته ندروستیی جیهانی گرینگی پی داوه.

ریکاره بنه مایه کان بو گوپینی بارودوخ

راسته که پرس ی خه ته نه و شیواندنی کۆنه ندامی زاوژیی کوران له به لگه نامه و یاسا نیوده وه لته یه کان راسته و خو باس نه کراوه، به لام هه میسه له سه ر به ره نگار بوونه وهی هه ر چه شنه توندوتیژی به ک به رامبه ر به مندالان که ته ندروستیی جهسته یی و ده روونیان بخته مه تر سییه وه، جهختی له سه ر کراوه ته وه. په یماننامه ی جیهانیی مافه کانی مندال، وه ک به رزترین به لگه نامه ی یاسایی له پشتیوانی له مندالان له ماده ی 19، ولاتانی نه ندامی پابه ند کردوو که بو پاراستی مندالان له هه مبه ر جو ره کانی توندوتیژیی جهسته یی و ده روونی هه موو ریوشو پینکی یاسایی، کارگیر ی، کۆمه لایه تی و په ره رده یی بگر نه به ر. هه ره وه له بر گه ی یه که می ماده ی 14 ی نه مه په یماننامه نیوده وه لته یه داوا له

1. Narvaez
2. University of Notre Dame

حکومه ته کان کراوه "رېژ له مافی نازادیی ئەندیشه، باوهر و ئایینی مندالان بگرن." له مادهی 16 ی ئەم په یماننامه دا جهخت له وه کراوه ته وه که "تایب به بی نینز دهست له کاروباری تایه تیی مندال بدریت". له بهشی دووهیمی ئەم توژینه وه دا سه بارهت به خه ساره ته ئە گهرییه کان و زیانه لاوه کییه کان و لیکه وته کانی خه ته نه بۆ سه ر ته ندروستیی جهسته و گیانی منداله که قسه کرا و بۆچوونی جیاوازی پسپۆرانیش هه لسه نگیندرا. خالی هاوبه شی هه موو ئەم بۆچووانه ئەوه بوو که خه ته نه زیانی لاوه کی و خه ساره تی لی ده که و پته وه و نموونه ی توندوتیژی به رامبه ر به مندالانه. ئە گه ر ئەم خاله له به رچاو بگه ری، ئەوا به پنی مادهی 19 ی په یماننامه ی جیهانی مافه کانی مندال، ئەوه نه رکی حکومه ته کانه که به هۆشیاری و پالپشتیی هه مه لایه نه پشتیوانی له مندالان بکه ن.

2 خالیکی دیکه پرسسی سه پاندنی ئایین و ئایینزا به سه ر مندالانه ئەویش له ته مه نیکدا که دهسه لاتی بریاردان و هه لبژاردنیان نییه. دایک و باوکه ئایین په روه ره کان به خه ته نه منداله کانیان ده خه نه سه ر رچکه یه ک که هه لبژاردی خۆیان نییه و ئەمهش پینچه وانە ی به فه رمی ناسینی مافی نازادی و هه لبژاردنی ئایین بۆ مندالانه که له مادهی 14 دا ناماژه ی پێ کراوه. خالیکی گرینگیی دیکه دهستکاری کردن تایه تی ترین به شی جهسته ی منداله. به شه سینکسییه کانی جهسته ی مندال هی منداله که ن و مندال به بی هه لبژاردن و ئیراده ی خۆی به پینچه وانە ی مادهی 16 ی په یماننامه ی مافه کانی منداله که ولاتانی جیهان به ئینیان داوه پێی پابه ند بن. له یاسای پالپشتیی له مندالان و میر مندالانی ئیرانیشدا ها تووه که هه ر چه شنه نازار و هه راسانکردنی مندالان و میر مندالان که بیته هۆی زیانی جهسته یی یان ده روونی ئەو مندال و میر مندالانه، قه ده غه یه. پشت به ستن به په یماننامه نبوده وله تیه کانی وه کوو په یماننامه ی جیهانی مافه کانی مندال و که لکوه رگرتن له ده فرایه تیه کانی ناو یاسا ناو خۆییه کان وه کوو یاسای پاراستنی مندالان و میر مندالان، ده توانی ئاسته نگه نه ریتی و ئایینییه کانی به رده م پیشخستنی ئەم کاره لا ببا یان هه مواری بکاته وه. ئەو جهخت کردنه وان، هاوکاری دهسه لاتداران و یاسادانه ران ده کا بۆ ئەوه ی هۆشیاران و ناگاداران مامه له بکه ن و له ره هندی فراوانتردا سه رنج بپه رژینه سه ر پاده ی توندوتیژی دژی مندالان و خه ساره ته ه لگه ریان.

3. وه ک له به شی یه که می ئەم لیکۆلینه وه دا به تیر و ته سه لی پوون کراوه، خه ته نه یه کیک له نه شته رگه رییه هه ره کۆنه کانی جیهانی نه ریتییه که ره گ و ریشه ی ده گه ر پته وه بۆ میسر و له گهل سه ره له دانی ئایینه ئیبراهیمیه کاندا دزه ی کردۆته ناو ئایین. له به شی

خه ته نه له نایینی جووله که دا و ترا که شوینکه و تووانی نایینی جووله که خه ته نه به هیماي نایین په روهری که سی جووله که له قه لم ددهن و شوینکه و تووانی نایینی نیسلام سه ره پرای نه وهی که له قورناندا ناماژه به کی راسته و خو به خه ته نه نه کراوه به پشته ستن به گپړانه وه و فرمووده کان به لاسایي کردنه وه له نایینی جووله که درپژه یان به م نهریته داوه. به لام خالی سه رنجراکپش و گرینگ نه وه به که به شپک له په پره وانی نایینی جووله که خه ته نه به پیویست نازان و زوره ی رپه رانی نایینی نیسلامیخ خه ته نه به نه رکی سه ر شانی که سه که خو ی دوزان نه ک دایک و باوک. جگه له وهش له پارسینه کاندایمه بینو مانه که زوریک له رپه ره کان جه ختیان له وه کردونه وه که خه ته نه هه تا کاتی بالقبون و به گشتی هه تا کوتایی ژبانی که سه که دوا بخریت. پشته ستن به م بابه ته گرینگه و ناگادار کردنه وهی دایک و باوک نایین په روهره کان که خه ته نه ی منداله که یان به پیویست نازان و ده توان مافی هه لپژاردن به منداله که یان بدن بو نه وهی کاتیک که گه یشته گوره سالی خو ی بریار بدا، نه مه ده توانی و پرای ره چا کردنی بنه ما نایینی کان، بو ریژگرتن له مافه کانی مروف و یاسا نیوده و له تیه کان هه نگاو یکی گرینگ بیت.

4 له بابه تگه لی وه کوو خه ته نه، به و پییه ی که په یوه ندی راسته و خو ی له گه ل ته ندروستی جه سته و گیانی تاکه کان هیه، ده سه لاتاران و یاسادانه ران گرینگترین نه رکیان له سه ره، چونکه ده توان له سه ر ناستی که لین به دامه زرانندی یاسای گشتگیر و ریگرانه، زیانه نه گه رییه کانی کارگه لی وه کوو خه ته نه که م بکه نه وه. هه ر چه شنه گورانکاری و هه موار کردنه وه به ک له یاساکانی ئیراندا به نامانجی که م کردنه وهی نه م زیانانه هه نگاو یک بو پیته وه یه. بو نمونه نه وهی که خه ته نه ی خراب شیوی به دوا د اچوون و داخوایی ماف و سزای یاساییه ده توانی گریکه ره وه بیت. به دلناییه وه له ناقاری گوپین و چاکسازی له یاساشدا، ده بی روانگه جیاوازه کان به لایه نگر و دژبه ری خه ته نه وه ره چاو بکری و به کو کردنه وه یان یاسا گه لیک ده ربکری که مه به سستی سه ره کیان مسوگه ر کردنی ته ندروستی خه لکه. هه لبه ت ده بی نه وهش بزاین که یاسا به ته نیا ناتوانی کاریگر بی، به لام به هو ی سروشتی روشنبیر کردنه وه ده توانی له درپژخایه ندا کاریگریی باشی هه بی و کو م ه لگا بخاته سه ر ریچکه یه کی مروف د و ستانه تره وه.

هەندى بەرنامەى ميكانيزمانە بۆ بەرەنگار بوونەوه و كەم كردنەوهى زيانەكانى خەتەنە

1. لە سەر ئاستى نۆدەولتەى چالاكىي زۆر بۆ خەتەنەى ژنان ئەنجام دراوه، لە دياربىكردنى رۆژى جيهانىي بەرەنگار بوونەوهى خەتەنەى ژنانەوه بگهه تا پەيجۆرى و كەمپەين دانانەكان كە لە دژى ئەم داپەرە ئەنجام دراوه و بە خۆشحالىيەوه لە سەرتاسەرى جيهاندا رۆژەى خەتەنەى ئافرەتان رۆوى لە دابەزين كردوو. ئەزموونى سەرکەوتووى بەرەنگار بوونەوهى خەتەنەكردنى ژنان دەتوانين بۆ كورائيش بە كار بينين و ريكخراوه مەدەنيەكان و داكوچيكارانى مافەكانى ژنان و چالاكفانانى كۆمەلایەتى دەتوانن لە پال بەرەنگار بوونەوهى خەتەنەى كچان خەتەنەى كورائيش رۆون بكەنەوه و ليكى بدەنەوه. هەنگاوى يەكەم دەتوانى شەشەمى مانگى شوباتى (فېبريوڤرى) هەموو ساليك بى كە بە رۆژى جيهانىي بەرەنگار بوونەوهى خەتەنەى ژنان ناوزەد كراوه و چالاكفانانى مەدەنى و مافەكانى ژنان دەتوانن ئەم رۆژه بۆ رۆژى جيهانىي بەرەنگار بوونەوهى خەتەنە بگۆرن و هاوتەريپ لە گەل ئەوهشدا بەرەنگارى هەر جۆره خەتەنەكردنىكى كوران و كچان ببەنەوه.

2. وهزارەتى تەندروستى وهك دەزگای فەرمىي تەندروستى و دەرمان لە ئيران هاوشيوه و لا تانى ديكە دەبى هەتا ئەو كاتەى كە لە لاين دامەزراره نۆدەولتەتییەكان و بالاترين دەسلاتی دادوهریي ئيران سەبارەت بە قەدەغەكردن يان قەدەغەنەكردنى ئەم كارە هيج هەلوپستیک نەگيراه لە پەيرەوانامە و رينمايیه كانى پەيوەست بە خەتەنە روانگە جياوازان بە لایەنگر و نەيارەوه لە بەرچاوه بگریت. ئەو شكۆ و مەزنایەتییەى كە وهزارەتى تەندروستى بە شيوه فەرمى بە خەتەنەى داوه و ئەو مۆلەتانەى كە دەيدا بە دامەزراندنى ناوهند و كلينيكەكانى خەتەنە پيشان دەدا كە هيج بلاوكردنەوهیكى نازادانەى زانیارى لە ئارادا نییه. پيوسته سياسەتى وهزارەتخانەىي بەو ئاراستەدا برۆا كە خەلك دەستراگەيشتیكى تەواو و گشتگيريان بۆ زانیارىي پزیشكىي دروست و راستگۆيانە هەبى و لە سەر بنەمای ئەم زانیاریه گشتگیره بریارىك لە بارهى خەتەنەكردنى مندالەكانيان بدن. هەر وهه كۆميسیونی تەندروستى و پزیشكىي مەجلیسى شۆرای نيسلامی ئيران دەتوانى لە وهزارەتى تەندروستى بەدواداچوون بۆ ئەم داواكاریه بكات.

3. ريكخراوى چاكزيانەوه (بیهزىستى) وهك سەرپەرشتیاری سەرەكىي داكوچى لە مافەكانى مندالان لە ئيران دەبى بە رەچاگرتنى ستاندارده تەندروستیه جيهانىیهكان كە هەلگرى تەندروستى دەروونى و جەستەيه، جگه لە پيشكەش كردنى خزمەتگوزاریي راویژكاری و تەندروستى بۆ داىك و باوك، پيوسته لە رینگەى بەرگرى لە مافەكانى

مندالان بچیتته ناو بابه ته که وه و به پینی بۆچوونی پسپۆران و شاره زایان ریکاریک بۆ که م کردنه وهی زیان و لیکه وته کانی خه ته نه بخاته رپوو. ئه رکه کانی ئه م دامه زراوه بریتیه له: بلا و کردنه وهی زانیاریی نوئی و گشتگیر سه باره ت به خه ته نه و مافه کانی مندالان و هه ولدان بۆ روون کردنه وهی گشتی.

4. ئه نجومه نه زانستی و ئاکادیمییه کان ده بی گرینگی به م بابه ته بدهن و له دیوی جیاوازه وه شرفه و تاوتویی بکه ن، به و پیه ی که ئه نجامه توژیژینه وه ییه کانیان له به لگه زانستی و توژیژینه وه ییه کانه وه وه رگیراوه، یاسادانه ران و ده سه لآتداران ده توانن وه ک په یروپه نامه ی کارگری بیقۆزنه وه. به رپوه بردنی سیمینار و کۆنفرانسی زانستی و کۆکردنه وهی وتار و لیکۆلینه وه و تیز له سه ر بابه تی خه ته نه له روانگه ی پزیشکی و ده رووناسی و کۆمه لایه تی و یاساییه وه له و داپه ر و ریکارانن که ده توانی بگریته به ر و کۆمه لگا بۆ روو به روو بوونه وهی زانستیانه بۆ بابه تی خه ته نه به دوور له هه ر چه شنه ده مارگرییه ک ناماده بکات.

5. راپه رپه نه رانی کۆمه لایه تی و چالا کفانانی مافه کانی مندالان ده بی بایه خیکی تایه ت به رۆلی کاریگه رانه ی خویان له ئاگادار کردنه وه و رۆشنیبر کردنی کۆمه لگه ی گشتی بدهن و به زانیی ئه وهی که هه ندیک جار یاساکان سه ره پای رپگر بوونیان، له دوا ی کۆمه لگان، پپو یسته بیته پیشه وه و به ده رهینانی ئه م بابه ته له کون و قوژبنه کان، بوار بۆ گفتوگۆ له سه ر ئه م بابه ته خو ش بکه ن. خه ته نه له و کۆمه لگایانه دا به رده وامه که هه م نه ریه تبه کان ده سه لآتی بی به دیلیان هه یه و هه میش نایین بالآ ده سه ت، ئه و ده سه لآته ی که نایین و نه ریه ت به خاوه ن به رژه وه ندییه کانی خه ته نیان داوه بووه ته هوی ئه وهی هۆشیاریی گشتی له و باره وه زیاد نه کا و لیکه وته و کاریگه ریه لاهه کییه کانی ئاشکرا نه کرین. له راستیدا له م بواره دا سوورپی نازادانه ی زانیارییه کان بیچمی نه گرتوه و کۆمه لگا روو به رووی شه پۆلیکی فراوان ریکلام سه باره ت به خاله ئه رپیه کانی خه ته نه بووه ته وه به لآ م له سه ر خاله ئه رپیه کانی که متر زانیاری ده دریت. له وه ها کۆمه لگایه کدا که ده نگی لایه نگرانی خه ته نه و سوودمه ندانی خه ته نه زۆر له ده نگی نه یارانی خه ته نه به رزتره، گۆرانکاری و هه موار کردنه وهی روانگه زۆر قورس و درپژه. به لآ م به و پیه ی که نه وهی گه نج توانای پیندا چوونه وه و خویندنه وهی نوئی بۆ بابه ته کان و وازهینان له کلیشه نه ریتیه کان هه یه، ده توانین دلخو ش بین که روونکردنه وه و هۆشیار کردنه وه کان به ره همدار ده بیت. به که لکوه رگرتن له م په ستانه ده توانین بۆ رپنوینکردنی کۆمه لگا به ره و ناراسته یه ک

ههول بدهین که نازادی و دهسه لات و ههلبژاردن به مندالان ده به خشی و پرۆسه ی گۆرانکاری خیراتر بکهین. رۆل و به شداریی راپه رپنه ران و ریکخراوه ناحکومییه کان (NGO) و کۆمه لگه ی مه دهنی زۆر گرینگه. نه وان ده بی بۆ به زاندنی نه و بقه و تابۆ یانه ی که راسته وخۆ مافی مندالان ده کاته نامانج، تیبکۆشن. داواکارییه کانیا ن له دامه زراوه بهر پرسیره کان و دهسه لاتدران و یاسادانه ران ده توانی په سه ندرکردنی یاساکانی پاراستنی مندال و بلا و بوونه وه ی نازادانه ی زانیاری له ناو کۆمه لگای لی بکه و یته وه.

چه ند دا په ریکی پیشنیارانه ی کاریگه ر

به شیک له و کارانه ی که کۆمه لگه ی مه دهنی و راپه رپنه رانی کۆمه لایه تی ده توانن بۆ که م کردنه وه و نه هیشتی خه ته نه کردنی کوران بیکه ن به م شیویه:

1. به کارهینانی که رهسته ی جۆراو جۆری پهروه ده یی و به کارهینانی په ستانی میدیای گشتی و تۆره کۆمه لایه تیه کان بۆ راهینانی گشتی و ناگادار کردنه وه ی دایکان و باوکان و بهر پرسان؛

2. له ریکه ی خسته نه رووی به لگه و لیکه وته بینراوه کانی خه ته نه له کۆر و کۆنفرانسه نیوده وه لایه تیه کانی مافه کانی مرۆفدا، زیانه کانی خه ته نه بخریته روو و تیشک بخریته سه ری؛

3. بۆ روونکردنه وه ی بابه تی خه ته نه که لک له هیزی به ره مه دراماییه کان وه برگرین و هونه رمه ندانی سینه ما و شانۆ دنه بدهین بۆ نه وه ی نه وانیش به ره مه می په یوه ست به خه ته نه ساز بکه ن؛

4. تیوه گلاندنی که سه کان و گروه ده سترۆیشتوه کۆمه لایه تیه کان و قۆسته وه ی پیگه کۆمه لایه تیه کانیا ن بۆ پهروه ده ی گشتی؛

5. ده سته یکردنی هه لمه تی کۆمه لایه تی بۆ به رهنگار بوونه وه ی خه ساره ته نه گه ریه کانی خه ته نه بۆ سه ر مندالان و نمونه کانی؛

6. داواکردن له ده وه ته کان بۆ هه موار کردنه وه ی یاساکان یان ده رکردنی یاسای پاراستنی مندالان؛

7. به کارهینانی توانای زانکۆکان و مامۆستایان و کۆکردنه وه ی که س و گروه کانی ناو کۆمه لگه ی پزیشکی و ده روون ناسان به تاییه ت ده روونناسانی بواری ته ندروستیی خیزان و سیکس تراپه کان و گفتموگۆ و دیمانه ی مه یدانی له گه ل نه م گروه بۆ نه وه ی زانیاریی زیاتر به ده ست به یترئ و بۆ نه وه ی سه رنج و خو یندنه وه ی زیاتر له سه ر ناسه وار و لیکه وته کانی

خه‌ته‌نه له بواری ژیانی هاوسه‌ریتی و په‌یوه‌ندیی سیکسی نه‌نجام بدن و له زمانی نه‌وانه‌وه لیکه‌وته‌کانی خه‌ته‌نه له میدیا و توره کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا بلا و بکه‌نه‌وه؛

8. دامه‌زاندنی توره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و تهرخان‌کردنی لاپه‌ری تایه‌ت به خه‌ته‌نه و لیکه‌وته‌کانی؛

9. له کۆمه‌لگاگه‌لیکی وه‌کوو کۆمه‌لگای ئیران که به کۆمه‌لگه‌یه‌کی ئابینی له قه‌لهم ده‌دری، له ریگه‌ی په‌یوه‌ندی و تووویژی هاو‌به‌شانه له نیوان پسپۆرانی زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌گه‌ل هه‌وه‌ی عیلمیه‌یه ده‌توانین به روانگه‌یه‌کی ره‌خنه‌گرانه‌وه هانیان بدن که په‌هه‌نده به‌رفراوان و هه‌مه‌چه‌شنه‌کانی خه‌ته‌نه بپین. له روانگه‌ی کۆمه‌لناسیه‌وه تیروانینیان بۆ منداڵ و منداڵی بگۆرین به جۆریک که له روانگه‌یاندا گۆرانیک سه‌بارت به خه‌ته‌نه به‌دی بپین، په‌نگه‌ به‌م شیوه‌ بتوانین چاک‌سازییه‌ک دروست بکه‌ین که په‌نگدانه‌وه‌کی له فتوا و دیکه‌ی گوتاره ئابینییه‌کاندا که بالیان به سه‌ر کۆمه‌لگادا کیشاوه، بپنریت.

10. ناشنابوون له‌گه‌ل خه‌ته‌نه و په‌هه‌نده‌کانی و ناراسته‌لایه‌نگر و دژ‌به‌ره‌کانی خه‌ته‌نه له ناو سیسته‌می په‌روه‌ده‌ی ئیران وه‌ک یه‌کیک له دامه‌زراوه‌ گرینگه‌کانی کۆمه‌لگاگری که به‌رپرسی په‌روه‌ده‌کردنی زه‌ینی تاکه‌کانی کۆمه‌لگا وه‌ک راپه‌رینه‌رانیکه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه، بۆ نه‌وه‌ی له په‌وتی کۆمه‌لگاگری بیر له‌م بابته‌ گرینگه‌ بکریته‌وه و شیکاری دروست له مه‌ر خه‌ته‌نه له داهاتوودا رپوانینیکی نوێ و ره‌خنه‌گرانه‌ بدا به‌م که‌سانه‌ که ده‌بنه‌ دایک و باوک و داهاتووسازانی دوارۆژ، به جۆریک که نه‌م نیگایه‌ بتوانی ره‌خنه‌ له‌م ناراسته‌ ئابینییه‌ بالاده‌سته‌ بگری و دژی هیزه‌ که بووه‌ستیتته‌وه؛

11. به‌سه‌کاره‌پنانی توانای خو‌جییی و گروپه‌ جه‌ماوه‌رییه‌کان (NGO) و به‌دوادا‌چوون بۆ خه‌ته‌نه له لایه‌ن دامه‌زراوه‌ فه‌رمی و حکومه‌یه‌کانه‌وه ده‌توانین لیکه‌وته‌ نه‌ریتی و نه‌ریینییه‌کانی خه‌ته‌نه لیک بده‌ینه‌وه و ناراسته‌ی ره‌خنه‌گرانه‌ له باره‌ی خه‌ته‌نه به‌هیز بکه‌ین. به‌و پییه‌ی که له پرۆسه‌ی شی‌کردنه‌وه‌دا به‌ پیی و ته‌ی که‌سانی به‌ردیما‌نه‌ دان به‌وه‌دا نرا که خه‌ته‌نه‌کردن سازکراویکی کۆمه‌لایه‌تییه، هه‌ر له‌به‌ر نه‌م هۆکاره‌ش پتویسته‌ زه‌ینییه‌تی کۆمه‌لایه‌تی و توانای راپه‌رینه‌رانی کۆمه‌لایه‌تی به‌ گرینگ سه‌یر بکریت.

12. له ریگه‌ی راهینانی مامۆستایانی باخچه‌ی ساوا‌بان و قوتابخانه‌کان و گواسته‌نه‌وی ئامۆژه‌کان له ریگه‌ی نه‌وانه‌وه بۆ منداڵان ده‌توانین تیگه‌یشتنی یاسایی و مافی جه‌سته‌ی منداڵان به‌ره‌و پیشه‌وه‌ به‌ین. هه‌روه‌ها په‌ره‌پیدانی وشیار و پرۆشنگه‌ری له ناو

ياساناسان و پاريزهران سەبارەت بە زيانەکانی خەتەنە لە روانگەي پزیشکی و تەندروستییەوه بۆ ئەوێ له بواړی هه مواری کردنی یاساكاندا په یوه ندى له گەل یاسادانه راندا ساز بکهن؛

13. بۆ ئەوێ راویژ بە دایک و باوکان بدری و زەرەر و زیانەکانی ئەنجامدانی خەتەنە بخریته روو پیویسته ناوه ندى راویژکاری یان بنکەي زانیاری له نه خوشخانه کان و نۆرینگه کانى تایبەت بە خەتەنە بکریته وه؛

14. بە بەشداریی دامەزراوه پزیشکی و ئاینی و یاسایی و پهروه ده یی و روشنبیری و هتد په ره به توژی نه وه ی گروپی مهیدانی له م بواره دا بدریت.

سه‌بارهت به نووسهر

کامیل نه‌حمده‌دی، خه‌لکناسی کۆمه‌لایه‌تی و توپژه‌ره له دایک بووی شاری نه‌غده له رۆژه‌ه‌لایه‌تی کوردستانه، براوه‌ی خه‌لایه‌تی «ناموس» له زانکۆی یاسای له‌ندن له بنیاتی مافه‌کان (IKWR) و براوه‌ی خه‌لایه‌تی «ناشتی» بنیاتی جیهانی ناشتی (PEACE) به‌شی نه‌ده‌بیات و زانسته مروییه‌کان له زانکۆی جۆرج واشینگتنونه. توپژینه‌وه‌کانی کامیل نه‌حمده‌دی سه‌بارهت به گه‌شه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و نیوده‌وله‌تی، ئیتنیک و پرسه‌کانی په‌یوست به ره‌گه‌ز (جینده‌ر) و مندالان بووه.

کامیل نه‌حمده‌دی، باش چوونی بۆ به‌رتانیا خویندنی پاشناوه‌ندی و پیش زانکۆی له‌و ولاته‌دا درپژه پین داوه و سالی ۱۹۹۹ کارناسی چاپ، مافه‌کانی چاپ و نابووری ناقاری له کۆلیجی گواسته‌وه و گه‌یاندنی له‌ندن وهرگر توه. ناوبراو هه‌روهه‌ سالی ۲۰۰۳ ماسته‌ری له رسته‌ی مرۆفناسی کۆمه‌لایه‌تی و قه‌ومنگاری وینه‌یی له زانکۆی کینت له کانتیربیری به‌رتانیا وهرگر توه و پاشان خوله‌ پسرپۆری و تایه‌ته‌کانی له‌سهر رۆژه‌ه‌لایه‌تی ناوه‌راست و شیوازی لیکۆلینه‌وه درپژه پینداوه و نه‌م خولانه‌ی له زانکۆی نابووری و زانکۆی بیرک به‌کی له‌ندن تپه‌پاندوه.

وتار و توپژینه‌وه‌کانی پیشووی ناوبراو به زمانه‌کانی ئینگلیزی، تورکیی نه‌سته‌نبۆلی، فارسی و کوردی له ژیر نه‌م ناوانه چاپ کراون:

- سازگاری و خۆپارگری له ناو می‌رمندالانی مه‌هاباد "به‌کاره‌ینانی راگه‌یاندنه‌کان، جیاوازی

ره‌گه‌زی و خۆپارگری - ئیتنۆگرافی وینه‌یی له کوردستانی ئیران" له سالی ۲۰۰۶ له مه‌هاباد کراکه له

۲۰۱۹ له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی میهری له له‌ندن و له سالی ۲۰۲۱ له دانیمارک له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی ناوای

بووف به ههر سێ زمانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه.

- روانینیکی دیکه بۆ رۆژه‌ه‌لات و باشووری رۆژه‌ه‌لاتی تورکیا "روانینیکی خه‌لکناسانه بۆ

دابونه‌رتی مزۆیۆتامیا؛" (Etkim press (Istanbul, Turkey 2009) له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی اتکیم به

سێ زمانی تورکی و ئینگلیزی ئیستانبول له چاپ کراوه.

- به ناوی نهریت "توپژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ئیران" که له لایه‌ن

Uncut Voices Press-Frankfurt و چاپه‌مه‌نیی شیرازه له سالی ۲۰۱۶ و له دانیمارک له

لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی ناوای بووف فایله نه‌لکترۆنییه‌کانی نه‌م کتیبه له‌گه‌ل فایله ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی،

کوردی و ئینگلیزی سالی ۲۰۲۱ چاپ کراوه، یه کیکه له دیکه‌ی توپژینه‌وه‌کانی نه‌م توپژه‌ره‌یه.

- زایه‌له‌ی بیده‌نگی (توپژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به هاوسه‌رگیری پیشه‌خته‌ی مندالان له

ئیران) بلأ و بۆته‌وه له Nova Science Publisher, Inc., New York 2017؛ و

چاپه‌مه‌نیی شیرازه و دیسان له سالی ۲۰۲۱ له دانیمارک له لایه‌ن چاپه‌مه‌نیی ناوای بووف به ههر سێ

زمانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی فایله نه‌لکترۆنییه‌کانی نه‌م کتیبه له‌گه‌ل فایله ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی،

کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه.

- مالیک له سه‌ر ناو "توپژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به سیغه و هاوسه‌رگیری کاتی له ئیران" که

دهقه فارسییه که‌ی له سالی ۲۰۱۸ لایهن چاپه‌مه‌نیهی شیرازه ب‌لاو بوته‌وه و چاپه‌مه‌نیهی میهری له له‌نده‌نیش دهقه ئینگلیزییه که‌ی چاپ کراوه و له لایهن چاپه‌مه‌نیهی ناوای بووف فایلە ئەلکترونییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی، کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه یه کیکێ له دیکه‌ی توێژینه‌وه‌کانی ئەم توێژه‌ره‌یه.

- **مالیک به درگای ناوه‌لاوه** "توێژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌باره‌ت به هاوسه‌رگیری سبێ له ئیران به ئینگلیزی و فارسی که سالی ۲۰۲۰ له چاپه‌مه‌نیهی میهری له له‌نده‌ن چاپ کراوه؛ هه‌ر وه‌له‌ لایهن چاپه‌مه‌نیهی ناوای بووف به هه‌ر سه‌ی زمانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه‌ته‌وه. فایلە ئەلکترونییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌کان له‌به‌ر ده‌ستن.

- توێژینه‌وه‌یه‌کی دیکه به ناوی **تالانی مندالی** "توێژینه‌وه‌یه‌ک سه‌باره‌ت به ناسین، پ‌یگری و کۆنترۆلی دیارده‌ی زب‌لگه‌پ‌ی مندالان له تاران" بو‌ئه‌نجومه‌نی پشتیوانی له مافه‌کانی مندالان ئەنجام درا که بابه‌تی زب‌لگه‌پ‌ی مندالانی له تاران تاوتوێ کردووه و له سالی ۲۰۱۹ ڤوونوینی کرا؛

- ده‌قی ئینگلیزی، کوردی و فارسی ده‌قی **شاری قه‌ده‌غه‌کراو** "توێژینه‌وه‌یه‌ک سه‌باره‌ت به ناهاوسانان له ئیران" یه کیکێ له دیکه‌ی توێژینه‌وه‌کانی ئەم توێژه‌ره‌یه که هه‌ندێ و تاریشی به زمانه‌کانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی ل‌ی ده‌رکیشراوه و چاپ کراوه و له‌م ماوه‌ی دواییدا له لایهن چاپه‌مه‌نیهی میهری له له‌نده‌ن سالی له ۲۰۱۹ چاپ کرا؛ فایلە ئەلکترونییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌که‌ی به فارسی، کوردی و ئینگلیزی له لایهن چاپه‌مه‌نیهی ناوای بووف له ۲۰۲۱ دووباره چ‌راپ کراوه‌ته‌وه.

- و له سالی ۲۰۱۸ توێژینه‌وه‌یه‌کی ناوبراو له ژ‌یر ناوی له **سنووره‌وه هه‌تا سنوور** "توێژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌باره‌ت به شوناس و ئیتیکایه‌تی له ئیران" که ۵ ئیتیکایه‌ عه‌ره‌ب، به‌لووچ، کورد، فارس و تورکی تاوتوێ کردووه که هه‌ندێ و تاریشی به زمانه‌کانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی ل‌ی ده‌رکیشراوه و چاپ کراوه و له‌م ماوه‌ی دواییدا له لایهن چاپه‌مه‌نیهی میهری له له‌نده‌ن چاپ کرا؛ دیسان له دانیمارک له ۲۰۲۱ له لایهن چاپه‌مه‌نیهی ناوای بووف به هه‌ر سه‌ی زمانی فارسی، کوردی و ئینگلیزی چاپ کراوه‌ته‌وه. فایلە ئەلکترونییه‌کانی ئەم کتیبه له‌گه‌ل فایلە ده‌نگییه‌که‌ی هه‌نووکە له‌به‌ر ده‌سته.

کتیبی **ئاسه‌واری چه‌وسانده‌وه له جیهانی مندالی** "توێژینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌باره‌ت به جو‌ر، هو‌کار و ل‌یکه‌وته‌کانی کاری مندالان" که له سالی، هاو‌ریکه‌ه‌وت له‌گه‌ل پ‌وژ‌ی جیهانی به‌ره‌نگار بوونه‌وی د‌ژی کاری مندالان له سالی ۲۰۲۲ له لایهن چاپه‌مه‌نیهی ناوای بووف به شیوه‌ی فایل‌ی ئەلکترونیکی و ده‌نگی به فارسی، کوردی و ئینگلیزی ب‌لاو بوته‌وه و له‌به‌ر ده‌سته.

ئهم نووسه‌ره سه‌باره‌ت به زیناکردن له‌گه‌ل مه‌حارم، و ده‌ستدر‌ژی س‌یکسی له سه‌رده‌می مندالی توێژینه‌وه‌ی ناماده‌یه که به‌م زواونه له ده‌که‌و‌پ‌ته به‌ر ده‌ست هو‌گران و خه‌مخ‌ورانی بواره کۆمه‌ل‌ایه‌تییه‌کان. هه‌روه‌ها به‌پ‌یزبان له گو‌فاره جیا‌وازه فارسی، کوردی و ئینگلیزییه‌کاندا چه‌ندن تار‌ی ب‌لاو بوته‌وه.

توێژینه‌وه‌کانی له مال‌په‌ری خ‌و‌ی‌اندا ده‌سته ده‌که‌و‌ت: www.kameelahmady.com

پیرستی سه‌رچاوه‌کان

سه‌رچاوه‌ی کوردی

کامیل نه‌حمه‌دی و هاوکاران (۲۰۱۵)، به ناوی نهریت "توژیینه‌وه‌یه‌کی گشتگیر سه‌بارهت به خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ئیران"، تاران: شیرازه.

کامیل نه‌حمه‌دی و هاوکاران (۲۰۱۷)، گومانی ږوو له گوږان "شپواندنی کۆنه‌ندامی زاوژیی ژنان / راپۆرتیکی ناوڅوویی سه‌بارهت به خه‌ته‌نه‌ی ژنان له ئیران (۲۰۲۱)، دانیمارک: نافای بووک، فایلی نه‌لیکترونیی نه‌ربایی.

سه‌رچاوه‌ی فارسی

آزاد، حسن (۱۳۵۷)، گوشه‌هایی از تاریخ اجتماعی ایران: پشت پرده‌های حرمسرا ارومیه: انزلی.

آزادی ده عباسیانی، نجمه (۱۳۹۴). رمزگشایی آیین قربانی در اسطوره، عرفان و فرهنگ. فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ۱۱ (۳۸)، ص ۱۱۴۴.

آسایش، محمد حسن (۱۳۸۸). نگاهی به آیین‌های سوگواری و عقیده در کوچ نهارجان بیرجند. نجوای فرهنگ، پیاپی ۱۱، ص ۸۷۹۶.

آل کجباب، حسین (۱۳۹۲، بهار). مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر.

فصلنامه حقوق پزشکی، ۷ (۲۴)، ص ۱۳۹۱۷۰. ابن ماجه، محمد بن یزید (۱۴۱۸ ق)، سنن ابن ماجه. بیروت: دار الجیل.

ابو شعبه حرائی، حسن بن علی (۱۳۶۳). تحف العقول. به تصحیح علی اکبر غفاری، قم: جماعة المدرسين في الحوزة العلمية قم، مؤسسة النشر الإسلامي.

امیرهوشنگ (۱۳۷۹). ختنه نوزادان با پلاستیل، مزایا و عوارض آن: بررسی هفت ساله در زایشگاه شهید اکبر آبادی تهران، مجله علوم پزشکی رازی (دانشگاه علوم پزشکی ایران)، ۷ (۲۱)، ص ۱۶۵۱۷۰.

اسلامی، رضا و آجلی لاهیجی، مهشید (۱۳۹۴). چالش‌های توسعه اجتماعی در نظام بین‌المللی حقوق بشر با تأکید بر حق بر آموزش، حق بر بهداشت و رفع فقر. فصلنامه تحقیقات حقوقی،

۱۹ (۷۴)، ص ۲۱۱۲۴۴.

اسماعیلی، محمد (۱۳۸۴). کاهش بروز عفونت ادراری در پسران ختنه شده. مجله بیماری های کودکان ایران، ۱۵ (۳)، ص ۲۰۳۲۰۸.

اسماعیلی، محمد و احمدنیا، حسن (۱۳۸۴). بررسی تأثیر ختنه در پیشگیری از عفونت ادراری در پسران کمتر از ۶ سال. مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۴۸ (۹۰)، ص ۴۱۷۴۲۴.

اصلائی، سیاوش (۱۳۹۷). حق بر سلامت: تأثیر موازین بین‌المللی در حق بر سلامت به عنوان یکی از مصادیق حقوق بشر در حقوق عمومی ایران. تبریز: آیدین.
اکرلاف، جرج و کرانتون، راشل (۱۳۹۵). اقتصاد هویت. ترجمه مهدی فیضی. تهران: نگاه معاصر.

امانی زارین، مهدی نژاد؛ مکاریان، زهرا، و کریمی، مه‌ری (۱۳۹۶). حق سلامت جسمی و روانی کودکان در حقوق کیفری، تهران: سخنوران.

انوری، اوحدالدین محمد (۱۳۹۴). دیوان انوری. تصحیح پرویز بابایی. چاپ دوم، تهران: نگاه.
باقری احمدی، یوسف (۱۳۹۸). آموزش حقوق بشر و حق بر سلامت و بهداشت عمومی. فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۶ (۱)، شماره پیاپی ۶۱، ص ۶۳۸۲.

باقری، فاطمه (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل وظایف والدین در دوران کودکی فرزند از منظر قرآن و روایات. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
باوند سوادکوهی، احمد (۱۳۸۸). جشن تیر ماه سیزده شو در روستاهای سوادکوه. مجله نجوای فرهنگ، ۱۱.

بهاگردی، عبدالله (۱۳۴۲). ختنه سوران در بیرجند: خواندن دلاک و سرناچی به ختنه سوران (با هم میهنان خود آشنا شویم). مجله هنر و مردم، ۱۵، ص ۲۴ و ۲۵.

بیدل دهلوی، عبدالقادر (۱۴۰۰). دیوان اشعار. تصحیح اکبر بهداروند. چاپ هفتم، تهران: نگاه.
بیتس، دانیل (۱۳۸۵). انسان‌شناسی فرهنگی. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
پارسا، فرزاد و یوسف پناه، ربیوار (۱۳۹۱). بررسی حکم ختنه در فقه مذاهب اربعه اهل سنت. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دانشگاه کردستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

پراکند، مهناز (۱۳۹۷). تسلط شرعی پدر مانع تقویت قوانین ضد ختنه در ایران. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۱۴ و ۱۵.

پرون، روژن و پرون بورلی، میشل (۱۳۹۷). عقده ادیب. ترجمه مریم خاقانی. تهران: ثالث.
ترابی، عاطفه و حسینی کازرونی، سید احمد (۱۳۹۲). بررسی ضرب المثلهای عربی خوزستان. فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، ۵ (۱۷)، ص ۴۹۷۲.

تقی زاده، هانیه (۱۳۹۸). مشکلات ارتباطی شامل چه مواردی می‌شود. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تبریز، کد ۱۵۵.

توحیدفام، محمد و حسینیان امیری، مرضیه (۱۳۸۸). تلفیق کنش و ساختار در اندیشه گیدنز،

بورديو و هابرماس و تأثير آن بر جامعه شناسی جدید. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴ (۳)، ص ۷۹۱۰۷.
توحیدی، ابوحیان (۱۴۱۹ ق). البصائر و الذخائر. محقق و داد قاضی. بیروت: دار صاد. جاحظ، عمرو بن بحر (بی تا).

کتاب الحیوان. بیروت: چاپ افست؛ مصر: عبد السلام محمد هارون.
جاوید تهرانی، بهروز (۱۳۹۷)، اردیبهشت). ختنه چه خوب چه بد، به جای کودکانمان تصمیم نگیریم. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۱۸ و ۱۹.

جعفری، مانده (۱۳۸۹). بررسی عوارض زودرس و دیررس ختنه. پایان نامه دکتری حرفه ای. دانشکده علوم پزشکی دانشگاه آزاد، واحد شاهرود جین کیلی، مری (۱۳۹۶). درآمدی بر مطالعات کودکی. ترجمه علیرضا کرمانی. تهران: ثالث.
حر عاملی، محمد بن حسن (بی تا). وسائل الشیعة. قم: مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.

حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۱ ق). تبصرة المتعلمين في أحكام الدين.
ترجمه ابوالحسن شعرانی، ج ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.

حیدری، حمیرا (۱۳۷۱). ختنه و عوارض آن در دوران نوزادی و شیر خواری و کودکی. پایان نامه دکتری حرفه ای. دانشگاه شهید بهشتی.

خاکرند، شکراله و کریمی، زینب (۱۳۹۸). مقاله مروری: نقش دلاکها و سلمانی ها در عرصه بهداشت و خدمات درمانی دوره قاجار. مجله تاریخ پزشکی، ۳۹، ص ۷۴۸۷.
خداتهمین، فرج؛ ایرانی فر، الناز؛ جوانبخت، مریم؛ عباسی، محمود و بکایی، مهشید (۱۳۹۰). بررسی پیامدهای اخلاقی، ابعاد حقوقی و راهکارهای ریشه کنی ختنه زنان. اخلاق پزشکی، ۵ (۱۸)، ص ۵۵۷۱.

الخن، مصطفی سعید؛ البغا، مصطفی و الشریجی علی (۱۴۱۷ ق). الفقه المنهجي علی مذهب امام شافعی. دمشق: دار العلوم الانسانية.

خوانین زاده، محمد حسین؛ شریفی، عنایت الله و فاضل نیا، محمد (۱۳۹۴). جایگاه و کارکرد مبانی انسان شناسی در سبک زندگی خانواده از منظر قرآن و روایات. فصلنامه سراج منیر، ۶ (۲۱)، ص ۳۱۵۵.

خویی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۰ ق). منهاج الصالحين. قم: مدینه العلم.
دانش پژوه، محمد تقی (۱۳۲۵)، آبان و آذر). ختنه. مجله جلوه، ۱۵ و ۱۶، ص ۱۱۹ و ۱۲۰.
دادگران، محمد (۱۳۸۱). مبانی ارتباطات جمعی. تهران: فیروزه.

دارابی، سعد الله (۱۳۹۶). سالخوردگی جمعیت در ایران و هزینه های رو به افزایش بهداشت و درمان. مجله سالمندی ایران، ۱۲ (۲)، ص ۱۵۶۱۶۹.

درگاهی، مهدی (۱۳۹۵). واکاوی محدوده و قلمرو "قاعده سلطنت" نسبت به سلطه انسان بر اعضای بدن. فصلنامه علمی پژوهشی فقه و اصول، ۴۸، شماره پیاپی ۱۰۵، ص ۴۵۶۴.

- دویل، اس ام؛ کاهن. جی. جی.؛ هوسانگ، آن. و کرول. پی. آر. (۱۳۸۹). تأثیر ختنه مردان در انتقال ویروس HIV. ترجمه فرهنگستان علوم پزشکی، دوماهنامه گزیده ای از تازه های پزشکی (جراحی عمومی و تخصصی)، ۱۲ (۴)، ص ۳۶۱۳۵۵.
- دهقان، محمدمصدق (۱۳۸۷). بررسی میزان شیوع عوارض ختنه در اطفال زیر دو سال در یزد. پایان نامه دکتری حرفه ای، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید صدوقی یزد.
- ذکایی، محمدمسعید (۱۳۸۶). مدیریت بدن و رابطه آن با پذیرش اجتماعی بدن. تهران: آگه.
- رایگان، نیلوفر؛ شعیری، محمدرضا، واصغری مقدم، محمدعلی (۱۳۸۵). آبان. بررسی اثر بخشی درمان شناختی رفتاری مبتنی بر الگوی هشت مرحله ای کش بر تصویر بدنی منفی دختران دانشجو. مجله دانشور رفتار، ۱۹، ص ۱۱۲۲.
- رضایی قلعه، حمید (۱۳۸۵). استحقاق حق خدمات بهداشتی سلامت و آموزش در کشورهای در حال توسعه. نشریه راهبرد، ۴۲، ص ۱۲۲۱۳۳.
- رضی، هاشم (۱۳۵۵). مردم شناسی اجتماعی: مردم شناسی جوامع ابتدائی قاره های امریکا، آفریقا، استرالیا. تهران: آسیا.
- رضی پور، پرینان (۱۳۹۲). تئوری خویشتن احساس محور. نشست گروه جامعه شناسی احساسات. انجمن جامعه شناسی ایران.
- رفیع فر، جلال الدین و کمالو، خدیجه (۱۳۹۳). بررسی آیین حنابندان از دیرباز تا کنون. دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، ۲ (۴)، ص ۲۷۵۵.
- روح الامین، محمود (۱۳۶۴). انسان شناسی. تهران: زمان.
- رید، انولین (۱۳۶۳). انسان در عصر توحش. ترجمه محمود عنایت. تهران: هاشمی.
- رید، انولین (۱۳۸۸). برادرسالاری. ترجمه افشنگ مقصودی. تهران: گل آذین.
- زرلکی، شهلا (1395). زنان، دستان و جنون ماهانه: پژوهشی اسطوره شناختی و تاریخی درباره ی قاعدگی و نشانگان پیش از آن. تهران: چرخ.
- سانسون (۱۳۴۶). سفرنامه سانسون: وضع کشور شاهنشاهی ایران در زمان شاه سلیمان صفوی. ترجمه تقی تفضلی. تهران: ابن سینا.
- ستوده، سیامک (۲۰۰۳). زن و سکس در تاریخ. جلد ۱، آمریکا: نشر زیرزمینی.
- ستوده، سیامک (۲۰۰۵). تاریخ گفته نشده اسلام. جلد ۱، آمریکا: نشر زیرزمینی.
- سعیدی، محمد حسن (۱۳۹۰). رسم ختان، نشریه نامه انسان شناسی، شماره پیاپی ۱۳، ص ۵۷۷۰.
- سلیمانی، حسین و موسوی، سید ابراهیم (۱۳۹۴). پاییز و زمستان). جنبش اصلاح طلبی یهود و چالشهای آن در دوران مدرن. مجله علمی پژوهشی الهیات تطبیقی، ۶ (۱۴)، ص ۱۳۹۱۴۸.
- سیمبر معصومه؛ شایان منش، مرضیه؛ ناهیدی، فاطمه و اکبرزاده (۱۳۸۶). بررسی آگاهی، نگرش و عملکرد ماماها در پیشگیری از ایدز در بیمارستانهای منتخب شهر اصفهان سال ۱۳۸۵. مجله پژوهنده، ۱۲ (۶)، پی در پی ۶۰، ص ۵۳۵۵۴۰.

- سیمبر، معصومه؛ عبدی، فاطمه؛ ظاهری، فرزانه؛ مختاری، پوران؛ دادخواه تهرانی، تهمینه و شاهی، روناک (۱۳۹۳)، پیامدهای ختنه در زنان، مروری بر مطالعات موجود، مجله حکیم سید اسماعیل جرجانی، ۲ (۱)، ص ۱۱۰.
- سیم فروش، ناصر (۱۳۹۰). فواید ختنه نوزادی: مروری بر گذشته و امروز. مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۲ (۲)، ص ۱۲۳۱۳۰.
- شرفقوی، عبد الرحمان (۱۳۹۹) سفر خروج. ترجمه غلامرضا امامی. تهران: امیرکبیر.
- شکورزاده، ابراهیم (۱۳۷۱). رسمی کهن و شش هزار ساله. کتاب پاژ، شماره ۵.
- شهر، ساره (۱۳۹۶). آیینهای زایش در فرهنگ عامه منطقه لارستان. دو ماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، ۵ (۱۷)، ص ۱۲۰.
- شهید اول، محمد بن مکی (۱۳۸۸). لمعه دمشقیه، ترجمه علی شیروانی و محسن غروی‌ان. چاپ چهل، قم: دارالفکر.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۳۸۸). شرح لمعه دمشقیه، ترجمه عباس زراعت. ج ۶، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری دانش‌پذیر.
- شیخ بهایی، محمد بن حسین (بی تا). کشکول. ترجمه و تحقیق علی غضنفری. تهران: نیلوفرنه.
- صادق زاده میلانی، شاهین (۱۳۹۷). ممنوعیت ختنه به مسلوب الاختیار کردن. تریبون زمانه.
- صانعی، یوسف (۱۳۸۴). مجمع المسائل، ج ۲، چاپ دوم، قم: میثم تمار.
- صفایی، سهیلا و عباسی، محمود (۱۳۹۴). اصل آسیب نرساندن در فقه و حقوق اسلامی و کاربرد آن در فقه زیست پزشکی. فصلنامه اخلاق زیستی، ۵ (۱۷)، ص ۳۳۶۴.
- صفایی، سهیلا؛ عباسی، محمود و محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۹۱). بررسی اصل احترام به خودمختاری در فقه و حقوق اسلامی. فصلنامه اخلاق زیستی، ۲ (۴)، ص ۶۳۹۲.
- صفایی، سهیلا؛ عباسی، محمود و محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۹۳). بررسی اصل احترام به خودمختاری در منابع فقهی، چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی، زنجان.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۸۶). ترجمه تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. جلد ۵، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طیسی، محسن؛ مصلحی، پژمان و زرین زاده، امین (۱۳۹۸). فرهنگ و هنر خراسان. مشهد: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد و انتشارات سخن گستر.
- عبدالصمد، حامد (۲۰۱۱). زوال جهان اسلام: یک پیش بینی. ترجمه به بی نیاز. کلن آلمن: پویا.
- عهد عتیق و عهد جدید (۱۹۲۰). انجمن کتاب مقدس ماساچوست: شرکت برادران آتوین.
- غفوری، کامبیز (۱۳۹۷). حقوق کودک، ختنه پسران و عوارض احتمالی آن. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۴ و ۵.
- غلامی، علی و مقدمی، ندا (۱۳۸۹). تحلیل ادله فقهی موارد منع و جواز ختنه دختران در مذهب خمسه با تأکید بر فقه امامیه. پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، ۸ (۲)، شماره پیاپی ۱۹. ص ۱۳۳۱۵۶.

فاتحی، ابوالقاسم و اخلاصی، ابراهیم، (۱۳۸۹). گفتمان جامعه‌شناسی بدن و نقد آن بر مبنای نظریه حیات معقول و جهان‌بینی اسلامی. فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی، ۱ (۲)، ص ۵۷۸۲. فرانکلین، ویلیام و اسکات وارینگ، ادوارد (۱۳۹۸). گزیده دو سفرنامه شیراز. ترجمه فرهاد فرشلاف ابریشمی. تهران: خانه تاریخ و تصویر ابریشمی.

فروید، زیگموند (۱۳۴۸). موسی و یکتاپرستی. ترجمه قاسم خاتمی. تهران: جامی.
 فرهودی، محمود؛ پناهی، محمود و مسنن مظفری، هومن (۱۳۸۶). تشخیص بالینی گام به گام. مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۵۰ (۹۶)، ص ۳۳۹۳۴۵.
 فشارکی نیا، آریتا (۱۳۸۲). بررسی شیوع عفونت‌ها و عوامل مرتبط با آن در یک صد کودک مبتلا به سندرم نفروتیک. نشریه دانشگاه علوم پزشکی سبزوار، ۱۰ (۱)، ص ۵۹۶۵.
 فشمی، محسن (۱۳۸۰). جاودانه عبید زاکانی. تهران: ثالث.
 فلور، ویلم (۲۰۱۰). تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران. ترجمه محسن مینو‌خرد. استکهلم: فردوسی.

فناپی، سید احمد؛ موسوی نایینی، سید مرتضی، و مهرورز شعبان (۱۳۸۲). مقایسه عوارض زودرس و مدت زمان دوروش ختنه با جراحی کلاسیک و حلقه پلاستیل. مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، ۲ (۲)، ص ۶۸۷۳.

فیض کاشانی، مرتضی (۱۳۸۸). الوافی. ترجمه سید ضیاء الدین حسینی، ج ۲۳، اصفهان: عطر عترت.

فوکو، میشل (۱۳۹۰). پیدایش کلینیک. ترجمه یحیی امامی. تهران: نقش و نگار.
 فوکو، میشل (۱۳۸۴). اراده به دانستن. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. تهران: نی.
 قآنی، میرزا حبیب (۱۳۶۳). دیوان کامل. تصحیح ناصر هیری، تهران: گلشایی.
 قبادیانی، ناصر خسرو (بی تا). وجه دین. به تصحیح و تحشیه و مقدمه غلامرضا اعوانی. تهران: انجمن فلسفه ایران.

قرآن (۱۳۸۰). ترجمه ناصر مکارم شیرازی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
 قزوینی، محمد بن یزید معروف به ابن ماجه (۱۴۱۷ ق). صحیح سنن ابن ماجه. به تصحیح الالبانی. ریاض: مکتبه المعارف.

قلی قرایی، علی (۱۳۸۰، بهار و تابستان). دل‌های ناپاک: تحقیقی درباره عبارت قلوبنا غلف. دوفصلنامه ترجمان وحی، ۵ (۱)، شماره پیاپی ۹، ص ۴۳۱.

کاظمی، سیمین (۱۳۹۸). بدن آرمانی و مردانگی و جامعه مصرفی. سخنرانی در انجمن جامعه‌شناسی ایران.

کرزبر یاراحمدی، غلامحسین (۱۳۸۸). فرهنگ مردم بروجرد. به کوشش علی آئی زاده. تهران: طرح آینده.

کرمی، داوود (۱۳۹۷). مبانی جهانی سازی حقوق کودک و نوجوانان حدود حق تأدیب اطفال توسط اولیای قانونی ارائه شده در اولین همایش ملی جهانی سازی حقوق کودکان و نوجوانان از دیدگاه

- حقوقی و روان شناسی.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷). الکافی. به تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کوکبی سقی، فاطمه (۱۳۹۵). قابلیت دادخواهی حق بر سلامت در نظام حقوق بین الملل. مجله حقوق پزشکی، ۳۷، ص ۷۳۴.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۵). حقوق جزای اختصاصی: جرائم علیه تمامیت جسمانی، شخصیت معنوی، اموال و مالکیت، امنیت و آسایش عمومی. تهران: دانشگاه تهران.
- گرگی، عباس (۱۳۹۲). جامعه شناسی بدن و دلالت های آن در حقوق بشر از دیدگاه جانانان ترنر. نشست جامعه شناسی پزشکی و سلامت. انجمن جامعه شناسی ایران.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). جامعه شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- لانگلی، گیلان و تی تی دژ، رایکا (۱۳۹۵). نگاهی به آناتومی پیش پوست و جنبه های کارکردی، تکوینی، و بهداشتی آن. قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تیبان.
- لطفی، میثم؛ دانایی فرد، حسن و رحمانی، فاطمه (۱۳۹۷). سازوکارهای آموزش مردم و مدیران در ارتقای تعامل مردم به حکومت: دلالت هایی برآمده از تفسیر شریف المیزان. نشریه مدیریت اسلامی، ۲۶(۴)، ص ۱۵۴۹.
- لطفی، عبدالحسین (۱۳۹۷). واکاوی مفهوم اطاعت در عهد عتیق. دوفصلنامه علمی پژوهشی ادیان، ۱۲(۲۴)، ص ۱۶۳۱۸۱.
- الوبروتون، داوید (۱۴۰۰). جامعه شناسی بدن. ترجمه ناصر فکوهی. تهران: ثالث.
- الوپز کورو، رافائل ای. (۱۳۹۰). زنی درون: نوشتاری روانکاوانه در باب زنانگی. ترجمه فرشته مجیدیانی. لندن: نشر مهری.
- لومرسیه، شانتال (۱۳۶۰). اسلام در اتحاد شوروی. ترجمه غلامرضا وثیق. آرش، ۵(۳)، ص ۴۵۵۴.
- متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۱۹ق). کنز العمال في سنن الأقوال والأفعال. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۸). چلیه المتقین، قم: تحقیق و ویرایش واحد پژوهش انتشارات مسجد مقدس جمکران.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۵). جامعه شناسی بدن. تهران: طهوری.
- المحسنی، محمد آصف (۱۴۲۴). الفقه و مسائل طبیه. قم: بوستان کتاب انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۳۸۶ بی تا). شرائع الاسلام في مسائل الحلال والحرام. ۴ مجلد، چاپ اول، قم: اسماعیلیان.
- محمدی جورکویه، علی (۱۳۸۳، بهار). ديه و قصاص؛ تکلیف حکومت و حق زنان. مطالعات راهبردی زنان، ۲۳، ص ۱۳۵۱۵۹.

- مسلم بن حجاج بن مسلم (۱۴۱۲ ق). صحیح مسلم. قاهره: دار الحدیث.
- مشکور، محمدجواد (۱۳۴۹). نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت شناسی آن. تهران: انجمن آثار ملی.
- مغانلو، عذرا (۲۰۱۶). دانش و فناوری، رادیو زمانه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۸). استفتانات جدید. تهیه و تنظیم ابوالقاسم علیان نژادی. ج ۲، قم: مدرسه الإمام علي بن أبي طالب (علیه السلام).
- منتظریان، مژگان و کریم نژاد، یاسمین (۱۳۹۸). فواید ختنه نوزاد. دومین همایش ملی مراقبت و درمان.
- مورگان، هنری (۱۳۷۱). جامعه باستان. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: پژوهشگاه.
- موسوی، سید ابوالفضل پورحسین، رضا؛ زارع مقدم، علی؛ موسویان حجازی، سید احمد و گمنام، اعظم (۱۳۹۵). تصویر بدن در دیدگاه ها و مکاتب روانشناسی. مجله رویش روانشناسی، ۵ (۲) شماره پیاپی ۱۵، ص ۲۰۹۲۶۶.
- موسوی خوبی، سید ابوالقاسم (۱۳۶۸). منهاج الصالحین. ج ۳، قم: مدینه العلم.
- مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۹۸). مثنوی معنوی. تصحیح محمدعلی موحد. تهران: هرمس.
- مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۷۵). کلیات دیوان شمس. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. تهران: راد.
- مهاجرى، پرویز؛ ایزدی، بابک؛ رضایی، منصور؛ فلاحی، بدیع؛ خادمی، حسنا و ابراهیمی، رؤیا (۱۳۹۰). بهار. بررسی تولید بتالاکتاماز وسیع الطیف در اشریشیاکلی های جداشده از عفونت های ادراری و الگوی مقاومت آنتی بیوتیکی در کرمانشاه. مجله دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، ۱۱ (۱)، پیاپی ۳۹، ص ۸۶۹۴.
- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۸۲). کشف الاسرار و عدة الأبرار. به سعی و اهتمام علی اصغر حکمت. تهران: امیرکبیر.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۷۴). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. به تحقیق عباس قوچانی. تهران: المكتبة اسلامیه.
- نجم آبادی، افسانه (۱۳۹۷). زنان سیبیلو و مردان بی ریش. ترجمه آتنا کامل و ایمان واقفی. تهران: تیسرا.
- نوی، ابراهیم (۱۳۹۵). جهان اسلام میان ترس و امید. قسمت سوم، تهران: زیتون.
- نیازی، محسن و مرتضوی، آمنه (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل نظریه کنش متقابل نمادین. کنفرانس بین المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی، ص ۱۲۵.
- هدایت، صادق (۱۳۴۲). نیرنگستان. تهران: امیرکبیر.
- هلمن، سیسیل (۲۰۰۷). فرهنگ، سلامت و بیماری. ترجمه کوکب بهشتی و دیگران. تهران: راشدین.
- یگانه، روح اله؛ خیرالهی، عبدالرضا؛ بشاشتی، محمد و خوشدل، جمال الدین (۱۳۸۳). بررسی

شیوع عوارض دیررس ختنه در دانش آموزان مدارس ابتدایی شهر خرم آباد لرستان. یافته، ۶ (۲)، ص ۴۱۴۵.

یوسفی اشکوری، حسن (۱۳۹۷). چرا ختنه بید یک سنت جاودانه باشد؟. مجله حقوق ما، ۷۸، ص ۶۹.

سهرچاوه‌ی ټینگلیزی

Agot, K. & Bailey, R. C. (December 2006). Strategies and approaches for male circumcision programming. WHO meeting report: Strategies and Approaches for MC Programming, Geneva, 56.

American Academy of Pediatrics (AAP). (2000). Care of the uncircumcised penis. San Francisco, CA: Medem, Inc.

Auvert, B. & et al. (2001). HIV infection among youth in a South African mining town is associated with herpes simplex virus2 seropositivity and sexual behaviour. AIDS, 15 (7), pp. 885898.

Bailey, R.; Muga, R.; Poulussen, R. & Abicht, H. (2002). The acceptability of male circumcision to reduce HIV infections in Nyanza Province, Kenya. AIDS Care, 14 (1), pp. 2740.

Bell, K. (2005). Genital Cutting and Western Discourses on Sexuality. Medical Anthropology Quarterly, Vol. 19, Issue 2, pp. 125148.

Bensley, G. A., & Boyle, G. J. (2001). Physical, sexual, and psychological effects of male infant circumcision: An exploratory survey. In G. C. Denniston, F. M. Hodges & M. F. Milos (Eds.), Understanding circumcision: A multidisciplinary approach to a multidimensional problem (pp. 207239). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

Bensley, G. A., & Boyle, G. J. (2003). Effect of male circumcision on female arousal and orgasm. N Z Med J, 116 (1181), 595596.

Bigelow, J. (1998). The joy of uncircumcising! Kearney, NE: Morris Publishing.

Bowa, K. (December 2006). Strategies and approaches for male circumcision programming. WHO meeting report: Strategies and Approaches for MC Programming, Geneva, 56.

Boyle, M. H., Offord, D. R., Campbell, D., Catlin, G., Goering, P., Lin, E., & Racine, Y. A. (1996). Mental health supplement to the Ontario health survey: methodology. Canadian Journal of Psychiatry, 41(9): 54958.

Brown, wendy Peterson. (2011). Adult attachment styles relationship satisfaction and body dissatisfaction in women. Phd dissertation. Denton Texas university. UMI dissertation publishing proquest.

Carpenter, L. M. (May 2010). On remedicalisation: male circumcision in the United States and Great Britain. Social Health Illn, 32(4), pp. 613630. doi: 10.1111/j.14679566.2009.01233.x. PMID: 20604880.

Casella, R. (2002). Re: Effects of circumcision on male sexual function: debunking a myth?. [letter] Journal of Urology, 168, p. 2134.

Collins, S., Upshaw, J., Rutchik, S. O., C., Ortenberg, J., & Albertsen, P. (2002).

Effects of circumcision on male sexual function: Debunking a myth? *J Urol*, 167, 21112112.

Connolly, C. A. & et al. (2004). HIV and circumcision in South Africa. In: XV International AIDS Conference, Bangkok, Thailand, (Abstract MoPeC3491). Coursey, J. W., Morey, A. F., McAninch, J. W., Summerton, D. J., Secret, C., White, P., et al. (2001). Erectile function after anterior urethroplasty. *J Urol*, 166 (6), 22732276 .

Corduk, N.; Unlu, G.; SariogluBuke, A.; Buber, A.; Savran, B. & Zencir, M.(2013). Knowledge, Attitude and Behaviour of Boys and Parents about Circumcision. *Acta Paediatrica*. 102 (4), pp.73169.

Demographic and health surveys (2006). MEASURE DHS, (<http://www.measuredhs.com>, accessed 21 September 2006.

)Deutsch. Y. (2013). Religious Rituals and Ethnographic Knowledge: SixteenthCentury Descriptions of Circumcision, in Asaph Ben Tov, Yaacov Deutsch and Tamar Herzog, eds., *Religion and Knowledge in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2013), 119133

Dickson, N.; van Roode, T. & Paul, C. (2005). Herpes simplex virus type 2 status at age 26 is not related to early circumcision in a birth cohort. *Sex Transm Dis*, 32(8):517–519.

Drain, P. K. & et al. (2006). Male circumcision, religion and infectious diseases: an ecologic analysis of 118 developing countries. *BMC Infect Dis*, 6 (1), p. 172.

El Hadi, H. (2009). Algerians Modernize Tradition of Circumcision, Find it: <https://www.globalgayz.com/algeriansmodernizetraditionof>

Fergusson, D. M.; Boden, J. M. & Horwood, L. J. (2006). Circumcision status and risk of sexually transmitted infection in young adult males: an analysis of a longitudinal birth cohort. *Pediatrics*, 118 (5), pp. 19711977.

Fink, K. S., Carson, C. C., & DeVellis, R. F. (2002). Adult circumcision outcomes study: Effect on erectile function, penile sensitivity, sexual activity and satisfaction. *J Urol*, 167 (5), 21132116.

Gregory, G.; Boyle, J.; Goldman, Ronald; Svoboda, J. Steven & Fernandez, Ephrem (2020). Male Circumcision: Pain, Trauma and Psychosexual Sequelae. *Journal of Health Physiology*. Volume: 7 issue: 3, pp. 329343.

Goldman, Ronald (2016). Circumcision: The Hidden Trauma, Jewish Circumcision.

Hanley, F. (2004). The dynamic body image and the moving body: A theoretical and empirical investigation. The thesis of Doctor of philosophy. Victoria University.

Hellsten, S. K. (2004). Rationalising Circumcision: From Tradition to Fashion, From Public Health to Individual Freedom Critical Notes on Cultural Persistence of the Practice of Genital Mutilation. *The Journal of Medical Ethics*. 24. pp. 248253.

Hellsten, S. K. (2004). Rationalising Circumcision: From Tradition to Fashion, From Public Health to Individual Freedom Critical Notes on Cultural Persistence of the Practice of Genital Mutilation. *The Journal of Medical Ethics*, 24. pp. 248253.

Hellsten, S. K. (2004). Rationalising circumcision: From tradition to fashion, from public health to individual freedom: Critical notes on cultural persistence of the practice of genital mutilations. *J Med Ethics*, 30:248253.

Henninger, Joseph (1987). sacrifice in: *The Encyclopedia of religion*, Mircea

Eliade (ed.), New York: Magmillan .

Hill, G. & Denniston. G. C. (2003). HIV and Circumcision: New Factors to Consider. *Sex Transm Infect*, V. 79, pp. 495-500.

Hull, TH. (2001). Budiharsana M. Male circumcision and penis enhancement in Southeast Asia: matters of pain and pleasure. *Reprod Health Matters*, 9 (18), pp. 60-67.

Johnson, P. (1993). Israelites. In: Johnson P, A history of the Jews. London: Phoenix Press.

Johnson. M. (2010). Male Genital Mutilation: Beyond the Tolerable?. *Ethnicities*, 10 (2), pp. 181-207.

KhumaloSakutukwa, G.; Lane, T.; VanRooyen, H.; Chingono, A.; Humphries, H. Timbe, A. & et al (2013). Understanding and addressing sociocultural barriers to medical male circumcision in traditionally noncircumcising rural communities in sub Saharan Africa. *Culture Health Sex*, 15 (9), 1085-1100.

Kigozi, G., Watya, S., Polis, C. B., Buwembo, D., Kiggundu, V., Wawer, M. J. et al. (2008). The effect of male circumcision on sexual satisfaction and function, results from a randomized trial of male circumcision for human immunodeficiency virus prevention, Rakai, Uganda. *BJU Int*, 101, 6570.

Kim, D., & Pang, M. (2007). The effect of male circumcision on sexuality. *BJU Int*, 99 (3), 619-622.

Kim, D. S.; Lee, J. Y. & Pang, M. G. (1999). Male circumcision: a South Korean perspective. *BJU Int*. 83 (Suppl. 1), pp. 2833.

Krieger, J. N.; Mehta, S. D.; Bailey, R. C.; Agot, K.; NdinyaAchola, J. O.; Parker, C. & et al. (2008). Adult male circumcision: effects on sexual function and sexual satisfaction in Kisumu, Kenya. *J Sex Med.*, 5 (11), p. 2610.

Lee, R. B. (2005). Circumcision practice in the Philippines: community based study. *Sex Transm Infect*, 81(1), p. 91.

Lissouba, P.; Taljaard, D.; Rech, D.; DermauxMsimang, V.; Legeai, C.; Lewis, D. & et al. (2011). Adult male circumcision as an intervention against HIV: An operational study of uptake in a South African community (ANRS 12126). *BMC Infect Dis.*, 11, p. 253. doi:10.1186/1471233411253.

Lukobo, M. & Bailey, R. C. (2007). Acceptability of male circumcision for prevention of HIV infection in Zambia. *AIDS Care*, 19 (4), pp. 471-477.

Macintyre, K.; Andrinopoulos, K.; Moses, N.; Bornstein, M.; Ochieng, A.; Peacock, E. & et al. (2014). Attitudes, Perceptions and Potential Uptake of Male Circumcision among Older Men in Turkana County, Kenya Using Qualitative Methods. *PLoS One*, 9 (5): e83998. doi:10.1371/journal.pone.0083998.

Markus, H. (1977). Self schemata and processing in formation about the self. *Journal of personality social psychology*, 35 (2), pp. 6378.

Masood, S., Patel, H. R., Himpson, R. C., Palmer, J. H., Mufti, G. R., & Sheriff, M. K. (2005). Penile sensitivity and sexual satisfaction after circumcision: Are we informing men correctly? *Urologia Internationalis*, 75(1), 62-66.

Mastro TD et al. Probability of femaletomale transmission of HIV1 in Thailand. *Lancet*, 1994, 343(8891):204-207.

Mattson, C. L. & et al. (2005). Acceptability of male circumcision and predictors of circumcision preference among men and women in Nyanza Province, Kenya. *AIDS Care*, 17 (2), pp.182194.

MaughanBrown, B.; Godlonton, S.; Thornton, R. & Venkataramani, A. S. (2014). What Do People Actually Learn from Public Health Campaigns? Incorrect Inferences About Male Circumcision and Female HIV Infection Risk Among Men and Women in Malawi. *AIDS Behav.*, pp. 18. Epub ahead of print

Miriam Pollack ElSalam, S. A. (2002). The Importance of Genital Mutilations to Gender Power Politics. *AlRaida Journal*, pp 3343.

Morris, B. & Bailis, S. (2004). Circumcision rate too low? *ANZ J Surg*, 74 (5), pp. 386389. Morris, B. J.; Bailis, S. A.; Castellsague, X.; Wiswell, T. E. & Halperin, D. T. (2006). RACP's policy statement on infant male circumcision is illconceived. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 30, pp. 1622.

Morris, B. J.; Wamai, R.G.; Henebeng, E. B. & et al. (2016). Estimation of countryspecific and global prevalence of male circumcision. *Popul Health Metrics*, 14 (4). <https://doi.org/10.1186/s1296301600735> .

Morris BJ, Hankins CA, Lumbers ER, Mindel A, Klausner JD, Krieger JN, et al. (2019). Sex and male circumcision: Women's preferences across different cultures and countries: A systematic review. *Sex Med*, 7(2), pp. 145161.

Morten, Frisch & Simonsen, Jacob (2015 Jul). Ritual circumcision and risk of autism spectrum disorder in 0 to 9yearold boys: national cohort study in Denmark. *J R Soc Med.*, 108 (7), pp. 266279. doi:10.1177/0141076814565942.

Moyo, S.; Mhloyi, M.; Chevo, T. & Rusinga, O. (2015). Men's attitudes: A hindrance to the demand for voluntary medical male circumcision—A qualitative study in rural MhondoroNgezi, Zimbabwe. *Glob Public Health*, pp. 113. (aheadofprint.)

Mshana, G.; Wambura, M.; Mwangi, J.; Moshia, J.; Moshia, F. & Chagalucha, J. (2011). Traditional male circumcision practices among the Kurya of Northeastern Tanzania and implications for national programmes. *AIDS Care: Psychological and Sociomedical Aspects of AIDS/ HIV*, 23 (9), pp. 11111116.

National Organization of Restoring Men (NORM). (19972006). Men speak about foreskin restoration. In National Organization of Restoring Men. Retrieved October 2, 2009 from <http://www.norm.org/menspeak.html>.

Ngalande, R. C. & et al. (2006). Acceptability of male circumcision for prevention of HIV infection in Malawi. *AIDS Behav.*, 10 (4), pp. 377385.

Nnko, S. & et al. (2001). Dynamics of male circumcision practices in northwest Tanzania. *Sex Transm Dis*, 28 (4), pp. 214218 .

O'Donnell, H. (2004). Circumcision incidence in Australia. <http://www.cirp.org/library/statistics/ Australia/>. Accessed 21 September 2006 .

O'Hara, K., & O'Hara, J. (1999). The effect of male circumcision on the sexual enjoyment of the female partner. *BJU Int*, 83(Suppl 1), 7984 .

Oh, S. J. & et al. (2004). Knowledge of and attitude towards circumcision of adult Korean males by age. *Acta Paediatr*, 93 (11), pp. 15301534.

OwusuDanso, O. (December 2006). Strategies and approaches for male circumcision programming. WHO meeting report: Strategies and Approaches for MC Programming, Geneva, 56.

Pang, M. G. & Kim, D. S. (2002). Extraordinarily high rates of male circumcision in South Korea: history and underlying causes. *BJU Int.*, 89 (1), 4854.

RainTalhaard, R. C. & et al. (2003). Potential for an intervention based on male circumcision in a South African town with high levels of HIV infection. *AIDS Care*, 15 (3), pp. 315327. Ryu, S. B. & et al. (2003). Study on consciousness of Korean adults for circumcision. *Korean J Urol*, 44 (6), pp. 561568.

Sahin F.; Beyazova U. & Aktürk A. (2003). Attitudes and practices regarding circumcision in Turkey. *Child Care Health Dev.*, 29 (4), pp. 275280.

Sardi, L. M. (2011). *The Male Neonatal Circumcision Debate: Social Movements, Sexual Citizenship, and Human Rights*. *Societies Without Borders*, Volume 6, Issue 3.

Schmitz, R. F. & et al. (2001). Results of groupcircumcision of Muslim boys in Malaysia with a new type of disposable clamp. *Trop Doct*, 31 (3), pp. 152154.

Scott, B. E.; Weiss, H. A. & Viljoen, J. I. (2005). The acceptability of male circumcision as an HIV intervention among a rural Zulu population, KwaZuluNatal. *South Africa AIDS Care*, 17 (3), pp. 304313.

Senkul, T., Iseri, C., Sen, B., Karademir, K., Saracoglu, F., & Erden, D. (2004). Circumcision in adults: Effect on sexual function. *Urology*, 63 (1), 155158.

Shen, Z., Chen, S., Zhu, C., Wan, Q., & Chen, Z. (2004). [Erectile function evaluation after adult circumcision]. *Zhonghua Nan Ke Xue [National Journal of Andrology]*, 10 (1), 1819.

Sorrells, M. L., Snyder, J. L., Reiss, M. D., Eden, C., Milos, M. F., Wilcox, N., & Van Howe, R. S. (2007). Finetouch pressure thresholds in the adult penis. *BJU Int*, 99 (4), 864869.

Tanggok, M Ikhsam. (2018). Circumcision Law in Christianity and Islam. *Ahkam: Jurnal Limu Syariah*, 18 (2), pp. 265285 .

Taves, D. (2002). The intromission function of the foreskin. *Med Hypotheses*, 59 (2), 180.

Taylor, J. R., Lockwood, A. P., & Taylor, A. J. (1996). The prepuce: Specialized mucosa of the penis and its loss to circumcision. *BJU Int*, 77, pp. 291295

Tierney, J. (2003). Circumcision. In: *The Catholic encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company (Online edition: <http://www.newadvent.org/cathen/03777a.htm> ,accessed 9 June 2006 .(

Turner, J. C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A SelfCategorization Theory*. Oxford & New York: Blackwell.

Turner, R. M. (1994). *Adaptive reasoning for realworld problems: A schemabased approach*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc .

UNAIDS (2010). *Neonatal and Child Male Circumcision: a global review* .

Vincent L. (2008). Boys will be boys: Traditional Xhosa male circumcision, HIV and sexual socialisation in contemporary South Africa. *Culture, Health & Sexuality*, 10 (5), pp. 43146 (doi:10.1080/13691050701861447 .(

Violante, T. & Potts, M. D. (2004). Would Thai men want circumcision to reduce the risk of HIV/STIs? In: *XV International AIDS Conference*. Bangkok, Thailand (Abstract ThPeC7392.(

Washington post (2015). Americans Truly Are Exceptional — At Least When It Comes to Circumcision (Date of Access: 06/12/2020), Find it: <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/05/26/americanstrulyare-exceptional-at-least-when-it-comes-to-circumcision/>

Westercamp, N. & Bailey, R. C. (2007). Acceptability of male circumcision for prevention of HIV/AIDS in subSaharan Africa: a review. *AIDS Behav.*, 11 (3), pp. 341355.

WHO (2007). Male Circumcision: Global Trend and Determinants of Prevalence, Safety and Acceptability.

WHO (World Health Organization) (April 1997). Fact sheet N153 .

Wirth, J. L. (1980). Current circumcision practices: Canada. *Pediatrics*, 66 (5), pp. 705708.

Wise, Gilbert & Shteynshlyuger, Alex (2006). How to diagnose and treat fungal infections in chronic prostatitis. *Current urology reports*. 7. 3208. 10.1007/s1193499600122.

World Health Organization & UNAIDS (2008). Male circumcision: global trends and determinants of prevalence, safety and acceptability. World Health Organization (<https://apps.who.int/iris/handle/10665/43749>).

Yavuz, M. & Akdeniz, B. (2018). The Effect of Circumcision on the Mental Health of Children Running Head: Circumcision and Mental Health, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 4 (2), pp. 116.

Yuksel, E. (2008). Manifesto for Islamic Reform. Breinigsville, PA: Brainbow Press.

مالپه ره نه ته رتیبیه کان

آفتاب یزد (1395) مرگ مشکوک کودک دوساله پس از ختنه (ریکه وتی دهستپیراگه یشتن: 1399/04/20). پروانه:

<http://aftabeyazd.ir/?newsid=36673>.

احمدی، نعمت (1399). در برخی قوانین قضایی می توان تغییر ایجاد کرد (دیمانه) خبرگزاری سیناپرس (ریکه وتی دهستپیراگه یشتن: 1399/04/03

<https://sinapress.ir/news/102704/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%B1%D8%AE%DB%8C%D9%82%D9%88%D8%A7%D9%86%DB%8C%D9%86%D9%82%D8%B6%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D9%85%DB%8C%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%BA%DB%8C%D8%B1%D8%A7%DB%8C%D8%AC%D8%A7%D8%AF%DA%A9%D8%B1%D8%AF>

امیری مقدم محمود (۱۳۹۵) ختنه پسران عملی بهداشتی یا کودک آزاری؟ رادیو زمانه

پروانه:

[./https://www.radiozamaneh.com/281321](https://www.radiozamaneh.com/281321)

بادلې، حمیدرضا (۱۳۹۷) تأثیر بیولوژیک ختنه در پیشگیری از ایدز پروانه:
پایگاه اطلاع رسانی آیت الله محمد حسین فضل الله. پروانه:
پیمایشهای دموگرافیک و سلامت در ایران (۲۰۰۶). پروانه:

<https://drhame.com>.

www.bayynat.ir.

<https://dhsprogram.com/> Demographic and Health Survey: DHS.

خبر آنلاین (۱۳۸۹) جشن ختنه سوران الجزایریها در دهه آخر ماه رمضان پروانه:

<https://www.khabaronline.ir/news6> .

نیکبخت، داریوش (۱۴۰۰) نسبت جنسیتی در اتیسم پروانه:

نیک نهاد، رمضان (۱۳۹۴) فرهنگ یآوری در جوامع تالش پروانه:

<https://raseshrehab.com>.

<https://caftavadima4.niloblog.com>.

نی نی بان (۱۳۹۶)، بعد از ختنه، کودک چرا افسرده شده؟ ریکهوتی دهستپراگه یشتن:

(۲۵/۰۴/۱۳۹۹)

پروانه:

<https://niniban.com/fa/news/118475/%D8%A8%D8%B9%D8%AF%D8%A7%D8%B2%D8%AE%D8%AA%D9%86%D9%87%DA%A9%D9%88%D8%AF%DA%A9%DA%86%D8%B1%D8%A7%D8%A7%D9%81.%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D9%87%D8%B4%D8%AF%D9%87>

ویکی پدیا ادیب یوکسل (ریکهوتی دهستپراگه یشتن: ۰۶/۰۴/۱۳۹۹) پروانه:

https://en.wikipedia.org/wiki/Edip_Y%C3%BCksel

BBC, 2009. drsafarnejad.net

fa.wikipedia.org.

<http://bridgesforwomen.org/post/124>

<http://psychology.about.com>

<http://search.qajarwomen.com>search>

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=15421>.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=573373>.

<https://www.tribunezamaneh.com>.

khatneh.no .

The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS [UNAIDS] AAP, 2012.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf.

www.circumcision.com/docs/farsi.pdf.

www.fegh/fa/book.58.htm.

www.fegh/fa/book.58.htm.

www.Hhealexapp.com.

www.sharifidoost.com/BookISLamic/makarem/08/20.htm.

